بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

BÜYÜK KUR'AN TEFSİRİ
(Hulâsatü't - Tefasir)

BU TEFSİRİN HAZIRLANMASINDA FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1- AHKAM'UL-KUR'AN, İmam Şafii
2- AHKAM'UL-KUR'AN, İmam Ebubekr Ahmed er-Razi el-Cessas
3- AHKAM'UL-KUR'AN, İmam Kurtubî
4- EL-BURHAN Fİ ULUM'İL-KUR'AN, Bedruddin Zerkeşî
5- EL-BAHR'UL-MUHİT, Ebu Hayyan
6- CELALEYN TEFSİRİ, Celaluddin Mahalli, İmam Suyutî
7- CEVAHİR'UT-TEFSİR, Tantavî Cevherî
8- CAMİ'UL-BEYAN, İbn Cerir et-Taberî
9- ED-DURR'UL-MENSUR Fİ'T-TEFSİRİ Bİ'L-ME'SUR, İmam Suyutî
10- EL-ESAS F'İT-TEFSİR, Said Havva
11- ENVAR'UT-TENZİL, Kadı Beyzavî
12- FETH'UL-BEYAN, Sıddık Hasan el-Buharî el-Kanucî
13- FETAVA İBN-İS-SALAH Fİ'T-TEFSİR, Ebu Amr Osman b-Abdurrahman eş-Şehrazarı
14- FİZİLAL'İL-KUR'AN, Seyyid Kutub
15- FETHU'UL-KADİR, Muhammed bin Ali eş-Şevkanî
16- HAK DİNİ KUR'AN DİLİ, Elmalılı Hamdi Yazır
17- HULASAT'UL-BEYAN, Konyalı Mehmet Vehbi Efendi
18- EL-İTKAN Fİ ULUM'İL-KUR'AN, İmam Suyutî
19- İRŞAD'UL-AKL'İS-SELİM İLÂ MEZEYA'L-KUR'AN'İL-AZİM, Ebusuud Efendi
20- KEŞŞAF, Zemahşeri
21- İŞARET'ÜL-İCAZ, Bediüzzaman Said Nursi
22- MEHASİN'UT-TEVİL, Cemaluddin Kasımî
23- MENAHİL'UL-İRFAN, Abdulazim Zerkanî
24- MEALİM'UT-TENZİL, Hüseyin bin Mesud el-Begavî
25- MEFATİH'UL-GAYB, Fahruddin Razî
26- EL-MUNTEHAB Fİ TEFSİR'UL-KUR'AN, Lecnet'ul-Kur'an Ves-Sünne
27- RUH'UL-BEYAN, İsmail Hakkı el-Bursevî
28- RUH'UL-MEANÎ, Alusî
29- ES-SİRAC' UL-MUNİR, Hatib Şirbinî
30- SA'LİBİ TEFSİRİ, İmam Nevevî
32- TEFSİR'UL-KUR'AN'İL-AZİM, İbn Kesir
33- EL-TEFSİR'UL-KAYYIM, İbn Kayyım el-Cevzî
34- TEFSİR'UL-MENAR, Reşid Rıza
35- TEFSİR'UL-MERAĞI, Muhammed Mustafa el-Merağî
36- TEFSİR'UL-AYAT'İL-AHKAM, Muhammed Ali es-Sabunî
37- TENVİR'UL-MİKBAS, İbn Abbas'tan mervi
38- UMDET'UL-KARİ, Bedruddin Aynî
39- ZAD'UL-MESİR Fİ İLM'İT-TEFSİR, İbn'ul-Cevzi
40- Ebu Kasım Hüseyin bin Muhammed er-Ragıb El-İsfehanî'nin Tefsiri

Bu kaynaklardan başka sahih hadis kitaplarının tefsir bölümlerinden de büyük ölçüde istifade edilmiştir.

BÜYÜK KUR'AN TEFSİRİ
(Hulâsatü't - Tefasir)

Cilt: 6

ALİ ARSLAN
(Tekirdağ Eski Müftüsü
İstanbul Eski Merkez Vaizi)

Arslan Yayınları'nın yayınladığı bu eser
Okusan KültürHizmetleri tarafından organize edilmektedir.

BÜYÜK KUR'AN TEFSİRİ
(Hulâsatü't - Tefasir)

© Copyright Arslan Yayınları

Arslan Yayınları Adına
Sahibi:
Mehmet Arslan
Dağıtım

OKUSAN

KÜLTÜR HİZMETLERİ

Tashih:
Ahmet Büyükkaymaz

Yazı İşleri:
Hikmet Kurtuluş

Dizgi
Bayrak Yayımcılık - Matbaacılık Kol.Şti.

Montaj ve Baskı:
Gündoğdu Matbaacılık ve Ambalaj Sanayii

Film:
Mustafa Dinsever

ARSLAN YAYINLARI UMUMİ NEŞRİYAT no. 25
Temel Eserler serisi: 2/4

ARSLAN YAYINLARI
Binbirdirek, Su terazisi sok. No: 2/2 Kat: 3
Sultanahmet/İstanbul
Tlf: 512 73 30 – 526 30 52 – 511 32 65

© Tefsirde kullanılan Kur'an-ı Kerim metninin Copyright Tenvir Neşriyata aittir. Kullanımda bize gösterdikleri anlayışa teşekkür ederiz.

Â'RAF SÛRESİ

Sûre : 7

وَلَقَدْ جِئْنٰهُمْ بِكِتٰبٍ فَصَّلْنٰهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَّرَحْمَةً
لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿٥٢﴾ هَلْ يَنْظُرُوْنَ اِلَّا تَاْوِيْلَهٗ ؕ يَوْمَ يَاْتِيْ
تَاْوِيْلُهٗ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ نَسُوْهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَآءَتْ رُسُلُ
رَبِّنَا بِالْحَقِّ ۚ فَهَلْ لَّنَا مِنْ شُفَعَآءَ فَيَشْفَعُوْا لَنَآ اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ
الَّذِيْ كُنَّا نَعْمَلُ ؕ قَدْ خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا
يَفْتَرُوْنَ ﴿٥٣﴾ اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضَ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهٗ
حَثِيْثًا ۙ وَّالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُوْمَ مُسَخَّرٰتٍ بِاَمْرِهٖ ؕ اَلَا لَهُ
الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ ؕ تَبٰرَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٥٤﴾ اُدْعُوْا
رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَّخُفْيَةً ۚ اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوْا
فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوْهُ خَوْفًا وَّطَمَعًا ۚ اِنَّ رَحْمَتَ
اللّٰهِ قَرِيْبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٥٦﴾ وَهُوَ الَّذِيْ يُرْسِلُ الرِّيٰحَ بُشْرًا
بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهٖ ؕ حَتّٰٓى اِذَآ اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنٰهُ
لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَآءَ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ
الثَّمَرٰتِ ؕ كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ ﴿٥٧﴾

52 — Andolsun, biz onlara öyle bir kitab getirdik ki, iman eden bir topluluk için bir rehber ve bir rahmet olduğu halde, onu bir ilme göre açıkladık.

53 — Onlar, ancak onun tevilini mi gözetiyorlar? Onun tevili geldiği gün, daha önce onu unutanlar, «Gerçekten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Acaba bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaat etsinler veya geri çevrilelim de yaptıklarımızdan başkasını yapalım?» derler. (Oysa hakikat ancak şudur ki) onlar kendilerini ziyana sokmuş ve uydurdukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp gitmiştir.

54 — Kuşkusuz Rabbimiz altı günde gökleri ve yeri yarattıktan sonra arşın üzerine istiva eden Allah'tır. Gündüzü sürekli olarak kendisini takip eden gece ile örten, güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna baş eğdirerek (yaratan) O'dur. İyi bilin ki yaratmak ta, emir de ancak O'na aittir. Alemlerin Rabbi olan Allah yücedir.

55 — Yalvararak ve için için dua ederek Rabbinizi çağırın. Kuşkusuz ki o haddi aşanları sevmez.

56 — Yeryüzü düzene kavuşturulduktan sonra orada fesat çıkarmayın. Korkarak ve umutla O'nu çağırın. Kuşkusuz ki Allah'ın rahmeti ihsan edenlere yakındır.

57 — Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. Nihayet o rüzgârlar (yağmurla) ağır bulutlar yüklenince, onu ölü bir beldeye sevkeder, onunla oraya şu indirir ve o su ile orada her çeşit ürünler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkarırız. Umulur ki, hatırlar da ibret alırsınız.

(52) *«Andolsun biz onlara öyle bir kitab getirdik ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Yani, bu Kitab'ın içindeki akidelerin anlamlarını açıklayıp, onda ayrıntılı bir şekilde hüküm ve öğütler serdettik. *«Onlara»* (hum) zamiri tüm kâfirlere işaret ediyorsa da, bazı müfessirler bu zamirin hem kâfirleri hem de müminleri kapsadığını ileri sürmüşlerdir. *«Kitab»* ile de *«Kur'an»* kastedilmektedir.

Bazı müfessirler; *-hum-* zamirinin Kur'an'ın çağdaşları olan kâfirlerle birlikte, yine o dönem müminlerini içerdiğini, *«Kitab»* ile de Kur'an'ın kendisinin kastedildiğini söylemekte ve *«kitab»* kelimesinin nekre gelişini ise tafhim ve tazim nedeniyledir diye açıklamaktadırlar.

«Onu bir ilme göre açıkladık;» yani onun açıklanış biçimleri bizim ilmimize dayanmaktadır. Bu ifadenin, Allah Teâlâ'nın zatı dışında bir ilim sıfatına sahib olduğuna delalet ettiği öne sürülmektedir. Böylece ilmin Allah'ın zatının aynısı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sıfatların Allah'ın ne zatının aynısı ne de gayrısı olmadığı halde, felsefecilerle, takibçileri, Allah'ın ilminin kendi zatının aynısı olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Görüşlerinin hatalı olduğu ve hataları Akaid (Kelam) eserlerinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmış olduğundan, ilgi duyanlar bu eserlere başvurabilirler.

«... alâ ilmin...» ifadesi failin hali olması durumunda, *«Onu*

(Kitab-ı) en mükemmel bir şekilde bilgimize göre açıkladık» anlamına gelir. Mef'ule hal olması durumundaysa, *«O (Kitab) birçok ilmi kapsadığı halde onu açıkladık»* anlamına gelir.

Bazı kıraat alimleri, *-Fassalna-* (açıkladık) fiilini *-Faddalna-* (üstün kıldık) şeklinde okumuştur. Bu okuyuşa göre ayetin anlamı, *«Onu bir ilme göre, (diğer kitablara nazaran) üstün kıldık»* olur.

Müfessirlerden bazıları da, fiilin *-faddalna-* okunması durumunda, *-alâ-* harf-i cer'inin illet (sebeb) bildireceği görüşündedirler. Nitekim *«—alâ ma hedâkum— Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah kendisini yüceltmenizi ister»* ayetinde de, *-ala-* illet (sebeb) bildirmektedir. Bu yüzden sözkonusu ifadenin anlamı şu şekilde verilir: *«Kendisinde bulunan bir ilimden dolayı o (kitab-ı) üstün kıldık.»* Yani o kitab diğerlerinde bulunmayan bir ilmi içermektedir.

Bazı müfessirlere göre, fiil ister *-Fassalna-* ister *-Faddalna-* okunsun her iki halde *de -alâ-* hazfedilmiş bir kelimeye bağlıdır. *«Ci'nahum»* kelimesindeki *-hum-* zamirine hal olması durumunda ise ifade, *«-ilim erbabından kendilerine gelenin anlamını- bildikleri halde, onlara Kitab-ı getirdik»* şeklinde anlaşılır. (1)

«Huden» ve *«Rahmeten»* kelimeleri, *«Fassalnahu»* ifadesindeki mef'ulün halidir. Yani, *«O Kitab'ı bir rehber ve bir rahmet olduğu halde açıkladık.»*

«İman eden bir topluluk için;» yani o Kitab'ın nurlarından ve ışıklı yollarından sadece müminler yararlanırlar.

(53) «Onlar ancak onun tevilini mi gözetiyorlar?..»

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 8, sh: 127 - 128

Bu Ayetin Tefsiri :

Bu Kitab'a iman etmeyen kimseler, haklarında va'dedilen bir şeyin tahakkuk edeceğini düşünmezler. Ancak onlar farkında olmadan Kitab'ın haber vermiş olduğu Va'd ve Vaid'in tahakkukunu beklemektedirler. Onlara va'dedilen mutlaka tahakkuk edeceğinden dolayıdır ki -*bekleyenler*- diye nitelenmişlerdir. Böylece «Onlar Kur'an'ı reddettiklerine göre, onun verdiği haberleri de beklemezler; zira ona inanmıyorlar. O halde niçin bekleyenler şeklinde vasıflandırılmışlardır?» şeklindeki soru da cevablandırılmış olmaktadır.

Bazı müfessirler, onların arasında tereddüt eden ve Kur'an'ın haber verdiği hadiselerin vukuunu bekleyen kimseler bulunduğundan dolayı çoğul bir ifade kullanılmıştır, demektedirler. Nitekim, «*Filanoğulları Zeyd'i öldürdü*» denildiğinde Zeyd'i aralarından biri veya birkaçı öldürmüş olmasına rağmen, fiil hepsine istinaden çoğul gelmiştir.

«*Onun tevili geldiği gün*» ifadesiyle Kıyamet Günü kastolunmaktadır. Ancak bazı müfessirler, bu günün, Bedir Günü olduğunu ve «*Daha önce onu (Kitab'ı) unutanlar*» ile de Kitab'ı unutup, terkeden, ondan yüzçevirip kendisiyle amel etmeyen kimselerin kastedildiğini öne sürmüşlerdir.

O'nun tevili (kıyamet günü) gelmezden önce onu terkedip kendisiyle amel etmeyen ve ondan yüz çeviren kimseler, Kıyamet Günü'nde «Rabbimizin elçilerinin doğruyu söyledikleri ortaya çıkmıştır. Acaba bu (Kıyamet) gün hakkımızda şefaat edip, içinde bulunduğumuz azabı uzaklaştıran kimseler var mıdır? Ya da bu azaptan kurtulabilmek için, dünyaya geri gönderilip dünyada yaptıklarımızdan başkasını işlememiz, küfrü iman, günahlarımızı taat ile değiştirmemiz imkânı bize verilebilir mi?» diyeceklerdir. Ancak bu istekleri kabul görmeyecek, yaptıklarından sonra uğradık-

ları ve kendilerinin helak oldukları ortaya çıkacaktır. Çünkü onlar dünyada iken, Allah'a itaat etmemişlerdi. Dolayısıyla şayet bir daha dünyaya gönderilecek olsalar bile yine küfür ve isyanlarına devam edeceklerini Allah daha önceden bilmektedir.

Mücahid, «*Onun tevili*» ifadesini, Kur'an'da kendilerine vaadedilen azap, ceza, cennet ve cehennem» haberleri ile yorumlamaktadır.

İmam Malik bu kelimeye «*Onun sevabı*» diye anlam verirken, Rebî; «Cehennemlikler cehenneme, cennetlikler de cennete girinceye kadar Hesap Günü'nde onun tevilinden bir emir gelir, iki gurub da girecekleri yerlere girdikten sonra, onun tevili tamamlanır. Dolayısıyla «*Onun tevili*» ile Kıyamet Günü kastedilmektedir. Nitekim İbn Abbas da böyle söylemiştir» demektedir.

«*Uydurdukları şeyler de,*» yani uydurup, Allah'a ortak koştukları ve —Bunlar Kıyamet Günü'nde bize şefaat edecektir— dedikleri putlar da «*kendilerinden uzaklaşıp, gitmiştir,*» yani batıl oldukları ortaya çıkarak, kendilerine bir yararları dokunmamıştır.

(54) «*Kuşkusuz Rabbimiz altı günde gökleri ve yeri yarattıktan sonra, arşın üzerine istiva eden Allah'tır...*»

Bu Ayetin Tefsiri:

«*Arş*» ile tüm cisimleri ihata eden cisim kastedilmiştir. O feleklerin feleğidir. Ya yüksek olduğundan dolayı ya da kralın tahtına benzetmek maksadıyla, -*Arş*- denilmiştir. Nitekim kralın oturduğu yerin adına taht (arş) denilmektedir. Örneğin, «*Anne ile babasını tahtın (arşın) üstüne çıkardı*» (Yusuf: 100) ifadesi de bu kabildendir; zira emirler oradan gelir ve idare oradan yapılır. Arş kelimesinin, güç, kuvvet, sulta ve mülkten kinaye olarak kullanıl-

dığı yerler de vardır. Örneğin, *«Falan kimsenin arşı (elinden) gitmiştir,»* yani güç ve kuvveti gitmiş, mülkü yıkılmıştır,» denilir.

ALLAH'IN ARŞ'A İSTİVA ETMESİYLE İLGİLİ MÜLAHAZALAR

Ragıb el-İsfahani, «Arş, beşer'in ancak ismini bilebildiği bir şeydir. Halkın onu vehmettiği gibi değildir; zira öyle olsaydı o zaman Allah'ın bir hamili (taşıyıcısı) olması gerekirdi. Oysa Allah bundan münezzehtir. Bu bir topluluğun, —Arş en yüksek felektir. Kürsi ise yıldızların feleğidir— dedikleri gibi de değildir.» diyorsa da, Alusi, Ragıb'ın bu açıklamasına itiraz edildiğini söylemektedir.

Bu ayetin ve benzerlerinin yorumunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı *«Arş»* kelimesini meşhur anlamı ile, *«istiva»* yı da *«istikrar»* ile yorumlamıştır. Bu yorum Kelbî ve Mukatil'den rivayet edilmiştir. Ancak Beyhakî *«Esma ve Sıfat»* adlı eserinde bu görüşü selefin bazılarından birçok kanalla rivayet etmiş ve tüm rivayetlerin zayıf olduğunu söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre, İmam Malik'e *«istiva»*nın ne anlama geldiği sorulduğunda, o biraz düşünür, betibenzi kaçar ve uykuya dalmışcasına eğdiği başını kaldırarak, «İstiva meçhul değildir. Ama Allah'ın onda istiva etmesi de akılla anlaşılmaz. Ona iman etmek yacib, ondan sormak ve onu deşmek bidattır» der. Sonra bu soruyu kendisine sorana, «Ben senin ancak bir sapık olduğunu sanıyorum» diyerek, onun huzurundan çıkarılmasını emreder. Bu rivayet de hüccet teşkil etmez. Çünkü İmam Malik *«istiva meçhul değildir»* şeklindeki ifadesiyle «Bu sabittir ve subutu da malumdur» anlamını kastetmiş olabilir. Yoksa bunun anlamı, «Bu istikrardır, istikrar da meçhul olmaz» demek değildir. Yine muhtemelen, *«Allah'ın onda istiva etmesi de akılla anlaşılamaz»* sözüyle O, Allah'ın sıfatının keyfiyetini akıl idrak edemez. Çünkü o

aklın kapsamına girmekten münezzehtir. Dolayısıyla keyfiyetin eli oraya yetişmek kudretini göstermez, demek istemiştir.

Abdullah bin Vehb'den gelen bir rivayette bu hususa delalet eden bir ibare vardır: İmam Malik'e istiva sorulduğunda başını eğdi ve başı terleyinceye kadar eğik kaldıktan sonra, şöyle dedi: «Rahman kendisini nasıl vasıflandırdıysa, arşın üzerine de aynı şekilde istiva etmiştir. Bunu nasıl yaptığı sorulamaz; zira -nasıl- ondan kaldırılmıştır.» Sonra da önceki sözünü sonuna kadar tekrarladı. Bu söz, lazımlarının yok olmasıyla beraber olursa, onu anlamak kolaydır. Yok lazımlarıyla beraber olursa, işte o zaman *-maazallah-* bu, aşırı bir delâlet ve Allah'ı tanımamak gibi bir cehalet demektir.

Marifet denizlerinden avuçlayan bazı ariflerin söylediği gibi, Miraç gecesinde Hz. Peygamber'in (s.a) Mele-i Âlâ'da parlayan güneşinin, tüm nur ve güneşi sönük ve cılız bıraktığı bir zamanda Hz. Peygamber'e (s.a.), Arşın kendi lisanıyla söyledikleri ne güzeldir! İmam Kastalani bu sözü böyle nakletmekle, aslında ikinci görüş ehlinin sapıklığını gözler önüne sermiş olmaktadır. Kastalani'nin ifadesi —kısaltılmış haliyle— şu şekildedir:

«Hz. Peygamber (S.A.) Arş'a ulaştığında, Arş onun eteklerine sarıldı ve lisan-i haliyle şöyle dedi: Ey Muhammed! Sen vaktin sefasında, vaktinden eminsin. Ey Muhammed! Sen âlemlere rahmet olarak gönderilmişsin. Bu rahmetten bana da bir nasip gerekir. Ey Habibim! Ehl-i Zuhul'un bana nisbet ettiği, Ehl-i Gurur'un da uydurduğu şeyden benim berî olduğuma şahit olacaksın! Onlar benim benzeri olmayanı kapsadığımı, keyfiyeti olmayanı ihata ettiğimi iddia etmişlerdir. Sen benim bundan beri olduğuma şahit ol. Ey Muhammed! zatının hududu olmayan, sıfatlarının sayısı bulunmayan O, nasıl bana ihtiyaç duyar, benim üzerime nasıl biner? Rahman O'nun ismi, istiva da sıfatı olduğunda ve sıfatı zatıyla kaim bulunduğunda benimle nasıl bitişsin veya benden nasıl

ayrılsın? Ey Muhammed! O'nun izzetine yemin ederim ki ben bitişmek hususunda O'na yakın değilim. Taşımak hususunda da onu taşımaya güç yetiremem. O kendisinden bir rahmet ve lutuf olarak beni varetti. Şayet beni yok ederse, bu sadece O'nun hakkı ve adaletinden dolayıdır. Ey Muhammed! Ben O'nun kudretini taşımaktayım. O'nun hikmetinin bir parçasıyım.»

Mutezile ve Kelamcılardan bir gurub, ayette geçen *-Arş-* kelimesinin lugat anlamında olduğu, *-isteva-* fiilinin ise, *-istevla-* (istila etti) anlamına geldiğini öne sürmüşlerdir. Onlar şairin:

«Bişr Irak'ı kılıç kullanmadan ve kan dökmeden istiva (istila) etti» şiiri ile istişhad etmişlerdir. Allah'ın arşı istila etmesi, özel anlamda kullanılmıştır; çünkü *-Arş-* mahlûkatın en büyüğüdür.

Mutezili'lerin yukardaki görüşü reddedilmiştir. Çünkü Araplar *-isteva-* fiilinin *-istevla-* anlamına geldiğini bilmezler. Sadece *«Filan kimse filan şeyi istila etti»* yani daha önceden kendisinin olmayan bir şeyi mülk olarak aldı, denir. Oysa Allah, ezelden beri tüm eşyanın sahibidir ve tüm eşyayı istila etmiştir. Bu görüş aynı zamanda Eş'arîler'e de nispet edilmiştir. (1)

Ferra, istiva'nın kastetmek anlamına geldiğini, dolayısıyla —*İsteva alâ'l-Arş*— ifadesinin «Arş'ı yaratmayı kastetti» demek olduğunu öne sürmüştür. Ancak *-isteva-* fiilinin *-alâ-* ile teaddî olunması bu ihtimali geçersiz kılmaktadır.

Bu hususta, arşın yaratılışının, göklerin ve yerin yaradılışından sonra olduğuna dair bir görüş daha öne sürülmüştür. Kaffal, istiva'dan maksadın Allah'ın kudretinin arşa nüfuz etmesi, dilemesinin orada cereyan etmesi, mülkünün mustakil olması demek olduğunu, fakat halkın krallarda görüp bellediği şekilde ifade edil-

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 8, sh: 134 - 135.

diğini, söylemektedir. Bazıları Kaffal'ın bu görüşünü destekleyerek, «*Sonra Arş'a istiva etti ve emri tedbir etti*» (Yunus: 3) ifadesiyle istişhad etmişlerdir. Çünkü «*Ve emri tedbir etti*» tabiri, arşa istivanın yorumlanmasıdır. Dolayısıyla istiva'yı istila ile yorumlayan onu kudret sıfatına dönüştürmüş olur.

Beyhaki, Ebu'l Hasan el-Eş'arî'den naklettiğine göre, Allah Arş'ta işlediği bir fiile *-istiva-* adını vermiş ve bir başka fiil işleyerek ona da *-nimet ve rızk-* adını koymuştur.

«*Summe'steva ala'l-Arş*» ifadesinde geçen, *-sümme-* (sonra) kelimesi terahi (gecikme) içindir ve terahi sadece fiillerde olur. Üstad Ebabekr bin Furek'in bazı kimselerden naklettiğine göre, istiva istila anlamına gelir ve mesafe bakımından bir yükselmeyi tazammun etmediğinden dolayı Allah'a nispetle kullanılması yanlış bir anlam taşımaz. *Ayrıca «Sümme»* kelimesi *-arş-* ile ilgili olup, *-isteva-*ya bağlanmaz. «*Sümme*» kelimesinin mertebe hususundaki farklılığın vurgulanması amacıyla kullanılmış olduğu iddiasındaki görüş de muteberdir.

Bilindiği gibi bu tür konularda selefin mezhebi, ayetin anlamının ne olduğunu Allah'a havale etmektedir. Onlara göre, Allah kastettiği şekilde istikrar ve mekanı olmaktan münezzehen arşa istiva etmiştir. İstiva'yı istila ile yorumlamak mekruhtur. Çünkü bu görüştekiler, buna bizim bir şeyi istila etmemiz gibidir, diyemezler. Aksine ancak o Allah'a münasip bir istiladır demek zorunda kalırlar. O halde boşuna ileri gitmeden başlangıçta, Allah'a münasib bir istivadır diyerek işin içinden çıkmalıdır.

Bu ayetin yorumunda İbn Kesir şunları söylemektedir: «Allah tüm âlemin (göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin) yaratıcısıdır ve bunları altı günde yaratmıştır. Nitekim bu husus Kur'an'ın pek çok ayetlerinde zikredilmiştir. Bu altı gün sırayla pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cuma'dır. Tüm mahlukat

orada toplanmış ve Hz. Adem orada yaratılmıştır. Müfessirler, bu günlerin dünyamızdaki günler kadar olup olmadığı hususunda ve her gün bin sene kadar uzun mudur değil midir, diye ihtilaf etmişlerdir. Mücahid ve İmam Ahmed, bir günün bin seneye tekabül ettiği üzerinde ısrar etmişlerdir. Bir günün bin sene kadar uzun olduğunu Dahhak da, İbn Abbas'tan rivayet etmektedir. Cumartesi gününde ise bir «yaradılış» vuku bulmamıştır. Yedinci gün olduğundan dolayı ona *-kesmek-* anlamında, *«sebt»* denilmiştir.

İmam Ahmed, Müsned'in de şöyle bir hadis rivayet etmektedir:

«Allah toprağı cumartesi günü yarattı. Pazar günü orada dağları, pazartesi günü ağaçları, salı günü kötülükleri, çarşamba günü nuru, perşembe günü yeryüzünde yayılan hayvanları, cuma günü ikindiden sonra Adem'i yarattı. Bu yaratılanların sonuncusu ve cuma saatinin sonunda olan bir hadisedir.» (Bu hadisi İmam Müslim ve Nesei de rivayet etmiştir.)

Bu hadiste yedi günün tamamı zikredilmektedir. Oysa ayette altı gün denilmektedir. Bu yüzden Buhari ve birçok muhaddis bu hadisi tenkid ederek, Ebu Hureyre'nin Kâb'ul-Ahbar'dan rivayet ettiği bu hadisin merfu olmadığını söylemişlerdir. (*)

Arş'ı istiva konusunda birçok görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda Selef-i Salihin'e uyarız. Malik, Evzaî, Sevrî, leys bin Sa'd, Şafiî, İshak bin Rahaveyh ve diğer imamların yolunda gideriz. Bu ise, ayeti geldiği gibi kabul etmektir. Ne keyfiyet, ne teşbih ne de ta'til yapmıyoruz. Teşbih yapanların zihinlerine gelen her anlamdan Allah münezzehtir. Çünkü Allah'a hiçbir şey benzemez. Ve O'nun benzeri yoktur. *«O işiten ve görendir»* (İsra: 2). Bu mesele

(*) Merfu hadis, isnadı Hz. Peygambere ulaşan hadislere denir.

imamların söylediği gibidir. Bu imamlardan Buhari'nin şeyhi Nuaym bin Hammad el-Huzaî şöyle demektedir: «Allah'ı mahlukatından birine benzeten kâfir olur. Allah'ın kendisine vasfettiği bir şeyi inkâr eden de kâfir olur. Allah'ın veya Rasülü'nün kendisine vasfettiğinde teşbih yoktur. Sarih ayetler ve sarih hadislerin getirmiş olduğu sıfatlarla Allah'ı vasıflandıran ve bu yaptığını Allah'ın celaline uygun olarak yapan, sonra da Allah'tan eksiklikleri uzaklaştıran kimseler doğru yoldadırlar. (1)

«Gündüzü sürekli olarak kendisini takib eden gece ile örten.» ifadesi gündüzün aydınlığını, gecenin karanlığıyla gideren, anlamındadır. Geceyi gündüzle örtmek de, gecenin karanlığını gündüzün aydınlığı ile gidermek demektir. Bunların her ikisi de birbirlerini aravermeksizin takib ederler. Biri giderse, muhakkak diğeri gelir. Nitekim Allah, *«Gece de onlar için bir ayettir, Gündüzü ondan soyar alırız, birden karanlıkta kalıverirler. Güneş de kendi mustakarrı içinde akıp gider. Bu üstün ve Bilen Allah'ın takdiridir.»* (Yasin : 37 - 38) buyurmaktadır.

Güneş, ay ve yıldızlar O'nun dilemesine bağlı hareket ettiklerinden Allah; *«İyi bilin ki yaratmakta, emir de ancak O'na aittir.»* yani mülk ve tasarruf O'nundur demektedir.

İbn Cerir, Abdulaziz Şamî'den, o da babasından Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: «İşlemiş olduğu salih bir amelden dolayı Allah'a değil de nefsine hamdeden kimse kafir olmuş ve o ameli boşa gitmiştir. Allah'ın emirden bir kısmını kullarına tahsis ettiğini söyleyen de, peygamberlere inzal olunanı inkâr etmiştir. Çünkü Allah, *«İyi bilin ki yaratmak da, emir de ancak O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yücedir»*

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul Kur'an'ıl-Azim, cilt: 3, sh: 178.

buyurmuştur.» Ayrıca Ebu Derda'dan me'sur olan bir duada —ki bu dua aynı yerde merfu olarak rivayet edilmektedir— şöyle denilmektedir: «Ey Allah'ım! Mülkün tümü senindir. Bütün hamdler senindir. Tüm işler sana döner. Tüm hayırları ancak senden isterim. Tüm şerlerden de sana sığınırım.» (1)

Güneş, ay ve yıldızlara boyun eğdirildiğinin bildirilmesi, onların kendi başlarına bir tesir sahibi olmadıklarını gösterir.

Bazıları *«Emir»*in burada *«irade»* karşılığında, bazıları da *«nehy»in* karşıtı olarak kullanıldığını öne sürmüşlerdir. *«Halk»* kelimesi ise mahluk anlamında kullanılmıştır. Yani tüm mahlukatın sahibi O'dur. Çünkü onları O yaratmıştır. Ve dilediğini emredebilir!..

Süfyan bin Uyeyne, bu ayeti Allah'ın kelamının mahluk olmadığı konusunda delil getirerek şöyle demiştir: «Bu ayette Allah *«halk»* ile «emir» arasında bir fark gözetmiştir. Bu ikisinin aynı şey olduğunu söyleyen kâfir olur.» Yani Allah'ın kelamı olan emri, Allah'ın mahlukatından addeden kafirdir. Zira mahluk ancak yine mahlukla kâim olur. Hazin tefsirinde de böyle denmiştir.

İbn Ebi Hatim'in Süfyan'dan rivayet ettiğine göre, *«halk»* arşın altında, *«emir»* de üstünde olandır. Bazılarına göre de, yaygın olanı, emir âleminin, mücerredat âlemine ıtlak olmasıdır.

«Tebareke»; tekaddese, tenezzehe gibidir. Yani Allah her noksandan uzakdır. Allah'ın halk ve emirde noksandan tenzih edilmesi bu cümleye dahildir. Anlaşılmaktadır ki -Halk- ile -Emr- hikmete münasip bir kemalin fevkindedir. Tebareke, Allah dışında hiç kimse için kullanılamaz. Çünkü bu sıfat sadece Allah'a mahsustur. Tebareke, «Berk» kökünden türemiştir

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 179.

ve iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, beka ve sebat, ikincisi faziletin çokluğu anlamındadır. Birincisine göre mânâ, «*Allah sabit ve daim olandır.*», ikincisine göre de «*Hayırların ve kemalâtın tümü Allah'a aittir.*» şeklinde olur. Her iki halde de Allah'tan başkasına bu sıfat atfolunamaz.

Zeccac'a göre tebareke, çokluk anlamındaki «el-Berk» den türemiştir. Yani Allah hayrın her türünden çokça verendir. Bu kelimenin muzari, emr ve ism-i fail şeklinde türevleri bulunmamaktadır.

Kadı Beyzavî, tebareke'nin Teâlâ anlamında olup, vahdaniyyet, uluhiyyet, ve rububiyette Allah'ın yüceliğini gösterdiğini söylemektedir. Ancak Beyzavî'nin yorumuna göre bu bir sonuçtur. Oysa mülahaza edilen mesele bir başlangıçtır. Nitekim sonra, selef-i ümmet üzerinde bulunduğuna, muhalefetten hâli olmayacak bir şekilde meseleyi tahkik ettiğinde kuşku kalmamıştır. (1)

Alusî'nin yukarıda tenkid ettiği Beyzavî'nin tahkiki şöyledir: «Birçok Rabler edinen kâfirlere, Rabliğe sadece bir tek olan Allah'ın layık olduğu bildirilmiştir. Çünkü «*Halk*» ve «*Emir*» O'na aittir. O âlemi kuvvetli bir tertip ve hikmetli bir tedbir üzere yaratmıştır. Felekleri en güzel şekilde yaratarak, yıldızlarla süslemiştir. Nitekim, «*Onları iki günde yedi tabaka gök olarak yarattı*» (Fussilet: 12) ayetinde de buna işaret edilmiştir. Daha sonra suflî varlıkların yaratılmasına yöneldi. Değişik şekillere ve degışik heyetlere girmeye müsaid olan maddeyi yarattı. Sonra onu etki ve fiilleri farklı çeşitli şekillere paylaştırarak, bu olaya «*İki günde sizi yarattı*» (Fussilet: 9) ayetiyle işaret etti. Yani suflî olan tarafı iki günde yaratmış oldu.

Sonra üç elementi önce maddelerini birleştirmek sure-

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 8, sh: 138 - 139.

tiyle ikinci kez şekillendirerek (yeniden) inşa etmeye başladı. Nitekim *«Arzı iki günde yarattı»* ifadesinden sonra, *«Onun üstünde dağları ve bereketlerini var etti. Dört günde de gıdalarını takdir etti.* (Fussilet : 10) buyurdu. Önceki iki günle birlikte altı gün etmiştir. Çünkü Allah Secde suresinin 4. ayetinde gökleri ve yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattığını bildirmiştir. Sonra mülk âlemi kendisi için tamamlanınca ülkesinin işlerini idare etmek için tahtına oturan bir kral gibi, (teşbihte hata olmasın) onun idaresine yöneldi. Böylece felekleri harekete geçirmek, yıldızları yürütmek, geceleri ve gündüzleri sarmak suretiyle emrini semadan arza tedbir etti. *«İyi bilin ki, yaratmak da emir de ancak O'na aittir. Âlemlerin Rabbi Allah yücedir.»* Bu beyanın ardından, insanlara ihlasla, yalvararak kendisine dua etmelerini emretti.»(1)

İmam Razi (H. Öl. 606, M. Öl. 1210), Mefatih'ul-Gayb adlı tefsirinde *«Sonra Allah arşa istiva etti»* ifadesiyle ilgili şunları söylemektedir: «Âlem (dünya-yeryüzü) bir küredir. Âlemin küre (yuvarlak) olması halinde Mabudunun üst tarafta olması mümtenidir. Âlemin küre olmasına gelince, bu, astronomi ilminde gayet açık bir şekilde izaha kavuşturulmuştur. Örneğin, ayın tutulmasını müşahede ettiğimizde batı bölgeleri gecenin öncesinde bulunuyorsa, doğu bölgelerinde ay, gündüzün öncesinde tutulur. Dolayısıyla bundan batıdaki gecenin öncesiyle doğudaki gündüzün öncesinin aynı olduklarını anlamış oluruz. Bu da tabii ki ancak dünyanın yuvarlak olması durumunda ve doğudan batıya doğru dönüş yapmasıyla mümkündür. Ayrıca kuzeye doğru yöneldiğimizde ne kadar ileri gidersek kuzey kutbu da o derece yükselir. Güney kutbu da kuzey kutbunun yükselmesi oranında alçalır. Bu da yer küresinin kuzeyden doğuya doğru döndüğüne delalet eder. Sonuç itibarıyla dünyanın yuvarlak olduğu kesinlikle ifade olunabilir. Bu sonuç kesinlikle tesbit olunduktan sonra, şöyle bir tahminde bulunabiliriz: Sözgelimi biri doğunun, diğeri batının uç nokta-

(1) Beyzavi, Envar'ut-Tenzil, cilt: 2, sh: 566 - 567.

sında duran iki insan düşünelim. Bu durumda o kimselerin ayaklarının tabanları karşı karşıya dururlar. Birisine nisbetle üst olan, ötekine nisbeten alt olur. Şayet Âlemin Mabudu'nun -hâsâ- bunlardan birine nisbetle üstte olan bir mekânda durduğunu düşünecek olursak, aynı mekân ikinciye nisbetle altta olacağından -*Allah Teâlâ*-nın belli bir mekânda durduğu kabul edilirse- bundan O' nun bazı kimselere nisbetle altta olduğu sonucu çıkar ki Allah'ın dünya ehlinin altında olması muhaldir. Böylece sonuç olarak Allah'ın belli bir mekânda bulunmadığı anlaşılmış oldu. Ayrıca bu bakış açısına göre bazılarına nisbetle aşağıda olan bir yer, bazılarına göre yukarıda, kimilerine göre solda, kimilerine göre sağda, yine bazılarına göre önde, bazılarına göre arkada olur. Çünkü dünyanın yuvarlak olmasının doğal bir sonucudur bu. Yukarıdaki oranların Allah'a nisbetle düşünelemiyeceği akılların icmaıyla sabittir. Ancak O'nun tüm yönleriyle yeryüzü yuvarlağını ihata ettiği söylenmek isteniyorsa, bu sefer O'nun yeryüzünü ihata eden bir felek olduğu iddia edilmiş olur ki bu da sonuç itibariyle Âlemlerin Mabudu'nun âlemi ihata eden feleklerden biri olduğu anlamına gelir. Oysa hiçbir müslüman böyle bir inancı öne süremez.» (1)

Yukarıdaki ifadelere dikkat edilecek olursa Fahruddin Razi' nin bundan 700 küsür yıl önce dünyanın yuvarlak olduğunu savunduğu görülecektir. Ve o buna dayanarak Allah Teâlâ'nın herhangi bir mekânda bulunmadığını ispat ediyor. Fakat müslümanlar sırf bu gibi alimlerin sözlerinden gafil oldukları için dünyanın yuvarlak oluşunun keşfini Batı'lılara nisbet edip durmakta ve böylece Batılı'ları överken İslâm alimlerini yermektedirler.

«*İyi bilin ki yaratmak da, emir de ancak O'na aittir.*» ifadesiyle ilgili İmam Razi birkaç mesele öne sürmektedir:

Birinci Mesele : Bu ifade, felekten, melekten, cinden, insan-

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 329 - 330.

dan sadır olan her fiil ile her emrin gerçekte Allah'ın mahluku olduğuna delalet eder. Yani başka Hâlik (yaratıcı) yoktur. Bu asıl sabit olduktan sonra şu meseleler ortaya çıkmaktadır: a) Allah'tan başka ilah yoktur. Çünkü iki ilah olsaydı eğer, her ikisi de yaratıcı ve idare eden olurdu ki bu da ayetin anlamına ters düşer. Oysa ayet yaratmayı sadece bir tek ilaha mahsus kılmaktadır. b) Âlemin durumuna yıldızların bir etkisi yoktur. Zira aksi takdirde Allah'tan başka bir yaratıcının varlığı söz konusu olurdu. Bu, ayetin anlamına ters düşer. c) Nefisler, akıllar ve tabiatların ispatı konusunda felsefecilerle, büyücülerin sözlerine göre hükmetmek bâtıldır. Çünkü bu takdirde de Allah'dan başka bir yaratıcının varlığı sözkonusu olur. d) Kulların yaptıklarını yaratan Allah'tır. Çünkü aksi halde Allah'ın dışında bir yaratıcıya ihtiyaç olur. e) İlim, alim olmayı; kudret ise kadir olmayı gerektirir, hükmüne gelince bu hüküm bâtıldır. Çünkü bu durumda Allah'tan başka bir müessir'in, bir muktedirin ve bir Hâlik'in olması gerekir ki bu da bâtıldır.

İkinci Mesele: Bu ayet hiç kimsenin bir başkasını herhangi bir şeye icbar etmeye yetkisinin olmadığına işaret eder. Bu konuda tek yetki sahibi Allah Teâlâ'dır. Bu sabit olduktan sonra, iyilik işlemenin sevabı, kötülük yapmanın cezayı, elemin i'vazı gerektirmeyeceğini söyleyebiliriz. Kısaca kullarından dolayı Allah üzerinde yapılması vacib olan herhangi bir gereklilik yoktur. Şayet iyilik işlemek mutlaka sevabı gerektirseydi kul için Allah'ın yapması vacib olan bir işlem meydana gelecek ve bunun mutlaka yapılması zorunlu olacaktı ki bu da sözkonusu ayete ters düşer.

Üçüncü Mesele: Bu ayete göre Allah yarattığı için çirkini çirkin saymak, güzeli de kendisine ait bir nedenden dolayı güzel saymak mümkün değildir. Çünkü *«İyi bilin ki yaratmak da emir de O'na aittir»* ifadesi Allah'ın dilediğini dilediği şekilde emrettiğini gösterir. Şayet şirkin Allah'a ait olan bir vecihten dolayı çirkin olsaydı kendinde bulunanı emretmesi ve içinde çirkin

vechin bulunduğu şeyi yasaklaması Allah için daha doğru olurdu. O zaman Allah, dilediği şekilde emr ve nehyetmekten aciz olurdu. Oysa ayet, Allah'ın dilediği şekilde, dilediği zaman, dilediğini emr veya nehyedebileceğini anlatmaktadır.

Dördüncü Mesele : Bu ayet Allah Teâlâ'nın bu âlemin dışında dilediği şekilde başka âlemler yaratmaya -*irade ederse*- kadir olduğuna delalet etmektedir. Yani Allah kendisinin gökleri, yeri, ay'ı, güneşi, ve yıldızları yarattığını söylemektedir. Bir şeyin yaratıldığı ifade edildiğinde onunla takdir edilmiş bir cisim veya takdir edilmiş cisimde takdiri beliren şey kastolunur. Nitekim Allah Teâlâ başka bir ayette Allah'ın her semada, o semanın emrini vahyettiğini beyan etmiştir. Bu âyette de, güneş, ay ve yıldızların her birisinin Allah'ın emrine boyun eğdikleri anlatılmaktadır. Bu, her şeyin Allah'ın emriyle meydana geldiğine ve emr ile halk'ın ayrıldığına delâlet eder. Allah Teâlâ hemen bu ifadenin ardından «*İyi bilin ki emir de yaratmak da O'na aittir*» diye buyurmuştur. Yani yaradılış, yaradılmışlar ve emr üzerindeki kudret O'na aittir. Bundan anlaşıldığına göre, Allah bu eşyayı yaratmaya ve dilediği şekilde onlara suret vermeye kadirdir. Allah —irade ederse eğer— bin âlem ve o âlemlerden her birinin içindeki arş (kursi), güneş, ay ve yıldızları bir lahzadan az bir zamanda yaratmaya muktedirdir. Çünkü bunları yaratmak mümkündür. Allah da her mümkünü var etmeğe kadirdir. Bu noktadan ilham alarak el-Maarri uzun bir kasidesinde :

«*Ey insanlar! Allah'ın, yıldızların ve ayın gezdiği nice felekleri vardır*» dedikten sonra şöyle ekliyor :

«*Bizim geçmişimiz de geleceğimiz de Allah'a göre kolaydır. O'nun dışında bizim için ne bir düşünce ne de bir tehlike vardır.*»

Beşinci Mesele : Bir gurub, yaratmak Allah'ın sıfatlarından biri olduğuna göre, yaratmak mahluk değildir, diyerek hem söz-

konusu ayetle hem de akılla deliller getirdiler. Ayete gelince, Ehl-i Sünnet'e göre, «*Emr ancak Allah'a aittir*» ifadesi emr'in Allah'ın sıfatı olduğunu, mahluk olmadığını ihsas eder. Yine Ehl-i Sünnet'e göre, «*Halk ancak Allah'a aittir*» ifadesi halk'ın Allah'ın sıfatı olup mahluku olmadığını gösterir. Dolayısıyla bu ayet, yaratmanın Allah'ın zatıyla kaim bir sıfat olduğuna delalet eder. Aklî delile gelince, bizler, «*Bu şey yoktu, sonra niçin oldu?*» diye sorduğumuzda cevaben, «*Allah yarattı da ondan*» diyoruz. Böyle dediğimizde bu illet doğru olur. Şayet Allah hem hâlik hem de mahluk olsaydı, o zaman, «*O niçin yaratıldı? Zira onu Allah yarattı*» sözü şu şekilde anlaşılırdı: «*O kendi nefsinden ve zatından meydana geldi, başka bir şeyden değil.*» Oysa böyle bir hüküm hem bâtıl hem de muhaldir. Çünkü bu mânânın doğruluğu, o şeyin Allah tarafından yaratılmış olduğunu iptal eder. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın mahluku yaratmış olması, o mahlukun zatının gayridir. Dolayısıyla yaratılış ile yaratılmış birbirinden ayrıdır. Ancak yaratılış yaratılmıştan ayrı ve aynı zamanda kadim olsaydı eğer, o zaman onun kadimliği mahlukun da kadim olmasını gerektirirdi. Eğer hadis olsaydı, başka bir yaratılışa ihtiyaç duyacağından, teselsul lazım gelirdi ki o da muhaldir.

Altıncı Mesele : Ayet zahiren Allah'tan başkasının hâlik olamayacağını nasıl gösteriyorsa, emr'in de olamayacağını göstermektedir. Nitekim bu âyet, «*Hüküm ancak Allah'ındır*» (En'am: 57), «*Hüküm ancak büyük ve yüce olan Allah'a aittir*» (Mümin : 12) ve «*Hüküm ve emir sadece Allah'a mahsustur*» (Rum : 4) ayetleriyle teyid ve tasdik edilmektedir. Ancak mesele; «*O'nun (Rasûlullah'ın) emrine muhalefet edenler sakınsınlar*» (Nur : 63) ayetiyle ve Hz. Peygamber'in (s.a.) «*Size bir şey emrettiğimde onu gücünüz yettiğince yerine getirin*» şeklindeki hadisiyle birlikte problemli bir durum ortaya çıkarmaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in emri, aynı zamanda Allah'ın emri olduğundan, hakikatte kendisine uyulan bir başkasının değil, sadece Allah'ın emridir. (1)

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 342-343.

(55) *«Yalvararak ve için için dua ederek Rabbinizi çağırın.»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayette geçen *«ud'û»* (çağırın) fiili ile dileyin ve isteyin denmektedir. Dua etmek ibadetin özüdür. Çünkü dua eden, istediği bir şeye muhtaç olduğunu, onu elde etmekten aciz kaldığını, Rabbinin duasını işittiğini, ihtiyacına vakıf olduğunu ve onu gidermeye gücü yettiğini bildiği için Allah'a dua eder. Şüphe yok ki, kulun kendisinin acz ve eksikliğini, Rabbinin de kudret ve kemalini bilmesi, ibadetlerin en yüce mertebesidir.

Bazıları; *«çağırın»* demekle «ibadet edin» anlamının kastedildiğini, duayı ifade eden fiil üzerine *«Yalvararak ve için için dua ederek»* cümlesinin atfedilmesi dolayısıyla, matuf (atfedilen) ile matufun aleyhin (kendisine atıfta bulunulan) ayrı şeyler olması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak bu görüş tenkid edilmiştir. Çünkü ilk planda matuf ile matufun aleyh'in ayrı ayrı olması bağlandıkları yerler itibarıyla yeterlidir. Sözgelimi *«Zeyd'e veraun ve Amr'a vurdun»* denildiğinde, ikisine de vurulmuştur. Ama bağlandıkları yerler itibarıyla biri Zeyd'e, diğeri de Amr'a atfolunmuştur. Aralarında fark olduğundan dolayı bu atf caizdir. Ayrıca niçin birinci cümledeki dua, ibadet anlamında anlaşılıyor da, ikinci cümledeki aynı kelime bu şekilde anlaşılmıyor? Bundan başka, dua kelimesini ibadet anlamıyla karşılamak tefsir-i me'sura muhaliftir.

Zeccac, *«Tazarru»*nun tezellül ve temellük anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Yani bu ifade Allah karşısında alçalıp küçülerek dua edin, anlamındadır.

DUAYI GİZLİ VEYA AÇIKTAN YAPMAK

Bazıları da *«Tazarru»*nun gizliliğin karşıtı anlamında kullanıldığı görüşündedir. Yani *«Allah'ı açıkça (tezarruen) ve gizlice (hatyeten) çağırın.»* Bu yorum Ebu Müslim tarafından öne sürülmüştür.

İbn Mübarek, İbn Cerir ve Ebu Şeyh'in Hasan Basri'den rivayet ettiklerine göre, önceden müslümanlar var kuvvetleriyle dua ediyor olmalarına rağmen, yine de sesleri Rableriyle kendileri arasında ancak fısıltı şeklinde işitilir idi. Çünkü Allah Teâlâ, *«Yalvararak ve için için dua ederek Rabbinizi çağırın»* buyurmuştur. Ayrıca Allah Teâlâ, yaptığından razı olduğu salih bir kulunu zikrederken, *«(Hatırlat) o zamanı ki, o gizli bir yakarışla Rabbine dua etmişti.»* (Meryem : 3) demiştir. Hasan Basri'den gelen bir diğer rivayete göre, gizli dua ile açık dua arasında yetmiş derece fark vardır.

Ebu Musa el-Eş'ari'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a) seslice dua eden bir topluluğa, *«Ey insanlar! Kendinizi boşuna yormayın. Şüphesiz ki sizler sağır ve gaib olan birini çağırmıyorsunuz. Hiç kuşku yok ki sizler, sizi dinleyen ve gören bir zata dua ediyorsunuz. O sizinle beraberdir. Öyle ki O, kişiye, devesinin boynundan bile yakındır»* diye buyurmuştur.

Bu hadiste kısaca «Kendinize acıyın ve dua esnasında seslerinizi kısın» denmektedir. Bu esastan hareketle bazı alimler sesli dua etmenin mekruh olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim günümüzde özellikle camilerde dua ederken bağıran birçok kimseyi görüyoruz. Öyle ki onlar bağırınca, etrafı mırıldanmalar kaplıyor, yankılar artarak kulakları tırmalıyor ve kalbleri duymaz hale getiriyorlar. Oysa bu kimseler iki bid'atı bir araya getirdiklerinin farkında değiller midir? Birincisi, dua esnasında sesi yükseltmek; ikincisi, mescidde sesleri yükseltmek (1).

İbn Cerir, İbn Cüreyc'ten şöyle rivayet etmektedir: «Duayı sesli yapmak, *'Kuşkusuz ki Allah haddi aşanları sevmez'* ayetinin kapsamına girer.» Ayrıca İbn Ebi Hatim, buna benzer bir rivayeti Zeyd bin Eslem'den nakletmiştir.

(1) Alusî, Ruh'ul-Meani cilt: 3, sh: 139.

Bazı alimler, duayı sesli yapmakta bir beisin olmadığı görüşündedirler. Allah'ın sevmediği kimseler olan *«haddi aşanlar,»* kendisine uygun olmayan şeyleri isteyenlerdir. Örneğin Peygamberlerin mertebesinde olmayı veya göklere yükselmeyi istemek ya da küfrü gerektiren şeyleri (İblis'in, Ebu Cehil'in cennete girmelerini, vahyin ve risaletin yeniden gelmesini, Allah'ın kendisini yalanlamasını v.s.) istemek gibi.

Sa'd bin Ebi Vakkas, Hz. Peygamber'den onun şu sözünü dinlediğini rivayet etmektedir: *«İleride duada hududu aşan bir topluluk gelecektir. Oysa kişiye —Ya Rabbi Senden cenneti ve cennete yaklaştıran söz ve amelleri isterim, cehennemi ve cehenneme yaklaştıran söz ve amellerden sana sığınırım— demesi yeterlidir.»* Hz. Peygamber bu sözü söyledikten sonra *«Allah haddi aşanları sevmez»* ayetini okudu. (İmam Ahmed, Ebu Davud)

Bir başka gurub, riya korkusu anında gizlice dua etmenin açıkça dua etmekten ve buna mukabil riya korkusu olmayan yerlerde de açıkça dua etmenin, gizlice dua etmekten daha üstün olduğunu öne sürmüştür.

Yukardaki görüşten daha uygunu, riya korkusu olmayan yerlerde açık, olduğu yerlerde de gizli dua etmenin üstün olmasıdır. Şayet namaz kılan bir kimsenin namazını bozmuyor, uyuyan kimseyi rahatsız etmiyor, okuyan bir kimseyi şaşırtmıyor, şer'î ilimle meşgul olan kimsenin zihnini karıştırmıyorsa açıkça dua etmek daha efdaldir. Fakat yukarda sayılan mahzurlara yol açıyorsa duayı gizlice yapmak gerekir. Ancak açıkça dua etmekle cahile bir şeyin öğretilmesi kastolunmuş veya korkan bir kimsenin korkusunu gidermek amaçlanmışsa ya da dua eden kimse kendisinden uykuyu, tembelliği uzaklaştırmak istiyorsa veyahut mümin kalbine sevinç vermek, bid'at sahibini bid'atından uzaklaştırmak ya da buna benzer sebebler söz konusu ise, elbette açıkça dua etmek caizdir ve daha efdaldır. Yine hutbelerde müslümanların

imamına dua ederken, sahabilere Allah'tan rıza dilerken bunu sesli yapmak daha efdaldır.

İmam Şafii'ye göre Fatihadan sonra *«amin»* sözünün sesli denmesi sünnettir. O, «Bu bir duadır. İmam da, cemaat de 'amin'i sesli demelidirler» görüşündedir.

Bazı alimler de müezzinlerin minarelerde ferec duasında seslerini yükseltmeleriyle, kişinin kendisinin duyacağı kadar sesini yükseltmesi arasında fark gözetmişler ve ikincisinde çoğu kez bir beis yokken, birincisi böyle değildir, demişlerdir. Ancak görünen odur ki, *«haddi aşanlar»* ile Allah'ın emrettiği herhangi bir emri yerine getirmeyenler kastolunmaktadır. Dua konusunda hududu aşanlar da bunlar arasında mütalaa olunurlar.

İbn Ebi Hatim ve İbn Cerir şöyle rivayet etmektedir: «Ayet, gerek dünya gerekse ahiret işlerinde olsun, tüm ihtiyaçlarınızda Rabbinizi çağırın, mümin bir erkek veya kadının aleyhinde onları rezil edici şekilde, bir şer ile dua etmeyin ve lânet okumayın, anlamındadır.»

Alimler bir mümin hakkında *«imansız ya da kâfir olarak ölsün»* diye dua eden kimsenin küfründe ihtilaf etmişlerdir. Böyle bir davranış her ne kadar hududu aşmanın en korkunç bir şekli ise de, yine de verilen fetva böyle davranan kimsenin kâfir olmadığı yolundadır.

DUANIN ADABI

Dua ile ilgili birçok kural konmuştur:

a) Abdestli olunmalıdır,

b) Kıbleye dönülmelidir,

c) Kalb, dünya işlerinden boşaltılmalıdır,

d) Duanın başında da sonunda da Hz. Peygamber'e selat ve selam getirilmelidir,

e) Eller semaya doğru kaldırılmalıdır,

f) Tüm müslümanlar dua kapsamına alınmalıdır,

g) Duanın kabul edilebileceği saatler aranmalıdır. Birçok alime göre cuma günü ve hutbe anları bu saatler içindedir. Nitekim beldesinde gelen son dönem alimlerinin en üstünü olan Tahtevî, Durru'l-Muhatar'a yazdığı haşiyelerde böyle zikretmiş ve asrının en büyük fakihi İbn Abidin de bunu ondan nakletmiştir.

h) Yağmur yağdığı zaman,

ı) Oruçlu iftarını açtığında,

i) Gecenin son üçte birinde,

k) Kur'an'ı hatmettikten sonra dua edilmelidir.

Bu kuralların dışında daha bir çoğu fıkıh ve ahlâk kitablarında beyan edilmiştir. (1)

DUA VE GEREKLİLİĞİ

Duanın varlığı konusunda ihtilaf edilmiş ve bazıları «*Duaya gerek yoktur*» diyerek birçok delil öne sürmüşlerdir:

1 — Dua ile olması önceden bilinen bir şey isteniyorsa, onun olması zaten vacibtir. Zira Allah'ın ilminde değişme yoktur. Olması zaten vacib olanı istemenin de bir yararı yoktur. Eğer olmayacağı biliniyorsa zaten olmaz. O halde onu istemekte bir yarar yoktur.

2 — Allah kendisinden istenen şeyin olmasını ezelde irade etmişse eğer, dua edilsin-edilmesin o mutlaka olacaktır. Yok, eğer

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 8, sh: 140.

ezelde vermemeyi irade etmişse, o olmayacağından, onu istemenin de bir anlamı yoktur. Fakat Allah'ın ezelde onun ne olmasını ne de olmamasını dilediği söylenirse, dua anında da yine Allah'ın dilediği olacaktır. Bu takdirde de Allah'ın zat ve sıfatlarında değişme meydana gelir ki bu muhaldir. Çünkü bu durumda, kulun dua etmesi Allah'ın zatında bir sıfat meydana getirmiş olmaktadır. Oysa Allah'ın sıfatlarını değiştirmekte kulun mutasarrıf olması düşünülemez.

3 — Dua ise istenen şeyin verilmesini hikmet ve maslahat gerekli kılıyorsa dua edilmese de Allah onu verir. Çünkü Allah Teâlâ'nın cimriliğinden bahsedilemez. Ancak istenen şey hikmete mugayir ise, kul dua etsin-etmesin Allah zaten o şeyi vermez.

4 — Dua aslında emirden başka bir şey değildir ve aralarında bir terslik yoktur. Ancak dua eden mertebe bakımından daha aşağıdadır. Oysa emreden kimsenin mertebe bakımından üstte olması gerekir. Kulun ise Allah'a emretmesi edebsizliktir ve caiz değildir.

5 — Dua, bir anlamda kulun Rabbini irşad etmesi, mabudunu en uygunu ve en doğrusunu yapmaya iletmesi demektir. Dolayısıyla bu bir edebsizlikten başka bir şey değildir. Ya da kul dua etmekle -hâşâ- Rabbini gafil kaldığı bir hususta uyarmış olmaktadır ki bu şekilde düşünmek açıkça bir küfür olduğu gibi ayrıca Allah'ın fazl ve ihsanında kusurlu olduğu fikrini tazammun eder. Yani kul dua etmekle -hâşâ- Allah'ı adeta fazl ve ihsana davet etmektedir. Bu ise cehaletin ta kendisidir.

6 — Duaya başvurmak, dua eden kimsenin kaderine razı olmadığı anlamına gelir. Çünkü razı olsaydı kendi tasarrufunu bırakır muayyen bir şeyi Allah'tan istemezdi. Kaza ve kadere razı olmaktan kaçınmak da münkerattandır.

7 — Kul çoğu zaman bir şeyi yararlı ve hayırlı görür. Fakat

o hayırlı gördüğü şey meydana gelince birçok zararlara yol açar, büyük fesatlıklar doğurur. Hal böyle olunca da muayyen bir şeyi Allah'tan istemek caiz değildir. Aksine en iyisi, yararlı ve hayırlı olanı istemektir. Bu da zaten kul istese de istemese de Allah tarafından meydana getirilecektir. Bu takdirde duanın bir yararı yoktur.

8 — Dua kalbin bir şeyi Allah'tan taleb etmeye yönelmesidir. Kalbin muayyen bir şeyi Allah'tan taleb etmeye yönelmesi onun Allah'ın marifetine ve muhabbetine dalmasıyla çelişir. Bunlar yüce ve şerefli makamlar olduğundan dolayı, bu yüce ve şerefli makamlara mani olan bir şey de yerilmeyi gerektirir.

9 — Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a) Allah Teâlâ'dan hikâye ederek şöyle demiştir: «*Zikrimin kendisini benden bir şey istemekten alakoyduğu kimseye, isteyenlerin istediklerinin en efdalini veririm.*» Bu hadis-i kudsi, evlâ olanın duayı terketmek olduğuna delâlet etmektedir.

10 — Allah Teâlâ'nın ilmi, kulun tüm ihtiyacını ihata etmiştir. Dünyada bir kölenin, efendisinin kendi ihtiyaçlarını bildiğini farkettiğinde susması, ihtiyaçlarını efendisinin yanında zikretmemesi edebe daha uygun, efendisini yüceltmek hususunda daha münasibtir. Kullar arasında bile edeb bunu gerektiriyorsa, Allah ile münasebette buna daha çok dikkat etmek gerekir. Bu yüzden anlatılır ki, Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atılmak üzere mancınığa konulduğunda, Cibril kendisine «*Rabbini çağır*» der. O da, «*Rabbimin halimi bilmesi O'nu çağırmama gerek bırakmamıştır*» diye mukabelede bulunur.

Bu konuyla ilgili olarak zikredilen itirazlar bunlardır. Ancak duanın da ibadetin bir çeşidi olduğuna dikkat edilmelidir. Yukardaki itirazların tümü her ibadet için geçerlidir. Yani Allah bir kimsenin said olduğunu biliyorsa, o kimsenin taat ve ibadete ih-

tiyacı yok demektir. Şayet Allah o kimsenin şaki olduğunu biliyorsa, bu sefer de bu taat ve ibadetin ne yararı olacaktır? denilebilir.

Yine denilebilir ki, insanın yeme-içme konusunda çaba sarfetmesine gerek yoktur; zira Allah onun tok olacağını biliyorsa, bu konuda niçin çaba sarfetsin? Aynı mantık aç olması durumunda da geçerlidir. Bu sözlerin bu hususta sarfedilmesi nasıl yanlışsa, dua hususunda da sarfedilmesi yanlıştır.

Duanın kulun mertebesini, zilletini bilmesini ve Rububiyetin izzetini tanımasını ifade ettiği söylenebilir. Bu ise ibadetlerin en şereflisi ve en yücesidir. Yani, dua eden kendisinin talebde bulunduğu zâta muhtaç olduğunu ve istediği şeyi kendi başına elde etmekten aciz bulunduğunu, Rabbinin ve mabudunun duasını işittiğini, ihtiyacını bilip, onu gidermeye kadir olduğunu, Allah'ın merhamet sahibi olup rahmetinin kendi ihtiyacını gidermesini iktiza ettiğini bildiği anda dua etmeye başlar. Böyle olunca ancak kendisinin muhtaç ve aczle muttasıf olup mabudunun da ilmin, kudret ve rahmetin kemaliyle vasıflı bulunduğunu bilen kimsenin dua etmeye kalkışacağı anlaşılır. Zaten dindeki tüm sorumluluklar kulluğun zilletini, rububiyetin izzetini bilmekten başka bir şey değildir. Madem ki dua bu iki unsuru biraraya getirebiliyor, o halde dua ibadetler içerisinde en efdalidir. Nitekim, *«Yalvararak ve için için dua ederek Rabbinizi çağırın»* ayeti de bizim söylediklerimizi doğrulamaktır. Çünkü yalvarmak, ancak Kâmil'in huzurunda bulunan eksiklik dolayısıyladır. Kul nefsinin eksik olduğuna inanmadıkça yalvarmaz. Bu bakımdan dua ile maksad, bizim yukarıda ifade ettiğimizdir. Kur'an'ın lafzının duanın delili olduğu böylece sabit olmuştur. Nitekim aşağıdaki hadis bunu desteklemektedir. Hz. Peygamber (s.a) *«Allah katında duadan daha şerefli hiçbir şey yoktur ve dua ibadetin ta kendisidir»* dedikten sonra, *«Kuşkusuz ki bana ibadet etmekten büyüklenerek yüz çevirenler zillet içinde cehenneme gireceklerdir.»* (Mümin : 60) ayetini okudu. Duanın

hakikatleriyle ilgili olarak Bakara suresinin «*Kullarım sana beni sorduklarında de ki: Ben onlara yakınım*» ayetinin tefsirinde gerekenleri söylemiştik. Allah gerçeği daha iyi bilir. (1)

ALLAH'IN KULLARINA OLAN SEVGİSİ

Müslümanlar «muhabbet» kökünden türeme (muhib) sıfatının Allah'ın sıfatlarından olduğunda görüş birliği etmişlerdir. Çünkü Kur'an'ın birçok ayeti Allah'ın muhib olduğunu ispat etmektedir. Ancak buradaki muhabbetin, nefsin şehveti, fıtrî temayül, bir şeyden lezzet almayı istemek gibi olmadığı ittifakla belirtilmiştir. Çünkü tüm bu özellikler Allah'a nisbetle muhaldir. Allah'ın kullarına olan sevgisi konusunda üç görüş öne sürülmüştür :

1 — Allah'ın kuluna olan sevgisi ona hayr ve rahmet vermesi demektir.

2 — Allah'ın kuluna olan sevgisi, sevab ve hayrı kuluna ulaştırmayı irade edici (Murid) olması demektir. Bu ihtilaf bir başka mesele, (Allah'ın irade sıfatının varlığı meselesi) ile ilişkilidir. El-Kâbi ve Ebu'l-Hüseyin'e göre Allah irade sıfatıyla mevsuf değildir. Çünkü O'nun kendi fiillerinin muridi olması, onları icad etmiş ve onları yapmış olması anlamına gelir. Yine Allah'ın başkasının fiillerinin muridi olması onları emretmesi demektir. Dolayısıyla Allah irade sıfatıyla mevsuf değildir. Eş'ariler ve Basra Mutezilesi Allah'ın muridiyyet sıfatını ispat etmişlerdir. Bunun bilinmesi sonrasında iradeyi Allah'a izafetten nefyedenler, Allah'ın kuluna olan muhabbetini, sevabını ona ulaştırmakla tefsir etmişlerdir.

Allah'a iradeyi izafe edenler ise O'nun muhabbetini, kullarına sevabı ulaştırmayı irade etmekle tefsir etmişlerdir.

(1) Fahruddin Razi, cilt: 4, sh: 345-346.

3 — Allah Teâlâ'nın kulunu sevmesi, sevabını ona ulaştırmayı irade etmesinin ötesinde, kendine bir sıfat olması o kadar uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bizler bir babanın çocuğuna olan sevgisini her zaman müşahede ederiz. Babanın sevgisi dolayısıyla hayrın onun çocuğuna ulaşması gerekir. İşte irade de, sevginin bir sonucu, meyvelerinden bir meyve, faydalarından bir faydadır. Bu tür maddi ilişkilerin sonucu olan sevgi; şehvet, ve fıtrîtemayül ve nefsin rağbetinden başka bir şey değildir. Oysa bunun Allah'a izafeti düşünülemez bile. Bizler Allah'ın sevgisinin şehvet ve fıtrî temayülün dışında bir sıfat olduğunu söyleyebildiğimize göre, «Allah'ın sevgisi» (muhabbetullah) ifadesini niçin kullanamıyalım? Nitekim bu sıfattan dolayı hayr ve sevab kula ulaşmaktadır. Ancak bizler Allah sevgisinin ne olduğunu, nasıl olduğunu bilemiyoruz. Fakat bir şeyi bilmemek, o şeyin yok olduğu anlamına gelmez. Ehl-i Sünnet'in Allah'ın gözle görülebileceğini ispat edip, bunun cisim ve renkleri görmeye benzemediğini, keyfiyetsiz bir görüş olduğunu, söylediklerine, hiç bakılmıyor mu? Buna binaen niçin burada da Allah'ın kullarına olan sevgisi hakkında, onun fıtrî temayüllerden, nefsin şehvetlerinden uzak, keyfiyeti bilinmeyen bir sevgi olduğu denilemesin? Buraya kadar zikredilenlerden, kelamcıların, *«Allah'ın sevgisinin anlamı, ancak kullarına sevabı ulaştırmasının iradesi demektir»* şeklindeki sözlerinin kesin bir delili olmadığı anlaşılmıştır. Fakat son olarak, iradenin ötesinde olan bir sıfatın ispatına dair de bir delil yoktur, diyebiliriz. O halde onun nefyi nasıl vacib olacaktır? (1).

(56) *«Yeryüzü düzene kavuşturulduktan sonra orada fesat çıkarmayın...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Bu ayet, ifsadın tüm çeşitlerini, nefsi, malı, soyu, aklı ve dini

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 348.

ifsad etmeyi yasaklamaktadır. Yani, Allah'ın yeryüzünü ıslah etmesinden, mahlukatın yararına uygun olarak onu meydana getirip beyan ettiği ahkâmı ile oraya peygamberlerini göndermesinden sonra, yeryüzünü ifsad etmeyin! Reddedilmekten korktuğunuz veya duanızın kabul olmasını istediğiniz anda ve O'nun azabından korkup sevabını elde etmek istediğiniz zamanlarda Allah'a dua ediniz!

İbn Cerir, ayeti yorumlarken, korku, adalet; ümid beslemek de fazilettir, demiştir.

«*Korkarak ve umutla O'nu çağırın*» cümlesinin tefsirinde Ata; «Yani mizandan korkarak ve cennetleri umarak Allah'ı çağırın» demektedir.

Korkunun esası, zarardan emin olunmadığı durumlarda kalbin ürpermesidir. Bazı alimler, korkuyu ileride meydana gelecek kötü bir hadisenin beklenmesiyle tefsir etmişlerdir. Keza umutla beklemek de sevilen bir şeyin geleceğini beklemektir. Allah, kendi katında değeri bulunduğundan dolayı, tekrar duayı zikretmiştir. Öyle ki duayı önce zahiri sıfatlarla, daha sonra batınî sıfatlarla vasıflandırmıştır.

Bazı müfessirler önceki ayette verilen emri, duanın şartının açıklanması, ikinci kere verilen emrin de duanın yararının beyan edilmesi olarak izah etmişlerdir. Bazıları da, tekrarın olmadığını, zira daha önceki ayet istemek anlâmında bir emir iken, ikincisi ibadet anlamında olan duayı emretmektedir. Yani ayet, nefsinizde korku ve ümidi, yani kalbi ve kâlibi bir araya getirerek Allah'a kulluk edin, anlamına gelmektedir.

Bazı alimler de duayı bilinen anlamıyla alarak korku ve ümidi genel anlamda mutalaa etmişlerdir. Bu takdirde ayetin anlamı şöyle olmaktadır: «Nefsinizde ve amellerinizde korku ve ümidi

biraraya getirerek Allah'ı çağırın.» Ancak bu yorum o kadar önemli bir anlamı içermez. Büyük müfessirlere göre makbul olanı daha önceki yorumdur. (1)

«Kuşkusuz ki Allah'ın rahmeti ihsan edenlere yakındır.» ifadesinde geçen *«rahmet»* kelimesinin *«ihsan»* anlamına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim Rahman suresinin 60. ayetinde, *«İhsanın karşılığı yine ihsan değil midir?»* buyurulmaktadır. İfadeyi bu şekilde yorumlayanlar, rahmet kelimesinin dünyevî ve uhrevî ihsanın her iki yönünü de kapsadığı görüşündedirler. Rahmetin muhsinlere yakınlığı ise; hikmet gereği, ehliyetle beraber engellerin tamamen kaldırılmasıdır.

Said bin Cübeyr, rahmet kelimesiyle sevab'ın kastedildiğini söylüyorsa da asıl demek istediği uhrevî ihsandır. Bu tefsir doğrultusunda *-yakınlık-* şu şekilde anlaşılır: İnsanoğlu yaşadığı her an sonrasında dünyayı geride bırakarak ahirete doğru yol alır. Böyle olunca elbette ölüm insana hayattan daha yakındır. Muhsin bir kimseyle ahiretteki sevab arasında yegâne perde ölümdür. Her gelecek yakın olduğundan rahmet de muhsinlere yakındır.

Zemahşeri, *«Keşşaf»* adlı tefsirinde bu ayetin, *«Kuşkusuz ki ben tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyip te, sonra hidayete eren kimseye karşı çok affediciyimdir»* (Taha : 80) ayeti kabilinden olduğunu söylemektedir. Nitekim bu ayette, hüsranın tevbeye, iman ve salih amele bağlandığı gibi, sözkonusu ayette de rahmet amellerin ihsanına bağlanmıştır. Yani Allah Teâlâ, adeta, *«Kim tevbe ve iman ederse, rahmet ona yakın olacaktır»* demektedir.» Zemahşeri'nin bu tefsiri Mutezile'nin bir iddiasına müsteniddir. Onlara göre, büyük günah işleyenler muhsin sayılmayacakları için ateşten kurtulamazlar. Ateşe girdikten sonra kurtulmak ise bir rahmettir. Ancak kişi büyük günah sahibi olsa da, o Allah'a ve

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 8, sh: 141.

Rasûlü'ne iman etmiştir. Böyle bir imanı olan kişi elbette muhsindir. Nitekim kuşluk vaktinde ergenlik çağına vararak iman eden ve öğle namazını kılmadan önce ölen bir çocuğun, *«Muhsinler için hüsna (güzellik) ve fazlası vardır.»* (Yunus : 26) ayetinin kapsamına girdiği ümmetin ittifakı ile sabittir.

Ebu Şeyhin rivayet ettiğine göre, İbn Abbas *«muhsinler»* ifadesini, *«müminler»* ile tefsir etmiştir. Bazıları da *«muhsinler»*i *«dua edenler»* şeklinde yorumlamışlarsa da bu kapalı bir yorumdur.

(57) *«Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ göklerin ve yerin yaratıcısı, mutasarrıfı olduğunu, her şeyin kendisine boyun eğdiğini, kâinatın idare edicisi ve yöneticisi bulunduğunu belirttikten sonra kullarının kendisine dua etmelerini istemiştir. Zira O her şeye kadir olandır. Yine kullarına rızık verenin kendisi olduğuna, kıyamet günü ölüleri yeniden diriltip mahşer meydanına göndereceğine değindikten sonra rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci ve yayıcı olarak gönderdiğini ifade etmiştir. Ayetteki *«buşren»* (müjdeci) kelimesi, *«neşran»* (yayıcı) şeklinde de okunmaktadır. *«Rahmet»* kelimesiyle de yağmur kastedilmektedir. Yani yağmur gelmezden önce Allah rüzgârları, yağmuru müjdeleyici (veya yayıcı) olarak estirir. Sonra da o rüzgârlar yağmur ile ağırlaşan bulutları alıp kuraklaşmış ve bitkisi tamamen kurumuş bir beldeye götürerek onları yeniden sular ve diriltir. Ayette kurak yer için *«ölü belde»* tabiri kullanılmıştır. Nitekim Yasin suresinin 33. ayetinde *«Dirilttiğimiz ölü yer onlar için bir işarettir»* denirken Fatır suresinin 9. ayetinde de *«O Allah ki, gönderdiği rüzgârlar bir bulut kaldırırlar, derken biz onu ölü bir beldeye sürer, ölümünden sonra yeri diriltiriz. (...)»* buyurmuştur. Yani toprak ölümden sonra nasıl diriltilmişse cesedleri de toprak olduktan sonra Kıyamet Günü'nde öyle dirilteceğiz. Bazı riva-

yetlerde Allah'ın gökten su indirerek yeryüzüne kırk gün yağmur yağdıracağı ve cesedlerin ordan bir dane gibi bitecekleri nakledilir. Yine Kur'an'da da bu konuyla ilgili olarak örnekler yer almaktadır.

Bazı müfessirler rüzgârın yağmurdan önce müjdeleyici (yayıcı) olmasını şöyle açıklamışlardır: «Seba adlı rüzgâr bulutları meydana getirir ve sonra kuzey rüzgârı onları biraraya getirip toplar. Güney rüzgârı onları yağmur yönünden zenginleştirirken Debur rüzgârı da bulutları dağıtır.»

İbn Ömer rüzgârların sekiz adet olduğunu söylemektedir: El-Kasıf, el-Asıf, es-Sarsar, ve El-Akim denilen dört tanesi azab rüzgârları olup bunlar Kur'an'da bu şekilde zikredilmişlerdir. En-Naziat, el-Mübeşşirat, el-Mürselat ve ez-Zariyat ise yine bu adlarıyla Kur'an'da zikredilen rahmet rüzgârlarıdır. Bu son dört rüzgâr Allah'ın kullarına vermiş olduğu nimetlerin en büyüklerindendir. Adeta gezen barajlar gibi, aşılama görevini yerine getirirler.

Kab'ul-Ahbar, «Allah eğer kullarından rüzgârı üç gün esirgese yeryüzündeki onca insan pis kokular içine dalıp kalırdı» demiştir.

Yine bazı eserlerde «Allah âlemi yarattı. Onu hava ile doldurdu. Eğer Allah havayı bir an vermese yer ile gök arası kokar denilmektedir.

Birçok alim rüzgâra küfretmenin mekruh olduğu görüşündedirler.

İmam Şafii, Ebu Hureyre kanalıyla şöyle rivayet etmiştir: Mekke yolunda halkın üzerine şiddetli bir rüzgâr eser. O esnada hacca gitmekte olan Hz. Ömer, yanındakilere, *«Aranızda rüzgâr ile ilgili Hz. Peygamber'den bir söz işiten var mıdır?»* diye sorar ve hiç kimse Hz. Ömer'e cevab veremez. Bu hadiseyi haber aldı-

ğımda ben kervanın sonunda bulunuyordum. Bunun üzerine ona, *«Ey müminlerin emiri! İşittiğime göre siz rüzgârdan sormuşsunuz. Ben Allah Rasûlü'nden şunu duydum: «Rüzgâr Allah'ın rahmetindendir. Rahmeti de azabı da getirir. Rüzgâr estiğinde sakın ola ki ona küfretmeyesiniz. Allah'tan rüzgârın hayrını isteyin, şerrinden O'na sığının»* dedim.

Ayette Allah'ın rüzgârı rahmetinin önünde müjdeci (yayıcı) gönderdiği belirtilmişken hadiste rüzgârın azab için de gönderildiği söylenmektedir. Ancak ayet ile hadis arasında bir çelişki olduğu sanılmamalıdır. Çünkü ayetteki hüküm çokluğa binaen verilmiştir. Zira rüzgâr ile azabın gelmesi pek ender bir olaydır. Bazı alimler de hadisi tevil ederek, hadiste rüzgârın hem rahmeti hem de azabı getirdiğinden bahsedildiğini ve fakat «Rüzgâr hem rahmetin hem de azabın önünde müjdeci olarak gönderilir» şeklinde bir şey denilmediğini ileri sürmüşlerdir.

«Onunla oraya su indiririz» cümlesindeki *«bihi»* (onunla) zamiri ya *«belde»* kelimesine veya *«bulut»* kelimesine raci olmaktadır. O zaman anlamı ya *«ölü bir beldeye su indiririz»* veya *«ağır bulutlarla su indiririz»* şeklinde olur. Bu zamir *«yursilu»* (gönderir) fiiline de, *«rüzgârlar»* kelimesine de gidebilir. O takdirde anlamı; ya *«Onu göndermekle suyu indiririz»* veya *«O rüzgârlarla suyu indiririz»* şeklinde olur.

«Ve o su ile orada her çeşit ürünler çıkarırız.»; yani o su ile nasıl daneler çıkarıyor ve ölü bir beldeyi diriltiyorsak, aynı şekilde ölüleri de diriltiriz. Yeryüzünü, içinde bulunanları ve gelişmeye müsait kuvvetleri ihdas ederek onu nasıl bitkilerle, meyvelerle geliştirip diriltiyorsak ölüleri de öylece yerden çıkaracağız. Ruhları —bedenlerin maddelerini bir araya getirdikten sonra— bedenlerine gönderip onları kuvvetleri ve duyularıyla geliştireceğiz. Bu ayet, anlaşılacağı üzere, haşr-i cismanî'yi (bedenle birlikte haşrolmayı) savunan iki görüşe işaret etmektedir: 1) Beden yok olduk-

tan sonra yeniden varedilecek ve tekrar diriltilecektir. 2) Beden çürüdükten sonra parçaları biraraya getirilecek ve eski durumuna getirilip yeniden diriltilecektir.

Ölülerin diriltilmesiyle, bitkilerin çıakrılması arasındaki benzeyiş hususunda ihtilaf edilmiştir. Bir gruba göre Allah yağmuru indirerek nasıl bitkileri çıkarıyorsa, aynı şekilde yine yağmuru indirerek ölüleri diriltecektir. Ayrıca Ebu Hureyre ile İbn Abbas'tan rivayet edilen bir görüşe göre, insanlar birinci defa Sûr'a üfürülüşte öldükleri zaman, arşın altından «Ab-ı Hayat» (hayat suyu) diye adlandırılan bir su 40 sene onların üzerine yağacaktır. Bitkilerin su ile çıktığı gibi onlar da çıkmaya başlayacaklardır. Başka bir rivayete göre de 40 gün yağmur yağdıktan sonra, bitkilerin çıktığı gibi kabırlerinden çıkacaklar ve cesedleri tam olarak meydana geldikten sonra onlara ruh üfürülüp gözlerine uyku atılarak kabirlerinde yatacaklardır. Sûr'a ikinci kez üfürüldüğünde dirilecekler ve kabirlerinden çıkarak haşrolunacaklardır. Uyku mahmurluğuyla, uyuyan bir insanın uyandığı zaman hissettiğini hissedeceklerdir. İşte o zaman, *«Ey kavim! Yazıklar olsun bizlere. Acaba bizi kabrimizden kim çıkardı?»* diye yakınacaklar. Bir münadi de onlara, *«Bu sizlere Rahman'ın va'dettiğidir. Peygamberler doğru söylemişlerdi»* diye seslenecektir.

Mücahid kanalıyla gelen bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: *«Allah ölüleri diriltmek istediğinde yağmur yağdırır ve yer onların üzerlerinden yarılır. Her ruh kendi bedenine gider. İşte Allah yeryüzünü yağmur ile nasıl canlandırıyorsa, ölüleri de aynı şekilde yağmurla diriltir.»*

Bazı müfessirler ayetteki teşbihin (benzetmenin) diriltmeyi anlatabilmek için yapıldığı, keyfiyete itibar edilmemesi ve sadece iman edip keyfiyetinin araştırılmaması gerektiği görüşündedirler. Allah dilediğini yapar. (1)

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 8, sh: 146 - 147.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهٖ ۚ وَالَّذِيْ خَبُثَ لَا
يَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا ۭ كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّشْكُرُوْنَ ۝٥٨
لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا
اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ۭ اِنِّىْٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ ۝٥٩
قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰىكَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ۝٦٠ قَالَ يٰقَوْمِ
لَيْسَ بِيْ ضَلٰلَةٌ وَّلٰكِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۝٦١
اُبَلِّغُكُمْ رِسٰلٰتِ رَبِّيْ وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ
اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ۝٦٢ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَاۗءَكُمْ ذِكْرٌ مِّنْ
رَّبِّكُمْ عَلٰي رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوْا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ۝٦٣
فَكَذَّبُوْهُ فَاَنْجَيْنٰهُ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗ فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذِيْنَ
كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۭ اِنَّهُمْ كَانُوْا قَوْمًا عَمِيْنَ ۝٦٤ ع وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُوْدًا ۭ
قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ۭ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ۝٦٥
قَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰىكَ فِيْ
سَفَاهَةٍ وَّاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكٰذِبِيْنَ ۝٦٦ قَالَ يٰقَوْمِ
لَيْسَ بِيْ سَفَاهَةٌ وَّلٰكِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۝٦٧

58 — Pak bir şehrin (yerin) bitkileri Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise ancak yararsız ürün çıkar. İşte biz şükreden bir topluluk için ayetleri böylece çeşitli tarzlarda açıklıyoruz.

59 — And olsun ki biz Nuh'u kendi kavmine (peygamber olarak) gönderdik. Nuh, «Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka mabud yoktur. Kuşkusuz ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım» dedi.

60 — Kavminden ileri gelenler (Nuh'a): «Kuşkusuz biz seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz» dediler.

61 — (Nuh) şöyle dedi: «Ey kavmim! Bende bir sapıklık bulunmuyor. Ben Alemlerin Rabbi'nden gönderilmiş bir peygamberim.»

62 — «Size Rabbimin gönderdiklerini (ayetlerini, emirlerini) tebliğ ediyorum. Size nasihatta bulunuyorum. Allah'tan (gelen vahy vasıtasıyla) sizin bilmediklerinizi biliyorum.»

63 — «Sizler; uyarılmanız, korunmanız ve bu sayede rahmete mazhar olmanız için aranızdan birisinin aracılığıyla Rabbinizden size bir hatırlatmanın gelmesine mi şaşırdınız?»

64 — Onu yalanladılar. Biz de onu ve gemide beraberinde olanları kurtarıp ayetlerimizi yalanlayanları batırdık. Kuşkusuz onlar kör bir kavimdir.

65 — Ad (kavmin)e de kardeşleri Hud'u gönderdik. (Hud): «Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. O'ndan başka mabudunuz yoktur. O'nun azabından sakınmaz mısınız?» dedi.

66 — Kavminden ileri gelen kafirler: «Kuşkusuz bizler seni akılsız görüyor ve seni yalancılardan sanıyoruz.» dediler.

67 — (Hud): «Ey kavmim! Bende bir sapıklık yoktur. Ben sadece Alemlerin Rabbinden gelen bir peygamberim» dedi.

(58) *«Pak bir şehrin (yerin) bitkileri Rabbinin izniyle çıkar...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

«El-Beled'ut-Tayyib» (pak bir şehir) ile toprağı verimli ve güzel olan yer kastedilmektedir. Öyle ki böyle bir yerin bitkileri çabuk ve güzelce çıkabilir.

Mücahid ve bazı müfessirler, *«habis olan yer»* ile de çorak ve buna benzer yerlerin kastedildiğini söylemişlerdir.

Ali bin Ebi Talha'nın rivayet ettiğine göre İbn Abbas bu ayetin mümin ve kafir kimseler hakkında yapılan bir benzetme olduğunu söylemiştir.

İmam Buhari, Hz. Peygamber'den (s.a) Ebu Musa el-Eş'arî kanalıyla şöyle bir rivayet nakletmiştir: *«Allah'ın benimle göndermiş olduğu ilim ve hidayet, tıpkı bolca yağan yağmura benzer. Bu yağmur bir beldeye yağar ve beldenin bir kısmı bu tertemiz suyu kabul ederek bol mahsul verir. Çukurlardan meydana gelen diğer bir kısım da yağan yağmuru toplayarak biriktirir. Allah o su ile insanlara yarar sağlar. İnsanlar o sudan hem kendileri içerler, hem de koyunlarına içirirler. Topraklarını sularlar. Bu yağmurun bir kısmı da taşlık, su tutmayan, bitki bitirmeyen bir bölüme yağar. İşte bu tıpkı Allah'ın dininde anlayış sahibi olan, O'nun bana tevdi ettiği görevden yararlanan, öğrenen ve öğreten kimseyle,*

Allah'ın benimle gönderdiği peygamberlik hidayetini kabul etmeyen kimsenin örneğine benzer» (Bu hadisi ayrıca Müslim ve Nesei, Ebu Usame Hammad bin Usame'den rivayet etmiştir.)

«Nusarrifu,» apaçık kudrete işaret eden ayetlerin zaman zaman getirilerek, tekrar edilmesini ifade eden bir fiildir ve tef'il babında gelmektedir. Rüzgârların tasrifi de böyledir. Allah'ın nimetlerine şükreden bir topluluk için bu kudrete delalet eden ayetler tekrar edilip durmaktadır. O kimseler bu nimetin şükrünü, kendilerine tekrar edilen ayetleri düşünerek ve bunlardan ibret alarak eda ederler. Bu nimet şükredenlerle sınırlandırılmıştır. Zira sadece onlar gerçek anlamıyla bu nimetten yararlanırlar. Nitekim başka bir ayette (Bakara : 3) Kur'an'ın sadece *«muttakı»* kimseler için hidayet kaynağı olduğu belirtilmiştir.

(59-61) *«And olsun ki biz Nuh'u kendi kavmine (peygamber olarak) gönderdik...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Allah Teâlâ, yaratılış ve yeniden dirilme ile ilgili açık delilleri zikrettikten sonra peygamberlerin kıssalarına geçmiştir.

PEYGAMBER KISSALARI BİRÇOK YARARI İÇERMEKTEDİR

1) Allah, Rasûlü'ne teselli vererek adeta şöyle demektedir: «Halkın sana karşı çıkması, senin getirdiğin delilleri kabul etmemesi, sadece senin içinde bulunduğun toplumun bir özelliği değildir. Bu karşı çıkma olayı, tüm geçmiş ümmetlerde vukubulmuştur.» Musibetin genelleşmesi, beraberindeki dehşeti de hafifleştirdiğinden, Hz. Peygamber (s.a) böyle teselli bulmaktadır.

2) Allah'ın bu kıssaları hikâye etmesiyle kafirlerin başlarına gelecek olanın, dünyada küfür ve lânet, ahirette ise zarar ve azab, müminlerin ise dünyada hakimiyet, ahirette ise mutluluk olacağı

gösterilmiş olmaktadır. Bu da Hakkın taraftarlarının kalblerini takviye ederken bâtıl'ın taraftarlarınınkini kırmaktadır.

3) Bu kıssalar, Allah'ın bâtılın taraftarlarına her ne kadar bir süre tanıdıysa da onları tamamen başıboş bırakmadığı ve intikamını alacağı konusunda diğer insanları uyarmaktadır.

4) Yine bu kıssalar Hz. Muhammed'in (s.a) Allah'ın bir peygamberi olduğunun açık birer göstergesidirler. Çünkü Hz. Muhammed (s.a) ümmiydi, okuma-yazma bilmezdi. Herhangi bir kitabı okumamış, hiç kimsenin öğrencisi olmamıştı. Bu bakımdan bu kıssaları olduğu gibi, tahrif etmeksizin, yanlış bir bilgi vermeksizin nakletmesi onun vahy vasıtasıyla bunları Allah'tan öğrendiğine delâlet eder. Bu da onun gerçek bir peygamber olduğunu açıkça ispatlar.

Allah Teâlâ bu surede —daha önce de geçmişti— Hz. Adem'in kıssasını ve Hz. Nuh'un (a.s) kıssasını beyan etmektedir. Hz. Nuh (a.s) Lamek'in, o Mutevaşşalh'ın, o da Ahnuh'un oğludur. Ahnuh Hz. İdris'in diğer bir adıdır.

Bu ayette üç husus üzerinde durulmuştur:

a) Hz. Nuh (a.s) kavmine Allah'a kulluk etmelerini emretmiştir.

b) Allah'tan başka bir mabudun olmadığına hükmetmiştir.

c) Büyük bir günün (kıyamet veya tufanın koptuğu günün) azabından onlar adına korktuğunu ifade etmiştir.

Böylece Hz. Nuh, Allah katında peygamber olarak gönderildiğini kavmine açıklamış olmaktadır. Ancak Allah Teâlâ her ne kadar Hz. Nuh'un öne sürdüğü bu üç iddiayı nakletmiş ise de bu iddiaların doğruluğuna ait herhangi bir delil bildirmemiştir. Hz. Nuh'un (a.s) kavmini taklid yoluyla (delilsiz) inzar etmiş olması

bâtıl bir davranış olurdu. Zira inançda taklid bâtıldır ve Kur'an taklidi zemmeden ayetlerle doludur. Masum bir peygamberin insanları taklide çağırması nasıl olur da ona uygun düşer? Yok eğer onları davasına, delilleriyle birlikte davet etmiş ise niçin burada deliller zikredilmemiştir?

Böyle bir itiraz şu şekilde cevablandırılabilir: Bakara süresinin başında, tevhid, nübüvvet ve haşr'ın doğruluğuna ilişkin deliller zikredilerek peygamberlerin insanları Hakka davet ederlerken delillerini de getirdiklerine işaret edilmiştir. Ayrıca sözkonusu ayette delillerin zikredilmeyişinin nedenine gelince, bunlar zaten bilindiklerinden tekrara gerek duyulmamış ve bu delillerin beyanı terkedilmiştir.

(62) *«Size Rabbimin gönderdiklerini (ayetlerini, emirlerini) tebliğ ediyorum...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Hz. Nuh'un (a.s) *«Size Rabbimin gönderdiklerini tebliğ ediyorum»* şeklindeki sözü, peygamberlik görevlerinden bir çoğunun kendisine yükletildiğini gösterir. Yani tekliflerin kısımlarını, emirleri, nehiyleri aktarmak ona görev olarak verilmiştir. Sevab ve azabın miktarlarını, dünyadaki had ve tazirlerin sınırlarını açıklamak da ona aittir.

«Nasihat,» kişiyi niyetinin halis oluşuyla birlikte doğru yola iletmek demektir. Ayetin anlamı da bunun sonucunda şöyle olur: *«Ben sizlere Allah'ın size yüklediği sorumlulukları tebliğ ediyor, sizi en doğru yola iletiyorum. Allah beni neye çağırmışsa ben de sizi ona çağırıyorum. Kendim için istediğimi sizin için de istiyorum.»*

«Allah'tan (gelen vahy vasıtasıyla) sizin bilmediklerinizi biliyorum.»; yani onun emrine isyan etmeniz halinde tufan ile cezalandırılacağınız bana bildirildi. Veya emrine isyan ederseniz ahi-

rette şiddetli bir azab ile azaplandırılacağınızı, ya da Allah'ın tevhidi ve sıfatlarından sizin bilmediklerinizi biliyorum.

Hz. Nuh bu ifadeyi sarfederek kavminin bilmediği bu ilimler konusunda kendisine başvurulmasını sağlamayı istemektedir. (1)

İbn Kesir, Hz. Nuh'un (a.s) soyunu şu şekilde sıralıyor: Hz. Nuh Lâmek'in, o Mutevaşşalh'ın, o Ahnuh'un, o Mehlil'in, o Kanin'in, o Yaniş'in, o da Hz. Şit'in oğludur. Nitekim İbn İshak ve daha birçok soy bilgini sırayı bu şekilde beyan etmiştir. İbn İshak, «*Öldürülen bir peygamber hariç hiçbir peygamber Hz. Nuh'un kavminden çektiği eziyeti çekmemiştir*» demektedir.

Yezid er-Rakkasî; Hz. Nuh'a bu adın verilmesinin nedeni, onun kendisi için çok ağlamasındandır. Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında on baba vardır ve hepsi de müslümandır.» demiştir.

İbn Abbas ve bazı müfessirler putlara ilk defa ibadetin şu şekilde başladığını söylemişlerdir:

Bazı salih kimseler ölünce, kavimleri üzerlerine mabetler yaptı. Sonra da onların hallerini ve nasıl ibadet ettiklerini hatırlayıp onlara benzemek için heykellerini diktiler. Aradan zaman geçtikten sonra o heykellerin üzerine cesedler koydular. Bir süre sonra da o heykellere tapmağa başlayarak o salihlerin isimlerini o heykellere verdiler. Vedd, Suva, Yeğus, Yeuk ve Nesr isimlerinin verilişi de böyle olmuştur. Bu durum aşırı bir hal almaya başlayınca Allah Teâlâ Hz. Nuh'u (a.s) peygamber olarak gönderdi. Hz. Nuh da onlara bir tek Allah'a kulluk etmelerini emrederek O'nun ortağı olmadığını ilan etti. Ancak Hz. Nuh'un kavminin ileri gelenleri ve önderleri, «Ecdadımızın da taptığı bu putlara ibadet etmekten vazgeçmemizi istediğinden dolayı seni sapık olarak görüyoruz.» dediler. Zaten günahkârlar doğru yolda olan kimseleri her

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 361 - 363.

zaman sapık olarak görürler. Nitekim Allah Teâlâ, *«İnsanları gördüklerinde: Bunlar sapıkların ta kendileridir derlerdi.»* (Mutaffifin: 32) diye buyurmuştur. Yine bir başka ayette, *«Kafirler müminler hakkında: —Eğer onda (İslâm'da) hayır olsaydı, onlar bizden önce ona koşmazlardı—, demişlerdir. Fakat onlar onunla hidayet bulamadıklarından: —Bueski bir yalandır—, diyeceklerdir.»* (Ahkaf: 11)

Hz. Nuh (a.s), *«Ben sapık değilim. Âlemlerin Rabbi'nden elçi olarak gönderildim. Size Rabbim'in emirlerini tebliğ ediyor, nasihatta bulunuyorum. Rabbim'den sizin bilmediklerinizi biliyorum,»* diye cevap verdi. İşte bir peygamber, hem mübelliğdir hem fasih bir nasihatçıdır. Allah'ı bilir ve Allah'ın mahlukatından hiç kimse bu sıfatlarda peygamberlere yetişemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) Arefe günü her zamankinden daha çok olan ashabına: *«Ey insanlar! Kuşkusuz Allah beni sizden soracaktır. O zaman ne diyeceksiniz?»* dediğinde, Onlar; «Şehadet ederiz ki, sen vazifeni yaptın, görevini tebliğ edip nasihatta bulundun» diye cevab verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber parmağını semaya doğru uzattı ve sonra onların üzerine indirerek «Şahid ol Allahım! Şahid ol Allahım» dedi. (Müslim) (1)

(63) *«Sizler uyarılmanız, korunmanız ve bu sayede rahmete mazhar olmanız için aranızdan birisinin aracılığıyla Rabbinizden size bir hatırlatmanın gelmesine mi şaşırdınız?»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Ayette geçen *«aranızdan birisinin»* ifadesi onların nübüvvet hakkındaki şüphelerini ortaya çıkarmaktadır. Yani Hz. Muhammed de kendileri gibi bir beşer olduğundan, onlar beşerlikte ve diğer genel beşerî özelliklerde ortak olmanın sanki tüm meziyet ve özelliklerde de ona ortak olmayı gerektireceğini düşündüler.

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 182-183.

Genel anlamda ortak özelliklere sahib oldukları bir kişinin kendilerinde bulunmayan bir özellik ve meziyetle muttasıf olamayacağını sanıyorlardı. Ancak görünen hadiseler bu düşüncenin bâtıl olduğunu açıkça ortaya koymaktadırlar. Çünkü insanın yapısındaki farklılık, aklî, irfanî ve kesbî amellerdeki kuvvetlerinin birbirinden değişikliği ve üstünlüğü büyük boyutlardadır. Fakat insan dışındaki mahlukatın kendi çeşitleri arasında insanoğlununkine benzer oranda farklılıklar yoktur. Bu ayet tüm insanlar eşit sayılsalar bile, yine de Allah Teâlâ'nın kullarından bazılarına, tabiat içerisinde bilinenin ve çalışmakla kazanılanın üstünde bir özellik vermesine engel teşkil etmeyeceğine işaret etmektedir. (1)

(64) «Onu yalanladılar. Biz de onu ve beraberinde olanları kurtardık...»

Bu Ayetin Tefsiri :

Kavminin çoğu Hz. Nuh'u yalanlayarak bu yalanlamalarında ısrar etmişlerdir. Rablerinin emirlerine karşı çıkarak azgınlık ettiler. İşte bunun üzerine tufan kopmuş ve Cenab-ı Hakk, Hz. Nuh ile gemide, yanında, bulunanları —ki zaten çok az kişi ona iman etmişti— kurtarmıştır.

Bazı müfessirlere göre Hz. Nuh'a (a.s) iman edenlerin sayısı on üçtü. Hz. Nuh, oğulları Sam, Ham, Yafes; hanımları, bir de altı kişi ona iman etmişti. Kavminin geri kalanı onu yalanladığı için tufanda boğulmuştur. Onların Hz. Nuh'u yalanlamalarının nedeni, kendileriyle, ayetlerden alınan ibret ve vahdaniyete delalet eden delilleri anlamak hususunda aralarında oluşan perdedir. Allah'ın, peygamberleri göndermeye kadir olduğunu, bunda bir hikmetin bulunup insanların O'nun huzurunda toplanacağı gün sevab ve

(1) El-Merağı, Tefsir, cilt: 8, sh: 190 - 191.

ikabın verileceğini idrak edemeyen basiretsizliktir, bu yalanlamanın nedeni.

İbn İshak ile İbn Asakir'in İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre Hz. Nuh ikinci binde peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. Adem de birinci binin sonunda sünnetli olan bir çocuğunun doğumundan önce ölmemiştir.

Yine İbn İshak ile İbn Asakir'in Mukatil ve Cüveybi'den rivayet ettiğine göre, Hz. Adem yaşlanıp kemikleri zayıfladığında, «Ey Rabbim! Daha ne zamana kadar zahmet çekip çalışacağım?» diye sordu. Allah Teâlâ da, «Ey Adem! Senin için ana karnında sünnetli olan bir çocuk doğuncaya kadar» diye cevap verdi. Bunun üzerine on oğlundan sonra 1060 yaşında iken Hz. Adem'in Nuh adlı bir oğlu doğdu.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hz. Nuh (a.s) 400 yaşındayken peygamber olmuştur.

Mukatil ise Hz. Nuh'un (a.s) 100 yaşında, bazılarının da 50 yaşındayken peygamber olduğunu söylemişlerdir.

Kimileri de Hz. Nuh'un 250 yaşında peygamber olduğunu, 950 sene kavmini Allah'a çağırdığını ve tufandan sonra 250 sene yaşadığını, toplam ömrünün 1450 yıla tekabül ettiğini söylemiştir.

Ancak tüm bu görüşlerin ne derece doğru olduklarını Allah'ın ilmine havale etmekteyiz.

İbn Ebi Hatim'in rivayet ettiğine göre, Hz. Nuh'un (a.s) doğup peygamber olduğu yer Arap Yarımadası'dır. Kavmi azaba düçar olan ilk peygamber Hz. Nuh'tur. Ve hiçbir peygamber onun kavminden gördüğü eziyeti kavminden görmemiştir.

Hz. Nuh'un (a.s) önceleri risaletinin sadece kendi kavmini mi

yoksa tüm insanlığı mı kapsadığı konusunda ihtilaf edilmişse de risaletinin umumi nitelikli olduğunda görüş birliğine varılmıştır. Hz. Nuh'un risaletinin umumi olması, *«Risaletin umumi olması Hz. Peygamberin (s.a) özelliklerindendir»* hükmüyle çelişik değildir. Hz. Peygamberin risaletinin umumiliği insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilmesindendir. Hz. Nuh'un durumu ise böyle değildir.

Hz. Peygamber'in insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilmesi farklıdır ve zaruriyet-i diniyeden'dir. İnkâr eden dinden çıkar. Hatta Hz. Peygamber'in risaleti melekleri de içine alır. İmam Şafii gibi müdekkikler bunu tahric ederek muhaliflerine *«Alemlere korkutucu olsun»* (Fussilet : 1) ayetiyle delil getirmişlerdir. Çünkü *«âlemler,»* Allah'ın dışındaki her şeyi içine alır. *«Ben tüm mahlukata gönderildim»* (Müslim) şeklindeki hadis de bu hususu teyid etmektedir.

El-Barezi, Hz. Peygamber'in risaletin'in Allah'ın kendilerine idrak vermesinden sonra cemadatı bile kapsadığını söylemektedir. Sorumlu ve teklif sahibi olmayan mahluklara peygamber gönderilmesinin hikmeti, onların peygamberin şerefine başeğmeleri, daveti kapsamına girmeleri, onu diğer peygamberlerden üstün kılmak için ona uymalarıdır. Hz. Nuh'un risaleti de bu şekildedir. Onunla Hz. Peygamber'in risaleti arasındaki fark sabah ışığı gibi belirgindir.

İbn Abbas, İkrime, Cüveybi ve Mukatil'den gelen bir rivayete göre Hz. Nuh'a bu adın verilmesinin nedeni kendisi için çokça ağlamış olmasıdır. Niçin çok ağlamış olduğuna gelince, bu hususta ihtilaf vardır. Bazıları, kavminin helâk olmasına dair dua ettiğinden, bazıları da cüzzamlı bir köpeğin yanından geçerken «Ümitsiz ol, ey çirkin» dediği için Allah'ın ona «Beni mi yoksa köpeği mi ayıpladın?» demesinden çokça ağladığını söylemişlerdir. Kimisine

göre de, kavminin küfürde diretmesine karşılık, o onları davet eder ve onlar da yüz çevirdikçe Hz. Nuh ağlar ve feryad edermiş.

Bazı müfessirler, Hz. Nuh'un daha önce adının «Seken» olduğunu; zira Hz. Adem'den sonra halkın kendi yanında sükün bulduğunu öne sürerken bazıları da adının *«Abdulcebbar»* olduğunu iddia etmişlerdir.

Müfessir Alusi, yukardaki rivayetleri naklettikten sonra, bunların hiç birinin güvenilir olmadığını, kendisine göre en doğrusunun doğduğunda ona Nuh adının verilmesi olup Nuh'un da *«Nihaya»*dan (ağlamak) türediğini söylemektedir. (1)

(65-67) *«Ad (kavmin)e de kardeşleri Hud'u gönderdik...»*

Bu ayetten 72. ayete kadar olan kısım Ad kavmi ve peygamberleri Hud hakkındadır.

İshak bin Bişr ile İbn Asakir'in Ata kanalıyla İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre Hz. Hud (a.s) ilk Arapça konuşan insandır. Ve dört oğlu olmuştur: Kahtan, Makhat, Âhit, Faliğ. Son oğlu Faliğ, Mudar kabilelerinin atasıdır. Kahtan ise Yemenlilerin atasıdır. Diğer iki oğlunun ise, (Makhat ile Âhit), soyları yoktur.

İshak bin Bişr ve İbn Asakir'in Mukatil kanalıyla Dahhak'tan rivayet ettiklerine göre —ki İbn İshak ve El-Kelbi kanalıyla da rivayet edilmiştir— Ad kavmi putperestti. Vedd, Suva, Yeğus ve Nesr gibi putları vardı. Bir de *«Semud»* adlı bir putları vardı ki ona bu adın verilmesinin sebebi ihtiyaçlarında ona müracaat ederek ondan istekte bulunmalarıdır. *«El-Hetar»* diye bir putları daha vardı. Allah Teâlâ, Hulud kabilesinin soy bakımından en ileri gelenlerinden olan Hz. Hud'u (a.s) onlara peygamber olarak gönderdi. Hz. Hud (a.s) fizyonomisi oldukça güzel bir kimseydi. Onun mubarek vücudu da diğerleri gibi büyüktü. Bembeyazdı, uzun bir

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 8, sh: 148 - 149.

boynu vardı. Sakalı uzundu. Kavmini Allah'a kul olmaya ve O'na ortak koşmamaya çağırıyordu. Onları halka zulmetmekten engellemeye çalıştı. Ancak Hz. Hud'u dinlemeyerek onu yalanladılar. «Kuvvet bakımından bizden daha üstün kimdir?» dediler. Yemen' de *«El-Ahkaf»* denilen, Umman ile Hadramevt arasındaki kumsal bölgede oturuyorlardı. Fakat tüm yeryüzünü ifsad ettiler, ellerinin ulaştığı her yerde halkı ezdiler.

İbn Ebi Hatim'in Rebi bin Hüseyn'den rivayet ettiğine göre Ad kavmi Yemen ile Şam arasında yayılmış çekirgeler gibi çoktular.

İmam Buhari, (Tarih'inde), İbn Cerir ve İbn Asakir'in Hz. Ali'den rivayet ettiklerine göre Hud Peygamber'in mezarı Hadramevt'tedir. Kırmızı bir tepededir ve yanıbaşında semur ağacı bulunmaktadır.(1)

Hz. Hud'un (a.s) onların arasından çıkmasının hikmeti Allah' ın emirlerini anlatmak ve onların dediklerini anlamaktır. Bu durum insanlığın genel bir toplum olmaya hazır ve müsait oluşuna kadar devam etti. Yani her peygamber, insanlık bir ocak, bir toplum haline gelinceye dek kendi kavminden gönderildi. En sonunda Allah Teâlâ insanlığa Hz. Muhammed'i (s.a) göndererek dinin birlenmesi için ibadet hususunda dil birliğini onlara farz kıldı. Gaye tüm insanlığı birleştirmek ve onları sulh ve süküna kavuşturmaktır.

Ad kavminin helak oluşuyla ilgili Kur'an'da bir çok ayet yer almıştır. Bir ayette *«akim rüzgârı»*nın onların üzerine gönderilmiş olduğu ve bu rüzgârın değdiği yeri çürümüş ağaca çevirdiği anlatılırken başka bir ayette *«sarsar»* adlı ve daimi esen bir rüzgârla onların helak olduğu, o rüzgârın yedi gece, sekiz gün daimi

(1) Reşid Rıza, Tefsir-ul-Menar, cilt: 8, sh: 495 - 496.

bir şekilde estiği ve onları kökünden sökülen hurma ağaçları gibi savurup yere vurduğu bildirilmektedir. Öyle ki bu rüzgâr insanı yerinden kaldırıp tepe üstü yere vuruyor ve böylece başı ezilerek, cesedinden ayrılıyordu.

İbn İshak'ın rivayet ettiğine göre Ad kavmi küfrü seçtiği için Cenab-ı Hakk onlara üç yıl yağmur vermemiştir. Bu yüzden onlar ellerindeki her şey tükenip sıkıntıya düştüler. Halk Harem arazisindeki Kâbeye gidiyordu. Orada ihtiyaçlarının giderilmesi için dua ediyorlardı. Çünkü Kâbe o zamanın ehlince de bilinmekte idi. Mekke'de Amalikalılar oturuyordu. Amalikalılar, Amlik bin Lavz (veya Lavm) soyundan geliyorlardı. Lavz, Sam'ın; Sam da Hz. Nuh'un oğludur. O dönemde liderleri Muaviye bin Bekr adlı biriydi. Onun annesi Ad kavminden Hübeyra kızı Celhere'ydi. Ad kavmi yağmur için dua etsinler diye aralarından yetmiş kişiyi Harem'e gönderdi. Onlar da yeğenleri Muaviye bin Bekr'in yanına gidip misafiri oldular. Bir ay boyunca yanında kalıp bol bol şarap içtiler. Muaviyenin, el-Cüradetan (iki çekirge) diye adlandırılan iki cariyesi onlara şarkı ve şiirler okuyarak onları eğlendiriyordu. Ancak misafirlikleri uzayınca Muaviye, Ad kavmine acıdığından onlara «bir an evvel gidip dua edin» demek istedi. Ama utandı. Bunun üzerine onlara gidip dua etmelerini anlatan bir şiir yazdı. Cariyelerine bu şiiri misafirlerine okumalarını söyledi. Cariyeler mecliste şiiri okuyunca o topluluktaki insanlar ne demek istendiğini anlayarak hemen Harem'e gittiler. Kavimleri namına dua ettiler. Sözcüleri olan Kıyl bin Anz dua ediyor, onlar da «amin» diyorlardı. Allah Teala gökte beyaz, siyah ve kırmızı olmak üzere üç bulut meydana getirdi. Ve gökten bir münadinin «Ey Kıyl! Kendin veya kavmin için şu üç buluttan birini seç» demesi üzerine Kiyl, «Şu siyah bulutu seçiyorum, zira ondaki su daha fazladır» dedi. Bu sefer münadi, ikinci defa, «Sen kızgın bir kum seçtin. O Ad kavminden ne bir babayı, ne de bir çocuğu bırakacak, hepsini helak edecektir. Geriye sadece Benu Vâziye kabilesi kalacaktır.» dedi. (Raviye göre Benu Vâziye, Ad kavmine mensub olup Mekke'de oturan

bir kabiledir. Ad kavmine gelen felaket onlara isabet etmemiştir. Ad kavminden geriye sadece onlar kalmıştır.)

Allah Teâlâ böylece o siyah bulutu Ad kavmi üzerine sevketti. Bulut «el-Muğis» adlı bir dereden onların üzerine çıktı. Onlar bulutu görür görmez sevindiler ve «işte bize yağmur getiren bir bulut» dediler. Onlara, «Sizin acele ettiğiniz rüzgârdır ve içinde elem verici azab vardır. O her şeyi helâk edecektir.» denildi. Rivayetlere göre bulutun içindeki şeyi ilk gören ve tanıyan Mumid (veya Muhedded) isimli bir kadındır. Kadın bulutun içindekini görünce feryad edip bayılır. Uyanınca kendisine ne gördüğü sorulur. O da «Bir rüzgâr gördüm. Orada ateşin benzerleri vardı. Önünde duran bazı adamlar onu çekiyorlardı» diye cevab verir. Böylece yedi gece, sekiz gün Allah Teâlâ o rüzgârı Ad kavminin üzerine musallat kılar. Hz. Hud (a.s) beraberindekilerle bir sığınağa varmak için oradan ayrılırlar. Rüzgâr ise deveyi kaldırıp yer ile gök arasına düşürür, kaldırılan taşları Ad kavminin üzerine yağdırırken müslümanların sadece bedenlerini yumuşatıyor ve kendilerine hoş bir esinti geliyordu. (1)

(1) İbn Kesir, Tefsir-ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 187 - 188.

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ
جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ ۚ
وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ
وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً ۚ فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ
وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا ۖ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ
كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ
رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ ۖ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ
وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۚ فَانْتَظِرُوا إِنِّي
مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ
مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا
مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا
اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ
رَبِّكُمْ ۖ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً ۖ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ
اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

68 — «Size Rabbimin gönderdiklerini (emir ve yasaklarını) tebliğ ediyorum. Ben sizler için emin bir nasihatçıyım.»

69 — Sizi uyarması için içinizden birine zikr (vahy) gelmesine mi şaşırdınız? Hatırlayın ki (Allah) sizleri Nuh kavminden sonra onların yerine geçirdi. Sizi yaratılışta (vücud bakımından) üstün kıldı. Buna karşılık Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Umulur ki kurtuluşa erersiniz.

70 — «Bir tek Allah'a kulluk etmemiz ve babalarımızın kulluk ettiklerini (putları) terketmemiz için mi bize geldin? Şayet doğrulardan isen bize va'dettiğini getir» dediler.

71 — (Hud); «Artık Rabbinizden üzerinize iğrenç bir azab ve gazab inmiştir. Allah tarafından hiç bir delil ile teyid edilmemiş, ancak sizin ve babalarınızın adlandırdığı (uydurduğu) bir takım isimler hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Öyleyse bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim» dedi.

72 — Onu ve beraberinde bulunanları bizden gelen bir rahmet ile kurtardık. Mümin olmayan ve ayetlerimizi yalanlayanların kökünü kestik.

73 — Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. (Salih): «Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir mabudunuz yoktur. Gerçekten size Rabbinizden bir beyyine (belge) gelmiştir. İşte şu size bir ayet (mucize) olmak üzere Allah'ın dişi devesidir. Onu (kendi haline) bırakın. Allah'ın arzında otlasın. Sakın ona herhangi bir fenalık yapmayın. Aksi takdirde sizi acı bir azab yakalar» dedi.

(68-72. ayetlerin tefsiri önceki bölümde topluca geçtiğinden burada tekrar edilmemişlerdir.)

(73) *«Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik...»*
Bu Ayetin Tefsiri:

Müfessir ve soy bilimcileri Semud'un; Asur'un, o İrem'in, o Sam'ın, onun da Hz. Nuh'un oğlu ve Cübeys bin Asir'in kardeşi olduğunu söylemektedirler. Tâsim kabilesi de aynı şekildedir ve hepsi de Hz. İbrahim'den önceki Arap kabileleridir. Semud, Ad kavminden sonradır ve boylarıyla meşhurdurlar. Hicaz ile Şam arasında Va'di'l-Kura çevresine kadar yayılmışlardı. Hz. Peygamber (s.a) H. 9. yılda Tebük'e giderken Semud harabelerinin yanından geçmiştir.

İmam Ahmed, Abdussamed kanalıyla İbn Ömer'den şöyle bir rivayet nakl etmektedir: Hz. Peygamber (s.a), Tebük seferinde Semud harabelerinin yanından geçerken *«Hicr»* denen bir mevkide konakladı. Halk, Semud'un su çektiği kuyulardan su aldı. Suyun bolluğundan şaşırdılar ve çanakları ateşlerin üzerine koydular. Hz. Peygamber (s.a) halka, tüm çanakları yere dökmelerini ve hamurları develere yedirmelerini emretti. Sonra Hz. Peygamber (s.a) oradan kalkarak onları Hz. Salih'in devesinin su içtiği kuyunun yanına götürdü ve orada konakladılar. Azab gören bir kavmin bulunduğu yere girmekten onları menederek, *«Onlara isabet edenin bir benzerinin de sizlere isabet etmesinden korkarım. Sakın onların yanına gitmeyin»* diye buyurdu.

Yine İmam Ahmed, Affan kanalıyla İbn Ömer'den şöyle bir rivayet nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a), Hicr'de iken *«Sakın bu azabı görenlerin yerlerine girmeyin. Ancak ağlayarak giriniz. Onlara isabet edenin bir benzerinin size isabet etmemesi için* —ağlamıyorsanız eğer— *oraya sakın girmeyin»* diye buyurmuştur.

İmam Ahmed, Yezid bin Harun el-Mesudi kanalıyla Ebu Kebşe el-Enmari'den şöyle rivayet etmektedir: Tebük seferinde Hicr ehlinin bulunduğu yere varıldığında halk süratle girip oraya baktılar. Bu haber Hz. Peygamber'e (s.a) ulaşınca o halka şöyle seslendi: *«Namaz başlamıştır.»* Ben Hz. Peygamber'in yanına gittiğimde elinde mızrağı vardı ve *«Allah'ın gazab etmiş olduğu bir kavmin yanına mı giriyorsunuz?»* diye soruyordu. Oradakilerden biri, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Onlardan ibret almayalım mı?»* diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a): *«Size ondan daha hayret vericisini söyleyeyim mi? İçinizde sizden biri var ki, size sizden önce olanları da, sonra olanları da haber veriyor. Doğru olun, doğru yürüyün. Kuşkusuz ki Allah Teâlâ size verilen azaba zerre kadar önem vermez. İleride kendilerinden hiçbir şeyi uzaklaştırmayan bir kavim gelecektir»* diye buyurdu. (Bu hadisi sünen sahiblerinden hiç biri rivayet etmemiştir. Hadisin ravisi Ebu Kebşe'nin adı Ömer bin Sa'd'dır. Allah en doğrusunu bilir.)

İmam Ahmed, Abdurrezzak kanalıyla Hz. Cabir'den şöyle bir rivayet nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a), Hicr'den geçerken şöyle dedi: Sakın mucize talebinde bulunmayın. Salih'in kavmi de mucize istedi. Mucize olarak deve verildi. Şu dereden kovulunca öbür dereye gidiyordu. Onlar da Rablerinin emrine isyan ederek deveyi kestiler. Deve bir gün onların suyunu içer, onlar da bir gün devenin sütünü içerlerdi. Buna rağmen deveyi kestiler. Ve bir sayha (çığlık) onları aniden yakaladı. Harem'de bulunan bir kişi müstesna gök kubbe altındaki herkesi helâk etti.» Bunun üzerine sahabe, «Ey Allah'ın Rasûlü! O kişi kimdir?» diye sorunca Hz. Peygamber (s.a), «O kişi Ebu Regal'dir. Haremden çıktıktan sonra

kavmine isabet eden ona da isabet etti» diye cevab verdi. (Bu hadis Kütüb-u Sitte'de bulunmamaktadır. Ancak İmam Müslim-in şartlarına uygundur.) (1)

Semud kavmine gönderilen Hz. Salih, tıpkı diğer peygamberler gibi onları tek ve ortaksız olan Allah'a kulluk etmeye çağırdı. Evet! Tüm peygamberler insanları tek ve ortaksız olan Allah'a kulluk etmeye çağırmışlardır. Nitekim Kur'an'da, *«Senden önce biz hiçbir peygamber göndermedik ki ona, benden başka mabud yoktur. Bana kulluk edin, diye vahyetmiş olmayalım.»* (Enbiya: 36) diye buyurulmuştur.

Semud kavmi Hz. Salih'ten, Hicr'in bir kenarında tek başına bulunan kocaman bir kayalıktan bir deve çıkarmasını isteyerek, böyle bir mucize göstermesini söylediler. El-Kâtibe denilen o kayalıktan doğum yaparak bir dişi deve çıkarmasını istiyorlardı. Hz. Salih (a.s) Allah'ın onların bu isteğini yerine getirmesi halinde, O'na muhakkak iman edeceklerine ve kendisine tabi olacaklarına dair onlardan söz aldı. Onların da söz vermesi üzerine Hz. Salih namaza kalkarak Allah'a dua etti. Kaya önce sallanmaya başladı, sonra da parçalanıp içinden bir deve çıktı. Bu tam istedikleri gibiydi. Mucizeyi görür görmez liderleri Cunda'a bin Amr ve ona tabi olanlar Hz. Salih'e hemen iman ettiler. Semud kavminin diğer ileri gelenleri de iman etmek istedilerse de Zuab bin Amr ve Put bakıcısı olan el-Habbab ve Ribab adlı kişiler buna mani oldular. Semud kavminin ileri gelenlerinden olan Şihab bin Halfe de müslüman olmak istedi ama toplum kendisini engelledi. O da topluma uydu. Deve yavrusunu onların huzurunda doğurduktan sonra bir süre durdu. Onların kuyusundan bir gün deve su içiyor, bir günde kuyuyu onlara bırakıyordu. Onlar da devenin su içtiği günler onun sütünü içer, onu sağar ve diledikleri kadar kap süt doldururlardı. Nitekim Kur'an'da bu hadiseyi bildiren başka ayetlerden de bu anlaşılmaktadır.

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 190.

Zikredildiğine göre, devenin korkunç bir yapısı vardı ve görünüşü dehşet vericiydi. Semud kavminin hayvanları onun yanından geçerken kendisinden ürkeklerdi. Kavminin Hz. Salih'i yalanlaması aşırı bir hal alınca deveyi öldürmek istediler. Suyun tümünün kendilerine kalmasını istediklerinden onun öldürülmesi hususunda görüş birliğine vardılar. Nitekim Kur'an'da *«deveyi kestiler»* şeklinde çoğul bir ifade kullanılmıştır. Bundan da devenin, hepsinin rızası sonucunda kesildiği anlaşılmaktadır.

İbn Cerir ve diğer müfessirler devenin öldürülme sebebini şu şekilde izah etmektedirler: Semud kavminden Unayza isimli kâfir bir kadın vardı ve o Hz. Salih'e herkesten daha çok düşmandı. Çok güzel kızları vardı ve zengin biriydi. Kocası Züab bin Amr, Semud'un ileri gelenlerinden bir kimseydi. Adı Sadaka binti Mayha olan, soylu, zengin ve güzel bir kadın daha vardı ki, o da Semud' dan ilk iman edenlerden birisinin karısıydı. Bu yüzden kocasından ayrılmıştı. Bu iki kadın da deveyi öldürecek kimseler arıyordu. Nihayet Sadaka, El-Habbab isimli birine deveyi öldürmesi halinde kendisiyle evleneceğini söyledi. El-Habbab bu teklifi kabul etmeyince o da bu sefer Musta' adlı amcazadesini çağırarak aynı teklifi ona yaptı. O da bu teklifi kabul etti. Buna karşı Uneyza da, Kaddar bin Salif isimli, kırmızı renkli, mavi gözlü, kısa boylu birini çağırarak ona deveyi öldürdüğü takdirde kızlarından dilediğini vereceğini va'detti. (Tarihçilerin iddiasına göre Kaddar bin Salif zina sonucu dünyaya gelmiştir ve aslında Salif'in oğlu değildir. Gerçek babasının adı Sehyad'dır.) Böylece Kaddar bin Salif ile Musta' bin Mahrec, Semud kavminin içine dalarak serserilerden oluşan yedi kişilik bir gurubu arkalarına taktılar. Nitekim Kur'an, *«Şehirde dokuz kişilik bir grub vardı ki yeryüzünde fesad çıkarıyorlar, ıslah etmiyorlardı.»* (**Neml: 48**) şeklinde bu kişilere işaret etmiştir. Bu kimseler kavimlerinin ileri gelenlerindendi. Kafir kavimleri de onlara uydu ve itaat etti. Böylece devenin suyu içtikten sonra geçeceği yolu gözetlemeye gittiler. Kaddar bin Salif yol üzerindeki bir kuyunun dibine, Musta' da başka bir kuyunun di-

bine çömeldiler. Deve Musta'nın yanından geçerken Musta' ona bir ok fırlattı. Ok devenin bacaklarına saplandı. Bunun üzerine Uneyza ortaya çıkıp kızına işaret etti. Kızı çok güzeldi ve yüzünü açıp Kaddar ile beraberindekilere kendisini gösterdi. Kaddar kılıçla devenin üzerine saldırarak onun ayağının damarını kesti. Deve yere düşerek bir kez bağırdı. (Sanki yavrusunun yanına gelmemesini istiyordu.) Kaddar bu sefer devenin boynuna vurarak boyun damarını kesti. Devenin yavrusu da kaçtı, geçit vermez bir dağa sığındı ve bir kayanın üstüne çıkarak bağırdı.

Abdurrezzak, Ma'mer'den, o da Hasan Basri'den dinleyenlerden rivayet ettiğine göre deve yavrusu, *«Ya Rabbi! Annem nerededir?»* anlamını ifade eden bir şekilde bağırmıştı.

Denildiğine göre, deve yavrusu üç kez bağırdı ve bir yere girerek kayboldu. Bazı rivayetlere göre de yavruyu kovaladılar ve onu da annesi gibi kestiler. (En doğrusunu Allah bilir.)

Onların deveyi kestikleri haberi Hz. Salih'e ulaştı. Hz. Salih de gidip deveyi gördüğünde dayanamayıp ağladı. Ve *«Üç gün evlerinizde faydalanınız»* mealindeki bu ayeti okudu. Deveyi çarşamba günü öldürmüşlerdi. Akşam olduğunda o dokuz kişi Hz. Salih'i öldürmek isteyerek «Şayet Salih doğru söylüyorsa azab bize gelmezden önce onu öldürelim. Yok eğer yalancının biriyse onu devesinin yanına gönderelim» dediler. Buna karar verdiklerinde geceleyin Hz. Salih'i öldürmek üzere geldiler. Allah Teâlâ da onların üzerine taş yağdırdı. Böylece onlar kavimlerine va'dedilen üç gün dolmazdan önce taşlanarak öldürülmüş oldular. Semud kavmi perşembe günü sabahında benizleri sapsarı kesilmiş olarak kalktılar. Verilen sürenin ikinci günü olan cuma günü sabahında bu sefer yüzleri kıpkırmızı kesilmişti. Son gün olan cumartesi sabahı ise yüzleri kapkaraydı. Artık vücudlarından pis kokular çıkıyordu. Allah'ın azabını bekliyorlar ve ne olacağını, nasıl olacağını tahayyül edemiyorlardı. Güneş doğdu ve aniden

gökten bir gürültü ve yerden de bir sarsıntı geldi. Ruhları tamamen giderek bir anda tümü helak oldu. Öyle ki evlerinde ruhsuz cesedler olarak kaldılar. Aralarından büyük-küçük, erkek-kadın hiç kimse kurtulamadı. Rivayetlere göre sadece Kelbe binti Sadaka adlı kötürüm bir kadın kurtuldu. O da şedid bir kafirdi. Ve Hz. Salih'e düşmandı. Azabı gördükten snra Allah Teâlâ iki ayağını kendisine geri verdi. O da bunun üzerine kalkıp hızla başka bir kabileye vararak kavminin başına gelenleri söylemiş ve onlardan istediği suyu içtikten sonra düşüp ölmüştür.

Müfessirler, Semud'un zürriyetinden Hz. Salih ve kendisine iman edenlerden başka kimsenin kalmadığını söylemişlerdir. Ancak daha önce de geçtiği gibi Ebu Regal adlı kişi azab geldiğinde Harem'de bulunuyordu ve ona bir şey isabet etmedi. Bir ara Harem'den çıkınca gökten başına bir taş düşüp onu öldürdü. Müfessirlerin zikrettiklerine göre Ebu Regal, Sakif kabilesinin atasıdır. Sakifliler Taif'te otururlardı.

Abdurrezzak, Ma'mer kanalıyla şöyle bir rivayet nakletmektedir: İsmail bin Ümeyye'nin dediğine göre, Hz. Peygamber (s.a), Ebu Reğal'in mezarının yanından geçerken sahabilere onun kim olduğunu sorar. Sahabe, «Allah Rasûlü daha iyi bilir» diye cevab verince Hz. Peygamber (s.a) : *«Bu, Ebu Reğal'ın mezarıdır. O, Semud kavminden biriydi. Azap geldiğinde Harem'de bulunuyordu. Harem onu Allah'ın azabından korudu. Ama Harem'den çıkınca kavmine isabet eden, ona da isabet etti ve o buraya gömüldü. Onun kabrinde altın bir dal bulunmaktadır»* buyurdu. Bunun üzerine mezarı kılıçlarla eştiler ve o altın dalı çıkardılar. (1)

(1) İbn Kesir, Tefsir-ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 293.

وَاذْكُرُوٓا۟ إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنۢ بَعْدِ عَادٍ
وَبَوَّأَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِن سُهُولِهَا
قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ ٱلْجِبَالَ بُيُوتًا ۖ فَٱذْكُرُوٓا۟
ءَالَآءَ ٱللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ ٱلْمَلَأُ ٱلَّذِينَ
ٱسْتَكْبَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ لِلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ لِمَنْ ءَامَنَ
مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَٰلِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۚ قَالُوٓا۟ إِنَّا بِمَآ
أُرْسِلَ بِهِۦ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوٓا۟ إِنَّا بِٱلَّذِىٓ
ءَامَنتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٧٦﴾ فَعَقَرُوا۟ ٱلنَّاقَةَ وَعَتَوْا۟ عَنْ
أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا۟ يَٰصَٰلِحُ ٱئْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ
ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دَارِهِمْ
جَٰثِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَٰقَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ
رِسَالَةَ رَبِّى وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُحِبُّونَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٧٩﴾
وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا
مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ
شَهْوَةً مِّن دُونِ ٱلنِّسَآءِ ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴿٨١﴾

74 — Hatırlayın o zamanı ki Allah, Ad'dan sonra sizi (onlara) halef kılmıştı. Sizi yeryüzünde yerleştirmişti. Yeryüzünün düzlüklerinde köşkler kuruyor, dağlarını ise evler olarak yontuyordunuz. Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Bozgunculuk ederek yeryüzünde karışıklık çıkarmayın.

75 — Salih'in kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinden iman eden ve zayıf kimselere «Salih'in Rabbi'nden gerçekten gönderilmiş bir peygamber olduğunu ne biliyorsunuz?» dediler. Onlar da «Kuşkusuz bizler onunla gönderilene iman edenleriz» diye karşılık verdiler.

76 — Büyüklük taslayanlar, «Kuşkusuz ki bizler sizin inandığınızı inkar ediyoruz» dediler.

77 — Böylece o dişi deveyi boğazladılar. Rablerinin emrinden dışarı çıktılar ve; «Ey Salih! Eğer (gerçekten) peygamberlerden isen bize va'dettiğin azabı getir» dediler.

78 — Bunun üzerine onları o sarsıntı yakaladı. Evlerinde diz çökmüş olarak sabahladılar.

79 — Böylece Salih, onlardan yüz çevirdi ve «Ey Kavmim! Andolsun size Rabbimin gönderdiği (emri)ni tebliğ ettim, size nasihatta bulundum. Fakat siz nasihatçıları sevmiyorsunuz» dedi.

80 — Lut'u da (gönderdik). O, kavmine şöyle demişti: «Alemlerden hiç kimsenin sizden önce yapmadığı o kötülüğü mü işliyorsunuz?»

81 — «Kuşkusuz siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere gidiyorsunuz. Doğrusu sizler aşırı giden bir kavimsiniz.»

(74-78. ayetlerin tefsiri bir önceki bölümde verilmiştir.)

(79) *«Böylece Salih, onlardan yüz çevirdi...»*

Yukardaki ayette, Hz. Salih (a.s) kavmine bir hatırlatmada bulunmaktadır. Kavminin kendisine karşı koyup Allah'ın emrine karşı geldiğinden ötürü helak olması üzerine Hz. Salih (a.s) onları kınamak kabilinden bu şekilde konuşmuştur. Bu sözü dinlemiş olduklarında şüphe yoksa da elbette cevap veremezdiler artık... Nitekim Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'nda galip geldikten sonra üç gün Bedir'de kalmış, üçüncü günün gecesinin sonunda devesini hazırlamalarını emretmiştir. Devesine binerek gelip Bedir kuyusunun önünde durmuştur: Seslice: «Ey Hişam'ın oğlu Ebu Cehl, ey Rebia'nın oğlu Utbe, ey Rebia'nın oğlu Şeybe, ey filan oğlu falan! Rabbinizin size va'dettiğini hak ve gerçek olarak buldunuz mu? Kuşkusuz ben Rabbimin bana va'dettiğini hak ve gerçek olarak buldum» der. Bunun üzerine Hz. Ömer: «Ya Rasûlullah! Ölüp gitmiş bir toplulukla mı konuşuyorsun?» (Hani onlarla konuşmanın ne yararı olur ki? Onlar işitmezler) deyince Hz. Peygamber (s.a), «Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onlar benim kendilerine söylediklerimi sizden daha iyi işitmektedirler ama cevab veremezler» buyurmuştur.

Siyer kitablarında Hz. Peygamber'in (s.a) bu sözleri sarfettikten sonra kuyudakilere hitaben, *«Peygamberiniz için en kötü aşiret sizler oldunuz. Siz beni yalanladınız, yabancılar beni doğruladı. Siz beni yurdumdan sürdünüz, yabancılar bana kucak açtı.*

Siz bana karşı savaş açtınız, yabancılar bana yardım etti. Peygamber'in aşireti içinde siz en kötüleriydiniz» diyerek hayıflandığı kaydedilmiştir.

İşte Hz. Salih de (a.s) kavmine aynen bu şekilde *«Size Rabbimin gönderdiklerini tebliğ ettim, size nasihatte bulundum. Ancak nasihatimden yararlanmadınız. Çünkü sizler Hakk'ı sevmiyor, size nasihat edene tabi olmuyordunuz»* mealinde konuşmuştur.

Bazı tefsir alimleri, ümmeti helâk olan her peygamberin Harem'e sığınıp orada beklediklerini söylemişlerdir.

İmam Ahmed, İkrime kanalıyla İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a) hacca giderken İsfan vadisinden geçmiş ve *«Ey Ebu Bekr! Bu ne vadisidir?»* diye sormuştur. Hz. Ebu Bekr'in *«İsfan vadisidir»* diye cevab vermesi üzerine Hz. Peygamber (s.a) : *«Hud ve Salih de bu vadiden geçtiler. Yularları deve lifinden yapılmış develerin sırtındaydılar. İzarları aba, ridaları nimarlardı. Lebbeyk, lebbeyk, diyerek Beyt-i Atik'e (Eski Beyt) giderlerdi»* diye buyurdu. (Yukardaki hadis bu şekilde garib'tir. Ve hiç kimse bu hadisi yukardaki şekliyle rivayet etmemiştir.) (1)

(80-81) *«Lut'u da (gönderdik). O kavmine şöyle demişti: Âlemlerden hiç kimsenin sizden önce yapmadığı o kötülüğü mü işliyorsunuz?..»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Hz. Lut, Hârân'ın oğlu, Azer'in torunu ve Hz. İbrahim'in yeğenidir. Hz. İbrahim'e iman ederek onunla birlikte Şam topraklarına hicret etmiştir. Allah Teâlâ Hz. Lut'u (a.s) Sodom çevre-

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 194.

sindeki kavimlere peygamber olarak göndermiştir. Hz. Lut (a.s) onları Allah'a çağırması, iyilik yapmalarını emrederek işlemekte oldukları günahları, haram ve kötülükleri terketmelerini söylemiştir. İlk kez Lûtîlik (homoseksualite) denilen çirkin ilişki biçimini onlar icad etmişlerdir. Sodom halkından önce bu çirkin ilişkide bulunulmamıştır. Çünkü hiç kimse böyle bir şeyi bilmiyordu ve Sodom halkı bu şenî fiili ilk kez işlemiş oldu.

Amr bin Dinar bu ayetin yorumunda Lut kavminden önce hiç bir erkeğin başka bir erkekle böyle bir ilişkide bulunmadığını söylemektedir.

Bu yüzden Lut kavmine, *«Âlemlerden hiç kimsenin sizden önce yapmadığı o kötülüğü mü işliyorsunuz?»* denilmektedir. Yani Allah'ın sizler için yaratmış olduğu kadınları bırakıp erkeklere mi varıyorsunuz? Bu, haddi aşmaktır, cehalettir. Çünkü bu, tohumu taşa ekmektir. Nitekim başka bir ayette Hz. Lut (a.s) *«Şunlar benim kızlarımdır.»* diyerek onları kadınlara yanaşmaya davet etmiştir. Onlar da Hz. Lut'a kadınları istemediklerini beyan etmişler, kendisini sürmek ve ona uyanlarla birlikte aralarından atmak suretiyle Hz. Lut'a (a.s) cevap vermişlerdir. Allah da Hz. Lut'u aralarından sağ salim çıkartarak onları zelil ve rezil olarak kendi topraklarında helak etmiştir.

Menar'ın sahibi Lut kıssasını şu şekilde vermektedir:

Hz. Lut'un Hz. İbrahim'in yeğeni olduğu malumdur. Babasının adı Hârân'dır. Irak'ın Basra iline yakın olan Babil topraklarında, Ur şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının ölümünden sonra amcası İbrahim (a.s) ile birlikte iki nehrin arasına, yani Mezopotamya'ya (ya da şimdiki Türkiye sınırları içindeki Cezire (Cizre) kasabasına) hicret etmiştir. Orada Asurlular bulunuyordu. Oradan da Suriye'deki Kenan topraklarına gitmişlerdir. Hz. İbrahim (a.s) daha sonra Hz. Lut'u (a.s) Ürdün'ün doğusuna yer-

leştirmiştir. Havası güzel, otlukları bol olan Ölü Deniz yakınındaki bu bölgeye el-Kussedim adı verilmiştir. Ölü Deniz'e aynı zamanda Lut Gölü de denmektedir. Bu bölgede Sodom, Gomore, Udan, Sbim ve Bali kasabaları vardı. Hz. Lut bu kasabaların başşehri olan Sodom'da oturmuştur. O çirkin fiil Sodom'da yapılıyordu. Bu kasabaların nerede oldukları şimdi bilinememektedir. Çünkü hiçbir tarihçi, araştırıcı izlerine bile rastlamamıştır. Bazıları Ölü Deniz'in onları örttüğünü söylüyorsa da, bu konuda kesin bir delil yoktur. Gomore'ye gelince, o, Sodom'dan sonraki ikinci şehirdi ve bozulmuşlukta da ikinci sırayı alıyordu. (1)

(1) Reşid Rıza, Tefsir'ul-Menar, cilt: 8, sh: 509.

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوْٓا اَخْرِجُوْهُمْ
مِّنْ قَرْيَتِكُمْ ۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَّتَطَهَّرُوْنَ ﴿٨٢﴾ فَاَنْجَيْنٰهُ
وَاَهْلَهٗٓ اِلَّا امْرَاَتَهٗ ۖ كَانَتْ مِنَ الْغٰبِرِيْنَ ﴿٨٣﴾ وَاَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ مَّطَرًا ۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُجْرِمِيْنَ ﴿٨٤﴾ وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۗ قَالَ
يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ۗ قَدْ جَآءَتْكُمْ
بَيِّنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيْزَانَ وَلَا
تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَآءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوْا فِى الْاَرْضِ
بَعْدَ اِصْلَاحِهَا ۚ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ۚ ﴿٨٥﴾
وَلَا تَقْعُدُوْا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوْعِدُوْنَ وَتَصُدُّوْنَ
عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَتَبْغُوْنَهَا عِوَجًا ۚ وَاذْكُرُوْٓا
اِذْ كُنْتُمْ قَلِيْلًا فَكَثَّرَكُمْ ۖ وَانْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿٨٦﴾ وَاِنْ كَانَ طَآئِفَةٌ مِّنْكُمْ
اٰمَنُوْا بِالَّذِيْٓ اُرْسِلْتُ بِهٖ وَطَآئِفَةٌ لَّمْ يُؤْمِنُوْا فَاصْبِرُوْا
حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَا ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحٰكِمِيْنَ ﴿٨٧﴾

82 — (Lut) kavminin cevabı: «Lut'u ve taraftarlarını yurdunuzdan sürüp çıkarın. Çünkü onlar çokça temizlenen kimselermiş» demek oldu.

83 — Bunun üzerine Lut'u ve aile efradını kurtardık. Ancak karısı(nı kurtarmadık). O, geride kalanlardan oldu.

84 — Ve onların üzerine bir (taş) yağmuru yağdırdık. İşte bak, suçluların akibeti ne oldu?

85 — Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Onlara şöyle dedi: «Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin Ondan başka mabudunuz yoktur. Gerçekten Rabbinizden size bir beyyine (mucize) geldi. Ölçü ve tartıyı tam tutunuz, insanların mallarını değerinden eksik vermeyiniz. Yeryüzü düzene kavuşturulduktan sonra orada fesat çıkarmayınız. Gerçekten müminler iseniz bu sizin için daha hayırlıdır.»

86 — «Her yol (başına)a oturup Allah'a iman edenleri tehdid ederek Allah'ın yolundan çevirmeyin. O yolu eğri olarak aramayın. Hatırlayın ki siz az iken o sizi çoğaltmıştı. Bozguncuların sonunun ne olduğuna bir bakın.»

87 — «Şayet sizden bir grub benim peygamberliğime iman etmiş, bir grub da etmemişse Allah aranızda hükmedinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.»

(82) *«(Lut) kavminin cevabı: «Lut'u ve taraftarlarını yurdunuzdan sürüp çıkarın...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Yani bu ikaz ve nasihata karşılık Lut kavminin cevabı mazeret ve özür beyan etmek kabilinden bir şey olmadı. Böyle bir cevab, tartışmada alışılagelen bir biçimden çok farklıydı. Onların cevabı sadece Hz. Lut'u ve onunla birlikte müminleri şehirden çıkarmak olmuştu. Bunun nedeni, Hz. Lut'un ve beraberindeki müminlerin çok temiz kimseler olup onların pisliklerine kapılmamalarıdır. Dolayısıyla Hz. Lut ve müminlerle aynı şehirde beraber yaşamamalı ve birlikte oturulmamalıydı. Çünkü noksan kişi kendisini tahkir eden kâmil kimseyle birlikte oturmayı zül telakki etmektedir. Nitekim Şuara suresinin 167. ayetinde, *«Ey Lut! dediler: Andolsun eğer bundan (nasihat etmekten) vazgeçmezsen sürülenlerden olacaksın»* buyurulmuştur.

Şuara suresinde *«Andolsun eğer bundan (nasihat etmekten) vaz geçmezsen sürülenlerden olacaksın»* denilirken bu ayette doğrudan *«Onları sürüp çıkarın»* denilmesi arasında bir çelişki olup olmadığı akla gelebilir. Oysa bu iki ifade biçimi arasında bir çelişki yoktur. Zira bu cevablar iki ayrı zamanda verilmiş olabilirler. Yani bir defasında *«sürülenlerden olacaksın»* denirken başka bir zaman *«Onları sürüp çıkarın»* denmiş olabilir. Ayrıca Hz. Lut (a.s) onları sürekli olarak Allah yoluna çağıran, kötülüklerden

menetmeye çağıran bir peygamberdi. O, huzurunda bulunanlardan her zaman bir şeyler işitiyordu. Üstelik Kur'an'ın bu kıssaları anlatılırken kronolojik bir tarih bilgisi vermeyi amaçlamadığı, aksine ibret ve öğüt için bu kıssaları beyan ettiği düşünülecek olursa niçin bir çok surede aynı kıssadan farklı farklı ibret ve öğütler verildiği anlaşılır. Nitekim bir ayette zikredilen ifade diğer bir ayette zikredilmeyebilir. Ancak tüm bu ayetler Allah'ın ümmete nasihat ettiği hakikatin mecmuudur. Peygamberlerin, hatta delâlette olanlara va'zeden kimselerin konuşmalarında birbirine yaklaşık anlamlarla aynı konuyu işledikleri bilinen bir husustur. Genelde de hep yaklaşık cevablar alırlar. Nitekim bazıları diğerlerinin söylemediği bir şeyi söylese de onlar hoşuna gittiği için kendileri söylemişçesine bu sözü kabul ederler ve o zaman bu söz onların hepsine isnad edilir. Hatta bir grubun razı olduğu bir iş yapıldığında hepsi yapmış gibi o gruba nisbet edilir. Mesela Hz. Salih'in devesinin boğazlanması ile ilgili olarak *«kavmi onu kesti»* denilmiştir. Oysa deveyi içlerinden biri kesmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Lut'un kavmine söylediklerini Ankebut suresinde naklederken A'raf ve Neml surelerinde aynı olayı ayrı bir ifadeyle nakletmektedir. Ankebut suresinde Hz. Lut'un (a.s) kavminin lûtilik yaptıklarını, yol kestiklerini ve toplanmış grubların gözler önünde kötülük işlediklerini anlattığı nakledilmektedir. Adeta onlar bunları söylemesi sonrasında Hz. Lut'a canları sıkılmış ve kendilerine va'dettiğini getirmesini istemişlerdir. Bu konuda en net ve açık görüş, tüm bunların Hz. Lut ve beraberindeki müminlere yurtlarından hicret etme emri verildikten sonra olduğudur. *«Andolsun eğer bundan vazgeçmezsen sürülenlerden olacaksın»* şeklindeki tehdid de Hz. Lut'a hicret emri verilmeden önce söylenmiştir. Yani onlar Hz. Lut'u menedip müminleri sürmek isteyince Allah da onu sapasağlam aralarından çıkararak geri kalanları yurtlarında helak etmiştir.

«Onlar çokça temizlenen kimselermiş» ifadesiyle —Katade'ye göre— ayıp olmayan bir şey ile onlar ayıplanmaktadır. Mücahid

ise erkeklerden ve kadınların arkalarından sakındıkları için onlar hakkında böyle dendiğini ileri sürmüştür. Aynı görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

(83) *«Bunun üzerine Lut'u ve aile efradını kurtardık...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Ayette sadece *«Lut'u ve aile efradını»* şeklinde bir tahsis yapılmasının sebebi Hz. Lut'a aile efradından başka hiç kimsenin iman etmeyişidir. Nitekim başka bir ayette *«O (kasabada) bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada bir aile efradından başka müslümanlar bulamadık»* (Zariyat: 35-36) buyurulmuştur.

«Ancak karısı(nı kurtarmadık). O geride kalanlardan oldu.» Zira karısı Hz. Lut'a iman etmemişti. Kavminin dini üzerinde kalmıştı. Ve onlara Hz. Lut'un sırlarını aktarıyor, ona gelen misafirleri, kavmine, sadece onlarla kendi arasında bilinen bir işaretle ihbar ediyordu. Bu nedenle Allah Teâlâ, geceleyin aile efradını yanına alıp gitmesini Hz. Lut'a emrederken bunu karısına bildirmeyip onu kasabadan çıkarmamasını söylemiştir. Bazı müfessirler, Hz. Lut'un karısının da onlarla birlikte kasabadan çıktığını, ancak kavmine azap geldiği zaman dönüp arkasına baktığı için ona da azap isabet ettiğini söylemişlerdir. Ancak en muteber görüş, Hz. Lut'un karısının kasabadan çıkmadığı, Hz. Lut'un kendisine haber vermediği ve kasabada kaldığı şeklindedir. Nitekim ayette *«Ancak karısı(nı kurtarmadık). O geri kalanlardan oldu»* denmiştir. Bazıları da «Helak olanlardan oldu» şeklinde bu ifadeyi yorumlamışlardır. Fakat bu, zaten geride kalmanın sonucudur. Yani geride kalmanın sonucu helak olmaktır.

(84) «Ve onların üzerine bir (taş) yağmuru yağdırdık...»

Bu Ayetin Tefsiri:

Bu ifade Hud suresinin 82. ayetiyle açıklanmaktadır: *«Emri-*

miz gelince oranın üstünü altına getirdik; üzerine de çamurdan pişirilmiş ve istif edilmiş taşlar yağdırdık.» Zaten bu nedenle Cenab-ı Hak, *«İşte bak! Suçluların akibeti ne oldu?»* diye buyurmaktadır. Yani Allah'a çekinmeden, korkmadan isyan eden ve peygamberleri yalanlayan kimselerin hangi akibetlerle karşılaşmış olduklarına iyice bir bak!

LÛTİLİK VE HÜKMÜ

İmam Ebu Hanife, *«Lûti bir kimse, cürmü şahidlerle tesbit edildikten sonra, yüksek bir yerden atılır, arkasından da taş yağmuruna tutulur. Nitekim Allah Teâlâ da Lut kavmine aynı cezayı vermiştir»* demiştir.

Bazı alimler, lûtîlik cürmünü işleyen kimsenin, evli olsun-olmasın, recmedileceğini ileri sürmüşlerdir. İmam Şafii bu görüştedir. İmam Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi, İbn Mace'nin ve Dareverdi'nin Amr bin Humer'den, onun İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan rivayet ettikleri şu hadis bu görüşü desteklemektedir: *«Lut kavminin amelini işleyen birini yakaladığınızda, faili de mef' ulu da öldürün.»* Bazı alimler de, *«Lûtîlik yapan zina yapmış gibidir. Evliyse recmedilir, değilse yüz kırbaç vurulur»* demişlerdir. Bu görüş İmam Şafii'nin ikinci görüşü olarak nakledilmektedir.

KADINLARLA MUTAD OLMAYAN YOLDAN İLİŞKİ VE HÜKMÜ

Kadınlarla mutad olmayan şekilde yapılan ilişki, küçük bir lûtîliktir. Eşlerin bu ilişkisi tüm alimlerin icmaı ile haramdır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, selefin burada şazz (kaide dışı) bir görüşü vardır.

Lûtîliğin haram oluşuyla ilgili birçok rivayet nakledilmiştir onlardan bazıları şunlardır :

1) İbn Ebi Dünya ve İbn Asakir, İbn Abbas kanalıyla şöyle

bir rivayet nakledilmiştir: *«Kur'an'da zikri geçen (daha önce hiç kimsenin yapmamış olduğu) «fuhuş,» lûtîlik (homoseksuellik)tir.»*

2) İbn Ebi Şeybe ve Beyhaki, Amr bin Dinar kanalıyla şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: *«Lûtîlik önce Lut kavminde başlamıştır.»*

3) İbn Ebi Hatım ve İbn Asakir, Ebu Sahra'dan şöyle rivayet etmişlerdir: *«Lûtîlikten 40 sene önce Lut kavminde kadınlar arasında sevicilik (lezbiyenlik) yaygındı.»*

4) İbn Ebi Dünya ve İbn Asakir'in rivayet ettiklerine göre; Tavus'a, hanımıyla mutad olmayan şekilde birleşen kimsenin durumu sorulduğunda, o, *«Bunu ilk başlatan Lut kavmidir. Erkekler kadınlarla ve erkekler erkeklerle aynı çirkin işi yaptılar.»* demiştir.

5) İbn Ebi Şeybe, İbn Münzir ve Beyhaki'nin rivayet ettiğine göre, bir gün Hz. Ali minberdeyken cemaata, *«Bana soru sorabilirsiniz»* dedi. Bunun üzerine İbn'ul-Kevâ, *«Kadınlarla arka taraflarından ilişkide bulunmanın hükmünü»* sordu. Hz. Ali, *«Alçaldın. Allah seni daha da alçaltsın»* dedikten sonra *«Sen Allah'ın, —siz sizden önce gelenlerden hiç kimsenin yapamadığı bir fuhşu mu yapıyorsunuz?— ayetini işitmedin mi?»* dedi.

6) İmam Ahmed, Tirmizi ve İbn Mace'nin Cabir bin Abdullah'tan rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Ummetim hakkında en korktuğum şey, Lut kavminin amelidir.»*

7) İbn Adiy ve Beyhaki'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a), *«Dört sınıf vardır ki Allah'ın gazabında sabahlarlar. Allah'ın gazabında akşamlarlar.»* deyince, kendisine bunların kim olduğu soruldu. Hz. Peygamber ise, *«Erkeklerden*

kendilerini kadınlara, kadınlardan da kendilerini erkeklere benzetenler, hayvanlarla ilişkide bulunanlar, lûtîlik yapanlar» diye cevab verdi.

8) İbn Ebi Şeybe, İbn Ebi Dünya ve Beyhaki, Yezid bin Ka'bes'ten, *«Hz. Ali'nin hilafeti döneminde lûtîlik yapan birini recmettirdiğini»* rivayet etmişlerdir.

9) İbn Ebi Şeybe ve Beyhaki, İbrahim en-Nehai'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir: *«Eğer bir kişiye iki kez recm cezası verilecek olsaydı lûtîlik yapanlar bu cezaya mustahak olurdu.»*

10) İbni Ebi Dünya ve Beyhaki, İbn Sehl'den şöyle bir rivayet nakletmiştir: *«Bu ümmet içinde kendilerine lûtîler denilen bir topluluk olacaktır. Onlar üç sınıftır : a) Bakanlar, b) El sıkışanlar, c) Malûm hareketi yapanlar.»*

11) İbn Ebi Dünya ve Beyhaki, Mücahidden şöyle rivayet etmiştir: *«Lûtîlik yapan bir kişi gökten yağan tüm yağmurlarla ve yerden çıkan tüm sularla yıkansa yine de necaseti gitmez.»*

(Bu ifadenin yapılan işin çirkinliğinden kinaye olduğuna dikkat edilmelidir. Yoksa cünüp bir insan dört avuç suyla yıkandığında temiz sayılır.)

12) İbn Ebi Şeybe ve İbn Ebi Dünya, Cabir bin Zeyd'den şöyle rivayet etmişlerdir: *«Mutad olmayan yolun haramlığı mutad olanınkinden daha şiddetlidir.»* Yani lûtîlik yapan kimsenin zinası zinadan cürüm olarak daha ağırdır.

13) Hakim ve Beyhaki'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Allah yedi gök üzerinde mahlukatından yedi sınıf üzere lanet ederek her birinin lanetini 3 kez tekrar etmiş ve her birinin lanetini, «lânetlidir, lânetlidir, lânetlidir» diye birer birer okumuştur. Lut kavminin yap-*

tığını yapan lânetlidir, hayvanlara varan lânetlidir, kızıyla birlikte annesini nikâhlayan lânetlidir. Anne-babaya karşı gelen lânetlidir. Allah'tan başkasının adına kesen lânetlidir. Yerin (bahçelerin, tarlaların, çayırların sınırlarını değiştiren lânetlidir. Azadlıları kendisi azad etmiş gibi tutan ve yakını olmayan kimseleri yakını gibi gösteren kimse lânetlidir.»

14) Abdurrezzak'ın Hz. Aişe kanalıyla rivayet ettiğine göre O, Hz. Peygamber'i (s.a) mahzun görür ve kendisini mahzun eden şeyin mahiyetini sorar. Hz. Peygamber de cevaben, *«Benden sonra ümmetimin Lut kavminin amelini yapabileceklerini düşünüp korktum ve bu yüzden üzüldüm»* demiştir.

15) İbn Ebi Şeybe'nin Ebu Hüseyin'den rivayet ettiğine göre Hz. Osman evi muhasara altında iken çıkıp halka göründü ve şöyle dedi : *«Siz bir müslümanın şu dört durum dışında kanının akıtılamayacağını bilmiyor musunuz? : a) Öldüren kişi öldürülür (kısas). b) Evli olduğu halde zina eden kişi recmolunur. c) İrtidat eden biri öldürülür. d) Lut kavminin amelini işleyen kişi öldürülür.» (1)*

(85) *«Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik)...»* .

Bu Ayetin Tefsiri :

Tefsir alimlerinin çoğu *«Medyen»*in şahıs adı olduğu hususunda ittifak halindedirler. Medyen, Hz. İbrahim'in (a.s) oğludur. Bu yoruma göre ifade *«Medyen'in çocuklarına, soyca kendilerinden olan Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik»* anlamına gelir.

Bazı müfessirler ise Medyen'in Beni Temim gibi bir kabile adı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bazıları da «Medyen, o kavmin

(1) Suyuti, Ed Durr'ul-Mensur, cilt: 3, sh: 101-102.

üzerinde bulunduğu nehrin adıdır» derken bazıları bir şehir veya kasabanın adı olduğunu iddia etmişlerdir.

Hz. Şuayb'ın (a.s) gönderildiği kavim, Hz. İbrahim'in (a.s) oğlu Medyen'in kavmidir. Yani onun soyundan olanların. Onlara Tevrat'ta da Medyen denmektedir. Hicaz beldesinin Şam tarafında yerleşmişlerdir. Medyenliler müreffeh bir hayat sürüyorlardı. Ticaretle uğraşıyorlardı. Allah'tan başka mabudlar edinmişlerdi. Kötülüğün her türlüsünü işler, ölçüde, tartıda hile yapar, mallarını satarken göz boyarlardı. Hz. Şuayb onları bu şekilde davranmaktan menetmeye çalışmış, onları Allah'tan sakınmaya çağırmıştır. Fakat onlar her defasında Hz. Şuayb'a (a.s) karşı çıkmışlardı.

Tefsir alimleri, Hz. Şuayb'a (a.s), *«Peygamberlerin hatib kişisi»* derler. Çünkü o kavmiyle konuşurken çok doğru beliğ, fasih ve hüccet ve deliller getirerek konuşurdu. Böylelikle karşısındakilerin hüccet ve delillerini çürüterek Allah'ın elçisi olduğuna dair kuvvetli deliller ortaya koyardı. Getirdiği deliller Kur'an'da zikredilmediğinden onun sözü şudur demek delilsiz bir iddiadır. Bu yüzden onu Allah'ın ilmine havale etmek en doğrusudur.

(86-87) *«Her yol (başın)a oturup Allah'a iman edenleri tehdid ederek...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Medyenliler yol kenarlarında oturarak Hz. Şuayb'ı dinlemeye gidenleri durdururlar, onun dinine girmekten alıkoymaya uğraşırlar ve *«Senin gittiğin yol doğru değildir»* diyerek ona gidenleri ısrarla caydırmaya çalışırlardı. İman edenleri ise tehdid ederler, Allah'ın yolunu eğriltmeye çalışırlar ve Hz. Şuayb'ın davasını iptal edebilmek için ellerinden geleni yaparlardı.

«Ey Şuayb» diyorlardı; *«Senin söylediklerini anlamıyoruz.»*

Yani *«Ya sen ne demek istediğini tam ifade edemiyorsun ya da getirdiğin şeyler çok basit»* demek istiyorlardı. Kuvveti doğruluğun ölçüsü zannettiklerinden onu zayıf gördüklerini söyleyerek *«Arkanda kavmin olmasaydı seni recmederdik. Sen bizim gözümüzde bir hiçsin»* diyorlardı.

Hz. Şuayb kavmini Allah'a iman etmeye çağırdığı, güzel davranmaya, doğru olmaya onları davet ettiği, kısaca istemedikleri konularda onları sıkıştırdığı için kavminin ileri gelenleri biraraya toplanarak O'nu ve kendisine iman edenleri *«Bizim kavmimizin dinine girmezseniz sizleri memleketimizden süreriz»* diye tehdid ettiler. Hz. Şuayb (a.s) ise, *«Biz istemesek de bunu mutlaka yapacak mısınız? Şayet sizin dininize yeniden girersek bizi en doğru yola ileterek sizin dininizden kurtaran Allah'a iftira etmiş oluruz. Dininize girmek bizim elimizde değildir. Allah bizi rezil etmek isterse ancak, dininize yeniden girmemiz mümkün olur. Size getirdiğimizi Allah bizden de uzaklaştırırsa dediğinizi yapabiliriz. Onun ilmi bize ait değildir. Ancak her şeyin ilmini ihata eden Allah bunları bize bildirmektedir. Biz yalnız O'na tevekkül ederiz»* diye karşılık verdi.

Hz. Şuayb'ın (a.s) kavminin ileri gelenleri halkı korkutarak onun dinine girmemeleri için *«Şuayb'ın dinine girerseniz zarara uğrayanlardan olursunuz»* diyerek onları uyarırlardı. *«Çünkü o size ölçü ve tartıda hile yapmayı yasaklıyor. Bu da servetinizin artışına engel olacaktır.»*

Bu kimseler Hz. Şuayb'ın atalarının tapmakta oldukları ilahlara tapmaktan kendilerini menetmesine de şaşıyorlardı. Ölçüde, tartıda adaleti nasıl emrettiğine, diledikleri gibi servetlerini arttırmalarına nasıl göz yummadığına hayret edip-kalıyorlardı. Öyle ki böyle davranmasını da, namazını da alay konusu yapıyorlardı.

«Sen misin reşid ve halim olan» dediler. Tüm bunlara kar-

şılık Hz. Şuayb, onlarla yine konuşur, aleyhlerinde deliller getirirdi. Ta ki Allah onların helak olmalarına izin verinceye kadar aralarında bu çekişme sürüp gitti. Bu amansız sürtüşmenin sonucunda onları bir yer sarsıntısı aldı. Adeta o diyarlarda hiç zengin olamamışlar, orada bulunmamışlarcasına helâk oldular.

Allah Teâlâ Medyen halkını helak edip Hz. Şuayb ve müminleri kurtardıktan sonra onu Eyke halkına gönderdi. Eyke yumuşak ağaçları olan, Medyen'e yakın bir yerdi. Allah'ın kullarından bir topluluk oturuyordu orada. Hz. Şuayb onlar için yabancıydı. Medyen halkının yolu üzerinde bulunuyorlardı. Hz. Şuayb onları yaptıklarından menetmeye kalkışınca onlar *«Sen büyülenmişsin ve bizim gibi bir beşersin. Senin yalancı olduğunu sanıyoruz»* dediler. Allah Teâlâ'nın beşere yine beşer yol göstericiler göndermeyeceğini sanıyorlardı. Bu da *«Allah dilediğine peygamberlik verir»* hükmünü bilmeyişlerinin bir sonucuydu. Aptallıklarının en büyük göstergesi ise Hz. Şuayb'tan, üzerlerine gökten bir parça indirmesini istemeleriydi.

«Eğer doğrulardansan o halde üzerimize gökten bir parça düşsün» dediler. Cahilliklerinden hidayeti istemediler. Allah da onları zülle (gölgelik) gününde yakaladı. 7 gün üst üste onlara sıcaklık verdi. Suları fıkır fıkır kaynıyordu. Sonra üzerlerine bir gölgelik, bir bulut gönderdi. Onlar gölgeye çekilmek üzere toplanınca bu sefer buluttan üzerlerine ateş yağdırdı ve böylece yandılar. Allah Teâlâ *«Kuşkusuz o büyük günün azabıdır»* (Şuara : 198) ayetiyle bu olaya işaret etmektedir.

Hz. Şuayb'ın risalet döneminin tespitinde ihtilaf edilmiştir. Subh'ul-Aşa'ya göre Hz. Şuayb, Hz Musa'dan birkaç kuşak sonra gelmiştir. Hz. Musa'dan sonra 8. kuşağın başındadır. Orada şöyle bir ibare bulunmaktadır: Yuan'dan sonra oğlu Ahaz, 16 sene hükümdar oldu. Ahaz ile Dimeşk (Şam) kralının arasında savaş-

lar oldu. Hz. Şuayb onun zamanında vardı. (1)

Ancak daha sonra Şuyab kelimesinin Subh'ul-Aşa'da da yanlış yazılmış olduğunu farkettim. Doğrusu Şa'ya'dır. Hz. Şuayb'ın dönemi Hz. Musa'dan daha öncedir. Çünkü Allah Teâlâ önce, Hz. Nuh'u, sonra Hz. Hud'u, Hz. Salih'i, Hz. Lut'u zikretmiş ve sonra da Hz. Şuayb'ı zikrederek *«Onlardan sonra ayetlerimizle Musa'yı Firavun'a ve kavminden ileri gelenlere gönderdik»* diye buyurmuştur. Aynı ayetin benzeri de Yunus suresinde vardır. Orada da aynı peygamberlerin adı zikredildikten sonra *«Onlardan sonra Musa ve Harun'u Firavun ve kavminin ileri gelenlerine gönderdik»* denilmiştir. Nitekim Hud, Hacc ve Ankebut surelerinde keza aynı şekilde peygamberlerin ümmetleri ve durumları zikredildikten sonra Karun, Firavn ve Haman'dan bahsedilerek Hz. Musa'nın onlara beyyinelerle geldiği bildirilmiştir. (2)

(1) Subh'ul-Aşa, cilt: 4, sh: 16.
(2) Abdulvahhab Neccar, Kısas'ul-Enbiya, sh: 148 - 149.

قَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ اسْتَكْبَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖ لَنُخْرِجَنَّكَ يٰشُعَيْبُ وَالَّذِيْنَ
اٰمَنُوْا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَآ اَوْ لَتَعُوْدُنَّ فِيْ مِلَّتِنَا ۭ قَالَ اَوَلَوْ كُنَّا
كٰرِهِيْنَ ۝٨٨ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا فِيْ مِلَّتِكُمْ بَعْدَ
اِذْ نَجّٰىنَا اللّٰهُ مِنْهَا ۭ وَمَا يَكُوْنُ لَنَآ اَنْ نَّعُوْدَ فِيْهَآ اِلَّآ
اَنْ يَّشَاۗءَ اللّٰهُ رَبُّنَا ۭ وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ۭ
عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا ۭ رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَاَنْتَ
خَيْرُ الْفٰتِحِيْنَ ۝٨٩ وَقَالَ الْمَلَاُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖ لَىِٕنِ اتَّبَعْتُمْ
شُعَيْبًا اِنَّكُمْ اِذًا لَّخٰسِرُوْنَ ۝٩٠ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوْا
فِيْ دَارِهِمْ جٰثِمِيْنَ ۝٩١ اَلَّذِيْنَ كَذَّبُوْا شُعَيْبًا كَاَنْ لَّمْ
يَغْنَوْا فِيْهَا ۚ اَلَّذِيْنَ كَذَّبُوْا شُعَيْبًا كَانُوْا هُمُ الْخٰسِرِيْنَ ۝٩٢ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ
وَقَالَ يٰقَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسٰلٰتِ رَبِّيْ وَنَصَحْتُ لَكُمْ ۚ فَكَيْفَ
اٰسٰى عَلٰي قَوْمٍ كٰفِرِيْنَ ۝٩٣ وَمَآ اَرْسَلْنَا فِيْ قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِيٍّ اِلَّآ
اَخَذْنَآ اَهْلَهَا بِالْبَاْسَاۗءِ وَالضَّرَّاۗءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُوْنَ ۝٩٤ ثُمَّ
بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَّقَالُوْا قَدْ مَسَّ اٰبَاۗءَنَا
الضَّرَّاۗءُ وَالسَّرَّاۗءُ فَاَخَذْنٰهُمْ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ۝٩٥

88 — (Şuayb'ın) kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler: «Ey Şuayb! Ya seni ve seninle iman edenleri kasabamızdan çıkarırız; ya da dinimize dönersiniz» dediler. (Şuayb) şöyle dedi: «Biz istemesek de mi?»

89 — «Allah bizi dininizden kurtardıktan sonra eğer yeniden dininize dönersek Allah'a iftira etmiş oluruz. Rabbimiz olan Allah dilemedikten sonra ona (dininize) dönmemiz mümkün değildir. Rabbimiz ilimce her şeyi kapsamıştır. Biz Allah'a yaslandık. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasını hak ile aç. Kuşkusuz ki sen açanların en hayırlısısın.»

90 — (Şuayb'ın) kavminden kafir olan ileri gelenler (diğerlerine): Eğer Şuayb'a tabi olursanız kuşkusuz o takdirde ziyan edenlerden olursunuz» dediler.

91 — Bunun üzerine o sarsıntı onları yakaladı. Evlerinde dizüstü çöküvererek sabahladılar.

92 — Şuayb'ı yalanlayanlar ziyan edenlerin ta kendileri oldular.

93 — (Şuayb) onlardan yüz çevirdi ve «Ey kavmim! Kuşkusuz Rabbimin gönderdiği (emir ve yasakları)nı size tebliğ ettim. Sizler için nasihatta bulundum. Artık kafir bir kavme nasıl acırım?» dedi.

94 — Biz hangi kasabaya bir peygamber gönderdiysek halkı yalvarsınlar diye onları yoksulluk ve zorlukla yakaladık.

95 — Sonra kötülüğün yerine iyiliği getirdik. Öyle ki onlar çoğaldılar. «Atalarımıza da refah ve yoksulluk dokunmuştu» dediler. Bunun üzerine onları ansızın hiç farkında olmadıkları bir sırada (azab etmek için) yakaladık.

(88-93. ayetlerin tefsiri önceki bölümde verilmiştir.)

(94) *«Biz hangi kasabaya bir peygamber gönderdiysek...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Yani «Biz bir kasabaya peygamber gönderdiğimizde o peygamberi yalanladıkları takdirde oranın halkına fakirlik, hastalık, şiddet, sıkıntılar veririz ki yalanlamalarından vazgeçerek peygamberimizi tasdik etsinler.»

Bu ayetle Hz. Peygambere (s.a), peygamberlerin ve onları yalanlayan toplulukların durumları beyan edilerek teselli ediliyor. Yine onların haberleri hikâye edilmek, önceki ümmetlerin akibetleri, uğramış oldukları azab ve felaket aktarılmak suretiyle onun Kureyş'in eziyetine tahammül ve sabır göstermesine yardımcı olunmaktadır.

Ayrıca bu ayette başta Kureyş olmak üzere tüm kafirler için de bir uyarı vardır. Bu ayetle peygamberleri yalanlayanların akıbetleri beyan edilirken, böylelikle Allah'a yalvarmaları, inkarlarından vazgeçip doğru yola gelmelerini temin maksadıyla kafirlere hastalık, fakirlik, yoksulluk gibi belâlara müptela kılınacakları bildirilmiş olmaktadır. Yani Allah Teâlâ, onları, iman etmeleri için yoksullukla imtihan etmiştir. Fakat onlar kendilerinden isteneni yerine getirmedikleri için Allah bu sefer onların durumunu refah ve bollukla değiştirmiştir.

(95) *«Sonra kötülüğün yerine iyiliği getirdik...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Yani, durumlarını darlıktan bolluğa, hastalıktan sıhhata, fakirlikten zenginliğe çevirdik. Ta ki şükretsinler. Fakat yine azgınlıktan vazgeçmediler. Mal ve çocuklarının çoğalmasına rağmen azgınlığa devam ettiler. Darlıkla da bollukla da denedik ama her ikisi de bir yarar sağlamadı. Onlar ne darlıkta ne de bollukta iman ettiler. Üstelik *«Atalarımıza da refah ve yoksulluk dokunmuştu»* dediler. Yani *«Bu, zamanın bir cilvesidir. Bazan darlık, bazan refah getirir»* diye düşündüler ve bir türlü Allah'ın emrini anlamaya yanaşmadılar. O'na itaat etmediler. Ancak müminler böyle değildir. Onlar darlıkta sabrederler, bollukta şükrederler. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a) şöyle bir hadis varid olmuştur: *«Ne tuhaftır ki Allah kendisi için hangi hükmü verirse mümin kişi bakımından hayırlıdır. Felaket isabet ederse sabreder; bu onun için hayırlı olur. Refah verir, şükreder. Bu da onun için hayırlı olur.»* (Buhari, Müslim). Mümin kişi ister darlık isterse bolluk yoluyla olsun, Allah'ın kendisini denediğini hemen anlar ve tedbirini alır. Bu yüzden bir hadiste şöyle bir hüküm ortaya konmuştur: *«Belâ, müminin yakasına yapışır, onu günahından iyice temizleyinceye kadar bırakmaz. Munafığa gelince, onun misali tıpkı eşeğin misaline benzer. O, sahibinin niçin bağladığını veya kendisini nereye gönderdiğini bilmez.»* İşte bu nedenle ayette Allah Teâlâ: *«Bunun için onları ansızın, hiç farkında olmadıkları bir sırada yakaladık»* diye buyurmuştur.

«Ansızın yakalanmış» oldukları bildirilmektedir. Nitekim bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a), aniden ölmenin bir mümin için rahmet olup, kafir için ise çok üzücü bir yakalanış olduğunu söylemektedir.

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكٰتٍ
مِّنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوْا فَاَخَذْنٰهُمْ بِمَا
كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿٩٦﴾ اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَّاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا
بَيَاتًا وَّهُمْ نَآئِمُوْنَ ﴿٩٧﴾ اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَّاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا
ضُحًى وَّهُمْ يَلْعَبُوْنَ ﴿٩٨﴾ اَفَاَمِنُوْا مَكْرَ اللّٰهِ ۚ فَلَا يَاْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ
اِلَّا الْقَوْمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿٩٩﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِيْنَ يَرِثُوْنَ الْاَرْضَ
مِنْۢ بَعْدِ اَهْلِهَآ اَنْ لَّوْ نَشَآءُ اَصَبْنٰهُمْ بِذُنُوْبِهِمْ ۚ وَنَطْبَعُ عَلٰى
قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُوْنَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ
مِنْ اَنْۢبَآئِهَا ۚ وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ ۚ فَمَا
كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا بِمَا كَذَّبُوْا مِنْ قَبْلُ ۚ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ
عَلٰى قُلُوْبِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٠١﴾ وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ
مِّنْ عَهْدٍ ۚ وَاِنْ وَّجَدْنَآ اَكْثَرَهُمْ لَفٰسِقِيْنَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا
مِنْۢ بَعْدِهِمْ مُّوْسٰى بِاٰيٰتِنَآ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۟ئِهٖ فَظَلَمُوْا
بِهَا ۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ
مُوْسٰى يٰفِرْعَوْنُ اِنِّيْ رَسُوْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۙ ﴿١٠٤﴾

96 — Eğer o kasabalar halkı iman edip sakınsalardı elbette onların üzerlerine hem gökten hem de yerden bereketler (bolluklar) açardık. Fakat onlar (peygamberleri) yalanladılar. Biz de kazandıklarıyla onlara azab ettik.

97 — Acaba o kasabalar halkı gece uykuda iken azabımızın kendilerine gelmeyeceğinden emin midirler?

98 — Veya o kasabalar halkı kuşluk zamanında eğlenirlerken cezaya uğramayacaklarından emin mi oldular?

99 — Allah'ın mekrinden (tuzağından) emin mi oldular? Allah'ın mekrinden ancak zarar eden bir kavimden başkası emin olmaz.

100 — (Tüm bunlar) sakinlerinden sonra yeryüzünün varisi olanlara şu gerçeği anlatmadı mı ki, dilersek günahlarının cezasını veririz. Biz onların kalbleri üzerine mühür basarız da onlar işitmez olurlar.

101 — İşte sana o kasabaların haberlerinden bir bölümünü böylece anlatıyoruz. Andolsun, onlara peygamberleri açık beyyinelerle gelmişlerdi. Ancak daha önceden yalanlamış oldukları için iman etmediler. İşte Allah kafirlerin kalblerine böylece mühür basar.

102 — Onların çoğunun sözünde durduklarını görmedik. Fakat çoğunu fasık olarak bulduk.

103 — Onlardan sonra Musa'yı ayetlerimizle (mucizelerimizle) Firavuna ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Onlar da ayetlerimize zulmettiler. İşte bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!

104 — Musa: «Ey Firavun!» dedi, «Kuşkusuz ben Alemlerin Rabbi'nden gönderilen bir peygamberim.»

(96) *«Eğer o kasabalar halkı iman edip sakınsalardı...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani «Eğer o kasabalılar kalben iman edip peygamberlerinin getirdiklerine inanıp tasdik etseydiler, onlara tabi olup emirleri yerine getirmek, haramlardan kaçınmak suretiyle Allah'tan korksaydılar, onların üzerlerine hem göklerden hem de yerden bereketler, bolluklar açar, gökten yağmur yerden de bitkiler verirdik. Fakat onlar peygamberlerini yalanladılar. Biz de elde etmiş olduğu günahlar ve işlemiş oldukları haramlardan dolayı onları yok ederek cezalandırdık.» Allah Teâlâ tüm bunları bildirdikten sonra emirlerine karşı koymaktan, yasaklarını pervasızca çiğnemekten insanları sakındırmaktadır.

(97-98) *«Acaba o kasabalar halkı gece uykuda iken azabımızın kendilerine gelmeyeceğinden emin midirler? Veya o kasabalar halkı kuşluk zamanında eğlenirlerken...»*

Yani meşgale içinde ve gaflet halindeyken azabın kendilerine gelmeyeceğinden güvendemiydiler? Allah'ın şiddet, hikmet ve kudretinden kendileri unutkanlık, gaflet ve her durumda iken onları yakalayacağından emin mi oldular?

(99) *«Allah'ın mekrinden (tuzağından) emin mi oldular? Allah'ın mekrinden ancak...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani, oysa zarar eden bir kavim dışında hiç kimse Allah'ın hikmet, kudret ve yakalayışından emin olamaz. Nitekim Hasan Basri *«Mümin, korktuğu halde Allah'ın emirlerini yerine getirirken, facir kendisinden emin olduğu halde, Allah'ın haramlarına tecavüz eder»* demiştir.

(100) «(Tüm bunlar) sakinlerinden sonra yeryüzünün varisi olanlara şu gerçeği anlatmadı mı ki...»

Bu Ayetin Tefsiri :

İbn Abbas, ayette geçen *«yehdi»* fiilini açıklamak anlamında almıştır. Yani *«Onlara beyan olmadı mı ki dilersek günahlarının cezasını veririz.»* Mücahid de ayeti böyle yorumlamıştır.

İbn Cerir ise bu ayeti şöyle tefsir ediyor: *«Yeryüzüne varis olanlar tarafından kendilerinden önce helak olanlar görülmedi mi ki...»* Buradaki helak, onların tabiriyle daha önce yeryüzünde oturan ve peygamberlerine karşı çıkıp bunlar gibi davranarak Allah'a başkaldıranlar kastedilmektedir. *«Dilediğimiz takdirde öncekileri helak ettiğimiz gibi bunları da helak edebilir, kalblerine mühür basarız. Artık ne bir uyarmadan ne de bir öğütten faydalanabilirler.»*

(101) *«İşte sana o kasabaların haberlerinden bir bölümünü böylece anlatıyoruz...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

«O kasabaların,» yani Nuh'un, Ad'ın, Semud'un, Lut ve Şuayb'ın kasabalarının. Ey Muhammed! Sana kendilerinden haber verdiğimiz bu kasabalar ve sakinlerinin başından geçenleri ve sonlarını bildirdik. O kasabalara gönderilen peygamberlerin başından

geçenleri, onlara nasıl yardım ettiğimizi bilmen için sana haber veriyoruz. Peygamberlerimize iman eden kimseleri, düşmanlarına ve düşmanlarımıza galib getiririz ki peygamberlere karşı gelmenin ne denli tehlikeli olduğunu görsünler.» İşte bu ayet bir taraftan Hz. Peygamber'e teselli verirken diğer taraftan Kureyş ve onlar gibi kafir topluluklara ilâhî bir tehditte bulunmaktadır.

«Andolsun onlara peygamberleri açık beyyinelerle gelmişlerdi.» cümlesi peygamberler gelmeden ve delil ve burhanlar ortaya konmadan önce hiçbir kavme azab verilmeyeceğini göstermektedir. Nitekim başka bir ayette *«Biz peygamber göndermezden önce azab etmeyiz»* (İsra : 15); diğer bir ayette, *«İşte bu, sana bir bölümünü anlattığımız o kasabaların haberlerindendir. Onlardan bazıları hâlâ ayakta, bazıları (ekin gibi) biçilmiştir. Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar kendi kendilerine zulmettiler.»* (Hud : 100-101) buyurulmuştur.

«Ancak daha önceden yalanlamış oldukları için iman etmediler.» ifadesindeki *«bi»* edatı sebebiyet bildirmektedir. Yani kendilerine gerçek ilk geldiğinde onu yalanlamış olduklarından dolayı peygamberlerin getirdiklerine iman etmediler. Bu yorumu İbn Atiyye rivayet etmiştir.

Müfessirler *«Ancak daha önce yalanlamış oldukları için...»* ifadesinin yorumunda ihtilaf etmişler ve bazıları bu yalanlamanın *«kalû belâ»* daki misak gününde olduğunu, o zaman Allah'ın vahdaniyetini dilleriyle ikrar edib inkârlarını kalblerinde saklayanların daha sonradan kendilerine gelen peygamberleri de yalanladıklarını söylemişlerdir. İbn Abbas ve Süddi bu görüştedir. Süddi, *«Misak kendilerinden alındığında onlar istemeyerek iman etmişlerdi»* demektedir.

Mücahid ise bu ifadeyi, *«Helak olup azabı gördükten sonra onları dirilttiğimizde helak olmadan önce yalanladıkları gerçeğe yine iman etmezler»* şeklinde açıklamıştır.

Başka bir müfessir, «Allah'ın ilminde, onların Adem'in sulbünden çıkartıldıklarında peygamberleri yalanlayacakları bilindiğinden onlar hakkında, 'peygamberler geldikten sonra da iman etmezler' diye buyurulmuştur.» diyorsa da ileri sürülen bu görüş insanın seçme serbestisini ortadan kaldıran bir cebr-i mutlak olduğundan kabul edilemez.

Ubey bin Kâ'b, «*Allah kendilerinden misak aldığı günde onların iman etmeyeceklerini bildiği için bu ifadeyi kullanmıştır*» demektedir.

Rebi bin Enes, «Kullara, Rablerinin kudretini başkalarına gösterecek kadar bilgi yeteceğinden Allah'ın kendilerinden sakladığı şeylerin ilmini tevil etmemelidirler. Çünkü Allah'ın ilmi şimdi de gelecekte de geçerli ve bakidir. Nitekim bu hususta, «*İşte sana o kasabaların haberlerinden bir bölümünü anlatıyoruz*» ayeti indirilerek daha insanları Adem'in sulbünde yarattığında, Allah'ın onlardan hangisinin itaat, hangilerinin isyan edeceğini bildiği, gösterilmiştir» demiştir.

İmam Taberi bu görüşleri naklettikten sonra, doğruya en yakının Ubey bin Kâ'b ile Rebi bin Enes'in görüşlerinin olacağını söylemektedir. Nitekim Allah'ın iman etmeyeceğini bildiği kimsenin iman etmesi muhaldir. Dolayısıyla bu surede zikri geçen ümmetlerden helâk olanlar hiçbir zaman iman edemeyeceklerdir. Bu bakımdan Peygamber geldiğinde onları yalanlayacakları daha önce Allah tarafından bilindiğinden dolayı onlar iman etmeyeceklerdir.

«*İşte Allah kafirlerin kalblerine böylece mühür basar*»; Yani Allah geçmiş ümmetlerden kafir olanların kalblerine mühür bastığı (onları helak ettiği) gibi Hz. Muhammed'in (s.a) kavminden iman etmeyecekleri Allah tarafından belirtilenlerin de kalblerine mühür basacak ve onlar da iman etmeyeceklerdir. (1)

(1) Hazin Tefsiri, cilt: 2, sh: 605.

(102) *«Onların çoğunun sözünde durduklarını görmedik...»*

Yani, *«insanların çoğunun sözünde durduklarını görmedik.»* Veyahut *«Önceki ümmetlerin çoğunun...»*

İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın o kasabaların halkını helak etmesinin nedenini, onların Allah'ın tavsiyelerini tutmayışları olarak göstermektedir.

«Fakat çoğunu fasık olarak bulduk»; Yani «Çoğunu fasık olarak, taattan ayrılan, emirleri getirmekten kaçınan, verdikleri sözü tutmayan kimseler olarak gördük.» Onlar daha Adem'in sulbünde iken, *«Sen bizim Rabbimizsin, mabudumuzsun ve senden başka ilah yoktur»* diye verdikleri sözü unutmuş, Allah'a karşı gelmiş ve misaklarını arkalarına atarak Allah'tan başkalarına kulluk etmişlerdi. Onların ellerinde ne bir delil ne de bir hüccet vardı. Oysa Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e varıncaya değin tüm peygamberler onları bu şekilde davranmaktan menetmişlerdir. Nitekim bir hadis-i kudside, *«Kullarımı bâtıldan hakka müteveccih yarattım. Ama onlar şeytanla gittiler. O da onları dinlerinden saptırınca helak oldular.»* (Müslim) buyurulmuştur. Yine bir başka hadiste, *«Her çocuk İslâm fıtratı üzere doğar. Sonra anne babaları onları ya yahudi, ya hıristiyan ya da mecusi yapar.»* (Buhari, Müslim).

(103-104) *«Onlardan sonra Musa'yı ayetlerimizle (mucizelerimizle) Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani, «Nuh, Salih, Hud ve Şuayb'tan sonra Musa'yı hüccet ve delillerimizle bembeyaz olan eli, ejderha olan asası ve onun doğruluğuna delalet eden diğer mucizelerle birlikte Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarından oluşan meclisine gönderdik.»

«Firavun» ismi, o dönemde Mısır'ın hükümdarlığına getirilen

herkese verilen bir lâkaptı. İran hükümdarlarına *«Kisra,»* Rum hükümdarlarına *«Kayser»* (veya Kayzer) ve Habeş krallarına da *«Necasi»* dendiği gibi Mısır hükümdarlarına da *«Firavun»* denilirdi. Hz. Musa dönemindeki Firavun'un adı Velid bin Mus'ab bin Reyyan'dı. Kıptilerin hükümdarıydı. Firavunun meleleri ise, onun kavminin ileri gelenleriydi. Onların zikredilme nedenleri, onların iman etmeleri durumunda halkın da kendilerine tabi olacağı özellikleri taşımalarındandır.

«Ona (ayetlerimize) zulmettiler.» Yani peygamberliğini inkar etmekle Hz. Musa'ya zulmetmiş oldular. Çünkü zulüm kavramı, bir şeyi, yeri olmayan başka bir yere koymak, karşılığında kullanılır. Onlar da Hz. Musa'nın beraberindeki açık mucizelere rağmen, o mucizeleri inkar ettiler ve böylelikle küfrü «iman» yerine koymuş oldular.

«İşte bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!» Yani «Ey Muhammed! Onların başına neler getirdiğimize ve onları nasıl helak ettiğimize basiretinle bir bak!»

İSRAİLOĞULLARI MISIR'DA

Hz. Yakub, oğlu Yusuf Peygamber zamanında çocuklarıyla gelip Mısır'a yerleşmiştir. Hz. Musa'dan önce Mısır'da, İsrailoğulları'nın durumlarıyla ilgili olarak Kur'an'da ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Ancak Hz. Yakub ve çocuklarının Mısır'a yerleşmek istediklerinde, Mısır kralı tarafından seçtikleri bir yerde oturmak konusunda serbest bırakıldıklarını Tevrat haber vermektedir. Onlar Hz. Yusuf'tan aldıkları talimata dayanarak hayvancılık yaptıklarını söylediler. Ve Hz. Yusuf da onları Casan (veya Ceşan) topraklarına yerleştirmesi hususunda kraldan ricada bulundu. Bu yer *«Billis»* denilen bir bölgenin kuzeyindedir. Hz. Yusuf'un burayı taleb etmesinin nedeni oranın yeşillik bir mer'a olmasındandır. Dolayısıyla kardeşlerinin hayvancılık yaptıkları söylenerek burası istenmiştir.

Bazı müfessirler Hz. Yusuf'un mümkün olduğunca onları Mısır'ın yerli halkına karışmaktan uzak tutmak için, yani Mısır'ın putperest adetlerinden etkilenmemeleri ve soylarının tevhid dini üzerinde kalabilmesi için bu taktiğe başvurduğu görüşündedirler. Çünkü çobanlık Mısırlıların gözünde düşük bir meslekti ve halk çobanları kirli gördüğünden onlarla oturup kalkmazlardı. Böylece karışma önlenmiş olacaktı.

Tevrat'ın verdiği bilgiye göre Hz. Yusuf, kıtlık yıllarında Mısırlılardan hayvanlarını ve arazilerini satın alarak onlara bunun yerine yiyecek maddeleri verdi ve sonunda kendilerini de satın aldı. Artık hepsi Firavunun karın tokluğuna çalışan köleleri olmuşlardı. Sonra halkı şehirlere nakletti; zira onların ülkenin iç bölgelerinde durmalarının bir yararı yoktu artık. Çünkü ne ürün ne de hayvan kalmıştı.

Hz. Yakub 147 sene yaşadı ve Mısır'a geldikten sonra vefat etti. Ölmeden önce Hz. Yusuf'un iki oğlu, Efrahim ve Mersa'ya okuyup dua etti. Onları öz çocukları gibi, mukaddes topraklarda pay sahibi kıldı. Çocuklarını yanına çağırdı, onları takdis etti. Her birinin, kendisinin ve soyunun başından geçenleri onlara etraflıca anlattı, dine yapışmalarını vasiyet etti. Nitekim Kur'an bu hadiseyi aktarmaktadır. Hz. Yakub, sonunda babası (Hz. İshak) ve dedesinin (Hz. İbrahim) yanına defnedilmeyi vasiyet ettikten sonra vefat etmiştir. Hz. Yusuf doktorlara onun cesedini tahnit etmelerini (ilaçlamalarını) emretti ve sonra da cesedi Filistin'e götürüldü. Vesiyetine binaen orada defnedildi. Hz. Yusuf'un kardeşlerine gelince, onlar Hz. Yusuf'a sığınarak af dilediler ve kendilerinden iyiliğini esirgememesi için ricada bulundular. O da onların ricalarını kabul ederek gönüllerini aldı. ve *«Ben değil size, yeryüzündekilerin hiç birine dahi kötülük yapmak istemem»* dedi. Hz. Yusuf ise 110 yaşına kadar bir ömür sürdükten sonra vefat etti. Onun da cesedi ilaçlanarak bir tabuta konuldu. İsrailoğulları Mısır'dan ayrılırken o tabutu yanlarına aldılar. İsrailoğulları'

nın Mısır'a gelmeleriyle Hz. Musa'yla birlikte çıkmaları arasında 215 senelik bir süre vardır.

HZ. MUSA (a.s.)

İsrailoğulları'nın Mısır'da, o başlarından geçen fırtına sırasında, İbranilerden İmran isimli bir zat vardı. Kahit'in, Levi'nin ve Yakub'un evladıydı. Halası Yakudet binti Levi ile evlenmişti. (Tevrat Çıkış: 2 ve İşaya: 20). Ondan Hz. Harun ve Hz. Musa doğup dünyaya geldiler. Hala ile evlenmek o şeriatta haram kılınmamıştı. Zira halalarla evlenmek, İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra Hz. Musa'ya gelen ayetlerle haram kılınmıştır. Annesi Hz. Musa'yı doğurduktan sonra, onu İsrailoğulları'ndan öldürmek için arayanlardan sakladı. Hz. Musa annesiyle on üç ay birlikte kaldı. Fakat annesi durumun ortaya çıkmasından korkunca Allah Teâlâ ona bir sandık yapmasını, onu katran ile sıvamasını ve sonra da Nil'e bırakmasını bildirmiştir. Annesi kendisine söyleneni yaptıktan sonra Hz. Musa'nın ablasından sandığı takib edip ne olduğunu öğrenmesini istedi. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Musa'yı kendisine geri göndereceğini ve onu peygamberlerden kılacağını söylemişti. Hz. Musa'nın kızkardeşi sandığı izleyip onun alınarak saraya götürüldüğünü görmüştü. Firavun'un karısı çocuğu gördüğünde Allah kalbine onun sevgisini ilka etti. O da çocuğa bir şey yapılmamasını istedi ve çocuğa bir şey yapılmadı. O, Firavun'a Hz. Musa'yı evlat edinmek istediğini söyledi. Bu, Hz. Musa ve annesi için Allah'ın bir tedbiriydi. Ayrıca Hz. Musa, süt anneliği yapması bahanesiyle annesine ücretli olarak geri verildi. Böylece Hz. Musa sonunda sihirbazların ve erkek çocuk arayanların kötülüklerinden korunmuş oldu. Çünkü Allah Teala süt verebilecek her kadının sütünü Hz. Musa'ya haram ettiğinden dolayı o hiç kimsenin sütünü içememişti. İşte bu da Allah'ın Hz. Musa'nın annesine bir rahmetiydi. Hz. Musa'nın kızkardeşi sürekli onun durumunu izliyor, nereye giderse onu gözlüyordu. Öyle ki, onun diğer kadınların sütünü içmediğini görünce, *«Ona İbrani'lerden bir kadın çağırayım*

da onu emzirip beslesin» diyerek, ardından, *«Bu kadın onun her bakımdan annesinin yerini dolduracaktır»* diye eklemişti.

Hz. Musa'nın kızkardeşinin adı Meryem'di. Meryem'in adını Firavun'un ailesi duymuştu. Sütanne bulmak üzere onu gönderdiklerinde o hemen gidip Hz. Musa'nın annesini getirmişti. Hz. Musa hemen annesinin sütünü kabul edince emzirilmek üzere annesine verilmişti. Artık Musa onların eli altındaydı. Nitekim bu olaydan Kur'an da (Kasas : 7-12, Tâhâ : 38-40) bahsetmektedir.

Hz. Musa, Firavun'un sarayında büyüdü. Annesi onu sütten kestikten sonra prensler gibi büyütülmüştü. Dönemin adetine göre kahinler, din adamları, öğretmenler vasıtasıyla eğitim gördü. Allah Teâlâ onun bu yüksek kültürüne hikmet ve kesin bilgiyi de ekledi. Nitekim Kasas sûresinin 14. ayetinde, *«Musa güçlü çağına erip olgunlaşınca biz ona hüküm (peygamberlik) ve ilim verdik. İşte biz güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız.»* buyurulmaktadır.

Hz. Musa, Firavun'un sarayında güçlü bir şekilde yetişmişti. O, saraydan olmayıp İsrailoğulları'na mensub olduğunu, milletinin Firavun ve yönetimi tarafından ezildiğini biliyordu. Milleti olan İbraniler'e yardım edip Mısırlılar'ın yaptığı zulümden onları korumaya çalışıyordu. Nitekim İsrailoğulları da kendilerine yardım eden birisi olduğunu bildiklerinden ona sığınırlardı. Bir gün Hz. Musa (a.s) tebdil-i kıyafetle saraydan dışarı çıktığında bir Mısırlı'nın bir İbranî'yi tutup çalıştırmak üzere sürüklediğini görür. İbranî yardım isteyince Hz. Musa, Mısırlı'ya yanaşarak ona şiddetli bir yumruk vurur ve Mısırlı bu yumruk sonucu ölür. Bu hadiseyi o İbranî'den başkası görmemiştir. Hz. Musa (a.s) yaptığından pişman olarak *«Bu yaptığım şeytanın amelindendir. Şeytan ise saptıran ve açık bir düşmandır»* dedi. Ve kendisini affetmesi için Allah'a yalvardı. İkinci gün yine şehre iner. Fakat artık daha önce yaptığının anlaşılmasından çekiniyordu.

İmam Taberi, İbn Abbas'a varan bir senedle Hz. Musa'nın doğumundan sonra Medyen'e gittiği zamana kadar oradan geçen sureyle ilgili şöyle uzun bir rivayet nakletmektedir: Mısırlılar Hz. Musa'nın öldürmüş olduğu adamı görüp de katilini bulamayınca *«öldürse öldürse bunu İsrailoğulları öldürtmüştür»* diye düşünürler. Ve Firavun'a gidip *«İsrailoğulları Firavun halkından birini öldürdü. Onlardan intikamını al ve bu hususta onlara fırsat verme»* derler. Firavun ise katili aramalarını, hakkında şahid bulmalarını, zira delilsiz hükmetmenin doğru olmayacağını söyleyerek onları geri çevirir. Onlar da katili araştırırlar, fakat bulamazlar. Ancak ertesi gün Hz. Musa aynı yerden geçerken dünkü İbranî'yi bu sefer başka bir Kıpti ile kavga ederken görür. İbranî yine onu yardıma çağırır. Hz. Musa dünkü davranışından pişman olmuşsa da gördüğü manzaradan hoşlanmayarak öfkelenir ve Mısırlıyı tutarak dövmeye kalkışır. Aynı zamanda da o İbranî'ye «Sen sadece bir sapıksın» der. İbranî, Hz. Musa'nın dün Kıpti'yi öldürürken takındığı öfkeli tavrı yine takındığını görünce onun kendisini öldüreceğini sanır. Ve Kıpti'ye sığınarak: *«Ey Musa! Dün birini öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun?»* diye karşılık verir. Bu sözü duyan Kıptî kavmine giderek Hz. Musa'nın o öldürülen Kıptî'nin katili olduğunu haber verir. Mesele Firavun'a arzedilince, Firavun cellatlarını Hz. Musa'nın arkasına takar. İşte tam bu sırada Firavun'un çevresinden ileri gelen bir kimse kavmine karşı çıkarak şehrin üst tarafından Hz. Musa'ya ulaşıp kavminin onun katil olduğunu bildiğini ve kendisine onların ne yapmayı tasarladıklarını söyler. Bu da Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'yı geçirdiği imtihanlardan biriydi. O gelen kimse Hz. Musa'ya (a.s) kendini kurtarmasını nasihat etti. Hz. Musa da bu nasihatı tuttu ve Medyen topraklarına doğru giderek Mısır'dan ayrıldı.

MEDYEN TOPRAKLARI VE HZ. MUSA'NIN MİSAFİRLİĞİ

Medyen, Akabe körfezinin sahil kenarında bulunan bir ülkedir. Hicaz'ın kuzeyine ve Filistin'in güneyine düşer. Tevrat, Med-

yen kelimesini *«Medyen bin İbrahim»* şeklinde ifade eder. Bu kabile İbrahim'in oğlu Medyen'in adıyla anılmaktadır.

İmam Taberi'nin Said bin Cübeyr'den rivayet ettiğine göre Mısır'la Medyen arasında 8 günlük bir mesafe vardır. Hz. Musa Medyen'e gitmeyi tercih etmiştir. Belki de Medyen bin İbrahim ile dedesi İshak bin İbrahim arasındaki yakınlığı gözeterek böyle bir tercihte bulunmuştu. Hz. Musa, Mısır'dan apar topar çıktığından dolayı yanına yol azığı almamıştı. Doğru yolu bulabilme hususunda Allah'a tevekkül etmişti. Bu meşakkatli yolculukta kendileriyle birlikte yolculuk yapacağı arkadaşlarının bulunduğu bir kervan içinde de değildi. Hz. Musa'nın yemeği ağaç yapraklarıydı. Yalınayak yürüyordu. Öyle ki Medyen'e vardığında ayaklarının derileri düştü. Süratli ve sürekli bir yolculuk ona oldukça büyük zarar vermişti. İbn Abbas, zayıflığını anlatmak için *«Medyen suyuna vardığında baklanın yeşili karnında görünüyordu»* demektedir.

Hz. Musa, Medyen suyuna vardığında halkın hayvanlarını suladığını görür. Orada iki kız, halkın koyunlarını sulayıp gitmesini istediklerinden, kendi koyunlarıyla uzakta öylece bekliyordu. Onların bu halini gören Hz. Musa, doğru ve dürüst bir insan olduğundan, kızların uzakta dururken erkeklerin öncelikle hayvanlarına su vermelerini hazmedemeyip kızlara, koyunlarını niçin sulamadıklarını sorar. Onlar da *«Erkekler koyunlarını suladıktan sonra ancak biz sulayabiliriz. Çünkü onlardan önce veya beraber suyu almak istesek, kuvvetli olduklarından ötürü bize mani olurlar»* diye izahatta bulunurlar. Sonra da *«Bize sahib çıkacak kimsemiz de yok. Çünkü babamız yaşlı bir ihtiyardır. Ne koyun güdebilir, ne de su almayı becerebilir»* diye eklerler.

Hz. Musa (a.s) onlara yardımcı olur. Öteki çobanları uzaklaştırarak kuyuya varır. Kovalarla su çeker ve onların koyunlarına su verir. O tüm bunları yaparken kimse kendisine mani olamaz.

Zira insanlar daima kuvvetlilerden çekinirler. Müfessirlerden bazıları, kuyunun üzerinde ancak bir grub insanın kaldırabileceği büyüklükte bir taş bulunduğunu, Hz. Musa'nın ise o taşı tek başına kaldırıp iki kızın koyunlarını suladığını söylemişlerse de bu onların ayetin bildirdiğini dikkate almayışlarından ileri gelmektedir. Çünkü ayet açıkça, kuyunun yanında bir grub insanın olduğunu ve hayvanlarına su verdiklerini bildirmektedir. Bu bakımdan fiilen hayvanlarına su verenler olduğuna göre Hz. Musa'nın taşı kaldırmasına gerek yoktur. Çünkü kuyunun ağzı açık olmasaydı yanında da su verenler olmazdı.

İki kız babalarının yanına vardıklarında, babaları onların erken dönüşlerine şaşırır ve bunun nedenini sorar. Onlar da babalarına, Mısırlı birinin kendilerine yaptığı yardımı anlatarak onun sayesinde erken döndüklerini söylerler. Bunun üzerine babaları, kızlardan birisini Hz. Musa'ya gönderir. Kız, onu suyun yakınlarında bir yerde bulur. Ve ona utangaç utangaç, *«Babam bize yapmış olduğun iyiliğin karşılığını vermek üzere seni çağırıyor»* der. Hz. Musa (a.s) kızla birlikte eve doğru yola çıkar. Kız, Hz. Musa'nın önünde yürüyor, ona yol gösteriyordu. Hz. Musa, bunun üzerine, kadınların arkasından yürüyemeyeceğini, onun arkadan gelip yol göstermesini ister. Zira Hz. Musa sarayda, üstün bir terbiyeyle, daima bolluk içinde yetişmişti. Ve gururluydu. Ancak bu sefer fazlaca aç olduğundan dolayı yardım olsun diye yaptığı bir işten ücret almak zorunda kalmıştı. İhtiyarın yanına vardığında, ihtiyar onun gelişine sevinir. Hz. Musa'nın açlığı giderildikten sonra halini sorar ve o da başından geçenleri (Firavun'un yaptıklarını, askerlerinin İsrailoğulları'na zulümlerini, erkek çocuklarını kesip kadınları sağ bıraktıklarını ve kendisinin de onların elinden nasıl kurtulmuş olduğunu v.s.) tek tek anlatır. İhtiyar onu teselli ederek *«Korkma, artık zalim bir topluluktan kurtuldun»* der.

Bu olaydan sonra Hz. Musa'yı çağırmak üzere daha önce giden kız, *«Ey baba!»* der, *«Koyunlarımızı gütmesi için onu ücret-*

le tut. O, ücretle tutacağın kuvvetli ve güvenilir insanların en hayırlısıdır.» Müfessirlere göre, *«Onun güvenilir ve kuvvetli olduğunu nereden biliyorsun?»* diye soran babasına, kız, *«Kuvvetli, çünkü koyunlarımıza su verdiğinde onun gibi süratle ve kuvvetle su çeken kimseyi görmedim. Güvenilir, zira yanına gittiğimde benim bir kadın olduğumu gördüğü halde senin mesajını ona iletene kadar bana dönüp bakmadı bile. Sonra da bana, «Arkamdan gelerek bana yol göster»* dedi. *Bunu ise sadece güvenilir insanlar yapar.»* diye cevab verdi. Bu cevab üzerine babanın öfkesi geçer ve kızını doğrular. Ve onun görüşüne katılarak Hz. Musa'ya *«Sekiz yıl koyunlarımı gütmen karşılığında kızlarımdan birini sana veririm. Eğer bana iyilik yapmak istersen bu sureyi on seneye tamamlarsın»* der. Hz. Musa da sekiz ila on sene arasında muhayyer olmak kaydıyla bu teklifi kabul eder. İşte bu andan itibaren Hz. Musa, ihtiyarın hem damadı, hem de çobanı olmuştur.

Hz. Musa'nın kayınpederinin kimliği ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Müfessirlerin çoğu onun Hz. Şuayb olduğunu söylemektedir ve genelde de böyle şöhret bulmuştur. Bazı müfessirler de başka birisi olduğunu söylemektedir. Bu konudaki görüşler özetle şöyledir:

1) Bir gruba göre bahsi geçen iki kızın babası *«Yesrun»* adlı bir zattır ve Hz. Şuayb'ın kardeşinin oğludur. İmam Taberi, kızların babasının adı konusunda ihtilaf edildiğini, bazılarının *«Yesrun»*, bazılarının da *«Yesri»* olduğunu söylediğini naklederek bu konuda üç rivayet zikreder. Bu rivayetlerin ikisinde Hz. Musa'yı kiralayan ihtiyarın adının Yesrun ve Medyen'in sahibi bulunduğu bildirilirken üçüncüsünde onun adının Yesri olduğu kayıtlıdır. Her üç rivayette de ne onun Hz. Şuayb, ne de kardeşinin oğlu olduğu şeklinde bir kayıt yoktur.

2) Bir gruba göre de Hz. Musa'yı kiralayan ihtiyar Hz. Şuayb'tır. Bu hususta İmam Taberi, Kurra bin Halid'e ulaşan bir

senedle şu rivayeti nakletmektedir: «Hasan Basri'den dinledim. O, Hz. Musa'nın kayınpederinin adının Şuayb olduğunu ve onun Medyen suyunun çevresinde oturanların efendisi bulunduğunu söylemiştir.» (1) Ancak Hz. Şuayb'ın o dönemde söz konusu suyun çevresindekilerin efendisi olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü gerçekten böyle olsaydı çobanlar onun kızlarının suya ulaşmalarını engelleyemezlerdi.

İbn Kesir de tefsirinde Hasan Basri'nin bu görüşüne dayanarak iki kızın babalarının Hz. Şuayb olduğunu öne sürer. İbn Kesir, İbn Ebi Hatim'in de bu görüşte olduğunu söyleyerek onun rivayet ettiği hadisin senedinin Malik bin Enes'e kadar ulaştığını göstermektedir.

3) Bir grub müfessir de o ihtiyarın mümin bir kimse olduğunu ve Hz. Şuayb'ın kavmine mensub bulunduğunu söylemektedir. İbn Kesir bu görüşü de tefsirinde nakleder.

4) Bazı müfessirler Hz. Şuayb'ın Hz. Musa döneminden uzun bir süre önce yaşadığını; çünkü onun kavmine, *«Lut kavmi sizden uzak değildir»* dediğini, Lut kavmi de Hz. İbrahim döneminde helak olduğundan Hz. İbrahim ile Hz. Musa arasında uzun bir zaman dilimi (400 seneden daha fazla) olduğunu öne sürmüşlerdir. Bazıları Hz. Şuayb'ın uzun bir zaman yaşadığını iddia ettilerse de, bunu çelişkiyi gidermek için söylemişlerdir. Kızların babasının Hz. Şuayb olmadığının kuvvetli delillerinden biri de adının Kur'an'da zikredilmeyişidir. Aksi takdirde adı mutlaka zikredilirdi. Hz. Musa kıssasıyla ilgili olarak Şuayb adının açıkça zikredildiği hadislere gelince, bunların isnadları sıhhatli değildir.

Bu görüşlerden bazıları birbirlerine yakın, bazıları da uzaktır. Ancak hiç birisi diğerlerinden daha kuvvetli değildir. Zira hiç

(1) Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberî, Cami'ul-Beyan, cilt: 20, sh: 40.

biri ne bir ayet, ne de sarih bir hadisle desteklenmiştir. Ben (Abdulvahhab Neccar) o ihtiyarın Hz. Şuayb olduğunu ifade edeceğim bir sırada El-Maarri *«Zaman uzasa da ölülere zulmetmeyiniz. Ben sizlerin böyle bir zulme ulaşmanızdan korkuyorum»* şiirini okumuştur. Bu yüzden Hz. Şuayb'ın kıyamet gününde yakasına yapışarak, *«Ey Rabbim! Şu kuluna Musa'yı icarla tutan ihtiyarın adı Şuayb'tır, diye niçin söylediğini bir sor! Oysa ben o kimse değilim ve Musa döneminde de yaşamadım»* demesinden korktum. Elimde hiçbir hüccet ve delil yoktur. *«Onun adı Şuayb'tır»* demenin ise Allah adına uydurmuş olduğum bir iftira olacağını anladım. Oysa Allah, *«Bilgin olmayan şeyin ardına düşme»* (İsra : 36) demektedir. Binaenaleyh bu hususdaki ilmi Allah'a havale ediyoruz. Zira o kimsenin hem Hz. Şuayb olması veya hem kardeşinin oğlu hem de Medyenliler'den salih bir insan olması ihtimal dahilindedir.

5) İmam Taberi ve İbn Kesir'in zikrettiği bir başka görüş daha vardır ki, o da bu yaşlı kimsenin adı hususunda susmanın icab ettiğinin öne sürülmesidir. (1)

Hz. Musa, kayınpederiyle arasında kararlaştırılan süre dolduktan sonra Mısır'a dönmek ister. Kayınpederi de o yılın kuzularının tümünü ona verir.

Tevrat, Hz. Musa'nın Rabbinin emriyle İsrailoğulları'nı kölelik zilletinden kurtarmak için Mısır'a döndüğünü söylemektedir. Mealim'ut-Tenzil'de de Hz. Musa'nın çobanlık suresini bitirdikten sonra 10 sene daha Medyen'de oturduğu söyleniyorsa da en doğrusu meseleyi Allah'a havale etmektir.

Tevrat'a göre Hz. Musa'nın Cürşün adlı bir oğlan çocuğu dünyaya gelir. Cürşün *«garib»* demektir. Yani doğumunun garib bir ülkede olduğu anlatılmak istenmektedir.

(1) Abdulvahhab Neccar, Kısas'ul-Enbiya, sh: 169 - 171.

Hz. Musa (a.s) beraberinde hanımı da olduğu halde koyunlarını otlata otlata Mısır'a doğru giderken soğuk bir gecede yolunu şaşırır. Ateş yakmak ister ve bunun için çakmağını çıkarır ama bir türlü tutuşturmaya muvaffak olamaz. Tam bu sırada uzakta bir ateş görür. Ailesine, *«Durun! Bir ateş gördüm. Umulur ki oradan size bir kor getiririm veya ateşin yanında yol gösteren birini bulurum»* der.

Anlaşıldığına göre, bu hadise, Medyen'den uzakta, Sina çölünde vuku bulmuştur. Musa, ateşin yanına yaklaştığında ateşi «alik» ağacında bulur. Ateş sönmüyordu, alik de yanmıyordu. Yolu sorabileceği kimseyi de bulamamıştı. İşte tam bu esnada ateşin ortasından bir ses işitti. O ses şöyle diyordu: *«Ey Musa! Kuşkusuz ben Âlemlerin Rabbi olan Allahım.»* Aynı ses, Hz. Musa'dan, ayakkabılarını çıkarmasını, zira Mukaddes Tuva vadisinde olduğunu söyledi. (Bir hadiste Hz. Musa'nın ayakkabısının merkeb derisinden yapıldığı belirtilmektedir.)

Rivayetlerde Hz. Musa'nın ateşe yaklaştıkça ateşin kaçtığı, korkup dönmek istediğinde ise ağaçtan kendisine seslenildiği nakledilmektedir. Ayakkabılarını çıkardıktan sonra Allah Teâlâ kendisine *«Sağ elindeki nedir?»* diye sorduğunda Hz. Musa, *«O benim asam'dır. Ona dayanır, onunla koyunlarıma yedirmek için ağaç silkerim. Onda benim için birçok yararlar bulunur»* der. Allah Teâlâ, *«Ey Musa! Asanı yere at»* der. Ve Hz. Musa asasını yere atar atmaz, asa, hareket eden bir ejderha şekline dönüşür, iki çatallı dili, başındaki kabartmaları ibiği olur. Hareket ediyordu ve dişleri vardı. Allah'ın dilediği bir hal almıştı. Hz. Musa (a.s) bu korkunç durumu görünce arkasını dönerek koşmaya yeltendi. Arkasına bile bakmak istemiyordu. Allah Teaâlâ, *«Ey Musa! Dön. Korkma, onu tekrar eski haline çevireceğiz»* diye ona seslendi. Musa geri döndüğünde Allah, *«Asanı yerden al. Korkma. Elini onun ağzına sok»* diye yeniden seslendi. Sırtındaki yünden cübbenin kolunu eline sararak elini asanın (ejderhanın) ağzına sokmak istediğin-

de, nida edilerek; *«Cübbeyi elinden uzaklaştır»* denildi. O da bu sefer elini ejderhanın çenesi arasına sokacağı sırada bir de baktı ki tuttuğu şey kendi asasıdır ve eli bastonunun kıvrımı üzerindedir. Hatta bastondaki kabartmalar da öylece yerinde durmaktadır.

Daha sonra Cenab-ı Allah, *«Elini koynuna sok»* dedi. Eli lekesiz, bembeyaz çıktı. Hz. Musa uzun boylu, büyük burunlu, kıvırcık saçlıydı. Elini koynuna soktuktan sonra onu kar gibi bembeyaz olarak çıkardı. Yeniden koynuna sokup çıkardığında eski haline gelmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *«İşte bunlar Rabbinden iki delildir. Firavun ve kavminin ileri gelenlerine git. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.»* dedi. Hz. Musa (a.s), *«Ya Rabbi! Ben onlardan birini öldürdüm. Beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Harun'u da yardımcım ve destekleyici olarak benimle gönder. O, dil bakımından benden daha fasihtir.»* diye yalvardı. Yani konuştuğumu açıklamak üzere Harun'u da gönder. Çünkü benim anlatamadıklarımı Harun onlara daha iyi anlatabilir. Bu dileğine karşılık Allah Teâlâ *«Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz. İkinize de öyle bir güç vereceğiz ki onlar size dokunamayacaklardır. İkiniz de, size uyanlar da bizim ayetlerimizle galip geleceksiniz.»* (Kasas : 35) diye buyurdu.

Süddi'nin rivayet ettiğine göre Hz. Musa (a.s) ailesinin yanına gelir. Onları alıp Mısır'a doğru gider. Ve geceleyin Mısır'a varır. Annesine misafir olur. Annesi onu tanıyamamıştı. Onlara çorba içirir, evin bir tarafına otururlar. Hz. Harun eve geldiğinde misafirleri görür ve kim olduklarını sorar. Annesi, bilinmeyen kimseler olduklarını söyleyince, Hz. Harun misafirini davet eder ve kim olduğunu sorar. Misafirinin *«Ben Musa'yım»* diye cevab vermesi üzerine iki kardeş birbirine sarılırlar. Hz. Musa (a.s), kardeşine, *«Nübüvvette ortağım, Allah'ın delilleriyle tebliğde yardımcımsın»* der ve *Hz. Harun da Allah'ın emrine tabi olur.*

Bazı müfessirlere göre, anneleri, Firavunun onları öldürme-

sinden korktuğu için gitmelerine mani olur. Fakat onlar Allah'ın emri olduğu için annelerini dinlemezler.

Bazı müfessirlere göre, onlar izin isteyip Firavun'un huzuruna girerlerken, bazılarına göre de Firavun'un kapısında iki sene bekledikten sonra, ancak fırsat bulup içeri girebilmişlerdir. Şöyle ki: «Palyaçosu Firavun'un huzuruna girerek *«Dışarıda bir deli var. Firavundan başka bir mabudu olduğunu söylüyor»* demiş ve bu söz Firavun'un, Hz. Musa ile Hz. Harun'u huzuruna çağırmasına sebeb olmuş.» Ancak bunların hiç birinden Kur'an'da bahsedilmemektedir. Kur'an'da sadece ikisinin Firavun'a gittikleri, Allah'ın emirlerini onlara tebliğ ettikleri, Allah'a kulluk etmeleri için İsrailoğulları'nı kendileriyle göndermesini Firavun'dan taleb ettikleri sözkonusu edilmektedir. Tevrat'ta *«Milletimi bırak ki çöle dönsünler. Ben Allah tarafından gerçeklerden başkasını söylemiyorum. İsrailoğullarını benimle beraber gönderesin diye ben mucizelerle peygamber olarak gönderildim»* denmektedir.

Böylece Hz. Musa (a.s), Firavun'un İsrailoğulları'na engel olmayı kendisiyle birlikte çöle gitmelerine izin vermesini bir nimet olarak telakki etti. Nitekim Hz. Musa'nın Firavun'a hitab ederken dilindeki lutuf ve yumuşaklık bunu gösteriyor. Tıpkı, *«Ona yumuşak söz söyleyin. Umulur ki hatırlar veya korkar.»* (Taha : 44) ayetinde emredildiği gibi.

Hz. Musa (a.s) Firavun'un huzuruna girdikten sonra, Hz. Harun'un yardımıyla (tercümanlığıyla) görevini ifa eder ve bunun üzerine Firavun, Hz. Musa'ya şunları söyler: *«Unutma ki sen Firavun'un sarayında büyüdün. Ömrünün kaç senesini Firavun ailesinin içinde geçirdin. Onlara karşı sevgini hâlâ muhafaza etmeni, Firavun ve ailesini kızdıracak şeylerden uzak durmanı temenni ederim.»* Yani «Onlarca bilinmeyen bir inanca sahib olmamak, Firavun ve onun izin verdiklerinin dışındakilere kulluk yapma akidesini yaymamak ve herkes gibi sen de Firavun'a kulluk etmek

için koşmalısın.» Firavun tüm bunları söyledikten sonra Hz. Musa'nın öldürdüğü Kıptî meselesi aklına gelir ve onu nasıl öldürdüğünü, sonra nasıl kaçtığını hatırlar. Suçlu bir insan suçundan daha büyük bir suç işlememelidir. Oysa Musa, insanları Firavun'un mabudlarını terketmeye, onu kutsamaktan vazgeçmeye, Firavun'a kulluk etmekten kaçınmaya çağırıyordu. Bu itirazları dinleyen Hz. Musa (a.s), son olarak şunları söyledi: *«Sizden korktuğum için aranızdan kaçmıştım. Sonra da Rabbim bana hüküm ve hikmet verdi. Ve beni peygamberlerden kıldı.»* (Şuara : 21) Firavun ile Hz. Musa arasındaki bu muhavereyi Kur'an bildirirken bu konuda Tevrat süküt etmektedir.

HZ. MUSA İLE FİRAVUN ARASINDAKİ TARTIŞMA

Hz. Musa tebliğ görevini yerine getirip Firavun'a *«İsrailoğullarını bırak, çölde Rablerine ibadet etsinler»* dedikten sonra Firavun'la aralarında onu Rab'lıktan uzaklaştırmaya matuf konuşmalar oldu. Bunun üzerine Firavun, Hz. Musa'ya Âlemlerin Rabbi'nin kim olduğunu sorar. Hz. Musa, *«Gökleri ve yeri ve ikisi arasındakileri yaratan, onları yoktan vareden Allah'tır»* diye cevab verir. Firavun, çevresindeki ileri gelenlere şaşkın şaşkın bakarak, *«Bunun ne dediğini duydunuz mu?»* der. Hz. Musa (a.s), *«Sizin de Rabbiniz, atalarınızın da, âlemlerin de»* sözleriyle devam eder. Yani, daha Firavun yokken, halk ona tapmıyorken, Allah, o zaman da tüm insanların Rabbiydi. Firavun bu sefer çevresindeki ileri gelen devlet ricaline, *«Şüphesiz size gönderilen peygamberiniz delidir. Zira bize bilmediğimiz, ikrar etmediğimiz bir şey getirmiştir»* der. Hz. Musa yine konuşmasına devam ederek *«O, Âlemlerin Rabbi'dir. Doğu'nun, batının ve her ikisi arasında bulunanların da Rabbidir. Umulur ki akıl erdirir, düşünürsünüz»* der.

Hz. Musa ile Hz. Harun', Firavun'un hâlâ içinde bulunduğu dalalette ısrar ettiğini, ilahlık davasında bulunup kendilerini yalanladığını görünce ona şunu söylediler: *«Kuşkusuz bize, azabın*

yalanlayan ve yüz çevirip Hak'tan uzaklaşan kimselerin üzerine olacağı vahyedilmiştir.»

Firavun onlara Rablerinin kim olduğunu sorunca da Hz. Musa (a.s); *«Rabbimiz her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir. İnsanlara aklı veren, her şeyi insanların emrine boyun eğdiren, insanları yeryüzünde halifeler kılan, yeryüzünün hayırlarını ve üzerindeki hayvanları onlara musahhar kılan, insanı kendine halife yapan ve tüm bunları yararlarına olacak şekilde kullanmayı insanlara öğretendir»* diye cevab verdi.

Firavun bu sefer atalarının durumunu sordu. Hz. Musa (a.s), *«Bunun bilgisi Rabbimin katındaki bir kitabtadır. Benim Rabbim şaşırmaz ve unutmaz. O, yeryüzünü sizin için bir beşik kıldı. Onda sizin için yollar döşedi ve gökten de su indirdi. Böylelikle bununla her türlü bitkiden çiftler çıkardı. Yeyin ve hayvanlarınızı da otlatın diye. Kuşkusuz ki bunda akıl sahibleri için elbette (düşünecek) işaretler vardır. Sizi ondan yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve bir kez daha ordan çıkaracağız»* (Taha : 52-55) diye cevab verdi. Bunun üzerine Firavun, Allah'ı inkâr edip ilahlık iddiasında bulundu ve göklere çıkıp Musa'nın Rabbini görebilmek için bir köşk yapılmasını emretti.

Hz. Musa'nın (a.s) ısrarla Firavun'u Allah'a imana çağırıp halkın gözü önünde gururunu kırmak ve mevkiini düşürmek üzere yaptığı tebliğ karşısında, o, Hz. Musa'nın kendisini imana çağırmakta olduğu Allah'ı tanımıyormuşcasına, *«Gelecekte Musa'nın ilahına yükselmek ve onunla aramızdaki hesabı görebilmek için bir köşk (gökdelen) inşa ettireceğim»* diye mukabelede bulunur. Firavun, Hz. Musa'nın göklerin ve yerin Rabbine iman etmesinden, Allah'ın gökte olduğu sonucunu çıkarmış ve bu sebeble Allah ile arasındaki hesabı görmek için göğe çıkacağını söylemiştir. Böylelikle çevresindekilere göklere çıkmaya gücünün yeteceği imajını vermek istemişti. Hemen tuğlaları hazırlayarak bir köşk (gökde-

len) yapması için veziri Haman'a bir emirname yazdırdı ki o köşkün üzerine çıkarak Musa'nın Rabbini bulabilsin. Arkasından da şu sözleri ekledi: *«Sanıyorum ki Musa, Firavun'dan başka bir ilah edinmek hususunda yalan söylemektedir.»*

Elbette Firavun kendini göklere çıkaracak bir binanın yapılamayacağını bilmeyecek kadar cahil değildi. Fakat ne var ki, o, bu sözü çevresindekileri kandırmak, onların zihnine *«Firavun ilahlık tahtından düşüyor»* fikrini sokmamak için söylemiş olabilir. Böylelikle *«Musa'nın Rabbi»* gerçekten gökteyse onunla hesablaşabileceğini göstermiş olacaktı. İşte bu yüzden veziri Haman'a böyle bir emir vermiştir. Firavun'un kavmi onun yalancı olduğunu biliyordu ama korkudan dolayı hiç kimse bunu söylemeye ve onu yalanlamaya cesaret edemiyordu.

Haman'ın, Firavun'un bu emrini yerine getirip getirmediğinden, binanın yüksekliğinin ne kadar olduğundan, en son hangi safhaya ulaştığından vesaire, Kur'an hiçbir şekilde bahsetmemektedir. Tevrat'ta da, işaret yoluyla olsa da, bir bilgi yoktur. Ancak buna rağmen bazı müfessirler Haman'ın Firavun için bir köşk yapıp onu yükselebileceği en son sınıra kadar yükselttiğini, sonra Firavunun bu binaya çıkarak semaya bir ok fırlattığını ve attığı okun kanlanmış olarak geri döndüğünü, bunun üzerine Firavun'un da *«Musa'nın Rabbini öldürdüm»* dediğini nakletmektedir.

Haman'ın kim olduğu, mevkii, adının özel bir isim mi yoksa görevi dolayısıyla kazandığı bir lakab mı olduğu hususunda bir bilgimiz yok. Ancak tahminime göre Haman, Firavun'a bayındırlık bakanlığı yapıyordu. (1)

HZ. MUSA'NIN MUCİZELERİ: ÂSA VE YED-İ BEYZA

Firavun, Hz. Musa ile Hz. Harun'un bir tek Allah'a kulluk et-

(1) Abdulvahhab Neccar, Kısas'ul-Enbiya, sh: 186 - 187.

mekten vazgeçmediklerini, kendi ilahlığını onaylamaya yanaşmadıklarını görünce Hz. Musa'dan doğru olduğuna dair bir mucize göstermesini istedi. Hz. Musa da elindeki asayı yere attı ve asa gerçek bir ejderha oluverip hareket etmeye başladı. Elini koynuna sokup çıkardı ve onun bembeyaz kesildiğini hayretle müşahede ettiler. Firavun ve kavminin ileri gelenleri bunu görünce bu yapılanların Hz. Musa'nın bir göz boyaması olduğuna hamlederek bunun bir sihir olduğunu söylemişlerdir. Aralarında müzakerelerde bulunarak en sonunda Hz. Musa'nın bilgin bir sihirbaz olduğuna karar verdiler ve amacının aslında kendilerini Mısır'dan çıkarmak olduğu sonucuna vardılar. Bunun üzerine Hz. Musa ile kardeşinin bekletilmesi ve Mısır'ın çeşitli yörelerindeki sihirbazların getirilerek onların da Hz. Musa gibi (!) sihirbazlık gösterilerinde bulunmaları kararında ittifak ettiler. Firavun hemen kasabalara, köylere ve şehirlere haberciler göndererek sihirbazları çağırttı. O dönem Mısır toplumunda sihrin önemli bir yeri vardı. Öyle ki sihirbazlar, idarecilerin, yöneticilerin yanına gider ve sihirbazlık gösterilerinde bulunarak para alırlardı.

Haberciler en sonunda sihirbazlardan oluşan büyük bir kitleyi Mısır'da topladılar. Gelenler güçlerine güveniyor, herkesi çok etkileyeceklerine inanıyorlardı. «*Şayet galib gelirsek muhakkak bize bir mükâfat var değil mi?*» (A'raf : 113) şeklinde Firavun'dan istekte bulundular. Firavun da onlara, büyük bir mükâfat va'dederek kazandıkları takdirde yakınlarından olacaklarını söyledi. Çünkü Firavun'a hizmet herhangi bir ücretle değil karşılıksız yapılıyordu.

Sihirbazlar Hz. Musa'ya «*Önce sen mi yoksa biz mi başlayalım?*» diye sordular. Tüm halk oradaydı. O gün Nil'in taşma günüydü ve Mısırlılar'ın en büyük bayramıydı. Hz. Musa sihirbazlara «*Atacağınızı atın*» dedi. Onlar ellerindeki bastonları, ipleri yere atar atmaz etraf yılan ve ejderhalarla doldu. Öyle ki Hz. Musa bile bir an gerçekten onların hareket ettiğini sandı. Firavun ve

adamları bu manzara karşısında çok sevinerek sihirbazların muvaffak olduklarına kesin bir şekilde inandılar. *«Musa bundan daha büyük bir sihir yapamaz. Onun elinde sadece bir asa bulunuyor. Yılan olsa bile bir tane olur. Bunca yılan arasında bir yılanın ne önemi olabilir ki?» diye düşündüler.* Hz. Musa gördüğü manzara karşısında bir an korkuya kapılınca Allah Teâlâ ona asasını yere atmasını söyledi ve asa hareket eden bir ejderha olarak sihirbazların yılanlarını yutmaya başladı. Böylece hak yerine gelirken sihirbazların hileleri bâtıl oldu.

Firavun ve ileri gelenleri dehşete düşmüşlerdi. Sihirbazlar da bunun bir sihir olmadığını, ilâhî bir kuvvetin ancak bu gücü gösterebileceğini anlamışlardı. Hemen secdeye kapanarak Musa ve Harun'un Rabbine iman ettiler. Böylece Allah'ı, Firavun'dan gelecek mükâfata tercih etmiş oldular. Firavun'un ceza tehdidine de aldırmadılar. Firavun ise Hz. Musa'yı aciz bırakamayacağını anlayınca çaresizliğini kapatmak için *«Kuşkusuz ki Musa, size sihir öğreten büyüğünüzdür. Bu yüzden sizden daha kuvvetli bir topluluk içinde onun sihri sizinkine galebe çaldı»* dedi. Oysa Firavun, Hz. Musa'nın bu sihirbazları tanımadığını ve daha önce de bunlarla bir araya gelmemiş olduğunu, uzun bir süre Medyen'de kaldığını ve sihirle hiçbir ilgisi bulunmadığını gayet iyi biliyordu. Ancak yenilen insanlar hep bu şekilde davranagelmişlerdir.

Firavun, olanca gücüyle Hz. Musa'yı davasından vazgeçirmeye uğraşmışsa da bunu başaramadı. Onlara saldırmak için hangi kapıyı açmış olsa, Hz. Musa, mücadelenin seyrini başka bir noktaya getiriyordu. Mesela O, *«Şayet benden başka bir ilah edinirsen seni mutlaka hapsedilenlerden kılarım»* deyince, Hz. Musa da *«Açık bir delil getirsem de mi?»* diye mukabelede bulunuyordu. Hz. Musa hiçbir fırsatı kaçırmaksızın, her zaman, Firavun'u, başkalarının yanında Allah'a iman etmeye çağırırdı. Mesela Firavun ve ileri gelen devlet ricali onu sihirbazlıkla itham ettiğinde Hz. Musa onlara *«Azaba uğrayasıcalar! Yalan yere Allah'a iftira atmayın ki Al-*

lah sizi azabıyla helâk etmesin. İftira eden kimseler mutlaka hüsran olurlar» diye karşılık vermişti.

Tüm bu olayların sonunda İsrailoğulları'ndan bir grub Hz. Musa'ya (a.s) iman etmiştir. Ancak bu kimseler Firavun'dan ve İsrailoğulları'nın ileri gelenlerinden korkuyorlar, kendilerine bir kötülük yapılmasından endişe ediyorlardı. Zira Firavun azgın ve yaptıklarına aldırmayan diktatörün biriydi. Bu kimselerin genç bir nesil olduğu, Allak Teâlâ'nın *«Musa'ya kavmından bir nesil iman etti»* diye buyurmasından anlaşılmaktadır. Hz. Musa (a.s), Firavun ve kavminin ileri gelenlerinin azgınlığının ve iman etmeyişlerinin nedeninin, ellerindeki mal varlığı ve dünya lezzetleri olduğunu biliyordu. Sırf bu yüzden kalbleri katılaşmış ve bu nimetin sürekli ellerinde kalacağını sanmışlardı. Her türlü öğüte kulak asmıyor. Hz. Musa'nın kendilerini doğru yola iletme çabalarını önemsemiyorlardı. Böylece Hz. Musa, onlara tebliğ yolunda çektiği çile sonunda *«Allah hidayetlerinin yolunu kapatsın, ellerindeki serveti azaltsın, kalblerini mühürlesin, onları hidayetten uzaklaştırsın»* diye beddua etmek zorunda kaldı. Allah Teâlâ da onun bu duasını kabul etti.

Firavun'a karşı sürdürdüğü mücadele bir yarar sağlamayınca Allah Teâlâ bu sefer ona, Mısır'da, İsrailoğulları için mescidler inşa etmesini, oralarda sadece Allah'a kulluk edilmesini emretti.

«Musa'ya ve kardeşine: «Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi karşılıklı kurun. Namaz kılın ve müminleri müjdeleyin» diye vahyettik. Musa: «Rabbimiz» dedi. «Sen Firavun'a ve adamlarına dünyada süsler ve nice mallar verdin. Rabbimiz! İnsanları senin yolundan saptırsınlar diye mi? Rabbimiz! Onların mallarını yoket, kalblerini sık ki acı azabı görünceye kadar inanmasınlar! Allah: 'Duanız kabul olundu' dedi. Doğru olun, bilgisizlerin yoluna uymayın.» (Yunus : 87-89)

Firavun ve kavmi ise küfür üzerinde kalmakta ısrar ettiler. Fi-

ravun, Hz. Musa'nın getirdiği mucizeleri görmüş olmasına rağmen inad ve küfrüne devam etti. Kavmi, Firavun'a, *«Musa ve kavminin yeryüzünde fenalık yapmalarına, kendilerine verilen işleri yerine getirmeyip seni ve putlarını bırakarak başkasına ibadet etmelerine göz mü yumacaksın?»* diyerek onu kışkırttı. Firavun, kavminin endişelerini gidermek amacıyla Musa'nın kavminin erkeklerini öldürüp kız çocuklarını diri bırakacağına yemin etti. Sonra da hemen yemininin icrasına başladı. İsrailoğulları ise bu başlarına gelenden dolayı Hz. Musa'ya şikâyette bulundular. Hz. Musa (a.s) onlara, bu belâ karşısında sabretmelerini tavsiye ederek *«Allah'tan bu belayı göğüsleyebilecek şekilde yardım isteyin. Bu güzel sonuç size verilecektir»* diye va'dda bulundu. Ancak onun bu sözleri İsrailoğulları'nın gözyaşlarını dindirmeye yetmeyince, onlar da *«Sen bize gelmezden evvel de geldikten sonra da hep eziyete maruz kaldık»* dediler. Buna karşılık Hz. Musa (a.s) onlara yine düşmanlarının helak olacağına, darlıktan genişliğe çıkacaklarına, yeryüzünde Allah'ın halifesi olacaklarına dair va'dde bulundu.

Mısırlılar'ın dinini değiştirmemesi, İsrailoğulları'nı Mısırlılar'a karşı kışkırtmaması için Firavun, Hz. Musa'nın Rabbine meydan okuyarak, onu helak etmeye kalkıştığında hesab gününe iman etmeyen bu diktatörün şerrinden Hz. Musa, Allah'a sığındı. İşte bu hadiseyi gözönüne seren ayetler:

«Andolsun ki biz Musa'yı ayetlerimizle ve apaçık bir delille gönderdik. Firavun, Haman ve Karun şöyle dediler: «Bu yalancı bir büyücüdür.» (Musa) onlara katımızdan gerçeği getirince yine: «Onunla beraber inananların oğullarını öldürün. Kızlarını sağ bırakın.» dediler. Ancak kâfirlerin tuzağı hep boş çıkar. Firavun dedi ki: «Bırakın, Musa'yı öldüreyim de Rabbine yalvarsın. Çünkü ben onun dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum.» Hz. Musa: «Ben hesab gününe inanmayan her kibirliden benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz (olan Allah)a sığındım» dedi.» (Mümin : 23-27)

FİRAVUNUN HZ. MUSA'YI ÖLDÜRME PLANLARI

Firavun ve ileri gelenlerinin Hz. Musa'yı öldürmek için karar aldıkları bir toplantıda, (Her yerde muhakkak hakkı savunan biri olacağından), içlerinden biri kalkarak Hz. Musa'yı savunur ve bu konuda büyük ve başarılı bir imtihan geçirir. *«Rabbim Allah'tır diyen birini nasıl öldürürsünüz?»* diyerek Firavun ve çevresindekileri uyarır. Çünkü bir insan sırf *«Rabbim Allah'tır»* dediği için öldürülemez. Hele bir de bu kimsenin yanında doğru olduğunu tasdik eden delilleri de bulunuyorsa... İşte bu husus Allah Teâlâ tarafından şöyle ifade edilmiştir:

«Firavun ailesinden imanını gizleyen mümin bir kimse şöyle dedi: «Rabbim Allah'tır dediği için mi bir kimseyi öldürüyorsunuz? Oysa o size Rabbinizden mucizeler getirmiştir. Eğer yalancı ise yalanı kendi zararınadır. Fakat doğru söylüyorsa size va'dettiklerinin (hiç olmazsa) bir kısmı başınıza gelir. Kuşkusuz Allah, aşırı giden, yalancı olan kimseyi doğru yola iletmez. Ey kavmim! Bugün mülk sizindir. Bu yerde siz hakimsiniz. Ancak Allah'ın hışmı bize gelirse kim bizi onun hışmından kurtarır?» Firavun: «Ben size sadece gördüğümü gösteriyorum ve ancak ben sizi doğru yola götürürüm» dedi. Mümin kişi: Ey kavmim! Ben üzerinize (önceki) toplulukların günü gibi bir günün gelmesinden korkuyorum (...) dedi.» (Mümin : 28-30)

Firavun, Hz. Musa'yı (a.s) hafife alarak Mısır'ın hükümdarı olmakla ve servetiyle öğünüyordu. Öyle ki *«Halkın en yüce Rabbi benim»* diyerek azgınlığını ifrata vardırıyor, her ilahın kendisinden daha aşağı olduğunu iddia ediyordu.

Hz. Musa (a.s), Firavun'un sihirbazlarını yendiğinde sihirbazlar Firavunun vereceği dünyevî azaba aldırış etmeksizin Hz. Musa'nın Rabbine iman etmişlerdi. Hz. Musa da sürekli olarak Firavun'u iman etmeye çağırmış, İsrailoğulları'nı serbest bırakmasını

istemişti. Ama her defasında Firavun, onun teklifini reddederek büyük bir insanın onun davetine icabet edip te dinine girmesini hoş karşılamıyordu. Öyle ki tüm saltanat ve azametine, zenginlik ve servetine rağmen Hz. Musa'ya tabi olmak ona bir zülmüş gibi geliyordu. Nitekim Kur'an bu olayı şöyle dile getirir :

«Firavun, kavmi içinde bağırarak : «Ey kavmim! Mısır'ın mülkü ve şu altımdan akıp gitmekte olan ırmaklar benim değil mi? Yine de görmeyecek misiniz? Yoksa ben şu hakirle (aşağı sınıftan bir zavallı) ve neredeyse sözü açıklama (yeteneğinden) dan yoksun olan kimseden daha hayırlı değil miyim? (Bu söyledikleri eğer doğru ise) üzerine altından bilezikler atılmalı ya da yanında (onunla birlikte) melekler gelmeli değil miydi?» Bu şekilde kavmini küçümsedi. Onlar da ona itaat ettiler. Gerçekten onlar fasık bir kavimdi. Sonunda bizi öfkelendirdiler. Biz de onlardan öç aldık. Onları topluca suda boğduk.» (Zuhruf : 51-55)

HZ. MUSA'NIN DİĞER MUCİZELERİ

Firavun haksız olarak Musa karşısında büyüklenip Allah'ın emrine karşı gelerek Hz. Musa'yı yalanlamaya ve İsrailoğulları'na azab etmeye başladığında, Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, Firavun ve kavmine bu yalanlamalarına ve İsrailoğullarını serbest bırakmamalarına karşılık onlara ceza vereceğini ilan etmesini emretti. Onlara va'dedilen azab geldikçe Hz. Musa'ya: *«Rabbine yalvar, bu azabı kaldırsın (ne olur!). Seninle İsrailoğulları'nı bırakacağız»* diyorlardı. Ancak Allah Teâlâ'nın azabı kaldırmasının her defasında eski zulümlerine yine başlarlar, sözlerini tutmazlar ve va'dedileni yerine getirmezlerdi. Bu durum, en büyük mucize vuku bularak onlar denizde boğulup İsrailoğulları kurtuluncaya değin sürdü.

Bu mucizeler şunlardır :

1) *Kıtlık oldu.* Nil'in suları çekildiğinden topraklar sulanamadı ve bu yüzden her yer kurudu.

2) *Ürünler azaldı.*

3) *(Tufan) sel geldi.* Müfessirler bu tufanın nasıl koptuğu konusunda bir bilgi vermemişlerdir. Nil suyunun toprakları basıp gerekenden fazla arazilerin üzerinde kaldığı mı, yoksa şiddetli bir yağmurun mu ekinleri sular altında bıraktığı belli değildir.

4) *Çekirge sürüleri her yeri kapladı.* Mısır'ın her yanı bu çekirge sürüleri tarafından istila edildi. Ekinleri köklerine kadar yediler ve tüm ekin mahvoldu.

5) *Kımıl felaketi geldi.* Öyle ki, kımıl, uykularını kaçırarak onları yorgun ve bitkin düşürmüştür. Kadı Beyzavi, Kımıl'ın kene'nin büyüğü olduğu hususunda bir rivayet nakletmiştir. Başka bir rivayette ise Kımıl'ın, kanatları bitmeden önceki kene'nin küçükleri olduğu söylenmektedir. Kamusta ise kımıl, karıncanın küçüğü yani kanatsız karıncalar veya kırmızı kanatlı küçük kurtçuklar şeklinde tarif ediliyor. Çekirge gibi yenilemediği ve çok pis kokulu olduğu belirtilmektedir.

6) *Kurbağalar musallat kılındı.* Bazı müfessirlere göre kurbağalar öyle çoğalmıştır ki Mısırlılar pislik içine gömülmüşlerdi. Öyle ki, kurbağalar yemeklerine, yataklarına düşüyor, elbiselerine giriyorlardı.

7) *Kan felaketi.* Bütün sular kana dönüşmüştü. Bazı müfessirler bunu Allah'ın onlara burun kanama hastalığını musallat kılmış olması şeklinde yorumlamaktadırlar.

8) *Malların heder olması.*

9) *Hz. Musa'nın elinin bembeyaz kesilmesi.* O, elini koynuna sokar, sonra da elinde hiç leke olmaksızın bembeyaz çıkarırdı.

Mucizeleri bundan daha farklı sayan müfessirler de vardır.

Mesela bazıları denizin yarılmasını, bazıları taştan su fırkırmasının bu dokuz mucizeden biri olarak sayarlar. Ancak denizin yarılmasının bu mucizelerin vuku bulmasından sonra olduğu bilinmektedir. Keza taştan su fışkırması da Firavun ve kavminin helakinden sonra olduğu açıkça ortadadır. Dolayısıyla bu iki mucizenin Firavun ve kavmi için gönderilen mucizelerden olması doğru olamaz.

«Andolsun biz Musa'ya apaçık dokuz ayet (mucize) vermiştik» (İsra : 101) ayetinin yorumunda Kadı Beyzavi, bu dokuz mucizeyi şöyle sıralamaktadır: Asa, yed-i beyza, çekirge, bit, kurbağa, kan, suyun taştan fışkırması, denizin yarılması, Tur dağının İsrailoğulları'nın üzerine kaldırılması.

Bazı müfessirler de mucize olarak taştan su fışkırması, denizin yarılması ve Tur dağının kaldırılması yerine sel, kıtlık ve ürünlerin azalmasını saymışlardır.

Safvan'dan rivayet edildiğine göre, bir yahudi Hz. Peygamber'e bu dokuz ayeti (mucizeyi) sorduğunda, O şöyle cevab vermıştir : «1) Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın, 2) Hırsızlık yapmayın, 3) Zina etmeyin, 4) Allah'ın haram kıldığı bir nefsi öldürmeyin, 5) Sihir yapmayın, 6) Faiz yemeyin, 7) Suçsuz bir insanı öldürsün diye bir yöneticiye şikayet etmeyin, 8) Namuslu kadınlara iftira atmayın, 9) Savaş meydanından kaçmayın. Özellikle siz yahudiler cumartesi gününde hududu aşmayın.» Bunun üzerine yahudi Hz. Peygamber'in el ve ayaklarına sarılmıştır. Bu hadisten anlaşıldığına göre, bu dokuz ayetle kastedilen, tüm şeriatlarda sabit olan ve tüm insanlar için geçerli bulunan genel hükümlerdir. (Bu konuyla ilgili olarak bkz: A'raf: 131-135, İsra : 101-102, Taha : 59, Neml: 13-14, Kasas : 37, Zuhruf : 46-50, Kamer : 42, Naziat : 20-21)

İSRAİLOĞULLARININ MISIR'DAN ÇIKIŞI

Hz. Musa (a.s) İsrailoğulları'nı Mısır topraklarından

Filistin'e doğru yola çıkarmıştır. Bu çıkışın Firavun'un verdiği emir doğrultusunda mı, yoksa dokuz ayetin gelmesi sonrasında vermek zorunda kaldığı izin doğrultusunda mı olduğu meselesi açık değildir. Tevrat'a göre bu çıkış Firavun'un emri sonucunda vuku bulmuştur. Böylelikle Firavun, onları göndermekle kendisini ve kavmini Allah'tan gelen azabtan koruyacağını düşünmüştür. Yani Allah'a iman ettiği için değil, kendince Hz. Musa'nın şerrinden kurtulmak için böyle yapmıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim bu hususta bir bilgi vermemektedir.

Firavun, İsrailoğulları'nı bıraktığından dolayı pişman olduğunda veyahut kendisinden izinsiz çıkıp gittikleri ve yahudi kadınlarının Mısırlı kadınlardan borç olarak aldıkları gerdanlık bilezik gibi süs eşyalarını geri vermeden yanlarında götürdükleri haberini aldığında hemen şehir ve kasabalardan asker toplamaları için elemanlarını görevlendirir. Böylece büyük bir ordu toplar. İsrailoğullarını yeniden köle yapmak için peşlerine düşer. İsrailoğulları bu sırada Kızıldeniz sahiline varmış, Süveyş kanalının girişine ulaşmışlardı. Güneşin doğuşuyla beraber Firavun'un ordusu göründü. Bu manzarayı görür görmez Firavun'un kendilerini kılıçtan geçireceğine ve helak olacaklarına kesinlikle inandılar. Hz. Musa onların korkularını gidermeye çalıştı. Allah'ın emriyle asasını denize vurdu ve deniz yarıldı. Öyle ki denizin altındaki topraklar göründü. İsrailoğulları'na o yoldan geçmelerini emretti. Onlar batı kıyısından doğuya doğru geçerlerken, o esnada da Firavun, İsrailoğulları'nın geçtiği yola girmiş oldu. Denizin ortasında, açılmış bir yoldan yani çamurlu yollarla su dağları arasında geçip gittiklerini görünce onların peşinden kendisi de geçmeye kalkıştı. İsrailoğulları'nın peşinden, denizdeki kuru yere girdiler. Firavun, askerleriyle birlikte denizin ortasına vardığında ise İsrailoğulları tamamen öteki kıyıya geçmiş bulunuyordu ve çekilmiş suda onlardan hiç kimse kalmamıştı bile. Deniz birdenbire onların üzerine kapandı. Böylece Firavun ve ordusu tamamen sular altında kalarak boğuldu. Firavun tam boğulacağı esnada, *«İsrail-*

oğulları'nın iman ettiği ilahtan başka ilah olmadığına iman ettim. Ben müslümanlardanım» dedi.

Benim kanaatime göre, Firavun bu sözü -haşa- Allah'ı kandırmak suretiyle kendisini boğulmaktan kurtarmak için söylemiş olmalıdır. Aslında inanmamıştı. Amacı, Musa'yı ve ilahını kandırmaktı. Bu sefer de daha önce yaptıklarını tekrarlıyordu. Çünkü Firavun ve ileri gelenleri daha önce de *«Sana vermiş olduğu sözden dolayı Rabbine dua et de bizden azabı kaldırsın, biz de sana iman edelim»* (A'raf : 134) ve *«Ey sihirbaz! Sana verdiği sözden dolayı Rabbine dua et. Artık biz yola geleceğiz.»* (Zuhruf : 49) demişlerdi. Fakat ne zaman Allah kendilerinden azabı kaldırsa tekrar eski fiillerini işliyorlardı. Bu yüzden Firavun yine böyle yaparak kurtulabileceğini sanmış olmalıdır. Celal Devvani'nin *«Firavun kurtulmuştur. Zira iman etmiştir»* demesi bence doğru değildir. Çünkü Allah Teala *«Kötülükler yapıp yapıp da sonunda ölüm gelip çatınca «Ben şimdi tevbe ettim» diyenlere tevbe (af) yoktur...»* (Nisa : 18) buyurmuştur. Yine başka bir ayette *«Rabbinin bazı ayetleri geldiğinde daha önce iman etmemiş ve imanında bir hayır kesbetmemiş olan kimseye iman etmesi bir yarar sağlamaz»* (En'am: 158) buyurulmuştur. Firavun'un iman ettiğini varsaysak bile o iman kendisine bir yarar sağlamayacaktır.

FİRAVUN KİMDİR?

Hz. Yusuf (a.s), I. Ebabi döneminin 16. hanedanı zamanında Mısır'a gelmişti. Yani Hz. Yusuf (a.s) yaklaşık (m.ö) 1600 yılında Mısır'a gelmiştir. İsrailoğulları'nın Mısır'a gelişleri ise bu tarihten 27 yıl sonradır. Arkeolojik tesbitler sonunda Hz. Musa'ya zulmeden Firavun'un II. Ramses olduğu anlaşılmıştır. Hz. Musa onun zamanında doğmuştur. II. Ramses, oğlu Münfetah'ı kendisine veliahd kılmıştır. Münfetah, Hz. Musa'nın yaşıtıdır ve sarayda birlikte büyümüşlerdir. *«Seni çocuk iken aramızda büyütmedik mi? Ömründe nice yıllar içimizde kalmadın mı?»* (Şuara : 18) sö-

zünü söyleyen de odur. Hz. Musa'yı takib ederek boğulan Firavun, Münfetah'tır. Münfetah'ın cesedinin bulunması, Kur'an'ın, *«İşte bugün senin bedenini kurtaracağız. Ta ki senden sonra gelenlere ibret olasın»* (Yunus : 92) ayetini teyid etmektedir. Münfetah'ın cesedi diğerleriyle birlikte Akser'deki II. Nehtab'ın türbesinde bulunmuştur. Münfetah'ın mezarındaki izlerden anlaşıldığına göre bu mezar onun için hazırlanmış değildir. Zira onun ölümü beklenmedik bir şekilde olduğundan kendisine özel bir mezar da yapılmamıştır. (1)

Tefsir alimleri, denizde açılan yolların İsrailoğulları'nın kabile sayısınca tam 12 tane olduğunu söylüyorlarsa da bu iddiayı Kur'an tamamen desteklememektedir. Muhtemelen bu düşünce, ileride de geleceği gibi, ya bazı eserlerden alınmıştır, ya da bu hususta bazı hadisler bulunmaktadır.

İSRAİLOĞULLARINA ŞİRKİN BULAŞMASI

İsrailoğulları putperestliği ilk kez Mısırlılardan görerek taklid etmişlerdir. Hz. Musa ve Rabbine kavminden sadece bir nesil iman etmişti. Onlar da hem Firavun'dan hem de İsrailoğulları'nın ileri gelenlerinden, kendilerini yine şirke döndürecekleri endişesi sebebiyle, çekiniyorlardı. Nitekim bunu Kur'an sarahaten ifade etmektedir.

Allah'ın Firavun ve kavmine verdiği musibetler bile İsrailoğulları'nı şirkten vazgeçirememişti. Gerçekten de Mısırlılardan once eziyet çeken, Hz. Musa gibi bir peygamber gelerek kendilerini kurtarmak için her türlü felakete göğüs geren bir kavmin bu durumu ne acaibtir! Öyle ki bu kavim, kendileri için denizin yarılmış olmasına, Mısırlılar'dan aldıkları ziynet eşyalarıyla kurtulmalarına, Firavun ve ordusunun boğularak helakine rağmen yine

(1) Abdulvahhab Neccar, Kısas'ul-Enbiya, sh: 201 - 203.

de şirkte ısrar etmekte, tabiatlarında yer eden bu çirkin adeti atamamaktadırlar. Evet, bu kötü ahlâkları onları putlara tapan bir kavmin yanından geçerken Hz. Musa'dan *«Bunların putları gibi bize de bir put edin»* demeye kadar götürmüştür.

Kuşkusuz ki Hz. Musa (a.s), onların Allah'tan başka ilah edinme şeklindeki bu çirkin isteklerini şiddetle reddederek onları cahillikle suçlamış ve Allah'ın düşmanlarının başına getirdiği dehset verici felaketleri dile getirmiş, kendilerini bu felaketten mucizevi bir şekilde kurtardığını ve onlara ikramda bulunduğunu hatırlatmıştır. Bu kadar yüce olan bir Rab bırakılır da nasıl başka bir mabud aranır?

İsrailoğulları Sina yarımadasının ovalarına vardıklarında güneş tüm şiddetiyle etrafı yakıyordu. Ve gölgelenecekleri ne bir mesken ne de bir ağaçlık altı bulabilmişlerdi. Çektikleri bu zahmetleri Hz. Musa'ya söylediler, o da Rabbine dua etti. Allah oraya gölgelenmeleri ve güneşin şiddetli sıcağından korunabilmeleri için üzerlerinde sürekli duracak bulutlar gönderdi. Yanlarındaki yiyecek maddeleri bitmek üzere iken ve aç kalıp helak olmaktan korktuklarında Allah onlara kudret helvasıyla bıldırcın kuşlarını götürecek rüzgârı estirdi. Hepsi ihtiyacını bunlarla giderdiklerinden yanlarında yiyecek alıkoymaktan menedildiler. Zira böyle bir davranış Allah hakkında yanlış bir zanna sahib olmak demekti. Fakat içlerinden bir kısmı bu emri dinlemedi ve biriktirdikleri yiyecekleri kurtlandı. (Bu husus Tevrat'ın Çıkış bölümünde beyan edilmiştir.)

İsrailoğulları denizi geçip doğu kıyısına vardıklarında kendileri ve hayvanları için içecek su bulamadılar. Bu durumu Hz. Musa'ya arzedip O'ndan su bulmasını istediler. Hz. Musa da asasıyla taşa vurunca taştan tam 12 pınar fışkırmaya başladı. Her pınar bir boy'a aitti. Bu pınarlar halen denizin doğu kıyısında bulunmaktadırlar. Suveyş kanalının yakınındadırlar ve *«Musa Çeşme-*

leri» diye bilinmektedirler. Ancak bu çeşmelerin suyu günümüzde iyice azalmış, hatta bazılarının izi bile kalmamıştır.

Taşa vurulup suyun çıkması olayı bir kez vukubulmuş değildir. Ve birkaç kez tekerrür etmiştir. Aşağıdaki ayetler bu hususu teyid etmektedirler :

«Hatırlayın ki, siz Musa'ya «Biz bir çeşit yemeğe dayanamayız. Bizim için Rabbine dua et de bize toprağın bitirdiği sebzeden, acurdan, sarımsaktan, mercimekten ve susamdan çıkarsın» demiştiniz. Musa, «Hayırlı olan şeyi daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?» demişti. Üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu. Allah'ın azabına layık oldular. İsyanları ve haddi aşmaları nedeniyle, Allah'ın ayetlerini inkarları ve peygamberlerini haksız yere öldürmelerinden dolayı bu zillet ve meskenete düçar oldular.» (Bakara : 61)

«İsrailoğullarını denizden geçirdik. Kendilerine mahsus putlara tapan bir kavmin yanına geldiler. «Ey Musa! Bize de bunların ilahları gibi bir ilah yap» dediler. Musa, «Siz cidden cahil bir kavimsiniz. Muhakkak bunlar içinde bulundukları durumda helâk olacaklardır ve yaptıkları da bâtıl bir davranıştır. Ben hiç size Allah'tan başka ilah arar mıyım? O sizi Âlemlere üstün kılmıştır» dedi.» (A'raf : 138 - 140)

HZ. MUSA'NIN LEVHALARI ALMASI

Hz. Musa (a.s), Rabbinin huzuruna gittiğinde Allah kendisine İsrailoğulları'nın amel etmeleri için tavsiyeleri içeren levhaları yazdı. Ve dağa çıkıp orada 30 gün 30 gece durmasını söyledi. Hz. Musa (a.s) bu sureyi tamamladıktan sonra ona, içinde İsrailoğulları'nın ve zürriyetinin amel etmesi için tavsiyeler bulunan levhaları verdi.

Kadı Beyzavi, Nesefi, Hatib Şirbinî, Alusi gibi müfessirler

Hz. Musa'nın Mısırda iken İsrailoğulları'na, *«Şayet Allah Teâlâ, Firavun'u helak ederse size yapacağınız ve yapmayacağınız şeylerin yazılı bulunduğu bir kitab getireceğim»* dediğini naklederler. Firavun helak olduğunda Hz. Musa, Rabbinden o kitabı ister ve Allah Teâlâ da ona (Zi'l-Kade ayında) 30 gün oruç tutmasını emreder. Otuz gün tamam olunca Hz. Musa (a.s) ağzından çıkan açlık kokusundan hoşlanmaz ve misvak kullanır, bazı bitkiler yer. Bunun üzerine melekler Hz. Musa'ya, *«Biz daha önce senin ağzından misk kokusunu duyardık. Şimdi ise sen onu misvakla ifsad etmişsin» derler.* Böylece Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya Zi'l-hicce'nin de on gününü oruçlu geçirmesini emreder.

Deylemi, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmektedir: Hz. Musa otuz günün bitiminde Rabbinin huzuruna gidip O'nunla konuşmak ister. Bu otuz günü hep oruçla geçirmiştir. Ağzı koktuğu halde Rabbiyle konuşmayı uygun bulmadığından o kokuyu gidermek amacıyla yer bitkilerinden bir şeyler yer. Allah Teâlâ ona orucunu niçin bozduğunu sorunca, o da *«Ağzım güzel koktuğu halde konuşmayı istedim»* diye cevap verir. Bunun üzerine Allah Teâlâ : *«Ey Musa! Bilmiyor musun ki oruçlunun ağzından çıkan her koku benim katımda misk kokusundan hoştur. Dön! On gün daha oruç tuttuktan sonra huzuruma gel»* diye buyurur. Hz. Musa da gider, Rabbinin emrini yerine getirir.

İşte *«Musa ile otuz gece ahidleştik ve buna on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceye tamamlanmış oldu»* (A'raf : 142) ayeti bu hadiseye işaret etmektedir. Hz. Musa (a.s), Rabbinin huzuruna gitmeden önce kardeşi Hz. Harun'u kendisi yokken İsrailoğulları'nın başına vekil kılar ve *«Bunların maslahatlarını gözet, işlerinde uyanık ol»* diye de tavsiyede bulunur.

40 günün bitiminden sonra Hz. Musa (a.s), Rabbiyle konuşur : *«Ey Rabbim»* der, *«Bana kendini göster, sana bakayım.»* Yani «Sa-

na bakabilme imkânını bana ver. Tecelli et de seni göreyim» Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın bu isteğine karşılık şöyle cevab verir: «*Sen beni göremezsin. Ancak dağa bak. Eğer dağ yerinde kalırsa beni görebilirsin.» Rabbi dağa tecelli edince dağ paramparça oldu ve Hz. Musa baygın olarak yere düştü.*» (A'raf : 143)

Tefsir alimleri Hz. Musa'nın bu isteği ile istidlal ederek Allah Teâlâ'nın rü'yetinin (görülmesinin) mümkün olduğunu öne sürmüşlerdir. Şayet «*rü'yetullah*» mümkün olmasaydı Hz. Musa böyle bir talebde nasıl bulunabilirdi? Oysa o ulu'l-azm bir peygamberdir.

Hz Musa (a.s) ayılınca, «*Seni tenzih ederim. Sana tevbe ettim ve ben müminlerin ilkiyim*» dedi. Allah Teâlâ da «*Ey Musa! Seni insanlar üzerine (sana) gönderdiklerimle ve kelamımla seçtim.*» diye mukabelede bulundu. Burada gönderilenlerle (risalelerle) kastedilen Tevrat parçaları, Allah'ın kelamıyla da melek olmaksızın ona doğrudan vahyetmesi kastolunmuştur. Böylelikle Allah, İsrailoğulları'nın muhtaç olduğu helal, haram, güzel, çirkin ne varsa hepsini levhalara yazdı.

HZ. MUSA'YA VERİLEN LEVHALARIN SAYISI

Müfessirler levhaların sayısı hakkında ihtilaf etmiş, kimi on, kimi de on iki demiştir. Mahiyetinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları taş, bazıları ağaç, bazıları inci, bazıları da yakut olduklarını öne sürmüşlerdir. Üzerinde nasihatlar, hükümler vesaire İsrailoğulları'nı ilgilendiren her şey yazılıydı. Allah Teâlâ, İsrailoğulları'nı onun en güzeline uymayı, Allah'a yaklaştırıcı şeyleri yerine getirmeyi emretti. O levhalarda Allah'a yaklaştırıcı iki özellik bulunduğundan dolayı onlara sevabı fazla olanın yapılması emredilmiştir.

Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, fasıkların yurdunu kendisine ve İsrailoğulları'na göstereceğini va'detmiştir. Bu «*Fasıklar Yurdu*» ifadesiyle nerenin kastedilmiş olduğunda ihtilaf edilmiştir. Bir

gruba göre burası Mısır'dır. Zira İsrailoğulları Firavun ve askerlerinin helakinden sonra Mısır'a dönmüştür. Ancak bence bu görüş muteber değildir. Kelbî, *«Fasıklar Yurdu»* ile Ad ve Semud'un yerlerinin kastedildiğini söylüyorsa da bu karanlıkta odun toplamaya benzer. Çünkü Semud yurdu İsrailoğulları'na yakındı ve dolayısıyla onu görmeleri her zaman için mümkündü. Ad yurduna gelince, orası da Arap Yarımadası'nın güneyindedir. İsrailoğullarının o çölleri geçip de Ad'ın yerlerini görmesi pek makul bir durum değildir. Üstelik hiç kimse onların Ahkaf ülkesine gidip Ad'ın yurdunu gördüklerini de nakletmemiştir. Bu konudaki görüşlerin en makulu Katade'ye ait olanıdır. O, burasıyla Şam'daki Amalikalıların ve Cebabirelerin topraklarının kastedildiğini öne sürmektedir. Bununla bazı müfessirlerin dediği gibi, İsrailoğulları'nın Cebabireler'in topraklarına girdikleri değil, oranın kendileri için yazılmış olduğu söylenmektedir. Çünkü Allah, İsrailoğulları'nı bu topraklara girmekten menetmiştir. Bu yüzden Hz. Musa da buraya girmemiş, sadece görmüştür. Ancak İsrailoğulları bu topraklara Yuşa Bin Nun zamanında girdiler. Belki de Ayet, oranın İsrailoğulları'ndan bir kısmına gösterileceğini tazammun etmektedir. Onlar da o topraklara girip ne olduğunu merak eden casuslardır. Sonra İsrailoğulları'nın yanına dönmüşler ve Cebabireler hakkında haberler getirmişlerdir. İsrailoğulları onların durumu hakkında bilgi sahibi olunca korkmuşlar ve bu hususta Hz. Musa'nın sözünü dinlememişlerdir. (1)

İSRAİLOĞULLARININ BUZAĞIYI İLAH EDİNMESİ

Daha önce de ifade edildiği gibi İsrailoğulları'nın çoğu Allah'a iman etmeye bir türlü yanaşmıyorlardı. Cahil kimselerdi. İnançlarını bozuk şeylerden koruyacak bir kültürden yoksundular. Mısır'da yaşarken Ebise'ye taptıklarını ve Mısırlıların bu buzağıya tapmaya çok önem verdiklerini görmüşlerdi. Mısırlılar, taptıkları

(1) Abdulvahhab Neccar, Kısas-ul-Enbiya, sh: 205.

buzağıları, öldükten sonra bozulmasınlar diye, ilaçlayarak özel mezarlara gömüyorlardı. Onların Mısırlı müşriklerle olan ilişkileri (Kur'an'ın tabiriyle) aralarından çıkan Samiri isimli bir hilebaza uymalarına neden olmuştur. O, ses çıkaran buzağıyı getirerek, *«İşte sizin de Musa'nın da ilahı budur. Musa onu burada unutmuş, o uzun zamandır Rabbinin yanındadır»* dedi. Böyle demesinin nedeni, Hz. Musa'nın gitmeden önce orada otuz gün kalacağını bildirmiş olmasıdır. Bu sureye, Tur Dağı'na gidib gelmesi de dahildir. Ancak Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya 10 gün daha beklemesini emredince daha önce belirtilen bu süre uzamış olur. Bu fırsatı değerlendiren sahtekar Samir'i, Mısırlılardan alınan altınları İsrailli kadınlardan toplar ve eritip öyle bir buzağı heykeli yapar ki, öküz sesi gibi ses çıkarır. Sonra da *«İşte,»* der, onlara, *«Sizin ve Musa'nın ilahı budur.»* İçlerinde hile yapmasını bilen ve ses çıkarabilecek bir şekilde buzağı heykeli yapabilme kudretinde olan birinin bulunmasında şaşılacak bir şey yoktur. Hz. Harun bu olanlar üzerine İsrailoğulları'nın yanına gidib onları buzağıya tapmaktan alakoymak için uğraşır. Onlara dalâlette olduklarını anlatmak için çokça çaba sarfeder. Ancak ne kadar uğraştıysa onları bu sapıklıktan vazgeçirmede başarılı olamaz. Onu dinlemezler ve şöyle derler: *«Musa geri gelene kadar biz buna tapmayı sürdüreceğiz.»* Bu arada oruç süresini doldurup Rabbi ile konuşan ve sonra da ondan levhaları alan Hz. Musa'ya, Allah, niçin kavminden daha önce geldiğini sorar. Hz. Musa da kavminin arkadan geleceğini, kendisinin de Allah'ın rızasını kazanmak için acele ettiğini beyan eder. İşte o zaman Allah, Hz. Musa'ya, onların dinlerinden döndükleri ve Samiri'nin kendilerini saptırdığı haberini verir. Bunun üzerine Hz. Musa öfkeli, mahzun ve kardeşine karşı kızgınlık dolu olduğu halde kavmine döner .Zira kardeşi Harun onları bu fitneden alıkoyamamış ve öğüt vermede zayıflık göstermiştir. Hz. Musa kardeşiyle karşılaşır karşılaşmaz onun sakalına ve saçına yapışır ve kendisine doğru çeker. Nitekim Hz. Musa öfkeli ve sinirli bir insandı ve öfkesi karşısında hiç kimse duramazdı. Hz. Harun mazeret beyan ederek var kuvvetiyle çaba sarfettiğini ama başarama-

dığını ve onlarla savaştığı takdirde kendisinin öfkesini gerektirecek bir tefrikaya neden olmaktan korktuğunu söyler. Çünkü o böyle yaptığı takdirde Hz. Musa'ya danışmadan hareket etmiş olacaktı. Hz. Musa bu sefer, İsrailoğulları'na kızarak Allah tarafından kendisine verilmiş olan levhaları yere atar. (Bu esnada levhaların kırıldığı söylenmektedir.)

Daha sonra Samiri'nin yanına giden Hz. Musa, Ona, böylesine çirkin bir işi yapmasına neden olan sebebleri sorar. Samiri ise *«Onların görmediğini gördüm. Elçi'nin eserinden bir kabza aldım. Onu atıverdim. İşte nefsim bana böyle gösterdi»* diye cevab verir. Bunun üzerine Hz. Musa, *«Git! Allah seni cezalandıracaktır. Sen hayatın boyunca 'bana dokunmayın' diyeceksin. Sana va'dedilen bir ceza var ki ondan ne geri kalacak ne de onu geçeceksin»* dedikten sonra ona tapmakta olduğu putu yakacağını ve külünü denize atacağını bildirdi. Sonra da İsrailoğulları'na *«Sizin ilahınız kendinden başka ilah olmayan Allah'tır»* dedi.

Allah Teâlâ bu olaydan sonra Hz. Musa'ya vahy göndererek *«İsrailoğulları'nın tevbesi nefislerini öldürmeleridir. Herkes, kardeşi, yakını vesaire kim olursa olsun, karşısında kimi bulursa öldürmelidir.»* diye buyurdu. Ancak içlerinden büyük bir bölümü öldürüldükten sonra Allah onları affetti.

İSRAİLOĞULLARININ TAPTIĞI BUZAĞI HEYKELİNİN MAHİYETİ VE SAMİRİ'NİN KİMLİĞİ

Müfessirlerin de Tevrat'ın da beyan ettiğine göre İsrailoğulları'nın taptığı buzağı altındandı. Bir kuyumcunun onu Mısırlılardan alınan altınlardan yaptığı söylenir. Yine müfessirlerden bazıları, «Samiri'nin adı da Musa'ydı ve bir veled-i zina idi. Allah, Cebrail'e onu terbiye edip ihtiyaçlarını karşılamasını emreder ve Cebrail de bir atın sırtında ona gider-gelir. Samiri ise büyüdükten sonra Cibril'in bindiği atın ayağının değdiği yeri dirilttiğini görür.

Bunun üzerine atın ayağının değdiği topraktan bir avuç alır ve altından yaptığı buzağının ağzına onu atar. Böylece buzağı da böğürmeye başlar.» diye bir rivayette bulunmuşlardır. (1)

Bu vak'ayı bir de Kur'an'dan izleyelim:

«Musa kavmine şöyle dedi: «Ey kavmim! Kuşkusuz siz buzağıyı ilah edinmekle kendinize zulmettiniz. Hemen, her şeyi kusursuzca yaratan ve gerçek ilahınız olan Allah'a tevbe edin. Nefislerinizi öldürün. Bu, yaratması kusursuz olan yaratıcının katında sizin için daha hayırlıdır. Bunun üzerine tevbelerinizi kabul eder. Çünkü O, tevbeleri kabul eden, esirgeyendir.» (Bakara : 54)

«Ey Musa! Seni kavminden aceleyle ayırıp getiren nedir? Musa : «Onlar arkamda, izim üzerindedirler. Rızanı kazanmak için sana gelmekte acele ettim, ya Rabbi» diye cevab verdi. Allah; «Biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Samiri onları şaşırtıp saptırdı.» dedi. Bunun üzerine Musa, (kavmine) kızdı ve üzgün olarak döndü. Dedi ki : «Ey kavmim! Rabbiniz size güzel va'dda bulunmadı mı? Size verilen söz (veya süre) pek mi uzun geldi? Yoksa Rabbinizden üzerinize kaçınılmaz bir azabın inmesini istediniz de bana verdiğiniz sözden mi caydınız?» Dediler ki: «Biz sana verdiğimiz sözden kendiliğimizden dönmedik. Ancak o kavmin (Mısır kavminin» süs eşyalarından bize birtakım yükler yüklenmişti. Onları ateşe attık. Aynı şekilde Samiri de attı. Sonra böğüren bir buzağı döküp çıkardı. İşte sizin de, Musa'nın da ilahı budur. Fa kat Musa unuttu» dedi.» (Taha : 83-88)

Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın diliyle, İsrailoğulları'na kendilerine vaadedilen mukaddes topraklara girmelerini emretti. İsrailoğulları da Arz-ı Mukaddes olan Filistin'e yaklaştılar. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'le Hz. İshak'a ve Hz. Yakub'a, oranın, çocuklarının mül-

(1) Abdulvahhab Neccar, Kısas'ul Enbiya, sh: 219-220.

kü olacağını ve oradakileri çıkartacaklarını va'detmişti. Allah, Hz. Musa'ya, İsrailoğulları'nı o toprakları almaları için hazırlamasını emretti. Ancak İsrailoğulları zillete alışmış, ezikliğin ruhlarına işlemiş olduğu bir kavimdi. Bunu Firavun'un yurdundayken edinmişlerdi. Ve o topraklara girecek gücü kendilerinde bulamıyorlardı. Her adım atışlarında sanki ölüm hayaletini karşılarında görüyorlardı. Rablerinin emriyle bile oraya gitmeyi istemeyerek şöyle dediler :

«Ey Musa! Orada zorba bir kavim vardır. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya girmeyiz. Ancak onlar çıkarsa oraya gireriz.»

Hz. Musa (a.s), İsrailoğulları'na oraya girme teklifinde bulunmadan önce oraya casuslar göndererek ülkenin ve insanlarının durumlarını araştırdı. Bazı müfessirlere göre casusların sayısı on ikidir. Oradaki kavmin iri yapılı insanlar olduklarını görünce çok korkmuşlardı. Geriye döndüklerinde ne gördülerse anlattılar. İsrailoğulları'nın neredeyse ödleri patlayacaktı. Oraya gittikleri takdirde başlarına gelecekleri düşünüp gözlerine hemen ölüm hayaletleri görünmeye başlamıştı bile. Hz. Musa hareket emrini verince bunu uygulamadılar. Casuslardan ikisi, onlara, *«kapıdan üzerlerine yürüyün, şehire girdiğinizde onları mağlub edersiniz»* deyince de onları da dinlemediler. Hz. Musa'ya : *«Sen ve Rabbin gidin, savaşın. Biz burada oturacağız»* dediler. Hz. Musa (a.s), İsrailoğulları'nın bu tutumunu Allah'a şikayet ederek *«Ey Rabbim!»*, dedi, *«Ben sözümü bir kendime bir de kardeşime geçirebiliyorum. Bizimle fasık bir kavmin arasında hükmet. Bizi (onlardan) ayır.»* Allah Teâlâ da bu toprakların onlara yasak olduğunu, 40 sene çölde şaşkın şaşkın dolaşacaklarını bildirdi.

Böylece İsrailoğulları Mısır'dan çıktıkları günden Hz. Musa'nın vefatına kadar şaşkın şaşkın çöllerde dolaştılar. Sonra Ürdün nehrini geçerek Ürdün'ün batısında bulunan Eriha ve çevresini

zaptettiler. Bu dolaşmalar 40 sene sürdü. İbn Haldun'a göre bunun nedeni İsrailoğulları'nın korkak oluşuydu. Çünkü onlar bir kere zillet ve meskenete alışmışlardı. Bu tür kimseler ise asla savaşamazlar, bağımsız olamazlar. Kalbleri neredeyse erimiş, nefislerini korku bürümüştü. Bu yüzden de kendilerine zorbalarla savaşma emri verildiğinde yerlerinden bile kıpırdayamamışlardı.

Kur'an bu konuyu şöyle anlatıyor:

«Musa, kavmine: «Ey kavmim! Allah'ın size verdiği nimeti hatırlayın ki o Allah size peyyamberler göndermiş, sizi hükümdarlar kılmış, âlemlerden hiç kimseye verilmeyen şeyleri size vermişti. Ey kavmim! Allah'ın size va'dettiği arz-ı mukaddese girin. Arkanızı dönmeyin. Sonra ziyan edenlerden olursunuz.» dedi. Kavmi de Musa'ya: «Orada zorba bir kavim vardır. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya ebediyyen giremeyiz. Ancak oradan çıkarlarsa, o vakit biz oraya gireriz» dediler. Allah'ın kendilerine nimet verdiği ve Allah'tan korkan iki kişi, «Onların üzerine kapıdan, eğer girerseniz siz galibsiniz. Şayet müminlerdenseniz Allah'a dayanın» diye konuştu. (Fakat Musa'nın kavmi: «Ey Musa! Onlar orada bulundukça biz oraya asla girmeyiz. Sen ve Rabbin, gidin, onlarla savaşın. Biz burada otururuz» dediler. Musa: «Ey Rabbim! Ben ancak bir kendime, bir de kardeşime söz dinletebiliyorum. Bizimle fasık olan şu kavmin arasını ayır» dedi. Allah da: «Arz-ı Mukaddes onlara kırk sene yasak edildi. Artık yeryüzünde başıboş dolaşacaklardır. Fasık bir kavim için üzülme» buyurdu.» (Maide: 20 - 26)

TUR DAĞI'NIN KALDIRILMASI

Allah Teâlâ, Kur'an'da (Bakara: 63; A'raf: 171) Tur dağını İsrailoğulları'nın tepesine kaldırdığını ve adeta bir gölge gibi olup neredeyse üzerlerine düşeceğini zannettiklerini beyan etmiştir. Allah ayrıca onlara verdiği hükümleri sıkıca tutmalarını yani tereddüd göstermeksizin uygulamalarını emretti. Onlara, Tevrat'ın için-

dekilerle amel etmekle onu hatırlamalarını ve unutulmuş bir şey gibi terketmemelerini söyledi. Ancak bu emirleri uyguladıkları takdirde kötü amellerden ve ahlâkî zaaflardan kaçınabilirlerdi. Fakat onlar Allah'a vermiş oldukları sözden caydılar. Şayet Allah'ın onlar üzerindeki rahmet ve fazileti, onları tevbeye muvaffak kılması olmasaydı zarar edenlerden olurlardı.

Reşid Rıza, Menar Tefsiri'nde bu türlü bir anlamı, iman hususunda icbar olacağı, icbarın ise sorumluluk ile ters düşeceği gerekçesiyle reddetmiştir. Ancak onun bu reddiyesine itiraz edilmiştir. Bu itirazlardan birine göre icbarla yapılan bir şey, icbar ortadan kalktıktan sonra ihtiyarî olur. Yani artık zorlanan kişi o işi ister yapar, isterse yapmaz .Bir diğer itiraz, böyle bir icbarın geçmiş ümmetlerde caiz olduğu şeklindedir. Ancak bu görüşü öne süren kimse «*Dinde zorlama yoktur*» kaidesini sadece İslâm dinine mahsus kılmış olmaktadır.

Kur'an bize Tur dağının İsrailoğulları'nın üzerine yükseltildiğini söylemektedir; Allah'ın onları iman etmeleri için zorladığını değil. Nitekim başka bir ayette «*Onlar neredeyse dağın üzerlerine düşeceğini sandılar*» denilmektedir. Ayrıca A'raf 171 de de «*Biz bir zaman dağı bir gölge gibi üzerlerine kaldırdığımızda —ki üzerlerine düşecek zannetmişlerdi— o vakit size verdiğimizi kuvvetle tutun. Ondaki şeyleri düşünün. Umulur ki sakınırsınız (demiştik)*» diye buyurulmaktadır.

İsrailoğulları'ndan söz alınması olayı ile, onların imanı kabul ettikleri ve bu konuda Hz. Musa'ya söz vermiş oldukları anlaşılmaktadır. Onlar Tur'un üzerlerine düşeceğini zannetmişlerdi. Tur dağının bu şekilde kaldırılması onların gördükleri mucizelerden biridir. Bu, sözün alınmasından sonra olmuştur. Bunun nedeni de kendilerine Kitab'ta verilenlere sıkıca sarılmalarıdır. Çünkü mucizelerin görülmesi imanı kuvvetlendirir, şuuru harekete geçirir, vicdanı kıpırdatır. Bu yüzden Allah Teâlâ mucizeyi gördüklerinde on-

lara «*Size verdiğimizi kuvvetle tutun. Orda olanı hatırlayın.*» diye buyurmuştur. Yani onu koruyun ve onunla amel etmek suretiyle onu hatırlayın. Çünkü amel insana ilmi verir, istikrara kavuşturur. Dağın üzerlerine yükseltilmesine gelince, bununla onları zorla iman ettirmek değil, sadece kendilerine verilenle amel etmeyi kuvvetli bir şekilde edinmeleri ve onu korumaları kastedilmiştir. Zira bu onların imanı ikrar etmelerinden sonra olmuştur.

حَقِيقٌ عَلَىٰٓ أَنْ لَّآ أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۖ قَدْ جِئْتُكُمْ
بِبَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٠٥﴾ قَالَ إِن كُنتَ
جِئْتَ بِـَٔايَةٍ فَأْتِ بِهَآ إِن كُنتَ مِنَ الصَّٰدِقِينَ ﴿١٠٦﴾ فَأَلْقَىٰ
عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُۥ فَإِذَا هِيَ بَيْضَآءُ
لِلنَّٰظِرِينَ ﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَٰذَا
لَسَٰحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ ۖ فَمَاذَا
تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُوٓا۟ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِى الْمَدَآئِنِ حَٰشِرِينَ ﴿١١١﴾
يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾ وَجَآءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوٓا۟
إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَٰلِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ
لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا۟ يَٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلْقِىَ وَإِمَّآ أَن
نَّكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ أَلْقُوا۟ ۖ فَلَمَّآ أَلْقَوْا۟ سَحَرُوٓا۟
أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَآءُو بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾
وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَإِذَا هِىَ تَلْقَفُ
مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾
فَغُلِبُوا۟ هُنَالِكَ وَٱنقَلَبُوا۟ صَٰغِرِينَ ﴿١١٩﴾ وَأُلْقِىَ السَّحَرَةُ سَٰجِدِينَ ﴿١٢٠﴾

105 — «Bana Allah hakkında hak ne ise ancak onu söylemek uygun düşer. Gerçekten Rabbinizden size bir beyyine (apaçık delil) ile geldim. Artık İsrailoğulları'nı benimle gönder.»

106 — Firavun (Musa'ya): «Eğer bir mucize ile geldinse, (iddianda da) doğrulardansan getir onu bakalım» dedi.

107 — Bunun üzerine (Musa) âsasını fırlattı. Derhal o, açıkça, korkunç bir ejderha oluverdi.

108 — (Musa) elini (koynundan) çıkarır çıkarmaz o, derhal, bakanlara bembeyaz olmuş olarak göründü.

109 — Firavun kavminden ileri gelenler şöyle dediler: «Kuşkusuz bu adam bilgili bir sihirbazdır.»

110 — «Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne (yapılmasını) emredersiniz?»

111 — «Onu da kardeşini de beklet ve şehirlere toplayıcılar gönder.»

112 — «Ne kadar bilgili sihirbaz varsa toplayıp sana getirsinler.»

113 — Sihirbazlar Firavun'a gidip «Eğer galib gelirsek elbette bize bir mükâfat var (değil mi?)» dediler.

114 — (Firavun): «Evet vardır ve aynı zamanda kuşkusuz yakınlarımdan da olacaksınız» dedi.

115 — (Sihirbazlar): «Ey Musa! Sen mi önce atacaksın yoksa biz mi atalım?» dediler.

116 — (Musa): «Önce siz atın» dedi. Önce onlar atınca halkın gözlerini büyülediler. Onları ürküttüler. Büyük bir sihir ortaya koydular.

117 — Biz de Musa'ya: «Âsanı atıver» diye vahyettik. Derhal âsası onların uydurduklarını (yakalayıp) yuttu.

118 — Böylece hak ortaya çıktı. Onların yaptıkları da sonuçsuz kaldı.

119 — (Sihirbazlar) orada mağlub oldular. Küçük düştüler.

120 — Sonra da sihirbazlar secdeye kapandılar.

(105-106) *«Bana Allah hakkında hak ne ise ancak onu söylemek uygun düşer...»*

Yani Allah hakkında gerçeklerden başkasını söylemek bana yakışmaz.

«Artık İsrailoğullarını benimle gönder.» Yani onların yolundan çekil, yakalarını bırak ki benimle mukaddes topraklara gelsinler. Orası onların atalarının vatanıydı. Allah'ın düşmanı Firavun ve kavmi olan Kıptiler İsrailoğulları'nı köle edinmişlerdi. Hz. Yakub'un (a.s) torunlarından sonra onlara köle gibi davranarak bina yapımlarında, su taşıma gibi en ağır işlerde onları çalıştırıyorlardı. Allah, Hz. Musa vasıtasıyla onları kurtardı. Hz. Yusuf ile Hz. Musa dönemleri arasında —Vehb'ten gelen rivayete göre— 400 yıllık bir süre vardır.

(107) *«Bunun üzerine (Musa) âsasını fırlattı. Derhal o, açıkça korkunç bir ejderha oluverdi.»*

Bu Ayetin Tefsiri :

İbn Munzir ve İbn Ebi Hatim'in rivayetine göre Hz. Musa'nın âsası *«avsaç»*, Hz. Ali'den gelen bir rivayete göreyse *«badem»* ağacından dandı.

Abd bin Humeyd ve Ebu Şeyh, Katade'den şöyle rivayet et-

mişlerdir: *«Hz. Musa'nın âsası Hz. Adem'in âsasıydı. Hz. Musa Medyen'e giderken meleklerden birisi ona bu âsayı vermiştir. Âsa ona geceleyin ışık verip yol gösteriyordu. Gündüzleri de onu yere vurur ve böylece rızkını yerden çıkarırdı, koyunlarını yemlendirirdi.»* Meşhur rivayetlere göre âsa cennetin seçkin ağaçlarındandır. Önce Hz. Adem'e, sonra Hz. Şuayb'a verilmiştir. Daha sonra da o bu âsayı damadı olan Hz. Musa'ya vermiştir.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Âsa'nın adı *«me'şa»* imiş.

«Su'ban;» ejderha, uzun ve iri yılan demektir. Ferra'ya göre bu isim yılanların büyüklerine ve erkeklerine atfen kullanılır. Bazı alimler de ister erkek ister dişi olsun bu kelimenin her cins için kullanılabileceğini söylemişlerdir.

Ayette geçen *«mübin»* (apaçık) ifadesi, hadisenin (âsanın ejderhaya dönüşmesinin) hayali olmayıp gerçekten vuku bulduğuna delâlet eder. Nitekim İbn Abbas ve Süddi'den gelen bir rivayete göre Hz. Musa (a.s) âsasını yere attığında âsa sapsarı, ağzını açmış ve iki çenesinin altında seksen zir'alık bir mesafe bulunan, başı yerden bir mil yüksekte, kuyruğunun üzerine dikilmiş, alt çenesini toprağa, üst çenesini de sarayın surlarının üstüne koymuş, neredeyse Firavun'u yutmak üzere, ona yönelmiş bir ejderha halini alıverdi. Öyle ki bu manzara karşısında dehşete düşen Firavun tahtından fırlamış ve kaçarken altına etmiştir. (Bazı rivayetlere göre bu hadise ishal hastalığı şeklinde Kızıldeniz'de boğulduğu zamana kadar devam etmiştir.) Yine bazı rivayetlerin bildirdiğine göre ejderha Firavun'un sarayını dişlerinin arasına alır ve halkın üzerine hücum eder. Halk kaçışırken meydana gelen izdiham esnasında 15 bin kişi ölür. Bunun üzerine Firavun, *«Ey Musa! Seni peygamber olarak gönderen Allah'a andolsun ki sana iman edenleri ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğim. Yeter*

ki âsanı al» der, Hz. Musa da âsayı tutar. Ejderha da eski âsa haline döner.

Ma'mer'den gelen bir rivayete göre âsa (ejderha) şehir büyüklüğündeydi. Bazıları da onun uzunluğunun 80 zira' olduğunu söylemektedir. Vehb bin Münebbih'ten gelen bir rivayete göre ejderhanın iki çenesinin arası 12 zir'a imiş.

Burada dikkat edilecek olursa yukardaki rivayetlerin tümü de *«KIYL»* tabir edilen yani temrit sigalarıyla gelen rivayetlerdir ve İsrailiyat'tan alınmışlardır. Asıllarının ne derece sahih olduklarını bilemiyoruz. Ancak âsa'nın apaçık bir ejderhaya dönüştüğü ve hayal olmadığına iman ediyoruz.

Bu âyet bir şeyin hakikatinden başka bir şeye dönüşmesinin mümkinat dahilinde olduğunun en güçlü delillerinden birisidir. (Mesela Bakır'ın altına dönüşmesi gibi.) Çünkü âsa'nın ejderhaya dönüşmesi hayal olsaydı buradaki mucizatta bâtıl olur, Kur'an'daki *«mübin»* (apaçık lafının bir anlamı kalmazdı. Kur'an ayetlerinde zahirin dışında yorum yapmak da zaten zahir bir tefsir olmaz. Ayrıca Allah Teâlâ'nın, yaradılışında ona böyle bir özellik vermesi hususunda kudretine bir mani de yoktur. *«Hakikatların değiştirilmesi muhaldir. Kudret ise muhale taalluk etmez. Dolayısıyla bakır altın, altın kurşun olmaz»* sözüne gelince, bu söz yerli yerinde kullanılmamıştır. Gerçek, herhangi bir eşyanın başka bir eşyaya dönüşebileceği doğrultusundadır. Bu, Allah'ın, bakırın yerine altını yaratması şeklinde de veyahut bakırı bakır yapan özellikleri parçalarından ayırıp onda onu altına dönüştürecek parçaları varederek de vuku bulabilir. İlk ihtimal muhakkiklere, ikincisi kelamcılara aittir. Muhal olan, bakırın kendi vasıflarında iken altın olmasıdır. Çünkü hiçbir şey aynı zamanda hem altın hem de bakır olamaz. İşte tefsir alimleri âsa meselesinde bu iki görüşten birine dayanmışlardır. (1)

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 9, sh: 20-21.

(108) *«(Musa) elini (koynundan) çıkarır çıkarmaz o, derhal bakanlara bembeyaz olmuş olarak göründü.»*

Hz. Musa elini hem koynundan hem de koltuk altından çıkarmıştır. Zira her ikisi de ayette belirtilmiştir. İkisinin de aynı zamanda olması mümkündür. Hazreti Musa'nın eliyle sağ elinin kastedildiği bazı rivayetlerde açıkça zikredilmiştir. Eli, bakanlara nuranî bir şekilde bembeyaz görünmüştür. Rivayet edildiğine göre onun beyazlığından yer ile göğün arası aydınlanırdı. Başka bir rivayete göre Hz. Musa (a.s) elini Firavun'a gösterdiğinde, o, *«Bu nedir?»* diye sorar. Hz. Musa elini koynuna sokar (üstünde yünden yapılmış bir aba vardır) ve sonra çıkardığında eli nuranî bir beyazlıkla pırıl pırıl parlar. Öyle ki neredeyse onun ışığı güneşin ışığını söndürecek derecede parlıyordu.

Bazı alimler Hz. Musa'nın eli hakkında; «O, bakanlara beyaz görünmüştür. Aslında beyaz değildi, zira Hz. Musa çok esmer bir kimseydi» demişlerdir.

İbn Ömer'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a); Hz. Musa'nın uzun boylu Zütlüler gibi cüsseli ve heybetli biri olduğunu söylemiştir. (Buhari).

Hadiste geçen *«Zütlüler gibi»* ifadesiyle Sudanlı ve Hindli kimseler kastedilmektedir. Çünkü onlar iriyarı ve gürbüz olurlardı.

Bazıları Hz. Musa'nın (a.s) elindeki beyazlığın sadece elin aya sında olduğunu söylemişlerdir.

(109-110) *«Firavun kavminden ileri gelenler şöyle dediler: Kuşkusuz bu adam...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Kıptilerin ileri gelenleri olan Firavun'un danışmanları, *«Mu-*

sa sihir ilminde doruğa çıkmış bir sihirbazdır. Sizi Mısır topraklarından sürgün etmek istiyor. Bu hususdaki görüşleriniz nelerdir?» diye aralarında istişare ederek şu karara vardılar: *«Onlardan (Musa ile Harun'un) işini ertele. Onları huzurundan çıkar. İşleri senin açından kesin bir durum alıncaya kadar da haklarında acele etme.»*

Yukardaki ayetlerle Şuara suresinin ayetleri arasında bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Zira Şuara suresinde aynı sözleri, bu sefer (yukardaki gibi) ileri gelenler değil, Firavun sarfetmektedir: *«(Firavun) etrafındaki ileri gelenlere şöyle dedi: Bu bilgili bir sihirbazdır. Sizi sihiriyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne (yapılmasını) emredersiniz?»* (Şuara : 34 - 35)

Görüldüğü gibi bu ayetlerde meşhur sözü Firavun sarfederken sözkonusu 109-110. ayetlerde ileri gelenler sarfetmektedir. Oysa söz aynı kıssaya aittir. O halde sözü söyleyenler iki yerde de neden aynı kişiler değildir?

Bu iki ayet arasında aşağıdaki ihtimallere binaen aslında bir çelişki ve tezad yoktur: Birincisi; bu sözün hem Firavun hem de kavminden sadır olması tıpkı izin iz üzerine gelmesi gibidir. Yani Şuara suresinde Firavun'un, A'raf suresinde de ileri gelenlerin sözü nakledilmiştir. İkincisi; bu sözü önce Firavun söylemiş, sonra da ileri gelenler, çocuklarına ve başkalarına onun sözünü hikâye ederek anlatmışlardır. Dolayısıyla Şuara suresindeki söz firavun'a, A'raf suresindeki de Firavun'a atfen ileri gelenlere aittir.

Zemahşeri «Keşşaf» adlı tefsirinde, *«Bu söz, Firavun'dan nakleden, ileri gelenler tarafından tebliğ yoluyla sarfedilmiştir.»* demektedir. Çünkü ileri gelenler Firavun'u dinlediklerinde ona, *«Musa'yı ve kardeşini beklet»* diye hitab etmişlerdi. Şayet bu sözü ilk önce

ileri gelenler sarfetmiş olsaydı, onların, *«Musa ile kardeşini bekletiniz»* demeleri daha uygun olurdu.

Bu sözün hikâye yoluyla nakledilmiş olması da mümkün değildir. Zira o zaman bir meşveret ve müzakere söz konusu değildi. Dolayısıyla onların cevab vermelerinin bir anlamı olmazdı. O bakımdan bu söz tebliğ yoluyla sarfedilmiş ve bu yüzden Firavun'a o şekilde hitab edilmiştir.

Şöyle demek de mümkündür: Danışmanlar Hz. Musa'nın durumunu gördüklerinde birbirlerine *«Bu, bilgin bir sihirbazdır. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Acaba onun hakkındaki düşünceniz nedir? Nasıl bir tedbir almak istersiniz?»* derler. Firavun da onların bu durumla ilgilendiklerini görünce, onları kuvvetlendirmek ve içinde bulundukları durumu tasvir etmek kabilinden —daha onlar birbirlerine cevab vermeden— bunu yanındakilere belirtir. Allah Teâlâ, Şuara suresinde Firavun'un onlara söylediklerini ve onlarla yaptığı müşavereyi hikâye eder. Bu müşavere onların aralarında yaptıkları müşavereye mutabıktır. O müşavere sonrasında danışmanların Firavun'a vermiş oldukları cevabla da mutabıktır. Böyle bir yoruma binaen halk müşavereye katılmamış olmaktadır. Dolayısıyla ayet Firavun'un danışmanlarının durumunu daha beliğ bir şekilde anlatmaktadır. Bu durum düşünülsün. Allah kendi kelamının esrarını daha iyi bilendir.

(111-112) *«Onu da kardeşini de beklet ve şehirlere toplayıcılar gönder. Ne kadar bilgili sihirbaz varsa toplayıp sana getirsinler.»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

«El Medain» (şehirler), Medine'nin çoğuludur. Bazıları bu kelime ile Mısır'ın kenar taraflarındaki şehirlerin kastedildiğini söylemişlerdir.

«Haşirîn» ifadesiyle de sihirbazları toplayan memurlar kastolunmuştur. Bazıları bu kelimeyi emniyet kuvvetleri şeklinde yorumlamışlardır.

Firavun'a gelen sihirbazların sayısıyla ilgili olarak müfessirler arasında ihtilaf vardır. Ka'b'ul-Ahbar'dan gelen rivayete göre 12.000, İbn İshak'tan gelen rivayete göre 15.000, Ebü Sümame'den gelen rivayete göre 17.000, başka bir rivayette 19.000, Süddi'den gelen rivayete göre 30 küsür bin, Ebu Büzze'den gelen rivayete göreyse 80.000 kişidir. Ebu Şeyh ve İbn Cerir'in rivayet ettiğine göre sihirbazlar Firavun kavminden 300, dışarıdan da 300 kişiydiler. İskenderiye'den gelen 300 kişiyle ilgili olarak şüphe varid olmuştur. Yukardaki rivayetlerin çoğu ya Tevrat'ın şerhlerine ya da yahudi kaynaklarına dayanmaktadır. Oysa sihirbazların sayısı ne kadar olursa olsun, sihirbazların geldiğine ve sihir yaptıklarına inanmak bir mümine yeterlidir.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre sihirbazlar 70 kişiydi. Sihir ilmini Hz. Yunus'un memleketi Ninova (Musul)dan iki mecusiden öğrenmişlerdi. Böyle bir rivayet Kelbi'den de gelmiştir. Ancak görünüşe göre bu rivayet sıhhatlı değildir. Zira mecusilik Zerdüşt döneminde ortaya çıkmıştır. Ve Zerdüşt de Hz. Musa'dan sonradır. Mukatil, sihirbazların reisinin *«Şem'un»* adlı birisi olduğunu söylemektedir. İbn Cüreyc ise *«Yuhanna»* olduğunu söyler. İbn'ul-Cevzi de siyer alimlerinden naklen *«Onların reislerinin adı Sabur, Azur, Hathat ve Mesra'dır»* diyor.

(113-114) *«Sihirbazlar Firavun'a gidip: Eğer galib gelirsen...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Firavun sihirbazların bu isteğine karşılık onlara *«Galib geldiğiniz takdirde size mükâfat vardır. Ayrıca siz yakınlarımdan ola-*

caksınız» der. Yani size sadece mükâfat vermekle kalmayacağım, bunun dışında daha büyük bir mertebe vereceğim. O da benim yakınlarımdan olmanızdır, der. Kelbi'den rivayet edildiğine göre Firavun onlara: *«Siz benim meclisime ilk giren ve son çıkanlar olacaksınız»* demiştir.

(115-118) *«(Sihirbazlar): Ey Musa! Sen mi önce (hünerini ortaya) atacaksın, yoksa...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri:

Sihirbazlar Hz. Musa'ya önce kimin başlayacağını sorduklarında, Hz. Musa kendine güvendiğinden, onları tahkir ve kendilerine aldırış etmediğini belirtmek için *«Önce siz atın»* der. Buna göre onlar sihirlerini ortaya koymak suretiyle mucizeye karşı sihirle çıkmış olmaktadırlar; oysa mucizeye sihirle karşı koymaya kalkışmak küfürdür. Küfrü gerektiren bir şeyi emretmek de küfürü gerektireceğinden Hz. Musa (a.s) onlara *«Atacağınızı atın»* şeklinde nasıl hitab edebilmiştir? Bu soruya şöyle cevab verilebilir: Hz. Musa onların ellerindeki ip ve sopaları atacaklarını bildiğinden dolayı kendilerine öncelik vermiştir. Yoksa *«sihirle mucizeye karşı çıkın»* şeklinde bir emir vermiş olması söz konusu değildir. Bazı müfessirler, Hz. Musa'nın bu izni onların sihirlerini iptal etmek için verdiğini, onların sihirlerinin iptali de ahireti inkârı iptal demek olduğundan bunun Hz. Musa'nın mucizesinin sübutu olduğunu öne sürmüşlerdir.

«Büyük bir sihir ortaya koydular.» Rivayet edildiğine göre onlar kalın ipleri, uzun sopaları yere atarlar, bu ip ve sopalar kocaman yılanlara dönüşür. Dereyi doldururlar. Birbirlerinin sırtına biner oldukları halde yerlerde sürünmeye başlarlar.

Bazı eserlerde bir mil çapındaki toplantı alanının yılanlarla dolduğu kaydedilmiştir. Denildiğine göre onlar ipleri, *«zibak,»* de-

nilen bir madde ile sıvayıp renklendirmişlerdi. O haldeyken sopaları yere atınca güneş ısısı altında hareket etmeye başladılar. Birbirlerinin üstüne çıkıyorlardı. Öyle ki halk onları yılan gibi gördü.

Mutezile gibi sihrin gerçeği olmadığı görüşünde olanlar bu ayete dayanarak *«Bu, soyut (mücerret) bir hayaldir»* demişlerdir. Ancak bu görüş tenkid edilmiştir. Şöyle ki : Eğer kıssadaki sihirden maksadın bu olduğunu söylüyorlarsa sözleri kabul edilir. Nitekim ayet de buna delalet etmektedir. Ancak bu hükmü genelleştirerek her sihrin hayal olduğunu söylüyorlarsa o zaman söyledikleri yanlıştır. Çünkü ayet her sihrin hayal olduğuna delâlet etmez.

Ehli Sünnet'in cumhuruna göre sihir birkaç kısma ayrılır: Bir kısmının gerçekliği yoktur, bir kısmının ise vardır. Nitekim yahudi Lebid bin Asem, Rasûlullah'a sihir yapmıştır. Yine Hayber yahudileri İbn Ömer'e onların hurmalarını ölçmek için gittiğinde sihir yapmışlardır.

Denildiğine göre sihir bazan su üzerinde yürümekten, havada uçmaya ve benzeri olaylara kadar varır. Böyle bir hareketin sihir üzerine terettübü, yemeğe tokluğun, içmeye kanmanın, ateşe yakmanın terettübü gibidir. Tüm bunlarda gerçek fail Allah'tır.

(119-120) *«(Sihirbazlar) orada mağlub oldular. Küçük düştüler. Sonra da...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Hz. Musa ile sihirbazların toplanıp mücadele ettikleri yerin İskenderiyye olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Musa'nın âsası atılan ip ve sopaların tümünü yuttuktan sonra halkın üzerine yürür. Halk müthiş derecede korkar. İzdiham meydana gelir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 15 bin kişi ölür. Sonra Hz. Musa ejderhaya dokunur ve onun elinde önceki gibi, âsa halini alır. Allah'ın kudretiyle

oradaki ip ve sopaların hepsini yuttuğunu görünce sihirbazlar bunun ilâhî bir iş olup bir sihir olmadığını anlarlar. Hemen secdeye kapanırlar. Buradaki *«secde»* ile gerçek secde kastedilmektedir. Zaten ayetin *«hemen»* şeklindeki ifadesiyle kastedilen sürat'ten de bu anlaşılır. Böylece onların gerçek secdeyi bildikleri belli olmaktadır. Ya da buradaki *«secde»* ile başeğmek, huşu göstermek manaları kastedilmiştir. Yani mecazi bir kullanımdır söz konusu olan. Denildiğine göre o anda Hz. Musa ile Hz. Harun, Allah'a şükretmek maksadıyla —hakk bâtıla galebe çaldığından— secde ederler ve hemen arkalarındaki sihirbazlar da onlara uyar, secdeye kapanırlar.

قَالُوٓا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوْسٰى وَهٰرُوْنَ ﴿١٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ
اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ۭ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوْهُ
فِي الْمَدِيْنَةِ لِتُخْرِجُوْا مِنْهَآ اَهْلَهَا ۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ﴿١٢٣﴾ لَاُقَطِّعَنَّ
اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِّنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿١٢٤﴾
قَالُوْٓا اِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُوْنَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنْقِمُ مِنَّآ اِلَّآ اَنْ
اٰمَنَّا بِاٰيٰتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاۗءَتْنَا ۭ رَبَّنَآ اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَّتَوَفَّنَا
مُسْلِمِيْنَ ﴿١٢٦﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ
مُوْسٰى وَقَوْمَهٗ لِيُفْسِدُوْا فِي الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ ۭ قَالَ سَنُقَتِّلُ
اَبْنَاۗءَهُمْ وَنَسْتَحْيٖ نِسَاۗءَهُمْ ۚ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قٰهِرُوْنَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ
مُوْسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعِيْنُوْا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوْا ۚ اِنَّ الْاَرْضَ
لِلّٰهِ ۣ يُوْرِثُهَا مَنْ يَّشَاۗءُ مِنْ عِبَادِهٖ ۭ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِيْنَ ﴿١٢٨﴾ قَالُوْٓا
اُوْذِيْنَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَاْتِيَنَا وَمِنْۢ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا ۭ قَالَ عَسٰى
رَبُّكُمْ اَنْ يُّهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْاَرْضِ
فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُوْنَ ﴿١٢٩﴾ وَلَقَدْ اَخَذْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ
بِالسِّنِيْنَ وَنَقْصٍ مِّنَ الثَّمَرٰتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُوْنَ ﴿١٣٠﴾

121 — (Sihirbazlar) şöyle dediler: «Alemlerin Rabbine ıman ettik.»

122 — «Musa ve Harun'un Rabbine.»

123 — Firavun: «Ben size izin vermezden önce ona iman mı ettiniz? Kuşkusuz bu bir tuzaktır. Halkı şehirden çıkarmak için bu tuzağı kurmuşsunuz. Ancak ileride (başınıza gelecekleri) bileceksiniz.» dedi.

124 — «Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Sonra da hepinizi asacağım.»

125 — (Sihirbazlar) «Kuşkusuz» dediler, «Biz Rabbimize dönücüleriz».

126 — «Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara iman ettik, diye bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır akıt ve bizi müslüman olarak öldür.»

127 — Firavun kavminden ileri gelenler: «Musa'yı ve kavmini yeryüzünde fesat çıkarsınlar, seni ve mabudlarını terketsinler diye mi serbest bırakıyorsun?» dediler. (Firavun): «(Daha önce yaptığımız gibi) onların oğullarını öldüreceğiz, kız çocuklarını sağ bırakacağız. Kuşkusuz biz onların üzerine kahir olanlarız» dedi.

128 — Musa, kavmine: «Allah'tan yardım isteyin. Sabredin. Kuşkusuz ki yeryüzü Allah'ındır. Onu kullarından dilediğine miras olarak bırakır. Sonuç (zafer) muttakiler içindir.» dedi.

129 — (İsrailoğulları): «Ey Musa! Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da hep eziyete uğradık» dediler. (Musa): «Ümitsizliğe kapılmayın. Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak edip sizi onların yerine yeryüzüne hakim kılar da nasıl amel edeceğinize bakar» dedi.

130 — Andolsun ki Firavun ailesini kuraklık ve ürünlerin eksiltilmesiyle cezalandırdık. Umulur ki öğüt alırlar.

(121-122) *«(Sihirbazlar) şöyle dediler: Âlemlerin Rabbine iman ettik. Musa ve Harun'un Rabbine.»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

«Alemlerin Rabbi» ile bütün âlemleri emri altında tutan ve onlar üzerinde dilediği tasarrufu yapabilmeye muktedir olan Musa ve Harun'un Rabbi Allah Teâlâ kastolunmaktadır.

Rivayet edildiğine göre sihirbazlar, *«Biz alemlerin Rabbine iman ettik»* dediklerinde Firavun, *«Âlemlerin Rabbi benim»* der. Onlar da bu sefer *«Biz Musa ve Harun'un Rabbine iman ettik»* diye cevab verirler.

Cenab-ı Hak, sihirbazların kalbine iman verdiğinde onlar Allah'ın hidayeti üzerine secdeye kapanmışlar ve sonra da *«Âlemlerin Rabbine iman ettik»* diyerek imanlarını açığa vurmuşlardır. Bazı müfessirlere göre önce Allah'ın şanını yüceltmek için secdeye kapanmışlardı; zira Allah'ın o yüce kudretini görmüşlerdi. Sonra da *«Âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine iman ettik»* demek suretiyle imanlarını izhar etmişlerdir. İbn İshak'tan gelen rivayete göre sihirbazlardan ilk iman edenler daha önce söz konusu edilen dört reistir. Diğerleri de onlara uymuşlardır.

(123-124) *«Firavun : Ben size izin vermeden önce ona iman mı ettiniz?..»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Yani şöyle demek istiyordu Firavun : «*Ben size izin vermediğim halde Allah'a veya Musa'ya nasıl olur da iman edersiniz? Sizin bu yaptığınız, önceden hazırladığınız bir tuzaktır. Musa ile gizlice, el altından birlik olmuşsunuz. Yoksa bunu delilin kuvvetinden, mucizenin izharından kabul etmiş değilsiniz. Bu, önceden kararlaştırılmış bir durumdur.*» Böylelikle o, Kıptileri kendi tarafına çekmeye çalışmıştı.

İbn Cerir ve Ebu Şeyh, İbn Mesud'dan ve diğer sahabilerden şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Musa ile sihirbazların reisi bir araya geldiklerinde Hz. Musa ona, «*Seni mağlub ettiğim takdirde bana iman edip getirdiğim din üzerine şahidlik edecek misin?*» der. Sihirbazların reisi de «*Yemin ederim ki yarın öyle bir sihir yapacağım ki hiçbir sihir onu mağlub edemeyecektir. Fakat beni mağlub edersen eğer, Allah'a yemin olsun ki sana iman edip hak peygamber olduğuna şahidlik edeceğim.*» diye cevap verir. Bu sırada ise Firavun onları gözetlemekteydi.

İbn Münzir ve diğer tefsir alimlerinin İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre idam etmeyi ve çaprazlama el ve ayakları kesmeyi ilk kez uygulayan Firavun'dur. Allah Teâlâ da bu cezanın —suçlarının büyüklüğünden ötürü— yol kesicilere uygulanmasını emretmiş ve yol kesme suçunu «*Allah ve Resulüne savaş açmak*» şeklinde vasıflandırmıştır.

(125-126) «*Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde onlara iman ettik diye...*»

Bu Ayetlerin Tefsiri :

İbn Ebi Hatim'in Said bin Cübeyr'den rivayet ettiğine göre sihirbazlar secdeye kapandıklarında cennette kendileri için bina edilen konakları görmüşlerdir.

Evzai'den gelen rivayete göre secde ettiklerinde sihirbazlara cennet görünür ve onlar cenneti gördüklerinden dolayı Firavun'a, *«Bizi öldürürsen öldür. Nasıl olsa bizler Rabbimizin katına, O'nun rahmet ve sevabına döneceğiz»* derler.

Ayetin anlamı bir başka görüşe göre *«Biz de sen de Allah'a döneceğiz ve O aramızda hükmedecektir»* şeklindedir.

«Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır akıt ve bizi müslümanlar olarak öldür.» Yani «vermiş olduğun İslâm nimeti üzerinde bizi sabit kıl, tehdidinle bizi imtihan etme.»

İbn Abbas, Kelbi ve Süddi'den gelen bir rivayete göre Firavun, sihirbazları, tehdid ettiği şekilde cezalandırmıştır. Ancak bazı müfessirlere göre Firavun bu cezayı tatbik edememiştir. Nitekim Allah Teâlâ bir ayette *«Pazunu kardeşinle pekiştirip güçlendireceğiz. İkinize de öyle bir güç ve yetki vereceğiz ki ayetlerimiz sayesinde size erişemeyecekler. Siz de size uyanlar da galib olanlarsınız.»* (Kasas : 35) buyurmuştur.

(127) *«Firavun kavminden ileri gelenler: «Musa'yı ve kavmini yeryüzünde fesat çıkarsınlar, seni ve mabudlarını terketsinler diye mi serbest bırakıyorsun? dediler...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani dinî ve dünyevî fesat çıkarsınlar, halkı kendi dinlerine davet ederek onları sana karşı ayaklandırsınlar diye mi?

İbn Cerir'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre sihirbazların Hz. Musa'ya (a.s) iman etmesi sonrasında 600.000 kişi ona iman etmiştir.

Ayette sözü geçen *«Firavun'un mabudları»* ile yıldızlar kastolunmaktadır. Çünkü rivayete göre Firavun yıldızlara tapardı. Bu

bakımdan yıldızlar onun mabududurlar. Onun inancına göre güya süflî âlemi terbiye eden, yıldızlardır. Dolayısıyla yıldızlar Firavun'un, Firavun da insanların mabududur.

Süddi'den gelen bir rivayete göre Firavun'un, kavmi için edindiği putlar vardı. O, halkına —kendine yakın olmaları için— onlara tapmayı emretmişti. «*Ben sizin en büyük Rabbinizim*» demesinin nedeni işte budur. Başka bir görüşe göre Firavun'un bir ineği vardı ve ona tapıyordu. Güzel bir inek gördüğünde kavmine o ineğe tapmalarını emrederdi. Samiri, İsrailoğulları'na bu yüzden bir buzağı yapmıştır. İbn Abbas'a isnad edilen bu rivayet zayıf ise de Hindistan gibi bazı ülkelerde halen ineklere tapılıyor olması bu rivayeti teyid eder görünmektedir.

Süleyman et-Teymi, Firavun'un kendi boynunda bulunan bir şeye taptığını söylemektedir.

İbn Abbas'tan gelen rivayetlere göre Firavun'a ibadet ediliyordu ama o hiç kimseye ibadet etmezdi. Nitekim onun «*Sizin için benden başka bir ilah bilmiyorum*» sözüne dikkat edilmelidir. Bu noktadan hareketle bazı müfessirler, akla en yakın olanının Firavun'un dehrî (ateist) olmasıdır, demişlerdir.

«*Alihe*» kelimesi bazı müfessirlere göre «*ilahlar*» anlamında çoğul bir kelime olmayıp güneşin ismidir: Çünkü onlara göre Firavun güneşe tapıyordu.

«*Biz onların erkek çocuklarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız.*» Kavminin ileri gelenlerine bu şekilde konuşan Firavun, bu cezayı İsrailoğulları'na daha önce de uygulamıştı. Dilediğini yapabilme gücünde olduğuna, müneccimlerin mülk ve saltanatının yıkılmasına sebeb olacağını haber verdikleri kişinin Hz. Musa olmadığına çevresini inandırabilmek için bu şekilde konuşmuştu. Yani «*Biz daha önce nasıl galib durumdaysak şimdi de aynı şekil-*

de galib durumdayız. Değişen hiçbir şey yok. Zira onlar yine bizim elimizin altındadırlar.»

Firavun, Hz. Musa'yı öldürmekten ümidini kestiği için kavminin ileri gelenlerine, Musa'yı öldüreceğini söylemiştir. Çünkü Hz. Musa'nın şanının ne kadar yüce olduğunu görmüştü.

(128-129) *«Musa kavmine: Allah'tan yardım isteyin, sabredin. Kuşkusuz ki yeryüzü Allah'ındır...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Hz. Musa (a.s) bu sözleri teselli olsun diye söylemişti: «Allah'tan yardım isteyin, kulağınıza gelen bâtıl sözlere karşı sabredin. Kuşkusuz ki Mısır toprakları ve tüm yeryüzü Allah'ındır. Onu kullarından dilediğine miras olarak bırakır. Zafer de mutlaka müminlerin olacaktır.» İsrailoğulları da, *«Sen bize gelmeden önce de, geldikten sonra da Firavun tarafından hep eziyete uğradık»* diye karşılık verdiler. Çünkü Firavun'a, *«İsrailoğullarından bir çocuk dünyaya gelip senin mülkünü yıkacak, saltanatını yerle bir edecektir»* denildiğinden dolayı, o, İsrailoğullarına daha önce de eziyet etmişti.

Bazı müfessirlere göre Hz. Musa'nın gelmesinden öncesi ve sonrası ile onun doğmasından öncesi ve sonrası kastedilmektedir. Nitekim Firavun, Hz. Musa doğmadan önce de İsrailoğulları'nın erkek çocuklarını öldürüyordu. Bu cinayetler Hz. Musa'dan sonra da az bir zaman devam etmişti.

Bazı müfessirler, kastedilenin İsrailoğulları'nın çekmekte olduğu zahmetler ve kendilerine zorla yaptırılan hizmetler olduğunu söylemişlerdir. Yani onlar Hz. Musa (a.s) gelmezden önce de bu hizmetlerde çalıştırılıyorlardı, geldikten sonra da yine çalıştırılmışlardı.

Hz. Musa da onlara *«Ümitsizliğe kapılmayın. Umulur ki Rabbiniz düşmanınız olan Firavun'un kavmini helak edip sizleri onların yerine Mısır'a hakim kılar da nasıl amel edeceğinize bakar»* diyerek en beliğ, en güzel şekilde teselli veriyordu. Önce düşmanlarının helak olması, sonra da kendilerinin yeryüzüne hükümran olması müjdesini vermişti.

Bazı müfessirler bu ayetten aşağıdaki hadis-i kudsi'nin anlamını çıkarmışlardır: *«Allah'ın dostlarına Allah'a iman edip O'na güvenen ve ibadet eden kullarına kim düşmanlık ederse Allah ile savaşmış olur. O kimsenin mahvolması ve zarara uğraması kaçınılmaz bir gerçektir.»*

Burada önemle belirtilmesi gereken bir nokta vardır: Günümüzdeki bazı cahiller yukardaki hadiste olduğu gibi daha birçok ayet ve hadiste geçen *«veliyullah»* (Allah'ın dostu), *«veli»* (çoğulu evliya) gibi lafızları sadece velilikçe şöhret bulmuş bazı zat-ı kiramlara tahsis etmekte, ya da sadece ardından takılıp gittikleri bazı şahıslara atfetmektedirler. Oysa *«veli»* kavramı (çoğulu evliyadır) ayet ve hadislerde dost, Allah'a tevekkül eden, O'na dayanan, Allah'a gerçek anlamda kulluk eden kimseleri tarif eder. Kur'an'da *«İyi bilin ki Allah'ın velilerine (dostlarına) ne bir korku vardır ne de onlar üzüleceklerdir. Onlar iman eden ve Allah'tan çekinen kimselerdir.»* (Yunus : 62 - 63) buyurulmuştur. İman etmek, Allah'tan korkmak, ona gerçekten kulluk yapmak, O'na güvenmek velilik sıfatı ile her müslümanı tavsif eder. İşte yukardaki hadis-i kudsî'de de bu vasıftaki her müslüman kastolunmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın dostlarına, Allah diyenlere, Allah'a ibadet edenlere düşmanlık yapanlar Allah Rasûlü'ne savaş açmış olmaktadırlar. Allah'a savaş açan bir kimsenin de yok olması, dünya ve ahirette zarar görmesi muhakkaktır.

Kur'an'da *«Âsa»* fiili *«umulur ki»* şeklinde tereddüt değil kesinlik bildirir. Ancak Hz. Musa'nın kesinlik bildiren başka bir fiil

yerine *«umulur ki»* anlamına gelen *«âsa»*yı kullanması büyüklerin konuşmadaki tarzı üzerine cereyan etmiştir. Bazı müfessirler, O, Allah'ın karşısında edebe mugayir davranmamak için böyle bir ifade kullanmıştır, demektedirler. Bazıları da Hz. Musa muhatabı olan İsrailoğulları'nın mı yoksa onların çocuklarının mı Mısır' da hâkim olacaklarını bilmediğinden bu şekilde konuşmuştur. Çünkü rivayetlere göre Mısır ancak Hz. Davud'un zamanında fethedilmiştir, demiştir.

«Allah sizi onların yerine yeryüzüne hakim kılar da nasıl amel edeceğinize bakar.» Bu cümle İsrailoğulları'nın şükretmeleri ve nankörlüğün tehlikeli girdablarına kapılmamaları için söylenmiştir.

(130) *«Andolsun ki Firavun ailesini kuraklık ve ürünlerin eksiltilmesiyle cezalandırdık. Umulur ki öğüt alırlar.»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Ayette onlara bir süre tanınmadığı ve bir durumdan ötekine geçmeden onların kökünü kazıyan azabın üstlerine musallat edildiği bildirilmektedir.

Hatib Şirbini «Alu Firavun» ile Firavun ve ailesinin (çevresinin) kastedildiğini söylemektedir.

*«Sinin,» «sene»*nin çoğuludur. Bu kelimeyle kıtlık yılı kastedilmektedir. *«Sene»* kelimesi çokça kıtlık anlamında kullanıldığından onun özel ismi olmuştur. Ancak bolluk senesi böyle değildir. Hz. Peygamber'in (s.a) Kureyşlilere, *«Ey Allah'ım! O seneleri onlar üzerinde Yusuf'un seneleri gibi kıl»* şeklindeki bedduası da aynıdır. Yine başka bir rivayette, *«Ey Allah'ım! Yusuf'un seneleri gibi seneler (vermek suretiyle) onlara karşı bana yardım et!»* Yani, onları öyle bir kıtlığa düçar et ki sıkıntıya girerek bana karşı şerleri azalsın.

«Ürünlerin azalması,» onların tükenmesine ve oluşmasına engel olan hadiselerle vuku bulmuştur. Ya da az ürün veriyordu ekinler. Öyle ki bir hurma ağacında bir tek veya iki-üç hurma bile zorlukla çıkıyordu. Abd bin Humeyd ve diğerlerinin rivayet ettiğine göre bu azalma çöllerde ve hayatını hayvancılık yaparak kazananlarda da başgöstermişti. Şehirlerde de köylerde de bu azalma devam etmişti.

Hakim Tirmizî, *«Nevadir'ul-Usul»* adlı eserinde ve İbn Ebi Hatim, İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakleder: Allah, Firavun ailesini kıtlığa düçar ettikten sonra her şey kurur, hayvanlar ölüp gider. Hatta Nil nehri bile kurur. Firavun'un yanına gidip halk ona, *«Eğer iddia ettiğin gibi gerçekten Rab isen, Nil nehrinin suyunu akıt»* der. Firavun da onlara, *«su, yarın sabah akacak»* diye teminat verir. Onlar huzurundan çıktıktan sonra da, *«Eyvah! ben ne yaptım. Benim buna gücüm yetmez. Yarın beni yalanlayacaklar»* diye yakınmaya başlar. Sonra gece yarısı olunca kalkar, yünden yapılmış bir aba giyer ve yalınayak çıkarak Nil'e gider. Nil'in tam ortasında, suyun kaynağında durur ve şöyle diyerek yalvarır: *«Ey Allah'ım! Kuşkusuz sen benim senin kudretini ve Nil'i suyla doldurmaya gücünün yettiğini bildiğimi bilirsin. Onu su ile doldur.»* Sözleri biter bitmez Firavun suyun hışırtısını işitir. Su, kaynağından çıkıp dolu dolu akmaya başlar. Çünkü Cenab-ı Hakk onları nasıl olsa helak edecektir.

Şayet yukardaki rivayet doğruysa bu, Firavun'un dehrî (Ateist) olmadığına delâlet eder. Yani o kainatın yaratıcısını inkar etmiyordu. Ancak bu rivayetin sıhhatı kesin değildir. Böyle bir durumu Firavun'dan kim görmüş te rivayet etmiştir? (1)

Kıtlık, Firavun ve Âlîne, ibret almaları, küfrü terketmeleri, Allah'ı zikredip ona yalvarmaları için musallat kılınmıştır. Ya da

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 9, sh: 31.

kıtlık onlara, Firavun'un ilah olmadığını, aralarında müzakere etsinler diye verilmiştir.

Zeccac, bunun nedenini şiddet hallerinin kalbleri hassaslaştırıp Allah katındaki ihsana rağbet eder kılmasıyla açıklamaktadır. Nitekim bir ayette kişiye şer dokunduğu zaman uzun uzun yalvardığından bahsedilmiştir.

فَإِذَا جَآءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهٖ ۚ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
يَّطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَّعَهٗ ۗ أَلَآ إِنَّمَا طٰٓئِرُهُمْ عِنْدَ
اللّٰهِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿١٣١﴾ وَقَالُوْا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهٖ
مِنْ ءَايَةٍ لِّتَسْحَرَنَا بِهَا ۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٣٢﴾ فَأَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمُ الطُّوْفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ
ءَايٰتٍ مُّفَصَّلٰتٍ فَاسْتَكْبَرُوْا وَكَانُوْا قَوْمًا مُّجْرِمِيْنَ
﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوْا يٰمُوْسَى ادْعُ لَنَا
رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ ۖ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ
وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِيْٓ إِسْرَآءِيْلَ ۖ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ
إِلٰٓى أَجَلٍ هُمْ بَٰلِغُوْهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُوْنَ ﴿١٣٥﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ
فَأَغْرَقْنٰهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوْا بِـَٔايٰتِنَا وَكَانُوْا عَنْهَا غٰفِلِيْنَ
﴿١٣٦﴾ وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِيْنَ كَانُوْا يُسْتَضْعَفُوْنَ مَشَارِقَ
الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِيْ بَٰرَكْنَا فِيْهَا ۖ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ
رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِيْٓ إِسْرَآءِيْلَ بِمَا صَبَرُوْا ۖ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ
يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهٗ وَمَا كَانُوْا يَعْرِشُوْنَ ﴿١٣٧﴾

131 — Onlara bir iyilik (bolluk) geldiğinde «Bu bizim (hakkımız)dır» derler. Fakat kendilerine bir kötülük isabet ederse Musa ve beraberinde olanların uğursuzluğuna yorumlarlardı. İyi bilin ki onların uğursuzluğu Allah katındadır ama onların çoğu bilmez.

132 — (Firavun'un efradı): «Bizi büyülemek için ne kadar ayet (mucize) getirirsen getir yine de sana inanmayacağız» dediler.

133 — Bunun üzerine biz de onların üzerine Tufan, çekirge, kımıl (ekin güvesi), kurbağalar, kan ve birbiri ardınca ayetler (mucizeler) gönderdik. Yine de böbürlendiler ve suçlu bir kavim oldular.

134 — Azab üzerlerine çökünce, «Ey Musa! Sana verdiği sözün hürmetine bizim için Rabbine yalvar. Eğer bizden o azabı kaldırırsan yemin olsun ki sana iman edeceğiz ve İsrailoğulları'nı seninle beraber göndereceğiz» dediler.

135 — Biz onlardan varacakları bir süreye kadar azabı kaldırınca hemen yeminlerini bozdular.

136 — Biz de ayetlerimizi yalanladıkları ve onlardan gafil kaldıkları için kendilerinden intikam alarak onları denizde boğduk.

137 — Zayıf bırakılan (ve ezilen) o kavmi (genişlikle) mübarek kıldığımız yerine, doğularına ve batılarına varis kıldık. Rabbinin İsrailoğulları hakkındaki güzel sözü sabrettikleri için tam olarak yerine geldi. Firavun'un ve kavminin inşa edegeldikleri ve yükselttikleri herşeyi yıkıp yerle bir etti.

(131) *«Onlara bir iyilik (bolluk) geldiğinde...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Bu ayet o kimselerin hadiselerden ibret almadıklarını ve sapıklığa dalıp üzerinde bulundukları durumu devam ettirdiklerini ortaya koymaktadır.

«Hasene» kelimesiyle bolluk, refah ve genişlik kastolunmuştur. Nitekim Mücahid, bu kelimeyi *«bolluk ve afiyet»* ile tefsir etmiştir. Bazıları ise *«hasene»* kelimesine daha genel bir anlam vererek *«Onların hoşuna giden her şey»* şeklinde bu kelimeyi karşılamışlardır. Yani onlar hoşlarına giden bir şey gördüklerinde *«Biz bunu kendi bereket, uğur ve şansımızla kazandık. Bu bizim hakkımızdır. Herhangi bir yerden lutuf olarak verilmemiştir»* derlerdi. Fakat kendilerine bir *«seyyie»* (sıkıntı, darlık) dokunduğunda, başlarına bir belâ geldiğinde, *«Bu, Musa ve beraberinde olanların uğursuzluğudur»* diye yakınırlardı.

«Yetayyeru,» «tetayyur» kökünden gelir ve uğursuzluk anlamındadır. Şöyle ki: Araplar kuş uçurtarak, kuş sol tarafa uçarsa bunu uğursuzluğa, sağ tarafa uçarsa eğer, bunu da bolluk ve bereket yorarlardı. Nitekim *«Bana sol tarafta uçandan sonra sağ tarafta uçanla minnet et»* diye bir darb-ı mesel varid olmuştur. Uğursuzluk kelimesinin *«tetayyur»* (uçmak) anlamındaki bir kelimeyle anlamdaş olması yukarda belirttiğimiz gibi Arapların örfündeki bir kullanımdan dolayıdır.

«İyi bilin ki onların uğursuzluğu Allah katındadır.» ifadesi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları, onların uğursuzluğu Allah tarafından, yani O'nun hükmüyle gelmektedir, demişlerdir. Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Zeccac da *«Bu ifadeyle uğursuzluğun onlara dünyada isabet eden bir şey olmayıp Allah katında kendilerine vaadedilen bir ceza olduğu kastedilmektedir»* diyor. Yani uğursuzluk dünyada onların başına gelenler değildir. Hasan Basri de onların uğursuz saydıkları şeyin kendileri için bekletildiğini ve kıyamet gününde onunla cezalandırılacaklarını söylemektedir. Bazı müfessirler *«tair»* kelimesine *«nasib»* olarak anlam vermektedir. Yani onların nasibi, kaza ve kaderden kendilerine ulaşan pay, kendilerinin Allah katındaki uğursuzluklarından dolayıdır.

«Ama onların çoğu bilmez.» Yani bundan dolayı böyle konuşmaktadırlar. Bilgisizliğin onların hepsine değil de çoğunluğuna isnad edilmesi, bazılarının gerçeğin farkında olmasına rağmen gereği gibi davranmadıklarına işaret etmektedir.

(132-133) *«(Firavun'un efradı): Bizi büyülemek için ne kadar ayet (mucize) getirirsen getir yine de...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

Âsa mucizesi, kıtlık yılları ve ürünlerdeki azalma sonucunda sarfedilen bu sözler onların mucize kabilinden olan azablardan bir ibret almadıklarına delâlet eder. Nitekim bunun üzerine Allah Teâlâ, işledikleri suçlara karşılık onlara tufan (sel) gönderdiğini bildirmektedir. Tufan, onların bulundukları yerleri suya gömen, ekinlerini batıran yağmur veya selin adıdır. Bazı müfessirler, yeni vukubulan ve tüm yönleri kapsayan hadiselere *'Tufan'* dendiğini söylemişlerdir. Nitekim sel baskınlarına, kitlesel ölümlerede *'Tufan'* denir. Ancak bu Tufan'ın bir sel baskını olduğu daha meşhurdur. Bu konuda İbn Abbas'tan birçok rivayetler nakledilmiştir.

Ata ve Mücahid'den gelen rivayetlerde Tufan, kitlesel ölüm olayları şeklinde yorumlanmıştır. Hatta İbn Cerir de Hz. Aişe'den aynı yorumu nakletmiştir.

İbn Vehb, Tufan'ın Yemen dilinde taun (veba, kolera) salgını için kullanıldığını söylemiştir. Ebu Talha ise tufanın çiçek hastalığı olduğu görüşündedir. Nitekim yeryüzünde ilk kez çiçek hastalığının Firavun ve efradında görüldüğü nakledilmiştir.

Çekirgeler, Allah Teâlâ'nın ordularından biridir sadece. Allah o çekirgeleri kullarından dilediklerinin üzerine musallat eder. Ebu Zübeyr en-Numeyrî'den rivayet edilen merfu bir hadiste *«Çekirgeler Allah'ın ordularıdır ve onları öldürmek yasaktır»* buyurulmuştur. (Ebu Davud, İbn Mace, Tabarani). Ancak Beyhaki; bu hadis —sened itibarıyla sahih olduğu takdirde— çekirgelerin herhangi bir ekine zarar vermedikçe öldürülmelerinin yasak olduğuna delâlet eder, demektedir. Şayet ekinlere zarar veriyorlarsa, defedilmeleri için her türlü tedbirin alınması caizdir. Ya da çekirgelerin öldürülmesinin nehyi onlarla başa çıkmanın güç olmasından kinayedir.

Hz. Selman'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e çekirgeler hakkında sorulduğunda o şöyle demiştir: *«Allah'ın orduları içinde sayıca en çok olanıdırlar. Ne etlerini yerim ne de bundan nehyederim.»* (Ebu Davud)

İbn Abbas'a göre *«kummel,»* çekirgelerin küçükleri için kullanılan bir kelimedir. Bunlar kanatları oluştuktan sonra çekirge adını alırlar. Bazı müfessirler *«kummel»* ile kenelerin kastedildiği görüşündedir. Habib bin Sabit, bu kelimeyle câlan denilen bir kurtçuğun, İbn Zeyd *«pire»*lerin, Said bin Cübeyr ise ekin güvesinin kastedildiğini söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa (a. s), Firavun ve kavminin küfürdeki ısrar ve inadını görünce şöyle dua etmiştir: *«Ey Alla-*

hım. Firavun yeryüzünde büyüklenmektedir. Kavmi ahdini bozdu. Ey Rabbim! Onları öyle bir cezayla cezalandır ki bu onlara bir mihnet versin; kavmine ibret, onlardan sonra gelenlere de bir ders, işaret olsun.» Bunun üzerine Allah Teâlâ, şiddetli bir karanlık içinde 8 gün süren sağnak bir yağmur verir. Öyle ki bu süre içinde hiç kimse evinden dışarı çıkamaz. Evleri sel basar, boğazlarına kadar suya gömülürler. Fakat bu sırada, Mısırlılarla evleri iç içe olmasına rağmen, İsrailoğulları'nın meskenlerine bir damla su bile girmez. Sular toprak üzerinde aktığından onları ekin sürmekten, çalışmaktan alıkoyar. Bu sel cumartesiden cumartesiye tam 7 gün sürer. Firavun'un kavmi, *«Ey Musa! Rabbine dua et, bizden bu belayı kaldırsın. Biz de sana iman eder ve İsrailoğullarını seninle beraber göndererek gitmelerine mani olmayız.»* derler. Hz. Musa da (a.s) dua eder ve Allah Teâlâ da bu belayı üzerlerinden kaldırır. Öyle ki bitkiler benzeri görülmemişcesine yetişmeye başlarlar. Fakat bu sefer onlar bu suyun kendileri için bir nimet olduğu kanaatine vararak Hz. Musa'ya iman etmezler. Allah Teâlâ da onların üzerine çekirge sürülerini gönderir. Çekirgeler ekinlerini, tahıllarını, kapılarını, hatta tavanlarını, elbiselerini, yataklarını yemeye başlarlar. Öyle ki kapılardaki demir çivileri dahi kemirirler. Ancak İsrailoğulları'na yine bir şey olmaz. Mısırlılar daha önce yaptıkları gibi Hz. Musa'ya gelerek aynı şeyleri söylerler. O da sahraya çıkar, âsasıyla doğuya ve batıya doğru işaret ederek çekirgelerin geldiği taraflara döner bakar. Müfessirlerin rivayet ettiklerine göre esen bir rüzgâr çekirgelerin tamamını denize sürüklemiştir. Ancak Kıptiler bu mucizeyi de gördükleri halde iman etmezler. Bu sefer üzerlerine ekin güveleri (kummel) musallat kılınır. Onlar da çekirgelerden arta kalan ekini yiyip bitirirler. Hatta bu hayvancıklar insanların elbiselerinden içeri girip kanlarını emiyorlar, kim bir şeyi yemek isterse hemen o şeyin içine doluyorlardı. On çuval unla değirmene giden bir kimse üç küçük torbayla zor geri dönebiliyordu. Bunlar insanların saçlarının içine giriyor, kirpiklerinin, tüylerinin arasında yuvala-

nıyorlardı. Çiçek hastalığının ciltte yapmış olduğu tahribatın aynısını bu küçük kurtçuklar yapıyordu. Rahat uyuyamadıklarından dolayı hiç huzurları kalmamıştı. Mısırlılar yine Hz. Musa'ya yalvarırlar. O da Allah Teâlâ'ya dua eder. Allah Teâlâ da bu afeti onların üzerinden kaldırır. Bu sefer Hz. Musa'ya *«Senin bir sihirbaz olduğuna kesin bir şekilde inandık»* derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara kurbağa felaketini musallat eder. Her yer, evleri, arazileri, eşyaları, kapları kurbağa ile dolar. Kim hangi kabı açsa onun kurbağa ile dolduğunu görüyordu. Oturanların boğazlarına kadar kurbağalar sarılıyor, konuşmak isteyenlerin ağızlarına kurbağalar giriyordu. Yemek kaplarının içine giriyor, ateşlerini söndürüyorlardı. Yere uzanan kimsenin üstünde toplanıyorlar, yığın yığın geliyorlardı. Kimsenin kıpırdayacak hali kalmamıştı. Biri yemeğe başlasa elindeki lokmayı önce kurbağalar yutuyordu. Bir kimse hamur yapmak istese hamur teknesi kurbağalarla doluyordu. Sonunda yine Hz. Musa'ya müracaat ederek dua etmesi için yalvarırlar. O da kendilerinden bu belanın kalkması halinde iman edeceklerine dair söz alır. Belâ defolur ama yine sözlerini tutmazlar. Allah Teâlâ da üzerlerine kan gönderir. Öyle ki Nil nehri pıhtılaşmış bir kan şeklinde akmaya başlar Tüm sular kan haline gelir. Firavun bir Kıpti ile bir İsrailliyi aynı kabın önüne getiriyor, Kıptinin önü kan olurken İsrailliininki su olarak duruyordu. Ya da ikisini havuza sokuyorlar, Kıpti kana bulanmış olarak çıkarken İsrailli su ile yıkanmış bir şekilde çıkıyordu. Hatta bazan Firavun'un efradından bir kadın İsrailoğulları'ndan bir kadına gelerek kendisine su içirmesini istiyor ve fakat kendisine verilen su daha kabındayken kana dönüşüyordu. Onu kendisine içirmesini istese bu sefer su, ağzına gelirken kan oluyordu.

Zeyd bin Eslem bunun ra'f kanı olduğunu, yani sürekli burunlarından kan geldiğini söylemiştir. İşte tüm bu olaylar açık seçik, akıllı insana şeksiz - şüphesiz ibret veren ilâhî mucizelerdir Ve onların iddia ettikleri gibi sihir değildir. Onlar için birer imtihan olan bu olaylar, birbirlerinden farklı zaman aralıklarında mey

dana gelmişti ve aralarında birer aylık bir mesafe vardı. Nitekim İbn Munzir, İbn Abbas'tan böyle rivayet etmiştir. Yine İbn Ebi Hatim'in Zeyd bin Eslem'den rivayet ettiğine göre bu mucizeler 9 senede birer sene arayla tahakkuk etmiştir.

İmam Ahmed, «*Kitab'uz-Zühd*»de Nevf eş-Şamî'den şöyle rivayet etmiştir: Hz. Musa (a.s), Firavun'un efradını ve sihirbazları yendikten sonra Mısır'da 20 sene kalmıştır. 9 mucize göstermesine rağmen onlar müslüman olmaktan kaçınmışlardır.

Ebu Şeyh'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Hz. Musa sihirbazları yendikten sonra Mısır'da kalıp 40 sene Firavun ve efradını Allah'a davet etmiş, onlara mucizeler göstermiştir.

Şeyh Muhiddin ibn'ul-Arabi, «*Müsemerat*» adlı kitabında Hz. Musa'nın sihirbazların yenilmesi sonrasında Mısır'da 16 ay kaldığını, Firavun ve efradını korkuttuğunu, daha sonra onların Kızıldeniz'de boğulduklarını ve görmüş oldukları mucizelerin kendilerine bir yarar sağlamadığını anlatmaktadır.

(134) «*Azab üzerlerine çökünce, «Ey Musa! Sana verdiği sözün hürmetine bizim için Rabbine yalvar (...)» dediler.*»

Bu Ayetin Tefsiri :

«*Ricz*»in azab anlamında kullanılmış olduğu Hasan Basri, Katade ve Mücahid'den rivayet edilmiştir.

Said bin Cübeyr, onlara veba (kolera) hastalığının isabet ettiği görüşündedir.

Usame bin Zeyd'den rivayet olunan merfu bir hadiste «*ricz*»in veba (kolera) olduğu bildirilmiştir: «*Ricz vebadır. İsrailoğulları'ndan bir topluluğa gönderilmiştir. Şayet sizden önceki kavimlere musallat kılınan bu hastalığın bir yerde olduğunu işitirseniz sakın*

oraya gitmeyin. Bulunduğunuz beldede başgösterirse sakın o beldeyi terkederek hastalıktan kaçmayın.» Yani bu bulaşıcı hastalığı başka bir yere götürmeyin.

İbn Ebi Hatim'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Hz. Musa (a.s) İsrailoğulları'na, *«Herbiriniz bir koç kessin, avucunu onunla boyayıp kapısına sürsün»* diye emreder. Onlar da onun emrettiği şeyi yaparlar. Kıptiler, İsrailoğulları'na niçin böyle yaptıklarını sorunca onlar da *«Allah size azabını gönderecek. O zaman bizler o azabtan güvende olurken sizler helak olacaksınız»* diye cevab verirler. Bunun üzerine Kıptiler *«Allah sizleri sadece bu alametle mi tanıyacak?»* diyerek onlarla alay ederler. İsrailoğulları da *«Peygamberimiz bize böyle emretti»* derler. Sabah olduğunda Firavun'un kavminden 70.000 kişi vebaya tutulur. Öyle ki akşam olduğunda artık ölüleri gömecek güçleri kalmaz.

Ebu Müslim, Hz. Musa'nın Allah indindeki ahdini onun peygamberliğiyle yorumlamıştır. Yani mânâ, *«Allah katındaki peygamberliğinin hürmetine...»* şeklindedir. Nübüvvet, ahd ile ifade edilmiştir. Zira Allah onlara nübüvveti vereceğini ahdetmiştir. Buna karşılık peygamberler de bu yükü taşıyacaklarına söz vermişlerdir. Kişinin ahdine nasıl sadık kalması gerekiyorsa nübüvvetin şartlarına da sadık kalınmalıdır. Zira nübüvvet ahd mesabesindedir.

(135) *«Biz onlardan varacakları bir süreye kadar...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

İbn Abbas bu ifadeyi yani denizde boğulacakları süreye kadar, şeklinde yorumlamıştır. Hasan Basri de *«ölecekleri süreye kadar»* demiştir.

Onların azabtan kurtulmaları kendilerinin lehinde ve daimi bir kurtuluş değildi elbette. Azab sadece belirlenen bir süreye kadar ertelenmişti, o kadar.

(136) «Biz de ayetlerimizi yalanladıkları ve onlardan gafil kaldıkları için...»

Bu Ayetin Tefsiri :

«El-yemm,» İbn Abbas ve Süddi'den gelen rivayete göre deniz demektir. Bu kelime aynı zamanda tuzlu ve derin sulara, tatlı büyük nehirlere de karşılık olarak kullanılır. Leys, bu kelimenin derinliği bilinmeyen deniz anlamına geldiğini söylerken bazıları deniz dalgaları için kullanıldığını söylemiştir. İbn Kuteybe bu kelimenin aslında süryanice olduğunu öne sürmüşse de *«yemm»* kelimesinin Arapça olduğu daha şöhret kazanmıştır. Ayrıca Kur'an' da Arapça olmayan kelimelerin olmadığı şeklindeki rivayet oldukça kuvvetlidir.

Onların denizde boğulmalarının nedeni ayetleri yalanlamış olmalarıdır. Bir peygamberin getirdiği ayetleri yalanlamak böyle bir sonucun nedenidir. *«Ayetlerden gafildiler,»* yani ibret almamışlardı. O ayetleri yalanladıklarından onlara bakıp ders almıyorlar. O hali bildikleri halde yalanlamışlardı. Bu bakımdan ayetteki *«gaflet»* ile düşünmemek, ibret almamak ve sevmemek kastolunmuştur.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre *«anha»* ibaresindeki *«ha»* zamiri, cümlenin başındaki *«intikam aldık»* (yani boğduk) fiiline racidir. Bu takdirde ifade onların boğulacaklarından gafil oldukları şeklinde bir anlamı içerir.

(137) *«Zayıf bırakılan (ve ezilen) o kavmi...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani Firavun ve efradının köle edinip erkek çocuklarını kesmek suretiyle zayıf bıraktıkları İsrailoğulları'nı yeryüzünün doğularına ve batılarına varis kıldık. Hasan Basri ve Zeyd bin Es-

lem'den rivayet edildiğine göre *«yeryüzü»* ile Şam toprakları kastolunmaktadır. Yani anlam bu takdirde *«Şam'ın her tarafını onlara verdik»* şeklinde anlaşılmaktadır. Müfessir Beğavi, bu kelimeyle Şam ve Mısır toprakları kastedilmiştir, demektedir. Başka bir rivayette ise burada mustezafların oturdukları Mısır toprakları kastedilmiştir, denilmektedir. Nitekim Cübbai bu son görüşü tercih etmiştir. Bu görüşü ayrıca Ebu Şeyh, Leys bin Sa'dan da rivayet etmiştir. Yani *«Biz mustezaflara kendilerini zayıf bırakanların topraklarını verdik.»*

İsrailoğulları'nın Hz. Musa (a.s) ile birlikte Mısır'dan çıktıktan sonra bir daha oraya dönmedikleri şeklindeki görüşe sahib olanlar, onların varis kılınmalarını, orayı ellerine geçirmeleri, yani orada dilediklerini yapabilmek gücünü ellerinde bulundurmaları olarak veyahut zürriyetlerine oraya hakim olma imkânının verilmesi şeklinde yorumlamaktadırlar. Bu hakimiyet ise onlara göre Hz. Davud ve Hz. Süleyman döneminde tahakkuk etmiştir. Ancak bu yorum ilk bakışta anlaşılanın hilafınadır. Ayrıca Hz. Davud (a.s) döneminde Mısır feth olduğunda, İsrailoğulları Mısır'da kalmamışlar, sadece orada mülk edinmişlerdi. Asıl oturdukları yer, kutsal topraklar olan Filistin'di.

Bu görüşe göre, ibareden *«arz»* kelimesinin (daha önce geçen diğer *«arz»* kelimesinin de delâlet ettiği gibi) Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nı götürmek için Firavun'dan talebde bulunduğu kutsal topraklara delalet ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Musa (a.s), İsrailoğulları'na düşmanlarının helak olacağını va'detmişti. Böylece atalarından sonra onlar da orada hükümran olacaklardı. Yani Amalikalılar oradan çıkarılarak oraya onlar hakim olacaklardı. İşte bu ayette söz konusu va'dın yerine geldiği haber verilmektedir. Gerçekten düşmanları helak olmuş, o topraklar kendilerine verilerek orada yerleşmişlerdir. Böylece Hz. Musa'nın va'di yerine gelmiştir.

«Barekna fiha» (mübarek kıldığımız yerin) ifadesi o toprak-

ların ürünlerinin bollaşması anlamını tazammun eder. Böylelikle hem ürünleri çoğaltılmış hem de peygamberlerin, salih kimselerin yurdu kılınmıştır. Bu yerin doğuları ve batıları sözüyle Şam ve etrafı kastedilmişse eğer, anlamı açık demektir. Nitekim İbn Ebi Şeybe, Ebu Eyyub El-Ensari'den şöyle rivayet etmiştir: *«Gök gürültüsü, şimşek ve bereket Şam'a göçecekdir.»* Yani orası pek yağış alan bir bölge olacaktır.

ŞAM BÖLGESİNİN FAZİLETİ HAKKINDAKİ RİVAYETLER

Abdullah bin Havale el-Ezdi'den rivayet olunduğuna göre, o, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bana oturacağım bir belde seç»* diye Hz. Peygamber'e danışınca kendisine *«Şam'a git. Allah katında yeryüzünün en hayırlısı orasıdır. Allah'ın hayırlı kulları seçilir ve oraya sevkedilirler»* diye cevab verilmiştir (İmam Ahmed)

Vasile ibn'ul-Eska'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Şam'a gidin. Kuşkusuz ki, Şam, Allah'ın Haremeyninden sonra en seçkin beldedir. Allah'ın kullarının hayırlıları orada otururlar.»* (İbn Asakir)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a), *«Öyle bir zaman gelecektir ki o zaman Şam'a gitmeyen mümin kalmayacaktır»* diye buyurmuştur. (Hâkim bu hadisi rivayet ederek sahih olduğunu söylemiştir.)

Zeyd bin Sabit'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a), *«Ne mutlu Şam'a»* deyince kendisine bunun nedeni sorulur. O da, *«Allah'ın melekleri kanatlarını Şam üzerine germişlerdir»* diye cevab verir. (İmam Ahmed, Tirmizi, Tabarani, İbn Hibban ve Hâkim) Şam'ın fazileti hakkında muhaddislerin toplayıp biraraya getirdikleri ve naklettikleri birçok hadis vardır. Ancak bu hadislerin çoğuna karşı çıkılmıştır. Çünkü bu hadislerin uydurma olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bunun nedenlerinden biri, bir zamanlar

Şam'ın önemli merkezlerden biri olmasıdır. Şam, kıblenin soluna düşer. Bu beldeye Şam adı, Kenaniler'den oraya gidenlerin içinde sola doğru dönüp ayrılanların olması sebebiyle verilmiştir. Ya da Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın ismi buraya verilmiştir. Çünkü Sam kelimesi süryanicede «ş» harfiyle okunur. Veyahut Şam toprakları «*benli*» yani beyazı, kırmızısı ve siyahı olduğundan dolayı bu ismi almıştır.

İbn Ebi Hatim'in rivayet ettiğine göre tabiun'dan olan Ebu'l-A'bes'e, Şam'ın bereketli bölgelerinin nereleri olduğu soruluf. O da, cevab olarak, bir sınırının Mısır'a, bir sınırının Akabe Körfezi'ne, bir sınırın Fırat nehrine, diğer bir sınırın da Hud kavminin oturduğu bölgeye kadar uzanan topraklar olduğunu söyler. (Bu rivayette geçen Şam kelimesi ile bugün bilinen Dimeşk kastediliyor değildir. Ancak Dimesk söz konusu sınırlar içindedir.)

Şam hususunda insanlar ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Şam'ı övüp göklere çıkarırken diğerleri de yerin dibine batırıyorlardı. Bu beldede Ümeyyeoğulları'nın oturdukları unutulmamalıdır. Ümeyye ile Haşimoğulları arasında, Hz. Ali ile Muaviye döneminde (hatta daha önceleri) başlayıp devam eden bir sürtüşme vardı. Bu bakımdan Ümeyyeoğulları'nın halkın gözündeki itibarlarını yükseltmek ve Şam hakkındaki kin ve nefreti bertaraf etmek için bu bölge ile ilgili, olur olmaz rivayetler uydurulmuş ve nakledilmiştir. Bazı kimseler de buna mukabil Şam'ın aleyhinde uydurma rivayetlerde bulunmuşlardır. Mesela birisi şöyle rivayet etmektedir: «*Şam'dan kaçın ve sakın oraya gitmeyin. Şayet camie gitmemek size ağır gelse bile yine de oraya gitmeyin. Fısk ve fucur orada satılır, orada doğmuştur.*» Başka birisi de şöyle rivayet etmiştir: «*Şam, halkına bir cennettir. Onun gölgesinde yaşamak ne güzeldir. Orada nefsin iştahını kabartan nimetler vardır. Oranın —halkından başka— bir ayıbı yoktur.*»

Görüldüğü gibi, Şam'ı övüp göklere çıkaranlar da, eleştirip

yerin dibine geçirenler de olmuştur. Bana göre bir Hadis'e ancak sahih olduğu zaman uyulur. Hevaya tabi olmaktan Allah'a sığınırız. (1)

«Rabbinin İsrailoğulları hakkındaki güzel sözü, sabrettikleri için tam olarak yerine geldi.» ifadesinde geçen *«kelime»* (söz) tabiri, Allah'ın onlara yardımı ile bulundukları yere hakim olacaklarının va'di anlamındadır. Yani Allah Teâlâ, elçisinin diliyle onlara bu va'dlarda bulunmuş, sonra da va'dini yerine getirmiştir. Bazı müfessirler bununla Allah'ın ezeli ilminin kastedildiği görüşündedirler. Bu yoruma göre ayet, düşmanlarının helak olması ve kendilerinin yeryüzüne hükümran olmaları gibi haklarındaki takdirlerin tahakkuk etmesi şeklinde anlaşılır. Yine diğer bir tabir olan *«el-hüsna,» «ahsen»in* müennesi (dişisi)dir. *«Kelime»* (söz) lafzının sıfatıdır. Hasan Basri'den gelen bir rivayete göre *«kelime»* ile Allah'ın onlara va'dettiği cennet kastedilmiştir. Ancak bu yorum ayetin siyak ve sibakı ile uyuşmamaktadır.

Bu ayette insanlar sabretmek hususunda teşvik edilmektedirler. Belâ ve musibetler karşısında sabırsızlık gösterenler kendi başlarına bırakılırlar. Sabredenlere ise en sonunda selamet verilir. Bir rivayette İsrailoğulları'ndan sabredenlerin kazandıkları kılıca sarılanların ise bundan bir hayır görmedikleri anlatılmaktadır. Ayrıca bu ayet üzüntü duyup meyus olmanın sabra ters düşmediğini de tazammun eder. Çünkü Allah'ın kendilerini sabırla vasıflandırdığı İsrailoğulları *«Sen bize gelmeden önce de, sonra da hep eziyete uğradık»* derken üzüntülerini belirtmişlerdi.

«Firavun'un ve kavminin inşa edegeldikleri ve yükselttikleri her şeyi yıkıp yerle bir ettik.» Yani Firavun ve Kıptilerin yapmış oldukları sarayları yıkıp bağ ve bahçelerini harab ettik. Haman'ın yapmış olduğu gökdelen gibi birçok binaları devirdik.

(1) Alusî, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 37-38.

Birçok alim sihir sanatının Hz. Musa (a.s) döneminde oldukça geliştiği için onun mucizesinin de bu konuda gösterildiğini öne sürmektedir. Nitekim Hz. İsa (a.s) döneminde tıb oldukça gelişmiş olduğundan onun mucizesi de bu konuda tahakkuk etmiştir. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a) döneminde de fesahat ve belağat revaçta olduğu için kendisine yazılan, söylenilen her şeyi susturan Kur'an-ı Kerim verilmiştir. Bu bakımdan her peygambere döneminde revaç bulan hususta mucize verilmesinin nedeni, kavimlerini daha kolay etki altına almalarını sağlamak içindir.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْبَحْرَ فَأَتَوْا۟ عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ
عَلَىٰٓ أَصْنَامٍ لَّهُمْ ۚ قَالُوا۟ يَٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ
ءَالِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ
وَبَٰطِلٌ مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْغِيكُمْ
إِلَٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَإِذْ أَنجَيْنَٰكُم
مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ۖ يُقَتِّلُونَ
أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ۚ وَفِى ذَٰلِكُم بَلَآءٌ
مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾ وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً
وَأَتْمَمْنَٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ
وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَٰرُونَ ٱخْلُفْنِى فِى قَوْمِى وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ
سَبِيلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ
قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى
ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ
لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ
قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

138 — İsrailoğulları'nı denizden geçirdik. Onlar (yolculuk esnasında) putlara tazim edip tapan bir kavmin yanına vardılar: «Ey Musa! Bunların ilahları gibi bize de bir ilah (put) yap» dediler. (Musa): «Kuşkusuz siz cahillik yapan bir kavimsiniz» dedi.

139 — Kuşkusuz ki bunlar içinde bulundukları durumla helak olmaya mahkumdurlar. Yapmakta oldukları da bâtıldır.

140 — (Musa): «Allah sizi alemlere üstün kılmış iken ben size Allah'tan başka bir ilah mı arayacağım?» dedi.

141 — Hatırlayın o zamanı ki, sizi Firavun'un efradından kurtarmıştık. Onlar size işkencenin en kötüsüyle azab ediyorlardı. Erkek (çocuklarınızı) öldürür, kadınlarınızı (kızlarınızı hizmet için) sağ bırakırlardı. Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardır.

142 — Musa ile otuz gece sözleştik ve ona (otuz geceye) on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin tayin ettiği süre kırk geceye tamamlandı. Ve Musa, kardeşi Harun'a: «Kavmin içinde benim yerime geç, ıslah et. Sakın fesat çıkaranların yoluna tabi olma» dedi.

143 — Musa tayin ettiğimiz vakitte gelince Rabbi onunla konuştu. (Sonra Musa): Ey Rabbim! Bana kendini göster ki seni göreyim» dedi. (Allah): «Asla beni göremezsin. Fakat şu dağa bak. Eğer o (dağ) yerinde kalabilirse sen de beni görebilirsin» dedi. Rabbi dağa tecelli edince dağı paramparça etti. Musa da bayılarak yere düştü. Ayılınca, «Seni (her türlü ortaktan) tenzih ederim. Sana tevbe ettim ve ben müminlerin ilkiyim» dedi.

(138-139) «İsrailoğullarını denizden geçirdik. Onlar (yolculuk esnasında) putlara tazim edip tapan bir kavmin yanına vardılar...»

Bu ayette Firavun'un kıssasına son verilip İsrailoğulları'nın kıssasına başlanılmaktadır. İsrailoğulları'na verilen mucizeler sonrasında onların neler yaptıkları açıklanarak, Medine'deki yahudilerden gördüğü kötülük karşısında Hz. Peygamber'den sabırlı davranması istenmekte, kendisine teselli verilmektedir. Çünkü bu yahudilerin ataları Hz. Musa'ya da aynı şekilde davranmışlardı. Ayrıca müminler uyarılarak kendilerini muhasebe, Allah'ın nimetlerini murakabe etmekten gafil olmamaları tenbih edilmektedir. Zira İsrailoğulları da aynı şekilde Allah'ın nimetlerinden gafil oldukları için musibetlere düçar olmuşlardı.

Mecma'ul-Beyan'da ayette geçen *«deniz»* ile Nil nehrinin kastedildiği öne sürülmüşse de bu görüş yanlıştır. Çünkü İsrailoğulları Nil'den değil Kızıldeniz'den geçmişlerdi.

Kelbî'nin rivayetine göre Hz. Musa (a.s) İsrailoğulları'nı aşura günü denizden geçirmiştir. Firavun ve kavmi helak olduktan sonra da Allah'a şükürlerini ifade etmek amacıyla oruç tutmuşlardı.

«Onlar (yolculuk esnasında) putlara tazim edip tapan bir kavmin yanına vardılar» ifadesinde sözkonusu edilen kavim, Katade'nin rivayetine göre, Lahm bin Adiy bin Amr bin Seba'ya nispet

edilen bir kabiledir. Bazı müfessirler ise bu kavmin Kenaniler'den olan Amalikalılar'ın olduğunu söylemişlerdir. Çünkü putlara taptıkları için Allah, Hz. Musa'ya (a.s) onlarla savaşma emri vermiştir.

İbn Cerir'in rivayet ettiğine göre onlar bakırdan yapılmış buzağı heykellerine tapıyorlardı. Bazıları da onların taştan yapılmış heykellere taptıkları görüşündedir. Bu manzarayı gören İsrailoğulları, zaten Mısır'da putperestliğe aşina olduklarından, Hz. Musa'ya müracaat ederek kendilerine onlarınki gibi bir put yapmasını isterler. Bu istekler karşısında hayrete düşen Hz. Musa (a.s), o kadar büyük mucizeler görmelerine rağmen böyle bir istekte bulunan kavmini cahillikle suçlar. Yani onlara tevhidi bilmediklerini ve puta tapanların helak olacaklarını söyler. Çünkü Allah Teâlâ onların dinlerini Hz. Musa'nın eliyle mahvedip putlarını yok edecektir. Onların putlara yaptıkları ibadetin, (bununla Allah'a yaklaşmayı kastediyorlarsa da) kendilerine hiçbir yararı olmayacaktır.

(140-141) *«(Musa) Allah sizi alemlere üstün kılmış iken...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri :

İsrailoğulları ya kendi dönemlerinde her bakımdan ya da sadece kendilerine verilen mucizeler yönünden âlemlere üstün kılınmışlardı. Mutlak olarak bir üstün kılınma değildir bu. Sadece mucizeler nedeniyle üstün kılınmışlardır, o kadar. Çünkü aksi takdirde Ümmet-i Muhammed'den de üstün olmaları gerekecektir. Oysa *«Siz insanlar arasından çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz»* (Alu İmran : 110) ayeti mucibince Ümmet-i Muhammed diğer ümmetlerden üstündür. Peygamber ve melekler ise *«âlemler»* lafzının kapsamına girmezler. Muhtemelen onlar bir karine ile İsrailoğulları'nın üstün oldukları alemlerden dışta tutulmuşlardır.

İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan (a.s) kendilerine put yapması

şeklinde bir istekte bulunmaları, Bağavi'nin dediğine göre, Allah'ın vahdaniyetinden şüphe etmeleri nedeniyle değildir. Onların amacı, tazim edip tapmakla Allah'a yaklaşmalarına vesile olacak bir put-ilah edinmekti. Böyle yapmanın dinlerine bir zarar vermeyeceğini sanıyorlardı. Bu da onların çok cahil bir topluluk olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu bir irtidad (dinden dönmek) tir.

Amaçları ne olursa olsun hepsi böyle bir istekte bulunmamıştı. Sadece bir bölümlerinin böyle bir istekte bulunduklarına dair ittifak hasıl olmuştur.

Leys'ten rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a), Huneyn gazvesine çıktığında müşriklerin taptıkları bir ağacın yanından geçer. Müşrikler silahlarını bu ağaca asar, çevresinde otururlardı. Bu ağaca Zat'ul-Envat adını vermişlerdi. Sahabiler, Râsûlüllah'a (s.a) «Bize de müşriklerinki gibi bir Zat'ul-Envat kıl» dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *«Subhanallah!»* (Başka bir rivayette: *Allahu Ekber)* diye hayretini ifade ederek *«Bu isteğiniz tıpkı İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan 'Onların ilahları gibi bize de bir ilah yap' demelerine benziyor. Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki sizden öncekilerin yollarından yürüyeceksiniz»* dedi. (Tirmizi)

Kesir bin Abdullah bin Avf'tan rivayet edildiğine göre, ki o babasından, o da dedesinden şöyle işitmiştir: *«Biz Fetih yılında Hz. Peygamber'le birlikte, bin küsür kişi, sefere çıktık. Mekke ve Huneyn fetholundu. Huneyn ile Taif arasında, içinde Sidre ağacı bulunan bir arazideydik. O ağaca daha önce müşrikler silahlarını asarlardı. Zat'ul Envat denilen bu ağaca taparlardı. Hz. Peygamber bu ağacı görünce yüzünü çevirdi. Çok sıcak bir gün olmasına rağmen o ağaçtan daha bodur başka bir ağacın gölgesinde oturdu. Bu sırada yanına bir kişi gelerek «Ey Allah'ın Rasûlü! Onlarınki gibi bize de bir Zat'ul-Envat kıl» dedi. Bunun üzerine Hz. Pey-*

gamber, «İşte bu, daha öncekilerin sünnetlerindendir. Muhammed' in nefsini kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bu söz tıpkı İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya 'Onların putları gibi bize de bir put yap' demeleri gibidir.» (Tabarani)

Görüldüğü gibi bu rivayet bu sözü sarfedenin aslında bir kişi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Cahilliği sebebiyle söylediği için o kimse mazur sayılmış ve kafir olmamıştır. Çünkü böyle olsaydı Hz. Peygamber ona imanını yenilemesini (tecdid-i iman) söylerdi. Oysa bu şekilde bir ibare nakledilmemiştir.

Günümüzde halk, maalesef, *«Zat'ul-Envat»* kabilinden bir sürü put edinmiştir. Nice Somuncu Babalar, Telli Babalar, Şekerci Babalar, bir sürü yatırlar, türbeler ve yine nice çaputların, iplerin bağlandığı dallar, ağaçlar vardır. Öyle ki *«emr-i bil maruf»* beyaz develerden daha az, onu yerine getirmek ise yıldızlara asılıdır. Emir, vahid ve kahhar olan Allah'ın elindedir. (1)

(142) *«Musa ile otuz gece sözleştik ve...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Rivayet edildiğine göre daha Mısır'da bulunuyorlarken İsrailoğulları'na Hz. Musa (a.s), *«Şayet Allah Teâlâ düşmanınızı helak ederse, size içinde yapacağınız ve kaçınacağınız her şeyin yazılı olduğu bir kitab getireceğim»* demiştir. Firavun helak olduğunda Hz. Musa (a.s) Rabbinden o Kitab'ı ister ve Allah Teâlâ da ona, (Zi'l-Kade ayında) otuz gün oruç tutmasını emreder. Ancak Hz. Musa (a.s) otuz günü doldurduğunda ağzından gelen kokudan rahatsız olur ve misvak kullanır. Bunun üzerine melekler, *«Biz senin ağzından misk kokusu duyuyorduk. Ama sen o kokuyu misvak kullanmakla giderdin»* derler. Böylece Allah Teâlâ o otuz günün üzerine (z'i-lhicce'nin) on gününü daha eklemesini emreder.

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt:9, sh: 42 - 43.

Deylemî, İbn Abbas'tan merfu olarak şöyle bir rivayet nakletmiştir: Hz. Musa otuz gün sonrasında Rabbine gidib konuşmak ister ama oruçlu olan bir kimsenin ağzındaki o kokuyla Rabbiyle konuşmayı uygun görmeyerek yerden bazı otlar alır ve çiğner. Rabbi ona orucunu niçin bozduğunu sorar. O da *«Ya Rabbi! Ağzım kötü kötü kokarken seninle konuşmaya utandım»* diye cevab verir. Allah Teâlâ; *«Bilmiyor musun ki oruçlunun ağzından gelen koku benim katımda misk kokusundan daha güzeldir. Git, on gün daha oruç tut, sonra yanıma gel!»* diye buyurur. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) Rabbinin emrini yerine getirir.

Bazı müfessirlere göre, Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya (a.s) otuz gün oruç tutmasını ve onu kendisine yaklaştıracak diğer amelleri yapmasını bu günlerde emretmiştir. Sonra da Tevrat nazil olmuştur.

Bakara suresinde (51) *«40 gün»*ün zikri mücmel, burada ise mufassal geçmiştir.

«Ve Musa, kardeşi Harun'a : 'Kavmin içinde benim yerime geç, ıslah et. Sakın fesat çıkaranların yoluna tabi olma' dedi.» Yani benim vekilim ol ve onların yaptıklarına dikkat et. Hz. Harun da Hz. Musa gibi bir peygamber olmasına rağmen Hz. Musa'nın O'nu yerine vekil olarak bırakması, bazı rivayetlere göre, riyasetin sadece Hz. Musa'ya verilip O'na verilmediğinden kaynaklanıyordu. Çünkü riyaset ile risaletin bir kişide toplanması diye bir gereklilik söz konusu değildir. Nitekim İsrailoğulları'na ait kıssalarda bu vakıa gözlenebilmektedir.

Bazı müfessirlere göre Hz. Harun (a.s), asalet hükmü gereğince (soy bakımından) nebî, tebaiyyet hükmü gereğince (Hz. Musa'ya tabi olması bakımından) rasûl'dür. Dolayısıyla söz konusu vekaletin nedeni işte budur.

Bazı müfessirler de Hz. Musa'nın bu sözlerini, iki memurdan birisinin bir yere gideceği zaman diğer arkadaşına tenbihte bulunması şeklinde anlamışlardır.

(143) *«Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelince...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani Musa bizim huzurumuza tayin ettiğimiz vakitte (40 günden sonra) gelince, harfli ve sesli olarak, mahlukların konuşmasına benzemeyen bir tarzda, Rabbi onunla konuştu. Selef-i salihin bu görüştedir.

Hz. Cabir'den rivayet edildiğine göre Allah, Tur gününde Hz. Musa ile konuşurken onu daha önce çağırdığı günkü konuşmasından daha başka bir şekilde konuşmuştur. Bunun üzerine Hz. Musa: *«Ey Rabbim! Bu, daha önce benimle konuştuğun gibi midir?»* diye sorar. Allah, *«Ben seninle on bin dil gücüyle konuştum. Tüm dillerin gücü benim içindir ve ben daha kuvvetliyim»* diye buyurur. Hz. Musa, İsrailoğulları'na geri döndüğünde kendisine: *«Ey Musa! Bize Rahman'ın konuşmasının özelliklerini anlat»* diye ısrar ederler. Hz. Musa, *«Siz hiç çakan şimşeklerin sesini duymadınız mı? İşte o ses de işittiklerinizin en tatlısıdır. Allah'ın sesi de onun gibidir ama o değildir» diye buyurur.* (Bezzar, İbn Ebi Hatim, Ebu Nuaym ve Beyhaki).

Ebu'l-Huveyris Abdurrahman bin Muaviye'den rivayet edildiğine göre, Allah, Hz. Musa'nın gücü yettiği kadar kendisiyle konuşmuştur. Şayet kelamın tamamıyle konuşsaydı o buna güç yetiremezdi. (İbn'ul-Munzir, İbn Ebi Hatim ve Hâkim)

Bir topluluk Ka'b-ul Ahbar'dan şöyle rivayet etmiştir: «Allah, Hz. Musa ile konuştuğunda bütün dillerde konuşmuştur. Hz. Musa, *«Ya Rabbi! Hiçbir şey anlamıyorum»* dediğinde bütün dillerin bitiminde, onun sesinin benzeriyle, onun diliyle konuşur.»

Deylemi'nin Ebu Hüreyre'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Kardeşim Musa, Rabbinin münacaatına çıktığında Rabbi onunla 1200 kelime konuşmuştur. İlk konuştuğu dil Berberice idi.»*

Eş'ari'den nakledildiğine göre, Hz. Musa ancak Allah'ın zatıyla kaim olan kendi kavlini dinlemiştir. Dinledikleri herhangi bir cihete tahsis edilmiş değildir.

Bunu fiilî işitmeye hamletmek güçtür. Çünkü bunun hilafına gelen rivayetler vardır. Görünüşe göre, Eş'ari'den yapılan bu nakil doğruysa İmam Eş'ari bu görüşünden dönerek *«el-İbane»* adlı eserinde doğruluğuna inandığı selefin yoluna uymuştur. (1)

Hz. Musa (a.s) bu görüşme esnasında Allah Teâlâ'nın zatına (kendisine) bakmak ister. Allah, *«Sen, yaradılış bakımından bu halinde olduğun sürece beni göremezsin. Ancak şu dağa (Tur-i Sina veya Zebil) bir bak! Eğer o yerinde dursa (tecelli etmem onu parçalamazsa) tecelli ettiğimde beni görebilirsin»* der. Fakat Cenab-ı Hak, (zatına layık olan bir tarzda) dağa tecelli edince dağ paramparça olur. Tabii ki bu, Allah Teâlâ'nın dağı idrak sahibi kılmasından sonradır.

Enes bin Malik kanalıyla rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bu ayeti okurken iki parmağıyla işaret ederek baş parmağının ucunu serçe parmağının boğumu üzerine koymuş ve *«İşte dağ böyle parçalanmıştır»* demiştir. (İmam Ahmed, Abd bin Humeyd, Tirmizi).

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Allah Teâlâ'nın cemalinden sadece küçük parmak kadarı dağa tecelli etmiş ve dağı yerle bir etmiştir. Ancak en doğru görüş, bu ayetin müteşabihattan adde-

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt: 9, sh: 44-45.

dilmesidir. Allah katındaki anlamı neyse biz ona iman eder, ilmini Allah'a havale ederiz.

İbn Abbas ile Hasan Basri'den gelen rivayete göre Hz. Musa bayılarak, Katade'den gelen rivayete göre ölerek yere düşmüştür. Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Hz. Musa, Arefe'ye rastlayan perşembe günü bayılmış, cuma günü akşamına kadar böylece baygın bir halde kalmıştır.

Bazı hikâyecilerin, *«Melekler baygın olan Hz. Musa'nın yanından geçerken ayaklarıyla ona vurup, 'Ey hayırlı kadının oğlu! Rabbini görmek isteyen sen miydin?' derler.»* tarzındaki hikâyeleri basit ve güvenilmez nakillerdir. Bu tür nakiller kesinlikle doğru (sahih) değildir. Çünkü melekler, Allah'ın kendisiyle konuştuğu peygamberi Hz. Musa'yı ayaklarıyla iteleyip aşağılayamazlar. Böyle bir davranış risalete de, meleklerin yapılarına da ters düşer.

Hz. Musa (a.s) ayılınca (Katade'nin dediğine göre ruh bedenine dönüp anlayış ve hissiyatı kendisine verilince) Allah'ın emrini yüceltir ve *«Subhaneke»* (Seni herhangi bir şeyde mahlukatına benzetmekten ve iznin olmaksızın senden bir şey istemekten seni tenzih ederim) diye nida ederek *«Tevbe ederim, ben müminlerin (azametine ve senden izinsiz bir şey istenmeyeceğine iman edenlerin) ilkiyim»* der.

RÜYETULLAH (ALLAH'IN GÖZLE GÖRÜLMESİ) MESELESİ

Allah'ın görülmesini (rüyetullah'ı) mümkün görenler bu ayetle istidlal etmişlerdir. Çünkü eğer bu mümkün olmasaydı. Ulu'l-Azm olan Hz. Musa (a.s) gibi bir peygamber *«Kendini bana göster»* demezdi. Ancak rüyeti inkar eden mutezile de bu ayetle istidlal ettiğinden onlarla ehli sünnet arasında bu konuda ciddi bir tartışma açılmıştır. Bu tartışma şu şekilde özetlenebilir.

Ehli Sünnet bu ayetin, rüyetin mümkün olduğuna iki yönden delalet ettiğini söylemiştir :

1) Hz. Musa, Allah'tan kendisini ona göstermesini istemiştir. Şayet Allah'ın görülmesi muhal olsaydı —ki Hz. Musa (a.s) muhali bilen birisi kabul edilirse (ki bu da mutlaktır)— muhali talep etmezdi. Yok eğer *«Hz. Musa (a.s) muhali bilmiyordu»* diyorsak, Mutezile'nin ilimlerin sadece bir kısmını bilen mensublarının Allah için neyin mümkün olup olmadığı meselesini Hz. Musa'dan daha iyi bildikleri ortaya çıkar ki, bu bilgisizliğin ve akılsızlığın en son derecesidir. Muhaliyyetin bâtıl olduğu anlaşıldığına göre rüyetin olabilirliği kesinlik kazanmıştır.

2) Ayette rüyet, dağın istikrarı (yerinde durması) şartına bağlıdır. Bu da haddi zatında mümkündür. O halde mümküne bağlı bir şey de mümkündür.

Mutezile bu görüşleri birçok yönden eleştiriye tabi tutmuştur. Bunları kelam kitaplarına havale ediyoruz. Dileyenler oralara müracaat edebilirler.

Bir mutezilî olan Zemahşeri, *«Keşşaf»* adlı tefsirinde, bu ayetin rüyetin imkânsızlığı konusunda gayet beliğ bir delil olduğunu söyledikten sonra sözlerine şunları ilave ediyor: *«İslâm ile isimlenip kendilerine «Ehl-i Sünnet ve 'l-Cemaat» adını verenlerin böylesine bir azimeti nasıl yol edinmiş oldukları çok şaşırtıcıdır. Sakın onların bilakeyf (keyfiyetsizlik) prensibinin arkasına saklanmaları seni aldatmasın. Zira bu prensib onların ileri gelenlerinin kurmuş oldukları tuzaklardan biridir.»*

Bazı müdekkikler bu konuyu şu şekilde özetlemektedirler: Hz. Musa rüyetin mümkün olduğunu ve Allah'ın dünyada kullarından dilediğine görünmesinin aklen caiz olduğunu biliyordu. Rüyet için zikredilen şartlara gelince, bunlar aklî şartlar değillerdir. Fakat Hz. Musa (yaradılış itibariyle) değişmedikçe rüyetin imkânsız olduğunu bilmiyordu. Bunu Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan talep ettiğinde öğrenmiş oldu. Onun bunu bilmemesi ise mer-

tebesini düşürmez. Çünkü bunlar işitmek yoluyla öğrenmeye bağlı emirlerdendir. Semî (işitmek yoluyla öğrenilecek) emirleri bilmemek eksiklik değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a) mahlukatın en alimi olduğu sahih bir şekilde bilinmesine rağmen kendisine bazı şeyler sorulduğunda *«Ben bunu Cebrail'e soracağım»* demiştir. Bunu Cebrail'e sorunca,: o da, *«Ben bunu Âlemlerin Rabbi'nden soracağım»* demiştir. Ayrıca meleklerin *«Sen her türlü ortaktan münezzehsin. Senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur»* şeklindeki ifadesi Kur'an'da (Bakara : 32) bildirilmiştir.

Mutezile'nin iddia ettiği gibi bu ayet rüyetin mümkün olmadığına delil değildir. Aksine mümkün olduğuna daha net ve belirgin bir şekilde delildir.

Hz. Musa'nın bu talebte bulunmasından sonra Rabbini görüp görmediği ihtilaf konusu olmuştur. Çoğu alim, ne bayılmadan önce ne de sonra görmediği kanaatindedir. Fahruddin Razi, bayıldıktan sonra (ayılınca) gördüğünü, Muhiddin ibn'ul-Arabi, baygınlıktan sonra gördüğünü ve bu baygınlığın ölüm olduğunu söylemiştir. Şeyh İbrahim el-Gurani, Hz. Musa'nın bayılmadan önce hakikaten Rabbini gördüğünü ve bu yüzden bayıldığını, nitekim dağın da bundan dolayı paramparça olduğunu ileri sürerek, Ebu Şeyh'in Ebu Hüreyre'den rivayet ettiği şu hadise dayanmaktadır: *«Allah tecelli ettiğinde Hz. Musa, on fersah ötedeki karıncanın kupkuru taş üzerinde, kapkaranlık gecede yürüdüğünü görüyordu.»* Ayrıca Ebu Ma'şer'den rivayet edilen şu hadisle istişhad ediyordu: *«Musa 40 gün öylece durdu. Bu süre içinde ona bakan hemen ölüyordu. Bunun nedeni de Âlemlerin Rabbi'nin nuruydu.»* Ezbu Ma'şer'den gelen bir rivayet ile Hz. Peygamber'in, *«Kuşkusuz Allah Musa'ya konuşmayı, bana da rüyeti verdi. Makam-ı Mahmud ve Havz-ı Mevrud ile de beni üstün kıldı.»* hadisinin arası şöyle telif edilebilir: Allah Teâlâ'nın peygamberimize vermiş olduğu rüyet, baygınlık veya ölümün olmadığı, sebat ve beka ile birlikte olan bir rüyettir. Nitekim Hz. Musa'ya verdiği kelam da böyledir. An-

cak Hz. Musa'ya verilen rüyet böyle değildir. Zira rüyet, kendisinde beka ile birlikte sabit olmamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in *«Kuşkusuz ki hiç biriniz Rabbini, ölmedikçe göremez.»* sözü ile birlikte dünyada görmekten kinayedir. Yani dünyada, hayattayken Rabbini görmek sadece Hz. Peygamber'e (s.a) nasib olmuştur. Başkasına nasip olmadığı gibi, olması mümkün de değildir.

Burada önemli bir noktaya temas etmek gerekmektedir: *«Peygamberlerin tevbesi mutlaka günah işledikleri içindir»* şeklinde bir prensib doğru değildir. Çünkü onların yüce mertebesi kendilerini kemal makamından düşürecek her davranıştan korur. Bu bakımdan Hz. Musa (a.s), Allah'ı görmek isteğinde bulunmaması gerekirdi. Fakat istediğine göre kendi hakkında daha evla olanı terketmiş demektir. İşte bu yüzden tevbe ettiğini söylemiştir. Nitekim bir hadiste *«Ebrar'ın (iyi olanların) iyilikleri mukarrebler için (Allah'a yakın olanlar) kötülük mertebesindedir»* diye buyurulmuştur.

Amîdî, tevbe her ne kadar daha önce işlenmiş bir günahın sözkonusu olduğuna delâlet ediyorsa da Hz. Musa (a.s) hakkında böyle düşünmek için ortada bir neden bulunmamaktadır. Muhtemelen bu tevbe Hz. Musa'nın günah saydığı bir şeyden dolayıdır. Böyle bir nedenden dolayı tevbe etmesini gerektiren şey, dağın parçalanması gibi, gözüyle görmüş olduğu o dehşetli hadisedir. Nitekim tüm salih müminler böyle yaparlar. Bir işaret gördüklerinde veyahut korkunç bir hadiseye şahit olduklarında hemen tevbeye başvururlar.

«Ben müminlerin ilkiyim» ifadesi, yani bu durumda ilk iman eden benim, anlamındadır. Hatta bu evveliyet (ilk olma) vasfını imana değil de kendisine irca etmesinin nedeni, kendisine göre günah saydığı şeyden dolayı tevbesinin kabul olunmasını istemiş olmasıdır. Böylece Allah'ın affını bu sözüyle celbetmeyi düşünmüştür.

Mücahidden rivayet edildiğine göre sözkonusu müminler, kavminin müminleridir.

قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي
فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ
فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ
فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ
دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾ سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ
فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ
يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا
سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾ وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ
عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ
سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ
فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا
رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

144 — (Allah): «Ey Musa! Seni risalelerim ve kelamımla insanlardan üstün kıldım. Artık sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol» dedi.

145 — Biz, Musa için levhalarda her türlü öğütü ve her şeyin açıklamasını yazdık. Onu kuvvetle tut ve kavmine emret ki en güzeline sarılsınlar. İleride size fasıkların yurdunu göstereceğim.

146 — Yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her ayeti (mucizeyi) görseler bile yine de ona iman etmezler. Şayet hidayet yolunu görürlerse onu yol olarak benimsemezler. Fakat dalâlet yolunu görürlerse onu yol olarak benimserler. Bunun nedeni onların ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmalarıdır.

147 — Ayetlerimizi ve ahirete varmayı inkar edenlerin tüm amelleri yanmıştır. Onlar ancak yaptıklarıyla ceza görmüyorlar mı?

148 — Musa'nın kavmi kendisinden sonra ziynetlerinden böğürmesi olan bir buzağı heykelini (mabud) edindiler. Hiç onun kendileriyle konuşmadığını ve kendilerine doğru bir yol göstermediğini görmediler mi? Onu (mabud) edinerek zalimlerden oldular.

149 — Başları elleri arasına düşürüldüğünde (pişman olduklarında) ve kendilerinin gerçekten saptıklarını gördüklerini de: «Eğer Rabbimiz bize merhamet etmez ve bize mağfiret etmesen, muhakkak zarara uğrayanlardan olacağız» dediler.

(144) *«(Allah): Ey Musa! dedi. Seni risalelerim ve kelamımla insanlardan üstün kıldım...»*

Bu ayetteki sözler Hz. Musa'yı teselli etmek için söylenmiştir. Yani *«Rüyete nail olamayışına üzülme. Çünkü bu dünyada sana büyük nimetler verdim. Bunun idrakinde ol ve şükrünü eda et. Seni peygamberliğe seçtim ve zamanındaki tüm insanlardan seni üstün kıldım. Tıpkı kavmini de zamanındaki âlemlere üstün kıldığım gibi.»*

«Risalelerim» ifadesiyle Tevrat'ın cüzleri kastedilmektedir. Hicazlılardan kıraat alimi Ebu'l-Hasan Ravh, *«risalâtî»* (risalelerim) şeklindeki bu kelimeyi *«risaletî»* (risalem) şeklinde okumuştur.

«Kelamımla» ifadesiyle Hz. Musa ile yapılan konuşma veya *«Seninle konuşmak suretiyle seni insanlara üstün kılışımla»* şeklindeki bir anlam kastedilmektedir. Yani bu iki durumu bir araya getirmek suretiyle seni insanlardan üstün kıldım. Hz. Harun'un durumu öne sürülmez, zira Allah onunla vasıtasız konuşmamıştır. Ayrıca Hz. Harun'un peygamberliği tebaiyyet iledir. O, Hz. Musa'ya tabi olmakla emrolunmuştur. Hz. Musa (a.s) ile birlikte Allah'ın huzuruna giden 70 kişi öne sürülerek de itiraz edilemez. Çünkü onlar Allah'ın sözlerine muhatab oldularsa da kendilerine risaletten bir şey verilmemiştir. Kelim olan Hz. Musa'dır.

«İnsanlardan;» yani, Hz. Musa (a.s) dönemindeki kimseler-

den. Böylelikle Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a) bu genellemeden dışta tutulmuş olmaktadır. Bu bakımdan Hz. Muhammed'e de risalet ve vasıtasız konuşma verilmiştir, denilerek itiraz edilemez. Şayet vasıtasız konuşmak sadece Hz. Musa'nın bir özelliğidir, denirse bu onun da Hz. Muhammed gibi her bakımdan üstün olduğu anlamına gelmez. Çünkü bazen bir konuda ikinci derecede olanda öyle bir özellik bulunur ki üstün olanda o özellik yoktur.

Allah Teâlâ'nın mikatta Hz Musa (a.s) ile olan kelamının çokluğuna delalet eden rivayetler vardır. Nitekim daha önce Ebu Hüreyre hadisiyle bunun kemmiyeti bildirilmişti.

Hâkim Tirmizi (*) *«Nevadir'ul-Usul»* adlı eserinde ve ayrıca Beyhaki, Cüveybir yoluyla Dahhak'tan ve İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: *«Allah Teâlâ, Musa ile 140 bin kelime konuşmuştur. Bu, üç günde tamamlanmıştır.»* Musa, Ademoğulları'nın konuşmalarını dinlediğinde hiçbiri hoşuna gitmez, zira O, Rabbinin kelamını dinlemiştir. Allah'ın Musa ile yapmış olduğu konuşmanın bir kısmı şu şekildedir: *«Ey Musa! Zahidler zühdden öte bir şey yapmadılar. Mukarribler kendilerine haram kılınandan sakınmanın dışında bir amelle bana yaklaşmadılar. Abidler korkumdan ağlamaktan başka bir amelle kulluk yapmadılar.»* Bunun üzerine Hz. Musa *«Ya Rabbi! Ey insanların mabudu!, ya Zü'l-celâl ve'l-ikram! Bu kulların için ne hazırladın, onlara mükâfat olarak ne vereceksin?»* dedi. Allah Teâlâ da, *«Zahidlere cennetimi vereceğim. Öyle ki diledikleri gibi yer edinsinler. Mukarriblere, her kulun günahını soruşturduğum kıyamet gününde tazim ve ikram edecek, onları hesaba çekmeden cennete sokacağım. Abidlere, be-*

(*) Bu muhaddis, el-Cami'ul-Kebir'in müellifi olan Ebu İsa et-Tirmizî (H. 279/M.892) ile karıştırılmamalıdır. Daha önce de adı geçen Hâkim Tirmizi'nin (H. 318-320/M. 930-932) künyesi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ali bin el-Hüseyin bin el-Müezzindir.

nim korkumdan ağlayan kimselere gelince, en yüce dost onlar içindir. Bu hususta hiç kimse onlara ortak olmaz» diye cevab verdi.

Adem bin Ebi İsa, *«Kitab'ul-İlim»*de İbn Mesud'dan şöyle bir rivayet nakletmiştir: «Allah, münacaat için Musa'yı huzuruna yaklaştırdığında Musa, arşın gölgesinde birini görür ve bulunduğu makama gıpta ettiğinden onun kim olduğunu sorar. Allah Teâlâ da ismini değil, ilmini bildirerek:

— O, Allah'ın diğer insanlara verdiği nimetleri kıskanmıyordu. Anne ve babasına karşı saygılı davranıyor, dedikodu yapmıyordu» diye cevab verir. Sonra da ona niçin geldiğini sorar.

— (Musa) Ya Rabbi! Hidayet dilemeye geldim.

— (Allah) Ey Musa! İsteğin sana verildi.

— Gelmiş, gelecek ve ikisi arasındaki tüm günahlarımı affet. Nefsimin vesveselerinden çirkin amellerden ve benden daha iyi bildiklerinden sana sığınırım.

— Muhafaza edildin ey Musa! (İstediklerin sana verildi.)

— Yarabbi! Katındaki en hayırlı amel hangisidir ki onu yapayım?

— Beni zikret!

— Hangi kulun daha muttakidir?

— Beni sürekli zikreden.

— Kullarından en zengini hangisidir?

— Kendisine verilen rızka kanaat eden.

— En üstün kulun hangisidir?

— Hevasına uymayıp adaletle hükmeden.

— Hangi kulun daha alimdir?

— Tüm mahlukatın ilmini isteyip kendi ilmine eklemek azminde bulunan. Öyle ki o, bir kelime işitip te o kelimenin kendisini hidayete götürmesini veya bir belâdan kurtarmasını umar.

— Ya Rabbi! Amel bakımından senin katında en sevimli kulun hangisidir?

— Dili yalan söylemeyen, tenasül uzvu zina etmeyen ve kalbinde fısk ve fücur bulunmayan kimse.

— Bundan başka?

— Güzel ahlâka sahib mümin bir kalb.

— Senin katında en sevimsiz kulun hangisidir?

— Kötü ahlaka sahib kafir bir kalb.

— Bundan başka?

— Geceleri leş gibi yatan, gündüzleri tembel olan.

Beyhaki, Kitabu'l-Esma ve 's-Sıfat'ta ve ayrıca Ebu Ya'la, İbn Hibban ve Hâkim, Ebu Said el Hudri'den Hz. Peygamberin (s.a) şöyle bir hadisini rivayet etmişlerdir:

— (Musa) : Ey Rabbim! Bana öyle bir şey öğret ki seni onunla zikredip, onunla çağırayım.

— (Allah) : Ey Musa! La ilahe illallah, de.

— Ya Rabbi! Bunu tüm kulların söylüyor.

— La ilahe illallah, de.

— Ya Rabbi! Senden başka ilah yoktur. Fakat ben senden bana özel olarak öğreteceğin bir şey istiyorum.

— Ey Musa! Eğer yedi tabaka gök ve orada oturanlar ile yedi tabaka yer ve orada oturanlar terazinin bir kefesine, *«La ilahe illallah»* da öbür kefeye konsa, *«La ilahe illallah»* daha ağır basar.

Hâkim Tirmizi, *«Nevadir'ul-Usul»* adlı eserinde Ebu Hureyre'

den şöyle bir rivayet nakletmiştir: «Hz. Musa, Tur-i Sina'ya çıktığında Cebbar olan Allah onun parmağında bir yüzük görür ve sorar :

— Onun üzerinde isimlerimden ve kelamımdan yazılı bir şey var mıdır?

— Hayır!

— O halde onun üzerine *«Her ecel yazılı bir kitaptadır»* ibaresini yaz.

İbn Ebi Hatim, el-Âla bin Kesir'den şöyle bir rivayet nakletmektedir:

— (Allah) : Ey Musa! Seninle niçin konuştuğumu biliyor musun?

— (Musa) : Hayır, ya Rabbi, bilmiyorum.

— Yarattıklarımdan hiç birisi senin gibi karşımda bana tevazu göstermemiştir.

Hikâyeciler, Hz. Musa'nın Rabbine sorduğu ve Rabbinin de Hz. Musa'ya verdiği cevablarla ilgili birçok uydurma hikâyeler nakletmişlerdir. Hiçbir müslümanın bu tür hikâyeleri kabul etmesi doğru değildir. (1)

(145) *«Biz Musa için levhalarda her türlü öğüdü ve her şeyin açıklamasını yazdık...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani *«İsrailoğulları'nın muhtaç oldukları helal ve haramları, güzellik ve çirkinleri bildirdik.»* İmam Razi ve birçok müfessir bu yoruma katılmışlardır.

(1) Alusî, Ruh'ul-Meanî, cilt:9, sh: 55 - 56.

«Kulli şey'in» tabiri, Tabaranî ve Beyhaki'nin Muhammed bin Yezid es-Sakafi'den naklettikleri bir rivayete göre, yukardaki yorumdan daha genişini mutazammındır. Şöyle ki: Kays bin Hars ile Ka'b-ul Ahbar arkadaş olurlar. Sıffin denilen bölgeye geldiklerinde, Ka'b durur ve uzun bir zaman düşündükten sonra *«Bu bölgede müslümanların kanından o kadar çok akacak ki yeryüzünün hiçbir yerinde öylesi kan akmayacaktır»* der. Kays ona bunu nereden bildiğini sorup, onun gayb emirlerinden olduğunu, bunu da ancak Allah'ın bilebileceğini ilave eder. Ka'b ise şöyle cevab verir: *«Tevrat'ta hakkında bir yazı bulunmayan yeryüzünün bir karış yeri bile yoktur. Allah, Tevrat'ı Musa'ya indirmiş ve onda olmuş ve kıyamete kadar olacak her şeyi yazmıştır.»* Bunların Tevrat'ta yazılması tıpkı Kur'an'da olduğu gibi remz kabilinden olsa gerek.

Tevrat levhalarının sayısı, niteliği, miktarı ve kâtibleri konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazı rivayetlere göre 10, bazılarına göre 7, bazılarına göre de 2 adettir.

Zeccac, «Elvah» (Levhalar) tabirinin Arap dilinde iki levha için kullanıldığını da söylemiştir.

Mücahid'den rivayet edildiğine göre bu levhalar yeşil zümrüttendir. Allah'ın emriyle Cebrail bunları Adn cennetinden getirmiştir.

Ebu Şeyh'in İbn Cüreyc'ten rivayet ettiğine göre O, *«Tevrat levhalarının zebercet denilen bir maddeden yapıldığı bana söylendi»* demiştir.

Said bin Cübeyr, selefin Tevrat levhalarının yakuttan olduğunu söylediklerini nakleder ve fakat kendisi zümrütten olduklarını söyler.

İbn Ebi Hatim'in Cafer bin Muhammed'den naklettiği bir ri-

vayete göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Musa'ya verilen levhalar cennet ağaçlarındandır ve her levhanın boyu 12 zira' uzunluğundadır.»*

Hasan Basri'den gelen bir rivayete göre, levhalar gökten nazil olmuş odunlardan yapılmıştır ve her levhanın uzunluğu 10 zira'dır.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya o levhaları tatlı bir kayalıktan kesmesini emreder ve sonra da o kayalığı yumuşatır. Hz. Musa o levhaları eliyle kesip parmaklarıyla düzeltir.

Ancak bu tür rivayetler (kendilerine itibar edilebilmesi için) sahih olmalıdırlar. Şayet değillerse susmak, konuşmaktan daha evladır. Nitekim ayette levhaların ne sayısına, ne niteliğine ne de kâtiplerine delâlet edecek bir bilgi verilmemiştir. Cafer bin Muhammed'den daha önce nakledilen rivayetin senedi sahihse, levhaların sidra ağacından olduğu kanaati bence daha tercihe şayandır.

İbn Cerir'den gelen meşhur bir rivayete göre, levhaların kâtibi Cebrail'dir. Onları *«zikr»*i yazan *«kalem»* yazmıştır.

Mücahid, Ata ve İkrime'nin Hz. Ali'den naklettikleri rivayete göre, levhaları kudret eliyle Allah Teâlâ yazmıştır. Yine Hz. Aliden yapılan bir başka rivayete göre levhalar yazılırken Hz. Musa kalemlerin çıkardığı cızırtıları işitiyordu.

İbn Ömer'den gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: *«Allah, Adem'i ve Adn cennetini kudret eliyle yarattı ve Tevrat'ı da kudret eliyle yazdı. Sonra da bazı şeylere «ol» dedi, onlar da oluverdiler.»*

Abd bin Humeyd'in Verdan bin Halid'den naklettiği bir

rivayete göre Allah, Adem'i, Cebrail'i, Kalem'i ve Arş'ını kudret eliyle yarattı. Katındaki Kitab'ı (Levh-i Mahfuz'u) eliyle yazdı kı kendisinden başkası o kitaba muttali olmasın. Sonra Tevrat'ı da eliyle yazdı.»

Yukardaki rivayetlerde kullanılan tüm bu ifadeler müteşabihattandırlar. Allah'ın elinin keyfiyeti bizce malum değildir.

Bazı rivayetlerde Tevrat'ın Mikat'tan önce yazıldığı ve yazıldığı gibi indirildiği bildirilmiştir. Yetmiş deve yükü olduğu, bir parçasının ancak bir yılda okunduğu söylenilir. Levhaları okuyan kişilerin adları Musa, Yuşa, Üzeyr ve İsa olarak geçmektedir.

TEVRAT'IN ASLINDAN BAZI BÖLÜMLER

Tevrat'ta Hz. Muhammed'in ümmeti için Allah katında hazırlanan nimetlerin, dinlerindeki kolaylıkların, helâl nimetler hususunda kendilerine bahşedilen genişliğin bahsi vardır. Hatta rivayet edildiğine göre Hz. Musa Allah'ın, Muhammed ümmetine vermiş olduğu nimetlerden hayrete düşerek onlardan olmayı temenni etmiştir.

Cabir bin Abdullah, Hz. Peygamber'den (s.a) şunları dinlediğini söylemiştir: Allah'ın Musa'ya verdiği Tevrat levhalarında şunlar yazılıydı: «Ey Musa! Sakın bana herhangi bir şeyi ortak koşma. Müşriklerin ateşte yanacakları hükmü sabit olmuştur. Bana, annene ve babana şükredersen seni telef edicilerden korur, ömründe seni abid bir kul yapar, güzel bir hayatla yaşatırım. Daha sonra seni dünya hayatından daha güzel bir hayata götürürüm. Sakın Allah'ın haram kıldığı bir canı alma. Böyle yaparsan eğer, yer ve gök sana dar gelir. Öfkeme maruz kalır, helak olursun. Sakın yalan yere günâhkâr olarak ismim üzerine yemin etme. Çünkü beni tenzih, isimlerimi tazim etmeyen bir kimseyi temizlemem. İn-

sanlara vermiş olduğum hayırlardan dolayı onları kıskanma. Vermiş olduğum rızık ve nimetimi ifsad etme. Hasedçiler nimetimin düşmanıdırlar. Kaza ve kaderi reddederler, kullarım arasında yaptığım taksimata razı olmazlar. Ben ne böyle bir kimsedenim, ne de o benden. Bizzat duymadığın bir şey hakkında şahitlik yapma. Çünkü ben kıyamet gününde şahitlerin, şahitlikleri üzerinde duracağım. Sonra da inceden inceye hesaba çekeceğim. Sakın zina yapma, hırsızlık etme. Komşunun eşiyle düşüp kalkma. Böyle yaparsan eğer senden yüzümü saklar, göğün kapılarını sana kapatırım. Kendin için istediğini başkaları için de iste. Benim adım dışında, kimsenin adına bir şey kesme. Çünkü ben kurbanlardan ancak kendi adıma kesileni, sadece benim rızam için yapılan ameli kabul ederim. Cumartesi günü benim için her türlü işten kaçın. Nefsini benim için her şeyden boşalt. Ehli Beytinin tümünü benim için her şeyden uzak tut.» Hz. Peygamber bunları söyledikten sonra «*Allah Teala cumartesi gününü Musa kuluna, cuma gününü de bize bayram kılmıştır.*» diye buyurmuştur. (İbn Merduveyh, Ebu Nuaym)

«*Onu kuvvetle tut ve kavmine emret ki en güzeline sarılsınlar.*» İbn Abbas bu ifadeyi, «*Ciddiyetle ve azimetle onlara yapış*» anlamında yorumlamıştır. «*Levhaların en güzeli*» tabiri onların bir kısmının güzel olması, en güzeli içermeleri anlamındadır. Mesela sabrı içeren bir levha, intikamı içeren bir levhadan daha güzeldir. Dolayısıyla ayetin anlamı, levhaların en güzel bölümlerine uysunlar, vecibelerini yerine getirsinler. Çünkü O, mendub ve mubahlardan daha güzeldir, şeklindedir.

Bazıları ifadedeki ism-i tafdil sigasının, güzelliğin mutlakiyetini vurguladığı ve mübalağa için kullanıldığı görüşündedir İzafî (şundan daha güzeli anlamında) değildir. Çünkü hepsi de Allah'ın emrettiği şeyler içindedir. Onun karşısında haram edilenler vardır.

Zeccac'ın görüşü de bu şekildedir. Çünkü o, «*Onlar hayırla*

emrolundular, şerden nehyedildiler. Lehlerinde ve aleyhlerindeki şeyleri bildiler» demiştir.

Bazı alimler de, buradaki ism-i tafdil şeklindeki kullanımın *«yaz kıştan daha sıcaktır»* ifadesindeki gibi olduğunu öne sürmüşlerdir. Yani yazın sıcaklığı, kışın soğukluğundan daha beliğdir, denilirken, yazın sıcaklığı, kışın sıcaklığından daha beliğdir denilmek istenmemiştir.

Cübbai, *«Bu ayetle onlara, nasih olanlarına uyup mensuh olanlarından kaçınmaları emredilmiştir»* demektedir.

Bazı alimler de *«En güzeline sarılmak»* ifadesiyle sözlerin iki veya daha çok anlama gelenlerini (muteşabih olanlarını) hakka en yakın ihtimale, sevaba en yakın anlama hamletmek kastedilmiştir, demektedirler.

Hatib Şirbini ise özetle şunları söylemektedir:

Bu ifade ile levhaların en güzeline sarılmaları emredilmiştir. Ancak ifadenin gelişinden levhalarda en güzel olmayan şeyler de vardı gibi bir anlam çıkıyor ki bunlara uymak İsrailoğulları'na caiz değildir. Bu ise bir çelişkidir.

Bu itiraz çeşitli yönleriyle cevablandırılmıştır:

a) Orada, uyulması gerekenlerin bir kısmı güzel ve affetmek, yardım etmek, sabır gibi; bir kısmı ise daha güzeldir. Bu bakımdan ayet şu şekilde anlaşılmalıdır: *«Ey Musa! Onlara emret ki nefislerini güzelin daha üst mertebelerini istemeye, onlara yakın kesbetmeye çalışsınlar, sevabı daha fazla olanları yapsınlar.»* Nitekim Kur'an'da *«Rabbinizden size indirilenin en güzeline tabi olunuz.»* (Zumer : 55) ve *«O kimseler ki sözü dinleyip en güzeline tabi olurlar»* (Zumer : 18) diye buyurulmuştur. (Bu cevabı Zemahşeri, *«Keşşaf»* adlı tefsirinde vermiş, Kadı Beyzavi ile Fahreddin Razi bu konuda ona uymuşlardır.)

b) Vacib, mendub, mubah, hasen(güzel)dirler. Üçü arasında en güzel (ahsen)i vacibtir. Dolayısıyla sözkonusu ifade *«vacib olanlarına uysunlar»* anlamını içerir.

c) Ahsen (en güzel) ile izafî (nisbi) olarak değil mutlak anlamıyla güzelliğin doruk noktası kastolunmuştur. Bu, *«Yaz kıştan daha sıcaktır»* ifadesindeki ism-i tafdil gibidir. Yani yazın sıcaklığındaki durum, kışın soğukluğundaki durumdan daha açıktır. Dolayısıyla emredilenin güzellikteki durumu yasaklananın çirkinlikteki durumundan daha açık olur. (1)

«Fasıkların yurdu» ifadesiyle Firavun ve kavminin yurdu olan Mısır kastedilmiştir. Yani, «Mısır'ın durumu nasıldır, nasıl harab olmuştur ve fısk ve fesadlarından ötürü nasıl yıkılmıştır? İbret almanız için tüm bunları size göstereceğim ki siz de böylece aynı hataları yapmayasınız. Aksi takdirde aynı musibetler sizin başınıza da gelebilir.»

Bazı müfessirler, bu yurt ile Ad, Semud ve Allah'ın helak ettiği önceki nesillerin yurtlarının kastedildiğini öne sürmüşlerdir. Tüm bu topraklar İsrailoğulları'nın yolları üzerinde olduğundan yolculuk yaparken buralardan geçecek ve ibret alacaklardı.

Bazıları da, bu ifadeyle ahiretteki cehennem yurdunun kastedildiğini söylemişlerdir.

(146) *«Yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım...»*

«Ayetlerimden», yani yer, gök ve ikisi arasındaki şeylerin yaratılışı ile arzın çeşitli köşelerinde ve kendi nefislerinde meydana gelen alâmetlerden, o mağrur kimseleri kalblerini mühürleyerek

(1) Hatib Şirbini, Es-Sirac'ul-Munir, cilt: 1, sh: 516.

uzaklaştıracağım. Onlar o *«alametlerden»* ibret alamayacak, onlar üzerinde düşünemeyeceklerdir.

Süfyan bin Uyeyne bu ayeti, *«Onları Kur'an'ı anlamkatan menedeceğim»* şeklinde yorumlamıştır.

«Haksız olarak büyüklük taslamak», kişilerin hakları olmayan bir gurura kapılmaları demektir. Çünkü birinin karşısında haklı da, haksız da gurura kapılabilinir. Mesela Hak üzerinde olanın, bâtıl üzerinde olana karşı büyüklenmesi haklı bir gurur, bâtıl üzerinde olanın, hak üzerinde olanın karşısında büyüklenmesi haksız bir gururdur. Nitekim *«Büyüklük taslayana büyüklük taslanır»* diye meşhur bir söz de vardır.

«Onlar her ayeti (mucizeyi) görseler bile yine ona iman etmezler.» Yani onlar nazil olmuş her ayeti veya peygamberlere verilmiş her mucizeyi görseler de inad ve gururlarından ötürü iman etmezler. Hidayet yolunu görseler, özellikle yol edinmezler ama delâlet yolunu görürlerse şehvetin son ve en aşırı derecesiyle ona yapışır, o yolda yürürler.

Onları ayetlerimizden uzaklaştırmamızın tek nedeni, vahdaniyete delâlet eden ayetlerimizi yalanlayıp umursamamalarıdır. Onların bu davranışları ayetleri hiç görmemek ve üzerlerinde düşünmeyip ibret almamak şeklindedir. Şehvetlerine daldıkları için bu ayetlerden bigâne kalmışlardır.

Fudayl bin İyad, Bize Allah Rasûlü'nden gelen bir haberde *«Ümmetim dünyayı büyütürse o ümmetten İslâm'ın heybeti alınır. Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i an'il-Münker'i terkederlerse vahyin bereketlerinden mahrum kalırlar.»* diye buyurulmuştur, dedi.

(147) *«Ayetlerimizi ve ahirete varmayı inkar edenlerin...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani bu kimselerin işledikleri tüm ameller boşa çıkmıştır.

Sıla-i Rahim ve yardımları hep boşa bitmiştir. Fakat iman etselerdi bu amellerinden mükâfat alırlardı.

Onlar amellerinden hiçbir yarar görmediler. Yani imansız giden bir kafirin dünyadaki amelleri ne kadar iyi olursa olsun ona bir yararı olmaz. Onlar kıyamet gününde ancak dünyada küfür ve isyana ait ne yapmışlarsa onun karşılığını bulurlar.

Eş'ariler bu ayetle Ebu Haşim'in, *«vacibi terketmenin kişiden vacibin zıddı hasıl olmasa bile azabı gerektireceği»* şeklindeki görüşünün yanlış olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü ayet cezanın ancak amelin karşılığında olduğuna delâlet etmektedir. Vacibi terketmek ise bir amel sayılmaz. Ebu Haşim ise bu tenkide *«Ben ikaba ceza adını vermiyorum»* şeklinde bir cevab vermiştir. Ancak bu cevab da reddedilir. Zira ceza, yasağı çiğneyenleri menetmek, emredilenleri yapanları teşvik etmek için verilir. Vacibin terkinden dolayı verilen ikab, onu terketmemek hususunda insanı menetmeye kâfidir. Dolayısıyla bunun adı da cezadır.

(148) *«Musa'nın kavmi kendisinden sonra...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Hz. Musa Rabbi ile münacaat için Tur-i Sina dağına gittikten sonra Samiri, Kıptiler'den alınan ve bir daha onlara iade edilmeyen ziynetleri toplar, eritir ve bir buzağı heykeli yapar. İsrailoğulları da o buzağı heykeline taparlar. Nitekim rivayet edildiğine göre, Allah Teala'nın iman etmedikleri için Firavun ve kavmini denizde boğduracağını bildiği için Hz. Musa İsrailoğulları'na Kıptilerden borç yoluyla mücevherlerini almasını söyler ki böylece onların mücevherlerini götürdüklerini gören Kıptiler onları almak için peşlerinden gelsinler. Ya da böylece o mücevherler İsrailoğulları'nın olsun. Ancak bu rivayet iki yönüyle problem arzetmektedir:

1) Başkasının malı haksız yere alınmaktadır. Bu malların alınması ganimet sebebiyle de izah edilemez. Çünkü malların ganimet sayılabilmesi için onların helak olması sonrasında alınması gerekirdi. Oysa onlar helak olmadan önce alınmıştır.

2) Ganimet o zaman helal sayılmıyordu. Çünkü Hz. Peygamber, daha önceki peygamberlere verilmeyen fakat kendisine verilen beş şeyi sayarken aralarından birini ganimet olarak göstermiştir. Ayrıca Taha suresinin 87. ayetindeki «Bize o milletin süslerinden bazı yükler yükletilmişti» ifadesi bunun helal olmadığına delâlet etmektedir.

Bu problemler şu şekilde izah edilmiştir: Kıptiler, İsrailoğulları'nı haksız yere köle gibi kullandıkları, mallarını alıp erkek çocuklarını öldürdükleri için Allah Kıptiler'in topraklarını içindeki servetle birlikte İsrailoğulları'na vermiştir. Çünkü yeryüzü Allah'ındır, kullarından dilediğini ona varis kılar. Bu, ganimet yoluyla değil Allah'tan gelen bir vahye binaen ve kıyasın hilafına olmuştur. Şeriatlarda bunun birçok örneği vardır. Taha: 87'ye gelince, bu konudaki yorumlar ilgili yerde nakledilecektir.

Ayette geçen *«ceseden»* kelimesi kanlı-canlı beden karşılığında kullanılmıştır. Rağıb el-İsfahanî *«Müfredat»*ında, *«Cesed cisim gibidir ama cisimden daha hastır. Yani kanlı-canlı beden anlamındadır»* demiştir.

Bazıları, Samiri buzağıyı yaptıktan sonra onun ağzına Cebrail'in atının ayaklarının bastığı yerden aldığı toprağı atmış ve buzağı dirilmiştir, demektedir. Bazıları da bunun sırrını, Ruh-i Azam olan Cebrail'in atının ayağından toprağa bir kuvvet geçtiğini ve Allah'ın izniyle bu etkiyi yaptığını söyleyerek izah etmeye çalışmıştır. Bu, Allah izin verdiği için olmuştur. Yoksa Cebrail'in bastığı her yer dirilecek değildir. Çünkü emir izne bağlıdır. İzin de hikmet iledir.

Müfessirlerin çoğu buzağının dirilmiş olduğu kanaatindedir. Çünkü ayette geçen «*huvarun*» (böğürmek) ruhsuz heykellerden değil, canlı öküzlerden gelir. Ayrıca Taha suresinde buzağı meselesini anlatan ayetler bu görüşü desteklemektedir.

Mutezilî bazı müfessirler buzağının cansız olduğunu, Samiri'nin onu içi boş olarak döküp, içine özel bir şekilde borular döşediğini, sonra onu rüzgârın estiği bir yere koyup rüzgârın onun içinden geçerken tıpkı buzağının böğürmesine benzer bir ses çıkardığını ve bu yüzden sözkonusu ifadenin kullanıldığını öne sürmüşlerdir.

«*Böğürme*» hususunda ihtilaf vardır. Bazıları bir kez, bazıları birçok kez olduğu kanaatindedir. Öyle ki buzağı her böğürdüğünde İsrailoğulları secdeye kapanıyor, sustuğu zaman da başlarını kaldırıyorlarmış.

Süddi'den gelen rivayete göre buzağı hem böğürüyor hem de yürüyormuş. Vehb bin Munebbih'ten gelen diğer rivayete göre o «*yürüme*» iddiasını kabul etmemektedir. Bu hususta ayette bir karine olmadığından ve güvenilir rivayetler bulunmadığından en doğrusu susmaktır. Zaten bu önemli bir mesele değildir.

Buzağıyı sadece Samiri yapmış olmasına rağmen ayette fiil, Musa'nın kavmine izafe edilmiştir. Bunun nedeni bu davranışa hepsi göz yummuş olduğu içindir. Çoğu kez bir kişinin yaptığı iş, o işin yapılmasına rıza gösteren herkese nispet edilir. Mesela, «*filanoğulları falanı öldürdü*» denir. Oysa bu cürmü onlardan sadece biri işlemiştir.

«*Buzağıyı edinmeleri*» ifadesini onu ilah edinmeleri anlamında ele alanlara göre, ayette mecaz sözkonusu değildir. Yani hepsi buzağıyı ilah edinip ona tapmışlardır. Hasan Basri bu genellemeden sadece Hz. Harun'u (a.s), bazıları başkalarını da istisna etmişlerdir.

«Hiç onun kendileriyle konuşmadığını ve kendilerine doğru bir yol göstermediğini görmediler mi?» ifadesi onların aşırı derecede sapıklıklarını ve düşünmekten kaçındıklarını yermekte, onlara uyarıda bulunmaktadır. Yani, onlar görmediler mi ki bu buzağı bir insan gibi konuşmakta veya doğru yolu gösterememektedir. Tüm maddeleri, kuvvet ve kudretleri yaratan Allah'ı bırakıp da nasıl bir buzağıyı ilah edinirler?

Bazı müfessirler bu ayetin Allah Teala'nın Hz. Musa (a.s) ile konuşmasına ve onun kavmini hidayete götürmesine tariz olduğunu söylemişlerdir.

«Onu (mabud) edinerek zalimlerden oldular,» yani yapmamaları gereken bir şeyi yaparak zulmetmiş oldular. Buzağıyı ilah edinmek onların ilk cürmü değildi. Daha önce de birçok azgınlıklar yapmışlardı.

(149) *«Başları elleri arasına düşürüldüğünde...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

İsrailoğulları'nın bu sözleri, yaptıklarından pişman olduklarını ortaya koymaktadır. Allah'a yalvarmalarının nedeni sapkınlıklarını affettirerek Allah'a yaklaşmak içindir. Bu sözleri Hz. Musa, Tur-i Sina'dan dönüp yanlarına geldiğinde sarfetmişlerdir.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا ۙ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُوْنِيْ مِنْ
بَعْدِيْ ۚ اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ ۚ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ
اَخِيْهِ يَجُرُّهٗٓ اِلَيْهِ ۭ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُوْنِيْ وَكَادُوْا
يَقْتُلُوْنَنِيْ ۠ فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَاۗءَ وَلَا تَجْعَلْنِيْ مَعَ
الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ۱۵۰ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِيْ وَلِاَخِيْ وَاَدْخِلْنَا فِيْ
رَحْمَتِكَ ۠ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرّٰحِمِيْنَ ۱۵۱ اِنَّ الَّذِيْنَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ
سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۭ وَكَذٰلِكَ
نَجْزِي الْمُفْتَرِيْنَ ۱۵۲ وَالَّذِيْنَ عَمِلُوا السَّيِّاٰتِ ثُمَّ تَابُوْا مِنْ
بَعْدِهَا وَاٰمَنُوْٓا ۡ اِنَّ رَبَّكَ مِنْۢ بَعْدِهَا لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۱۵۳
وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُّوْسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَ ۖ وَفِيْ نُسْخَتِهَا
هُدًى وَّرَحْمَةٌ لِّلَّذِيْنَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُوْنَ ۱۵۴ وَاخْتَارَ مُوْسٰى
قَوْمَهٗ سَبْعِيْنَ رَجُلًا لِّمِيْقَاتِنَا ۚ فَلَمَّآ اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِّنْ قَبْلُ وَاِيَّايَ ۭ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاۗءُ
مِنَّا ۚ اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ ۭ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاۗءُ وَتَهْدِيْ مَنْ تَشَاۗءُ ۭ
اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا ۡ وَاَنْتَ خَيْرُ الْغٰفِرِيْنَ ۱۵۵

150 — Musa kavminin arasına öfkeli ve üzüntülü olarak dönünce onlara: «Benden sonra bana ne kötü halef oldunuz! Rabbinizin emrini (istemekte) acele mi ettiniz?» dedi. Levhaları yere attı, kardeşi Harun'un saçına yapışıp kendisine doğru çekti. (Harun): «Ey anamın oğlu! Bu kavim beni zayıf buldu. Nerdeyse beni öldüreceklerdi. Bana böyle davranmakla düşmanları sevindirme. Beni zalim kavimle beraber tutma» dedi.

151 — (Musa): «Ey Rabbim! Bana ve kardeşime mağfiret et. Bizi rahmetine nail kıl. Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.» dedi.

152 — Buzağıyı (mabud) edinenlere Rableri tarafından bir gazab isabet edecek ve dünya hayatında onlar zillete (hakarete) uğrayacaklardır. İşte biz iftira edenleri böyle cezalandırırız.

153 — Kötülükleri işledikten sonra tevbe ve iman eden kimseleri kuşkusuz ki Rabbin tevbeden sonra af ve rahmet eder.

154 — Musa'nın öfkesi dinince, o levhaları (tekrar eline) aldı. Onlarda Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet yazılıydı.

155 — Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş kişiyi seçti. O sarsıntı onları (etkisi altına) aldığında (Musa): «Ey Rabbim» dedi, «Eğer dileseydin bundan önce hem onları hem de beni helak ederdin. İçimizden bazı akılsızların yaptıklarından dolayı bizi helak mi edeceksin? Bu (akılsızların yaptıkları) sadece senin bir imtihanındır. Onunla dilediğini saptırır, dilediğine yol gösterirsin. Sen bizim veli (yardımcı)mızsın. Bizi affet, bize rahmet et. Sen affedenlerin en hayırlısısın.»

(150) *«Musa, kavminin arasına öfkeli ve üzüntülü olarak dönünce...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetteki hitab ya buzağıya tapanlara veya Hz. Harun'un (a.s) beraberindeki müminleredir. Yani *«Ben aranızdan ayrıldıktan sonra buzağıya tapmanız ne çirkin bir şeydir. Oysa tevhidi öğrenmiş, şirke karşı çıkıp sadece bir tek Allah'a Kulluk ettiğimi görmüştünüz.»* Ya da *«Bana ne kötü vekil oldunuz. Benim sözümü gözetmediniz. Buzağıya tapanları yaptıklarından vazgeçirmediniz. Halbuki benim onları tevhide ilettiğimi, meylettikleri çirkinliklerden onları nehyettiğimi görmüştünüz.»*

«Rabbinizin emrini (istemekte) acele mi ettiniz?» ifadesi Hz. Musa ile yaptıkları ahdi korumak ve tavsiyelerini yerine getirmek suretiyle onu beklemeleri gerektiğine işaret etmektedir. Yani onlar Musa'nın mikadı dolup dönmeyince onun öldüğünü düşünerek onunla yaptıkları ahdi bozup gidişatlarını değiştirmişlerdir. Nitekim Samiri'nin buzağıyı yaptıktan sonra İsrailoğulları'na *«Bu sizin de Musa'nın da Rabbidir. Musa hiçbir zaman geri gelmeyecek. Çünkü o öldü»* dediği nakledilir. Bir başka rivayette de onların 20 günü gecesiyle birlikte sayıp bunu 40 gün kabul ettikleri, sonra Hz. Musa dönmeyince de buzağıya taptıkları bildirilmektedir.

Hasan Basri bu ayeti *«Rabbinizin size 40 gün olarak vaadettiğinde acele mi ettiniz?»* diye yorumlamıştır.

Kardeşinin saçına yapışabilmek için *«Levhaları yere attı.»* Çünkü dinî gayreti son sınırına gelmiş, Allah adına şiddetli bir gazab ve öfkeye tutulmuştu.

Ebu Şeyh'in Zeyd bin Eslem'den rivayet ettiğine göre, Hz. Musa (a.s) öfkelendiği zamanlar başındaki örtüsü ateşle dolu gibi olurmuş.

Kadı Nasuriddin, Hz. Musa'nın levhaları yere atmasını onun dini gayret ve şiddetli öfkesine bağladıktan sonra levhaların yere düşmesiyle kırıldıklarını söylemektedir. Ancak Sibgatullah el-Hayderî, Kadı Nasuriddin'in bu ifadesine karşı çıkarak «Din için olan gayret, Allah'ın kitabına hürmeti, onu korumayı, ona bir eksiklik veya zilletin nispet edilmesine mani olmayı gerektirdiğine göre doğrusu Hz. Musa'nın dini gayretinden ve Allah rızası için aşırı öfkesinden ötürü nefsine hakim olamayıp elinin titremesi ve elinde olmaksızın levhaların yere düşmesi daha makuldur. Ancak bu durum adeta o isteyerek levhaları yere atmış gibicesine tasvir edilmiştir. Bu da Hz. Musa hakkındaki ilâhî bir tebliğdir. Çünkü *«Ebrarın iyilikleri mukarreblerin kötülükleri gibidir»* kaidesi vardır.

Özetle, Hz. Musa (a.s) kendi kavminin bu durumunu görünce dinî gayretinden dolayı öfkelenir. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a koşulan bir şirke dehşetle gazablanarak levhaları aceleyle bırakmayı ve eliyle kardeşinin yakasına yapışmayı ister. İşte bu durum *«Levhaları yere attı»* şeklinde ifade edilir. Böyle bir ifade kullanılmasının nedeni onun kavminin ne denli fecî ve dehşetli bir cürüm işlediğini ortaya koymak içindir. Çünkü Hz. Musa'nın onların bu yaptıklarını görmesi, öfkelenerek levhaları yere bırakmasına sebeb olmuştu. Dolayısıyla burada Allah'ın Kitabı'na saygısızlık gibi bir davranış olmamıştır.

Levhaların kırılmasına gelince bu, o hususta verilen bir izinden dolayıdır. Zira Hz. Musa'nın levhaları kırmak gibi bir niyeti

yoktu ve böyle olacağını hiç düşünmemişti. Burada sadece levhaları yere koyarken acele davranmış olması bir hata gibi anlaşılabilir. Fakat bu da Allah'ın dinindeki gayret ve azimetindendi. Bu davranışın *«Ey Rabbim! Benden razı olasın diye acele ettim»* (Tevbe: 84) ayeti kapsamına girmesi muhtemeldir.

Levhalardan kırılanların sayısı hakkındaki rivayetler muhteliftir. Bazı alimler levhaların kırılması olayını kabul etmemiştir. Çünkü ayetin zahiri levhaların kırıldıklarına değil, kırılmadıklarına delâlet eder.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Allah Musa'ya rahmet eylesin. Gözüyle gören, kendisine haber verilen gibi değildir. Rabbi, Musa'ya kavminin kendisinden sonra yapmış oldukları fitneyi haber verdiğinde o levhaları yere atmadı da kavmini görüp yaptıklarını müşahede edince onları yere attı. İçlerinden kırılan da kırıldı»* (İmam Ahmed, Abd bin Humeyd, Bezzar, İbn Ebi Hatim, İbn Hibban ve Tabarani)

İbn Abbas'tan gelen *«Musa levhaları attığında 7 tanesinden altısı (Allah tarafından) kaldırıldı. Biri kaldı»* şeklindeki rivayet daha önce geçen *«Tevrat 70 deve yükü nazil oldu. Her cüzü bir senede okunurdu. Onları ancak Musa, Yeşu, Uzeyr ve İsa okumuştur.»* şeklindeki bu rivayetle çelişmektedir. Ayrıca bu rivayet *«O levhaları (eline) aldı»* ayetiyle de tenakuz halindedir *«Kaldırıldı»* şeklindeki ifadenin levhaların değil de içindeki yazıların kaldırılmasıyla tevil edilmesine gelince, bu tevilde zahirin hilafınadır. (1)

Burada Hz. Musa'nın Taha suresindeki Hz. Harun'un saçına yapıştığını bildiren ifade arasında bir çelişki yoktur. Sakal taglib yoluyla saçın kapsamına sokulmuştur. Kardeşini kendisine doğru çekmesine gelince, bunun nedeni onun kavmini buzağıya tapmak-

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 67.

tan engellemede kusurlu olduğunu sanmasıdır. Ayrıca öfkesinden kendisine hakim olamamıştır.

Hz. Harun (a.s) yaş bakımından Hz. Musa'dan (a.s) 3 yaş büyüktü. Fakat Hz. Musa mertebece ondan üstündü. Risalet ve riyaset mustakillen Hz. Musa'da idi. Hz. Harun ise onun veziriydi. Hz. Harun tahammüllü, yumuşak bir kimseydi. Bu bakımdan Hz. Musa başına yapışmakla onu zelil etmek değil sadece kınamak istemişti.

Cübbai, Hz. Musa'nın kardeşi Harun'u kendi yerine koyup öfke anında insanın kendi nefsine davrandığı gibi davrandığını söylemiştir.

Şii bir alim olan Şeyh Müfid, Hz. Musa'nın bu davranışını kavminin dalâletine duyduğu öfke ile açıklamaktadır. Böylece onlara bir daha yapmamaları için davranışlarının ne çirkin olduğunu göstermek istemişti.

Hz. Harun, Hz. Musa'nın kendi hakkındaki zannını ortadan kaldırmak amacıyla ona, *«Ey anamın oğlu!»* diye hitab etmiştir. Böylelikle onun şefkatini celbetmek istemişti. Annesi Hz. Musa'yı terbiye etmek, onu kurtarmak için birçok korku ve tehlike geçirdiğinden dolayı Hz. Harun ona *«Ey anamın oğlu»* diye seslenmiştir. Bazıları da bu ifadenin kullanılma nedeni olarak Hz. Harun'un yumuşak başlı, halim-selim bir zat olmasını göstermişlerdir. Bu yüzden o, şefkat ve hoşgörüyü gerektiren bir üslûb ile seslenmiştir. Nitekim dikkat edilecek olursa İsrailoğulları'na da *«Ey kavim! Siz bununla imtihan oldunuz. Oysa Rabbiniz kuşkusuz Rahmanın kendisidir»* diye yumuşak bir üslûp kullanmıştır.

Hz. Musa ve Hz. Harun'un annesinin adı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre Levi'nin oğlu Yesher'in kızı Mahyana' dır. Bazılarına göre adı Yihanız, bazılarına göre Yerha, bazılarına göre Yezhat'tır. Daha başka isim zikredenler de olmuştur.

Halk arasında iddia edildiğine göre Hz. Musa'nın annesinin adında bir özellik varmış ve onun adını zikredenin önünde kilitli kapılar açılırmış! Büyü ve huruficilik yapan, bu işlerle uğraşan kimselere göre, güya Hz. Musa'nın annesinin adının matematiksel bir özelliği vardır. Ancak tüm bu iddialar insanların hevalarından uydurdukları bir ruhbaniyettir. Allah bu hususta bir belge ve hüküm indirmemiştir.

«Bu kavim beni zayıf buldu. Nerdeyse beni öldüreceklerdi.» Yani buzağıya tapan bu kavim beni zelil görüp sözüme kulak vermedi. Çünkü yardımcılarım azdı. Beni öldürmeye kalkıştılar. Ben elimden geldiğince, var kuvvetimle onları buzağıya tapmaktan engellemek için uğraştım. Fakat beni dinlemediler.

«Bana böyle davranmakla düşmanları sevindirme.» Yani bu yüzden onları sevindirecek bir şeyi başıma getirme. Çünkü onlar senin bunu niçin yaptığını anlamazlar. Beni onlarla birlikte görme. Onları kınadığın gibi beni de kınama ve bana zalim biriymişim gibi davranma. Ben onlardan da, zulümlerinden de beriyim.

(151) *«(Musa): Ey Rabbim! Bana ve kardeşime mağfiret et...»*

Yani, Ey Rabbim! Mesele tam anlamıyla aydınlanmadan kardeşime yapmış olduğum davranışı ve ayrıca *«Ebrarın iyilikleri mukarreblerin seyyieleri gibidir»* şeklindeki durumum ile kardeşimin —eğer günah sayılabilecek— yapmış olduğu bir şey varsa onu affet. Hz. Musa (a.s) böyle dua etmekle Hz. Harun'u razı edip düşmanlarının sevinmesine engel olmak istemiştir.*«Bizi Rahmetine nail kıl. Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.»* Yani bize fazlaca nimetler vermekle rahmetine nail kıl.

(152) *«Buzağıyı (mabud) edinenlere Rableri tarafından...»*

Yani buzağıyı (mabud) edinmekte ısrar ederlerse, Samiri ve

arkadaşları ile birlikte ona ibadete devam ederlerse, Rableri tarafından onlara bir gazab isabet edecektir. Tevbe ederlerse eğer Rableri onları affedecektir.

Onlara isabet edecek olan zillet, Hz. Musa onların ibadet et'tikleri buzağıyı yakıp küllerini denize savurduğu zaman vukû buldu ve buna mani olamadılar. Bazıları bu zilleti çocukları için olan gurbet zilleti şeklinde yorumlamışlardır. Halkın dışında sadece Samiri'ye verilen zillet ise onun halktan uzak yaşamasıdır. Ayrıca İsrailoğulları'na isabet edeceği bildirilen gazab, onların birbirlerini öldürmedikçe tevbelerinin kabul edilmemesidir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: *«Yaradanınıza tevbe edin. Nefislerinizi öldürün. Bu, yaratıcınız katında daha hayırlıdır. Böylelikle o tevbelerini kabul eder. O, tevbeleri kabul eden, merhamet edendir.»* (Bakara : 54)

«İşte biz iftira edenleri böylece cezalandırırız» cümlesi, kıyamete kadar her iftiracının zillete uğrayacağını ortaya koyar. Süfyan bin Uyeyne her bid'at sahibinin zelil olduğunu söylemiştir.

(153) *«Kötülükleri işledikten sonra tevbe ve iman eden kimseleri...»*

Bu ayet hangi günah olursa olsun, sahibinin o günahtan vazgeçmesi durumunda Allah'ın o kimsenin tevbesini kabul edeceğini bildirmektedir. Yani *«Ey Muhammed! Ey Tevbelerin ve Rahmetin Peygamberi! Senin Rabbin çirkinliklerden sonra tevbe edenler için çok affedici ve merhamet edicidir.»*

İbn Ebi Hatim, Alkame'den rivayet etmiştir: İbn Mesud'a zina ettiği kadınla evlenen kimsenin hali sorulduğunda, o A'raf suresinin 153. ayetini 10 kez okur ve sonra onlara ne bir şey emreder ne de onlardan bir şeyi yasaklar. (1)

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 244-245.

(154) *«Musa'nın öfkesi dinince o levhaları (tekrar eline aldı...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetle ilgili olarak Katade'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Hz. Musa levhaları geri alınca,

— Ey Rabbim! Ben levhalarda insanların içinde ümmetlerin en hayırlısı olan bir ümmeti görüyorum. Emr-i bil-Maruf Nehy-i an'il-Münker yapıyorlar. Onları benim ümmetim kıl, der.

— (Allah): O ümmet Ahmed'in ümmetidir, diye buyurur.

— Ey Rabbim! Ben levhalarda bir ümmet görüyorum. Onlar yaradılışta birinci, cennete gidiş ve girişte birinci dirlar. Onları benim ümmetim kıl.

— O ümmet Ahmed'in ümmetidir.

— Ey Rabbim! Ben levhalarda bir ümmet görüyorum. Onların zikirleri göğüslerindedir. (Yani Kur'an'ı hıfzetmişlerdir.) Oysa öncekiler kitablarını ancak bakarak okuyabilirlerdi. Kitablarını kapattıklarında ise (hiçbir şey ezberlemedikleri için) bir şey bilmez olurlardı.

— Onlara daha önce hiçbir ümmete verilmemiş olan bir ezberleme kabiliyeti verilmiştir.

— Onları benim ümmetim kıl ya Rabbi!

— O ümmet Ahmed'in ümmetidir.

— Ey Rabbim! Ben levhalarda bir ümmet görüyorum, ilk kitaba da son kitaba da inanıyorlar. Onlar dalâletin kaleleriyle, hatta Kör (deccal) ile de savaşıyorlar. Onları bana ümmet görüyorum. Onlar kendi sadakalarını (kurbanlarını) kendileri yedikleri halde ecir alıyorlar. Oysa onlardan önceki ümmetler bir sadaka verdiklerinde (kurban adadıklarında) sadakaları (kurbanları) kabul olunacaksa Allah bir ateş gönderir, ateş o kurbanı yakardı.

eğer kabul olmazsa yırtıcı hayvanlar ve kuşlar yerlerdi. Allah Teâlâ bu ümmetin sadakalarını zenginlerinden alıp fakirlerine veriyor. Ey Rabbim! Onları bana ümmet kıl.

— O ümmet Ahmed'in ümmetidir.

— Ey Rabbim! Ben levhalarda bir ümmet görüyorum. Onlar hem şefaat ediyorlar hem de kendileri şefaat olunuyor. Onları benim ümmetim kıl.

— O ümmet Ahmed'in ümmetidir.

Katade, «Bize denildiğine göre Hz. Musa bu konuşmadan sonra levhaları yere bırakıp: —Ey Rabbim! Beni de Ahmed'in ümmetinden kıl— der.» diye ilavede bulunmuştur. (1)

(155) *«Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş kişiyi seçti...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayetin tefsirinde Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmiştir: Allah, Hz. Musa'ya (a.s) kavminden 70 kişiyi seçmesini emrettiğinde Hz. Musa 70 kişi seçer. Onlar Allah'a yalvarmak için yola çıkarlar ve şöyle dua ederler: *«Ey Rabbimiz! Bizden önce hiç kimseye vermediğin ve bizden sonra vermeyeceğin bir şey ver bize!»* Allah Teâlâ onların bu dualarından hoşnud olmaz ve bir sarsıntı ile onları yakalar. Hz. Musa da *«Ey Rabbim! Dileseydin daha önce onları da beni de helak ederdin»* der.

Süddi'den şöyle bir rivayet nakledilir: Allah, Musa'ya İsrail oğulları'ndan 70 kişiyle huzuruna gelip buzağıya taptıklarından dolayı özür dilemesini ve onlara bir süre tayin etmesini emreder. Musa kavminden 70 kişiyi seçtikten sonra mazeret beyan etmek için onlarla birlikte gider. Belirlenen yere geldiklerinde onlar: *«Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana iman etmeyiz. Çün-*

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 225-226.

kü O'nunla sen konuştun. Onu bize göster» derler. Bunun üzerine birden bir sarsıntı onları yakalar, bayılarak yere yıkılırlar. Musa ağlayarak Allah'a şöyle dua eder: *«Ya Rabbi! Ben vardığımda İsrailoğulları'na ne diyeceğim? Sen onların en hayırlılarını helak ettin. Ey Rabbim! dileseydin eğer, daha önce beni de onları da helâk ederdin.»*

İbn İshak'ın rivayet ettiğine göre Hz. Musa, İsrailoğulları'nın en hayırlılarından 70 kişiyi seçer ve onlara: *«Gidin, Allah'a tevbe edin, yaptıklarınızdan pişman olduğunuzu belirtin. Geride kalanlarınız için de tevbeleri kabul etmesini ondan dileyin. Oruç tutup, temizlenin. Elbiselerinizi de temizleyin»* der. Sonra da onları Rabbinin tayin ettiği vakitte Tur-i Sina'ya getirir. O ancak Allah'ın izniyle (ilmiyle) Allah'a ulaşabilirdi. Söylendiğine göre o 70 kişi Hz. Musa'nın kendilerine emrettiğini yaptıktan sonra, *«Bizim için dua et de Rabbimizin kelamını dinleyelim»* derler. Hz. Musa onların bu isteklerini kabul edip, dağa yaklaştığında dağın üzerine sisten bir sütun düşerek dağın tamamını kaplar. Hz. Musa yürüyüp o sis bulutunun içine girer ve kavmine, *«Siz de yaklaşın»* der. Allah, Hz. Musa ile konuşunca onun üzerine İnsanoğulları'ndan hiç kimsenin kendisine bakamayacağı kadar pırıl pırıl parlayan bir nur düşer. Böylece önünde bir perde gerilmiş olur. Kavmi yaklaşır ve sis bulutunun içine girince secdeye kapanırlar. Hz. Musa ile Allah Teâlâ arasındaki konuşmayı dinlerler. Allah emrediyor veya yasaklıyordu. Yap ya da yapma diyordu. Konuşma bittikten sonra Hz. Musa onlara yönelir. Onlar Hz. Musa'ya *«Ey Musa Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanacak değiliz»* derler. Hemen onları bir sarsıntı yakalar ve ruhlarını alır. Hepsi görünüşte ölmüş gibi baygın yere düşerler. Hz. Musa yalvarıp yakararak Rabbine *«Ey Rabbim! Dileseydin eğer daha önce onları da beni de helâk ederdin. Onlar bir akılsızlık yaptılar. İsrailoğullarından geride kalanları da mı helak edeceksin?»* der.

Süfyan Sevri'nin Ebu İshak'tan rivayet ettiğine göre Hz. Mu-

sa (a.s) ve Harun (a.s) Şibir (Şebir) dağının eteğine varırlar. Hz. Harun bir tahtın üzerinde durur. Allah da onun ruhunu alır. Hz. Musa, İsrailoğulları'na geri döndüğünde kendisine Hz. Harun'un nerede olduğunu sorarlar. Hz. Musa *«Allah onun ruhunu aldı»* diye cevap verince onlar, *«Sen güzel ahlâkından ve yumuşaklığından kıskanıp onu öldürdün.»* derler. Bu sözleri üzerine Hz. Musa, içlerinden dilediklerini seçmelerini söyler. Onlar da 70 kişi seçerler. (Musa kavminden yetmiş kişiyi seçti, ayeti bu hususa delâlet eder.) Dağa vardıklarında, Hz. Harun'a kendisini kimin öldürdüğünü sorarlar. O da kendisini kimsenin öldürmediğini, sadece Allah'ın, canını aldığını söyler. İsrailoğulları *«Ya Musa! Bugünden sonra sana karşı gelinmeyecek»* dedikleri bir sırada onları bir sarsıntı yakalar. Hz. Musa şaşkın şaşkın sağına soluna bakarak *«Ey Rabbim! Dileseydin eğer daha önce beni de onları da helak ederdin. Bugün şu akılsızların yaptığıyla mı bizi helak edeceksin? Bu sadece senin bir imtihanındır. Onunla dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin»* der. (Ravi, Allah'ın onları dirilttiğini ve hepsini peygamber yaptığını söylemektedir.)

Bu rivayet oldukça garibtir. Bu rivayetin ravilerinden Ammare bin Ubeyd meçhul biridir. Rivayetin senedi ise şöyledir: Şube, Ebu İshak'tan, o Beni Selul'den olan birinden, o da Hz. Ali'den rivayet etmiştir. (1)

İbn Abbas, Katade, Mücahid ve İbn Cerir *«Kavimlerini buzağıya tapmaktan menetmedikleri için onları sarsıntı tutmuştur»* demişlerdir. Nitekim Hz. Musa'nın *«Bizden olan akılsızların yaptıklarıyla mı bizi helak edeceksin?»* şeklindeki sözü bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca Hz. Musa'nın *«Bu sadece senin bir imtihanındır»* sözü de aynı şekilde bunu teyid etmektedir. Nitekim İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Ebu'l-Aliye, Rebi bin Ömer Selef'ten ve Halef'ten olan birçok alim bu görüştedir. Bunun anlamı, «Emir

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an-il-Azim, cilt: 3 sh: 227.

ancak senin emrindir. Hüküm ancak senindir. Senin dilediğin olur. Dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin. Saptırdığını hiç kimse hidayete erdiremez. Hidayet ettiğini de kimse saptıramaz. Vermediğine kimse veremez, verdiğini de kimse alamaz. Mülk tamamen senindir. Hüküm, Mülk ve Emir sadece sana aittir.» demekten başka bir şey değildir.

«Sen bizim velimizsin. Bizi affet, bize merhamet et. Sen affedenlerin en hayırlısısın» ifadesinde geçen *«gufran»* kelimesi örtmek, günah ile muahezeyi terketmek anlamındadır. *«Rahmet»* kelimesi *«gufran»* kelimesiyle birlikte kullanılırsa *«Bizi bunun benzerine düşürme»* anlamına gelir.

ÖNEMLİ BİR MESELE

Ebu Ali, Ebu Müslim gibi Şii olsun, sünni olsun birçok müfessir bu mikatın birinci mikat yeni konuşma mikatı olduğunu öne sürmüşlerdir. Hz. Musa (a.s) bu mikat için 12 boyun her birinden 6 kişi olmak üzere 72 kişi seçer ve sonra aralarından iki kişinin geride kalmasını söyler. Bunun üzerine münakaşa çıkar. Hiç kimse gelmek istemediği için Hz. Musa (a.s) geride kalanların da, gelenler kadar ecirleri olduğunu söyler. Talib ve Yuşa (a.s) kalırlar. Bir başka rivayete göre Hz. Musa (a.s) sadece ihtiyarlardan 60 kişi seçer. Allah Teâlâ 10 kişi de gençlerden seçmesini emredince 10 kişi de gençlerden seçer. Böylelikle o gençler de yaşlı sayılırlar. Bazı rivayetlere göre seçilenler 20'den fazla, 40'dan azdır ve kendilerinden çocukluk ve bilgisizlikleri zail olur. Hz. Musa onlara oruç tutmayı, temizlenmeyi ve elbiselerini temizlemelerini emrederek onları Tur-i Sina'ya götürür. Tur-i Sina'ya yaklaşınca önleri sisten bir sütun ile kaplanır. Hz. Musa bu sis bulutunun içine girerek kavmine de yaklaşmalarını emreder. Onlar da sis bulutunun içine girince secdeye kapanır, Musa peygamberle konuşan, ona emredip yasaklayan, yap veya yapma diyen Allah Teâlâ'yı dinlerler. Sis ortalıktan çekilince de Musa peygam-

bere Allah'ı açıkça görmek istediklerini bildirirler. Hz. Musa kendilerine nasihat eder ve sonra da olacak olan olur.

Bazıları Hasan Basri'den bu mikatın birinci mikat olmadığı görüşünü rivayet etmişlerdir. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya İsrailoğulları'ndan birkaç kişi ile birlikte gelip buzağıya taptıklarından dolayı kendisinden özür dilemesini emredince, Hz. Musa seçtiklerini seçer. Tur'a vardıklarında da diyeceklerini derler. Bu rivayet Süddi'den de nakledilmiştir. İbn İshak'tan rivayet edilen *«Hz. Musa onları tevbe edip Allah'a yönelsinler ve geride kalanların da tevbelerinin kabulü için yalvarsınlar diye seçti»* şeklindeki görüş, Tayyibi tarafından tercih edilmiştir.Öne sürülen ilk görüş hem Kur'an'a hem de müfessirlerin görüşlerine ters düşmektedir. Çünkü Kur'an'da mikattaki konuşma ve İsrailoğulları'nın Allah'ı görmek şeklindeki istekleri bahis konusu edildikten sonra buzağı kıssası ve bununla ilgili meseleler ortaya konmuştur. Görünüşe göre, bu iki kıssa birbirinden farklıdırlar. Çünkü bir kıssa anlatılırken araya başka bir kıssanın parçası sokulup sonra tekrar aynı kıssaya dönülmesi fesahata aykırı düşer ve ayrıca ortaya karışık bir durum çıkar. Oysa Allah'ın kelamı böyle şeylerden korunmuştur. Yine ilk kıssada Hz. Musa'nın bayılarak yere düştüğü zikredilirken ikincisinde sarsıntıdan sonra, *«Eğer dileseydin onları da beni de daha önce helak ederdin»* dediği zikredilmiştir. Şayet sarsıntı onların Allah'ı görme isteklerinden dolayı vuku bulsaydı *«Akılsızların söyledikleri yüzünden mi bizi helak edeceksin?»* denilmesi gerekirdi. Tayyibi bunlara ek olarak şunları söyler: Allah Teâlâ o 70 kişinin düşüp bayıldıklarını zikrettiğinde Hz. Musa'nın da bayılmış olduğundan bahsetmemiştir. Hz. Musa'nın bayıldığını zikrettiğinde ise bu sefer onların bayıldığını zikretmemiştir. Bu, iki ayrı olayın vuku bulduğuna delâlet eder.

Abd bin Humeyd'in Fazıl bin İsa'dan rivayet ettiğine göre, İsrailoğulları bir gün Hz. Musa'ya *«Sen bizim amcazademiz ve içimizden biri değil misin? Buna rağmen bir de Rabbinin senin-*

le konuştuğunu iddia ediyorsun. Fakat Allah'ı bize apaçık göstermedikçe asla sana inanmayız» derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz Musa'ya onlardan yetmiş kişi seçmesini emreder ve o da onların hayırlılarından 70 kişi seçerek onlara *«çıkın»* der. Onlar mikata çıktıklarında başlarına güçlerinin dışında bir şey gelir. İşte bu rivayetten de açıkça anlaşıldığı gibi bu mikat birinci mikatın aynısı değildir. (1)

«Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş kişi seçti» ifadesinin yorumuyla ilgili olarak Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya kavminden yetmiş kişi seçmesini emreder ve o da 70 kişi seçer. Onlar Allah'a yalvarmak için ortaya çıkarlar ve şöyle dua ederler: *«Ey Rabbimiz! Bizden önce hiç kimseye vermediğin ve bizden sonra vermeyeceğin bir şeyi ver bize.»* Allah Teâlâ onların bu duasından hoşnud kalmaz. Sonra birden onları bir sarsıntı yakalar. Hz. Musa da *«Ey Rabbim! Eğer dileseydin daha önce onları da beni de helak ederdin»* der.

Süddi şöyle demektedir: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya İsrailoğulları'ndan yetmiş kişi ile münacaata gelmesini, buzağıya taptıklarından dolayı özür dilemelerini ve onlar için bir vakit tayin etmelerini emreder. O da 70 kişi seçer ve mazeret beyan etmek için onlarla beraber Tur'a gider. Buluşacakları yere geldiklerinde onlar: *«Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana iman etmeyiz. Çünkü onunla konuşan sensin. Onu bize göster»* diye ısrar ederler. Birden bir sarsıntı (şimşek) onları yakalar ve ölürler. Hz. Musa yalvararak Allah'a şöyle dua eder: *«Ey Rabbim! Vardığımda İsrailoğulları'na ne diyeceğim, Onların en hayırlılarını helak ettin. Ey Rabbim! Eğer dileseydim beni de onları da daha önce helak ederdin.»*

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 230,

İbn İshak şöyle rivayet eder: Hz. Musa, İsrailoğullarının hayırlılarından yetmiş kişi seçerek onlara *«Gidin, Allah'a tevbe edin ve geride kalanlarımızın tevbesini de kabul etmesini isteyin. Oruç tutun, temizlenin, elbiselerinizi de temizleyin»* der. Böylece onları Tur-i Sina'ya, Rabbinin tayin ettiği mikata götürür. O ancak Allah'ın izniyle (ilmiyle) Allah'a ulaşabilirdi. Rivayete göre oyetmiş kişi Hz. Musa'nın emrettiklerini yaparlar ve onunla Rabbinin huzuruna çıktıklarında *«Bizim için dua et de Rabbimizin kelamını dinleyelim»* diye talebte bulunurlar. Onların isteklerini ileteceğini va'deder Hz. Musa. Dağa yaklaştığında önüne sisten bir sütun düşerek tüm dağı kaplar. Hz. Musa sis bulutunun içine girer ve kavmine, yaklaşmalarını söyler. O, Rabbi ile konuşurken üzerine o yetmiş kişiden hiç birinin bakamayacağı kadar pırıl pırıl parlayan bir nur düşer. Böylece önüne bir perde gerilmiş olur. Kavmi yaklaşır ve sis bulutunun içine girince secdeye kapanırlar. Rabbinin Hz. Musa ile konuştuğunu, O'nun emredip yasakladığını, yap veya yapma dediğini işitiyorlardı. Rabbinin Hz. Musa ile konuşması sona erdikten sonra, Hz. Musa yanlarına geldiğinde, ona *«Ey Musa! Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayız»* derler. Bu sırada aniden bir sarsıntı onları yakalar ve ruhları bedenlerinden ayrılır, ölürler. Hz. Musa Rabbine yakararak şöyle dua eder: *«Ey Rabbim! Eğer isteseydin daha önce onları da beni de helâk ederdin. Onların yaptıkları akılsızlık yüzünden, ardımdaki İsrailoğulları'nı da helak edecek misin?»*

وَاكْتُبْ لَنَا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَآ
اِلَيْكَ ۭ قَالَ عَذَابِيْٓ اُصِيْبُ بِهٖ مَنْ اَشَاۗءُ ۚ وَرَحْمَتِيْ
وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ۭ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ
وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَالَّذِيْنَ هُمْ بِاٰيٰتِنَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٥٦﴾ الَّذِيْنَ
يَتَّبِعُوْنَ الرَّسُوْلَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذِيْ يَجِدُوْنَهٗ مَكْتُوْبًا
عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰىةِ وَالْاِنْجِيْلِ ۡ يَاْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهٰىهُمْ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبٰۗىِٕثَ
وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلٰلَ الَّتِيْ كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۭ فَالَّذِيْنَ
اٰمَنُوْا بِهٖ وَعَزَّرُوْهُ وَنَصَرُوْهُ وَاتَّبَعُوا النُّوْرَ الَّذِيْٓ
اُنْزِلَ مَعَهٗٓ ۙ اُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿١٥٧﴾ قُلْ يٰٓاَيُّهَا
النَّاسُ اِنِّىْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمِيْعَۨا ۨ الَّذِيْ لَهٗ مُلْكُ
السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيٖ وَيُمِيْتُ ۠ فَاٰمِنُوْا
بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذِيْ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَكَلِمٰتِهٖ وَاتَّبِعُوْهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ ﴿١٥٨﴾ وَمِنْ
قَوْمِ مُوْسٰٓى اُمَّةٌ يَّهْدُوْنَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُوْنَ ﴿١٥٩﴾

156 — Bizim için şu dünyada da ahirette de iyilik yaz. Kuşkusuz biz sana yöneldik. (Allah): «Azabımı dilediğime musallat ederim. Rahmetime gelince, o her şeyi kapsamıştır. Onu muttakilere, zekâtı verenlere ve ayetlerimize iman edenlere yazacağım.» diye buyurdu.

157 — Onlar yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'de yazılmış buldukları o rasûl'e, Ümmi Peygamber'e tabi olurlar. O (peygamber) onlara marufu (iyiliği) emreder, onları münkerden (kötülükten) nehyeder. Onlara tayyibatı (temiz şeyleri) helal, habaisi (pis şeyleri) de haram kılar. Üzerlerindeki ağırlıkları ve sırtlarında bulunan zincirleri kaldırır. Ona iman eden, saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber inen o nura tabi olanlar var ya! İşte onlar felaha erenlerdir.

158 — De ki: «Ey insanlar! Ben Allah'ın Rasûlüyüm. Hepiniz için gönderildim. O Allah ki göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Ondan başka mabud yoktur. Diriltir ve öldürür. O halde Allah'a ve Ümmi Nebi olan Rasûlüne iman edin. Allah'a ve onun kelimelerine iman edin. O (Ümmi Nebi'ye) tabi olun. Umulur ki hidayet olursunuz.»

159 — Musa'nın kavminden bir topluluk vardır ki (insanları) doğru yola iletirler ve hak ile adalet yaparlar.

(156) *«Bizim için şu dünyada da ahirette de iyilik yaz...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani bize taatta muvaffak olmayı ve güzel bir hayatı nasib et. İbn Abbas ise bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: *«Dergâhına yönelip geldiğimizi kabul eyle. Bizi huzurundan mağfiret ve rahmetle geri gönder. Ahirette de bize en güzel nimetleri ve cenneti nasib eyle. Biz sana tevbe edip yöneldik.»*

«Kuşkusuz biz sana yöneldik» cümlesi mağfiret ve rahmetin sebebidir Cümle başına tahkik (kesinlik bildiren) edatı olan *«inne»* (kuşkusuz)nin getirilme nedeni cümlenin içeriğindeki rahmet ve neş'etin kemalini izah etmek içindir. Adeta Hz. Musa'nın bu duasına Allah Teâlâ'nın nasıl cevap verdiği sorulmuş olmaktadır. Allah Teâlâ şöyle cevap vermiştir: *«Azabımı kullarımdan dilediğime —ister günah işlesin ister işlemesin— musallat ederim. Bana kimse itiraz edemez. Rahmetime gelince, mümin-kâfir, muti ve asi herkesi kapsamıştır.»* Bu ayet Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu hadisle aynı anlamı içermektedir: *«Kuşkusuz rahmetim gazabımı geçmiştir.»* (Buhari, Müslim). Başka bir rivayette *«Kuşkusuz rahmetim, gazabımı yenmiştir»* şeklindedir.

Allah Teâlâ, ahirette ise rahmetini sadece muttaki ve zekâtını veren kimselere nasib edecektir. Zekâtı vermek zaten muttaki olmanın şartlarından bulunmasına rağmen zekâtın önemi vurgulanmak suretiyle ikinci bir kez zikredilmiştir. Ayrıca zekât, ibadetler içinde yapılması en zor olanlarındandır.

Katade, «*Rahmetime gelince, o herşeyi kapsamıştır*» ayeti nazil olduğunda İblis'in «*Ben de o her şeyin içinde dahilim*» dediğini söyler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, «*Onu Allah'tan korkan, zekâtı veren ve ayetlerimize iman edenlere yazacağım*» ayetini indirmiştir. Böylece İblis, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olur. Yahudi ve Hıristiyanlar rahmete nail olmak ister ve «*Biz Allah' tan korkuyor ve Rabbimizin ayetlerine iman ediyoruz*» derler. O zaman da «*Ümmi peygamber olan Rasûlü'me tabi olanlara yazacağım*» ifadesi nazil olur.

Hz. Peygamber Efendimiz'e «*Allah'ın elçisi*» anlamında «*Allah'ın Râsûlü*» denmiştir. Çünkü o, Allah ile mahlukat arasında bir elçidir, risalet vasıtasıdır. Emir ve nehiylerin, insanlara gönderilen nizamın tebliğcisidir. Nebî sıfatını ise Allah katında yüce bir mertebeye sahib olduğu için almıştır. Ümmilik (okuma-yazma bilmemek) vasfı da daha önceki kitablarda yazılıdır. Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz bir hadisinde «*Biz ümmi bir kavimiz. Ne yazarız ne de hesab biliriz*» demiştir. Araplar okuma-yazma bilmeyen bir kavimdi. Hz. Peygamber de (s.a) okuma yazma bilmezdi.

HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMİLİK VASFI

Ehli tahkik, Hz. Peygamber'in (s.a) ümmilik vasfını onun mucizelerinden biri olarak şöyle açıklamıştır:

1) Hz. Peygamber (s.a), Allah'ın Kitabı'nı düzgün ve sürekli okumuş olmasına rağmen kelimeleri bozmadan ve değiştirmeden okuyordu. Oysa Araplardan bir hatib irticalen okuduğu bir hutbeyi ikinci bir kez tekrarladığında mutlaka onda ya bazı eklemeler ya da çıkarmalar yapardı. Fakat Hz. Peygamber okumayazma bilmediği halde bu tür hatalar yapmaksızın Allah'ın Kitabı'nı okuyordu. Bu onun sadece bir mucizesidir. Nitekim «*Sana okutacağız ve sen asla unutmayacaksın*» (Alâ : 6) ayeti de bu olaya işaret etmektedir.

2) Şayet Hz. Peygamber okuma-yazma bilmiş olsaydı daha öncekilerin kitablarını mutalea etmekle ve bu ilimleri o mutalaa sırasında elde etmekle suçlanabilirdi. Oysa onun birçok ilimleri içeren Kur'an'ı, herhangi bir öğretmen, herhangi bir mutalaa olmaksızın getirmesi bir mucizedir. «*Ondan önce herhangi bir kitab okumuyordun. Elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı o zaman iptalciler kuşkulanırlardı.*» (Ankebut: 48) ayeti de bu konuda bir delildir.

3) Yazıyı öğrenmek kolaydır. Zira zekâ yönünden en geride olan insanlar bile az bir çabayla yazı yazmayı öğrenebilirler. Ancak Allah Teâlâ ona geçmişin ve geleceğin bilgisini vahyetti. Ona verdiği ilim ve gerçeklerin hiç birine, mahlukatın kendiliğinden sahib olması mümkün değildir. Akıl ve anlayışta ona verilen bu büyük kuvvetle birlikte akıl ve anlayış bakımından az gelişmiş insanların bile kolayca öğrenebilecekleri yazıyı öğrenmesine izin verilmemiştir. Bu iki durum arasındaki bağ, iki zıddın birleşmesi mesabesindedir. Bu harikulade hadise bir mucizeden başka bir şey değildir. İşte bu ittiba bazan daha önceki peygamberi tanıyanlarda olduğu gibi bilkuvve olur. Bazan da peygamberin dönemine yetişip ona iman edenlerin ittibaı gibi kuvveden fiile çıkar. Peygamber'e yetiştiği halde iman etmeyen kimseler peygambere tabi olmanın dışındaki tüm ibadetleri yapsalar bile, Allah tarafından affedilmezler. Allah Teâlâ, geldiğinde herkesin tanıması maksadıyla Hz. Peygamber'i tüm özellikleriyle tanıtmıştır. Böylelikle hiç kimsenin kalbine bir şüphe gelmemesi temin edilmiştir.

(157) «*Onlar yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'de yazılmış buldukları...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Tevrat'ta da İncil'de de Hz. Peygamber'in (s.a) adı ima yoluyla bildirilmiştir. İsrailoğulları'nın alimleri bu işaretleri görmüş olmalarına rağmen riyasetlerinin ellerinden gitmemesi için onları gizleyip değiştirmişlerdir. Ancak tahrif ettikten sonra yine

de o korktukları başlarına gelmiş ve riyasetleri ellerinden giderek zillet ve rezalete düçar olmuşlardır.

Ata bin Yesar'dan şöyle rivayet edilmektedir: «Abdullah bin Amr bin el-As ile bir araya geldiğimizde ona Hz. Peygamber'in Tevrat'taki sıfatlarından bana bildirmesini istedim. O da bunu kabul ederek şöyle dedi: Hz. Peygamber'in Kur'an'daki sıfatlarının bir kısmı Tevrat'ta da vardır. Mesela «Ey Peygamber! Kuşkusuz biz seni şahid, müjdeci, korkutucu ve ümmilere bir sığınak olarak gönderdik. Kulum ve Rasûlümsün. Sana mutevekkil ismini verdim. Sen kötü ahlaklı ve katı değilsin. Sen çarşılarda, bağlarda ve pazarlarda çığırtkanlık yapan birisi de değilsin. Kötülüğe kötülükle karşılık vermezsin. Affeder ve bağışlarsın. Allah o peygamberin vasıtasıyla eğri giden bir kavmi (küfrü) düzeltmeden ve o kavme *«Lailaheillallah»ı* nasib etmeden onun ruhunu almaz. Allah onun vasıtasıyla kör gözleri, sağır kulakları ve kapalı kalpleri açar.» (1)

«O (peygamber) onlara marufu emreder, onlardan münkeri nehyeder.» şeklindeki ifade ya başlıbaşına (muste'nife) bir cümledir, ya da onların bu cümleyi Tevrat'ta yazılı olarak gördüklerini anlatmaktadır.

İmam Razi, marufu ihtiva eden en vazıh ifade olarak Hz. Peygamber'in, *«Allah'ın emrini tazim, O'nun mahlukatına şefkatli davranmaktadır.»* hadisini göstermektedir.

Yukardaki hadisin marufu ihtiva eden en vazıh ifadelerden biri olması, var olanın ya vacib'ul-vücud (zatından dolayı varolması vacib olan) veya zatından dolayı vücubunun mümkün olmasındandır. Vacib'ul-Vücud, Allah Teâlâ'dır. Onu tazim etmekten daha makbul bir maruf yoktur. Allah'a kulluğu izhar etmek, ondan

(1) Hatib Şirbinî, Es-Sirac'ul-Mûnir, cilt: 1, sh: 523 - 524.

korkmak, izzet kapısında zillet göstermek, O'nun kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğunu itiraf etmek, eksikliklerden ve ayıplardan beri olduğunu ikrar edip zıdlarından ve benzerlerinden onu tenzih etmekten daha üstün bir maruf yoktur. Zatından dolayı mümkün olana gelince, —hayat sahibi değilse eğer— ona hayrın ulaşması mümkün değildir. Çünkü hayırdan yararlanmanın şartı hayata bağlıdır. Ancak bununla beraber tüm mahlûkata onları Allah yarattığı için şefkatle bakmak gerekir. Kâinatın her zerresi Allah Teâlâ'nın tevhid ve tenzihine açıkça delâlet ettiğinden ve açık bir durumda olduklarından tüm mahlukata bu nedenle ihtiram gözüyle bakılmalıdır. Kâinatın her zerresinde şaşılası sırlar, gizli hikmetler olduğundan dolayı da aynı ihtiramı göstermek gerekir. Şayet mümkün olan —hayat sahibiyse— ona da şefkat göstermek gerekir. Hem de insan var gücüyle şefkatli davranmalıdır. Bunun kapsamına anne-baba sevgisi ve saygısı, sila-ı rahim, marufu emr ve münkeri nehyetmek de girer.

«*Onlar münkerden nehyeder.*» ifadesinde geçen «*münker*» kelimesi daha önce geçen marufun tam tersidir.

Ata bu cümleyi, «*Onlara Allah'a şirk koşmayı terketmeyi, güzel ahlakla ahlâklanmayı, sila-i rahm yapmayı emreder, şirk koşmaktan, sila-i rahimde bulunmamaktan nehyeder*» şeklinde yorumlamıştır.

«*Onlara tayyibatı helal kılar.*», yani iç yağları gibi daha önce Tevrat'ta (İsrailoğulları'nın şeriatinde) onlara haram olan birtakım güzellikleri helal eder.

«*Habaisi de haram kılar.*», yani kan, domuz eti, riba ve rüşvet gibi pis şeyleri onlara haram kılar.

«*Üzerlerindeki ağırlıkları ve sırtlarında bulunan zincirleri kaldırır.*» Yani onların üzerlerindeki ağır mükellefiyetleri, şiddet-

leri onlardan kaldırır. Mesela İsrailoğulları'nın şeriatında tevbe edecek kimse, kendini öldürmedikçe tevbesi kabul olmazdı. İşte Allah Teâlâ peygamberi vasıtasıyla bu ağır mükellefiyetleri kaldırmıştır. Yine daha önce hata yaptıklarında azaları kesiliyor, bedenlerine veya elbiselerine necaset bulaşması halinde o yeri makasla kesmeleri gerekiyordu. Daha bunun gibi Hz. Musa'nın şeriatinde bulunan birçok ağırlıkları kaldırmış, neshetmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) *«Ben bâtıldan hakka yönelen ve bu bakımdan müsamahakâr bir şeriatle gönderildim»* diye buyurmuştur.

Alusî, tefsirinde *«ümmi»* kelimesini okuma-yazma bilmeyen kimse olarak açıklamaktadır. Zeccac'ın dediğine göre *«ümmi»* tabiriyle Hz. Peygamber'in (s.a) Araplara mensub olduğu vurgulanmaktadır.Çünkü Arapların çoğu okuma-yazma bilmezlerdi. Ya da bu kelimeyle *«Ümm'ul-Kura»* (Mekke)ye atıf yapılmaktadır. Zira Mekke halkı da okuma-yazma bilmezdi. Muhammed Bakır'dan gelen bir rivayete göreyse *«ümmi»* ifadesiyle *«ümme»* (anne) kelimesi arasında bir bağ vardır. Yani Hz. Peygamber annesinden doğduğu hal üzere idi. Hz. Peygamber'in *«ümmi»*likle vasıflandırılması her şekliyle de onun ilminin kemaline işaret eder. Bu bakımdan ümmilik sıfatı Hz. Peygamber için bir övgü olarak kullanılabilirken bir başkası için zemm olabilmektedir. Tıpkı tekebbür sıfatının Allah için övgü, insanlar için de yergi olarak kullanılması gibi.

HZ. PEYGAMBER'İN OKUMA YAZMA BİLMEMESİ

Hz. Peygamber'in yazı yazıp yazmadığı meselesi ihtilaflıdır. Bir rivayete göre Hudeybiye yılında antlaşmayı yazmıştır. Bu, Hz. Peygamber'in bir mucizesidir. Zaten hadisin zahiri de bunu iktiza eder. Bir başka rivayete göre de Hz. Peygamber'den asla yazı yazmak fiili sadır olmamıştır. Andlaşmayı bildiren hadisle ilgili ifade ise mecazidir.

Ehl-i Beyt'ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in bir yazıya baktığında yazının içindeki harflerin kendisiyle konuştuğu nakledilmiştir. Ancak bu rivayetin senedi bizce meçhuldur. Oysa Hz. Peyagmber'in mertebesi bundan da yüksektir.

Ebu Şeyh'in Mücahid kanalıyla Avn bin Abdullah bin Utbeden rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber okuyup-yazmadan önce vefat etmemiştir. Bu hadis Şa'bi'ye iletildiğinde, *«Doğrudur. Ben de arkadaşlarımdan dinlediğime göre, Hz. Peygamber (s.a) vefat etmeden önce okuyup-yazmıştır.»* demiştir.

Bazı müfessirler de *«ümmi»* kelimesini *«emm»* kelimesine niscbet etmiştir. Bu kelime, kastetmek anlamındadır. Zira *«Hz. Peygamber maksud idi»* demişlerdir.

İbn Asakir, Musa bin Yakub er-Rid'î kanalıyla Süfyan'us Sevri'den şöyle bir rivayet nakletmektedir: «İncil'de Hz. Peygamber'in na'tını okudum. «O, ne kısa ne de uzun, belki de orta boyludur. Beyaz tenlidir. Çift örgülüdür. Omuzları arasında bir mühür vardır. Sadaka kabul etmez. Merkebe veya deveye biner. Koyun sağar, yamalı gömlek giyer. Bunu yapan kimse kibirden uzaktır. Ama o bunu yapar. İsmail'in zürriyetindendir ve adı Ahmed'dir.»(*)

Beyhaki, *Delail'un-Nübuvve* adlı eserinde Vehb bin Münebbihten şöyle bir rivayet nakletmektedir:

«Allah, Zebur'da şöyle buyurdu: Ey Davud! Senden sonra adı Ahmed ve Muhammed olan bir peygamber gelecektir. Ona asla öfkelenmiyeceğim, o da bana asla isyan etmeyecektir. Ben, o bana isyan edecek duruma gelmezden önce onun tüm günahlarını affeyledim. Onun ümmetine rahmet edilmiştir. Peygamberlere ver-

(*) Bu ifadelerin çoğu açıkça değilse de mana yönünden İncil'de vardı. Ancak İncil tahrif edildiği için, bugün bu mânâlara raslamak mümkün değildir.

diğim bir benzerini onun ümmetine nafileler olarak verdim. Kıyamet gününde huzurumda toplanılacak ana kadar peygamberlere kıldığım farzları o ümmete farz kıldım. Onların nuru tıpkı peygamberlerin nuru gibidir. Çünkü daha önce peygamberlere farz kıldığım abdesti onlara da farz kıldım. Onlara gusül almayı emrettim. Nitekim önceki peygamberlere de emretmiştim. Daha önce peygamberlere emrettiğim gibi, haccı, cihadı onlara da emrettim. Ey Davud! Ben, Muhammed'in ümmetini diğer ümmetlerden üstün kıldım. Onlara verdiğim altı hasleti hiçbir ümmete vermedim:

1) Onları hata ve unutkanlıkla muaheze etmem.

2) Kasten işlemedikleri her günahı, tevbe ederlerse affederim.

3) Ahiretleri için kendilerince güzel görüp önceden gönderdikleri her ameli kat kat, fazlasıyla mükâfatlandırırım.

4 — Musibetler karşısında sabredip *«Biz Allah içiniz ve ona döneceğiz»* (Bakara : 156) dediklerinde onlara mağfiret ve rahmet eder, Nimet cennetlerimi veririm.

5) Beni çağırdıklarında dualarına icabet eder veya hemen yerine getirir, ya da onlardan (buna mukabil) bir kötülüğü uzaklaştırırım. Veya bunu onlara ahirette azık yaparım.

6) Ey Davud! Muhammed ümmetinden, benden başka ilah olmadığına, tek ve ortaksız olduğuma içten inananlar bana mülaki olduklarında, cennetimde ve kerametimde benimle beraberdirler. Fakat Muhammed'i yalanlayıp Kitabımla alay edene gelince, öylelerine kabirlerindeyken akın akın azab göndereceğim. Kabrinden kalkarken melekler onların yüzüne ve arkalarına vururlar. Sonra da onları ateşe gönderirim.

Hz. Peygamber'in ilâhî kitablarda vasıflarının yazılı olduğunu bildiren daha başka rivayetler de vardır. (1)

(158) *«De ki: Ey insanlar! Ben Allah'ın Rasûlüyüm. Hepiniz için gönderildim...»*

Bu ayet Hz. Peygamber'in (s.a) tüm insanlığa gönderilmiş olduğuna işaret eden ayetlerden sadece biridir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'deki vasıflarını ve ona uyanların faziletlerini zikrettikten sonra Hz. Peygamber'e tabi olma şerefinden mahrum olan Yahudilerin susturulmasını ilzam eden bu hakikatı beyan etmiştir. Bu gerçek aynı zamanda Hz. Peygamber'in sadece Arapların peygamberi olduğunu iddia edenlere de verilmiş bir cevabtır. Böylece dünya ve ahiretteki mutluluğun sadece İslâm'a giren Yahudi ve Hıristiyanlara özgü olmadığı da ortaya konmuştur.

Hz. Muhammed'in hem insanlara hem de cinlere gönderilmiş bir peygamber olduğunu nasslar açıklamaktadır:

«Ey cin ve insanlar topluluğu! Göklerin ve yerin bucaklarından geçip gidin (haydi). Ancak sultan (kuvvet)le geçebilirsiniz.» (Rahman : 33)

Cinlere gönderilmemiş bir peygamberin kitabında elbette cinlere hitab edilmemeliydi(!)

«De ki: Allah benimle aranızda şahiddir. Sizi ve ulaştığı herkesi uyarıp korkutman için bana şu Kur'an vahyolundu.» (En'am : 19).

Bu ayet, Kur'an'ın ulaştığı herkesi uyarması gerçeğinin, Hz. Muhammed'in onlara gönderildiği anlamına geldiğini gösterir. Nitekim cinlerin Kur'an'ı dinledikleri ayet ve hadislerle sabittir.

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 80.

«De ki : Bana cinlerden bir grubun Kur'an'ı dinleyip de şöyle dedikleri vahyolundu: Doğrusu biz hayranlık uyandıran bir Kur'an dinledik.» (Cin : 1)

Hz. Muhammed'in tüm insanlığa peygamber olarak gönderildiğine işaret eden ayetler şunlardır: Hud : 18, Alu İmran : 20 ,Sebe : 28, Nisa : 79, Enbiya : 107, Fetih : 28, Saf : 9.

Bu konulardaki hadislerden bazılarını aşağıya alıyoruz:

1) İmam Buhari, bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Ebu Derda'dan şöyle bir hadis rivayet etmektedir: Ebu Bekr ile Ömer arasında çıkan bir münakaşada Ebu Bekir, Ömer'i kızdırır ve o da kızgın olarak oradan ayrılır. Ebu Bekir, Ömer'in arkasından koşar ve kendisini affetmesini söyler. Ömre buna yanaşmayarak kapısını onun yüzüne kapatır. Bunun üzerine Ebu Bekir dönüp Hz. Peygamber'in yanına gelir. Biz o esnada Hz. Peygamber'in (s.a) yanında bulunuyorduk. Hz. Peygamber: *«Bu arkadaşınız (Hz. Ömer'i kastediyor) öfkelenip buğzetti.»* dedi. Ömer yaptığından pişmanlık duyarak geldi ve selam vererek Hz. Peygamber'in yanına oturdu. Sonra da olayı olduğu gibi Peygamber'e anlattı. Bunun üzerine o da öfkelendi. Bu manzarayı gören Ebu Bekir *«Ben daha haksızdım»* dediyse de Hz. Peygamber, *«Niçin arkadaşımı rahat bırakmıyor sunuz? Ey insanlar! Ben Allah'ın Rasûlü' yüm, hepiniz için gönderildim. Sizler beni yalanlarken o tasdik etti»* diye buyurdu. (Bu hadisi sadece Buhari rivayet etmiştir).

2) İmam Ahmed, İbn Abbas'tan merfu olarak şöyle bir hadis nakletmiştir :

«Benden önce hiçbir peygambere verilmeyen beş şey bana verildi. Bunu gösteriş olsun diye söylemiyorum: a) Kırmızı, siyah ayırd edilmeksizin tüm insanlara peygamber olarak gönderildim. b) Bir aylık mesafede bulunduğum halde düşmanlarımın kalplerine korku vermekle yardım edildim. c) Benden önce hiç kimse-

ye helâl olmadığı halde bana ganimetler helâl kılındı. d) Yeryüzü bana mescid ve temizleyici kılındı. e) Bana şefaat hakkı verildi. Bunu kıyamet gününe sakladım. Şefaatim Allah'a ortak koşmayanlar içindir.»

3) İmam Ahmed, Ebu Musa el-Es'ari kanalıyla şöyle bir hadis nakletmektedir: *«Benim ümmetimden benim davetimi işitip te iman etmeyen —ister Yahudi, isterse Hıristiyan olsun— cennete giremez.»*

4) Buhari ve Müslim'de Cabir bin Abdullah kanalıyla rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Benden önceki peygamberlerin hiç birine verilmeyen 5 şey bana verildi. (Üç tanesini saydıktan sonra) bana şefaat verildi. Ayrıca daha önceki peygamberler sadece kavimlerine gönderilirlerdi. Ben ise tüm insanlığa gönderildim.»*

«O halde Allah'a ve Ümmi Nebi olan Rasûlü'ne iman edin» ifadesi insanlık âleminin ümmi bir peygamber beklediğini önceki kitabların müjdelemiş olduklarını beyan eder.

(159) *«Musa'nın kavminden bir topluluk vardır ki...»*

Bu ayet İsrailoğulları'ndan bir grubun Hakka tabi olduklarını ve adil davrandıklarını haber vermektedir. Nitekim Alu İmran suresinin 113. ayetinde *«Kitab ehlinin hepsi bir değildir. Onlardan kıyam eden bir grup vardır ki geceleri secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okurlar»* buyurulmuştur. İbn Cerir bu ayetin yorumunda garip bir rivayet zikretmiştir: «Bize Kasım, ona Hüseyin, ona Haccac, ona da İbn Cüreyc'in haber verdiğine göre İsrailoğulları peygamberlerini öldürüp küfre saptıklarında 12 kabileydiler. İçlerinden bir kabile bu yaptıklarına katılmayarak onların bu cürümlerinden Allah'a sığındılar ve özür dilediler. Allah'tan o kâfir kabilelerle kendi aralarını ayırmasını istediler. Bunun üzerine Allah yerde onlar için bir tünel açtı. Onlar da o tünelden yürüyüp

öbür ucundan Çin'e vardılar. Onlar orada Müslüman olarak yaşayıp bizim kıblemize yönelmektedirler.» İbn Cüreyc böyle konuştuktan sonra İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: İşte bu, *«Ve onun ardından İsrailoğulları'na söyledik. O ülkede oturun. Ahiret vaadi geldiğinde hepinizi derleyip toparlayacağız.»* (İsra: 104) ayetinin ifade ettiği hususdur. Ahiret va'diyle de Hz. İsa kastedilmektedir. İbn Cüreyc İbn Abbas'ın *«Onlar o tünelde, 1,5 yıl yürüdüler»* dediğini nakletmektedir.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ
مُوسَىٰٓ إِذِ اسْتَسْقَىٰهُ قَوْمُهُۥٓ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ
فَٱنۢبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ
مَّشْرَبَهُمْ ۚ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ
ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۖ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ ۚ وَمَا
ظَلَمُونَا وَلَٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾
وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ وَكُلُوا۟ مِنْهَا حَيْثُ
شِئْتُمْ وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا
نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـَٰٔتِكُمْ ۚ سَنَزِيدُ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ
ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِى قِيلَ لَهُمْ
فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟
يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾ وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ
حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ ۘ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ
يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ ۙ لَا تَأْتِيهِمْ ۚ
كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

160 — Biz onları oymaklar olarak oniki topluluğa ayırdık. Kavmi kendisinden su istediğinde Musa'ya: «Âsanla taşa vur» diye nahyettik. Ondan oniki pınar fışkırdı. Böylece her oymak içeceği yeri bildi. Üzerlerine bulutla da gölge yaptık ve üzerlerine kudret helvasıyla, bıldırcın etini indirdik. (Sonra da onlara şöyle dedik): «Size rızık olarak verdiklerimizin temizlerinden yeyiniz.» Onlar bize zulmetmiyorlar, sadece kendi kendilerine zulmediyorlardı.

161 — Onlara: «Şu şehirde oturun, istediğiniz yerden yeyin —affet— deyin ve secde ederek oranın kapısından içeri girin. Biz de hatalarınızı bağışlayalım. Biz iyilik edenlere daha fazlasını da veririz» denilmişti.

162 — Onlardan zulme sapanlar, sözü kendilerine söylenenden başka bir şeyle değiştirdiler. Biz de bunun üzerine zulme sapmalarından dolayı gökten iğrenç bir azab gönderdik.

163 — Onlara deniz kıyısında bulunan o kasaba (halkı)nın durumunu sor. Hani onlar cumartesi (günü) de haddi aşıyorlardı. Çünkü (tatil yaptıkları) cumartesilerinde balıklar onlara akın akın gelirler, cumartesi (tatili) yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte yoldan çıkmalarından dolayı onları bu şekilde deniyorduk.

(160) *«Biz onları oymaklar olarak on iki topluluğa ayırdık...»*

160. ayetten 163. ayete kadar olan bu bölümde Allah Teâlâ yine İsrailoğulları'ndan bahsedip Hz. Yakub'un (a.s) onları 12 torun kabileye ayırdığını bildirmektedir.

«Biz onları...» şeklinde başlayan cümledeki *«hum»* (onlar) zamiri Hz. Musa'nın kavmine işaret etmektedir. Aynı cümledeki *«esbat»* kelimesi *«sıbt»*ın çoğuludur. Sıbt, torun, öz evlat veya bir şeyin parçası anlamına gelir. Daha sonraları İsrailoğulları'nda Araplardaki *«kabile»* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bazen *«esbat»* kelimesi İsrailoğulları'nın her kabilesi için, tıpkı *«ensar»* kelimesinin belli bir topluluğa atfen kullanıldığı gibi, kullanılmıştır. Cümlenin yapısında *«esbat»* kelimesi, *«isnetey aşere»* kelimesinin bedelidir. *«Ümemen»* kelimesi ise ikinci bedeldir.

«Asanla taşa vur» emri Hz. Musa'ya (a.s), Tih çölünde susadıkları zaman verilmişti. İbn Abbas'tan *«inbeceset»* fiilinin fışkırmak anlamına geldiği rivayet edilmiştir.

Şii müfessirlerden İmam Tabersî, *«inbicas»* kelimesinin *«azar azar aktı»* şeklinde, *«inficar»*ın tam aksi bir anlamı olduğunu söylemiştir. Yine Bakara: 60'ta *«inficar»*, burada da *«inbicas»* kelimelerinin kullanılmasının nedenini suyun ilk ve sonraki akış hızlarıyla açıklamıştır. Bu takdirde ifade, su önce azar azar, son-

ra da çokça akmaya başlamış, şeklinde anlaşılır. Ancak Arap dili Tabersi'nin bu yorumuna mutehammil midir? «*Fenbecest*» şeklinlinde fiilin başına gelen «*fe*» harfi atıf için kullanıldığı takdirde —ki ayetin gelişinden anlaşıldığına göre fiile atfolunmuştur— ifade şöyle bir anlam kazanır: «*Musa taşa vurdu ve hemen o taştan su fışkırdı.*» Matuf'un aleyh (üzerine atfolunan)ın hazfedilmesinin iki nedeni vardır. Birincisi, hazf bir karışıklığa yol açmamıştır. İkincisi, emrin süratle yerine getirilmesine işaret edilmek istenmiştir. Yani adeta Allah'ın vahyiyle Hz. Musa'nın taşa vurması dışta bırakılarak suyun fışkırmasının Allah'ın emriyle olup Hz. Musa'nın hiçbir dahli yokmuş gibi bir anlam ihsas ettirilmiştir.

«*Ünas*» kelimesi ise «sıbt» (kabile) anlamındadır. Yani her kabile pınarını tanımıştır. Oymak veya kabile yerine çoğunluk ifade eden «*ünas*» kelimesinin kullanılmasının nedeni oymakların her birisinin kalabalık olduğuna işaret etmek içindir. Zaten «*ünas*» kelimesi de çoğuldur.

«*Alime*» fiili tanıdı, bildi anlamındadır. Sonra Allah'ın bir lütfu olarak onların üzerine bulutla gölgelik kılındı. Bulut onlar yürüdüklerinde yürüyor, durduklarında onlarla birlikte duruyordu.

«*Onlar bize değil, sadece kendi kendilerine zulmediyorlardı*» ifadesi hazfedilmiş bir sözün üzerine atfedilmiştir. Yani kafir olmakla ve birçok nimeti inkar etmekle bize değil kendilerine zulmediyorlardı. Çünkü küfürlerinin zararı sadece kendilerine dokunur.

(161) «*Onlara, Şu şehirde oturun...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Ayette geçen şehirin hangisi olduğu konusunda a) Beyt'ul-Makdis, b) Eriha şeklinde iki farklı rivayet gelmiştir.

«*Biz iyilik edenlere daha fazlasını da veririz.*» ifadesinin başına atıf harfi «*vav*»ın getirilmemesi bu fazlalığın kendilerine em-

redilenin karşılığı olmayıp Allah'ın bir lütfu olduğuna delalet eder.

(162) *«Onlardan zulme sapanlar, sözü kendilerine söylenenden başka bir şeyle değiştirdiler...»*

Onlara tevbe ve istiğfar etmeleri emredilmişken onlar bundan yüz çevirerek bunun yerine başka bir sözü getirdiler. Getirdiklerinde de bir hayır yoktur.

Ayette geçen *«ricz»* kelimesi iğrenç ve tiksinti verici azab karşılığında kullanılmıştır. İfadenin sonundaki *«zulme sapmalarından dolayı»* şeklindeki ibare o iğrenç azabın sebebini bildirmektedir. Yani durup dururken Allah o iğrenç azabı göndermez. Bunun nedeni onların gelmiş, gelecek ve halihazırdaki zulümleridir.

(163) *«Onlara deniz kıyısında bulunan o kasaba (halkı)nın durumunu sor...»*

Ayette geçen kasaba, İbn Abbas ile İbn Cüreyc'e göre Medyen ile Tur dağının arasındaki *İyle* kasabasıdır. İbn Şihab'a göre de *Tabariyye*'dir. Bazıları da bunun Medyen olduğunu söylemiştir. İbn Zeyd'e göre burası Medyen ile Aynuna sırasındaki *Makta*'dır. Bu kasaba denize çok yakındı.

Ayette *«sor»* şeklinde Hz. Muhammed'e (s.a) hitab edilmektedir. Ondan bunu huzurundaki Yahudilerden sorması emredilmiştir. Bununla onların Allah'ın sınırlarını aştıklarına işaret olunmaktadır. Böylece gizledikleri açığa çıkarılmıştır. Onların kitablarını okumamış, mutalaa etmemiş olan Hz. Muhammed'in (s.a) böyle bir soru sorması onlar aleyhinde apaçık bir mucizedir. Çünkü bu hadiseye onun vahiyden başka bir yolla vakıf olması mümkün değildi.

«Şürra'an» balıkların suyun yüzüne çıkıp akın akın gelmeleri

anlamındadır. Yani balıklar akın akın sahilin yanına gelirlerdi. Nitekim bu kelime yaklaşmak demek olan «*şari'in*» çoğuludur. Balıklar cumartesi gününde olduğu gibi diğer günlerde akın akın gelmezlerdi. Onların diğer günlerde avlanmalarından korkarlardı. Bu da sadece Aziz ve Alim olan Allah'ın bir takdiriydi.

«*İşte yoldan çıkmalarından dolayı onları bu şekilde deniyorduk.*» Yani onlardan ortaya çıkanları azabla yakalayabilmek için onları böylece deniyorduk. Geçmişi gözler önüne sermek maksadıyla «*deniyorduk*» denmiştir.

«*Kezalike*» (bu şekilde) ifadesi ya önceki imtihana ya da ileride olacak bir imtihana işaret etmektedir. Bazı tefsirlerde ise bunun cumartesi günü balıkların gelmelerine işaret ettiği öne sürülmüştür.

وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُوْنَ قَوْمًا ۙ اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدِيْدًا ؕ قَالُوْا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ﴿١٦٤﴾
فَلَمَّا نَسُوْا مَا ذُكِّرُوْا بِهٖۤ اَنْجَيْنَا الَّذِيْنَ يَنْهَوْنَ عَنِ
السُّوْٓءِ وَاَخَذْنَا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا بِعَذَابٍۭ بَـِٔيْسٍۢ بِمَا كَانُوْا
يَفْسُقُوْنَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَّا نُهُوْا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُوْنُوْا
قِرَدَةً خٰسِـِٕيْنَ ﴿١٦٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ
الْقِيٰمَةِ مَنْ يَّسُوْمُهُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ ؕ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيْعُ الْعِقَابِ ۚ وَاِنَّهٗ
لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٦٧﴾ وَقَطَّعْنٰهُمْ فِى الْاَرْضِ اُمَمًا ۚ مِنْهُمُ
الصّٰلِحُوْنَ وَمِنْهُمْ دُوْنَ ذٰلِكَ ۫ وَبَلَوْنٰهُمْ بِالْحَسَنٰتِ
وَالسَّيِّاٰتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ
وَّرِثُوا الْكِتٰبَ يَاْخُذُوْنَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُوْلُوْنَ
سَيُغْفَرُ لَنَا ۚ وَاِنْ يَّاْتِهِمْ عَرَضٌ مِّثْلُهٗ يَاْخُذُوْهُ ؕ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ
مِّيْثَاقُ الْكِتٰبِ اَنْ لَّا يَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوْا مَا فِيْهِ ؕ
وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ ؕ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِيْنَ
يُمَسِّكُوْنَ بِالْكِتٰبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ ؕ اِنَّا لَا نُضِيْعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِيْنَ ﴿١٧٠﴾

164 — (Hatırlat) o zamanı ki onlardan bir gurub «Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azâba uğratacağı bir kavme artık ne diye öğüt veriyorsunuz?» demişti. Onlar da «Rabbinize karşı bir mazeret(i açıklamak) için ve bir de belki sakınırlar diye» şeklinde konuşmuşlardı.

165 — Onlar kendilerine hatırlatılanı unuttukları zaman, biz kötülükten sakınanları kurtarıp zulmedenleri —yapmakta oldukları fasıklıktan dolayı— çetin bir azabla yakalayıverdik.

166 — Onlar kendilerine yasak edilen şeyleri yapmakta ısrar edip, isyan edince onlara; «Aşağılık maymunlar olun» dedik.

167 — (İşte o zaman) Rabbin onların üzerine kıyamet gününe kadar kendilerine azabın en kötüsünü tattıracak kimseleri göndereceğini bildirmişti. Kuşkusuz ki Rabbin çabuk ceza veren ve çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

168 — Onları yeryüzünde grublara ayırdık. Onlardan bazıları iyi kimselerdir. Bazıları da bunların dışında olan aşağılıklardır. Belki dönerler diye onları iyilikler ve kötülüklerle denedik.

169 — Onların ardından yerlerine Kitab'a varis olan bir takım (kötü) kimseler geçti. Şu alçak (dünyanın) geçici menfaatini alıyorlar ve «Biz ileride (nasıl olsa) bağışlanacağız» diyorlar. Kendilerine ona benzer bir geçici menfaat daha gelince onu da alırlar. Kendilerinden Allah hakkında gerçeği söylemekten başka bir şeyi söylememeleri hususunda Kitab misaki (sözü) alınmamış mıydı? Kitab'ın içindekini okuyup öğrenmediler mi? Sakınanlar için ahiret yurdu daha hayırlıdır. Halâ düşünmüyor musunuz?

170 — Onlar ki Kitab'a sımsıkı sarılırlar, namazı kılarlar. Kuşkusuz biz ıslah edenlerin ecrini zayi etmeyiz.

(164-165) *«(Hatırlat) o zamanı ki onlardan bir grub...»*

Bu Ayetin Tefsiri

164. ayetten 166. ayete kadarki kısımda bulunan o kasaba halkının üç gruba ayrılıp bir grubun cumartesi günleri balıkları avlamak için hilelere başvurduğu, ikinci grubun onlara mani olmaya çalışıp onlardan ayrıldıkları, üçüncü grubun da öfkesinden susup ne onların işlerine karıştıkları ne de onları menettikleri bahis konusu edilmektedir. Bu yüzden üçüncü grup, ikinci gruba, *«Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme artık ne diye öğüt veriyorsunuz?»* dediğinde, ikinci grubun üçüncü gruba *«Rabbinize karşı bir mazeret (i açıklamak) için ve bir de belki sakınırlar diye»* cevap verdiği bildirilmiştir.

«Mazereten» kelimesi hem mensub hem de merfu olarak okunmuştur. Merfu okunduğu takdirde ifade *«Bu söylediklerimiz Rabbimiz katında bir mazerettir»* anlamına gelir. Mensub okunduğunda ise *«Bu söylediklerimiz Rabbiniz katında bir mazeret olsun diye...»* anlamına gelir. Onları mazeret beyan etmeye mecbur eden husus Allah'a *«iyiliği emrederiz, kötülüğü yasaklarız»* diye verdikleri sözdür.

«Ve bir de belki sakınırlar diye...» Yani mazeret beyan etmenin ötesinde onları uyarmaya bizi sevkeden bir başka neden daha vardır ki o da belki sakınıp dönmeleri ihtimalidir. Çünkü dönerlerse Allah tevbelerini kabul eder.

Ali bin Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Mı-

sır ile Medyen arasındaki *İyle* kasabasının sakinlerine cumartesi günü balık avlamak haram kılınmıştı. Fakat balıklar tatil günü olan cumartesi, diğer günlere nazaran daha çok gelirlerdi. Diğer günlerde ise balık bulunmazdı. Bu durum Allah'ın dilediği bir zamana kadar devam etti. Ancak sonunda bir grub bu yasağı çiğneyerek cumartesi günü balık tutmaya başladılar. Bir grub da, «*Allah'ın yasak etmesine rağmen böyle bir şeyi nasıl yaparsınız? Cumartesi günü balık avlamak size haram edilmedi mi?*» diye onlara nasihat ettiler. Ancak bu nasihat saldırganların aşırılıklarını daha da körükledi. Başka bir grub daha müdahele ederek onlara engel olmaya çalıştılarsa da bu durum uzadıkça uzadı. Nasihatçılardan şedid olan bir topluluk ılımlı olan diğer bir gruba «*Bu kimselere azabın gerekli olduğunu biliyorsunuz. O halde niçin nasihat etmekte ısrar ediyorsunuz?*» dediler. Onlar da «*Rabbimize karşı bir mazeret beyan etmek ve bir de belki sakınırlar diye*» şeklinde cevap verdiler. Bu iki grup ta nasihat edenlerdendi. Bu bakımdan Allah'ın azabı geldiğinde bu iki grub kurtuldu, isyan edenler ise Allah tarafından aşağılık maymunlara çevrildi.

TARAFSIZ KALANLARIN AKİBETİ HAKKINDA

Ayette nasihat edenlerin kurtulup isyan edenlerin helak oldukları açıkça beyan ediliyorsa da susanlar hakkında bir açıklama yapılmamıştır. Çünkü ceza amelden dolayıdır. Onlar övülmelerini gerektiren bir amel yapmadıklarından övülmemişler, büyük bir suç ta işlemediklerinden azaba düçar olmamışlardır. Ancak tefsir alimleri bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir görüşe göre sustukları için helak olmuşlar, başka bir görüşe göre suça katılmayıp kalben buğzettiklerinden kurtulmuşlardır. Ali bin Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadis ikinci görüşün dayandığı delillerdendir. El-Ufi'de İbn Abbas'tan buna benzer bir rivayette bulunmuştur.

Hammad bin Zeyd, Davud bin Hüseyin'den, o İkrime'den o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: *«Allah'ın helak edeceği yahut şidetldi bir şekilde azabedeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?»* diyen grubun o azaptan kurtulup-kurtulamadıklarını düşündüm ve sonra bunu İbn Abbas ile müzakere ettim. Sonunda onların kurtulduğu kanaatini İbn Abbas'a vermiş oldum. Öyle sevindi ki bana müjde (karşılığı) olarak bir hulle (süslü elbise) giydirdi.

Abdurrezzak, İkrime kanalıyla şöyle rivayet ediyor: Bir gün İbn Abbas'ın yanına gittiğimde onu koynunda Mushaf bulunduğu halde ağlıyor gördüm. O durumdayken yanına gitmek pek ağır geldiğinden yerimde kalakaldım. Sonra ilerleyip yanına oturdum. Ve *«Ey Abbas'ın oğlu!»* dedim, *«Canım sana feda olsun. Seni ağlatan nedir?»* O da *«İşte beni ağlatan şu sayfalardır»* dedi. Baktım ki A'raf suresidir. Bana *«İyle'yi bilir misin?»* diye sordu. Ben de *«evet»* diye cevab verdim. O, «Orada Yahudi bir kabile otururdu. Cumartesileri balıklar akın akın onlara gelir, diğer günler ise denizin derin yerlerinde dolaştıklarından, onlar balıkları bir hayli zahmet çekerek ve denize dalarak avlayabilirlerdi. Oysa tatil günleri olan cumartesi, balıklar akın akın ve dalgalar halinde tâ sahile kadar gelirlerdi. Bu böyle bir süre devam ettikten sonra şeytan onlara; *«Cumartesi size balıkların avlanması değil yenmesi yasak edilmiştir. O yüzden balıkları cumartesi günü yakalayın, diğer günler yeyin»* diyerek kalplerini eğriltmeye çalıştı. Bir grup şeytanın bu tuzağına düşerek hemen şeytanın söylediklerini ilan etti. Bir grub da hem avlanmanın hem de yemenin yasak olduğunu söyleyerek itiraz etti. Bu tartışmalar bir dahaki haftaya kadar sürdü. Cumartesi günü gelince o azgın grub, kadın, çoluk-çocuk, hep birlikte balık avına çıktılar. Bir grub ta onların sağında, ama onlardan ayrı olarak durdu. Bir üçüncü grub ta ayrılarak sol tarafta durdular. Sağdakiler *«Azab olasıcalar! Allah'ın azabına düşmekten sizi uyarıyoruz»* derlerken soldakiler de onlara *«Allah'ın helak edeceği veya şiddetli bir azabla cezalandıra-*

cağı bir kavme artık ne diye öğüt veriyorsunuz?» diye soruyorlardı. Sağdakiler de *«Rabbinize karşı bir mazeret beyan etmek için ve bir de belki sakınırlar diye»* şeklinde cevab veriyorlardı. Asiler isyanlarına devam edince nasihatçılar *«Ey Allah'ın düşmanları, yapacağınızı yaptınız. Allah'a yemin ederiz ki bu gece kasabaya gelip ne durumda olacağınızı seyredeceğiz. Yemin olsun ki daha sabah gelmeden ya yere batırılacaksınız ya taş yağmuruna tutulacak, ya da Allah'ın katında başka bir azaba tutulacaksınız» dediler.* Sabah olunca da gidip kasabanın giriş kapısını çaldılar, ama bir ses-sada duymayınca kasabanın surlarına merdiven dayadılar. Surun üstüne çıkıp bakan biri onlara dönüp *«Ey Allah'ın kulları! İçeride koşuşup zıplayan kuyruklu maymunlardan başka bir şey yok»* diye bağırdı. Bunun üzerine kapıyı kırıp içeri girdiler. Maymunlar kendi yakınlarını tanırlarken diğerleri maymun haline dönüşmüş olan yakınlarını tanıyamadılar. Öyle ki maymunlar yakınlarının yanına varıp elbiselerini kokluyor ve ağlıyorlardı. Onlar maymunlara *«Biz sizi uyarmamış mıydık?»* diye sorunca maymunlar başlarını sallayarak onları doğrularlardı. İbn Abbas tüm bunları anlattıktan sonra şu ayeti okudu: *«Onlar kendilerine hatırlatılanı unuttukları zaman biz kötülükten sakınanları kurtarıp zulmedenleri —yapmakta oldukları fısktan dolayı— çetin bir azabla yakalayıverdik.»* İbn Abbas, *«Kötülükten sakındıranların kurtulduğunu görüyorum. Fakat susan diğer bir grub hakkında bir şey beyan edildiğini görmüyorum»* dedi. (Yani ne isyan edip ne de isyan edenleri uyarmaya çalışan grubun hali ne oldu, bilmiyorum. Çünkü Kur'an isyan edenlerin helak olduklarını, onları menetmeye çalışanların ise kurtulduklarını söylüyor, ama susan üçüncü grubtan bahsetmiyor.) İbn Abbas bu ayetleri okurken her zamanki adetine muhalif olarak uzun uzun düşünmeden karar vermişti. Talebesi ve azadlısı olan İkrime, ise *«Allah canımı sana feda etsin! Görmüyor musun ki Allah onların asilerin isyanından hoşlanmadıklarını söylemektedir. Her ne kadar Allah onları kurtardığından sözetmiyorsa da helak ettiğini de söylememiştir.»* diye ona karşılık verince onun bu sözleri İbn Abbas'

ın hoşuna gider ve İkrime'ye iki kürk hediye ederek *«Susanlar da kurtulmuşlardır»* der.

İmam Tabersî, İbn Abbas'a biri o grub hakkında tevakkuf edip helak olmalarıyla veya kurtulmalarıyla ilgili bir şey söylemediği, diğeri de helak olduklarını söylediği şeklinde iki görüş daha isnad etmektedir. İbn Zeyd de helak oldukları görüşündedir. Ebu Abdullah'tan gelen rivayete göre, azaba düçar olanlar süküt edenlerle zulmedenlerdir.

Ayette geçen *«beis»* kelimesi çetin, şiddetli anlamındadır. İbn Abbas bu kelimeyi kendisinde merhamet olmayan azab ile yorumlamıştır. Ragıb el İsfehanî *«Müfredat»*ında *«Bu'us, Be's, be'sa»* kelimeleri hakkında şiddet ve hoşlanılmayan şey anlamına geldiklerini söylemektedir. Bu'us fakirlik ve savaşla ilgili olarak kullanılırken be's ve be'sa kelimeleri felaketlerde kullanılmaktadır.

(166) *«Onlar kendilerine yasaklananı unuttukları zaman...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayette geçen *«hasiin»* kelimesi aşağılık anlamına gelir. Zelil olan, hayırdan uzaklaşan kimseler için kullanılır. Buradaki emir teklifi değil tekvinidir. Çünkü onlar kendi iradeleriyle maymun olacak kuvvet ve kudrete sahip olmadıklarından, maymun olunuz emrinin mükellefi değildirler. Bu ifade *«Biz bir şeyin olmasını istediğimizde söyleyeceğimiz söz sadece ona ol dememizdir. O da oluverir.»* (Nahl: 40) ayetindeki gibidir. Muhtemelen sözkonusu ayette de mücerred bir mecaz kullanılmış olmalıdır. Görünüşe göre Allah Teâlâ, Hz. İsa'dan önce onlara birçok kez ceza vermiş ve onlar yine de azgınlıklarından vazgeçmemişlerdir. Sonunda Allah onları maymuna dönüştürmüştür. Şiddetli azabla mesh (hayvana dönüştürülmüş olmaları) kastedilmiş olabilir. Bu takdirde ayet önceki ayetin açıklaması olarak anlaşılır.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: «Sizin üzerinize farz olan cuma günü Yahudilerin üzerine farz iken

onlar buna karşı çıkıp cumartesi gününü seçtiler. Cumartesi günü avlanmak kendilerine haram kılınarak imtihan olundular. Balıklar cumartesi günü onlara akın akın gelirler, karın altlarının beyazlığı görünür halde döne döne sahile yaklaşırlardı. Öyle ki suyun üzeri onların çokluğu yüzünden görünmez olurdu. Onlar Allah'ın dilediği bir zamana kadar beklerler ve balıkları avlayamazlardı. Sonra şeytan onlara *«Siz balıkları cumartesi gunü avlamaktan nehyolunduğunuza göre havuzlar yapıp denize ağlar atın»* diyerek onları tuzağına düşürmeye çalıştı. Bunun üzerine onlar da balıkları o havuz ve ağlara doğru sürerler ve balıklar oraya takılırlardı. Pazar günü de gidib ağdaki balıkları alırlardı.

Bir başka rivayette şöyle denir: Onlardan biri cumartesi günü bir balık tutup burnuna bir ip geçirir. Sahilde çakılı bir kazığa ipi bağlar ve ertesi gün de gidip o balığı alır. Balığı yediğini gören köylüler onu kınarlar ve niçin böyle yaptığını sorarlar. O kimse, kendisine bir azab gelmediğini görünce bir dahaki cumartesi iki balık daha tutar, yapacaklarını yaptığı halde ona bir azab isabet etmez. Ona bir azabın isabet etmediğini gören köylüler de bu sefer bundan cesaret alarak balık tutarlar ve tuzlayıp satarlar. Kasaba halkının sayısı 12 bin veya yetmiş bin kişiydi. Üç gruba ayrılmışlardı. Müslümanlar azgınlara aynı yerde oturamayacaklarını söyleyerek kasabayı bir duvarla ikiye bölerler. Müslümanların kasabanın surunda bir kapıları vardı ve oradan girip çıkıyorlardı. Azgınların da başka bir kapıları bulunuyordu. Bu olay Hz. Davud (a.s) zamanında vuku bulmuştu. Hz. Davud onlara lanet ederdi. Müslümanlar bir gün azgınlardan hiç kimsenin dışarıya çıkmadığını görünce *«Bunların başlarına ne geldi ki dışarıya çıkmıyorlar. Belki de içkiyi fazla kaçırıp sarhoş olmuşlardır»* diyerek duvara çıkarlar. Hepsinin maymun olduklarını görürler. Kapıyı açıp onların yanına giderler. Maymunlar onlardan akrabalarını tanıyorlar ama onlar maymunlardan olan akrabalarını tanıyamıyorlardı. Maymunlardan herkes kendi akrabalarının yanına varır, onu koklar ve ağlardı. Onlar da maymunlara *«Sizi menetmemiş miy-*

dik?» deyince maymunlar başlarını sallamak suretiyle *«evet»* derlerdi. Üç gün sonra hepsi öldü. Böylece maymuna dönüşmüş o kimseler yaşamamış ve nesilleri üretmemiştir.

Katade'den gelen rivayete göre gençleri maymun, yaşlıları domuz olmuşlardı.

Mücahid'den gelen rivayete göreyse onların bedenleri değil kalp ve karakterleri değişmiştir. Onlar hakkı anlamakta başarılı olamamışlardır.

(167) *«(İşte o zaman) Rabbin onların üzerine...»*

Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'dan sonra Babil Kralı Buhtunnasr'ı asi olan İsrailoğulları'nın üzerine musallat kılmıştır. Ülkelerini tarumar eden Buhtannasr, onların savaşçılarını öldürüp karılarını ve çocuklarını esir almıştır. Geri kalanları da haraca bağlamıştır. Onlar haracı mecusilere verirlerdi. Allah, Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderinceye kadar bu durum sürüp gitti. Onların durumu kıyamete kadar da bu şekilde gidecektir. Bazı ara dönemler kimseyi aldatmamalıdır; zira aynı durumun başlarına gelmesi pek yakındır.

İbn Kesir, onlara ilk haraç yükleyen kimsenin Hz. Musa (a.s) olduğunu söylemektedir. 7 veya 10 sene kadar onlardan haraç almıştır. Daha sonra onlar Yunanlılar, Keldaniler ve Keşdanilerin hükümranlığı altına girmişlerdir. Sonra da Hıristiyanların baskı ve yönetimi altında kaldılar. Hıristiyanlar da kendilerinden cizye ve haraç almışlardır. İslâm ve Hz. Muhammed (s.a) gelince, İslâm'ın zimmeti altına girip haracı Hz. Peygamber'e ödemişlerdir.

El-Ufi'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre azabın en kötüsü başlarına gelen zillet ile verdikleri haraçtır.

Ali bin Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre bu-

nunla haraç kastedilmektedir. Onlara azabın en kötüsünü tattıran Hz. Muhammed ve ümmetidir. Kıyamete kadar da durum böyle sürecektir. Onlar son olarak Deccal'a yardımcı olacaklar. Müslümanlar da Hz. İsa (a.s) ile birlikte olup Yahudilerle savaşacaklar ve onları yok edeceklerdir. Ancak bu ahir zamanda olacaktır.

Salibi, «*Cevahir'ul-Hisan*» adlı tefsirinde, İbn Abbas'ın bunun kendilerine azabı tattıran Hz. Muhammed (s.ą) ve ümmetine bir işaret olduğunu söylediğini rivayet etmektedir. Zaten Yahudilerin her kıtada ve tüm milletlerle olan durumu bu şekildedir.

«*Yesûmu*» kelimesi onlara yükletilir. Yani onlar onunla karşılaşacaklar demektir. Azabın en kötüsü ise haraç ve zillettir. Allah, İsrailoğulları'nın üzerine haraç ve zilleti musallat etmiş, onların yurtlarını harab etmiştir.

(168) «*Onları yeryüzünde grublara ayırdık...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani İsrailoğulları'nı fırkalara, grublara ve parçalara böldük. Yeryüzünün her yerinde onlardan bir grup vardı. Onların üzerinde bulunmadığı bir kıta yoktur. Bu da onların bir araya gelip bir kuvvet meydana getirip fesat çıkarmamaları içindir. Bu hüküm Kur'an'ın gaybi ihbarlarından biridir sadece. Nitekim bugün (H. 1405, M. 1985) dünya haritasına bir bakıldığında her devlette, yeryüzünün her köşesinde İsrailoğulları'nın lobiler kurdukları, küçük grublar halinde bulundukları görülmektedir.

Taberi ve bazı müfessirler Yahudilerin olmadığı hiç bir bölgenin bulunmadığı görüşünü öne sürmüşlerdir. Görünüşte ayette işaret edilenler Hz. Süleyman'ın hükümranlığı yıkıldıktan sonra olanlardır. Yine onlar Hz. İsa'dan öncedirler. Çünkü Hz. İsa geldikten sonra içlerinde salih kimseler kalmamış, Hz. İsa'yı inkâr ettiklerinden dolayı dinden çıkmışlardır. (1)

(1) Salibi, Cevahir'ul-Hisan, cilt: 2, sh: 63

«Onlardan bazıları iyi kimselerdir» ifadesinin yorumunda İmam Taberi bu kimselerin Allah'a ve Râsûlü'ne iman edip Hz. İsa gönderilmezden önce dinleri üzerinde sabit kalan salihler olduklarını söylemektedir.

Bazı müfessirler bunların Hz. Peygamber'e yetişip ona iman eden kimseler olduklarını söylemişlerdir. Bu tefsir İbn Abbas'a ve Mücahid'e isnad edilmiştir. Ancak bu görüşü kabul etmeyen müfessir Alusi, bu görüşün Çin Seddi'nden daha uzak olduğunu söylemiştir.

«Bazıları da bunların dışında olan aşağılıklardır...» Yani mertebeleri salihlerden biraz daha aşağıdadır. Yani emirlerin bir bölümünü tatbik edip bir bölümüne de karşı çıktıkları için mümin sayılmalarına rağmen daha alt bir mertebededirler.

Bazı müfessirlere göre bu ifadeyle (günahkâr müminler değil) kafirler kastedilmiştir. Yani ilk gruptakilerin salih olmalarıyla imanlı oldukları, ikinci grupla da onun dışında yani imansız oldukları kastolunmuştur.

Elimizdeki meallerin çoğunluğu bu görüşü esas alarak anlam vermişlerdir. Bu bakımdan meali *«Bazıları da bunların dışında olan aşağılıklardır»* diye verdiğimize dikkat edilmelidir.

«Hasenat», genişlik, bolluk, sıhhat; *«seyyiat»* ise kıtlık, şiddet ve çeşitli imtihanlar karşılığında kullanılmıştır.

(169) *«Onların ardından yerlerine Kitab'a varis olan...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

«Halfun» kelimesi cemî isimdir. Ancak kötülük ve şer şeklindeki anlamı daha yaygındır. *«Halef»* ise hayırda kullanılır.

«Kitab» ile Tevrat, *«veraset»* ile o kitabı ellerinde bulundurmaları kastolunmaktadır. Yani onlar atalarından devraldıkları kitab'a vakıf idiler.

«Şu alçak (dünyanın) geçici menfaatini alıyorlar» cümlesi mukadder bir suale cevaptır. Adeta Kitab'a varis olduktan sonra ne yaptıkları sorulmaktadır. Bu mukadder soruya *«Şu alçak (dünyanın) geçici menfaatini almak yani hükümler konusunda rüşvetle hareket edip kelamı tahrif etmek karşılığında dünyalık almak suretiyle onu değiştirdiler»* şeklinde bir cevap verilmiştir.

«Biz ileride bağışlanacağız diyorlar.» Yani Allah bizi yeminle muaheze etmez, günahlarımızdan vazgeçer, diyerek kendilerini aldatırlar, hayale kapılırlar. Günah üzerinde ısrar ettikleri halde Allah'ın mağfiretini umarlar. Oysa onlara daha önce geldiği gibi ikinci bir dünya menfaati gelirse onu da alırlar. Yani tevbe etmemişlerdir. Günah üzerinde ısrar etmektedirler.

«Araz», geçici menfaat anlamındadır. Aynı zamanda *«cevher»* in karşılığı olarak da kullanılır. Nihaye'de araz'ın dünya metaı olduğu söylenmektedir. Ebu Ubeyde, dünyadaki altın ve gümüş madenlerine de araz denildiğini ileri sürmektedir.

«Edna» mukadder bir şeyin sıfatıdır. En alçak, en düşük anlamındadır ve bununla dünya kastedilmektedir. Çünkü dünya kelimesi ya yakınlık anlamındaki *«dünuv»* kökünden gelmektedir. (Nitekim dünya ahirete nispeten geçici ve sonludur) ya da rezalet ve çirkinlik manasındaki *«denaet»*ten türemedir.

«Kitab misaki» ile Tevrat'ta zikredilen söz kastedilmiştir. Kitab kelimesinin başındaki *eliflâm*, ahid içindir. Yani belli bir kitab kastedilmektedir. *«Allah hakkında gerçeği söylemekten başka bir şeyi söylemeleri hususunda»* tabiri, misakın bedelidir. Veya hakkı beyan etmektir. Bu ayetle onların ne yaparlarsa yapsınlar affolunacakları şeklindeki inançları tenkid edilmektedir.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre onlar sürekli işlemekte oldukları günahlarının affedilmesinin Allah'a vacib olduğuna inandıklarından dolayı kınanmaktadırlar.

Zemahşeri, bu ayetin yorumunda Ehl-i Sünnet'in görüşünü eleştirip *«Onların takib ettikleri yol Yahudilerin görüşüne tıpatıp uymaktadır. Çünkü Ehl-i Sünnet günahın tevbesiz affını mümkün görmüştür. Oysa Tevrat'ta büyük günah işleyen kimsenin ancak tevbe ile affolunacağı yazılıdır.»* demektedir. Ancak Yahudiler affolunacaklarına mutlak gözüyle bakarlarken Ehl-i Sünnet, Allah'a itaat edenin bile mutlak surette af olacağı kesin değildir demişler. Dolayısıyla Allah'a isyan ve kul hakkına tecavüz eden kimse hakkında nasıl kesin bir karar verilebilir? Bu bakımdan tevbe eden kimsenin mutlaka affolunacağını öne süren Mutezile, belki bu açıdan Yahudilerin sözkonusu görüşlerine daha yakın olmalıdır. Nitekim Zemahşeri'nin dediği *«O hastalığını bana attı ve kendisi ondan sıyrıldı»* darb-ı meseli de bu kabildendir.

Ehl-i sünnet, Allah kesesinden temennide bulunan kimsenin yerilmiş bir kimse olduğunda müttefiktir. Şeddad bin Avs'tan Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle bir hadisini rivayet etmişlerdir:

«Akıllı kimse nefsini hesaba çeken, dünyasının sonrası için çalışandır. Aciz kimse ise hevasına uyup Allah hakkında zanlarda bulunandır.» Bu yüzden bu kavmin halkın mallarını bâtıl ile yedikleri, hevalarına uyup *«Allah hakkında gelişi güzel zanlarda bulundukları için kınandıkları»* söylenmiştir. Hükümleri değiştirmekle Allah'a iftira etmiş olduklarından dolayı ve geçici dünya metaını buna karşılık aldıkları için tenkid edilmişlerdir. Kitapta kendilerinden söz alınmamış mıydı ki Allah hakkında hiçbir zaman kitabtakinden başka bir şey söylemeyeceklerdi?.. O halde niçin bunun aksine davranmışlardır? Niçin Allah katından gelmediği halde Allah katındandır, demişlerdir? İşte onlar az bir paha karşılığında böyle davranmışlardır.

Bu görüş İbn Abbas'ın görüşüyle çelişmekte ve ayetin zahirine uymamaktadır.

(170) *«Onlar ki Kitab'a sımsıkı sarılırlar...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani dinlerinin emirlerine sarılırlar. Mücahid ve İbn Zeyd'e göre, bu kimseler ile Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi iman eden ehli kitab mensubları kastolunmaktadır. Onlar Hz. Musa'nın (a.s) getirdiği kitaba sımsıkı sarılmışlar, onu tahrif etmeden onun içindekilerini gizlemeden onu ticaret metaı gibi görmeden iman etmişlerdir.

Ata ise bu kimselerle Ümmet-i Muhammed'in, *Kitab*'la da *Kur'an*'ın kastedildiği görüşündedir. Namaz, kitab içinde bulunuyor olmasına rağmen ikinci kez ayrı olarak zikredilmiştir. Zira namaz diğer ibadetlerden üstündür. Namaz dinin direğidir.

«Kuşkusuz ki biz ıslah edenlerin ecrini zayi etmeyiz». Islah ettiklerinden dolayı ecirleri zayi olmamıştır. Salihlerin ecrinin zayi edilmeyeceğinin bildirilmesiyle tüm muslihlere teminat verilmektedir.

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهٗ ظُلَّةٌ وَّظَنُّوْٓا اَنَّهٗ وَاقِعٌۢ بِهِمْ ۚ خُذُوْا مَآ
اٰتَيْنٰكُمْ بِقُوَّةٍ وَّاذْكُرُوْا مَا فِيْهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ۚ ﴿١٧١﴾ وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ
مِنْۢ بَنِيْٓ اٰدَمَ مِنْ ظُهُوْرِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ ۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ۭ
قَالُوْا بَلٰى ۛ شَهِدْنَا ۛ اَنْ تَقُوْلُوْا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا
غٰفِلِيْنَ ۙ ﴿١٧٢﴾ اَوْ تَقُوْلُوْٓا اِنَّمَآ اَشْرَكَ اٰبَاۗؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا
ذُرِّيَّةً مِّنْۢ بَعْدِهِمْ ۚ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُوْنَ ﴿١٧٣﴾
وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿١٧٤﴾ وَاتْلُ
عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذِيْٓ اٰتَيْنٰهُ اٰيٰتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ
الشَّيْطٰنُ فَكَانَ مِنَ الْغٰوِيْنَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنٰهُ
بِهَا وَلٰكِنَّهٗٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰىهُ ۚ فَمَثَلُهٗ
كَمَثَلِ الْكَلْبِ ۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ۭ ذٰلِكَ
مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۚ فَاقْصُصِ
الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْنَ ﴿١٧٦﴾ سَاۗءَ مَثَلًا ۨ الْقَوْمُ الَّذِيْنَ
كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوْا يَظْلِمُوْنَ ﴿١٧٧﴾ مَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِيْ ۚ وَمَنْ يُّضْلِلْ فَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿١٧٨﴾

171 — (Hatırlat) o zamanı ki biz üzerlerine dağı bir gölge gibi kaldırmıştık da onlar o dağ, üzerlerine düşecek sanmışlardı. «Size verdiklerimizi kuvvetle tutun ve içinde bulunanı hatırlayın. Umulur ki korkup sakınırsınız» demiştik.

172 — (Yine hatırlat)· o zamanı ki Rabbin, Ademoğulları'ndan onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onları kendi nefislerine şahid tutarak: «Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» (demişti). (Onlar da): «Evet, buna şahid olduk» dediler. Bu, kıyamet günü —biz bundan habersizdik— dememeniz içindir.

173 — Veyahut: «(Ne yapalım) daha önce atalarımız da şirk koşmuşlardı. Biz de onlardan sonra gelen bir kuşağız. (Gerçeği) iptal edenlerin yaptıklarından dolayı bizi helak mı edeceksin? dememeniz için (böyle yaptık).»

174 — İşte böylece, ayetleri birer birer açıklıyoruz. Umulur ki dönerler.

175 — Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz kişinin haberini oku. O ayetlerden (küfre saparak) sıyrıldı. Şeytan onu kendisine uydurdu. O da azmışlardan oldu.

176 — Biz dileseydik onu elbette ayetlerimiz sayesinde yüceltirdik. Fakat o adam arza (dünyaya) meyletti. Hevasına uydu. (Bu bakımdan) onun durumu tıpkı o köpeğin durumuna benzer. Üzerine gitsen de dilini çıkarır, solur; bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte ayetlerimizi yalanlayan topluluğun durumu bu şekildedir. Bu kıssayı (onlara) haber ver. Umulur ki düşünürler.

177 — Ayetlerimizi yalanlayan topluluğun durumu ne çirkin bir örnek (teşkil etmekte) dir.

178 — Allah kime hidayet ederse işte hidayet bulan odur. Kimi de sapıtırsa işte ziyana uğrayanlar onlardır.

(171) *«(Hatırlat) o zamanı ki biz üzerlerine dağı bir gölge gibi kaldırmıştık...»*

Ayette bahsi geçen dağ Tur-i Sina veya bir başka dağdır. Bir fersah genişliğinde ve bir fersah uzunluğunda olduğundan ordugâhı tamtamına kapsamaktaydı. İsrailoğulları Tevrat'ı kabul etmekte tereddüd edip duraklayınca Allah Teâlâ, Cebrail'e dağı kaldırmasını emretmiş, o da kaldırmıştır.

Ali bin Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre *«natakna,»* tıpkı başka ayette geçen *«rafa'na»* fiili gibi, *«kaldırdık»* anlamındadır.

Süfyan'us-Sevri, A'meş'ten, o Said bin Cübeyr'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmektedir: «Dağı onların üzerlerine kaldıran meleklerdir. Bu yüzden *'Biz Tur'u onların üzerlerine kaldırdık'* denmiştir.»

Kasım bin Ebi Eyyub, Said bin Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmektedir: Hz. Musa (a.s) öfkesi geçtikten sonra levhaları aldı. İsrailoğulları'nı mukaddes topraklara doğru götürerek, Allah'ın emirlerini onlara tebliğ etti. Allah'ın yapılmasını bildirdiği görevleri onlara iletti. Ancak bu görevler onlara ağır gelince kabul etmekte tereddüt ettiler. O zaman dağ melekler tarafından bir gölgelik gibi üzerlerine kaldırıldı. (Bu hadisi Nesei de rivayet etmiştir.)

Süneyd bin Davud tefsirinde, Haccac bin Muhammed'den ve Ebu Bekir bin Abdullah'tan şöyle rivayet etmektedir: Hz. Musa, *«Bu kitab'ın içindekileri kabul eder misiniz? Onda Allah'ın sizler için helal ettikleri, haram kıldıkları, emirleri ve nehiyleri vardır»* deyince onlar Hz. Musa'ya *«Bize kitaptakileri tek tek oku. Şayet farzları ve cezaları kolaysa kabul ederiz.»* dediler. Hz. Musa onlardan kitabta ne yazıyorsa onu kabul etmelerini istedi. Fakat onlar *«Biz bu kitapta ne yazdığını, getirmiş olduğu farz ve cezaları bilmeden, onu kabul etmeyiz»* diye direttiler. Birkaç kez Hz. Musa' ya müracaat edince Allah Teâlâ da onların üzerine dağı kaldırdı. Dağ gökle aralarına geldiğinde Hz. Musa onlara*«Rabbimin ne dediğini işitmiyor musunuz? O — Tevrat'ı, içindeki tüm hükümlerle kabul etmezseniz, kesinlikle bu dağı üzerinize atacağım — buyuruyor, dedi».*

Rivayet edildiğine göre Hasan Basri, dağa baktıklarında herkesin sol kaşı üzerine secdeye kapandığını söylemektedir. Korkudan sağ gözleriyle dağın üzerlerine düşüp düşmeyeceğine bakıyorlardı. İşte bugün de yeryüzünde Yahudiler sadece sol kaşları üzerine secde etmektedirler. Yahudiler bu cezanın kaldırılmasına secdenin vesile olduğunu öne sürmektedirler.

Ebubekir, «Levhalar neşredildiğinde orada Allah'ın Kitab'ı vardı ve onu eliyle yazmıştı. O zaman yeryüzünde korkuya tutulup titremeyen ne bir ağaç ne de bir taş kalmadı. Bugün de yeryüzünde küçük büyük her Yahudi kendilerine Tevrat okunduğunda titreyip başını sallar» demiştir. (1)

Bazıları, ayetteki *«sanmışlardı»* şeklindeki ifadenin yakın anlamını içerdiğini, zira dağın havada durmayacağını kesinlikle bildiklerini öne sürmüştür.

Bazıları da *«zan»*nın burada gerçek anlamında kullanıldığını

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim. cilt: 3, sh: 244.

ifade etmişlerdir. Yani onların kalbinde dağın üzerlerine düşeceği şeklinde kuvvetli bir zan oluşmuştu: *«Kitab'dan size verdiklerimizi ciddiyet ve azimle, zorluklarına göğüs gererek tutun. İçindekilerle amel edin. Onu unutulmuş gibi bırakmayın Sürekli hatırınızda bulunsun. Böyle davrandığınız takdirde çirkin davranışlardan ve kötü bir ahlâktan sakınarak muttakiler sınıfına girmiş olursunuz.»*

Zübeyr bin Bekar'ın *«Muvaffakıyat»*ında Kelbi'den rivayet ettiğine göre Bizans Kralı Herakliyus, Muaviye'ye şunları sormuştur:

«Şey ve la şey nedir? Allah katında kendisinden başkası kabul edilmeyen din hangisidir? Namazın anahtarı nedir? Cennetin fidanı nedir? Her şeyin namazı nedir? Kendilerinde ruh olduğu halde ne erkeklerin belinde, ne de kadınların rahminde dalgalanmayan dört şey nedir? Babası olmayan kişi kimdir? Kavmi olmayan kişi kimdir? Sahibi ile yürüyen mezar hangisidir? Yağıştan sonra gökte beliren yeşillik ve kırmızılık nedir? Üzerinde bir defa güneş doğan, ondan önce ve ondan sonra artık bir daha güneş doğmayan yer hangisidir? Bir defa göç eden, artık ne önce ne de sonra göç etmeyen nedir? Susuz bitip de meydana gelen ağaç hangisidir? Ruhu olmadığı halde nefes alıp veren hangisidir? Bugün nedir? Dün nedir? Yarın nedir? Bunların kelamdaki kısımları neyi ifade eder? Bulutlardan gelen ses, çakan şimşek, kehkeşan ve ayda görülen silinti nedir?»

Bunun üzerine Muaviye'ye *«Siz bu soruların cevabını veremezsiniz. Şayet Herakliyus'a yazacağınız mektupta yanlış bir cevap verirseniz bunu sizin bilgisizliğinize yoracaktır. En iyisi siz İbn Abbas'a yazın. Bu sorulara o cevap versin,»* derler. Muaviye, İbn Abbas'a yazar ve o da bu soruları şu şekilde cevablar:

«Şey, sudur. Çünkü Allah *«Her diri şeyi sudan kıldık»* (Enbiya : 30) buyurmuştur. La şey ise dünyadır. Dünya fani olup gi-

der. Allah katında kendisinden başkası kabul edilmeyen din, *«La ilahe illallah»*, namazın anahtarı *«Allahu Ekber,»* cennetin fidanları *«la havle vela kuvvete illa billah,»* her şeyin namazı *«Subbanallah ve bi hamdihi»*, kendilerinde ruh olduğu halde ne erkeklerin belinde, ne de kadınların rahminde dalgalanmayan dört şey de Adem, Havva, Musa'nın âsası, İshak'a (veya İsmail'e) fidye olarak gönderilen koçtur. Babası olmayan kişi Meryem oğlu İsa, kavmi olmayan kişi ise Adem'dir. Sahibi ile yürüyen mezar Yunus'un balığıdır. Çünkü Yunus (a.s) onun karnındayken o yüzüyordu. Yağıştan sonra gökte beliren yeşillik ile kırmızılığa gelince, onlar Allah'ın garketmekten kullarına vermiş olduğu emniyettir. Üzerinde bir defa güneş doğan, ondan önce ve ondan sonra da artık bir daha güneş doğmayan yer denizin dibidir. O deniz İsrailoğulları'na açıldığında, oradan geçmişlerdi. Bir defa göç eden, ondan önce ve ondan sonra göç etmeyen şey kutsal topraklarla arasında 4 günlük bir mesafe bulunan Tur-i Sina dağıdır. İsrailoğulları isyan ettiklerinde Allah nurdan yaratmış olduğu iki kanatla Tur-i Sina'yı uçurtmuştur. Onda birçok azab vardır. Allah onu İsrailoğulları'nın üzerine gölge yapınca bir münadi onlara: *«Eğer Tevrat'ı kabul ederseniz bu Tur-i Sina'yı üzerinizden kaldırıp yerine koyacağız. Aksi takdirde de onu üzerinize bırakacağız»* demişti. Onlar da mecburen Tevrat-ı kabul ettiler. Allah'ta onu yerine gönderdi. Bu olay *«(Hatırlat) o zamani ki biz üzerlerine dağı bir gölge gibi kaldırmıştık.»* (A'raf: 171) ayetiyle ifade edilmiştir. Susuz bitip de meydana gelen ağaç Hz. Yunus'un üzerinde biten kabak ağacıdır. Ruhu olmadığı halde nefes alıp veren sabahtır. Çünkü Allah, *«nefes alıp verdiği zaman sabaha yemin ederim»* (Tekvir : 18) diye buyurmuştur. Bugün çalışmak, dün bir misal, yarını ise eceldir. Yarından sonrası da bir emeldir. Çakan şimşek meleklerin ellerinde bulunan ve bulutları sevkeden tokmaklardır. Gökgürültüsüne gelince, o bulutu sevketmekle görevli meleğin adıdır. Çıkan ses bulutun sevki sırasında çıkan sestir. Kehkeşan (samanyolu)

ise göklerin kapısıdır. Oradan kapılar açılır. Aydaki silintiye gelince, Allah *«Gece ile gündüzü iki ayet kıldık. Gecenin ayetini sildik»* (İsra: 12) buyurmuştur. Şayet bu silinti olmasaydı gece gündüzden, gündüz de geceden ayırdedilmezdi.»

Muaviye bu cevapları Bizans Kralı Herakliyus'a gönderdiğinde Herakliyus ikinci mektubunda *«Bu soruları ya bir peygamber ya da peygamber ailesinden biri cevablandırabilir»* demiştir. (1)

Bu uzun rivayette sözkonusu edilen iki noktaya işaret etmek istiyorum. Birincisi, *«İshak'a fidye olarak gönderilen koç»* ibaresidir. Yahudilere (veya muharref Tevrat'a) göre Hz. İbrahim (a.s) kurban olarak Hz. İshak'ı yanına almıştır. Muhtemelen İbn Abbas bu cevabı onların bu inancını dikkate alarak vermiş olmalıdır. Çünkü müslümanlar koçun Hz. İsmail'e fidye olarak gönderildiğine inanırlar. İkincisi, meleklerin ellerindeki tokmaklar veya kamçılar tabiri bulutlarda yüklü olan pozitif ve negatif akımlardan kinayedir.

(172) *«(Yine hatırlat) o zamanı ki Rabbin, Ademoğulları'ndan...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Abd bin Humeyd ve İbn Cerir, İbn Abbas kanalıyla şöyle bir rivayet nakletmektedirler: *«Allah, Ademi yarattı ve Adem'den onun Rabbi olduğuna dair söz aldı. Ecelini, rızkını ve musibetini (başına gelecekleri) yazdı. Sonra onun belinden zerre misali evlatlarını çıkardı. Onlardan da Rableri olduğuna dair söz aldıktan sonra ecellerini, rızıklarını ve musibetlerini yazdı.»*

İbn Ebi Hatim ve İbn Cerir, İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmektedirler: *«Allah, Adem'i yarattığında onun sülbünden*

(1) Suyuti, Ed-Durr'ul-Mensur, cilt: 3, sh: 140-141.

zerre misali zürriyetlerini çıkardı. Sonra onları isimleriyle isimlendirdi. Bu filan oğlu falandır ve filan filan işi yapacaktır. Bu da filan oğlu filandır. Filan filan işi yapacaktır, diyerek eliyle iki avuç aldı. Bir eline işaret ederek «Bunlar cennettedir» diğerine işaret ederek «Bunlar da cehennemdedir» diye buyurdu.»

İbn Cerir ve İbn Ebi Hatım, İbn Abbas kanalıyla şöyle bir rivayet nakletmektedir: «Allah, Adem'i yarattıktan sonra sülbünden zerre misali zürriyetini çıkardı. Onlara *«Sizin Rabbiniz kimdir?» diye* sordu. Onlar *«Rabbimiz Allah'tır»* dediler. Allah ta onları Adem'in sulbüne iade etti. Sonra *«Hangisinden söz aldıysam o dünyaya gelecektir. Ne fazlası doğar ne de ahid verenlerden biri eksilir. Bu durum kıyamete kadar böyle devam edecektir»* dedi.

İbn Munzir, İbn Abbas kanalıyla şöyle bir rivayet nakletmektedir: «Allah, Adem'i cennetten *«Dehnâ»* denilen bir yere indirdi. Adem'in sırtını kudret eliyle sıvazladı. Kıyamete kadar yaratacağı her nefsi Adem'in sulbünden çıkardı. Sonra *«Ben sizin Rabbiniz değil miyim?»* diye sordu. Onlar da *«Evet, sen bizim Rabbimizsin»* diye cevab verdiler. İşte o günden kıyamete kadar olacak her şeyi yazdı ve bir daha yazmamak üzere kalem kurudu.»

Abd bin Humeyd'in İbn Abbas kanalıyla rivayet ettiğine göre, Allah sağ eliyle Adem'in sağ omuzuna bastı. Zürriyeti oradan inciler gibi Allah'ın kudret eline döküldü. Allah Teâlâ *«Bunlar cennet içindir»* buyurdu. Sonra sol eliyle Adem'in sol omuzuna vurdu. Oradan da kömür gibi simsiyah (kafir) olarak zürriyetleri çıktı. Allah Teâlâ *«Bunlar da ateş için yaratılmıştır»* dedi. Bu, *«Andolsun ki cehennem için cin ve insan(lar)dan çok kimseler yarattık»* (A'raf: 179) ayetinin tefsiridir.

İbn Cerir ve Ebu Şeyh'in Muhammed bin Ka'b'dan rivayet ettiklerine göre, *«Onlar imanı ve marifeti ikrar ettiler.»* Yani cisimler daha yaratılmazdan önce ruhlar bunları ikrar ettiler.

İbn Ebi Şeybe, Muhammed bin Ka'b'dan şöyle bir rivayet nakletmektedir: *«Allah bedenleri yaratmazdan önce ruhları yarattı. Onlardan Rububiyette şüpheye düşmeyeceklerine dair misak (söz) aldı.»*

Müslim bin Yesar el Cüheni'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer'e bu ayetin anlamı sorulduğunda şöyle dedi: 'Ben Hz. Peygamberden bu ayetin anlamı sorulduğunda şöyle dediğini işittim: «Allah Adem'i yarattı. Sonra sağ eliyle sırtını sıvazladı. Sırtından (belinden) bir zürriyet çıkarıp *«Ben bunları cennet için yarattım. Onlar cennet ehlinin ameliyle amel edeceklerdir.»* dedi. Sonra Adem'in yine sırtını sıvazladı. Ondan bir zürriyet çıkarıp *«Ben bunları cehennem için yarattım. Onlar cehennem ehlinin ameliyle amel edeceklerdir»* diye buyurdu. Sonra bir kişi, *«Ya Râsûlallah! O halde niçin amel edilsin?»* deyince Hz. Peygamber (s.a) ona şöyle cevap verdi: *«Allah bir kulu cennet için yarattığı zaman onu cennet ehlinin ameliyle amel etmeye muvaffak kılar. Böylece o kul cennet ehlinin amellerinden bir amel üzerine ölür. Onu cennete gönderir. Kulu ateş için yarattığı zaman onu ateş ehlinin ameliyle amel etmekte kullanır. Böylece o kul ateş ehlinin amellerinden bir amel üzerine ölür. Onu cehenneme gönderir.»* (İmam Malik, İmam Ahmed, Abd bin Humeyd, Buhari 'Tarih'inde, Ebu Davud, Tirmizi, Nesei, İbn Cerir, Ebu Şeyh ve Hakim)

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur «Allah, Adem'in zürriyetinden söz aldı. Arefe günü Numan vadisinde onun belinden yaratacağı tüm zürriyeti çıkardı. Zerreler misali onları önüne serdi. Sonra onlara şifahen konuştu: *«Ben sizin Rabbiniz değil miyim?»* Onlar: *«Evet, sen bizim Rabbimizsin. Buna şahidlik ediyoruz.»* diye cevab verdiler.» (İmam Ahmed, Nesei, İbn Cerir, Hakim, Beyhaki)

İbn Ebi Dünya, Hasan Basri'den şöyle bir rivayet nakletmektedir: «Allah, Adem'i yarattığı zaman cennet ehlini onun sağ küre-

ğinden, cehennem ehlini de onun sol küreğinden çıkardı. Onlar yeryüzünde yürüdüler. Onların içinde iki gözü kör, sağır, alaca, kötürüm ve çeşitli musibetlere uğramış kimseler vardı. Adem: *«Ey Rabbim! Niçin çocuklarımın hepsini eşit kılmadın?»* deyince Allah Teâlâ : *«Ey Adem! Ben şükredilmek istedim»* diye buyurdu. Sonra da onları Adem'in sülbüne geri gönderdi.»

Abdurrezzak, İbn Ebi Şeybe ve Beyhaki, Katade ile Hasan Basri'den şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: «Adem, zürriyeti kendisine arzolunduğu zaman bazılarının bazılarından üstün olduğunu görür ve *«Ey Rabbim! Niçin onları eşit kılmadın?»* diye sorar. Allah Teâlâ da *«Şükredilmemi istedim. Böylece her fazilet sahibi faziletini görüp bana şükredecek»* diye buyurur.»

Hakim Tirmizi, *«Nevadir'ul-Usul»* adlı eserinde Enes'ten şöyle bir rivayet nakletmektedir: Allah Râsûlü (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Rabbimden istedim, müşriklerin baliğ olmadan ölen çocuklarını cennet ehlinin hizmetçileri olarak bana bağışladı. Çünkü birinci misakta bulunuyorlardı.»*

Said bin Mensur ile İbn Merduveyh, Ebu Said el-Hudri'den şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: Hz. Peygamber'e azil meselesi sorulduğunda o cevab olarak *«Azil yapmanızda sizin için bir zarar yoktur. Çünkü eğer sülbünüzdeki çocuk kendisinden misak (söz) alınanlardan ise bir taşın üzerinde olsa dahi ona ruh üfürülür»* demiştir.

Hz. Enes'ten rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber'e (s.a) azil meselesi sorulur. O da cevaben: *«Çocuğu meydana getiren su, bir taşın üzerine dahi dökülse Allah ondan takdir ettiğini çıkarır. Allah, yaratmak istediği kişiyi mutlaka yaratır.» der.* (İmam Ahmed, İbn Ebi Hatim)

Alusi, A'raf : 172. ayetin tefsirinde bu ayetin öncekine atıf olduğunu, zira Yahudileri susturmak için getirildiğini söylemek-

tedir. Burada genel bir misak (söz alma) meselesi vardır. Yahudiler de şirke düşüp «*Üzeyr, Allah'ın oğludur*» dediklerinden Allah Teâlâ önce onları kendilerine mahsus olan misak ile ilzam edip semî ve aklî delillerle kendilerini mağlub etmiş, onları taklidden menetmiştir. Daha sonra genel misak gereğince onları susturmuştur.

Bazıları bunun, tahsisin (Yahudilerle ilgili hükümlerin) sonrasında gelen genel bir zeyl (ek) olduğunu söylemişlerdir. Yani Yahudilere mahsus alınan misaktan sonra onların dalâlette kalışlarını ortaya koymak için varid olmuştur. Bu yoruma göre, bu ayet önceki ayetlere bir atıf değildir. Doğrusu da bu ikinci yorum olmalıdır. Zira ayetin zahiri bunu iktiza etmektedir.

Bazıları da bu ayetin daha dünyaya gelmelerinden önce tüm mahlukattan, müminlerden ve kafirlerden alınan bir misakı açıkladığını öne sürmüşlerdir. Emirlerin en önemlisi, asılların aslı ve tüm tekliflerin temelini teşkil eden bu konuda, zorlama olmaksızın, söz alınmıştır. Bu, Hz. Peygamber'in çağdaşları olan müşrikleri susturmayı da içermektedir. Böylece ne şekilde olursa olsun, delil getirmelerine izin verilmiş ve çabaları boşa çıkarılmıştır.

Kadı Beyzavi, bu ayetle ilgili olarak, Allah'ın onların sülbünden nesillerini çıkardığını ve nesilden nesile doğup dünyaya gelenleri hazır ettiğini, zira —*min zuhurihim*— ifadesinin Ademoğulları kelimesinin bedel'il-ba'zı (*) olduğunu söylemektedir.

Medarik'te de «*min zuhurihim*»in Beni Adem'in bedeli olduğu söylenmektedir. Yani «*(Hatırla) o zamanı ki Rabbin, Ademoğulları'nın* bellerinden zürriyetlerini almış (çıkarmış)tı.»

(*) Bu, gramatik bir tabirdir. Çünkü nahiv ilminde dört türlü bedel vardır: 1) Bedel-il-Kül, 2) Bedel'il-Ba'z, 3) Bedel'il İştimal, 4) Bedel'il - Galettir.

AHD'U MİSAK

Hazin tefsirinde ise şöyle bir rivayet nakledilmektedir: «Allah tüm zürriyetlere 'İyi bilin ki benden başka ilah yoktur. Ben sizin Rabbinizim. Benden başka Rabbiniz yoktur. Bana hiçbir şeyi ortak koşmayın. Kuşkusuz ben bana ortak koşan kimseden intikam alacağım. Bana iman etmeyenlere ceza tatbik edeceğim. Size peygamberler göndereceğim. Sizlere benim ahdimi ve misakımı hatırlatacaklar. Size kitaplar indireceğim» diye buyurdu. Bunun üzerine onlar da hep birden konuşarak «Şehadet ederiz ki sen bizim Rabbimizsin ve senden başka Rabbimiz yoktur» dediler. Allah Teâlâ da onlardan böylece misak aldı. Ecellerini, rızklarını ve başlarına gelecekleri yazdı. Adem onlara baktı. Onların içinde zengin-fakir, güzel-çirkin, yüzlüler görünce, *«Ey. Rabbim! Niçin onları eşit kılmadın?»* diye sordu. Allah Teâlâ da *«İstedim ki bana şükredilsin»* diye cevab verdi. Sonra da onlara tevhidi ikrar ettirip bazılarını bazılarına şahid kıldı. Adem'in sülbüne geri gönderdi. İşte bu yüzden kendisinden söz alınan herkes doğup dünyaya gelinceye kadar kıyamet kopmayacaktır.»

Zeccac, Allah'ın zerreye benzeyen o şeylere akıl ve idrak vermesinin ve onların da bununla idrak etmelerinin mümkün olduğunu söylemektedir. Nitekim Kur'an'da *«Bir karınca: Ey karıncalar! Evlerinize girin, dedi.»* (Neml: 18) ve *«Biz Davud'a dağları ve kuşları boyun eğdirdik. Onunla beraber tesbih ediyorlardı.»* (Enbiya : 79) buyurulmuştur.

İbn'ul-Enbari, hadis ehlinin ve büyük alimlerin bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: Allah, Adem'in öz zürriyetini de çocuklarının zürriyetini de onun sülbünden çıkarmıştı. Onlar zerre parçacıklarına benziyorlardı. Allah onlardan kendisinin Halik, onların da mahlukları olduğuna dair söz vermelerini istedi. Onlar da bu hususu itiraf ve kabul ettiler. Bu, Allah'ın onlarda bilmelerine sebeb olan aklı meydana getirmesinden sonradır. Tıpkı Kur'anda, *«Ey dağlar! Siz de onunla birlikte tesbih ediniz.»* (Sebe: 10) denildiği gibi. Yine deveye akıl verildiğinde deve başını

Hz. Peygamber'e doğru eğmiştir. Ağaca akıl verildikten sonra da ağaç Hz. Peygamber'in emrini dinleyip ona itaat etmiştir. Bu yoruma göre *«Ben sizin Rabbiniz değil miyim?»* ifadesi, Rububiyetin onlar üzerindeki vücubiyetini ortaya koymaktadır. Onlar da *«Evet Rabbimizsin»* demekle Allah'ın rububiyyetini, kendilerinin ise O'nun birer kulu olduklarını ikrar etmişlerdir. (1)

«Evet, buna şahid olduk» ifadesiyle ilgili olarak iki görüş öne sürülmüştür. Birincisine göre, onlar Allah'ın rububiyetini ikrar ettiklerinde, Allah, meleklere *«Şahid olun»* demiş, melekler de *«Biz onların bu ikrarına şahid olduk»* demişlerdir. İkincisine göre, bu Adem'in zürriyetinin sözünün bir kısmıdır. Yani onların *«Biz bu ikrar hususunda kendimiz hakkında şahid olduk»* şeklindedir.

İkinci görüş kelamcılara aittir ve şöylece özetlenebilir: Allah, Adem'in zürriyetini çıkardı, babalarının sülblerinde nutfeler olduktan sonra onları inşa etti. Bunlar Adem'in torunlarıdır. Zürriyeti vücuddaki tertibleri üzerine dünyaya çıkarılmıştır. Allah onlarda meydana getirdiği akıl sayesinde nefislerini kendilerine şahid kıldı. Yaratılışın acaipliklerini, sanatının harikuladeliklerini, vahdaniyyetinin delillerini onlara gösterdi. Böylece şahid kılınmakla onlar: *«Evet, sen bizim Rabbimizsin»* demiş gibi oldular. Yani adeta Allah, onları kendilerine şahid tutmuştur. Bu da onlar için izhar etmiş olduğu ayetleri, delilleri ve burhanlarıdır ki kendilerini yaratanın Allah olduğunu ikrar ve hükmünün kendilerinde nafiz olduğunu itiraf etmeye onları mecbur bırakmıştır. Bunu tanıdıktan sonra Allah onları vahdaniyyetini tasdik, rububiyyetini ikrar etmeye davet etti. Onlar da *«Evet, biz kendimiz hakkında şahid olduk ki kuşkusuz sen bizim Halikimiz ve Rabbimizsin»* dediler. Bu yoruma göre, onların *«Evet, buna şahid olduk»* demelerinin bir gerçekliği yoktur. Sadece bu, mecaz üzere kurulu bir söz-

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 2, sh: 663.

dür. Nitekim mecazın bu çeşidi Arap dilinde meşhurdur. Bu bakımdan misak ancak baliğ olup akıl erdiren kimselerden alınmıştır. Çünkü misakın gereği olan akıl ve sorumluluk ancak bu kimselerde bulunur. Bu takdirde de ayetin anlamı, *«(Hatırlat) o zamanıki, Rabbin, Ademoğulları'ndan ahidlerini, zürriyetlerini alıp onları kendi nefislerine şahid kılmıştı. Çünkü onlarda anlamanın kaynağı olan akıl ile sevab ve günahın kaynağı olan sorumluluğu meydana getirmişti»* şeklinde anlaşılır.

Yukarıdaki iki görüşten makbul olanı birincisi yani Selef-i Salih'in cumhurunun görüşüdür. Nitekim Hz. Peygamber'den gelen hadis te bu görüşü teyid etmektedir. Ancak ayetin doğru yorumu Selef'e ait olanı ise ve hadiste de belirtildiği gibi Allah, Adem'in belinden zürriyetini çıkarıp onlardan misak almışsa, ayetteki lafızlar ile bu hadisin mefhumu nasıl telif edilecektir? Bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Sahih bir hadiste Allah'ın Adem'in sırtını sıvazladığı, zürriyetini belinden çıkarıp onlardan söz aldığı bildirildiğinden ayet ile hadis arasında bir çelişki sözkonusu değildir. Çünkü Allah Teâlâ, Adem'in zürriyetini, bazısı diğerinden doğup dünyaya geleceği şekilde, belinden çıkarmıştır. Nitekim gerçek de böyledir. Hepsi topluca Adem'in belinden çıkmışlardır. Zira Adem onların kökeni ve aslıdır. İşte bu yoruma göre ayet ile hadis arasında uyum sağlanmaktadır. Çünkü ayetteki kelimeler arasında hadisin hükmünü iptal etmeye delâlet edecek bir terim ve tabir bulunmamaktadır. Üstelik hadis bunun sübut ve sıhhatıyla de varid olduğundan ayet ile hadisin arasını telif edebilmek için tevile başvurmak gerekmektedir.

Vahidi'nin *«En-Nazm»* sahibinden rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber'in (s.a), *«Allah, Adem'in belini sıvazladı ve ondan zürriyetini çıkardı»* hadisiyle bu ayet arasında ihtilaf yoktur. Çünkü Allah onları Adem'in belinden çıkardığında onun zürriyetini de çıkardı. Adem'in zürriyeti zerreler gibiydi. Bazıları diğerlerindendir.

Bu tafsilattan çıkan kaideye göre, Allah Teâlâ almış olduğu misak ile baliğ olsun-olmasın, her nefes sahibinin üzerinde hüccetini tesbit etmiş olmaktadır. Peygamberler vasıtasıyla göndermiş olduğu delil ve ayetler ile uyardığı kimseler üzerinde bu hüccet daha da geçerli olur.

Başka bir alim de, Adem zürriyetinden kadim bir dönemde misak alınmasının yararı onlardan küçükken ölen bir kimsenin ilk misak ile cennete girmesidir, demektedir. Bu görüşe göre küçükken ölen müşrik çocukları da cennet ehlidirler.

Müşrik çocuklarının cennete girmeyeceği görüşünde olan kimseler, şekavet ehlinden ve siyah zürriyetten gelenlerin kafirlerin istemiyerek de olsa Allah'ın marifetini ikrar ettiklerini ama bunun onlara bir yarar sağlamayacağını söylemişlerdir. Akil ve baliğ olan kimseye ilk misakı ikrar etmiş olmak ta bir yarar sağlamaz. Çünkü ancak iman ederlerse ve Allah'ın Rabbı, Halik olduğunu ve peygamberlerin getirdiklerinin doğru olduğunu bilirlerse, bundan bir fayda görürler. Allah Teâlâ'nın onların şahidliğini almasının nedeni, kafirlerin *«Biz bu misaktan veya Allah'ın Rabbimiz olduğundan ve imandan gafildik»* demeleri ve onlardan sonra gelenlerin de *«Atalarımız da şirk koşmuşlardı. Biz de onların yolları üzerinde yürüdük»* şeklinde bir mazeret beyan edememeleri içindir.

MİSAKI HATIRLAMANIN HÜKMÜ

Bugün hiç kimse Allah'ın kendisinden almış olduğu misakı (sözü) hatırlamadığına göre nasıl olur da bu onların aleyhinde hüccet olabilir? Veyahut insanlar bu misakı kıyamet gününde nasıl hatırlayacaklar ki aleyhlerinde hüccet olabilsin? şeklindeki bir itiraz şöyle cevablandırılabilir: Allah, Adem'in sulbünden zürriyetini çıkardığında kendilerine akıl vererek, onlardan misak aldı. Yeniden Adem'in sulbüne iade olunduklarında onlar da oluşan

akıl eskisi gibi iptal edildiğinden onlar birbirlerinden doğup o misakı unutmuş olarak dünyaya geldiler. Çünkü ilâhî hikmet onların bu misakı unutmalarını gerektirmektedir. Sonra Allah onlara, peygamberlerin diliyle hitap etti. İlâhî nizamı tebliğ edenlerin kanalıyla onları uyardı. İşte bu uyarma o misakı hatırlatma makamına geçti. Çünkü bulundukları yer, teklif (sorumluluk) yurdu ve imtihan dünyasıdır. Onlar bu misakı unutmamış olsalardı mihnet, imtihan ve sorumluluk ortadan kalkacağından hüccet üzerlerinde sabit olmuştur. Nitekim onlara peygamberler gönderilmiş ve onlara daha önce kendilerinden misak alındığı hususunda hatırlatmalar yapılmış olduğundan kıyamet gününde haklarında bir hüccet meydana gelmişti. Çünkü peygamberler bu misakı dünyada iken onlara haber vermiştir. Bu bakımdan onu inkar eden kimse, misakı bozmuş ve inat etmiş olur. Hüccet onlara vacib olmuş ve unutkanlıklarından dolayı geçerliliği sakıt olmamıştır. Şeriat getiren, apaçık mucizeler gösteren peygamberin haber vermesinden sonra onların bunun koruyamamaları, onları kurtaramaz ve hücceti kendilerinden sakıt etmez. (1)

(173-174) *«Veyahut: (Ne yapalım) daha önce atalarımız da...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Müfessirler, bu ayetlerin kafirlerin mazeretini ortadan kaldırdığını söylemektedirler. Adem'in zürriyetinden hiç kimse, kıyamet gününde, atalarımız da bizden önce şirk koşmuşlardı. Ahid ve misakı bozmuşlardı. Biz ise onlardan gelen bir zürriyetiz. Sadece onları taklid edib onlara uyduk. Bu misaktan haberimiz yoktu. Bu yüzden bizim bir günahımız yok, diyemeyecektir. Onlar böyle bir delil öne süremezler. Allah hepsinden misakı almıştır. Ayrıca dünyadayken onlara peygamberler göndermiştir. Peygamberler de onları uyarmıştır. Peygamberlerin gönderilmesi ve uyarmaları nedeniyle kıyamet gününde haklarında hüccet sabit olmuştur.

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 2, sh: 664-665.

(175) *«Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz kişinin haberini oku...»*

Kadı Beyzavi bu ayetin tefsirinde *«Onlara»* şeklinde gelen zamirin Yahudilere işaret ettiğini söylemektedir. Medarik'te de aynı görüş öne sürülmüştür. Hazin, bu zamirin Hz. Muhammed'in kavmine raci olduğunu savunmuştur.

BİLMESİNE RAĞMEN AYETLERİ İNKÂR EDEN

Beyzavi, bu kişinin İsrailoğulları'nın alimlerinden biri veyahut Ümeyye bin Ebi Salt adlı bir müşrik olduğunu, çünkü bu kimsenin, Allah'ın o dönemde bir peygamber göndereceğini, kitablarda okuduğunu söylemiştir. Muhtemelen kendisinin peygamber olacağını umuyordu. Bu sebepten Allah, Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderdiğinde onu kıskanmış ve peygamberliğini inkar etmiştir. Ya da bu kişi Kenaniler'den Bel'am bin Baura'dır. Ona, Allah'ın kitablarındaki ilimden bazısı verilmiştir. (1)

Hazin ise bu kişinin ismi hakkında ihtilaf bulunduğunu söylemektedir. İbn Abbas'a göre bu kişi Kenaniler'den Bel'am bin Baura'dır. Mücahid, Bel'am bin Bair; İbn Mesud, Bel'am bin Eberr'dir, diyor.

Atiyye'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre bu kişi Kenaniler'den değil İsrailoğulları'ndandır. Başka bir rivayette ise diktatörlerin ülkesindeki Kenaniler'den olduğu söylenmektedir. Mukatil ise onun *Belka* adlı bir şehirden olduğunu öne sürmektedir.

BEL'AM BİN BAURA'NIN KISSASI

İbn Abbas, İbn İshak, Süddi ve diğer siyer-ahbar alimlerinin bildirdiklerine göre Bel'am bin Baura'nın kıssası şöyledir:

(1) Kadı Beyzavi, Envaru't-Tenzil, cilt: 2, sh: 666.

Hz. Musa (a.s), Cebabireler'le savaşmak için Şam'ın bir bölgesi olan Kenan topraklarına, Allah'ın ism-i azamını bilen Bel'am'ın kavminin yurduna vardığında onlar, *«Musa şiddetli ve demir gibi sert biridir. Yanında da büyük bir ordu var. Bizi yurdumuzdan çıkarmak, bizi öldürmek ve yurdumuzu İsrailoğulları'na vermek istiyor. Sen duası makbul bir kimsesin. Çık, onların mağlub olmaları ve geri dönmeleri için Allah'a yalvar»* diye Bel'am'a müracaat ederler. Bel'am ise: *«Azaba uğrayasıcalar! Musa, Allah'ın bir peygamberidir. Onunla birlikte melekler ve müminler var iken nasıl olur da onların aleyhinde dua edebilirim? Oysa ben Allah'tan bildiğimi biliyorum. Böyle yaparsam eğer hem dünyam, hem de ahiretim gider.»* diye cevap verir. Ancak Kenaniler sürekli ona başvurarak üzerine düşer ve ısrar ederler. Bunun üzerine Bel'am, *«O halde Rabbimden bir emir alana kadar yakamı bırakın»* der. O, adetince uyku halinde iken Rabbi kendisine emretmedikçe dua etmezdi. Bunun üzerine uykusunda *«Sakın Musa'nın ve askerlerinin aleyhinde dua etme»* diye ikaz edildi. O da kavmine, Rabbine müracaat ettiğini ve Rabbinin kendisine onlar aleyhinde dua etmemesini tavsiye ettiğini söyledi. Kavmi, Bel'am'a bir hediye getirdi, o da hediyeyi kabul etti. Sonra yeniden ondan dua etmesini istediler. O da yine Rabbinden onun emrini taleb edince kendisine hiçbir şey ilham edilmedi. Kavmi bu sefer ona, *«Eğer Rabbin onlara beddua etmeni istemeseydi, kuşkusuz ki daha önce seni bundan nasıl menetmişse yine aynı şekilde menederdi.»* dedi. Sürekli Bel'am bin Baura'ya giderek sonunda, kendisini kandırdılar. O da fitneye dalarak merkebine bindi ve İsrail ordusuna bakan dağın tepesine çıktı. (Bu dağa İhsan dağı denilmektedir.) Merkebine binip de biraz yaklaşınca merkeb çöker. Merkebin sırtından inip durunca da merkeb tekrar kalkar, sonra yeniden yürür. Azıcık gittikten sonra sürçüp düşer. Bel'am merkebe vurup onu kaldırır, üzerine biner. Fakat azıcık gittikten sonra merkeb yeniden sürçerek düşer. O merkebi yere uzatıncaya kadar vurur ve merkeb bir daha kalkmaz. Allah merkebe konuşma izni verir. O da Bel'am'ın aleyhinde hüccet olsun diye şöyle konuşur: *«Ey Bel'am! Ey*

azab olasıca! Nereye gittiğini biliyor musun? Önümdeki meleklerin yüzümü bu gittiğin yönden nasıl çevrildiklerini hiç görmüyor musun? Ey azab olasıca! Allah'ın peygamberine ve müminlere doğru mu gidiyorsun? Onların aleyhinde mi dua edeceksin?» Tüm bu sözlere rağmen o, amacından vazgeçmez. Bunun üzerine Allah Teâlâ merkebin yolunu açar. Merkeb de Bel'am'ı istediği noktaya götürür. Bel'am'ın yanında kavmi de bulunuyordu. O dua etmeye başlar, fakat ne zaman bir şey söylemek istese, Allah onun dilini döndürüyor, kavminin aleyhinde konuşturuyordu. Kavmi için hayırlı bir dua yapmak istediğinde ise bu sefer onun dilini çevirerek İsrailoğulları'nın hayrına dua ettiriyordu. Kavmi, *«Ey Bel'am! Sen ne yaptığının farkında mısın? Onlara dua bize beddua ediyorsun?»* diye müdahele eder. Bel'am, *«Bu benim gücümün üstündedir ve Allah bu konuda beni mağlub etmiştir»* diye cevab verir. Bunun üzerine Bel'am'ın dili sarkar ve göğsünün üzerine düşer. O, *«Benden hem dünya, hem de ahiret gitmiştir. Benim için hile yapmaktan başka çare kalmadı. Sizin için bir hileye başvuracağım»* diyerek *«Kadınlarınızı süsleyin, ziynetlerini takın. Onlara satılacak eşyalar verin ve bunları satmaları için kendilerini İsrailoğulları'nın* ordusuna gönderin. Kadınlarınıza emredin ki kendilerini isteyen bir erkekten kaçınmasınlar. Şayet onlardan biri kadınlar*dan biriyle zina ederse onların şerrinden kurtulursunuz»* diye tenbihte bulunur. Onlar da Bel'am'ın dediğini yaparlar. Kadınlar ordunun yanına gidince Kenanilerden Sur kızı Kesta isimli bir kadın, İsrailoğulları'nın büyüklerinden Yakub oğlu Şem'un'un soyundan gelenlerin başı olan Şel'in oğlu Zamri adlı kişinin yanından geçerken o, bu kadının kolundan tutar. Öyle ki kadının güzelliği onun başını döndürmüştür. Sonra kadını götürüp Hz. Musa'ya göstererek ona der ki: *«Sanıyorum sen bana bu kadının haram olduğunu söyleyeceksin.»* Hz. Musa da, *«Evet, o sana haramdır. Sakın ona yaklaşma»* diyerek karşılık verir. Zemri, *«Allah'a yemin ederim ki bu hususta sana itaat etmeyeceğim»* diyerek Musa'nın yanından ayrılır. Kadını çadırına götürüp onunla zina eder. Bunun üzerine Allah, İsrailoğulları'na taun (veba-kolera) gönderir.

Hz. Musa'nın başkomutanı Fenhas bin Ayzar bin Harun şiddetli, irice ve çok kuvvetli biri idi. Şel'in oğlu Zemri, Hz. Musa'ya bu şekilde davranırken o yoktu. Karargâha geldiğinde koleranın İsrailoğulları arasında yayıldığını görür. Kendisine Zemri'nin yaptıkları haber verilir. O da bunun üzerine demir mızrağını yanına alarak Zemri'nin çadırına girer. İkisini yatakta yakalar, mızrağı ile ikisini de vurduktan sonra onları mızrağına takarak dışarı çıkar. Onları yukarı doğru kaldırmıştı. Mızrağı kolu ile tutmuş, dirseğini böğrüne, mızrağın bir tarafını da çenesine dayamıştı. Ayzar'ın ilk çocuğu olan Fenhas, *«Ey Allahım! İşte sana isyan edenlere böyle davranıyoruz»* diyerek Allah'a yalvarır. Bunun üzerine Allah Teâlâ da İsrailoğulları'ndan kolerayı kaldırır. Ölenler sayıldığında yetmiş bin kişi oldukları görülür. Hepsi de günün kısa bir bölümünde ölmüşlerdi. İşte bu yüzden İsrailoğulları kestikleri her kurbanın böğrünü, kolunu ve çenesini Fenhas'ın zürriyetine hibe ederler. Çünkü o, dirseğini böğrüne dayamış, mızrağını dirseği ve kolu ile tutarak çenesine dayatmıştı. Yahudiler Fenhas, Ayzar'ın ilk çocuğu olduğundan dolayı mallarının da ilk olanını Fenhas'ın soyuna bağışlarlar. İşte Allah'ın hakkında ayet nazil ettiği Bel'am bu kimsedir.

Mukatil'in rivayet ettiğine göre, Belka şehrinin kralı, Bel'am'a, Hz. Musa'nın aleyhinde beddua etmesini teklif eder. Fakat Bel'am, *«Musa benim dinimdendir. Onun aleyhinde beddua etmem»* diye cevab verir. Bunun üzerine kralın kendisini asmak için bir darağacı yaptırdığını gören Bel'am, Hz. Musa'nın aleyhinde dua etmek için merkebine binerek çıkar. İsrailoğulları'nın ordusunu gören merkeb durur. Bel'am onu yürütmek için merkebi döverken merkeb, Allah'ın izniyle konuşmaya başlar: *«Beni niçin dövüyorsun? Ben emre tabiyim. İşte önümde ateş var ve yürümeme engel oluyor.»* Bunu gören Bel'am gidip krala haber verir. Kral da, *«Ya Musa'nın aleyhine beddua edersin ya da seni asarım»* diye tehdid eder. O da Allah'ın ism-i azamıyla Hz. Musa'nın şehre girmemesi için dua eder. Bedduası kabul olur. Hz. Musa ve İsrailoğulları Tih

çölüne düşünce, Hz. Musa, *«Ya Rabbi! Hangi günahı işledik de Tih çölüne düştük?»* diye sorar. Allah Teâlâ, *«Bel'am'ın duasıyla buraya düştünüz»* cevabını vermesi üzerine, Hz. Musa, *«Onun benim aleyhimdeki duasını kabul ettiğin gibi benim de onun aleyhinhindeki duamı kabul et ya Rabbi!»* der ve ondan İsm-i Azam ile imanının alınması için dua eder. Allah Teâlâ Bel'am'dan marifetini alıp, bunu ondan ayırır. Öyle ki marifet, onun göğsünden beyaz bir güvercin gibi uçar. İşte bu ayet bu hususa işaret etmektedir.

HZ. MUSA BEL'AM BİN BAURA'NIN İMANSIZ GİTMESİNE BEDDUA ETTİ Mİ?

Birçok müfessir tarafından zikredilen bu kıssada Hz. Musa'nın Bel'am'ın aleyhinde bedduada bulunurken ondan hem İsm-i Azam'ın hem de imanının alınmasını istemesi, Ulu'l-Azm bir peygamber olan Hz. Musa'ya uygun düşmediği, onun bir kimse hakkında imandan sonra küfre girmesi için dua etmesinin nasıl münasib olacağı veya kendisinin bundan razı olup-olmayacağı öne sürülerek itiraz edilebilir. Bu itiraz çeşitli şekillerde cevablandırılmıştır:

1) Bu kıssa sahih değildir ve böyle bir olay vuku bulmamıştır. Çünkü bu kıssa İsrailiyat'tandır. Nitekim kıssacılar ve hikâyecilerin rivayetleri ile dinin esaslarının çatışması halinde bu tür rivayetlere itibar edilmez. En güzel cevab da budur.

2) İsrailoğulları'nın Tih çölüne düşmeleri buzağıya tapmaları nedeniyle vuku bulmuştur. Bu olaya, İsrailoğulları'nın, *«Bu kavmin ilahları gibi bir ilah (put) da bize edin ki ona tapalım»* demeleri sebebiyet vermiştir. Yoksa Bel'am'ın duasının bununla bir alakası yoktur.

3) Bu kıssanın sahih olduğunu farzedip Hz. Musa'nın Bel'am aleyhinde beddua ettiğini kabul etsek bile, bu ancak Hz. Musa'ya

göre onun kafir olduğu, kendisi aleyhinde beddua ederek imandan çıktığı ve dünya hayatını ahirete tercih ettiği kesinlikle sabit olduktan sonra mümkün olabilir. Ancak bu meselenin hakikatini en iyi Allah bilir. İlim onun katındadır.

Bizim bu kıssayı nakletmemizin nedeni, kıssacıların kitablarında tetkik edilmeksizin, araştırılmaksızın uluorta nakledilip peygamberlere nisbet edilen uygunsuz rivayetlerden nübüvvet makamını tenzih etmektir.

Abdullah bin Amr bin El-As, Said bin Müseyyeb ve Zeyd bin Eslem, bu ayetin Ümeyye bin Ebi Şalt Es-Salt hakkında nazil olduğu görüşündedirler.

Ümeyye eski kitabları okuyarak bir peygamberin geleceğini biliyor ve o peygamberin kendisi olabileceğini umuyordu. Hz. Muhammed (s.a) peygamber olarak gönderilip Allah onu nübüvvetle şereflendirince Ümeyye onu kıskanır ve bu yüzden onu yalanlar. Ümeyye hikmet sahibi biriydi. Şairdi ve güzel vaz-u nasihatları vardı. Bazı kralları ziyaret etmek üzere yola çıktığında, yolda Bedir'de tepelenen müşriklerin cesedlerinin bulunduğu kuyunun yanından geçerken, onları kimin böyle yaptığını sorar. Kendisine onları Muhammed'in öldürdüğü söylenince o da *«Eğer Muhammed peygamber olsaydı akrabalarını öldürmezdi»* der. Ümeyye öldüğünde kızkardeşi Fariğa gelerek Hz. Peygambere şunları söyler : *«Ümeyye yatağında uyurken iki zat evinin tavanını kaldırarak tavandan inerler. Biri Ümeyye'nin başucuna, diğeri ayakucuna oturur. Ayakucunda oturan diğerine, «Bizi dinledi mi?» veya «ilim öğrendi mi?» diye sorar. Ötekisi de «Dinledi, öğrendi» diye cevap verir. Ayakucunda oturan, «Hayır! Bundan imtina etti» der.»* Ümeyye'nin kızkardeşi Fariğa diyor ki: «Ona bu rüyayı nasıl yorumladığını sorduğumda bana *'Bu benim hakkımda irade edilen*

bir hayırdır. Fakat bu hayır benden uzaklaştırılmıştır' dedi ve bunları söyler söylemez bayıldı. Ayılınca da şu şiiri okudu:

Her maişet (hayat) bir an bile uzasa,
Zail oluncaya kadar acıya dönüşür.
Keşke bana görünen (o şeyden) önce,
Dağların doruklarında vahşi hayvanlara,
Çobanlık yapsaydım.
Kuşkusuz hesap günü büyük bir gündür.
O günün (dehşetinden) çocuklar yaşlanır.
O gün ağır bir gündür.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a), Fariğa'ya, kardeşinin şiirlerinden bazısını kendisine okumasını ister. Fariğa da Ümeyyenin:

«Ey Rabbimiz! Hamd, nimetler ve faziletler sana mahsustur.
Yücelik ve sevinmek yönünden senden daha yücesi
Olmadığı gibi övülmekte de dengin yoktur.
Gök, arşı üzerinde (oturup) herkese yardım eden bir
Melik'tir.

Yüzler onun izzetine secde eder ve can atar.» şeklinde devam eden uzun bir kasidesini sonuna kadar okuyup başka kasidelerinden de okur. Hz. Peygamber (s.a), *«Kardeşinin şiiri iman etmiş ama onun kalbi kendisini kafir yapmış»* deyince, Allah Teâlâ, *«Onlara kendisine ayetlerimizi verdiğimiz kişinin haberini oku (...)»* ayetini indirir.

BESUS'UN BAHSİ

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu ayet Besus adlı bir kadının kocası hakkında nazil olmuştur. Besus'un kocası İsrailoğulları'ndan biridir. Ona kabul edilecek üç dua verilmişti. (Yani onun

kabul olunacak üç duası vardı.) Karısı Besus'a, kendisine, o üç duadan birini vermesini isteyince, o, *«Peki, biri senin hakkın olsun. Nasıl istersen o şekilde yap»* der. Besus'a da ona, kendisini İsrailoğulları'nın içinde en güzel kadın kılması için Allah'a yalvarmasını söyler. Kocası dua edince Besus kadınların en güzeli olur. Kadınların en güzeli olduğunu anladıktan sonra da kocasından yüz çevirir. Buna çok kızan kocası onun hakkında beddua eder ve bu sefer kadın havlayan bir köpek haline gelir. Kocanın iki dua hakkı da gidince oğulları, babalarının yanına gelir ve *«Biz bu duruma dayanamayız. Annemiz havlayan bir köpek oldu. Halk bizi bununla kınıyor. Allah'a yalvar da onu eski haline çevirsin»* diye ricada bulunurlar. Bunun üzerine adam, oğullarının ricasını kırmayarak dua eder ve kadın eski haline gelir. Sonunda adamın bütün hakları kadın yüzünden uçup gider. (1)

Ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen rivayetlerden birinci ve ikincisi diğerlerine nazaran daha şöhretlidir. Ancak bu konuda en meşhur rivayet birincisidir.

Hasan Basri ve İbn Kisan'a göre bu ayet ehli kitabın münafıkları hakkında nazil olmuştur. O münafıklar çocuklarını tanıdıkları gibi peygamberi tanıyor, onun özelliklerini biliyorlardı.

Katade, bu ayetin bir darb-ı mesel olduğunu söylemektedir. Allah kendisine hidayet arzolunduğu halde hidayeti kabul etmeyen bir kulu böyle bir darb-ı mesel haline getirmiştir.

İbn Abbas'a göre, o kimseye ayetlerin verilmesiyle onun İsm-i Azam'ı bildiği kastolunmaktadır.

İbn Zeyd ise o kişinin her istediğini Allah'ın kendisine vereceği kastolunmuştur, demektedir.

---

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cil: 9, sh: 113. Hazin tefsirinde, Besus adının kadına değil erkeğe ait olduğunu zikretmektedir.

Süddi, onun ism-i azamı bildiğini öne sürmüştür.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayette *«ona bir kitab gönderilmişti.»* denilmektedir.

Bazı müfessirler ise Allah'ın o kimseye hüccet ve deliller verdiğini, bunların da o ayetler olduğunu öne sürmüşlerdir.

«O ayetlerden (küfre saparak) sıyrıldı,» yani o yılanın derisinden çıktığı gibi, Allah'ın kendisine vermiş olduğu ayetlerden çıkıverdi.

İbn Abbas, ilmin ondan alındığını söylemektedir. Yani şeytan ona yetişip onu kendisine uydurdu. O da Rabbinin emrine muhalefet edip şeytana ve hevasına itaat etti. Rabbine karşı geldiğinden, şeytana ve hevasına uyduğundan dolayı da sapıtıp helak oldu.

(176) *«Biz dileseydik onu elbette ayetlerimiz...»*

Yani dileseydik o ayetler sayesinde onu yüceltirdik. İbn Abbas, bu ifadeyi *«Biz dileseydik o ayetlerle amel etmesi sayesinde onu yüceltirdik»* şeklinde yorumlamıştır.

Mücahid ve Ata, bu ayeti, *«Eğer dileseydik ayetlerimiz sayesinde ondan küfrü kaldırır ve onu masum kılardık. Ancak o dünyaya meyletti ve dünyaya razı oldu»* şeklinde mânâlandırmışlardır.

«Arz» kelimesiyle dünya kastedilmiştir. Çünkü arz, çöller, sahralar, dağlar, ovalardan ibarettir. Oralarda şehirler, ekinler, bitkiler, bahçeler, madenler vardır. Onlardan dünyada geçim kaynağı olan şeyler çıkarılır. Bu bakımdan tüm dünya arzın kendisidir. Dolayısıyla o kimse Allah'ın kendisine vermiş olduğu ayetlerden yüz çevirerek nefsinin hevasına uymuştur. Böylece hem dünyası hem de ahireti yıkılarak felaketin en aşağısına maruz kalmıştır.

Bu ayet, ilimlerini kullanarak dünyayı isteyen, nefsî şehvetleri-

ni tatmin edip, hevalarına tabi olan alimler hakkında nazil olan ayetlerin en şiddetlisidir. Çünkü Allah, o kimseye ayetlerini ve hikmetini vermiş, ona İsm-i Azam'ını öğretmiş, duasını makbul kılmıştı. Sonra o hevasına uyup dünyaya gönül verince, ahiret yerine dünyaya razı olunca Allah da kendisine vermiş olduklarını ondan geri aldı. O, yılanın derisinden sıyrıldığı gibi dinden sıyrıldı. Hem dünyası hem de ahireti mahvoldu. Zaten dünyaya meyledip nefsinin hevasına tabi olanlardan kimler kurtulabilmiştir ki? Ancak takvası sayesinde Allah'ın masum kıldığı, Allah'ın ilimle tesbit ettiği ve basiret gözünü açıp kendi ayıplarını görebilen kimseler kurtulabilmişlerdir.

Ka'b bin Malik el-Ensari'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a), *«Bir koyun sürüsüne salıverilen iki aç kurt, kişinin mal ve şerefe karşı olan hırsının, dininde meydana getirdiği tahribattan daha fazlasını yapamazlar.»* (Tirmizi)

Kadı Beyzavi, bu ayetle ilgili olarak şunları söylüyor: Allah önce onun yücelmesini kendi dilemesine bağlamış, sonra da kulun fiilinden ötürü bundan vazgeçtiğini öne sürmüştür. Böylece onun yücelmesini gerektiren fiilin sebebini kendi dilemesi olduğuna dikkat çekmiştir. Yücelmenin yokluğunun mesiyetin yokluğunun delili olduğunu, zira müsebbebin yokluğunun sebebin yokluğuna delâlet ettiğine dikkatleri çekmiştir. Ve yine hakiki sebebin meşiyyet olduğuna dikkat çekmiştir. Bizim görmekte olduğumuz sebeblere gelince onlar muteber vasıtalardır. Müsebbebin meydana gelmesinde meşiyyetin onunla ilgisi bakımından bir rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla asıl ibare, *«O, onlardan iraz etti»* demek iken onun yerine, *«O, dünyaya meyletti»* (gönül kaptırdı, nefsinin hevasına tabi oldu) ibaresi kullanılmıştır ki bu mübalağa içindir. Ayrıca onu bu işe sürükleyen dünya sevgisini her hatanın başı ve her belanın tohumu olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.

«Böyle bir kimsenin durumu tıpkı bir köpeğin durumuna

benzer. Üzerine gitsen de dilini sarkıtıp solur. Kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur.» Böyle bir ifade ile kendisine ayetler ve hikmet verildiği halde ayetleri bırakıp kendi hevasına tabi olan, ahireti terkedip dünyasını tercih eden kimseler, hayvanların en hasisi olan köpek ve onun da en hasis davranışı olan solumak ile karşılaştırarak darb-ı mesel haline getirilmiştir. Çünkü köpek solurken kendine bir yarar sağlamadığı gibi zarar da vermez. Dolayısıyla kendi hevasına tabi olan bir alim de ahirette ne bir yarar sağlayabilir, ne de bir zararı defedebilir. Dilini sarkıtıp soluması köpeğin tabii bir adetidir. Bu bakımdan kendisine ilim ve din verilen bir kimsenin dünyaya meyledip ilim ve dinini onun uğruna feda etmesi tıpkı soluyan köpeğin durumu gibidir.

«Üzerine gitsen de dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur» ifadesinin anlamı, ona saldırıp kovsan da, hiç karışmasan da dilini sarkıtıp solucağına işaret etmektedir. Çünkü dilini sarkıtıp soluması köpeğin doğal bir davranışıdır. Dünyaya meyleden kimse, kendisine anlatılsa da anlatılmasa da dünyaya meyletmekteki hırsını sürdürür. Zira dünyayı istemekteki hırsı, haris bir kimsenin tabiati ve kendisinden ayrılmayan bir özelliğidir. Tıpkı dilini sarkıtıp solumasının köpeğin kendisinden ayrılmaz bir özelliği olduğu gibi.

«İşte ayetlerimizi yalanlayan topluluğun durumu bu şekildedir. ifadesindeki *«zalike»* (bu şekildedir) işareti ile daha önce verilen darb-ı mesel kastedilmektedir. Yani kendisine ayetlerimizi vermiş olduğumuz halde ayetlerden sıyrılan kişinin misali tıpkı ayetlerimizi yalanlayan bir topluluğun misali gibidir. Yani bu misal, Allah'ın ayetlerini yalanlayan, onları inkar eden herkesi içermektedir. Bu özellikteki kimselerle köpek arasındaki benzetmenin bir yönü de şudur: Onlara kendilerini doğru yola iletmek için peygamberler geldiğinde hidayeti kabul etmediler, terkedilseler de kabul etmezler. Yani her halûkârda onlar sapıklığın içindedirler.

«Bu kıssayı (onlara) haber ver. Umulur ki düşünürler.» Bura-

daki hitab Hz. Muhammed'edir. Yani, *«Ey Muhammed! Kavmin olan Kureyşlilere, Mekkelilere Allah'ın ayetlerini inkâr edenlerin haberini ver ki düşünüp ibret alsınlar, dalâletlerinden vazgeçsinler.»*

Bazı müfessirler, bu darb-ı meselin Mekke müşrikleri için verildiğini; zira onların kendilerini doğru yola iletecek bir yol gösterici, kendilerini Allah'ın taatine davet eden bir davetçiyi, seçilmiş bir kimseyi beklediklerini ve fakat Hz. Muhammed (s.a) kendilerine gelip onları Allah'ın taatine çağırdığında kendisini ve doğruluğunu bildikleri halde Hz. Muhammed'i yalanlayıp tebliğinden yüz çevirdiklerini söylemektedirler

(177) *«Ayetlerimizi yalanlayan topluluğun durumu ne çirkin bir örnek (teşkil etmekte)dir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani ayetleri yalanlamak sureti ile kendi nefislerine zulmetmişlerdir. *«Ve enfusehum kânu yezlimun»* cümlesi ya *«kezzebu»* cümlesi üzerine atıftır ve onunla beraber sıla hükmündedir, ya da önüyle bir bağlantısı bulunmayan bir cümledir ve *«onlar kendi nefislerine zulmediyorlar»* anlamını taşır. Zira yalanlamanın vebali sadece o nefiste kalır. Fakat her iki şekilde de ayetleri yalanlamanın zulüm olduğuna işaret edilmiştir.

(178) *«Allah kime hidayet ederse işte hidayet bulan odur...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Allah, kimi dinine irşad ederse, kimin hidayetini üstüne alır, irşadını temin ederse o, hidayeti bulandır. Bu ayet açıkça hidayetin de dalâletin de Allah'tan olduğunu, Allah'ın kimine hidayet verip kimine vermediğini ve hidayetin ihtidayı gerektirdiğini

ortaya koymaktadır. Yani Allah hidayet etti mi hidayet bulmak da arkasından gelir. Hidayetin lafız ve mânâ itibarıyla tekil, dalâletin ise çoğul kullanılması, yolları bir olduğundan dolayı hidayet bulanların sanki bir kişi imiş gibi olduğuna ve fakat dalâlettekilerin böyle olmadığına, zira dalâletin binbir çeşit yolu bulunduğuna dikkat çekmektedir.

Şayet Allah'tan olan hidayet, Mutezile'nin iddia ettiği gibi beyan (açıklama) anlamında olursa, o takdirde, kafir ile mümin eşit olur. Çünkü beyan iki grup hakkında da sabittir. Dolayısıyla bu durum, Allah'tan olan hidayet tevfik, ismet ve yardımın müminler için olduğuna delâlet eder. Şayet bu hidayet kafirler için de olsaydı onların da müminler gibi hidayet bulmaları gerekirdi. (1)

(1) Nesefî Tefsiri, cilt: 2, sh: 671.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ
بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ أُولَٰئِكَ
كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾ وَلِلَّهِ
الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا ۖ وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي
أَسْمَائِهِ ۚ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾ وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ
بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُم
مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾
أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا ۗ مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾
أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ
مِن شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۖ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ
بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ ۖ وَيَذَرُهُمْ فِي
طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾ يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ۖ
قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّي ۖ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ۚ ثَقُلَتْ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً ۗ يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا ۖ
قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

179 — Andolsun ki cehennem için cin ve insan(lar)dan çok kimseler yarattık. Onların kalbleri vardır, fakat onlarla anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler, kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler. Onlar koyunlar gibi, belki daha da aşağı (ve şaşkın)dırlar. İşte onlar gafillerin tâ kendileridir.

180 — En güzel isimler Allah'ındır. O halde Allah'ı o isimlerle yadedin. Allah'ın isimlerinde eğriliğe sapanları terkedin. Onlar yaptıklarının cezasını bulacaklardır.

181 — Yarattıklarımızdan öyle bir topluluk vardır ki hakka götürürler ve hak ile adalet ederler.

182 — Ayetlerimizi yalanlayan o kimseleri yavaş yavaş ve anlamayacakları bir tarzda helake yaklaştıracağız.

183 — Onlara mühlet vermekteyim. (Fakat) benim tuzağım kesinlikle pek şiddetlidir.

184 — Onlar, arkadaşlarında (Muhammed'de) bir delilik bulunmadığını ve onun ancak bir korkutucu olduğunu düşünmezler mi?

185 — Acaba göklerin ve yerin melekutuna, Allah'ın yarattığı şeye ve ecellerinin yaklaşma ihtimaline hiç bakmadılar mı? Acaba ondan sonra hangi söze iman edecekler?

186 — Allah kimi doğru yoldan saptırırsa onu doğru yola götüren bulunmaz. Allah onları azgınlıkları içinde şaşkın bir halde bırakır.

187 — Senden kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar. De ki: «Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onu, zamanı geldiğinde ancak o açığa çıkaracaktır. Kıyamet, göklerde ve yerde (dehşetli oluşundan ötürü) ağır basmıştır ve size ansızın gelecektir. Sanki onu (kıyametin ne zaman kopacağını) biliyor muşsun gibi senden soruyorlar. De ki: «O'nun ilmi ancak Allah'ın katındadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.»

(179) *«Andolsun ki cehennem için cin ve insan(lar)dan çok kimseler yarattık...»*

Bu ayet ile ilgili olarak Mutezile, cebr-i mutlak ve cebr-i mutavassıta'yı savunanlar birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları Fahreddin Razi'den dinleyelim:

Bu ayet fiillerin yaratılmış olduğu hususundaki mezhebimizin doğruluğuna ikinci hüccet teşkil eder. Bu birçok yönden izah edilebilir:

a) Allah Teâlâ insan ve cinlerden birçok kimseyi cehennem için yarattığını beyan ettiğine göre, onun beyanından sonra ikinci bir beyana ihtiyaç var mıdır?

b) Allah Teâlâ onların cehennem ehli olduklarını haber verdiğine göre, onların cehennem ehli olmamaları halinde, Allah'ın ilmi bilgisizliğe dönüşmüş, doğru haberi yalanlanmış olur. Bu ise muhaldir. Muhale götüren de muhal olduğundan onların ateşe girmemeleri de muhal olmaktadır. Muhal olan bir şeyi istemek memnudur. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın onları cehenneme sokmamayı irade etmesi de memnudur. Aksine onları cehenneme sokmayı irade etmesi vacibtir. Nitekim ayetin lafzı da buna delâlet eder.

c) Küfür üzerine kudreti olanın eğer iman üzerinde kudreti bulunmuyorsa, kendisinde küfür üzerindeki kudreti yaratanın

onu cehenneme göndermeyi istediği anlaşılır. Şayet o kimse hem küfrün hem de imanın her ikisine birden kadir ise iki taraftan birini delilsiz olarak tercih etmesi memnudur. Delil onun tarafından oluşmuşsa eğer teselsül gerekir. Yok eğer Allah tarafından yaratılmışsa o takdirde zaferi isteyenin yaratıcısı da Allah olmuş olur. O halde Allah, kesinlikle onu cehennem için yaratmış demektir.

d) Allah'ın onları cennet için yarattığını, cennete girmelerini ilzam eden sebebleri elde etmelerine yardım ettiğini ve fakat buna rağmen cehenneme girmeyi gerektiren küfrün meydana gelmesinde kulların çabasının ağır bastığını söylememiz halinde kulların maksatlarının hasıl olduğunu, ama Allah'ın maksadının hasıl olmadığını söylemiş oluruz. Oysa bu takdirde kulların Allah Teâlâ'dan daha kuvvetli ve kudretli olması lazım gelir ki böyle bir iddiayı zerre kadar aklı olan kimseler bile öne süremez.

e) Aklı olan bir kimsenin kişiyi küfre ve cehenneme düşürecek cehaleti dilemeyip imanı ve cenneti elde etmesine yarayacak bilgiyi dileyeceği malumdur. O halde küfür ve cehalet, kulun istememesine ve çalışmasının hilafına meydana geliyorsa bunun kul tarafından değil de Allah tarafından meydana geldiğini söylemek gerekir. Şayet kulun marufu bilmediği ve doğru —hakk inancın bu olduğuna inandığı için bâtıl ve fesad uğrunda çaba sarfettiği öne sürülürse, cevab olarak onun bu bilgisizliğinin önceki bilgisizliği (cehaleti)nden kaynaklandığı söylenir. Ancak bunun sebebi de daha önceki bilgisizliği olsa bu sefer teselsül lazım gelir. Oysa teselsül muhaldir. Şayet kendisinden daha önce olmayan ilk noktadaki cehalete kadar bu teselsül uzayıp giderse, o zaman ilzamî delilin tekidi, burhanın tekidine yönelmiş olacağından aklî burhanlar ayette delâlet edilen mânânın sahih olduğunu ispat eder.

Mutezile, söz konusu ayetten bu söylenilenlerin kastedilmesinin birkaç yönden dolayı mümkün olmadığını öne sürmüştür:

1) Kur'an'daki birçok ayet Allah Teâlâ'nın tüm insanlardan taat, ibadet, hayr ve salahı istediğini bildirir. Nitekim *«Biz seni şahid, müjdeci ve korkutucu olarak gönderdik. Ta ki onlar Allah'a ve Râsûlü'ne iman etsinler.» «Hiç bir peygamber yoktur ki onu Allah'ın izniyle kendisine itaat edilsin diye göndermiş olmayalım,» «Onu onların arasında çevirdik ki hatırlayabilsinler», «O Allah ki onları karanlıklardan çıkarıp nura iletmesi için kuluna apaçık ayetler indirmektedir,» «Onlarla birlikte Kitab ve Mizan'ı indirdik ki insanlar arasında adaletle hükmetsinler.», «Günahlarınızı sizden affetmek için sizi çağırıyor,» «Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım»* gibi daha birçok ayet bu hakikatı doğrulamaktadır. Kur'an'da bir çelişki olmadığından, *«Andolsun ki cehennem için cin ve insan(lar)dan çok kimseler yarattık»* ayetini zahiri üzerine hamletmek mümkün değildir.

2) Sözkonusu ifadenin hemen ardından Allah Teâlâ'nın *«Onların kalbleri vardır, fakat onlarla anlamazlar; gözleri vardır, fakat onlarla görmezler...»* şeklindeki bir ifadeyi kullanmasının nedeni onları zemmetmek (yermek) içindir. Şayet onlar tarafından —*ateş için*— yaratılmış olsalardı, iman etmeye güç yetiremeyeceklerine göre imanı terketmelerinden ötürü yerilmeleri çirkin olurdu.

3) Şayet Allah onları ateş için yaratmış olsaydı, Allah'ın hiçbir kafir üzerinde nimeti olduğu söylenemezdi. Çünkü dünya nimetleri, ebedî azab ile kıyaslanacak olursa damlanın denize nisbet edilmesi gibi bir durum ortaya çıkar. Dolayısıyla bu takdirde Allah bir insana zehirli helva vermiş gibi olacaktır. Oysa zehirli helva verilen kimse hakkında onun nimet verdiğinden söz edilemez. Nitekim buradaki mesele de böyledir. Ancak Kur'an'da Allah Teâlâ'nın tüm mahlukatına birçok nimet bahşettiği sarih bir şekilde bildirildiğinden meselenin Sünniler'in zikrettiği gibi olmadığı anlaşılır.

4) Övgü, yergi, sevab, ceza, inzar, tebşir Ehl-i Sünnet'in bu görüşünü iptal etmektedir.

5) Şayet Allah onları gerçekten cehennem için yaratmış olsaydı onları ilk anda ve ilk noktada cehennemde yaratması gerekirdi. Çünkü o kimselerde küfrü yaratmak suretiyle onları yavaş yavaş (tedricen) cehenneme göndermekte bir yarar yoktur.

6) *«Andolsun ki cehennem için cin ve insan(lar)dan çok kimseler yarattık»* ifadesinin zahiri anlamı terkedilmiştir. Zira cehennem belirli bir yerin adıdır. Oysa ondan o belirli yerin kastedilmiş olması caiz değildir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın onları yaratmaktaki maksadının cümle içinde hazfedilmiş olduğu sabit olmuştur. Adeta Allah Teâlâ, *«Andolsun onları yarattık ki küfre kaymaları nedeniyle cehenneme girsinler»* demek istemiştir. Bu bakımdan ayetin zahiri terkedildiğinden manayı *«Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım»* (Zariyat : 56) ayeti ile birlikte anlamak gerekir. Bu ayetin zahiri ise herhangi bir hazf sözkonusu olmaksızın sarih ve açıktır.

7) Ayet ile *«Andolsun onları yarattık ki küfre kaymaları nedeniyle cehenneme girsinler»* şeklinde bir mana kastediliyorsa eğer, bu tevile göre *«lam»* harfi akıbet için olur. Onlar, ateş hak edilmese de *«lam»* harfini akibet için kılarlar. Oysa biz ateş hak edilmemekle beraber hasıl olan bir akibete binaen *«lam»* harfini akıbet için kılıyoruz. İşte bundan dolayı bizim görüşümüz daha evladır.

Tam bu noktalar dikkate alındığında ayeti zahiri anlamıyla ele almak mümkün olamayacağından, ayeti tevil etmek zorunludur. Yani cin ve insanların çoğunun akıbeti cehennem ateşine girmek olduğuna göre *«Lam»* harfinin de akıbet anlamında zikredilmesi caizdir. Nitekim bunun Kur'an'da ve şiirde birçok örnekleri vardır.

Ayetler

«İşte biz bu ayetleri çeşitli biçimlerde böyle açıklamaktayız ki sonuçta onlar sana 'Sen ders görmüşsün' desinler...» (En'am : 105)

«Musa dedi ki : Rabbimiz kuşkusuz ki sen Firavun'a ve ileri gelenlerine dünya hayatında bir çekicilik ve mal verdin. Rabbimiz! Sonuçta senin yolundan (insanları) çevirmeleri için mi?..» (Yunus : 88)

«Nihayet Firavun'un ailesi onu sonuçta kendileri için bir düşman ve üzüntü sebebi olsun diye (sahipsiz görüp) aldılar...» (Kasas : 8)

Elbette Firavun'un ailesi onu bu gayeyle almamışlardı. Ancak yaptıkları işin (onu almalarının) sonucu böyle olduğundan bu ifade de güzel bir anlam kazanmıştır.

Şiirler

«Anneler yavrularını sonuçta ölüm için beslemiş olmaktadırlar. Tıpkı sonuçta zamanın harap etmesi için binaların yapılması gibi.»

«Mallarımızı sonuçta mirasçılarımızın olması için biriktiriyoruz. Tıpkı evlerimizi sonuçta zamanın harap etmesi için yaptığımız gibi.»

«Allah'ın bir meleği her gün çağırıyor: Doğurun! Sonuçta ölmeleri için. Yapın! Sonuçta yıkılmaları için.»

Mutezilenin diğer mezheb bağlılarına verdiği bu cevabların böylece en sonunu da zikrettikten sonra Fahreddin Razi şöyle devam ediyor:

Aklî delil ile lafzı zahirine hamletmenin mümkün olmadığı zamanlarda tevile başvurmak iyidir. Ancak lafzın zahirine hamledilmesinin delille mümkün olması durumunda tevile başvurmak abestir. Mutezilenin delil olarak öne sürdüğü ayetlere gelince, onlara Ehl-i Sünnet'in görüşünü destekleyen ayetlerle dolu denizler çarpmaktadır. Ehl-i Sünnet'in görüşünü yani mahlukatın fiillerini Allah'ın yaratmış olduğunu ispat eden ayetlerden birisi de *«Allah kime hidayet ederse işte hidayet bulan odur. Kimi de saptırırsa işte ziyana uğrayanlar onlardır.»* (A'raf: 178) şeklindeki bir önceki ayettir. Bu ayette Allah Teâlâ hem hidayetin hem de dalâletin yaratılmasını kendine izafe etmektedir. Ayrıca daha sonra gelen 182-183. ayetler de Ehl-i Sünnet'in görüşünü desteklemektedir: *«Ayetlerimizi yalanlayan o kimseleri yavaş yavaş ve anlayamayacakları bir tarzda helake yaklaştıracağız. Onlara mühlet vermekteyim. (Fakat) benim tuzağım kesinlikle pek şiddetlidir.»* Sözkonusu ayetin ve daha sonra gelen ayetlerin (siyak ve sibak'ın) Ehl-i Sünnet'in görüşünü desteklemesi karşısında Mutezile'nin bu ayetin tevilinin zorunluluğu hususunda öne sürdüğü deliller cidden zayıf kalmaktadır.

«Onların kalbleri vardır, fakat onlarla anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler» ifadesi ile ilgili olarak da iki mesele vardır:

a) Ehl-i Sünnet bu ayetin, amellerin Allah tarafından yaratıldığı şeklindeki kendi görüşlerini desteklediğini öne sürmüştür. Devamla, «Kuşkusuz kafirlerin dünyalarıyla ilgili menfaatlerini idrak eden kalbleri vardır. Görülebilecek şeyleri gören gözleri, konuşmaları işitebilen kulakları vardır, ifadesiyle din ile ilgili şeylerin kastedildiğini söylemek zorunludur. Yani onlar kalpleriyle, dinin maslahatlarını gerektiren şeyleri anlamazlar, dinlemez ve görmezler. Bu yüzden onların kalpleri, gözleri ve kulakları elverişli olmamakla birlikte Allah onları dini öğrenmekle sorumlu tutmuştur. Bu tıpkı bir şeyi emretmekle birlikte kişiyi o şeyden me-

netmek ve ondan uzaklaştırmak gibidir. Matlub da budur zaten» demişlerdir.

Mutezile, böyle olması durumunda Allah'ın onları sorumlu tutmasının çirkin olacağını; zira kişinin yapmaya kudreti olmayan bir şeyle sorumlu tutulmasının bizatihi çirkin olduğunu ve bunun da hikmet sahibi olan Allah'a yakışmayacağını söylemişlerdir. Bu bakımdan ifadeden onların delillerden çokça yüzçevirdikleri ve delillere bakmadıkları için anlayan kalbi, gören gözü, işiten kulağı olmayan kimselere benzetildikleri mânâsı anlaşılmalıdır.

Bu iddiaya şöyle cevab verilebilir: İnsanoğlu'nun bir şeye karşı nefreti artınca o nefret onun kalbine yerleşir. Bu da bir kimsenin nefret ettiği şeyin doğruluğuna delâlet eden sözü anlamaya, onun güzelliklerini ve faziletini görmeye mani olur. İşte bu vicdani ve kaçınılmaz bir durumdur. Her akıl sahibi bu gerçeği kendisinde müşahede edebilir. Nitekim meşru bir darb-ı mesel de *«Bir şeyi sevmen seni hem kör, hem de sağır eder»* denilmiştir. Bu noktanın anlaşılmasından sonra deriz ki: Kafirlerden bir topluluk da peygambere düşmanlıkta, ona buğzetmekte, onun dinini kabulde, peygamberliğini itiraf etmekte çok şiddetli bir nefret noktasına ulaşmış, hatta daha ileri gitmişti. İlim, nefret ve sevginin kalpte meydana gelmesinin, insanın iradesi dışında olduğunu ortaya koymuştur. Yani sevgi de nefret de insan istese de istemese de kalpte oluşur. Bu bakımdan nefret ve düşmanlığın kalpte oluşması, kulun iradesi dahilinde değildir. Bu nefret ve düşmanlık bir kere kalpte oluştu mu, kişi bu nefret ve düşmanlık nedeniyle anlamayı ve öğrenmeyi elde etmekten de mahrum kalır. Bu sabit olunca cebrin hükmü de sabit olur. Hem de kurtulamayacak bir şekilde... Hz. Ali'den bu mânâyı teyid ve tesbit sadedinde gayet güzel bir hutbe nakledilmektedir. Beyhaki, Menakib'us-Şafii adlı eserinde Hz. Ali'nin halka şöyle hitab ettiğini rivayet ediyor:

«İnsanoğlunda en şaşılacak şey kalbidir. O kalpte hikmet ve onun zıddı olan birçok şey vardır. Kalpte reca görülürse tama' onu hayrete sokar. Şayet tama' onun için harekete geçerse hırs onu helak eder. Eğer ümitsizlik onu helak ederse üzüntü onu öldürür. Gazab gelirse şiddetli bir şekilde onu öfke kaplar. Rızayla saadete ererse kızmak ile şehvete erer. Kendisine korku dokunursa üzüntü onu meşgul eder. Ona bir müsibet isabet ederse irkilme onu öldürür. Mal bulursa eğer, zenginlik onu aşırı fitneye iteler. Şayet fakirlik ısırırsa onu bela meşgul eder. Açlık onu sefalete sürüklerse zayıflık onu oturtur. Binaenaleyh yaptığı her kabahat ona zarar verirken aşırı her davranışı da kendisini ifsad eder...»

Bana göre Hz. Ali'nin bu hutbesi celalet ve şerefin şahikasına çıkmıştır. O kaza ve kader meselesinin sırrına muttali olmuştur. Zira uzuvların amelleri kalbin hallerine bağlıdır. Kalbin hallerinden her biri kendisinden önceki hale dayanır. İnsanoğlu bu hale vakıf olunca da cebri itiraf etmekten kurtuluş olmadığını bilir. İmam Gazali, İhya'sında zikrettiği bir fasılda cebr mezhebini beyan ettikten sonra şöyle demiştir: *«Eğer kişi kendisinin bir fiili dilediği zaman yapacağını, dilediği zaman da yapmayacağını, bunun kendisine bağlı olduğunu hissettiğini söylerse ona bu dileme hissini, dilediği zaman kendisinde bulup bulmadığını sorarız. Onun buna, evet diyeceğini sanmıyorum. Çünkü aksi takdirde bu iş sonsuza değin uzar gider. Bu bakımdan kişi bir şeyi istesin istemesin dilemek durumundadır. Dilediği zaman da o fiili yapmış olur. Dolayısıyla bu kendisine bağlı değildir. Yani dilemenin meydana gelmesinden sonra fiilin yapılması da ona bağlı değildir. Binaenaleyh insanoğlu muztar ve mecburdur.»*

b) Alimler, *«Onların kalbleri vardır, fakat onlarla anlamazlar»* ifadesine dayanarak ilmin mahallinin kalp olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ zemmetmek sadedinde onların kalblerinden anlamayı gidermektedir. Bu ise kalbin ilmin mahalli olması durumunda geçerlidir.

«Onlar hayvanlar gibi, belki daha da aşağı (ve şaşkın)dırlar.» İnsanlar ile hayvanlar doğurma, gelişme ve beslenmeyi sağlayan tabii kuvvetlerinde ortak özelliklere sahibtirler. Gizli ve açık duyularını kullanma, tefekkür, tezekkür, muhayyer olma durumlarında da bu böyledir. Ancak insan ve hayvanlar arasındaki ayrıcalık sadece aklî ve fikrî kuvvetlerdedir. O aklî kuvvet ki insanoğlunu hakkın kendisi için hakkın bilgisine, hayr ve amel için de hayra iletir. Kafirler aklın ve fikrin hallerine itibar etmekten yüz çevirdikleri için hakkın bilgisinden, hayırla amel etmekten uzak düşmüşlerdir ve hayvanlar gibi olmuşlardır. Daha sonra, *«Daha da aşağı (ve şaşkın)dırlar»* denilmesinin nedeni, bu faziletleri elde etmeye muktedir olamadıklarındandır. Oysa insanlara bu faziletleri elde etmek kudreti verilmiştir. Bunca fazileti, iktidarına rağmen elde edemeyen kimse, onları sırf bu iktidar kendisinde bulunmadığı için, aciz kaldığı için elde edemeyen bir varlıktan, hayr bakımından daha aşağıdadır. *«Belki daha da aşağı (ve şaşkın)dırlar.»* ifadesi bu yüzden kullanılmıştır.

Bazıları bu ayetin yorumunda başka görüşler öne sürmüşlerdir. Mesela onlardan birine göre hayvanlar bile Allah'a itaat ederler. Ama kafirler itaat etmez.

Mukatil bu ayetin yorumunda, kafirlerin yolu şaşırmak yönünden hayvanlardan daha da beceriksiz olduğunu, zira hayvanın sahibini hatırlayıp tanıdığını ama kafirlerin Rablerini tanımadıklarını,O'na itaat etmediklerini söylemektedir. Nitekim bir rivayette de her şeyin Allah'a Ademoğlu'ndan daha fazla ibadet ettiği bildirilmiştir.

Zeccac ise, «Onlar hayvanlardan daha şaşkındırlar; zira hayvan zararını yararını bilir. Yarar elde etmek için bir dereceye kadar çaba gösterir. Zarardan da kaçınır. Oysa kafirler ve inatçılar bile bile inatta ısrar ederler, bile bile kendilerini ateşe atarlar» demektedir.

Bazıları, hayvanların kendi iyiliklerini gözeten kimselere giderlerken, kafirlerin sürekli Rablerinden uzaklaşmaya çalıştıklarını, bazıları ise hayvanın beraberinde kılavuzu olmazsa kaybolacağını fakat olursa kaybolmayacağını, kılavuzuna uyacağını, buna mukabil kafirlerin kendilerine peygamber gönderilip kitaplar indirilmesine rağmen yolu daha çok kaybettiklerini söylemişlerdir.

Allah Teâlâ, ayeti *«İşte onlar gafillerin tâ kendileridir»* cümlesiyle bitirmiştir. Ata, bu ayeti, *«İşte onlar Allah'ın dostlarına hazırlamış olduğu karşılıklardan ve düşmanlarına hazırlamış olduğu cezadan gafildirler»* diye yorumlamıştır. (1)

EHL-İ SÜNNETİN BAZISINDAN FAHRUDDİN RAZİ'YE İTİRAZ

Alusî ve bazı müfessirler Fahruddin Razi'nin söyledikleri içinde bulunan birtakım noktalara itiraz etmişlerdir. Onları aşağıya alıyoruz:

Ehli Sünnet'ten birçok kimse, ayeti *«lam»* harfini akibet anlamında alarak yorumlamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, bir ayette cin ve insanları ancak kendisine kulluk etmeleri için yarattığını beyan etmektedir. (Zariyat : 56) Yani yaradılışın sebebi ibadettir. Dolayısıyla yaratılışın sebebinin ibadet olması (onların cehennem için yaratıldıklarından dolayı) cehenneme girmemelerini iktiza eder.

İbn Atiyye, *«Ayet zahirine hamledilmeli, lam harfi de ta'lil için olmalıdır»* demiştir.

Bazıları da, ayetin tevil edilmesinin bu hususta varid olan hadislerle çelişeceği iddiasında bulunmuştur. Mesela bu konudaki tevil Allah'ın Adem'in belinden zürriyetini alıp onlardan söz alması ile ilgili gelen hadislerle çelişir. Nitekim İmam Ahmed'in Müs-

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 471-472.

ned'inde Abdurrahman bin Katade'den rivayet etmiş olduğu şu hadise ters düştüğü öne sürülmüştür:

«Allah, Adem'i yarattıktan sonra onun belinden zürriyetini almış, 'Bunlar cennettedir, perva etmem, şunlar da ateştedir, perva etmem' demiştir.» Bu söz üzerine Hz. Peygamber'den (s.a), biri *«sonuç bu olduğuna göre o halde niçin amel ettiklerini»* sormuştur.

Şu hadis de bu kabildendir:

«Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre Ensar'dan birinin çocuğu öldüğünde, Hz. Peygamber (s.a) onun cenazesine gider. Kendisine *«Ey Allah'ın Rasûlü! Cennet onun olsun: O cennet kuşlarından bir kuştur»* denildi. Hz. Peygamber de (s.a): *«Sen onun cennet kuşlarından bir kuş olduğunu nereden biliyorsun? Kuşkusuz Allah cenneti yarattı ve daha atalarının sülblerinde olan bazı kimseleri de cennet ehli olarak kıldı. Cehennemi yarattı ve daha atalarının sülblerinde oldukları halde bazı kimseleri cehennem halkı kıldı»* diye cevab verdi.

Et-Tayyibi bu görüşe meyletmiştir ve diğerleri gibi o da bu görüşü desteklemiştir. Ayetin başındaki kasem (yemin) *«lam»*ının yararı, ayeti tevil, kat'i nassı tahrif etmeye kalkışanın şüphesinin sökülüp atılması için onu uyarmaktır.

Büyük alimlerden bazıları, ayette geçen *«çok kimseler»* ile ezelde şekavetleri tesbit edilen kimselerin kastedildiğini öne sürmüşlerdir. Ancak bu cebir yoluyla, kendileri tarafından onları buna götüren bir şey olmaksızın yapılmış değildir. Allah onların hiçbir zaman seçme haklarını hakka doğru kullanmayacaklarını, aksine bâtılın üzerinde kullanacaklarını biliyordu. Oysa onların bâtılda ısrar etmelerini gerektiren herhangi bir neden veya ayet ve uyarıcı delillerden onların yönlerini değiştiren hiçbir şey bulunmamaktadır. İşte bu yüzden Allah onları cehennem için yarattı-

ğını beyan etmiştir. Tıpkı iki grubun kâmil ve fıtrî yetenekleri itibariyle ibadet için yaratıldıklarının beyan edilmesi gibi. Nitekim Zariyat suresinin 56. ayetinde *«Cin ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım»* buyurulmuştur. Bana göre burada tevilden kaçma imkânı yoktur. Düşün ve bundan gafil olma.

NİÇİN CİN İNSANDAN ÖNCE ZİKREDİLMİŞTİR?

Cin'nin insandan daha önce zikredilmesinin nedeni, belirtilen sıfatlarda insandan daha bilgin, sayı bakımından daha çok yaratılış itibariyle ise daha önce oldukları içindir.

«Lehum kulûbun la yefkahune biha» ifadesinde geçen *«kalb»* ile insanî latife, tefakkuh ile de anlayış kastedilmektedir. Görme ve işitmenin nehyi ile aklın özelliği olan idrakın giderilmiş olması kastolunmuştur. Yani cin ve insanların vazifesi olan idrak etmek, akılların özelliği olan görmek ve işitmektir. Burada bedenin hissetmesi veya sesleri işitebilmek nefyedilmemiştir. Nitekim Arap dilinde *«Filan kişi hainliği duymaz»* denir. Yani bunun anlamı ona önem vermez, kulağını ona açmaz, onu dinlemez, demektir.

Bazıları ise daha önce de geçtiği gibi burada tahsisi seçmiştir. Yani onlar hakkı ve delillerini anlamazlar. Allah'ın mahlukatına ibret gözüyle bakmazlar, ayet ve öğütleri düşünerek dinlemezler.

Kısaca hangi tevil kastedilmiş olursa olsun, ayetten maksat şudur: Onlar kendilerine verilen uzuvları, kendilerine niçin verilmişse onun için kullanmalıdırlar. Aksi takdirde adeta kalpsiz, gözsüz ve kulaksız yaratılmış gibi olurlar. Ancak burada hakikatin irade edildiği öne sürülürse eğer, zemmedilmeleri mümkün olmaz ve hüccet de ikame edilmez. Hüccetin ikame edileceğini savunanlar *«Bu hüccetin ikamesi bilinen ezeli istidad ve hikmet sahibinin feyzi sebebiyledir»* demektedirler. Burada zann, istidadın kötülüğüne delâlet etmesinden dolayıdır; zira o istidadın eseri gibidir. Kısaca bu ayet mutlak cebrin delili değildir. Önceki ayetle birlik

te mutalaa edilse bile ortaya böyle bir hüküm çıkmaz. Cebr-i mutavassıta, hak ehlinin kabul ettiği bir görüştür. Ters ile kan arasından çıkartılmış halis süt gibidir.

Bazı alimlere göre, Cebr-i mutavassıta kısaca şudur: Kul muhtar ve ihtiyarıyla mecburdur. İmam Gazali'nin *«Eğer kişi kendisinin bir fiili dilediği zaman yapacağını, dilediği zaman da yapmayacağını, bunun kendisine bağlı olduğunu hissettiğini söylerse ona bu dileme hissini, dilediği zaman kendisinde bulup-bulamadığını sorarız. Onun buna, evet diyeceğini sanmıyorum. Çünkü aksi takdirde bu iş sonsuza değin uzar gider. Bu bakımdan kişi bir şeyi istesin istemesin dilemek durumundadır. Dilediği zaman da o fiili yapmış olur. Dolayısıyla bu kendisine bağlı değildir. Yani dilemenin meydana gelmesinden sonra, fiilin yapılması da ona bağlı değildir. Binaenaleyh insan muztar ve mecburdur»* şeklindeki sözünün de bu kabilden olduğu öne sürülebilir. Bu bölümler özetlenerek Alusi'den alınmıştır. (1)

ALLAH (c.s.) NASIL ZİKREDİLMELİ

(180) *«En güzel isimler Allah'ındır. O halde...»*

Bu ayet, Allah'ın nasıl zikredileceği, O'nun zikrini ihlal ve ihmal edenlere nasıl bir muamele yapılacağı hususunda müminleri uyarmaktadır. Önce insanların gaflet ve dalâlette bulunmalarının keyfiyeti açıklandıktan sonra Allah'ın nasıl zikredileceği ve onun zikrinden gafil olanlara nasıl davranılacağı meselesi gündeme getirilmiştir. İmam Gazali ve bazı alimlerin de ifade ettikleri gibi ayette geçen *«el-Esma»* (isimler) lafzıyla değişik anlamlara işaret etmek için kullanılan kelimeler kastedilmektedir. *«El Hüsna,» «El-Ahsen»*in müennesidir ve ism-i tafdildir. En güzel, en şerefli anlamlarına geldiğinden ifadenin manası, *«isimlerin en güzelleri, en yüceleri»* demek olur.

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 119-120.

Esma'ul - Hüsna

Bazıları, ayetteki *«el-esma»* (isimler) ile sıfatların kastedildiğini öne sürmüştür.

«O halde Allah'ı o isimlerle yad edin» ifadesi biri, *«Allah'ı o isimlerle isimlendirin,»* diğeri *«Allah'a o isimlerle dua edip yalvarın»* şeklinde iki anlama da gelebilir.

«Allah'ın isimlerinde eğriliğe sapanları terkedin.» Yani Allah'ın isimlerinden uzaklaşıp haktan bâtıla dönenleri bırakın.

Ebu Ubeyde'nin El-Ahmer'den rivayet ettiğine göre «ilhad» mücadele ve münakaşa anlamına gelir. Bu takdirde anlam *«Allah'ın isimleri hakkında mücadeleye kalkışanları terkedin»* şeklinde olur. Allah'ın isimlerinde eğriliğe sapmak, Allah'ın Kitab'ında bildirilmeyen veyahut fasid bir ismi Allah'a izafe etmek demektir. Nitekim bedeviler, Allah Teâlâ'ya, *«Ey cömertliklerin babası! Ey yüzü pırıl pırıl parlayan cömert zat!»* gibi isimler yakıştırırlardı. Yani *«Siz de böyle yapmayın. Kötü anlamlar içeren sıfat ve isimleri Allah'a izafe etmeyin.»*

«Allah'ın isimlerinde eğriliğe sapanlar» ifadesinde geçen «isimler» kelimesiyle gerçek isimler kastediliyor değildir. Bunlar o kimselerin kendiliklerinden yakıştırmış oldukları isimlerdir. Bu görüştekiler; *«Allah'ın isimleri tevfikidir. O isimler hususunda Kur'an, sünnet ve icma gözetilir. Buralarda olan her isim Allah'a itlak edilebilir. Kur'an, sünnet ve icma'da varid olmayan isimlerin Allah'a isnad edilmesi, mânâ bakımından doğru olsa bile, caiz değildir»* demektedir. Eb'ul-Kasım Kuşeyri, *«Mefatih'ul-Hücec»* adlı eserinde bunu sarahaten belirtmiştir.

Amidi, *Ebkar'ul-Efkâr* adlı eserinde Allah'a güzel isimlerin verilmesinin kaynağının ne aklî delilin ne de lafzî kıyasın olamayacağını söylemektedir. Aksi takdirde Allah'a *«fatih,» «akıllı»* gibi

isimler vermek, bu mânâların doğru olmasına rağmen, Allah'ın mânâları zahirde müşkil olan birçok şeyle isimlendirilmesinden daha evla olur. Belki de isimlerin mecrası Şari'in iznidir. Yani Kur'an ve Sünnet'te o ismin Allah'a verilmiş olmasıdır. Bu bakımdan hakkında iznin varid olduğu ismin verilmesi bizce caizdir. Hakkında nehy olan ise yasaktır. Ancak hakkında ne izin ne de nehy olmayanlar hususunda susar, tevakkuf ederiz.

İslâm alimleri Şari'in izni olduktan sonra isim ve sıfatların Allah'a isnad edilmesi hususunda ittifak etmişlerdir. Şari'den neyhin varid olduğu isimlerin reddinde de ittifak etmişlerdir. Ancak ne iznin ne de nehyin olmadığı yerlerde anlamı ile Allah'ın muttasıf bulunduğu fakat diğer dillerdeki özel isimlerden olmayan kelimelerin isnadında ihtilaf edilmiştir. Cumhur'u ulema tehlikeli olduğundan dolayı mutlaka memnudur, derken Mutezile de mutlaka caizdir, demiştir. Kadı Ebu Bekir, *«Tanrı ve Huda, itiraz olmaksızın yaygın bir şekilde Allah'a izafeten kullanıldığına göre bu icmadır»* diyerek Mutezile'nin görüşüne meyletmiştir. Onun bu istidlali *«sabit olduğu zaman şer'i izinde icma kâfidir»* denilerek reddedilmiştir. (1) Ancak İmam'ul-Haremeyn de buna itiraz ederek, *«Bu kıyasla hükmetmektir ve amelilerde hüccettir, isim ve sıfatlar ise ilmilerdendir»* demiştir. Bazıları İmam'ul-Haremeyn'in bu konuda tevakkuf ettiğini rivayet etmişlerdir.

Kadı Ebubekir, Mevakıf şerhinde, *«Her lafız Allah için sabit olan bir mânaya delâlet eder. Bu bakımdan Allah'ın zatına layık olmayan bir mânâyı içermeyen bir kelimenin Allah'a ıtlakı caizdir»* demiştir.

İmam Gazali tafsilen, *«Zatının haricinde olan bir mânâya delâlet eden bir sıfatın Allah'a ıtlakı caizdir. Fakat zatına delâlet eden ismin Allah'a ıtlakı memnudur»* diyerek doğrunun mübah ve

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cil: 9, sh: 121.

mustehab olmasını delil olarak göstermiştir. Sıfat haberî bir nisbeti içerdiğinden dolayı doğruya racidir. Bu da, ancak haberî nispetin mânâsının tahakkukuna tevakkuf eder. İsme gelince, o böyle değildir. İsim haberî bir nispeti içermez; o, sadece ebeveyn ve ebeveynin yerine kaim olanlar içindir.

Gazali'nin bu görüşü şu şekilde cevablandırılmıştır: *«Bu durum nispete delâlet eden lafzın kullanılmasına mani olmadığı yerdedir. Oysa tehlike burada karşımızdadır. Toprak nerede, sebeblerin Rabbi nerede?»*

Tevkifî ve sem'î isimlerle Kitab, Sarih Sünnet ve İcma ile sabit olan isimler kastolunmaktadır. Çünkü icma, Kitab ve Sünnet'in dışında değildir. Fakat ilmî konularda zayıf hadis veya kıyas ile tesbit edilen böyle değildir. Amelî konularda zayıf hadis (çok zayıf olanlar müstesna) hasen hadis gibidir. Nitekim kıyas da icma gibidir.

Bazıları, kıyasen bir ismin Allah'a ıtlakının kesinlikle memnu olduğunu söylemiştir. Zahir de budur.

Bazıları da sıfatlara delâlet eden lafızların üç kısım olduğunu söylemiştir:

1) Vacib olan sıfatlara delâlet eden lafızlar:

a) El-Mevcud, El-Ezelî, El-Kadîm... Bunlar müfred olarak kullanılır, muzaf olarak kullanılmaz.

b) El-Melik, El-Mevlâ, Er-Rab, El-Halik... Bunlar hem müfred hem muzaf olarak kullanılır.

c) «Ya münşi er-Rifat ve mukil el-Hasarat» (Ey çürümüş kemikleri yeniden inşa eden ve sapıklıkları bağışlayan)... Bunların muzaf olarak kullanılması doğru; ancak müfred olarak kullanılması doğru değildir.

2) Memnu olan sıfatlara delalet eden lafızlar: El-Yed, El-Vech, En-Nüzul, El-Muci'... Bunların Allah'a ıtlakı hiçbir zaman caiz ve sahih değildir. Haklarında bir sem'î delil (haber) varsa, tevil edilmesi gerekir.

3 — Ne vacib ne de memnu olan sıfatlara delâlet eden lafızlar: El-Mekir, El-Hida, vb. Birtakım sabit mânâlara delâlet eden bu sıfatların Allah'a ıtlak edilmesi doğru değildir. Ancak bu hususta Şari'in kullanımının varid olması müstesnadır. Ey Mekkar, Ey-Hadda' tabirleri Allah hakkında her ne kadar kendilerine delâlet eden fiiller Kur'an'da bulunuyorsa da mesela *«Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu»* (Alu İmran : 54) ayeti gibi yine de Allah hakkında kullanılmazlar.

Et Tayyibi, *«El-Esma» kelimesindeki eliflam*'ın ahd için kullanıldığını, söylemektedir. Yani bu bakımdan Allah'ın bilinen isimleriyle çağrılıp zikredilmesi gerekmektedir. Çünkü Allah, kendisinin bu isimlerle anılmasını emretmekte, başka isimlerle çağrılmasını yasaklayıp çağıranları tehdid etmektedir.

Buhari, Müslim ve diğer muhaddislerin Ebu Hureyre hadisinden naklettiklerine göre, *«Kuşkusuz Allah'ın 99 ismi vardır. Onları ezberleyen cennete girer»* buyurulmuştur. Bir diğer rivayette *«Onları sayan cennete girer»* denmektedir. Yine başka bir rivayette *«Kuşkusuz Allah'ın 99 ismi vardır. Aslında 100'dür. Ancak biri eksik gelmiştir»* denmesinin nedeni varid olan isimlerden başkasının katılmasını önlemektir. Bazı rivayetlerde de bu isimler bizzat sayılı olarak gelmişlerdir.

ESMA'ÜL HÜSNA

O Allah ki, O'ndan başka ilah yoktur. Er-Rahman, Er-Rahim, El-Melik, El-Kudüs, Es-Selam, El-Mü'min, El-Müheymin, El-Aziz, El-Cebbar, El-Mutekebbir, El-Halik, El-Bari, El-Musavvir, El-Gaffar, El-Kahhar, El-Vehhab, Er-Rezzak, El-Fettah, El-Kabid, El-Ba-

sit, El-Hafid, Er-Rafi, El-Muiz, El- Muzill, Es-Semi, El-Basir, El-Hakem, El-Adl, El-Latif, El-Habir, El-Halim, El-Azim, El-Gafur, Eş-Şekür, El-Aliy, El-Kebir, El-Hafız, El-Mukit, El-Hasib, El-Celil, El-Kerim, Er-Rakib, El-Mucib, El-Vasi, El-Hakim, El-Vedud, El-Mecid, El-Bais, El-Şehid, El-Hakk, El-Vekil, El-Kavi, El-Metin, El-Veli, El-Hamid, El-Musi, El-Mubdi, El-Muid, El-Muhyi, El-Mümit, El-Hay, El-Kayyum, El-Vacid, El-Vahid, Es-Samed, El-Kadir, El-Muktedir, El-Mukaddim, El-Muahhir, El-Evvel, El-Ahir, Ez-Zahir, El-Batın, El-Vâli, El-Muteali, El-Berru, Et-Tevvabu, El-Muntakim, el-Afuv, El-Rauf, Malik'ül-mülkü Zülcelali vel-İkrami, El-Muksit, El-Cami, El-Gani, El-Müni, Ed-Dar, En-Nafi, En-Nur, El-Hadi, El-Bedi, El-Baki, El-Varis, Er-Reşid, Es-Sabur.

Bunların dışında Ehl-i Beyt'ten başka isimler de nakledilmiştir. Onlar bu isimleri Kur'an'dan almışlardır. Ehli Sünnet'e göre bu rivayette bazı farklı isimler vardır.

Birçok alim bu isimlerin bir kısmının fiilî, bir kısmının zatî, bir kısmının da selbî sıfatlara dönüştüğünü öne sürmektedir. Bir kısmının ise (Allah lafzı gibi) hangisine dönüştüğü veyahut dönüşmediği hususunda ihtilaf edilmiştir. *«Allah»* lafzı zatî isimlerdendir. Hepsi ona dönüşebilir. Bu bakımdan alimlerin çoğunluğu *«Allah»* lafzının Cenab-ı Hakkın en yüce ismi olduğunu söylemişlerdir. Yani *«İsm-i Azamdır.»*

Bu isimler ikinci bir taksimat ile şu bölümlere ayrılırlar: Allah, Rahman gibileri Cenab-ı Hak'tan başkasına ıtlak olunmazken Er-Rahim, El-Kerim gibi isimler ıtlak olunabilir. Bazı isimlerinde (El-Mümit, Ed-Der vb.) tek başına (müfred olarak) zikredilmeleri caiz değildir. Bu yüzden Mümit ismine Muhyi, Darr ismine de Nafi isimleri eklenmelidir. Yani ancak «Ya Muhyi ya Mümit; Ya nafi ya Darr» şeklinde kullanılması caizdir.

Alusi, Allah'ın isimlerinin 99 ile sınırlandırılmaması gerektiğini öne sürerek görüşünü şu hadis ile desteklemiştir:

«Kendisine sıkıntı ve hüzün isabet eden kimse: Ey Allahım! Senin kulunum, kulunun oğluyum, cariyenin oğluyum. Perçemim senin elindedir. Hakkımdaki hükmün adildir ve geçerlidir. Zatını isimlendirdiğin, ya kitabında bildirdiğin veya herhangi bir kuluna öğrettiğin ya da katında saklı tuttuğun senin olan her isimle senden istiyorum. Tüm isimlerinle senden, Kur'an'ı kalbimin baharı, göğsümün nuru, üzüntümü gideren, hüznümü kaldıran kılmanı istiyorum» desin.»

İşte zikredilen bu hadis açıkça Allah'ın isimlerinin 99 ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Çünkü hadiste *«ev»* (veya) edatı kullanılmıştır.

Nevevi, alimlerin Allah'ın isimlerinin 99 ile sınırlı olmadığında ittifak ettiklerini beyan ederek isimlerin 99 olduğunu bildiren hadislerle sözkonusu 99 ismi sayan kimselerin cennete gireceği kastedilmiştir, demektedir. Nitekim bu hadisler Allah'ın başka isimleri olduğu gerçeğiyle çelişmez.

Kadı Ebubekir İbn'ul-Arabi, Allah Teâlâ'nın 1000 ismi olduğunu bildiren bir rivayeti naklettikten sonra bunun bile az olduğunu söylemektedir ki doğrudur.

Bazılarına göre de Allah'ın 4000 ismi vardır. Bazı mutasavvıflardan gelen rivayetlerde ise Allah'ın isimlerinin sayılamayacak kadar çok olduğu bildirilmektedir. Bence tercih edilecek görüş, zatî, fiilî ve selbî sıfatların bir çeşidine raci olan türetilmiş isimlerin Allah'a ıtlakının özel bir izne bağlı olmamasıdır. Bu sıfatlar herhangi bir izin olmaksızın da Allah'a itlak edilebilir. Ancak yücelik anlamını ifade eden isimlerin iyice tetkik edilip araştırılması ve zerre kadar bir noksanlık ihtimali dahi dikkate alınması şartıyla... Çünkü bizler sözlerimiz ve fiillerimizle Allah'ı yüceltmekle görevlendirildik. Dolayısıyla bu hususta somut bir sınır çizilmiş değildir. Bu da tazim anlamı taşıyan bir tabirin kullanılma-

sının caiz olduğuna delâlet eder. (1)

Bu isimlerin duada kullanılmaları veya haber olarak Allah'a irca edilmeleri ya da sıfat şeklinde ıtlak olunmalarına bir engel yoktur. Tümü de en güzel isimler kapsamına girer. Onların en güzel isimler kapsamına sokulmasının nedeni, Allah'a nispet edilmeleri hasebiyle kastedilen mânânın tıpkı ismin müsemmaya mahsus olması veya aynı mânânın başkasına atfolunmaması gibi Allah'a mahsus olmasıdır. Allah hakkında kendileriyle irade edilen mânâ bir başkasına atfolunmaz. Başkalarına atfolunsalar bile bu, başka bir anlam karşılığındadır. Nitekim bununla, Allah'a atfolunan mânâ arasında siyah ile beyaz arasındaki kadar büyük bir farklılık vardır. Mesela Allah'ın ilim sıfatı ile bir kulun ilim sıfatı arasında hem nicelik hem de niteelik bakımından hiçbir ortaklık yoktur. Dolayısıyla benzerliğin olması da mümkün değildir. Onun gerçek mahiyetini, tıpkı zatı hususunda olduğu gibi, Allan'tan başkası bilemez.

Bir kimse *«Ben Allah'tan başkasını bilmiyorum»* dediğinde doğruyu söylemiştir. Ancak bu doğruluk farklı bir açıdandır. Bilen kişinin bilgisinin en son noktası bilmekten aciz olmaktır. Aslında onların gerçeği bilmeleri hiçbir şeyi bilmediklerini bilmiş olmalarındandır. Bu durum kendilerince anlaşıldığında bilen olurlar ve sonuçta Hz. Ebubekir'in *«İdraki idrak etmekten aciz olmak, idrakin kendisidir»* sözü de buna işaret etmektedir. Hz. Peygamber (s.a) de *«Üzerindeki senayı, senin kendini sena ettiğin gibi sayamam»* sözüyle aynı anlamı kastetmektedir. Yani O, *«Ben senin hamdlerini, senin uluhiyyet sıfatlarını senin ihata ettiğin gibi ihata edemem»* demek istemişti. Yoksa hadis, *«Ben senden öyle şeyler biliyorum ki dilimle ifadeden acizim»* anlamına gelmez. Peygamberlerin meleklerin ve velilerin marifet hususundaki derecelerinin farklı olması kainattaki ayetlerin harikuladeliklerine, ruh

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 123.

ve bedenlerin mahiyetine vukufiyetlerinin farklı olmasındandır. İşte bu yüzden isim ve sıfatların bilgisinde farklı derecelerdedirler. Çünkü Zeyd'in alim olduğunu bilmek ile onun ilminin ayrıntılarını bilmek aynı şeyler değildir.

Ayette geçen *«ilhad»* ile Allah'ı bazı isimleriyle isimlendirmekten kaçınmak kastedilmiş olabilir. Mesela müşrikler Allah'ın *«rahman»* sıfatını işittiklerinde *«Rahman da ne imiş? Biz sadece Yemame Rahmanını tanıyoruz»* diyorlardı. Bu yoruma göre, terketmekle bundan sakınmak, *«isimler»* ile de Allah'ın gerçek isimleri kastedilmiş olmaktadır. Yani, *«Allah»*ı tüm isimleriyle isimlendirin ve bazılarını ihmal etmekten sakının.»

«İlhad» ile o isimleri putlara atfetmek ve putlar hakkında o isimlerden bazı başka isimler türetmek de kastedilmiş olabilir. Mesela Lat isminin Allah lafzından, Uzza isminin de el-Aziz sıfatından türetilmesi gibi.

«İsimler» ile Allah'ın gerçek isimleri kastedilmiştir. Bunun ikinci kez tekrar edilmesinin nedeni, onların özellikleri dikkate alınmaksızın, isimlerde ilhad ettiklerini (saptıklarını) ilan etmektir. Bu takdirde terketmek emriyle yüz çevirmek, aldırmamak kastolunmuştur. Yani bu taptıkları dolayısıyla azabın üzerlerine inmesine aldırılmamalıdır. Nitekim Allah Teâlâ, *«Onlar yaptıklarının cezasını bulacaklardır»* diye buyurmuştur.

(181) *«Yarattıklarımızdan öyle bir topluluk vardır ki...»*

Bazı müfessirler bu ayetin daha önce sıfatları bildirilen cinler ve insanlar hakkında indirilen icmalî bir açıklama olduğu görüşündedirler. Nitekim bazı müdekkikler de bu ayetin *«Andolsun ki cehennem için cin ve insan(lar)dan çok kimseler yarattık»* ifadesi üzerine atıf olduğunu söylemişlerdir. *«Hakka götürürler»* cümlesi, 179. ayette geçen *«Onların kalbleri vardır, fakat onlarla anlamazlar gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları var-*

dır, fakat onlarla işitmezler. Onlar hayvanlar gibi, belki daha aşağı (şaşkın)dırlar. İşte onlar gafillerin tâ kendileridir» cümlesinin karşılığı gibidir adeta. Bu iki ayet, *«Allah kime hidayet ederse, işte hidayet bulan odur. Kimi de saptırırsa işte ziyana uğrayanlar onlardır»* (178) ayetinin açıklamasıdır. Sözkonusu ayetde kendisine Allah'ın ayetleri ve yüce isimleri verilmesine rağmen onlardan sıyrılan kişinin örneğinin bir tamamlayıcısıdır.

«En güzel isimler Allah'ındır» cümlesi de bir ara cümlesidir. Daha önce Allah'ın isimlerinden bahsedilmek suretiyle burada zikredilmiştir ve *«İşte onlar gafillerin tâ kendileridir»* cümlesine bağlıdır. Bunun nedeni, Allah'ın zikrinden ve en güzel isimlerinden gafletin sonucunun cehenneme girmek olduğuna dikkat çekmektir. İyiyi kötüden ayırabilen görüş sahipleri bu durumu kendilerinde hissederler. Çünkü kalp, Allah'ın zikrinden gafil olduğunda hırs ateşiyle yanıp tutuşur, durmadan bir karanlıktan diğerine yuvarlanır. Sonunda da mahrumiyetin en aşağı derekelerine düşer. Fakat kalbin önünde zikrin kapısı açılırsa o kanaat cennetine girer, sürekli bir nurdan diğerine ilerler ve sonunda ihsanın en üst derecelerine çıkar.

Yani «Yarattıklarımızdan şerefli ve diğerlerinden çok farklı bir kısım vardır ki halkı hakka iletirler (veya hakka büründükleri halde hidayete götürürler), halka doğruyu gösterirler. Aralarında hükmederlerken hak ve adalet ile hükmederler, hakka tecavüz etmezler.»

İbn Cerir ve bazı müfessirlerin İbn Cüreyc'ten rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a) ayette sözü geçen topluluğun Ümmet-i Muhammed olduğunu söylemiştir.

Katade'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber bu ayeti okuduğunda, *«Bu ayet sizin içindir. Bunun bir benzeri sizden önceki kavme de verilmişti»* demiştir. Nitekim Hz. Musa'nın kav-

minden bir ümmetin hakka götürdükleri, hak ile adalet ettikleri bahiskonusu edilmiştir.

İbn Ebi Hatim'in Rebi'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a), *«Ümmetimden öyle bir topluluk vardır ki Meryem oğlu İsa'nın nüzulüne değin hakk üzerindedirler»* diye buyurmuştur.

Muğire bin Şu'be'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Ümmetimden bir grup Allah'ın emriyle kaim olur. Onları terkedip mahrum edenler Allah'ın emri onlar bu yol üzerindeyken geldikçe onlara hiçbir zarar veremezler.»* (Buhari, Müslim)

Cübbai, bu ayeti Hz. Peygamber'in, sahabenin veya başka bir asrın olsun her asırda icmaın geçerli olduğuna delil olarak göstermiştir. Şayet icma sadece bir asra mahsus olsaydı onun burada zikredilmesinin hiçbir yararı yoktu. Zira zaten biliniyordu. Ayrıca bu ayet her asırda mutlaka bir müctehidin bulunacağına da delâlet etmektedir. Çünkü icmaın sahibleri müctehidlerdir.

Cübbai'ye bu hükmün, *«Kıyamet ancak halkın şerlileri üzerine kopar, Yeryüzünde Allah diyen kimse bulundukça kıyamet kopmaz»* hadisine ters düştüğü söylenerek itiraz edilmiştir. Ancak bu itiraza da cevab verilmiştir. Şöyle ki: Hadiste bahsi geçen zaman dilimi, kıyamet gününe bitişik, onunla sarmaş-dolaş bir zaman dilimidir. Oysa Cübbai, bu zaman dilimi dışındaki her asırda da mutlaka müctehid bulunacağını söylemek istemiştir. (1)

Bazı müfessirler ayette sözkonusu edilen iki haberin de şerrin galib geleceğine işaret ettiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla hakka ileten ve hak ile adalet eden azınlık bir topluluğun bulunması bu gerçeğe ters düşmemektedir. Bir kişi bile yeterlidir; zira o dönem-

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 126.

de bir kişi bile ümmettir. *«Onlar halkı doğru yola iletirler»* denmek suretiyle onların birer yol gösterici oldukları da ifade edilmiş olmaktadır.

(182) *«Ayetlerimizi yalanlayan o kimseleri yavaş yavaş...»*

Yani Mekkeli müşrikler gibi ayetlerimizi yalanlayan ve doğru yola iletenlerin yol göstermesinin kendilerine bir yarar sağlamadığı kimseleri yavaş yavaş helake yaklaştıracağız.

Ayette *«senestedricu»* (yaklaştıracağız) denilerek *«yaklaştırma»* fiili *«istidrac»* kökünden, o da *«d-r-c-»* kökünden türetilmiş bir mastardır. Derece nakletmek anlamındadır. Şayet bu nakil aşağıdan yukarıya doğru olursa *«istis'ad»*, aksi olursa *«istinzal»* denilir. Allah Teâlâ'nın onlara olan istidracı, alabildiğine dalâlete dalıp gidebilmeleri için onlara bol bol nimet vermekten ibarettir. Bu yüzden *«Allah'ın bir kuluna nimet verdiğini, o kulun da günah işlemekte ısrar ettiğini görürsen bilmiş ol ki o kimse istidraca uğratılmıştır»* denilmiştir. Ayetteki istidracı *«istis' ad»* (yukarıya doğru çekme) mânâsına hamletmek mümkündür. Bu, onların görüş ve iddialarına göre böyle olabilir. Hakikat itibarıyla istidracı istinzal mânâsına da hamletmek mümkündür. Zira insanoğlu'nun fıtratı aslında temizdir ve gerçeği kabul etmeye hazırdır. Çünkü *«Her çocuğun İslâm fıtratı üzere doğduğu»* şeklinde bir prensib vazedilmiştir. Bundan dolayı insanoğlu hidayeti ve dini elde edebilecek imkânlara sahiptir. Ancak dünyaya meyl ve şehvetlerine tabi olduğunda ve günahları irtikâb ettiğinde derece derece sefillerin sefili olan noktaya değin alçalır. Ayette hangi mânâ kastedilmiş olursa olsun, asıl anlatılmak istenen onların isyan merdivenlerindeki inişlerinin beyanıdır. Bu iniş, onlara dünya ve ahiret azabı gelinceye kadar sürüp gider. Bu azab onlara en fecî ve en şenî bir şekilde isabet edecektir. Nimetlerin bol bol verilmesi bu azaba gidişlerine bir vesiledir. Fakat onlar bunu bilmezler. Hatta bu nimetlerin Allah'tan kendilerine bir imtiyaz, bir teminat olduğunu sanarlar.

Bazı müfessirler de onların kendileri için neyin irade olunduğunu bilmediklerini söylemişlerdir.

ALLAH İMHAL EDER FAKAT İHMAL ETMEZ

(183) *«Onlara muhlet vermekteyim. (Fakat) benim tuzağım...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Yani benim tuzağım çok kuvvetlidir. Hiçbir güç ve hiçbir hile ile ondan kurtulamazsınız.

Bu ayet kaza ve kader hususunda Ehl-i Sünnet'in delilidir. Bazı müfessirlerin öne sürdüğüne göre, bu ayet Hz. Peygamber (s.a), sahabe ve İslâm ile alay eden Kureyşliler hakkında nazil olmuştur. Allah Teâlâ onlara Bedir gününe kadar mühlet verdikten sonra onları Bedir'de yaka-paça yakalamıştır. Yani *«Onlara isyana daldıkça dalsınlar diye mühlet veriyor, ömürlerini uzatıyorum. Tevbe edip isyandan vazgeçerler diye de isyanlarının cezasını hemen vermiyorum.»*

«Benim tuzağım kesinlikle pek şiddetlidir» cümlesi ile ilgili olarak İbn Abbas, ayette geçen *«metin»* kelimesini kavi, şiddetli şeklinde yorumlamıştır.

Ebussuud Efendi, *«tuzak»* ifadesiyle sonuçta aniden ve şiddetli bir şekilde yakalanacak olmalarına rağmen kendilerine istidracî bir mühlet verilmesinin kastedildiğini söylemiştir. Çünkü bu görünüşte lütuf ama aslında bir mahv'dır. Burada aslında azabla yakalanmaları kastedilmişse de mukaddime (öncü)leri nedeniyle tuzak kelimesi kullanılmıştır. Çünkü öncülerinin zahiri lütuf, aslı kahr'dır. (1)

(1) Ebussuud Efendi, İrşad'ul-Akl-is-Selim, cild: 4, sh: 475-476.

(184) *«Onlar arkadaşlarında bir delilik bulunmadığını...»*

Bu ayetle ilgili olarak Ebussuud Efendi şunları söylemektedir:

Bu ayet başlı başına bir konu teşkil eder ve onların Hz. Peygamber (s.a) hakkında hiç düşünmediklerini, ona iman etmeye veya imanı gerektiren durumun gerçeğini idrak edemediklerini yermek için nazil olmuştur. Baştaki *«hemze»* inkar ve taaccüb harfidir. *«Vav»* ise mukadder bir cümlenin üzerine bu cümleyi atfetmek için getirilmiştir.

«Cinnet», kendisiyle şaşkınlığın kastedildiği şeylerdendir. Nekre getirilmesinin nedeni azlık bildirilmek istendiği içindir. Yani onda az bir parça bile cinnet yoktur. Bu takdirde ayetin anlamı şöyle olur: *«Ayetlerimizi yalanlayanlar kendilerini hakka iletmeye çalışan o yüce insanın —bulunmadığı halde— delilik dışında, başka bir özelliğini hiç düşünmüyorlar mı? Veya o kimseler arkadaşlarında cinnetin hiçbir parçasının bulunmadığını düşünmediler mi ki böylece arkadaşlarının sözlerinin doğruluğuna, peygamberliğinin hak oluşuna ve kendilerine nazil olan ayetlere iman etsinler.»*

Bazıları sözün *«Düşünmediler mi?»* ifadesiyle tamamlandığını söylemişlerdir. Yani ayetleri inkâr ettiler, akıllarını kullanmadılar. Bu yüzden onlara arkadaşlarında herhangi bir deliliğin veya ondan —az da olsa— küçük bir parçanın olup olmadığı sorulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a) hakkında *«arkadaşları»* tabirinin kullanılmasının nedeni, Hz. Peygamberin onlarla uzun bir dönem görüşmüş olmasıdır. Bu tabir, Hz. Peygamber'in aslında cinnetten beri olduğuna onların muttali olmalarını sağlamak için kullanılmıştır. Yani bu tabirde reddedilen şeyin tekid ve teşdidi vardır. Deliliğin Hz. Peygamber'de sübutunun muhal olmasının beyanıyla birlikte bu ondan şiddetle uzaklaştırılmış olmaktadır. Çünkü akıl ve tecrübe kaziyyesini parçalayan o sözler iki tür kişiden çı-

kabilir. Birincisi, cinlerin ilişkide bulunduğu kimselerden. Bu tür kimseler, aslı-astarı olmaksızın, rastgele konuşurlar. İkincisi, İlâhî vahye mazhar olan kimselerdir. Bu kimseler ilâhî vahy vasıtasıyla gayb'tan haber verebilirler. Bu bakımdan onlar Hz. Peygamber'le uzun bir dönem birlikte oldukları halde onda deliliğin zerresini bile hissetmemişlerdi. Bu takdirde Hz. Peygamberin ilâhî vahye mazhar olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a) Safa tepesine çıkar ve *«Ey Kureyş!»* diye hitap ederek onları kabile kabile çağırarak Allah azabıyla uyarır. İçlerinden biri *«Sizin bu arkadaşınız delidir. (Bakşanıza) tüm gece sabaha kadar bağırdı»* der ve bunun üzerine bu ayet nazil olur. Binaenaleyh Hz. Peygamber'de (s.a) hiçbir deliliğin olmadığını açıkça söylemek onların bu şen'i iftiralarını reddetmek içindir.

«Arkadaşları» şeklindeki ifade konuşmalarda geçen bir tarz olmakla birlikte daha önce söylediğimiz husus burada da vardır. Allah Teâlâ'nın *«O ancak açık bir korkutucudur»* sözü daha önceki sözün anlamını pekiştirmektedir. Gerçeği olduğu gibi gözler önüne sermekte, yani hakikatin halini beyan etmektedir. Tıpkı *«Bu bir beşer değildir»* denildikten sonra *«O ancak güzel bir melektir»* (Yusuf : 31) denilmesi gibi. Yani Hz. Peygamber (s.a) korkutma, uyarma için var gücünü sarfeden, onu güzel bir şekilde aktaran bir kimsedir. Bunu da şefkatin temsilini ibraz etmek ve özür dilemenin yolunu kesmek amacıyla yapmaktadır. (1)

(185) *«Acaba göklerin ve yerin melekutuna...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

«Bakmadılar mı?» ifadesiyle ibretle ve istidlal etmek için bakmak kastolunmuştur. Yani *«İbret almak, yaratıcının varlığını mü-*

(1) Ebussuud Efendi, İrşad'ul-Akl'is-Selim, cild: 4, sh: 477-478.

şahede etmek için göklerin ve yerin melekutuna hiç bakmadılar mı?»

«Melekut,» mübalağa sıgasıdır ve şeref, azamet için yani göklerdeki büyük mülklere, güneş, ay, yıldızlar ve yerdeki o büyük mülkler, ağaçlar, denizler, dağlar, canlılar ve cansızları ifade etmek için kullanılmıştır: Tüm bunlara hiç bakmadılar mı? Kalben bunları hiç düşünmediler mi? Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu sayısız mahlukatı hiç görmediler mi? Bunlara bakıp düşündükleri takdirde yaratıcının kudretine, bir ve yüce olduğuna, emir sahibinin büyüklüğüne ve kendilerine bunları tebliğ eden kimsenin verdiği haberlerin doğruluğuna şahid olacaklardır. Ecellerinin yaklaşmış olduğuna bakıp da hakkı istemek, ölüm ansızın gelmezden önce kendilerini kurtaracak olana yönelmek, azaptan önce kurtuluş çarelerine başvurmak imkanları olsun diye hiç düşünmüyorlar mı?

«Acaba ondan sonra hangi söze iman edecekler?» Ayetteki *«ondan sonra»* zamiri ya Kur'an'a ya da daha önce söz konusu olan düşünmeye racidir. Yani ya *«Açıklaması daha önce geçen bu habere inanmadıktan sonra hangi söze iman edecekler?»* veya *«Acaba Kur'an'a inanmadıktan sonra hangi söze iman edecekler?»*

Bazı müfessirler bu zamirin Hz. Peygamber'e raci olduğunu söylemişlerdir. Yani *«Hz. Muhammed'e inanmadıktan sonra kimin sözüne iman edecekler?»*

(186) *«Allah kimi doğru yoldan saptırırsa...»*

Bu ayet bir öncekini pekiştirmektedir. Yani apacık ayetlerden gafil oldukları için Allah Teâlâ onları saptırmaktadır. Allah kimi doğru yoldan saptırırsa artık onu hakka iletecek, onu sapıklıktan ayıracak kimse bulunamaz. Allah o kimseleri azgınlıkları ve

şaşkınlıkları içinde bırakır. Yani mütehayyir, müterediddid ve istikrarsız bir halde azgınlıkları içinde bırakır. Öyle ki herhangi bir yol bulup da çıkamazlar.

KIYAMETİN KOPUŞU

(187) *«Senden kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'den (s.a), sürekli olarak kıyametin ne zaman kopacağını sorarlardı. Katade'den rivayet olunduğuna göre bir gün Kureyşliler, Hz. Peygamber'e *«Seninle aramızda akrabalık vardır. Bu yüzden kıyametin ne zaman kopacağını gizlice bize söyleyiver»* derler ve bunun üzerine bu ayet nazil olur.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre Cebel bin Ebi Kuşeyr ve Şem'un bin Zeyd adlı iki Yahudi Hz. Peygamber'e (s.a): *«Ey Muhammed!»*, derler, *«Kıyametin ne zaman kopacağını söyle. Çünkü biz onun ne zaman kopacağını biliyoruz.»* Bunun üzerine de bu ayet nazil olur. Yani *«Senden kıyametin ne zaman kopacağını sorduklarında onun ilminin Allah katında olduğunu söyle.»*

Kur'an'da kıyametin *«saat»* kelimesiyle karşılanması onun ansızın ve herkes gaflet içindeyken gelmesi veya kıyamette mahlukatın hesabının bir anda görülmesi nedeniyledir.

İbn Abbas, *«Eyyâne mursaha»* ifadesine *«Kıyametin kopması nezemandır? Kıyametin nihayeti ne zamandır?»* şeklinde bir anlam vermektedir. Yine o, *«saat»i* mahlukatın öldüğü an olarak yorumlamaktadır. Bu takdirde ayet şu anlama gelmektedir: *«Ey Muhammed! Onlara de ki: Kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili bilgi Rabbimin katındadır. O zamanı Allah'tan başkası bilemez.»*

Allah Teâlâ kıyametin ilmini zatına tahsis etmiş, hiç kimseyi

ona muttali kılmamıştır. Nitekim meşhur iman hadisinde Cebrail, Hz. Peygamber'den (s.a) kıyametin haberini vermesini isteyince Hz. Peygamber, *«Bu konuda kendisine sorulan, sorandan daha bilgili değildir»* demiştir.

Müdekkikler kıyametin ne zaman kopacağının Allah'tan başka kimse tarafından bilinemeyişini, mahlukatın sürekli korku ve sakınma atmosferinde bulunmasının istenmesi nedeniyle açıklamaktadır. Çünkü mahlukat kıyametin ne zaman kopacağını bilmediğinden sürekli korku içinde olur ve böylece bu onları taat ve tevbeye daha fazla çeker, günahtan da o derece uzaklaştırır.

«Onu, zamanı geldiğinde ancak O açığa çıkaracaktır...»; Mücahid, bu ifadeyi, onu ancak Allah'ın getireceği, şeklinde yorumlamıştır. Süddi ise, yani *«Kıyameti zamanında ancak o gönderir»* demiştir. Bu takdirde ifadenin anlamı şöyle olur: *«Kıyametin tayin edilmiş olan vaktini ancak Allah belirtir. Allah'tan gayrisi buna güç yetiremez.»*

«Kıyamet göklerde ve yerde (dehşetli oluşundan ötürü) ağır basmıştır.» Yani kıyametin emri ağır basmış ve onun ilmi yerin ve göklerin ehline gizli kalmıştır. Çünkü bizden olan her şey şiddetlidir.

Hasan Basri, *«Kıyamet geldiğinde ağırlaşır, yerin ve göklerin ehline büyük gelir»* demektedir. Daha sonra da *«Böyle olur; zira orada ölürler ve bu da kalplerine ağır gelir»* diye eklemiştir.

«Size ansızın gelecektir» şeklindeki bu cümle kıyametin aniden insanlar tam gaflet içindeyken kopacağını ortaya koymaktadır.

Ebu Hureyre'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a) söyle buyurmuştur: *«Andolsun, kıyamet iki kişi satılık ku-*

maşlarını aralarında yaymışken ve daha onun pazarlığını bitirip onu dürmeden kopacaktır. Kişi devesinin sütünü sağmışken ama daha onu içemeden kıyamet kopacaktır. Andolsun, kişi kuyusunu temizleyip onun suyunu daha içemeden, yemek yiyen lokmasını ağzına kaldırıp daha onu ağzına atamadan kıyamet kopacaktır.» (Buhari, Müslim)

«Sanki onu (kıyametin ansızın kopacağını) biliyormuşsun gibi senden soruyorlar.» Bu ifade Hz. Peygamber'in (s.a) kıyametin ne zaman kopacağını bilmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sadece Hz. Peygamber'in değil, diğer peygamberlerin de bunu bilmedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu anlam Tenvir'ul-Mikbas'a göre verilmiştir.

Tenvir'ul-Mikbas, *«hafiyyun»* kelimesini *«alimun»* anlamında olduğunu söylerken, bazıları da bu kelimeyi *«cahilun»* anlamında yorumlamışlardır. Yani *«Sanki onu (kıyametin ne zaman kopacağını) bilmiyormuşsun ya da ondan gafilmişsin gibi senden soruyorlar.»*

Bazıları ise bu kelimeyi *«şefkatli»* karşılığında mânâlandırmaktır. Yani *«Sanki sen onların hakkında şefkatli imişsin gibi kıyametin ne zaman kopacağını sana soruyorlar.»*

İbn Abbas. *«Sanki seninle onlar arasında bir sevgi var ve sen sanki onların dostu imişsin gibi senden soruyorlar»* şeklinde bir anlam vermiştir. Yine o şöyle demiştir: *«Halk, Hz. Peygamber'e kıyametin ne zaman kopacağını sorduğunda, tıpkı kendileri hakkında onun şefkatli davrandığını gören bir topluluk tarzında sormuştu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e: «Onun ilmi ancak Allah katındadır ve onun ilmini ancak Allah bilir. Onun bilgisine ne bir meleği ne de bir peygamberi muttali kılmamıştır» diye vahyetmiştir.»*

«De ki: Onun ilmi ancak Allah'ın katındadır. Fakat insanların

çoğu bunu bilmezler.» Ayetin bu bölümü, kıyametin ilminin Allah'a mahsus olduğunu ikinci kez ortaya koymaktadır. *«Senden kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar»* cümlesiyle, *«Sanki onu biliyormuşsun gibi senden soruyorlar»* cümlesinin bir tekrar olduğu sorulabilir. Ancak burada bir tekrar sözkonusu değildir. Zira birinci cümle kıyametin kopma zamanı ile, ikincisi ise kıyametin durumu, ağırlık ve şiddetiyle ilgilidir. Bu yüzden burada tekrar yoktur. Yine ilk cümlede *«Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır»*, ikincisinde *«Onun ilmi ancak Allah'ın katındadır»* denilmesi arasında bir fark olup olmadığı sorulabilir. Evet, çok ince bir fark vardır. Birinci soru kıyametin kopma zamanı ile ilgili olduğundan *«Onun kopma zamanının ilmi Rabbimin katındadır»* denilmiş, ikinci soru da kıyametin durumu, ağırlık ve şiddetiyle ilgili olduğunda *«Onun ilmi ancak Allah'ın katındadır»* denilmiştir. Çünkü *«Allah»* lafzı Cenab-ı Hakk'ın en yüce isimlerindendir. İnsanların çoğu kıyametin kopma zamanının ve hallerinin ilminin Allah katında olduğunu bilemezler. Çünkü Allah onun ilmini kendine tahsis etmiştir. Bu yüzden kıyametin kopma zamanını sormaktadırlar. Bazı alimler de bu ifadenin yorumunda insanların çoğunun kıyametin kopmasına dair olan ilmin gizlenme nedenini bilmezler. Yani kıyametin kopma vaktinin niçin halktan gizlendiğini bilmezler, demişlerdir.

قُلْ لَّآ اَمْلِكُ لِنَفْسِيْ نَفْعًا وَّلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ
وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ ۛ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوْٓءُ
اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيْرٌ وَّبَشِيْرٌ لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ۝١٨٨ هُوَ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ
مِّنْ نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ وَّجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَا ۚ فَلَمَّا
تَغَشّٰىهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيْفًا فَمَرَّتْ بِهٖ ۚ فَلَمَّآ اَثْقَلَتْ دَّعَوَا اللّٰهَ
رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَّنَكُوْنَنَّ مِنَ الشّٰكِرِيْنَ ۝١٨٩ فَلَمَّآ
اٰتٰىهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهٗ شُرَكَآءَ فِيْمَآ اٰتٰىهُمَا ۚ فَتَعٰلَى اللّٰهُ
عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ۝١٩٠ اَيُشْرِكُوْنَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَّهُمْ يُخْلَقُوْنَ
۝١٩١ وَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ لَهُمْ نَصْرًا وَّلَآ اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُوْنَ ۝١٩٢
وَاِنْ تَدْعُوْهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوْكُمْ ۭ سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوْهُمْ
اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُوْنَ ۝١٩٣ اِنَّ الَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ
اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوْهُمْ فَلْيَسْتَجِيْبُوْا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صٰدِقِيْنَ ۝١٩٤ اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَّمْشُوْنَ بِهَآ اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ يَّبْطِشُوْنَ بِهَآ
اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُّبْصِرُوْنَ بِهَآ اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَّسْمَعُوْنَ بِهَا ۭ
قُلِ ادْعُوْا شُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ كِيْدُوْنِ فَلَا تُنْظِرُوْنِ ۝١٩٥

188 — De ki: «Allah'ın dilediğinden başka kendim için ne bir zararı (defedebilme) ne de bir yarar sağlayabilme gücüne sahibim. Eğer gaybı bilseydim, hayırdan çoğunu edinirdim. Bana hiç bir fenalık da dokunmazdı. Fakat ben ancak iman eden bir topluluk için korkutan ve müjdeleyen bir peygamberim.

189 — O sizi bir nefisten yaratan ve aynı zamanda sükûnete kavuşması için ondan eşini de yaratandır. Eşiyle birleştiğinde eşi hafif bir yük yüklendi. Onunla gidip geliyordu. Yükü ağırlaştığında her ikisi de Rablerini çağırdılar: «(Ey Rabbimiz) eğer bize salih bir evlat verirsen elbette şükredenlerden olacağız» dediler.

190 — Allah onlara salih bir evlat verdiğinde onlar, Allah'ın kendilerine verdiğinde ona ortaklar koştular. Oysa Allah onların şirk koşmalarından pak ve yücedir.

191 — Hiç bir şey yaratmayan şeyleri (putları, Allah'a) ortak mı koşuyorlar? Oysa onların kendileri yaratılmışlar.

192 — Onlar (putlar) ne tapanlarına ne de kendilerine hiç bir şey yardım edemezler.

193 — Eğer onları hidayete davet ederseniz onlar size tabi olmazlar. Onları çağırmanız veya susmanız sizin için birdir.

194 — Kuşkusuz Allah'tan başka çağırdıklarınız da sizin gibi kullardır. Eğer doğrulardan iseniz onları çağırın da size icabet etsinler.

195 — Acaba onların yürüyecek ayakları, (birşey) tutan elleri, görür gözleri veya işitir kulakları mı vardır? De ki: «(Allah'a) ortak koştuğunuz putları çağırın. Sonra bana tuzak kurun ve (ne yapmaya gücünüz yetiyorsa) bana fırsat vermeden yapın.»

(188) *«De ki: Allah'ın dilediğinden başka, kendim için...»*

İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre, Mekkeliler: *«Ey Muhammed! Niçin Rabbin ucuz olan malları pahalılaşmadan önce sana haber vermiyor ki böylece sen o malları satın alıp kıtlık zamanında onlardan kâr edebilesin? Ya da niçin kıtlık olarak ülkeyi sana bildirmiyor ki sen daha kıtlık gelmezden önce oradan göç edip bolluk içindeki ülkelere gidebilesin?»* dediklerinde Allah Teâlâ da Hz. Muhammed'e onlara şunları söylemesini emreder: *«De ki: Kendim için bir yarar sağlamak benim gücüm dahilinde değildir ki kârlı bir işi alayım da sonra çok kârlı satabileyim. Veyahut kıtlığın başgöstereceği bir yerden göç edip bolluk olacak bir ülkeye gidebileyim. Benim kendimden bir zararı defetmeye gücüm yoktur. Rabbim neyi dilerse benim gücüm ona yeter.»*

GAYB İLE İLGİLİ MÜLAHAZALAR

Fahruddin Razi mezkur ayette birçok meseleler olduğunu söylemektedir :

Birinci Mesele: Bu ayetin önceki ayetle olan ilişkisi hakkında birçok vecih vardır:

a) *«Kendim için ne bir zararı (defedebilme) ne de bir yarar sağlayabilme gücüne sahibim»* ifadesi *«Gaybı bilmem. Ben sadece bir korkutucu ve müjdeciyim»* ifadesi gibidir. Nitekim Yunus suresindeki şu ayet te aynı şekildedir: *«Eğer doğrulardansanız bu*

va'd ne zaman vuku bulacaktır? diyorlar. De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben kendim için ne bir zararı (defedebilme) ne de bir yarar sağlayabilme gücüne sahibim. Her ümmetin bir eceli vardır (...)» (Yunus : 48 - 49)

b) Rivayet olunduğuna göre Mekkeliler, *«Ey Muhammed! Rabbin sana bolluk ile pahalılığı niçin haber vermiyor ki böylece biz de ona göre alışveriş yapıp kâr edelim. Sana niçin bolluk olacak ülkeyi bildirmiyor ki biz oraya gidelim de mal getirelim»* dediklerinde Allah Teâlâ bu ayeti indirmiştir.

c) Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber, Beni Mustalik gazvesinden dönerken şiddetli bir rüzgâr eser ve develer kaçışır. Bu sırada Hz. Peygamber (s.a) Medine'de Rifa' adlı bir münafığın ölmüş olduğunu haber verir. Bu haber ordunun içindeki diğer münafıkları öfkelendirir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a) *«Devemin nerede olduğuna bakınız»* diye buyurunca, Abdullah bin Ubey, diğer münafıklarla birlikte, *«Siz bu adama hayret etmiyor musunuz? Medine'deki birinin ölümünü haber veriyor da devesinin nerede olduğunu bilmiyor»* diye Hz. Peygamber ile alay ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, münafığın bu sözlerini aktararak, *«Devem şu deredadir. Onun yuları bir ağaca takılmıştır»* diye buyurur ve gidenler gerçekten de deveyi tarif edildiği şekilde bulurlar. Allah Teâlâ da mezkur ayeti indirir.

İkinci Mesele:

Kavmi Hz. Peygamber'den (s.a.) gaybten haber vermesini ve kendilerine bol servet ve büyük güç sağlamasını istediklerinde, O onlara «Benim kudretim zayıf, ilmim azdır. Kul olan herkes böyledir. Kamil kudret her şeyi kapsayıcı ilim ancak Allah'a aittir. Kul isterse peygamber olsun bu kudret ve ilim onda nasıl meydana gelebilir?» diye karşılık vermiştir.

Ehl-i Sünnet, amellerin yaratılışı meselesinde bu ayetle istid-

lal etmiştir. Zira iman bir yarar, küfür ise zarardır. Kul kendisine ne bir yarar sağlayabilir ne de bir zararı kendisinden defedebilir. Dolayısıyla bunların her ikisi de ancak Allah'ın dilemesiyle olur. Daha önce de belirtildiği gibi, küfür üzerindeki kudret eğer imana müsait değilse o kudretin yaratıcısı onun sahibine küfrü irade etmiş demektir. Şayet imana müsait ise ondan küfrün sadır olması mümkün değildir. Ancak dileyen kimsenin haris olması durumunda bu mümkündür. Ki o takdirde de o kimsenin yaratıcısı onun küfrünü irade etmiş olmaktadır. Böylece tüm takdirlere binaen kulun kendine bir yarar sağlayamayacağı ve de kendinden bir zararı defedemeyeceği ispat olunmuştur.

Kadı Beyzavi buna birkaç yönden itiraz etmiştir:

a) *«De ki: Allah'ın dilediğinden başka kendim için ne bir zararı (defedebilirim), ne de bir yarar sağlayabilme gücüne sahibim»* ifadesi lafız bakımından umumiyet ifade ediyorsa da biz ayetin sebebi nüzulunun kafirlerin *«Ey Muhammed! Niçin Rabbin sana kıtlık olmazdan önce fiyatların ucuzlayacağı zamanı söylemiyor ki sen de biz de ucuz mal alıp o zaman kâr edebilelim»* demeleri olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla umumiyet ifade eden ayetin lafzi sebebleri nüzul üzerine hamledilir. Yani tahsis yapılmış olur. Menfaat (yarar) ile mal edinmek, zarar ile de kıtlık zamanı, hastalıklar vesaire kastedilmektedir.

b) Bu ayet ile Hz. Peygamber'in (s.a) gayb ile ilgili konularda kendine bir yarar sağlayamayacağı ve bir zararı kendinden defedemeyeceği anlatılmak istenmiştir. Bunun delili *«Eğer gaybı bilseydim hayırdan çoğunu edinirdim»* ifadesidir.

c) Yani, kendime zarardan ve yarardan ancak Allah'ın izin verdiğine güç yetirebilirim. Allah neyin üzerine kadir olmamı dilemişse, hangi şey hakkında bir imkân vermişse bana, ancak ona güç yetirebilirim. Dolayısıyla bu ifadeyle Hz. Peygamber'in (s.a)

Allah kendisine izin vermedikçe hiçbir şeye kadir olmadığı anlaşılmaktadır. Yani ona kudret verirse o zaman kadir olabilir.

Beyzavi'nin cebr mezhebini reddetmek için öne sürdüğü itirazların tümünün lafzın zahirinden sapmak olduğu bilinmelidir. Oysa biz doğru mânanın ayetin lafzının zahirine delâlet ettiğini kesin bir surette ve aklî delillerle ortaya koymuştuk. Buna rağmen böylesine cevablara nasıl başvurulabilir, bilinmez? (1)

(Fahruddin Razi'nin cebr görüşünün daha önce Alusî ve diğer müfessirlerden yapılan nakillerle tenkid edildiği unutulmamalıdır.)

Hz. Peygamber (s.a) Gaybı Bilebilir mi?

Üçüncü Mesele :

Hz. Peygamber'in gaybı bilmediği hususunda *«Eğer gaybı bilseydim hayırdan çok edinirdim»* sözüyle istidlal edilmiştir. Buradaki *«hayr»* ile kastedilenin ne olduğu hususunda alimler ihtilafa düşmüşlerdir:

1) Bazıları, bununla dünyanın menfaat ve hayırları ile dünyanın afet ve zararlarının defi kastedilmektedir, demişlerdir. Bu takdirde mezkur yoruma göre bunun içine bolluk ve kıtlıkla kâr ve kazançla ilgili her şey girmiş olmaktadır.

Bazıları ise bununla maksadın din işleriyle ilgili iyiliklerin kastedildiğini söylemişlerdir. Yani *«Eğer gaybı bilseydim hak dine davetin kime tesir edeceğini kime etmeyeceğini bilirdim. O takdirde de onu veya şunu dine davet etmekle meşgul olmazdım.»*

Bazı müfssirler de ayet ile onların sorularının cevabıyla ilgili şeylerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu görüşe göre ayet şöyle

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 486-487.

anlaşılır: *«Eğer gaybı bilseydim hayırdan ve kıyametin kopacağı vakit gibi sorduğunuz soruların cevablarından çoğunu edinirdim.»*

Vahidi, *«Bana hiçbir fenalık da dokunmazdı»* cümlesinin müstakil bir cümle olduğunu söylemektedir. Yani *«Eğer gaybı bilseydim hayırdan çoğunu edinirdim»* cümlesi orada kesilmekte ve bu cümle mustakillen başlamaktadır. Bu takdirde anlam, onlar peygamberi delilikle suçladıklarından *«Bende herhangi bir delilik* yoktur» şeklinde olur. Nitekim daha önce *«Arkadaşınızda (Muhammed'de) herhangi bir delilik yoktur»* cümlesinde bu mesele izah edilmişti.

Bana göre Vahidi'nin bu tevili. Çin'den daha uzaktır. Çünkü öyle olduğu takdirde ayetin nazmının çözülmüş olması gerekmektedir. Oysa ifadelerin hepsi biri diğeriyle irtibatlıdır.

2) Mezkur cümle, ilk cümlenin tamamlayıcısıdır. Yani *«Eğer gaybı bilseydim hayrın bilgisinden çoğunu edinir ve böylece şerden korunurdum. Öyle bir durumda olurdum ki bana herhangi bir zarar dokunmazdı. Madem ki hal böyle değildir, o halde gaybın ilmi benim yanımda değildir.»*

Hz. Peygamber (s.a), *«Allah beni neye kadir kılarsa ancak ona kudretim yeter ve neyin ilmini bana verirse sadece onu bilebilirim» dedikten sonra «Ben iman eden bir topluluk için ancak bir korkutucu ve müjdeleyiciyim»* buyurmuştur. *«Nezir»* kelimesi mübalağa ifade eder ve *«korkutucu»* anlamındadır. *«Beşir»* kelimesi de aynı şekilde mübalağa ifade eder ve *«müjdeleyici»* demektir. Yani vaciblerin yapılmasına ve günahların terkedilmesine karşılık sevabın çokluğunu müjdelemektedir.

«İman eden bir topluluk için» cümlesi iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi, Hz. Peygamber müminler için müjdeleyici, kafir-

ler için korkutucu olmasına rağmen kafirlerden bahsedilmemiştir. Çünkü birinin zikredilmesi diğerini de ifâde etmiş olmaktadır. Nitekim *«Sizi sıcaktan koruyan elbiseler kıldı»* (Nahl : 81) denilirken *«hem sıcaktan hem de soğuktan koruyan elbiseler kıldı»* denilmek istenmiştir. İkincisi, Hz. Peygamber (s.a) her ne kadar genel anlamda hem korkutucu hem de müjdeleyici ise de onun inzar ve tebşirinden sadece müminler yararlanır. Allah Teâlâ bu nedenle müminleri zikredip kafirleri zikretmemiştir.

Alusi, *«linefsi»* kelimesindeki *«lam»* harfının (Ebu'l-Beka'nın da dediği gibi) ya *«la emliku»* fiiline ya da *«nef'an»* kelimesine hal olan ve hazfedilmiş bir kelimeye taalluk ettiği görüşündedir. Yani *«Bunlara hiçbir zaman güç yetiremem. Ancak Allah'ın dilediği bir zaman müstesna»* veyahut *«Allah beni bir işi yapmaya muvaffak kılarsa o zaman ben onu kendi isteğimle elde edebilirim.»* Dolayısıyla buradaki istisna *«istisna-i muttasıl»* olarak kabul edilir. (*)

İbrahim el Gurani, ayette kulun kudretinin Allah'ın izni ve dilemesiyle tesir edebildiğine işaret vardır, demektedir.

Bazıları da cümledeki istisnanın *«istisna-i munkati»* olduğu görüşündedir. Yani, onlardan sadece Allah'ın dediği olur. Bu yoruma göre peygamberlerin acziyeti ortaya konmaktadır. Dolayısıyla bu ifade Hz. Peygamber'in kıyametin ne zaman kopacağını bilmekten aciz olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Emrin tekrar edilmesinin nedeni, cevabın şanına verilen önemi vurgulamak ve müstakil olup birinci cümleden ayrı olduğuna dikkati çekmek içindir.

Bu ayet ile Hz. Peygamber'in (s.a) gaybtan haber verdiğine dair sahih olarak gelen birçok hadis çelişmez mi? Çünkü ayette

(*) İstisna, muttasıl ve munkatı olmak üzere iki kısımdır.

Hz. Peygamber'in (s.a) gaybı bilmediği ifade edilirken birçok sahih hadis Hz. Peygamber'in gaybten haber verdiğini ve bunların da doğru çıktığını bildirmektedir. Ancak hadislerde bildirilen olaylar Hz. Peygamber'in mucizelerinden sayılmıştır. Fakat yine de bu cevab hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ayette ahkam ile aralarında herhangi bir ilgi bulunmayan zararların def' ini ve yararların celbini ifade eden gayb bilgisinin peygamberlerden nefyedildiğini öne sürmüşlerdir. Yani onlara göre Hz. Peygamberi'n haber verdiği gaybî bilgiler bu kısma girmemektedir. Nitekim öteki tür gaybî bilgiye vakıf olmamak ise Hz. Peygamber'in (s.a) yüce mertebesine bir noksanlık getirmez.

Enes ve Hz. Aişe'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a) hurmaları aşılayan kimselerin yanından geçerken onlara aşı yapmadıkları takdirde hurmaların daha verimli olacağını söyler. Ancak hurmalar cılız ve çekirdekleri olmamış bir şekilde çıkarlar. Hz. Peygamber (s.a), oradan başka bir geçişinde onlara hurmaların niçin böyle olduğunu ve aşı yapıp yapmadıklarını sorar. Onlar da Hz. Peygamber'in daha önceki bir tarihte kendilerine şöyle şöyle dediğinden dolayı aşı yapmaktan vazgeçtiklerini söylerler. Bu sefer, Hz. Peygamber (s.a), *«Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz»* der. (Müslim) Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a), kendisine hurmaların iyi yetişmemiş olduğu söylenildiğinde şöyle buyurur: *«Şayet sizlere dünya işlerinizle ilgili bir şey söylersem o sizin bileceğiniz bir şeydir. Ama dininizle ilgili bir şey emredersem o bana aittir.»* Bu bakımdan Hz. Peygamber'in dünya işlerini bilmemesinin onun mertebesinin yüceliğine delâlet ettiği söylenmiştir. Çünkü dünya Allah katında bir değer taşımaz. O sadece bir araçtır, amaç değil.

Bazı müfessirler bu ayetin Hz. Peygamber'in daimi olarak gaybı bilmediğini gösterdiğini söylemişlerdir. Çünkü *«kâne»* fiili süreklilik için kullanılır. Yani Hz. Peygamber daimi olarak kendi için yarar sağlayamaz ve kendinden zararlıyı defedemez. Ancak bazı istisnalar hariç.

Kimi müfessirlere göre de buradaki *«gayb»* ile kıyametin kopmuğu vakit kastolunmaktadır. Nitekim yöneltilen soru bunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber onun vaktini kat'î surette bilmediği gibi hiçbir zaman da ondan haber vermemiştir. Bu yoruma göre hayr ve şer buna münasib şekillerde tefsir edilir. Mesela soru yöneltenleri eğitmek ve risalete dil uzatanları susturmak gibi.

Bazıları *«el-Gayb»* kelimesindeki *«elif lam»*ın istiğrak mânâsında olduğunu, yani Hz. Peygamber'in (s.a) her çeşit gaybı bilmediğine işaret ettiğini söylemektedir. Nitekim gaybın öyle bir kısmı vardır ki onu Allah'tan başkası bilemez ve Allah da onu kimseye bildirmemiştir. Mesela, zatının künhü ve hakikati, kıyametin kopma vakti vs. Fakat Allah'ın kullarına bildirdiği bazı gaybî haberler vardır ki bildirildikten sonra onlar gayb olmaktan çıkmıştırlar.

«Lübbü't-Tevil» adlı tefsirinde Hazin tarafından bu itiraza verilen cevablar arasında, Hz. Peygamber'in bu sözü muhtemelen tevazu ve edeb gereğince söylediği tasrih edilmiştir. Yani *«Ben gaybi ancak Allah'ın beni ona muttali kılması, onu bana takdir etmesi durumunda bilebilirim.»* Hz. Peygamber (s.a), Allah gaybı kendisine bildirmezden önce bu sözü sarfetmiş olabilir. Kendisini gaybe muttali kıldığında ise gaybten haber vermiştir. Veyahut bu söz, yöneltilen soruya cevab niteliğinde sarfedilmiş olabilir. Yani bu olaydan sonra Allah Teâlâ onu gaybın birçok şeyine muttali kılmıştır. Ki böylelikle bu ona bir mucize olsun ve risaletinin hak olduğuna delâlet etsin.

Hazin'in bu cevablarından etraflıca bir tefekkür varsa da önceki cevaplar, bazı muhakkiklerin de dediği gibi, daha kuvvetlidir.

HAVVA ANNEMİZİN YARADILIŞI

(189 *«O sizi bir nefsiten yaratan ve aynı zamanda sükûnete kavuşması için ondan eşini yaratandır...»*

Bizim kendilerinden neşet ettiğimiz ilk insanlar Adem ile Havva'dır. Tüm insanlar onlardan türemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ, *«Ey insanlar! Sizleri bir erkekle bir dişiden yarattım. Sizi şube ve kabilelere ayırdım ki tanışasınız. Kuşkusuz Allah katında sizin en şereflinİz en muttaki olanınızdır.»* (Hucurat : 13) buyurmuştur.

«Eşiyle birleştiğinde eşi hafif bir yük yüklendi,» yani meni onun rahmine indi ve o yükle dolaşıp durdu. Yükü ağırlaşıp belirgin hale gelince, (doğum zamanı yaklaşınca) Adem ile Havva, Allah'a şöyle yalvardılar: *«Eğer bize bizim gibi boyu posu ve azaları düzgün bir çocuk verirsen kuşkusuz bize vermiş olduğun nimetlerden dolayı sana şükredenlerden oluruz.»*

Müfessirlerin naklettiklerine göre Allah, Adem ile Havva'yı yeryüzüne indirdiğinde Adem'in nefsine şehveti ilka etti, o da Havva ile birleşti. Havva bu birleşmeden hamile kaldı. Yükü ağırlaşınca İblis gelip «Senin karnında ne olduğunu bilir misin?» diye sordu. Havva bilmediğini söyleyince, İblis, *«Korkarım ki o bir hayvan, köpek ya da domuz olacak. Hiç görmüyor musun ki yeryüzünde köpekten, domuzdan başka bir şey yoktur»* dedi. Havva, *«Ben de bundan korkuyorum»* diye cevab verdi. İblis, *«Onun nereden çıkacağını biliyor musun? Önden mi arkadan mı? Yoksa senin ölümüne sebeb olacak şekilde karnın deşilerek mi?»* dedi. Havva onun bu sözlerinden korkuya kapılarak bunları Adem'e aktardı. İkisi de sürekli bu derin üzüntü içinde tasalanıyorlardı. Sonra İblis, yeniden Havva'ya geldi ve şöyle dedi: *«Ben Allah tarafından geliyorum. Benim O'nun katındaki derecem çok büyüktür. Şayet sen onun da kendin gibi tam bir insan olması için yalvarır, doğumu hakkında sana bir kolaylık ihsan etmesi için yakarırsan ve ona Abdulharis ismini verirsen o yaşayacaktır.»* (El-Haris, İblis'in melekler arasındaki ismiydi.) Havva bu durumu Adem'e söylediğinde, Adem, *«Belki de o sana gelen, cennetten kovulmamıza sebep olan kimsedir»* dedi. İblis yine Havva'ya geldi ve bu ge-

lip gitmeler onları aldatana değin sürdü. Onlar da çocukları doğunca ona «*Abdulharis*» ismini verdiler.

İbn Abbas'tan nakledilen rivayete göre, Havva çocuk doğurdukça ona Abdullah, Ubeydullah, Abdurrahman gibi isimler verir. Ama her defasında da çocuklar yaşamaz. Sonunda İblis onlara gelerek «*Çocuğunuzun yaşamasını istiyorsanız eğer, ona 'Abdulharis' ismini verin*» der. Onlar da doğan çocuklarına «*Abdulharis*» ismini verirler ve çocuk yaşar.

Semure bin Cündub, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir: «Havva gebe kalınca İblis sürekli ona gelip gidiyordu. Havva'nın doğan çocukları yaşamadığı için İblis ona doğacak çocuğuna «*Abdulharis*» ismini vermesini söyler. O da doğan çocuğuna '*Abdulharis*' ismini verir ve çocuk yaşar. Bu, İblis'in ona vesvese vermesinden ve onun emrinden idi.» (Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş ve bu hadise Hasen-Garib demiştir. Sonra da bu hadisi sadece Amr bin İbrahim'in Katade'den naklettiği şekilde bildiğini bildirmiştir.)

(190-193) «*Allah onlara salih bir evlat verdiğinde...*»

İbn Abbas bu ayetin tefsirinde onlar Allah'a ibadet dışında ortak koştular. Allah'a itaat ettiler ama bunu başkasına itaat etmek suretiyle yaptılar, demiştir.

Katade, «*ibadette değil, isim vermede Allah'a ortak koştular*» demiştir.

İkrime, «*Adem ve Havva şirke girmemişlerdir. Onların çocuğu yaşamadığından, şeytan kendilerine çocuklarının yaşamasını istiyorlarsa ona 'Abdulharis' adını koymalarını söylemiştir. İşte onların şirki bu şekilde olmuştur*» demiştir.

Alimler, bu şirkin ibadet hususunda olmadığını söylemişler-

dir. Haris onların Rabbi olmamıştır. Çünkü Adem peygamber masumdu ve şirkten korunmuştu. Onlar çocuklarına *'Abdulharis'* adını vermekle onun Haris'in kulu olduğunu kastetmiş değillerdir. Aksine Haris'in çocuğun kurtuluşunun ve annesinin selametinin sebebi olduğunu kastetmişlerdir. Çünkü *«abd»* kelimesi her zaman *«kul»* anlamında kullanılmaz. Nitekim şair *«Misafir bende kaldıkça ben onun abdiyim»* derken onun hizmetçisi olacağını söylemek istemiştir. Yoksa onun gerçekten kulu olduğunu kastetmiş değildir. Yine Hz. Yusuf (a.s), Mısır Azizi hakkında *«O benim Rabbimdir. Bana güzel bakmıştır»* (Yusuf : 23) derken onun mabudu olduğunu değil efendisi olduğunu kastetmektedir.

Allah Teâlâ, Adem ve Havva hakkında *«Onlar Allah'ın kendilerine verdiğinde ona ortak koştular»* demektedir. Çünkü ebrarın iyilikleri mukarreblerin kötülükleri gibidir. Ayrıca nübüvvet makamı en yüce makam olduğundan, Allah Teâlâ, onda bu kadarını bile kınamaktadır. Çünkü sebebe tevessül ederken müsebbibi unutmuşlardır.

İbn Abbas'ın Mücahid, Said bin Cübeyr, İkrime gibi talebelerinden bir cemaat, ikinci tabakadan Katade, Süddi ve başkaları, seleften ve haleften bir grup, müfessirlerden ve muteahhir alimlerden bir çoğu bu rivayeti nakletmişlerdir. En doğrusunu Allah bilir. Bu rivayetin aslı ehli kitabtan alınmış olmalıdır. İbn Abbas'ın Ubey bin Ka'b'dan mervi naklini İbn Ebi Hatim şöyle rivayet etmiştir:

«Havva gebe kaldığında şeytan kendisine *'Bana itaat et ki çocuğun sağlam kalsın. Onun adını Abdulharis koy' der.* Havva bunu yapmaz ve çocuk doğduktan sonra ölür. Sonra yine gebe kalır. Şeytan aynı şeyi söyler ama o yapmaz. Havva üçüncü kez gebe kalınca İblis, Havva'ya gelip *'Ya bana itaat edersin, çocuğun yaşar; ya da çocuk bir hayvan olarak dünyaya gelecek»* diye onu tehdid eder. Böylece Adem de, Havva da korkar ve ona itaat ederler.»

Bu rivayetler, daha önce de belirtildiği gibi, ehli kitabtan alınmadır. Hz. Peygamber (s.a) sahih bir hadiste *«Ehli kitab size bir rivayet naklettiğinde onları ne doğrulayın ne de yalanlayın»* diye buyurmuştur.

EHL-İ KİTABIN RİVAYETLERİ

Ehl-i Kitab'tan gelen rivayetler üç kısma ayrılır :

1) Kur'an ve sünnet yoluyla doğruluğunu bildiklerimiz,

2) Kur'an ve sünnet yoluyla yalan olduğunu bildiklerimiz,

3) Ne doğruluğunu ne de yalan olduğunu bilemediklerimiz.

Hz. Peygamber'in (s.a), *«İsrailoğulları'ndan nakletmenizde bir sakınca yoktur»* hadisi işte bu üçüncü kısma işaret etmekte ve buna izin vermektedir.

Daha önce İbn Abbas'tan nakledilmiş olan rivayet ya ikinci ya da üçüncü kısma aittir. Sahabe ve tabiinden bu rivayeti nakledenler onu üçüncü kısımda mutalaa etmektedirler.

Ayet ile ilgili olarak biz Hasan Basri'nin görüşünü tercih etmekteyiz. O, *«Bu siyak ile Adem ve Havva kastedilmiş değildir. Kastedilen Adem'in zürriyetinden gelen müşriklerdir.»* demektedir. Nitekim Allah Teâlâ ayetin sonunda *«Oysa Allah onların şirk koşmalarından pak ve yücedir»* buyurmaktadır. (1)

Alusî, Hasan Basri ve Katade'den gelen bir rivayete dayanarak *«ceala»* ve *«atâhuma»* fiillerindeki tesniye zamirinin nefis ve nefsin eşine raci olduğunu söylemiştir. Yani Adem'in çocuklarından gelen nefse ve onun eşine racidir. Adem ve Havva'ya değil. Bu görüş aynı zamanda El-Esem'e de aittir. Ona göre *«Sizi bir tek*

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 265.

nefisten yarattı» ifadesinin anlamı şöyledir: Sizin her birinizi bir nefisten yarattı ve her nefis için onun cinsinden bir eş yarattı. Her nefis eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklendi. O zaman nefis ve eşi Rablerine yalvararak *«Şayet bize uygun bir erkek çocuk verirsen andolsun ki şükredenlerden oluruz»* dediler. Çünkü onların adetinde, kızları diri diri gömüyorlardı. Allah Teâlâ o anne ve babaya istediklerini verince onlar onda Allah'a ortak koştular. Çocuklarına Abdullat, Abduluzza vb. isimler koydular. Daha sonra zamir, *«Allah onların şirk koşmalarından pak ve yücedir»* cümlesinde *hepsine atfolundu.* Bu bakımdan ayetin Adem ve Havva ile bir ilgisi yoktur. Ancak ayetin başı okunduğunda insanın aklına ilk gelen anlam onların Adem ile Havva olduklarıdır. Bu yüzden de ayette onlardan başkasının kastedildiğini anlamamak mümkün değildir.

İbn Münzir *«El-İntisaf»* adlı eserinde, bu şekilde bir yorum yaparak, bu yorumun diğerine nisbetle daha sağlam olduğunu öne sürmüştür. Ona göre burada kastedilen kadın ve erkek cinsidir. Yani belli bir erkek ve kadın kastedilmemiştir. Daha sonra o, (Allah Teâlâ daha iyisini bilir) ayete şöyle bir mana vermektedir: *«O Allah ki sizleri bir tek cins olarak yarattı. Eşlerinizi de kendileriyle sükünet bulasınız diye sizden kıldı. Erkek olan cins, eşiyle birleşince bu iki cinsten şöyle şöyle oldu...«* Burada sözün cinse nisbeti her ne kadar içlerinde tevhid ehli varsa da, onların müşrik olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sözün cinse izafeti caizdir. Nitekim *«Temimoğulları öldürdüler»* denilir. Öldüren aslında hepsi değil, içlerinden biri veya ikisidir.

Ebü Müslim, ayetin başının Adem ve Havva için olduğunu söylemektedir ki zahir de budur. Nitekim Adem ve Havva hadisesi, *«... ve aynı zamanda sükünete kavuşması için ondan eşini de yaratandır»* cümlesinde son bulmaktadır. Daha sonra Adem'in çocuklarından müşrik olanlar söz konusu edilmiştir. Umumun zikredilip sonra aralarından bazısının tahsisi caizdir. Ancak görüldüğü gibi Ebu Müslim'in bu yorumu zayıftır.

Bazıları da *«ceala» fiilindeki tesniye zamirinden Adem ve* Havva'ya raci olmasını ve bu sözün de olumsuz soru kabilinden bulunmasını caiz görmüşlerdir. *«Yuşrikûn»* fiili ise müşriklere racidir. Çünkü onlar, *«Adem putlara tapardı. O da bizim gibi şirk koşardı»* diye iddiada bulunuyorlardı. Allah da onların bu iddiasını reddetti. Bu, tıpkı bir kimseye çokça iyiliklerde bulunan birine, *«iyilik yaptığın o kimse sana eziyyet ve zarar vermek istiyor»* denildiğinde onun, *«Ben ona bunca iyilik yaptıktan sonra mı bana zarar vermeye çalışacak?»* demesine benzer. Yani o bana zarar vs. vermeye çalışmaz, demek istemiştir. Bu bakımdan ayette de *«Adem böyle yapmaz»* denilmek istenmiştir.

Bazı müfessirlere göre, *«Sizi yarattı»* ifadesiyle Kureyşliler kastolunmuşlardır. Çünkü onlar Kusay'ın soyundandırlar. Kusay' dan türemişlerdir. Kusay'ın Arap ve Kureyşli bir hanımı vardı. İkisi Allah Teâlâ'dan bir çocuk isterler. Allah da onlara dört oğul verir. Adlarını *Abdu-Menaf, Abduşems, Abduluzza, Abduddar* koyar. *(Abdu'd-Dar* ismindeki dar, büyük anlamına gelir ve Kureyş' in milli meclisi Dar'un-Nedve kastedilmektedir) Şirk koşanlar ile Kusay, hanımı ve kendilerine uyan nesiller kastolunmuştur. Ancak Keşif'te bu ihtimal uzak görülmüştür. Çünkü muhatabların hiçbiri Kusay'ın nefsinden yaratılmamıştır. Kusay sadece Kureyş'in kendisinde birleştiği atalarıdır. Hanımının Kureyşli olması da doğru değildir. Zira onun hanımı Mekke'nin reisinin kızıydı ve Huzaa kabilesindendir. Kureyş ise daha o zamanlar darmadağınıktı ve Mekke'de bulunmuyorlardı. Ayrıca Kusay ile hanımının gebelik döneminde Allah'a şükredeceklerini va'dettikleri nereden bilinmektedir? Onların içlerinde bulundukları küfürden daha aşırı nimet-i küfran mı olur? Bu ayeti böyle tefsir etmeye çalışan kimsenin durumu, tıpkı bir sarayı onarmak için koca şehri yıkmaya çalışan kimsenin durumuna benzemektedir. Kusay'ın müşrik olması da şüphelidir. Zira bazı kimseler Hz. Peygamber'in tüm dedelerinin müşrik olmadıklarını söylemişlerdir.

Bazı müfessirler *«lehu»*dahi *«hu»* zamirinin çocuğa işaret et-

tiği görüşündedirler. Buna göre, ayet, *«Onlar Allah'ın kendilerine verdiği o salih çocuğun bir benzerini vermesini Allah'tan istediler»* anlamını kazanır. Bazıları da bu zamirin İblis'e raci olduğunu söylemişlerdir. Yani *«Onlar Allah'ın kendilerine verdiği ad hususunda İblis'e ortaklar getirdiler.»* Bu iki yorum da Amidi'nin *«Efkâr' ul-Ebkâr»* adlı eserinde reddedilmiştir. Çünkü bu iki yorum da örümcek ağından daha zayıftır.

«Abdulharis» adını çocuğa veren Havva olduğu halde ayette *«ceala»* (ikisi kıldılar) denmiştir. Çünkü Adem, Havva'nın yaptığını onaylamıştı.

Bazı rivayetlerde ise bu ismi Adem ile Havva'nın ikisinin verdiği nakledilmiştir.

Müdekkiklerden bazıları hadisin bunu teyid etmesi uygun değildir. Zira hadis ayeti beyan edici olarak gelmemiştir. Ayrıca Adem ile Havva'dan böyle bir şeyin sudur etmesinde de bir gariplik yoktur. Çünkü bu şirk değildir, demektedirler. Onların makamına en uygun olanı aslında böyle bir davranıştan kaçınmalarıydı. En şaşılacak şey, ayetin zahirinden kayma olmasına rağmen yine de bu mânâya hamledilmesidir. Olayda bir şirk olmasına rağmen *«şürekâ»* (ortaklar) diye çoğul bir ifade kullanılmıştır. Bu, yermenin şiddetini artırmak içindir. Çünkü bir ortağı caiz gören, birçok ortağı da caiz görür. Yani onlar bir ortak koştuğunda birçok ortaklar koşmuş oldular.

«Oysa Allah onların şirk koşmalarından pak ve yücedir» cümlesini müstakillen bir söze hamletmek siyak ve sibakı dikkate almayı gerektirmektedir. Birçok değerli alim bu hususu açıkça belirtmiştir. Bundan dolayı Tayyibi, *«Bu görüş en güzelidir ve bundan başka güvenilecek bir görüş getirilememiştir»* demektedir. Nitekim bu nübüvvetin penceresinden iktibas edilmiş, risaletin huzurundan gelmiştir. Bilinmektedir ki benim yolum sahih hadise

uymaktır. Bu hadisi ben sahih gördüğümden kalemimin küheylanını tevil meydanında koşturmaktan çekiyor, onu başkalarının yaptığı gibi (serbestçe) koşturmuyorum. (1)

(194) *«Kuşkusuz ki Allah'dan başka çağırdıklarınızda...»*

Yani kuşkusuz ki onlar da Allah'a kul olmaları hasebiyle O'nun emrine boyun eğmek, kendilerine bir yarar sağlamak veya kendilerinden bir zararı defetmek itibarıyla, tıpkı sizin gibidirler, Putların yarar sağlamak ve zararı defetmek hususunda müşriklerden daha aciz olmalarına rağmen onlara benzetilmeleri müşriklerin kendilerinin aciz olduklarını itiraf etmelerinden ve putların da yarar sağlama ve zararı defetme hususunda muktedir olduklarını öne sürmelerinden ileri gelmektedir. Zira onları putlara tapmaya sevkeden işte bu inançlardır.

Bazıları putların insan suretinde yapıldığını ve bu yüzden Allah Teâlâ'nın *«Bunlar olsa olsa nihayet sizler gibi birer insan olabilirler. O halde tıpkı bir kısmınızın diğer bir kısmınız tarafından ibadete layık olmadığı gibi onlar da değillerdir»* demek istediğini öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla buradaki teşbih (benzetme) dirilik ve akil olma hususunda yapılacak putlara atfedilmektedir

Allah Teâlâ bu ayetle müşrikleri şöyle susturmaktadır: Mabud edindiğiniz bu putlar tıpkı sizin gibi Allah'ın kullarıdır. Üstelik siz onlardan daha mükemmelsiniz. Çünkü sizler dirisiniz. Konuşuyor, yürüyor, dinliyor ve görüyorsunuz. Oysa putlar böyle değildirler. Onlar Allah'a kul olma ve emirlerine boyun eğme hususunda sizin gibidirler. Çağırın onları da size icabet etsinler. Eğer iddia ettiğiniz gibi yarar sağlayabiliyor, zararı defedebiliyorlar ise çağrınıza karşılık versinler.

---

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 142-143.

(195) *«Acaba onların yürüyecek ayakları, (bir şey) tutan elleri...»*

Bu ayette, *«De ki: (Allah'a) ortak koştuğunuz putları çağırın»* denilerek Hz. Peygamber'e (s.a) onları delil yağmuruna tutması emredilmektedir. Öyle ki susturucu delilleri zaman zaman öne sürsün; zira Allah Teâlâ daha önce onların ortak koştuğu putların hiçbir şeye güç yetiremez nesneler olduğunu beyan etmişti.

«Ortak koştuğunuz putları çağırın.» Yani onlardan yardım isteyin. Sonra da siz ve ortaklarınız elinizden geldiğince gücünüz dahilindeki tüm tuzak ve hilelere başvurun. Öyle ki bana bir an bile süre tanımayın. Elinizden geleni de ardınıza koymayın. Zira size hiç aldırmıyorum.

Mukatil daha önce geçen *«Kuşkusuz Allah'tan başka çağırdıklarınız da sizin gibi kullardır»* ifadesinde meleklerin kastedildiği ve meleklere tapan bir kavme seslenildiği görüşündedir. Ancak birinci görüş daha doğrudur. Melekler olsun, başka mahluklar olsun, Allah'tan başka kendisine tapılan her şey, kendilerine tapanlar gibi Allah'ın maklukudurlar. Bağımsız olarak kendilerine bir yarar sağlamadıkları gibi kendilerinden bir zararı da defedemezler.

إِنَّ وَلِيِّيَ ٱللَّهُ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلْكِتَٰبَ ۖ وَهُوَ يَتَوَلَّى ٱلصَّٰلِحِينَ
﴿١٩٦﴾ وَٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَآ أَنفُسَهُمْ
يَنصُرُونَ ﴿١٩٧﴾ وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا ۖ وَتَرَىٰهُمْ
يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ
وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ
فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ۚ إِنَّهُۥ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ إِذَا
مَسَّهُمْ طَٰٓئِفٌ مِّنَ ٱلشَّيْطَٰنِ تَذَكَّرُوا۟ فَإِذَا هُم
مُّبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَٰنُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِى ٱلْغَىِّ ثُمَّ لَا
يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾ وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِم بِـَٔايَةٍ قَالُوا۟ لَوْلَا ٱجْتَبَيْتَهَا ۚ
قُلْ إِنَّمَآ أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ مِن رَّبِّى ۚ هَٰذَا بَصَآئِرُ مِن
رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَإِذَا قُرِئَ
ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾ وَٱذْكُر
رَّبَّكَ فِى نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ ٱلْجَهْرِ مِنَ ٱلْقَوْلِ بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْـَٔاصَالِ
وَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْغَٰفِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ عِندَ
رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِۦ وَيُسَبِّحُونَهُۥ وَلَهُۥ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

196 — Kuşkusuz ki benim yardımcım Kitab'ı indiren O Allah'tır. Salihlerin yardımcısı da O'dur.

197 — Allah'tan başka çağırdıklarınız size yardım etmeye güç yetiremezler. Kendilerine de yardım edemezler.

198 — Eğer onları hidayete çağırırsanız işitmezler. Onları sana bakar görürsün. Oysa onlar görmezler.

199 — Affetmeyi kendine şiar edin. Marufu (iyiliği) emret. Cahillerden yüz çevir.

200 — Sana şeytandan bir vesvese gelip (seni isyana teşvik ederse) Allah'a sığın. Kuşkusuz Allah işiten ve bilendir.

201 — Gerçek olan şudur ki, muttakiler şeytandan (gelen) bir vesveseye uğrayınca (Allah'ın azabını) hatırlarlar. Derhal (hakikati) görürler.

202 — (Şeytanların) kardeşlerine gelince, şeytanlar sapıklıkta onlara yardım ederler. Bundan da hiç geri kalmazlar.

203 — Onlara bir ayet getirmediğin zaman, onlar (kendinden onu getirseydin ya) derler. De ki: «Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana tabi olurum. Bu (Kur'an) Rabbinizden (kalblerini-niz için) basiretler, iman eden bir topluluk için de hidayet ve rahmettir.

204 — Kur'an okunduğunda onu dinleyin ve susun. Umulur ki rahmet olunursunuz.

205 — Nefsinde, Rabbini yalvararak ve korkarak, sabah akşam sessizce an. Sakın gafillerden olma.

206 — Kuşkusuz ki Rabbinin katında bulunan (melekler) O'na ibadet etmekten böbürlenmezler. O'nu tenzih ederler ve ancak O'na secde ederler.

(196 - 197) *«Kuşkusuz ki benim yardımcım, Kitab'ı indiren...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Kitab» ile *«Kur'an»* kastedilmektedir. Çünkü *«elifiâm»* ahd içindir. Allah Teâlâ, kendisini, Kur'anı indiren olmakla vasıflandırmaktadır. Böylece Hz. Muhammed'in yardımcısı olduğuna işaret etmiştir. Hz. Peygamber (s.a) onlara, adeta, *«Allah beni peygamber olarak gönderdi. Peygamber olarak göndermek yardımı ve dostluğu iktiza ettiğine göre O, benim yardımcım ve dostumdur»* demiş olmaktadır.

Bazı müfessirler, başka bir sebeb daha göstermektedirler: Sizlere ve tüm putlarınıza meydan okuyor, hilelerinize hiç aldırmıyorum. Çünkü benim yardımcım Allah'tır. O Allah ki bana yardımcı olduğunu göstermiştir. Oysa o putlarınız, değil sizlere kendilerine bile yardım etmekten acizdirler. Onların acziyetini bildiren kitab'ı indiren de Allah'tır. O, salihlerin yardımcısıdır. Yardımı ile onları koruması altına alır. Allah'ın yardımı olduktan sonra ne müşriklerin ne de başkalarının düşmanlığı onlara zarar veremez.

SALİHLERİN KİMLİĞİ

İbn Abbas, *«Salihler»* ile Allah'a ortak koşmayan ve O'na isyan etmeyen kimselerin kastedildiğini söylemiştir.

Bu ayet salih kimselere övgüyü içermektedir. Nitekim Allah'ın himayesine aldığı kimseye hiçbir şey zarar veremez.

Kadı Beyzavî, *«Salih kulları korumak Allah'ın sünneti olduğuna göre O, hiç peygamberleri korumasız bırakır mı?»* derken Nesefî, salih kullara yardım edip onları perişanlıktan kurtarmanın Allah'ın sünneti olduğunu söylemektedir.

ALLAH SALİHLERİN YARDIMCISIDIR

Ömer bin Abdülaziz hakkında şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Çocuklarına hiçbir miras bırakmadığı için Ömer bin Abdulaziz'e bunun nedeni sorulur. Ve o da şöyle der: *«Benim çocuğum ya salihlerden ya da mücrimlerden olacaktır. Eğer salihlerden olacaksa onun yardımcısı Allah'tır. Bu bakımdan onun ne benim ne de başkasının malına ihtiyacı yoktur. Eğer mücrimlerden olacaksa Allah bir ayetinde «Elbet ben, mücrimlere arka çıkmam» (Kasas : 17) buyurmuştur. Bu yüzden ben, Allah'ın reddetmiş olduğu bir kimsenin mühimmatını ıslah etmekle meşgul olamam.»*

(198) *«Eğer onları hidayete çağırırsanız işitmezler...»*

Yani maksadlarını elde edebilmeleri için onları hidayete çağırdığınızda, bırakın size yardımcı olmayı sözlerinizi bile işitmezler. Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler. Çünkü onlar görmekten acizdirler. Onlar akılları sıra Hz. Peygamber'i (s.a) putları ile korkutmaya çalıştıklarında onların bu korkutmalarına mezkur ayet ile cevab verilmiş olunuyor. Bu takdirde ayetin manası şöyle olur: *«O putları sana bakıyorlarmış gibi görürsün. Çünkü onlara pırıl pırıl parlayan gözler yapılmıştır. Öyle ki, gözlerini evirip çeviriyorlarmış gibi şekillendirilmişlerdir. Oysa onlar görmeye kadir değillerdir.»*

Müşriklerin tümüne değil de bir kısmına seslenilmesi, putları bu şekilde tüm müşriklerinin görmesinin mümkün olmayıp sadece putların önünden geçenler için mümkün olduğundandır.

Bazıları *«görürsün»* şeklindeki hitabın onlara vakıf olan herkesi kapsadığını, bazıları da bu hitabın Hz. Peygamber'e olduğunu söylemiştir. Buradaki zamir (onlar), putlara değil müşriklere racidir. Yani sen müşriklerin sana baktığını görürsün. Oysa üzerinde bulunduğun durumda seni (veya delili) görememektedirler. Bu yorum Mücahid ve Süddi'ye aittir.

Hasan Basri'den rivayet edildiğine göre ayette geçen *«çağırırsanız»* ile müminlere hitab edilmektedir. Yani *«Ey müminler! Şayet müşrikleri İslâm'a çağırırsanız size aldırmazlar ve çağrınızı kabul etmezler.»* Bu yoruma göre *«simai»*yi kabul ile karşılamak daha uygundur ve *«görürsün»* şeklindeki hitabın muhatabı olarak Hz. Muhammed'in kılınması gerekir. Bu ifade de Hz. Peygamber'deki nübüvvetin delilleri, risaletin hüccetleri çok net ve açıktır. Bunun hiç kimseye açık kalmadığına işaret edilmiştir.

(199) *«Affetmeyi kendine şiar edin...»*

Bu ayet iki şekilde yorumlanmıştır. İbn Ömer, İbn Zübeyr ve Hz. Aişe ve Mücahid'den gelen yoruma göre *«İnsanların ahlâkından kolay olanı kendine şiar edin»* denmek istenmiştir. İbn Ebi Dünya, İbrahim bin Adem'den bunu merfu olarak rivayet etmiştir. Bu takdirde *«edinmek,»* kabul ve rızadan kinaye olur. Yani insanların amellerinden hangisi daha kolay ise onu kabul et. Onlardan güçleri yettiğince çalışmayı gerektiren ve kendilerine çok meşakkatlı geleni isteme ki senden kaçmasınlar.

İkinci bir yoruma göre, af ile günahların affının kastedilmiş olması mümkündür. Bu görüş seleften bir grup tarafından öne sürülmüştür. Nitekim bunu İbn Cerir, İbn Munzir, ve bazı mü-

fessirlerin Şa'bi'den naklettikleri şu rivayet desteklemektedir: Allah Teâlâ mezkür ayeti indirdiği zaman Hz. Peygamber (s.a) «*Ya Cebrail! Bu ne anlama geliyor?*» diye sorar. O da «*Bunu Alim'ül-Mutlak'tan sormadıkça bilemem*» diye cevab verir ve gidip geldikten sonra «*Allah sana zulmedeni affetmeni, seni mahrum edene vermeni, seninle yakınlığını kesene sila-i rahimde bulunmanı emretti*» der. (İbn Merduveyh Cabir'den bunun bir benzerini rivayet etmiştir.)

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre «*afv*» ile kastedilen halkın mallarından artakalandır. Yani «*Halkın sana getirdiği mallardan al.*» Bu zekât farz olmadan öncedir. Bazıları da «*afv*» ile nafakanın fazlasının kastedildiğini söylemişlerdir. Cevheri de ayeti böyle yorumlamıştır. Ayrıca Süddi de bu görüştedir.

Ebu Şeyh'in Süddi'den rivayet ettiğine göre bu ayet indiğinde kişi malından kendine yetecek miktarda olanını alır ve geride kalanını tasadduk ederdi. Daha sonra bu ayet zekât ayetiyle nesholunmuştur.

«*Marufu emret,*» yani iyi ve güzel davranışları tavsiye et, zira bu, halkın kabul etmesine daha müsaittir.

Hazin, «*Lübab'ut-Tevil*»inde marufu emretmekle Allah'ın emrettiklerinin tümü kastedilmiştir, demektedir.

Ata, «*maruf, lailaheillallah kelimesidir*» demiştir. Ancak bu görüş, bir gerek yokken geneli özelleştirmekten başka bir şey değildir.

«*Cahillerden yüz çevir,*» yani sefihlere, sefahat ve hamakatları ile mukabele etme. Onlarla sert bir şekilde mücadele etme, onlara yumuşak davran. Onlarda hoşuna gitmeyen şeyler gördüğünde görmemezlikten gel.

Süddi'den gelen bir rivayete göre, bu savaştan men emridir. Ancak daha sonra savaş iznini veren ayetle nesholunmuştur.

Düşünen herkes ayette neshi gerektirici bir durumun olmadığını açıkça görebilir. Üstelik bir çok kimse bu ayetin Kur'an'ın güzel ahlâkını ortaya koyan ayetlerden olduğunu söylemektedir. Bu takdirde ayet, «*Halk ile güzel muaşereti araştır. Onlara iyi davran, kardeşliği tesis etmede var gücünle çalış. Onlarla iyi geçin. Ayıplarını görmezlikten gel*» anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ'nın müşriklerin bâtıl hareketlerini, kendilerine dayanmanın güç olduğu çirkinliklerini tek tek bildirdikten sonra böyle bir emir vermesinin ne kadar güzel ve hikmet dolu olduğu çok açıktır.

«*Cahilîn*» kelimesinin müşriklere raci olan bir zamirin yerine gelmiş olması, konuşmanın müşrikler hakkında olduğundandır. Böylece Allah Teâlâ, onların sakınmadıklarını tescil ederek kendilerinden ümidin kesildiğini belirtmiş olmaktadır. Şayet böyle bir yorum yapılırsa ancak sözün siyak ve sibakıyla bir uygunluk sağlanmış olur.

ŞEYTAN HZ. PEYGAMBERE (s.a) VESVESE VEREBİLİR Mİ?

(200) «*Sana şeytandan bir vesvese gelip...*»

İbn Zeyd'den gelen bir rivayete göre önceki ayet nazil olduğunda Hz. Peygamber (s.a), «*Ey Rabbim! Bu öfke içinde iken nasıl olur?*» der. Bunun üzerine Allah Teâlâ da bu ayeti indirir. Yani «*Allah'a iltica et. Bu vesvêseyi senden uzaklaştırması için ona sığın. O senin sığınmanı ve yalvarıp yakarmanı en iyi işitendir.*»

Bazı kimselerin iddia ettikleri gibi bu ayette peygamberlerin ismet sahibi olmadıklarına ve ayrıca şeytanî vesveselerden, günah işlemekten masun kalmadıklarına herhangi bir delil yoktur. Çünkü İbn Mesud'dan rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a),

«İçinizde kendisine cinlerden ve meleklerden bir arkadaş kılınmamış olanı yoktur.» diye buyurmuştur. Sahabe, *«Ey Allah'ın Resulü! Sen de mi?»* diye sorunca O, *«Evet, ben de. Ancak Allah Teâlâ şeytan üzerinde bana yardım etmiş ve o da bana teslim olmuştur. O bana hayırdan başkasını emredemez»* diye cevab vermiştir.

Bazı müfessirler, Hz. Peygamber'e şeytanın vesvese verdiğinin söylenmesini, sarsıntılara sokan öfkenin Hz. Peygamber'de (s.a) meydana gelmesinden kinaye olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu takdirde ayette öfkeden daha çok kaçınma hususu vardır. Öfkenin tesiriyle davranmaktan şiddetle kaçınılması gerektiği için zaman zaman öfkeden kaçınmak emredilmiştir. *«Allah'a sığın»* emrinde öfkenin ne derece mahzurlu olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca öfkenin zararlarından ancak Allah'a sığınmakla kurtulabileceğine işaret edilmiştir.

(201) *«Gerçek olan şudur ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet önceki emri pekiştirmektedir. Böylece şeytanın vesveselerinden sığınmanın muttakilerin, bunu ihlal etmenin ise mücrimlerin yolu olduğu açıklanmaktadır. Allah'tan sakınmakla nitelenen kimseler şeytandan kendilerine bir vesvese geldiğinde Allah'a sığınırlar, O'nun bu emrini hatırlarlar.

«Tâifun» vesvese karşılığında kullanılmıştır. Sonunun tenvinli olması, küçüklük bildirir. Yani çok küçük bir vesvesede bile muttakilerin Allah'ı hatırladıklarına işaret edilmektedir. Bu kelime ism-i fail'dir, dönücü mânâsındadır. Yani bir şeyin etrafında dönüp durmaktan kinayedir. Vesvese hakkında bu terimin kullanılmış olması, şeytanın vesvesesinin muttakilere etki etmeyeceğini anlatmaktadır. Yani vesvese onların etrafında dönüp durur ve kendilerine ulaşmaz.

Birçok müfessir, *«Faif»*in öfke ve gazab anlamına geldiğini

söylemiştir. Onlara göre şeytan ile de cin kastedilmiştir, İblis değil. (Yani sadece İblis kastedilmemiştir). Muttakileri Allah'ı hatırladıklarından dolayı kendi hatalarını farkedip doğruluk yollarını seçer görürsün. Onlar böyle yapmakla Allah'ın emirlerine karşı gelmekten korunur, O'nun rızasına muhalif davranışlardan kaçınırlar.

Bazı müdekkikler, «*Sana şeytandan bir vesvese gelip (seni isyana teşvik ederse) Allah'a sığın*» ayetindeki hitabın Hz. Peygamber'e ait olduğunu ve bunun Hz. Peygamber'in vasıflarından bulunduğunu söylemişlerdir. Nitekim ayetin zahirinden de bu şekilde anlaşılmaktadır. Bu takdirde, «*muttakiler*» ile de «Ulu'l-Azm» peygamberler kastedilmiş olur. Yani «*Sana şeytandan bir vesvese gelip (seni isyana teşvik ederse) Ulu'l-Azm peygamberlerin böyle durumlarda yaptıkları gibi sen de Allah'a sığın. Onlar nasıl anmışlarsa sen de onlar gibi Allah'ı an.*» Veyahut bu hitab «*Mescidlere gidenlere kıyamet gününde tam bir nurun (kendileriyle olacağı) müjdesini ver*» şeklindeki bir hitab gibidir. Yani Peygamber'e hitab edilmiş olmasına rağmen tüm salihler kastedilmiştir. Ya da özeldir ama kendisiyle genel bir mânâ kastolunmuştur. Mesela «*Ey Peygamber! Kadınları boşadığınızda (...)*» (Talak : 1) ayetindeki hitab özel olmasına rağmen kendisiyle genel bir mânâ kastedilmiştir. Bu takdirde «*muttakiler*» ile Allah'ın salih kullarına işaret edilmiş olmaktadır.

Bazıları, «*Muttakiler*» ile peygamberlerin dışındaki salih kulların kastedildiğini söylemişlerdir. İlk hitab, Hz. Peygamber'edir. Ayette geçen «*nezgun*» vesvesenin ilk safhasıdır. «*Mess*» ise vesvese yerleştikten sonraki safhadır. Bu yüzden Allah Teâlâ Hz. Peygamber ile muttakilerin arasını ayırarak Hz. Peygamber hakkında «*Nezgun*», muttakiler için de «*mess*» tabirini kullanmıştır.

Denildiğine göre, şeytanın kâmil bir insan üzerindeki vesvese çabaları alt seviyede olan kimselere nazaran çok daha yoğun olduğundan önce «*nezgun,*» sonra «*mess*» tabiri kullanılmıştır.

(202) «(Şeytanların) kardeşlerine gelince, şeytanlar sapıklıkta onlara yardım ederler...»

Bu Ayetin Tefsiri :

Şeytanların kardeşleriyle Allah'tan korkmayan kimseler kastedilmiştir. Yanı *«Onlara sapıklığı güzel gösterirler. Onları sapıklığa teşvik ederler.»*

Bazı müfessirler, *«Şeytanın kardeşleri sapıklık hususunda şeytanlara yardım ederler, yani şeytanlara tabi olmak, onların emirlerini yerine getirmek suretiyle şeytanlara yardım etmiş olurlar»* demişlerdir.

«Yemuddûne» bazı kıraatlarda *«yumaddûne»* şeklinde okunarak *mufaale* babından getirilmiştir. Bu takdirde şeytanlar onları sapıtmak, günahlarını kendilerine hoş göstermek suretiyle onlara yardım ederler onlar da şeytanların peşlerine takılmak, emirlerini uygulamak suretiyle onlara yardım etmiş olmaktadırlar.

«Bundan da hiç geri kalmazlar» cümlesindeki zamir ya şeytanlara ya da onların kardeşlerine racidir. Zamir şeytanlara raci olursa ayetin anlamı *«Onları sapıklığa götürmekten de geri kalmazlar. Öyle ki onları dalâlete sokana değin uğraşırlar»* şeklinde olur. Şeytanların kardeşlerine raci olursa, *«Onlar kendilerini dalâletten alıkoymaz, muttakiler gibi davranmazlar»* anlamına gelir.

«İhvanuhum» ibaresindeki *«ihvan»*ın şeytanlara, *«hum»*un da cahillere raci olması da mümkündür. Yani *«Cahillerin kardeşleri olan şeytanlar sapıklıkta sürekli cahillere yardım ederler ve bundan da hiç geri kalmazlar.»* En doğrusunu Allah bilir.

(203) *«Onlara bir ayet getirmediğin zaman...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani *«Ey Muhammed! Onlara Kur'an'dan bir ayet getirmediğin —vahy geciktiği— zaman, neden kendiliğinden bir ayet bulup da getirmedin»* derler.

«Ayet» ile uydurulmuş bir ayet kastolunmaktadır. Bu Ebu Müslim'in Cübbai'den, onun da İbn Abbas'tan rivayet ettiği bir görüştür. Daha önceki görüş ise Mücahid, Katade ve Zeccac'dan rivayet edilmiştir.

«Kendinden onu getirseydin ya»; yani *«Niçin Allah'a iftira edip onu kendin uydurmadın?»* veya *«Niçin Allah'tan isteyip de bir ayet getirmedin?»* derler. Hangi anlam kastedilmiş olursa olsun, bu, o mel'unların Hz. Peygamber ile alay etmiş olduklarını gösterir.

Onların bu alaylarını reddetmek için *«De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana tabi olurum.»* Yani bana gelen vahiyde benim hiçbir payım bulunmamaktadır. Hz. Peygamber (s.a) böyle demekle adeta *«Ben ancak Allah'tan bana vahyolunana tabi olurum ve kendiliğimden herhangi bir ayet uydurmam»* demiş olmaktadır.

«Bu (Kur'an) Rabbinizden (kalbleriniz için) basiretlerdir.» ifadesindeki zamir *(bu)*, Kur'an'a racidir. Çünkü *«Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana tabi olurum»* cümlesinde Kur'an zımnen sözkonusu edilmiştir. Kur'an kalbler için basiretlerdir ve Allah tarafından gelmiştir. Hak onun vasıtasıyla belli olur. Doğru onun vasıtasıyla idrak edilir.

«Besair,» muhtemelen açık deliller, ışıldayan burhanlar anlamındadır. Yani *«İşte bu (Kur'an), Rabbinizden gelen ve izaha ihtiyaç bırakmayan açık deliller ve ışıldayan burhanlardır.»* Bu yoruma göre bu ifade *«Teşbih'ul-Beliğ»* yerinde kullanılmıştır.

«İman eden bir topluluk için de hidayet ve rahmettir.» cüm-

lesinde geçen «*hidayet*» ve «*rahmet*» kelimelerindeki tenvin tazim içindir. Yani «*İman eden bir topluluk için büyük bir hidayet ve büyük bir rahmettir.*» Zarf'ın hidayet ve rahmetten önce zikredilip ardından «*İman eden bir topluluk için*» tabirinin getirilmesi, Şeyhulislâm'ın da ifade buyurduğu gibi Kur'an'ın tüm insanlar için basiretler olduğunun kesinliğine işarettir. Kur'an tüm insanların aleyhinde hüccettir. Ancak onun hidayet ve rahmet olması sadece müminler içindir. Çünkü sadece onlar Kur'an'ın nurundan yararlanır, onun meyvelerini toplarlar. Bu yorum bazı kimselerin «*Basiretler, hidayet ve rahmet sadece müminlere mahsustur*» şeklindeki sözleriyle çelişmektedir.

Nisaburî, «*Kur'an ayn'el-yakîn ehli için basiretler, ilm'el-yakîn ehli için hidayet ve mukallid olan salihler için tamamlayıcı bir şekilde rahmettir. Böylelikle hepsi iman eden bir kavim içindir*» derken, Hazin, bu görüşün bir benzerini naklederek bunun birer lutuf olduğunu söylemiştir. Ancak bu görüş ayetin zahiriyle çelişir ve itirazdan hali değildir. Bu cümle de, Kur'an'ın nazmından anlaşıldığına göre emri ihtiva eden sözün bir kısmıdır. «*Peygamberin içtihad etmesi caiz değildir*» diyenler bu ayet ile istidlal etmişlerdir. Ancak bu delillerine itiraz edilmiştir. (1)

KUR'AN OKUNDUĞUNDA SUSMAK VACİP MİDİR?

(204) «*Kur'an okunduğunda onu dinleyin ve susun. Umulur ki rahmet olunursunuz.*»

Bu Ayetin Tefsiri :

Allah Teâlâ, Kur'an'ın basiretler, hidayet ve rahmet olduğunu söyleyerek onun şanını yücelttikten sonra bu ayeti indirmiştir.

«*Ensitu,*» «*insat*» kökünden türemedir ve «*susun*» anlamında-

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 149 - 150.

dır. Vücub ifade eden bu emrin gereği olarak Kur'an'ın dinlenmesinin ve bu sırada susulmasının vacib olduğu ortaya konmuştur.

Bu konuda birçok görüşler vardır:

a) Hasan Basri ve Zahirilere göre ayet umum ifade eder. Yani nerede olursa olsun, Kur'an okunduğunu işiten herkesin susması ve Kur'an'ı dinlemesi vacibtir. Hatta yoldan geçenlerin, çocuklara öğretmenlik yapanların dahi Kur'an okunduğu zaman susmaları ve onu dinlemeleri gerekir.

b) Bu ayet namazda konuşmanın haram edilmesi ile ilgili olarak indirilmiştir. Ebu Hüreyre, daha önce müslümanların namazda konuştuklarını ve bu ayet nazil olduktan sonra susmakla emrolunduklarını söylemektedir.

Katade ise, millet namazdayken biri gelir, onlara *«Kaç rekât kıldınız, daha ne kadar kaldı?»* gibi sorular sorarlardı. Onlar da cevab verdiği için bu ayet nazil olmuştur, diyor.

c) Bu ayet imamın arkasında sesli okumanın terkedilmesi için nazil olmuştur. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber farz namazda Kur'an okurken sahabe de onun arkasında seslerini yükselterek Kur'an okur ve böylece karışıklığa neden olurlardı. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Ebu Hanife ve talebeleri bu görüştedirler.

d) Bu ayet hutbe okunduğu zaman susulması için nazil olmuştur. Said bin Cübeyr, Mücahid ve Ata bu görüştedir. Ayrıca İmam Şafii'nin de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Ancak bazıları bu görüşü uzak bir ihtimal olarak görmüşler ve *«İfade umum iken nasıl bu şekilde tahsis edilebilir?»* demişlerdir. Ben de onların bu itirazını uzak bir ihtimal olarak mutalaa ediyorum. Çünkü *«iza»* edatı tekrar değil irtibat ifade eder. Sözgelimi kişi hanımına, *«Sen eve girdiğinde boşsun»* dediği zaman, hanımı eve bir kez gi-

rerse bir kez boş düşmüş olur. İkinci bir defa girdiğinde ise boşanma olmadığında ittifak vardır. Zira «*iza*» edatı tekrar ifade etmez. Bu mesele anlaşıldıktan sonra mezkur ayetin sadece bir kez susmayı vacib kıldığını söyleyebiliriz. Böylece hutbede Kur'an okunduğunda onu dinlemeyi vacib kılarak lafzın gereğini ifa etmiş olduk. Bundan ötesine delâlet eden bir delil ise zaten lafızda bulunmamaktadır. Dolayısıyla lafzın umum ifade ettiğini kabul ediyor ve ayetin gerektirdiğini söylemiş oluyoruz. Çünkü İmam Şafii'ye göre, imam sustuğunda arkadaki cemaat Fatiha'yı okur. Nitekim Ebu Seleme, «*İmam iki kere susar. Cemaat bunlardan hangisinde fırsat bulursa o zaman Fatiha'yı okur*» demiştir.

Vahidi, El-Basit'inde şu meseleleri zikretmiştir:

Birinci Mesele :

İmam'ın susması ya vacibtir ya değildir. «*Vacibtir*» denirse bu bâtıl bir icmadır. «*Değildir*» denirse, bu imamın susmayabileceğini de iktiza eder. İmam susmadığı takdirde onun okumasıyla birlikte cemaatin de okuması lazım gelir. Bu dinlemeyi ve Kur'an okunduğu zaman susmayı terketmek olacağından nassa ters düşer. Ayrıca susmanın belirtilmiş herhangi bir sınırı ve hususi bir miktarı da yoktur. Cemaatin susması derece bakımından farklıdır. Çoğu zaman imamın arkasındaki kimse, imam sustuğunda Fatiha'yı yetiştiremez. Bu takdirde de yukardaki mahzur ortaya çıkar. Ayrıca imam, cemaat Fatiha'yı tamamlasın diye sustuğu zaman cemaata uymuş olmaktadır. İmama uyan da imama imamlık yapmış olur. Çünkü imam, bu şekilde sustuğunda imama uyan kimse gibi olmaktadır. Oysa bu caiz değildir.

Böylece Vahidi'nin zikrettiği meselenin caiz olmadığı ispat edilmiştir. Vahidi ayete dayanarak ikinci bir mesele daha zikredip ayette geçen «*ensitu*» emrinin sesli okumayı terketmek anlamına geldiğini söylemektedir. Çünkü Araplar sesli okumayı terke-

dene ve kendi kendine okuyup başkasına işittirmeyene *«munsit»* demektedirler.

İkinci Mesele :

Allah önce Kur'an'ı dinlemeyi emretmiştir. Dolayısıyla okumakla meşgul olması, onu dinlemekten alıkoyacaktır. Sadece dinlemek yeterli değildir. Asıl mânâyı anlayacak şekilde dinlemek gerekir. Çünkü *sima'* ile *istima'* ayrı şeylerdir *İstima'* işitilen sözün tümünü ihata etmek demektir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya *«Ben seni seçtim, sana vahyedileni (istemi') dinle»* (Taha: 13) buyurmuştur. Bu bakımdan kastedilen bizim ayette zikrettiğimizdir. Bu tesbit olunca ve okumakla meşguliyetin *istima'a* mani olduğu anlaşılınca *istima'* durumunda okumadan vazgeçilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü Mesele (En güveniliri budur) :

Fakihler Kur'an'daki umum ifade eden bir ibareyi haber-i vahid ile tahsis etmenin caiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Allah Teâlâ'nın *«Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun»* ayeti imam okurken cemaatin susmasını vacib kılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in *«Namazda Fatiha okumayanının namazı yoktur»* ve *«Fatihasız namaz olmaz»* hadisleri ayetin umum ifade eden ibaresini tahsis etmişlerdir. Kur'an'da umum ifade eden bir ibarenin haber-i vahid ile tahsis edilebileceği mümkün olduğundan ayetin bu hadislerle tahsis edilmesi isabetli olmuştur.

Dördüncü Mesele :

Bu ayetin gerçeğiyle amel etmek bakımından İmam Malik ve İmam Şafii'nin görüşleri şudur: Kıraatın cehrî olduğu namazlarda cemaata Fatiha okumak caiz değilse de sırrî namazlarda cemaatin Fatiha'yı okuması gerekir. Çünkü bu ayette sırrî olduğu

namazlarda okunmayacağına dair bir işaret yoktur. Bu da güzel bir meseldir.

e) Mezkur ayet tebliğin başlangıç döneminde kafirlere seslenmektedir. Müslümanları içermez. Bu da hem güzel bir sözdür, hem de ayete muvafıktır. Şöyle izah edilebilir: Allah bu ayetten önce kafirlerden bazı grupların özel ayetler (mucizeler) istediklerini beyan etmiştir. Onlar Hz. Peygamber'e (s.a) *«Onu niçin kendiliğinden getirmiyorsun?»* dediklerinde Allah Teâlâ, Rasûlüne, onların bu isteklerine karşılık *«Rabbimin adına bir şey uydurup söylemeye bir yetkim yoktur. Ben ancak vahyi beklemekle emrolundum»* demesini emreder. Sonra da Rasûlü'nün o mucizeleri (risaletinin doğruluğuna delalet etmesi için) getirmesine gerek olmadığını; zira Kur'an'ın genel ve yeter bir mucize olduğunu beyan eder. Kur'an'ın risaletin ispatında genel bir mucize olduğunu da *«Bu (Kur'an) Rabbinizden gelen basiretler, iman eden bir kavim içinde hidayet ve rahmettir»* ayetiyle açıklamıştır. Bu bakımdan *«Kur'an okunduğunda onu dinleyin ve susun»* ayetinin imamın arkasındaki cemaatin susmasına delâlet ettiği öne sürülürse eğer, bu ayet ile önceki ayetin arasında uygunluk olmaz. Dolayısıyla Kur'an'ın anlatımı kesilmiş, tertib bozulmuş olur. Bu ise Allah'ın kelamına yakışmaz. O halde ayet ile kastedilenin bundan başka bir şey olması gerekir. Bunun takdir ve tesbiti şöyledir: Allah Teâlâ, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in risaletinin doğruluğuna delâlet eden bir mucize olduğunu, onun basiretler, hidayet ve rahmet oluşuyla ortaya koymuştur. Kur'an'ın böyle bir fonksiyona sahib olması bazı özel şartlarda meydana çıkar. Bu da, kafirlerin (Hz. Peygamber (s.a) Kur'an okuduğunda onu can kulağıyla dinleyip Kur'an'ın fesahat, belagat ve onda bulunan ilimlerini anlamaları için) susmalarıyla mümkün olur. Ancak o zaman Kur'an'ın Hz. Muhammed'in risaletinin doğruluğunu ortaya koyan bir mucize olduğunu anlayabilirler. Dolayısıyla Kur'an sayesinde Hz. Muhammed'den başka mucizeler talep etmekten de vazgeçerler. Kur'an'ın *«basiretler, hidayet ve rahmet»* olduğu ger-

çeği gözleri önüne serilmiş olur. Ayeti bu şekilde yorumladığımız takdirde Kur'an'ın mânâsının doğru, müfid ve tertibinin güzel olacağı, fakat ayeti imamın arkasındaki cemaatin susmasının gerekli olduğuna işaret ettiği şeklinde yorumlarsak mânânın yanlış, tertibin bozuk olacağı ispat edilmiş olur. Dolayısıyla ayeti birinci şekilde yorumlamak daha evladır. *«Kur'an okunduğunda onu dinleyin ve susun»* ayetiyle kafirlere seslenilmiş olduğu böylece belli olmuş oldu. Risaletin doğruluğuna delâlet eden bir mucize olan Kur'an'ı onlar dinlemek ve susmakla emrolunmuşlardır. İşte bu yorumla hasımların mezkur ayetle istidlal etmeleri her bakımdan mümkün olmaktan çıkar.

Mezkur ayetin yukarıda ifade ettiğimiz şekilde yorumlanmasını takviye eden birçok delil vardır:

1) *«Şu Kur'an'ı dinlemeyin, (okunduğu zaman) gürültü çıkarıp fuzuli hareketlere ve konuşmalara dalın. Umulur ki (onları) mağlub edersiniz»* (Fussilet: 26) diye kafirlerin sözlerini aktaran Allah Teâlâ; onlara Kur'an'ı dinlemeyi ve susmayı emretmekle Kur'an'da bulunan icazı ve incelikleri anlamalarını ve böylece ona iman etmelerini istemiştir.

2) *«Bu (Kur'an) Rabbinizden gelen basiretler ve iman eden bir topluluk için hidayet ve rahmettir»* denilerek Kur'an'ın müminler için kesinlikle bir rahmet olduğu bildirilmiştir. Daha sonra *«Kur'an okunduğunda onu dinleyin ve susun. Umulur ki rahmet olunursunuz»* denilmiştir. Şayet bu ayet müslümanlara hitab etmiş olsaydı *«Umulur ki rahmet olunursunuz»* diye buyurulmazdı. Çünkü daha önce Kur'an'ın sadece müminlere *«rahmet»* olduğu beyan edilmiştir. Böyle bir beyandan sonra hiç ara vermeksizin Kur'an'ın dinlenmesinin müminler için rahmet olacağı nasıl söylenebilir? Ancak ayetin muhataplarının kafirler olduğunu söylediğimizde *«Umulur ki rahmet olunursunuz»* ifadesi doğru bir anlam kazanır. Çünkü ayetin anlamı *«Kur'an okunduğunda onu dinleyin ve*

susun. Umulur ki bu takdirde sizler Kur'an'ın içindeki icaz delillerine vakıf olarak peygambere iman eder ve rahmete kavuşursunuz.» şeklindedir. Nitekim ayeti böyle yorumladığınızda *«Umulur ki rahmet olunursunuz»* ifadesi güzel bir anlama sahib olur. Ancak hitabın müminlere olduğunu öne sürersek *«lealle»* (umulur ki) kelimesinin zikredilmiş olmasının bir güzelliği kalmaz. Oysa Allah'ın kelamında güzel olmayan bir şey yoktur. Bu bakımdan mezkur ayet bizim yorumumuz doğrultusunda anlaşılmalıdır. Bu takdirde hasmın bu ayetle delil getirmesi mümkün olmaz. Çünkü biz bu hitabın müminlere olmadığını, ayetin davet ve vahyin tebliğ döneminin başında kafirlere seslendiğini söylüyoruz. (1)

Alusi, *«Ruh'ul-Meani»* adlı tefsirinde bu ayetin Ebu Hanife için delil olduğunu söylemektedir. Ebu Hanife'ye göre imamın arkasındaki cemaat, ne kıraatın cehrî ne de sırrî olduğu namazlarda Fatiha okuyamaz. Zira bu ayet Kur'an okunduğu zaman ister namazda isterse başka yerde olsun, dinlemenin vucubiyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ayetten başka da dinlemenin ve okumayı terketmenin caiz olduğuna dair deliller vardır. Ancak burada kıraatın hem cehrî, hem de sırrî olduğu namazlarda, dinlemenin ve susmanın vucubiyetiyle iktifa edilmiştir. Çünkü biz kıraatın sırrî olduğu namazlarda bile imamın okuyuşunu işitiyoruz. Bu hususta Ebu Hanife'yi birçok hadis desteklemektedir.

Mücahidden rivayet edildiğine göre, ensardan bir sahabi Hz. Peygamber'in (s.a) arkasında namaz kılarken Fatiha okur ve bunun üzerine mezkur ayet iner. (Abd bin Humeyd, İbn Ebi Hatim, Beyhaki)

İbn Mesud'dan rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) ashabın önünde onlara namaz kıldırırken bazı kimselerin Fatiha'yı okuduğunu işitir. Namaz bittikten sonra *«Kur'an okunduğunda*

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 501 - 503.

onu dinleyin ve susun» ayetini ne zaman akledip anlayacaksınız? Allah'ın sizlere emrettiği gibi davranmanızın hâlâ zamanı gelmedi mi?» der. (İbn Cerir)

İbn Ebi Şeybe'nin Zeyd bin Sabit'ten rivayet ettiğine göre imamın arkasında okumak yoktur. Yine İbn Şeybe'nin Ebu Hureyre' den rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a); *«İmam ancak kendisine uyulması için imam kılınmıştır. O tekbir aldığında siz de tekbir alın. O sustuğunda siz de susun»* diye buyurmuştur.

Cabir'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a), *«Kimin imamı varsa imamın okuması onun için de okumaktır»* buyurmuştur. (İbn Ebi Şeybe) Bu hadis sahih olduğu takdirde *«Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun»* (Müzemmil : 20) ayeti ile *«Namaz ancak okumakladır»* hadisinin ifade ettiği genel anlamı, hasmın metoduna göre mutlak bir şekilde tahsis etmiş olması gerekir. Bu takdirde imama uyan cemaat, bu hükümden vareste oluyor. Aynı zamanda bize göre de varestedir. Çünkü umumun bir kısmı tahsis edildiğinden dolayıdır ki rükû halinde imama yetişen kişi okumamış olmasına rağmen namazı sahihtir. Bu bakımdan yukardaki hadise istinaden tahsis, imamın arkasındaki cemaat ile mümkündür.

Böylece Hz. Peygamber'in (s.a), kötü bir şekilde namaz kılan kimseye *«Tekbir al, sonra da Kur'an'dan kolayına geleni oku»* şeklindeki hadisi de halin iktiza ettiğinden gayrısına hamledilerek deliller arasındaki uygunluk sağlanmış olur. Ayrıca şer'an imama uyan kimselerden kıraat (okumak) düşer. Zira imamın okuması onun da okuması demektir. Şayet o buna rağmen okursa bir namazda iki kıraat vuku bulmuş olur ki bu caiz değildir.

Cabir hadisiyle ilgili yapılan bazı tenkitler şunlardır: Hz. Cabir, Hz. Peygamber'den merfu olarak birçok kanalla haber rivayet etmiştir. Darekutni, Beyhaki ve İbn Adiyy gibi onun hadislerinin

merfu vasfını zayıf gören muhaddisler bile onun mürsel hadislerinin sıhhatına hükmetmişlerdir. Nitekim. Süfyan bin Uyeyne, Sufyan'us-Sevri, Ebu'l-Ahves, Şu'be, İsrail, Ferid, Cerir, Ebu Zübeyr ve Abd bin Humeyd gibi hadis hafızları bu hadisi Musa bin Ebi Aişe ve Abdullah bin Şeddad kanalıyla Hz. Peygamber'den rivayet etmişlerdir. Ayrıca hadis irsal edilmiştir. Nitekim Ebu Hanife de bir defasında hadisi irsal etmiştir. (*) Bu takdirde bize düşen, mürsel hadisin ilim ehline göre delil olduğunu söylemektir. Bizim görüşümüze göre de bu yoldan ayrılmamanın gereği olarak amel hususunda mürsel hadis delil olarak geçerlidir. Şayet hadis (mürsel olduğu için) delil olarak kabul edilmez ise İmam bunu sahih bir senetle Hz. Peygamber'e ref etmiş (senedini mürsel olmaktan kurtarmış)tır. Ki bu da bizim için yeterlidir.

Muhammed bin Hasan Şeybani (H. 189) «*Muvatta*»da, Ebu Hanife, Ebu'l-Hasan Musa bin Ebi Aişe, Abdullah bin Şeddad, Cabir bin Abdullah kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a) «*İmam arkasında namaz kılan kimseye kesinlikle imamın okuması onun için de okumaktır*» hadisini rivayet etmiştir.

Daha önce adı geçen hafızların hadisi refetmediklerine ilişkin söz de doğru değildir. Çünkü Ahmed bin Meni', «*Müsned*»inde İshak el-Ezrak, Süfyan, Şerik, Musa bin Ebi Aişe, Abdullah bin Şeddad, Cabir bin Abdullah kanalıyla, Hz. Peygamber'in (s.a) «*Önünde imamı olana imamın okuması onun için de okumaktır*» buyurduğunu nakletmiş ve «Cerir, Musa'dan, o Abdullah'tan, o da Hz. Peygamber'den (s.a) rivayet etti» diyerek bu hadisi zikretmiş ama hadisin senedinde Cabir bin Abdullah'tan bahsetmemiştir.

(*) İrsal: Hadis ıstılahında Hz. Peygamber (s.a) dönemine yakın olmak bakımından yaşça büyük olan bir tabiinin «Hz. Peygamber (s.a) şöyle dedi, şöyle yaptı» diyerek bizzat kendisinin işitmediği veya görmediği söz veya fiili doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den rivayet etmesidir. Buna göre tâbi, asıl haber kaynağı olan, yani hadisi kendisine nakleden sahabiyi atlamış olmaktadır.

Bu hadisi Abd bin Humeyd, Ebu Nuaym, Hasan bin Salih, Ebu Zübeyr, Cabir kanalıyla Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir. Cabir'in ilk hadisinin senedi, Buhari ve Müslim'in, ikinci hadisinin senedi ise Müslim'in şartlarına uygundur. Görüldüğü gibi Süfyan, Şerik, Cerir, Ebu Zübeyr gibi muhaddisler hadisi sahih senetlerle, merfu olarak rivayet etmektedirler. Binaenaleyh bu kimselerin, hadisi rivayet etmeyenlerin içinde mütalaa edilmeleri yanlıştır. Güvenilir bir muhaddisin tek başına dahi rivayet ettiği bir hadisin kabul edilmesi gerekir. Çünkü hadisi refetmesi fazlalıktır ve sikanın fazlalığı kabul edilir. Oysa sözkonusu hadisin rivayeti bir kişiden de nakledilmiş değildir. Bu hadisi birçok kimse rivayet etmiştir. Ayrıca muhaddis hadisi bazen senediyle, bazen mürsel olarak nakledebilir.

İbn Adiyy, İmam'ın tercüme-i halinden söz ederken bu hadisi ondan nakletmiştir. Bu arada bir kıssa da zikretmiştir. Bu kıssa ile hadisi Ebu Abdullah el-Hakim en-Nisaburi şöyle rivayet ediyor.

Bize Ebu Muhammed bin Bekr bin Muhammed bin Hemdan es-Sayrafi, ona Abdussamed bin Fadl el-Belhi, ona Mekki bin İbrahim, ona Ebu Hanife, ona Musa bin Ebi Aişe, ona Abdullah bin Şeddad bin el-Had, ona Cabir bin Abdullah şöyle haber vermiştir: Hz. Peygamber (s.a) namazda kıraat ederken arkasında ona uyanlardan biri de okur. Ashabtan biri onu bundan menetmeye çalışır. Namaz bittikten sonra okuyan kişi kendisine mani olmaya çalışan sahabeye gidip *«Beni Hz. Peygamber'in arkasında okumaktan mı menediyorsun?»* der. Aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine meseleyi Hz. Peygamber'e aktarırlar. Hz. Peygamber de *«İmamın arkasında namaz kılan kimseye imamın okuması onun için de okumaktır»* diye buyurur.

Ebu Hanife'den gelen başka bir rivayette bu namazın öğle veya ikindi namazı olduğu tasrih edilmiştir. Hz. Peygamber na-

maz kılarken arkada cemaatten biri de okur. Bu esnada başka biri ona işaret ederek onu okumaktan sakındırmaya çalışır. Namaz bittikten sonra bu kişi kendini sakındıran kişiye *«Beni Hz. Peygamber'in arkasında okumaktan mı menediyorsun?»* der.

Muhammed'in Davud bin Kays bin Aclan'dan rivayet ettiğine göre Hz. Ömer *«Keşke o imamın arkasında okuyanın ağzında taş olsaydı»* der. Bu rivayetin bir benzeri Sa'd bin Ebi Vakkas ve Hz. Ali'den nakledilmiştir. Hz. Ali, Ali, *«İmamın arkasında okuyan kimse fıtrattan ayrılmıştır»* der.

Şa'bi *«Bedir Savaşı'na katılan 70 kişiye yetiştim. Hepsi de imamın arkasındaki cemaatin okumasını yasaklarlardı»* demiştir.

Hanefilerden bazıları bu konuda sahabenin icmaı olduğunu öne sürmüşlerdir. Muhtemelen onlar bununla sahabenin büyüklerinden çoğunun icmaını kastetmiş olmalıdırlar. Aksi taktirde bu iddia şüphelidir. *«Burada sükûtî icma kastolunmuştur»* sözü ise bir değer ifade etmez.

Başka bir grupta imamın arkasında cemaatin, kıraatın sırrî olduğu namazlarda okuyabileceğini, cehrî namazlarda ise okuyamayacağını söylemiştir. Bu görüş Urve bin Zübeyr, Kasım bin Muhammed, Zühri, Malik, İbn'ul-Mubarek, Ahmed bin Hanbel, İshak bin Rahuveyh'e aittir. Ayrıca bu görüş İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir. Onlar bu hususta *«Mezkur ayet Kur'an'ın dinlenmesine, hadis de imamın arkasında okumaya delâlet eder. Ancak ayet cehrî namaza, hadis ise sırrî namaza hamledilir»* diyerek deliller arasında mutabakatı sağlamışlardır.

Bazıları da *«Sırrî namazda okunmasının nedeni, kişinin dinleyici konumunda bulunmayışıdır»* demişlerdir. Ancak bu görüşe şöyle itiraz edilmektedir: Biz o kimseye dinleyici denilmediğini kabul ediyor olmamıza rağmen, imamın okuduğunu bildiğinden ona susmuş denilemez, kaydını kabul etmiyoruz. Ayrıca Sünnet'in

imamın arkasında okumanın vucubiyetine delâlet ettiğini de kabul etmiyoruz. Bunu ispat etmek dikenli ağacı sıyırmaktan daha zordur. Tüm bunlara rağmen kesin olan bir şey varsa o da iki delilin en kuvvetlisiyle amel etmektir. Bu ise imamın arkasında cemaatin okumamasıdır. İşte bu noktadan hareketle Muhammed bin Hasan Şeybani'nin *«İhtiyat yoluyla Fatiha'yı okumak mustahsendir»* deyip de Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'un imam arkasında okumanın mekruh olduğu görüşlerine muhalefet etmesi zayıf bulunmuştur. Doğru olanı, Şeybani'nin görüşünün Ebu Yusuf'unki gibi olmasıdır.O *«el-Asar»* adlı kitabında Alkame bin Kays'a istinaden hiçbir zaman cehrî ve sırrî namazlarda okumamış olduğunu kaydediyor ki biz de buna sarılıyoruz. Bize göre imamın arkasında cehrî ya da sırrî hiç bir namazda okumak caiz değildir. Muhammed bin Hasan Şeybanî, *Muvatta*'ında bunun bir benzerini söylemiştir. İmam Serahsi *«İmamın arkasında namaz kılan cemaatin okumasının, birçok sahabiye göre —ki bir tanesinin Sa'd bin Ebi Vakkas olduğu söylenmektedir— bâtıldır.»* demektedir. El-Muzenî İmam Şafii'nin *«Cemaat cehrî namazda okur, sırrî namazda okumaz»* dediğini nakletmektedir. El Buveytî ise kıraatın sırrî olduğu namazda cemaatin birinci ve ikinci rekâtta Fatiha'yı, onun ardından bir zammı sure okuyacağı, cehrî namazda ise sadece Fatiha'yı okuyup zammı sureyi imamdan dinleyeceği hükmünü öne sürmüştür. İmam Şafiiye göre —ki meşhur olanı budur— imamı dinleyen cemaat zammı sure okumaz, imamı dinler. Şayet kişi imamı işitemeyecek kadar uzaktaysa ve bir ses duyuyor ama kelimeleri seçemiyorsa veyahut kıraatın sırrî olduğu bir namazda ise sahih olan görüşe göre okumalıdır.

Bu ayetin iniş sebebi, namazdaki kıraat meselesi değil aksine başka bir şeydir. Nitekim Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre, sahabe namaz esnasında konuştuğundan dolayı bu ayet nazil olmuştur.

Bazı kimseler ayette geçen *«Kur'an»* kelimesini *«hutbe»* ile

tefsir etmişlerdir. Yani *«Hutbe okunduğunda onu dinleyin ve susun»*. Buradaki dinleme emri ya vacib ya da mendub olmayı tazammun eder. Ancak Hanefîlere göre hutbe esenasında susmak farzdır. Bu meselenin ayrıntıları fıkıh kitablarında vardır.

Mücahid'den rivayet olunduğuna göre mezkur ayet cuma namazı hakkında nazil olmuştur. Bu bakımdan Hanefîlere göre Kur'an sesli okunduğu takdirde dinlemek vacibtir.

«El-Hulasa»da şöyle bir hüküm yer almaktadır: *«Bir kişi fıkıh kitabı yazarken yanında başka birinin Kur'an okuması durumunda yazıyla meşgul olanın Kur'an'ı dinlemesine imkân yoktur. Bu takdirde günah, onun yanında Kur'an okuyan kimseye aittir.»* Bu fetvaya göre bir kimse geceleyin evinin tavanında halk uykudayken Kur'an okursa günahkâr olur. (1)

Mezkur ayet-i kerime, Kur'an'a son derece saygı gösterilmesini ihtiva etmektedir. Bu bakımdan bazıları Kur'an okumak isteyen kimsenin en güzel elbisesini giyip sarığını sarması, kıbleye yönelmesi ve bunu da Kur'an'a hürmeten yapması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu hususta ilim de Kur'an gibidir.

Kişinin yere uzanarak Kur'an okumasında bir beis yoktur. Zira bu zikrin bir çeşididir. Nitekim Allah Teâlâ ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken kendisini zikreden kullarını övmüştür. Fakat kişi uzandığı halde Kur'an okumak isterse yine de ayaklarını toplamalı, ayaklarını uzatmamalıdır. Çünkü bu edepsizliktir. Şayet kişi yürürken, örgü örerken ve başka işler yaparken, kalbi de hazır olup meşgul değilse Kur'an okuyabilir. Ancak kalbi hazır değil ise ve meşgulse bu mekruhtur. Avret yerleri açıkken Kur'an okunamaz. Veyahut hanımı da olsa yanında avret yeri açık birisi bulunan kimse de Kur'an okuyamaz. Bazıları hamamda

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 150-153.

ve yolda Kur'an okumayı mekruh görmüştür. İmam Nevevî, *«Bizim mezhebimizde hamamda ve yolda Kur'an okumak mekruh değildir»* demektedir. Tuvalette ve eğer çalışıyorsa değirmende Kur'an okumak mekruhtur.

(205) *«Nefsinde Rabini yakararak ve korkarak sabah-akşam sessizce an. Sakın gafillerden olma.»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Buradaki hitab Hz. Peygamber'edir. Ancak umumiyet ifade eder. Yani Allah'ı anan herkesi veya her zikri kapsamaktadır. Çünkü Allah'ı gizlice zikretmek, ihlasa daha yakın, kabule daha şayandır. Nitekim bir haberde *«Nefsinde beni (gizlice) zikredeni, nefsimde zikrederim. Bir cemaatte beni zikredeni ondan daha hayırlı bir cemaatte zikrederim»* buyurulmuştur.

İmam, nefisteki zikirden maksad, kişinin diliyle söylemiş olduğu şeylerin anlamlarını bilmesidir. Kişi, kemal, izzet, azamet ve celal sıfatlarını da kalbinde hazır bulunduracaktır. Çünkü dil ile zikir, kalb ile zikirden boş oldumu bir faydası yok gibidir, demiştir.

Bir grup da kalbin müdahelesi olmaksızın dil ile yapılan zikirde hiçbir sevap yoktur ve mânâsını mülahaza etmeksizin ve ne anlama geldiğini bilmeksizin şehadet kelimesini söyleyen kimse de mümin değildir, demiştir.

Bazı kimseler ayetteki hitabın Kur'an'ı dinleyene olduğu ve *«zikir»* ile de Kur'an'ın kastedildiği görüşündedirler. Bu yoruma göre imam okumayı bitirdikten sonra arkasındaki cemaatin de sessizce okuyabileceği emredilmiş oluyor ki uzak bir görüştür.

«Guduvv,» gudve'nin çoğuludur ve *«revah»*ın *karşıtıdır. Gudve*, tan yerinin ağarmasından (sabah namazından) güneşin doğmasına kadar geçen zamanı ifade eder.

«Asal,» *«asl»*ın çoğuludur ve ikindi namazı ile güneşin batışı arasındaki zamanı ifade eder. Bu iki vaktin tahsis edilmesinin birçok nedenleri bulunmaktadır. Mesela sabah vaktinde hayat sahibi olan canlı, ölüm gibi uykudan hayat gibi uyanık hale geçer. Âlem, ademî bir tabiat olan karanlıktan vucudî bir tabiat olan aydınlığa geçer. Akşam ise tam tersi olur. Vehayut bu iki vakit, boş vakitler olduğundan o zamanlar zikir kalbe daha yakın olur. Ya da bu iki vakitte melekler, Ademoğlu üzerindeki görevlerini devrederler vs.

Bazı müfessirler burada tahsisin değil zikrin devamı ve kesintiye uğramaması kastedilmiştir, demişlerdir. Bu ise *«Allah'ı her an zikret»* anlamına gelir.

(206) *«Kuşkusuz Rabbinin katında bulunanlar...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

A'raf suresinin en sonuncusu olan bu ayet ile ilgili şu yorumlar yapılmıştır :

«Rabbinin katında bulunanlar» ile en yüce melekler topluluğu kastedilmiştir. *«Katında»* anlamına gelen *«inde»* ile de Allah'a mekânen değil imanen yakınlık kastolunmuştur. Çünkü Allah mekândan münezzehtir.

Bazı müfessirlere göre *«Rabbinin katında,»* *«arş»*ında demektir. *«Ona ibadet etmekten böbürlenmezler.»* Yani kendilerine ne emrediliyorsa onu yaparlar. Allah'ın büyüklüğüne ve azametine münasib olmayan her şeyden O'nu tenzih ederler. İbadetin en son noktası secde ile Allah'ı zikrederler. O'na ortak koşmazlar. Bu ayette meleklerin dışındaki sorumlu varlıklara tariz vardır. Yani ibadeti ihlas üzere yapın. Nasıl emrolunmuşsanız o şekilde uygulayın. Aksi takdirde biz hem sizden hem de ibadetinizden mustağ-

niyiz Kuskusuz ki bizim şerefli kullarımız vardır. Onlar bizi tesbih eder, bundan kaçınmazlar, denilmek istenmiştir. Ayetteki bu tariz dolayısıyla ayetin okunduğu zaman secde edilmesi gerekli kılınmıştır.

İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber bu tür ayetleri okuyup secdeye kapandığında şöyle diyordu: *«Ey Allah'ım! Gövdem senin için secde etti. Kalbim sana iman etti. Ey Allahım! Fayda veren ilmi ve beni yükselten ameli bana rızık olarak ver.»* (İbn Ebi Şeybe)

Hz. Aişe'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber geceleyin Kur'an secdelerinde birçok defa şunları söylüyordu: *«Yüzüm, onu yaratan Allah'a secde etti. Onda kulaklar ve gözler var etmiş, onu güç ve kuvvetiyle yapmıştır. O halde yaratanların en hayırlısı olan Allah, ortaklardan yüce ve münezzehtir.»* (İmam Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi)

Yine Hz. Aişe'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Hiçbir müslüman yoktur ki Allah için secde etsin de Allah onun derecesini o secde dolayısıyla yükseltmesin. Veya o secdeden dolayı onun bir hatasını düzeltmesin. Ya da bu iki şeyi de ona vermesin.»*

Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *«Ademoğlu ne zaman secde ayetini okuyup secdeye kapanırsa şeytan ondan uzaklaşır ve ağlayarak* «Bana *azab olsun! Ademoğlu secde ile emrolundu, secde etti. Onun için cennet vardır. Ben de secde ile emrolundum ama secde etmekten kaçındım. Benim için de ateş vardır.» (Müslim,* İbn Mace, Beyhaki)

Bu ayetle zikrin gizli yapılmasının daha üstün olmasına dair delil getirilmiştir. Nitekim bu, *«Zikrin hayırlı olanı gizli yapılanıdır»* (İmam Ahmed) hadisi ile de mutabıktır.

Ayrıca bu ayet günümüzdeki cahil mutasavvıfların aleyhinedir. Onların şer'an, aklen ve örfen çirkin olan davranışlarını yermektedir. (1)

Müşebbihe mezhebi bu ayete dayanarak, ayetteki *«inde»* (katında) edatının mekân ve cihete işaret ettiğini öne sürmüştür. Onlara daha önce geçen *«Allah arşa istiva etti»* ayetinin tefsirinde cevab verilmişti. Mekân ve cihet Allah'a izafe etmek mümkün değildir. Bu bakımdan *«O sizinle beraberdir»* ifadesinin tevil edildiği gibi bu ifadenin de tevil edilmesi gerekmektedir. Nitekim bu beraberlik, fazl ve rahmet hususunda bir beraberliğe işaret eder, cihet bakımından bir beraberliğe değil. Bu da bir kudsî hadiste *«Ben kalpleri benim için kırılmış kullarımın yanındayım,»* yani fazlım, rahmetim ve yardımım onların yanındadır şeklinde ifadesini bulmuştur. İkincisi, buradaki yakınlık şeref yakınlığıdır, cihet değil. Üçüncüsü, *«inde»* meleklerin şereflendirilmesi için kullanılmıştır. Bu Allah'a izafe edilmektedir. Yani Allah onları şereflendirdiği, keremli kıldığı, nurların ve ruhların, taat ve keremin indiği yerde onları durdurmuştur. Dördüncüsü, melekler Allah'ın mahlukata gönderilmiş elçileri olduğundan dolayı *«Rabbinin katında bulunanlar»* şeklinde nitelendirilmiştir.

Ebu Bekr el-Esem, bu ayetin meleklerin insanlardan daha üstün varlıklar olduğunu ispat ettiğini söylemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, Rasûlü'ne taat ve zikri emrettiğinde *«Rabbinin katında bulunanlar ona ibadet etmekten böbürlenmezler,»* yani *«Sen de ibadet etmelisin»* diye buyurmuştur. Ona göre bu söz ancak meleklerin peygamberlerden üstün olması durumunda doğru olur. Fakat Ebu Bekir el Esem'in bu görüşüne pek katılan olmamıştır.

Burada iki önemli noktaya temas etmek gerekir:

1) Bu ayetlerden zikrin her mümine vacib olduğu ve bu

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 155.

konuda kimseden ruhsat ve izin almaya zorunlu olmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü Allah *«zikredin»* diye emrederek bu izni tüm müminlere vermiştir. Bu ruhsat ve emirden zikrin meşruiyeti anlaşıldığı gibi zikrin hiçbir kimsenin iznine bağlı olmadığı keyfiyeti de ortaya çıkmaktadır. Yani bir mümin dilediği zaman dilediği yerde ve dilediği şekilde Allah'ı zikredebilir. Elbette uygun olmayan haller bundan müstesnadır.

KUR'ANDA TİLAVET SECDELERİNİN ADEDİ

2) Cumhur'u-Ulema bu son ayetin okuyucu için secde yeri olduğu hususunda ittifak etmiştir. Ancak Kur'an'daki tilavet secdesinin sayısı hususunda ihtilaf edilmiştir. En kuvvetli görüşe göre 15 tanedir. İlki A'raf suresinin, sonuncusu Alak suresinin sonundadır. Bu, İbn Habib, İbn Vehb ve bir rivayete göre İshak bin Rehuveyh'in görüşüdür. Bazı alimler Hicr suresindeki *«Niçin secde edenlerden olmadın?»* (31) ayetinin de secde yeri olduğunu söylemişlerdir. Bu takdirde sayı 16'ya yükselir. Bir görüşe göre de bu sayı 14'tür. İbn Vehb bunu bir diğer rivayetinde öne sürmüştür. Böylece o, Hacc suresindeki ikinci secdeyi iskat etmiştir. Bu, ayrıca Ashab-ı Rey'in de görüşüdür. Nitekim doğru olanı da onu iskat etmektedir. Çünkü sözkonusu hadis secde ayetinin tesbitini sahih bir şekilde ortaya koymaktadır.

Abdullah bin Münim, Abdullah bin Amr bin el-As'tan şöyle rivayet etmiştir: *«Ona Hz. Peygamber 15 secdeyi Kur'anda okutmuştur. Üçü 'El-Mufassal' denilen surelerdedir. Hacc suresinde de iki tane vardır.»* (İbn Mace, Ebu Davud) Ancak bu hadisin ravisi olan Abdullah bin Münim sika değildir, hüccet olamaz. Bunu Ebu Muhammed Abdullah söylemiştir.

Ebu Davud'un rivayet ettiği Akabe bin Amr hadisinde şöyle deniliyor: *«Hz. Peygamber'e Hacc suresinde iki secde olup olmadığını sorduğumda bana, 'evet, onların ikisini okuyup ta secde et-*

meyen onları okumasın' diye cevab verdi.» Ancak bu hadisin senedinde Abdullah bin Lahia vardır ve cidden zayıf bir ravidir.

İmam Şafii, Hacc suresindeki iki secde yerini tesbit etmiş ve Sad suresindekini iskat etmiştir. Bazıları da Kur'an'da 11 tilavet secdesi olduğunu söylemiş. Hacc suresinin sonundakini ve mufassal denilen surelerdeki üç tilavet secdesini iskat etmişlerdir. Bu, İmam Malik'in meşhur görüşüdür. İbn Abbas, İbn Ömer ve başka sahabelerden de rivayet edilmiştir.

Ebu Derda'dan rivayet olunduğuna göre o, şöyle demiştir: *«Hz. Peygamber ile 11 defa secde ettim. Onların içinde mufassal denilen surelerin secdelerinden hiç biri yoktu. Bu 11 sure A'raf, Ra'd, Nahl, İsra, Meryem, Hacc, Furkan, Neml, Secde, Sad, Fussilet suresinden ibarettir.»* (İbn Mace)

Bazıları da tilavet secdelerinin 10 tane olduğunu söylemiş, Hacc suresinin sonundakini, Sad suresindekini ve üç tane de mufassal denilen surelerden iskat etmişlerdir. Bu, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bazıları da tilavet secdelerinin dört tane olduğunu (Secde, Fussilet, Necm, Alak) söylemişlerdir.

Bu ihtilafın nedeni hadislerdeki nakl ve teamülün farklı olmasındandır. Ayrıca Kur'an'da secdeyi emreden mücerred sigalarda kastedilenin tilavet secdesi mi, namazdaki farz secdesi mi olduğu hususunda farklı görüşler öne sürülmüş olmasındandır.

Tilavet secdesinin vucubiyetinde de ihtilaf edilmiştir. İmam Malik ve İmam Şafii'ye göre vacib değildir. Ebu Hanife'ye göre de vacibtir. Ebu Hanife, secdenin emredilmiş olması vücuba delâlet eder, demektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a), *«Ademoğlu bir secde ayetini okuyup secde ederse şeytan ondan uzaklaşır ve şöyle der: Ademoğlu'na secde emredildi, o secde etti. Onun için cennet vardır. Ben de secde ile emrolundum ama secde etmedim.*

Benim için de ateş vardır.» (Müslim) hadisiyle istidlal etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) sürekli tilavet secdesi yapardı İmam Malik ve İmam Şafii ise Hz. Ömer'in hadisine dayanmışlardır. Şöyle ki: Hz. Ömre minber üzerinde secde ayetini okudu. Minberden indi, halk da onunla birlikte secde etti. Sonra diğer bir cuma da aynı ayeti okudu. Halk secde etmeye hazırlandığı bir sırada Hz. Ömer, *«Ey insanlar! Durun, kuşkusuz ki Allah bu secdeyi üzerinize farz kılmamıştır. Ancak biz dilersek yaparız.»* dedi. (Buhari). Bu olay Ensar ve Muhacirlerden sahabilerin hazır bulunduğu bir topluluk önünde vuku bulmuş olmasına rağmen hiç kimse çıkıp da Hz. Ömer'e *«Bunun hükmü böyle değildir»* dememiştir. Böylece tilavet secdesi yapmak vacib değildir.

Hz. Peygamber'in (s.a), *«Ademoğlu secde ile emrolundu»* şeklindeki hadisi ise vücub olan secdeyi haber vermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a) tilavet secdesini sürekli yapmasına gelince, o bunun müstehab olduğunu gösterir.

Tilavet secdesinde abdest, necasetten taharet, niyet, kıbleye yönelmek ve vakit şartları aranır. Ancak Buhari, İbn Ömer'in bazan abdestsiz tilavet secdesi yaptığını nakletmektedir. Tilavet secdesi her zaman yapılabilir. Çünkü sebebe dayalı bir namazdır. Bu İmam Şafii'nin ve bir grubun görüşüdür. Bazıları da kerahet vakitlerinde yapılamayacağını söylemiştir.

Secdeye giderken tekbir alınır mı alınmaz mı, selam verilir mi verilmez mi, diye ihtilaf edilmiştir. İmam Şafii, İmam Ahmed, İshak bin Rahuveyh tekbirin alınıp selamın verileceği görüşündedirler. Nitekim İbn Ömer'in secdeye giderken tekbir alıp ellerini kaldırdığı, başını secdeden kaldırınca da tekrar tekbir aldığı, secdeye kapandığında *«Ey Allahım! Bu secde ile benden bir günahı sil. Benim için bununla bir ecir yaz. Katında onu bana rızık olarak kıl»* diye dua ettiği rivayet olunmuştur. İbn Mace, İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in de böyle dua ettiğini rivayet etmiştir.

Namaz içinde secde ayeti okunması durumunda, tek başına veya karışıklığından emin olduğu bir cemaatin içindeki kimsenin nafile namazda secde etmesi gerekir. Şayet karışıklığından emin olmadığı bir cemaatin içinde ise secde etmesi gerekli değildir. Bazıları böyle bir kimsenin secde edemeyeceğini söylemişlerdir. İmam Malik'in meşhur olan görüşüne göre, cehrî veya sırrî, tek başına veya cemaatle olsun, farz namazda secde edemez. Çünkü bu farz namazın secde sayısı arttırılmış demek olur ki böyle bir şey olamaz. Bazıları da secde edemeyeceğini, zira cemaatin karışabileceği korkusunun bulunduğunu söylemiştir. Bu görüş daha kuvvetlidir.

Ebu Rafi'den rivayet edildiğine göre o, Ebu Hüreyre ile beraber yatsı namazını kıldığını, imam da Ebu Hüreyre'nin İnşikak suresini okuyup secde ettiğini anlatır. Ona bunun ne secdesi olduğunu sordum. O da «*Bu, secde ayetiyle Ebu'l-Kasım'ın (Rasûlüllah'ın) arkasında secde ettim. Onunla birlikte kıyamete kavuşuncaya kadar bu secdeyi devam ettireceğim*» dedi. (Buhari).

Hz. Osman, Kur'an dinleyen kimseye de secdenin gerektiğini söylemiştir.

Zühri ise, ancak temiz olan kimse secde eder. Hazarda isen kıbleye yönel. Binici isen ne yöne yönelirsen yönel, demiştir.

Said vaizin va'z sırasında okuduğu secde ayetinden dolayı secde edilemeyeceğini; zira onun amacının Kur'an okumak değil, kıssa, haber ve va'z nakletmek olduğunu söylemiştir. (1)

— A'raf Suresi'nin Sonu —

(1) Kurtubi, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 7, sh: 357 - 359.

ENFAL SÛRESİ

Sûre: 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ قُلِ الْأَنفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم
مُّؤْمِنِينَ ﴿١﴾ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾
الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ دَرَجَاتٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ
كَرِيمٌ ﴿٤﴾ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ
الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴿٥﴾ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ
إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٦﴾ وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ
أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ
اللّٰهُ أَن يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ﴿٧﴾
لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

MEÂL

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

1 — Sana enfal (ganimet malların)dan sorarlar. De ki: «Ganimetler Allah'ın ve Rasûlündür.» Allah'tan sakının. Aranızdaki (anlaşmazlığı) düzeltin. Eğer mümin iseniz Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin.

2 — Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman, bu onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.

3 — O kimseler ki namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden harcarlar.

4 — İşte gerçek müminler onlardır. Rablerinin katında onlar için yüksek mertebeler, mağfiret ve kerim bir rızık vardır.

5 — Rabbin seni evinden hak (savaş) için çıkardığında müminlerden bir grup bundan hoşlanmamıştı.

6 — Öyle ki hak belli olduktan sonra sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle mücadele ediyorlardı.

7 — (Hatırlat) o zamanı ki Allah iki taifeden birinin sizin olacağını size vaadetmişti. Siz ise kuvvetsiz ve silahsız olan taifenin (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Allah ise kelimeleriyle hakkı yerine getirmek ve kafirlerin sesini kesmek istiyordu.

8 — Bunun nedeni de mücrimler istemese de Hakk'ı yerleştirmek, Bâtıl'ı yok etmektir.

Enfal suresi Medine'de, Hicret'ten sonra nazil olmuştur. Bu, Zeyd bin Sabit ve Abdullah bin Zübeyr'den rivayet olunduğu gibi ayrıca İbn Abbas'tan da rivayet olunmuştur. Ebu Şeyh'in Said bin Cübeyr'den naklettiğine göre o, İbn Abbas'a bu surenin ne zaman indiğini sorunca İbn Abbas kendisine *«Bu, Bedir suresidir»*. (Başka bir rivayette: Bu, Bedir hakkında inen bir suredir) demiştir.

Bazı müfessirler bu surenin 30. ayeti müstesna Medine'de indiğini, 30. ayetin ise Mekkî olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş Mukatil'den gelen bir rivayet ile teyid edilmeye çalışılmışsa da reddedilmiştir. Çünkü İbn Abbas'tan 30. ayetin Medine'de nazil olduğuna dair sahih bir rivayet gelmiştir.

Bazıları ise *«Ey Peygamber! Allah sana yeter (...)»* ayeti müstesna diğerleri Medenîdir, demişlerdir. Nitekim Kadı İbn'ul-Arabi bu görüşü desteklemiştir. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre o, *«Bu ayet Hz. Ömer müslüman olduğunda nazil olmuştur»* demiştir. (Bezzar).

Enfal suresi Şamlıların sayımına göre 77, Basra ve Hicazlıların sayımına göre 76, Kufelilerin sayımına göreyse 75 ayettir.

Enfal suresi ile A'raf suresi arasındaki ilişki şudur: A'raf suresinde nasıl marufun emredilmesiyle ilgili ayet varsa Enfal'de de bu türlü birçok emir vardır. A'raf'ta peygamberlerin kavimleriyle aralarında geçen olaylara nasıl yer verilmişse Enfal suresinde de Hz. Peygamber (s.a) ile kavmi arasında cereyan eden olayla-

ra yer verilmiştir. Ayrıca A'raf suresinde Firavun ve efradı ile benzerlerinin olayları ve başlarına gelenler ayrıntılı bir şekilde anlatılmış, ama Enfal suresinde daha kısa ve kapalı bir şekilde beyan edilmiştir. Bundan başka A'raf suresinde kafirlerin Kur'an hakkındaki çirkin iddialarına da yer verilmiştir.

İbn Abbas'ın sorusu ile Hz. Osman'ın buna verdiği cevab bu konuda hüccet olmadığı gibi İmam Suyuti'nin sureler arasındaki münasebetler bağlamında ortaya koyduğu ilk yaklaşım, zahire uygun değildir. Çünkü İbn Abbas'ın sorusundan anlaşıldığına göre *«besmele»*nin Tevbe suresinin başına konmayışı ictihadîdir. Oysa bunun tam tersinden istifade edilmektedir. Yunus suresinin yedi uzun surenin sonuncusu olduğunun söylenmesi hakkında da ittifak edilmiş değildir. Aksine bu sadece Mücahid ve İbn Cerir'in görüşüdür. Ayrıca bir de İbn Abbas'tan gelen bir rivayet vardır. Hakim'in naklettiği bir başka rivayette uzun surelerin yedincisi olarak Kehf suresi gösterilmiştir. Suyuti'nin *«Itkan»*ında belirttiğine göre bir cemaat uzun surelerin birincisinin Bakara, yedincisinin de Tevbe suresi olduğunu söylemiştir. İbn'ul-Esir, *«Nihaye»* sinde bu husus üzerinde durmuştur. Firuzabadi'nin *«Kamus»*unda zikrettiğine göre bir grup da Enfal ile Tevbe surelerinin bir sure olduğunu ve uzun surelerin yedincisini teşkil ettiklerini öne sürmüştür. (1)

(1) *«Sana enfal (ganimet malların)dan sorarlar...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Enfal, *«nefl»*in çoğuludur ve ziyade, fazlalık, anlamındadır. Burada ise ganimet anlamında kullanılmıştır. Bununla müminlerin imamının savaşçılara ganimetteki paylarından vermek üzere

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 158-159.

vaadettiği fazlalık kastedilmiştir. Mesela imamın *«Düşmanın silahı, atı, elbiseleri ve toprakları onu öldüren kimsenindir»* veya *«Şöyle şöyle yapana ganimetten fazla olarak şu kadar verilecektir»* demesi gibi.

Savaş alanında yararlı bir harekette bulunan kimseye imam tarafından verilen ödülün adıdır, Enfal. Ganimete de «Enfal» denilmesinin nedeni, Allah Teâlâ'nın vücubiyet olmaksızın onu müslümanlara vermesidir.

İmam, «Ganimete *'enfal'* denir. Zira müslümanlar ganimet almaları nedeniyle diğer ümmetlerden üstün tutulmuşlardır. Ganimet daha önceki ümmetlere helal değildi» demiştir. Nitekim bir hadiste ganimetin önceki ümmetlere haram olduğu ve Allah Teâlâ'nın onu bu ümmete ihsan ettiği bildirilmiştir.

Bazıları da ganimete *«enfal»* denilmesi, cihadın asıl, meşruiyyet sebebinden fazla bir şey olması dolayısıyladır, demişlerdir. Çünkü cihadın asıl meşruiyyet sebebi, Allah'ın kelimesini, İslâm'ın mahremiyyetini ve topraklarını korumaktır. Ganimete gelince, işte o tüm bunlardan fazla olarak Allah tarafından müslümanlara verilmiştir.

Enfal ile ganimetlerin kastedildiği şeklindeki görüş İbn Abbas, Mücahid, Katade, Dahhak ve İbn Zeyd'den rivayet edilmiş ve bunu sahabeden başkaları da nakletmiştir.

«Sorarlar» ile onların bilgi almak için sordukları kastedilmiştir. Nitekim müfessirlerden bir grup da bunu böyle yorumlamıştır.

a) İmam Ahmed'e göre, Tevbe suresinde *«besmele»* yoktur. O, tamamlayıcısı ve devamı olması amacıyla Enfal suresinden sonra konulmuştur. Bu yüzden seleften bir grub; *«onların ikisi bir suredir»* demişlerdir.

b) Tevbe suresi uzun olduğundan dolayı, Enfal suresinin hemen sonrasına konmuştur. Çünkü daha önce geçen altı sureden sonra, en uzun sure Tevbe'dir. Bu da onun Enfal suresinin arkasına konması için yeter bir sebeptir.

c) Şayet Ubey bin Ka'b'ın mushafında olduğu gibi, Enfal ve Tevbe sureleri tehir edilip Yunus suresi onlardan önceye konulup, Tevbe'den sonra da Hud suresi getirilseydi ve en sonunda da bunun yedi uzun surenin ardısıra gelmesi için yapıldığı iddia edilseydi; işte o zaman Yunus suresine en uygun olanı kendisinden sonraki beş sure ile beraber gelmek olacaktı. Çünkü Yunus suresi sözkonusu beş sureyle peygamber kıssalarını içermek, *«elif lam ra»* ile başlamak, *«el-Kitab»* kelimesini ihtiva etmek ve ayrıca Hicret'ten önce nazil olmak bakımından ortak özellikler taşımaktadır.

İmam Suyuti, bunları zikrettikten sonra şöyle demiştir: «İbn Mesud kendi müshafında, sırasıyla Bakara, Nisa, Alu İmran, A'raf, En'am, Maide ve son olarak da Yunus suresini getirmekle yedi uzun sureyi dikkate alarak en uzun olanını en öne koymuş ve ardından *«yüzlük»* denilen sureleri getirmiştir. Yine sırasıyla Tevbe, Nahl, Hud, Yusuf, Kehf surelerini koymuştur. Böylece en uzun sureyi öne alırken Enfal suresini Nur suresinden sonra getirmiştir. Enfal ile Nur suresinin İbn Mesud mushafında yan yana gelmesi, her ikisinin de Medenî yani Hicret'ten sonra nazil olmaları nedeniyledir. İkisi de ahkâm ayetlerini içermektedir. Nur suresinde, *«Sizden iman edip salih amel işleyenlere Allah, kendilerini yeryüzünde halife kılacağını vaadetmektedir.»* ayeti bulunmasına karşın Enfal suresinde de *«Hatırlayın o zamanı ki sizler* (sayıca) *azdınız. Yeryüzünde eziliyordunuz (...)» ayeti* vardır. Bu iki ayet arasındaki alâka birincisinin va'dı içermesi, ikincisinin de bunu zikretmesi bakımından apaçıktır.

Alusi, Suyuti'nin yukardaki görüşlerini böylece naklettikten

sonra ardından şunları ekliyor: Onun Enfal Suresinin buraya konulmasının tevkifî olmadığını söylemesi, oldukça uzak bir ihtimaldir. Nitekim bu, daha önceki mukaddimede İbn Abbas'ın sorusundan ve Hz. Osman'ın cevabından da anlaşılmaktadır.

«Sorarlar» ibaresinin hangi mânâlara geldiğinden daha önce kısaca bahsedilmişti. Bir grup müfessire göre, bununla bilgi almak kastedilmiştir. Nitekim *«an» harf-i* ceri ile tadiye olunması da bunu desteklemektedir. Ancak asıl olan tevile başvurmamaktır. Ayrıca nüzul sebebi sayılan ve Ahmed bin Hanbel tarafından Ubade bin Samit'ten rivayet edilen şu hadis de bunu teyid etmektedir: *«Müslümanlar Bedir ganimetleri hakkında ihtilafa düşerek Hz. Peygamber'e ganimetin nasıl paylaştırılacağını, Ensar'a mı, muhacirlere mi yoksa hepsine mi verileceğini sormuşlar ve bunun üzerine ayet nazil olmuştur.»*

Bazı müfessirler de *«sana sorarlar»* ifadesinin *«Senden isterler»* anlamına geldiğini, Enfal ile savaşçılara paylarından fazla olarak verilen bölümün kastedildiğini ve ayetin nüzul sebebinin de zikredilenden başka olduğunu öne sürmüşlerdir.

Abdurrezzak (Musennef'inde) ve ayrıca Abd bin Humeyd ile İbn Merduveyh, İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: «Hz. Peygamber (s.a) Bedir gününde, *'Bir kâfir öldürene şöyle şöyle, bir esir getirene de şöyle şöyle mükâfatlar var'* diye buyurur. Daha sonra Ebu'l-Bişr bin Amr el-Ensarî iki esir getirerek *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bize va'dde bulunmuştun»* der. Bunun üzerine ayağa kalkan Sa'd bin Ubade'nin *«Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer va'dettiğini bu adamlara verirsen ashabına hiçbir şey kalmaz. Biz ecir istemediğimizden veya düşmandan korktuğumuzdan değil seni korumak ve düşmanın arkadan gelip sana zarar vermesini önlemek için geride kaldık»* demesi üzerine sahabe arasında tartışma başlar ve bu ayet nazil olur.

Ayeti bu şekilde yorumlayanlar *«an»* harf-i cer'inin zaid oldu-

ğunu söylemişlerdir. Delil olarak da İbn Mesud, Sad bin Ebi Vakkas, Hz. Hüseyin, İmam Zeyd, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer-i Sadık ve Talha bin Musref'in «*an*»sız okuduklarını öne sürmüşlerdir. Ancak bu iddia şu şekilde cevablandırılabilir: Bu mesele hazf-u isal(*) kabilindendir. Başka bir kıraatta sakıt olduğunu öne sürerek mütevatir kıraatte sabit olan «*an*»ın zaid olduğunu söylemek, mütevatır kıraatta sabit olduğu için, başka kıraatta onun mukadder olduğunu söylemekten daha evla değildir. Hatta bazı müfessirler «*An*'ı iskat eden kıraati, «*an*»ın manen irade edilmesine hamletmek daha uygundur. Zira harfi, zahirde hazfedip manen irade etmek onu tekid için zaid kılmaktan daha kolaydır» demişlerdir. Fakat «*an*»ın zaid olduğuna dair bu açıklama, «*De ki: Ganimetler Allah'ın ve Rasûl'ündür*» cevabına ters düşer. Çünkü bu cevab ile bu işin sorumluluk ve hükmünün Allah'a ve Rasûlün'e verilmesi kastedilmiştir. Peygamber, ganimetleri Allah'ın emrettiği gibi paylaştırır ve hiç kimse buna müdahele edemez. Zira hükmün temeli «*Sormak istemek anlamındadır*» görüşüdür. Eğer başta sormak, istemek anlamında olsaydı, «*De ki: Ganimetler Allah'ın ve Rasûl'ündür*» cümlesi ona cevab olmazdı. Çünkü onlara şart koşulan hükmün Allah ve Resûl'e tahsis edilmesi Hz. Peygamber'in onlara bundan vermesine ters düşmemekle, aksine bunu tesbit etmektedir. Onlar şartın gerektirdiği şekilde, Hz. Peygamber'den (s.a) isterler. Bu şart da peygamberden Allah'ın izniyle sadır olmuştur.

Sa'd bin Ebi Vakkas'tan şöyle rivayet edilmiştir: «Bedir gününde kardeşim Umeyr şehid edildi ve ben de onun intikamını almak için Said bin As'ı öldürdüm. Said'in kılıcını aldım. Hoşuma gitmişti. Bu yüzden Rasûlüllaha giderek «*Allah bana fırsat vermek*

(*) Bu terim gramatik bir terimdir. Yani Cer harfi düşürülür onun mecruru direk daha önceki fiile meful [nesne] olur. Böylece konumuz olan «Yeseluneke ânilenfali» ayeti, «Yeselunekel-Enfale» tarzında okunur.

Hazf: Harf-i Cer'in düşmesi, isalde; mecrur'un daha önceki kelimeye bağlanması demektir.

suretiyle göğsümü, müşriklerin kininden şifaya kavuşturdu. (İntikamımı almış oldum). Bana bu kılıcı hibe et» dedim. O da *«Bu kılıç ne benim ne de senindir. Onu ganimet mallarının arasına koy»* diye cevab verdi. Ben de dediğini yaptım. İçimde Allah'tan başkasının bilemeyeceği bir kinle doluydum. Bu yüzden kardeşimin öldürülmesinden (dolayı zaten üzgün iken) öldürdüğüm kişiden aldığım kılıcın elimden gitmesine çok içerlemiştim. Oradan biraz uzaklaşmıştım ki Enfal suresi nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a), *«Ey Sa'd! Benden kılıç istediğinde o benim değildi. (O yüzden vermedim). Ama şimdi benim oldu, git o kılıcı al»* dedi.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Bedir günü Hz. Peygamber (s.a) *«Bir düşman öldürene veya bir esir getirene şu şu mükâfatlar vardır»* dedi. Yaşlı sahabiler sancakların altında ve Hz. Peygamber'in yanında durmuşlar, gençler ise kafirleri öldürmeye, ganimetleri almaya koşmuşlardı. Bunun üzerine yaşlı olanlar, gençlere : *«Bizi de kendinize ortak yapın. Çünkü biz sizin arkanızdaydık. Şayet sizlere bir şey olsaydı (kaçsaydınız) veya bir zafiyet gösterseydiniz, bize sığınacaktınız»* dediler. Ve meseleyi gidip Hz. Peygamber'e aktardılar. Hz. Peygamber de (s.a) ganimetleri onlar arasında eşit bir şekilde paylaştırdı. (İbn Ebi Şeybe, Ebu Davud, Nesei, İbn Cerir, İbn'ul-Munzir, İbn Hibban, Ebu Şeyh, Beyhaki ve Hakim)

Ebu Umame'den rivayet olunduğuna göre o, Ubade bin Samit'ten *«Enfal»*in ne anlama geldiğini sorar. Hz. Ubade ise şöyle cevab verir: *«Bu ayet Bedir ashabı hakkında nazil olmuştur. Biz ganimet konusunda ihtilaf etmiştik ve o hususta ahlâkımız kötüleşmişti. Allah Teâlâ bu ayetle, ganimeti elimizden alıp Rasûlü'ne teslim etti. Rasûlü de ganimetleri müslümanlar arasında eşit bir şekilde paylaştırdı.»* (İmam Ahmed, Abd bin Humeyd, İbn Cerir, Ebu Şeyh, İbn Merduveyh, Hakim ve Beyhaki)

Tüm bu rivayetler cezalandırmanın daha önce olduğuna delâlet eder.

Hatib Şirbinî tefsirinde şunları söylemektedir: Müfessirlerin çoğu bu ayetin sebebi nuzulü olarak Bedir ganimetleri üzerinde sahabenin ihtilaf etmiş olmasını ve ganimetlerin nasıl paylaştırılacağı hususunda ortaya çıkan anlaşmazlığı göstermiştir. Yani gençler fiilen savaştıkları için ganimetin kendi hakları olduğunu, ihtiyarlar ise arkada bulunduklarını; zira kaçmaları halinde onların kendilerine sığınacaklarını, bu yüzden de kendilerinin de ganimette hakları olduğunu söyleyerek ihtilaf ettiler ve bu ayet nazil oldu.

Bazı rivayetlere göre, bu ayet müşriklerden müslümanlara savaş olmaksızın ele geçen köle, cariye ve ticarî mallar hakkında nazil olmuştur. Yani savaş olmaksızın müşriklerden alınan bu tür şeylerde Hz. Peygamber dilediği şekilde davranır, dilediği yere verirdi.

Bu ayetin nesh olup olmadığı hususunda da ihtilaf edilmiştir. Mücahid ve İkrime'ye göre bu ayet mensuhtur. Onu nesheden ise *«Biliniz ki ganimet olarak elde ettiğiniz şeylerin beşte biri Allah ve Rasûlün'ündür.»* ayetidir. Yani ganimetler o gün Hz. Peygamber'in olmuş ve Allah onu sonra beşte bir ayetiyle neshetmiştir.

Bazıları da bu ayetin bir yönden nâsih, bir yönden de mensuh olduğunu öne sürmüşlerdir. Şöyle ki: Ganimetler daha önceki ümmetlere, önceki peygamberlerin şeriatlarında haramdı. Bu ayetle Allah Teâlâ ganimetleri Ümmet-i Muhammed'e helal kıldığı için önceki peygamberlerin bu konudaki şeriatlarını nesh etmiş oldu. Daha sonra da *«beşte bir»* hükmüyle bu ayet nesholundu.

Zeyd bin Eslem, «Bu ayet sabittir, neshedilmemiştir. Ayet ganimetlerin Allah'ın ve Rasûlü'nün olduğuna ve Hz. Peygamber'in (s.a) onları Allah'ın emrettiği yerlere sarfedeceğine işaret etmektedir. Nitekim Allah Teala, *«Bilin ki ganimet olarak ele geçirdiklerinizden beşte biri muhakkak Allah'ın ve Rasûlü'nündür.»* aye-

tiyle ganimetlerin nerelere sarfedileceğini beyan etmiştir» demektedir.

Allah ile Peygamber'in bir arada zikredilmesinin nedeni sorulabilir: Bunun nedeni ganimetin hükmünün Allah'a ve yine O'nun emriyle Hz. Peygamber'e mahsus olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a) ganimeti Allah'ın hikmeti gereğince paylaştırır, O'nun emrini uygular ve bu hususta hiç kimsenin görüşüne başvurmaz. (1)

Fahruddin Razi, «*enfal*» ile ganimetlerin, ganimetler ile de kafirlerden ele geçirilen malların kastedildiğini söyler. Enfal ile başka anlamların kastedilmiş olması ihtimal dahilinde ise onun ganimet anlamına geldiği birkaç yönden sabittir:

1) Hz. Peygamber (s.a) Bedir Günü'nde ganimet olarak elde ettiğini orada hazır bulunanlara ve bulunmayanlara da paylaştırmıştır. Üçü muhacirler'den, beşi de ensardan olmak üzere orada hazır bulunmayan sekiz kişi vardı. Muhacirlerden biri Hz. Osman'dı. Hanımı —ki aynı zamanda Hz. Peygamber'in kızıydı— hasta olduğundan Medine'de bırakılmıştı. Diğer ikisi de Talha ile Said bin Zeyd'di. Hz. Peygamber onları Kureyş kervanı hakkında bilgi toplamaları maksadıyla Şam tarafına göndermişti. Ensar'dan olan beş kişiye gelince, birincisi Hz. Peygamber'in (s.a) Medine'ye vali olarak tayin ettiği Ebu Lübabe, ikincisi yine Hz. Peygamber'in El-Aliye'ye idareci olarak tayin ettiği Asım, üçüncüsü Hz. Peygamber'in Er-Rehava'dan hakkında kulağına bilgiler gelen Amr bin Avf'a elçi olarak gönderdiği Hars bin Hatib, dördüncüsü Er-Ravaha'da hastalandığı için Bedir'e katılamayan Hars bin Simme, beşincisi de Havat bin Cübeyr'dir. İşte bu kimseler Bedir'de bulunmadıkları halde Hz. Peygamber kendilerine ganimetten pay vermiştir. Onların dışındaki sahabilerin arasında münazaa olması üzerine mezkur ayet inmiştir.

(1) Hatib Şirbini, Es Sirac'ul-Münir, cilt: 1, sh: 551 - 552.

2) Enfal'in ganimet dışında başka bir anlama delâlet etmesi ihtimaline gelince, bu konuda birçok görüş öne sürülmüştür:

a) İbn Abbas'a göre, enfal ile müslümanların müşriklerden savaş olmaksızın ele geçirdikleri hayvanlar, köleler ve ticari mallar kastedilmiştir. Onun hükmü Hz. Peygamber'e aittir. O, dilediği yere bunları dağıtabilir.

b) Enfal ile Allah'ın humus ehline verdiği beşte bir kastedilmiştir. Bu görüş Mücahid'e aittir. O; *«Humsun (beşte birin) sorulması üzerine bu ayet nazil olmuştur»* demektedir.

c) Enfal ile öldürülen düşmandan alınan silah, para ve elbise kastedilmiştir. Bu savaşa teşvik maksadıyla askerlere ganimetteki paylarından fazla olarak verilir. Mesela İmam, *«Kim bir düşman öldürürse ondan ele geçirdiği mallar kendisinindir»* veya bir müfrezeye *«Ele geçirdiklerinizin hepsi veya yarısı ya da üçte biri, dörtte biri v.s sizindir»* diyebilir. Bu beşte bir, ikinci defa beşe taksim olunamaz.

Ayet yukardaki tüm şekillerde yorumlanabilir. Birini diğerine tercih etmemizi sağlayacak bir delil yoktur. Şayet haberlerde bu ihtimallerden birini açıkça destekleyen bir karine varsa onunla hükmedilir. Aksi takdirde hepsi de muhtemeldir. Bunların her birinin olduğu gibi hepsinin birden kastedilmesi mümkündür. Aralarında herhangi bir tenakuz veya bir çelişki yoktur. Zihne en yakını, bununla Peygamber'in (s.a) ganimetin elde edilmesinden önce veya sonra, ganimetin tümünden başkalarına tayin ettiği payın kastedilmesidir. Bu onun için caizdir ve tıpkı savaşın başında veyahut döğüş anında birisinin, var gücüyle çaba harcaması için katile öldürdüğü kimsenin üzerindekileri vermeyi veya orada bulunanlardan bazılarına kendine ait beşte birden bir kısmını vadettiği gibi o da sahabileri böylece cihada teşvik, nefislerini takdirde *«De ki: Ganimetler Allah'ın ve Rasûl'ündür»* ayetiyle müca-

hidlerin haklarından fazla olan mallar kastedilmiş olmaktadır. (1)

Alimler «*enfal*»in mahiyeti ve nereden verileceği hususunda dört görüş öne sürmüşlerdir:

1) Enfal, kafirlerden müslümanlara kaçan hayvanlar, köleler veyahut savaş olmaksızın müşriklerden ele geçen mallardır. Yani enfal buralardan verilir.

2) Enfal, ganimetin beşte birinden (humş) sağlanır.

3) Humş'un, humsu (beşte birin beşte biri) ile karşılanır.

4) Ganimetin aslından alınır. İmam dilediği şekilde ganimetten dilediği kadar alır ve dilediğine verir. İmam Malik, enfal'in İmam'ın (devlet başkanının) ictihadına dayanarak beşte birden vermiş olduğu mallar olduğunu, geri kalan beşte dört hakkında ise bir nefyin bulunmadığını söylemektedir. O buna, ganimetin aslından nefl verilmeyeceğini, zira neflin sahibinin savaşçılar olduğunun bilindiğini, İmam'ın ise beşte birden vermesinin kendi içtihadına bağlı olduğunu eklemektedir. Beşte birin ehli ise bilinmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a), «*Allah'ın size ganimet olarak verdiği malda, benim beşte birden başka hakkım yoktur. Beşte bir ise size yeniden geri dönmüştür*» buyurmuştur. Dolayısıyla nefl'de Hz. Peygamber'in (s.a) dışında başkasının hakkının olması mümkün değildir. O da zaten beşte birdir. İmam Malik'in mezhebinde tercih edilen görüş budur. Başka bir rivayette de beşte birin beşte birinden nefl'in verilebileceği nakledilmiştir ki bu Said bin Museyyeb, İmam Şafii ve İmam Hanife'nin görüşüdür.

İhtilaf İbn Ömer hadisinden neşet etmektedir. İmam Malik bu hadisi şöyle rivayet ediyor: «*Hz. Peygamber (s.a) Necid tarafına bir askerî müfreze gönderdi. Onlar birçok deveyi ganimet ola-*

(1) Fahreddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 1, sh: 551 - 552.

rak getirdiler ve paylarına onikişer veya onbirer deve düştü. Onlara nafile olarak birer deve daha verildi.» İmam Malik hadisi, görüldüğü gibi sayı bakımından şüpheli olarak (onbirer veya onikişer şeklinde) rivayet etmiştir. Bu şüphe Yahya'nın İmam Malikten olan rivayetinde vardır. Velid bin Müslim dışında Muvatta'ın diğer ravileri bu konuda Yahya'ya tabi olmuşlardır. O, İmam Malik ve İbn Ömer kanalıyla şöyle rivayet ediyor: *«Onların paylarına onikişer deve düştü ve ayrıca onlara nafile olarak birer deve daha verildi.»* Görüldüğü gibi bu rivayette *«onikişer»* veya *«onbirer»* şeklinde şüpheli bir ibare yoktur. Yine Velid bin Müslim, Hatem bin Nafi, Şuayb, Nafi ve İbn Ömer kanalıyla şöyle bir rivayette bulunmaktadır: *«Hz. Peygamber (s.a) bir askerî birlik içerisinde beni de Necid'e gönderdi.»* Velid'in rivayetinde bu birlikteki asker sayısı 4.000'dir. Aralarından bir müfreze ayrılıp gider. *«İçlerinde ben de vardım»* diyor İbn Ömer. Askerlerinin her birinin payına on iki deve düşer. Ancak müfrezedekilere nafile olarak birer deve daha verilir. Böylece onların payları onüçer deve olmuş olur. (Ebu Davud). İşte *«enfal»*in humus'tan verildiğini söyleyenler bu hadisle istidlal etmişlerdir. Bunun açıklaması şu şekildedir: Şayet bu müfreze on kişi kabul edilirse yüzelli deve ganimet ele geçirilmiş demektir. Yüzelli'nin beşte biri otuz deve eder ve geriye yüz yirmi deve kalır. Bu on kişi arasında taksim edildiği zaman her birine onikişer deve düşer. Sonra da kendilerine hums'tan (otuz deve içinden) birer deve daha verilir. Çünkü otuzun beşte biri on etmez. On kişi için sonucun bu olduğu bilindikten sonra yüz kişi, bin kişi ve daha fazlası için de ne olduğu bilinir.

Enfal'in, hums'un humus'undan verileceğini öne sürenler şöyle demişlerdir: Orada develerin dışında, elbiseler ve satılacak ticari malların da olması mümkündür. Kendisine verilecek deve kalmayan kimselere devenin değeri ölçüsünde o mallardan verilmiştir. Bunu Müslim'deki bir hadis desteklemektedir: *«Biz ganimet olarak deve ve koyunlar ele geçirdik.»* Görüldüğü gibi ganimet içinde develerin dışında koyunlar da bulunmaktadır. İbn İs-

hak bu hadis ile ilgili olarak Emir'in ganimetin paylaştırılmasından önce «*Enfal*»i onlara verdiğini öne sürmektedir. Bu, enfal'in ganimetin aslından verilmiş olmasını gerektirir. Dolayısıyla da İmam Malik'in görüşünün aksinedir. Ebu Ömer bu görüşü, onu öne sürenlerin hadis hafızları olması nedeniyle daha tercihe şayan bulmaktadır.

Mekhul ve Evzai, ganimetin üçte birinden fazlasının nefl olarak verilemeyeceği görüşündedir. Bu ayni zamanda cumhuru ulemanın da görüşüdür. Evzai, savaşçılara ganimetin üçte birinden fazlasının va'dedilmesi durumunda, va'din yerine getirilmesi ve bunun ganimetin beşte birinden ayrılıp verilmesi gerektiğini söylemiştir.

İbn Ömer hadisinin delâlet etmesinden anlaşıldığına göre, ordudan ayrılan bir müfrezenin elde etmiş olduğu bir ganimet üzerinde ordunun tüm fertleri ortaktır. Bu, Şuayb'ın Nafi'den rivayet ettiği hadisten başka bir yerde zikredilmemiş bir mesele ve hükümdür. Bu hususta alimler ihtilaf etmemişlerdir.

İmam'ın savaş öncesi «*Kaleyi yıkana şu kadar, falan yere ulaşabilene şu kadar, birini öldürene şu kadar, bir esir getirene şu kadar verilebilir*» v.s kabilinden teşviklerde bulunması hususunda ihtilaf edilmiştir. İmam Malik'e göre bu mensuhtur. Zira bu takdirde dünya uğrunda şavaşılmış olmaktadır. Dünya uğrunda savaşmak ise caiz değildir. Ancak İmam Sevri'ye göre caizdir. Nitekim bu görüşü destekleyen bir merfu hadis İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir: «*Hz. Peygamber (s.a) Bedir Günü, 'Bir kafir öldürene şu vardır, bir esir getirene şu vardır' demiştir.*»

Yine İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a), «*Kim şöyle şöyle yapar, şöyle şöyle bir yere ulaşabilirse ona şu kadar vardır*» diye buyurur. Bunun üzerine gençler savaş meydanına hızla dalarlar, yaşlılar da sancaklar ile birlikte

geride kalırlar. Savaş zaferle sona erince, gençler gelip kendilerine vaadedilen şeyleri isterler. Yaşlılar ise kendilerine *'Onu tamamen alıp bizi mahrum bırakmayın, zira biz de sizler için arkada bekledik'* derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da *«Aranızdaki (anlaşmazlığı) düzeltin»* ayetini indirir. (İsmail bin İshak'tan da rivayet edilmiştir.)

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre O, Şam'a gitmek niyetinde olan Abdullah oğlu Cerir el-Beceli, kabilesi ile beraber geldiğinde, ona, *«Kûfe'ye gidip de hums'tan sonra ganimetin üçte birini almak istiyor musun? Her araziden ve esirden bunu alacaksın»* demiştir. Şam fakihleri bununla istidlal etmişlerdir. Evzai, Mekhul, İbn Hayyeve ve diğerleri de bu görüşü desteklemişlerdir. Onlara göre hums ganimetin tümündendir. Nefl ise beşte birden sonradır. Bunun sonrasında ganimetler ordu arasında paylaştırılır. İshak bin Rahuveyh, İmam Ahmed ve Ebu Ubeyde bu görüştedir. Ebu Ubeyde ayrıca *«Bugün insanlar, ganimette beşte bir almazdan önce nefl'in olmadığı kanaatindedir»* demiştir. İmam Malik, bir devlet başkanına herhangi bir müfrezeye, *«Gidin, ele geçirdiğinizin üçte biri sizindir»* demesinin caiz olmadığı görüşündedir. O aslında başda böyle demenin caiz olmadığını söylemek istemiştir. Buna rağmen eğer bırakırsa geçerli olur ve geri kalanda da onların payları vardır. (1)

İSLAMDA KÜFÜRLEŞMENİN HÜKMÜ

«Allah'tan sakının, aranızdaki anlaşmazlığı düzeltin» ifadesinin tefsirinde Süddi, buna *«birbirinize sövmeyin»* anlamı vermektedir. İbn Kesir bunu naklettikten sonra Hafız Ebu Ya'la'nın Müsned'inde rivayet ettiği bir hadisi zikretmektedir: «Bir defasında Hz. Peygamber'in (s.a) otururken güldüğünü gördük. Öyle güldü ki mübarek dişleri göründü. Ömer: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Anam*

(1) Kurtubi, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 7, sh: 362-364.

babam sana feda olsun. Seni (bu kadar) güldüren nedir? diye sordu. Hz. Peygamber (s.a), *«Beni güldüren ümmetimden iki kişidir. İzzet sahibi olan Allah'ın huzurunda diz çöktüklerinde biri, 'Ey Rabbim! Senin için bana yapılan zulmün intikamını şu kardeşimden al' der. Allah Teâlâ da o kimseye 'Bunun zulmünü ver'* deyince, *o, 'Ya Rabbi! Benim hasenatımdan başka bir şeyim kalmadı ki vereyim?' der. Alacaklı, 'Ey Rabbim! O halde onun yerine benim günahlarımdan alsın'* der. (Ravi bu sırada Hz. Peygamber'in gözyaşlarının akıp ağlamaya başladığını ve *'Kuşkusuz insanlar, kendilerinin yerine günahlarını yüklenenlere muhtaç olur'* dediğini söylemektedir). Allah Teâlâ bunun üzerine hakkını isteyen kuluna, *'Başını kaldır da cennetlere bir bak'* der. O da bir bakar ve *'Ey Rabbim! Ben gümüşten yapılmış köşkler, altınlarla ve incilerle süslenmiş şehirler görüyorum. Onlar hangi peygamber, hangi sıddık ve hangi şehidler içindir?'* der. Allah Teâlâ da *'Bunların karşılığını kim verirse onun içindir'* deyince, kul, *'Ey Rabbim! Onun karşılığını kim verebilir ki?'* der. Allah, *'Sen verebilirsin'* der. Kul onun karşılığını sorunca Allah Teâlâ da *'Kardeşini affetmendir'* diye cevab verir. Kul, *'Ey Rabbim! Ben onu affettim'* der. Allah Teâlâ da *'O halde kardeşinin elinden tut ve ikiniz de cennete girin'* der.» Hz. Peygamber daha sonra şöyle dedi: *«Allah'tan korkun. Aranızdaki (anlaşmazlığı) düzeltin. Kuşkusuz Allah müminleri kıyamet gününde barıştıracaktır.»*

(2-3) *«Müminler ancak o kimselerdir ki...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Ali bin Ebî Talha, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmektedir: Münafıkların kalblerine Allah'ın zikrinden hiçbir şey girmez. Allah'ın farzları eda edildiğinde, onlar Allah'ın ayetlerinden hiçbir şeye iman etmezler. Allah'a tevekkül etmezler. Ortada olmadıkları

zaman namaz kılmazlar. Zekât vermezler. Böylece Allah, onların mümin olmadıklarını belirtmektedir. Daha sonra da bu ayette müminlerin özelliklerini belirtmiştir. *«Müminler farzları eda ederler. Allah'ın ayetleri kendilerine okunduğunda imanları artar, Rablerinden başka kimseden bir şey ummazlar.»*

Mücahid, *«vecilet»* fiilini korkma, ürperme anlamında yorumlamıştır. Süddi ve bazı müfessirler, bunun müminlerin sıfatlarından olduğunu söylemişlerdir. Mümin kimsenin kalbi Allah anıldığında ürperir ve böylece O'nun emirlerine uyar, yasaklarını terkeder. Nitekim Allah Teala, başka bir ayette *«Onlar bir kötülük işlediklerinde veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı anarlar, günahlarının bağışlanmasını isterler. Allah'tan başka günahları affedecek kim vardır? Yaptıkları günahlar üzerinde bile bile ısrar etmezler.»* Bir diğer ayette de *«Rabbinden korkan ve kendini hevaya uymaktan meneden bir kimseye gelince cennet muhakkak onun için bir sığınaktır»* buyurmaktadır. Süfyan'us-Sevri, «Süddi'nin bu ayet hakkında, *'Bu öyle bir kimsedir ki zulmü veya başka bir günahı işlemek istediğinde, kendisine Allah'tan kork denilir. O da korkarak yapmak istediği şeyden vazgeçer'* dediğini işittim» demektedir.

İMANIN ARTIP EKSİLMESİ

İmam Buhari ve daha başka imamlar, bu ayet ve benzerleriyle imanın artması ve kalpte fazlalaşması hususunda istidlal etmişlerdir. Nitekim Ümmet'in cumhurunun görüşü de böyledir. Hatta İmam Şafii, İmam Ahmed bin Hanbel, Ebu Ubeyy gibi imamlar bu konuda icma etmişlerdir.

Alusi, Ruh'ul-Meani'de bu ayetin imanın artıp eksildiği görüşünde olan kimselerin delillerinden biri olduğunu, fakihlerin, muhaddis ve kelamcıların çoğunun ve kendisinin de görüşünün bu olduğunu söylemektedir. Nitekim Kur'an ve Sünnet aklen bir mu-

arızı olmaksızın açıkça buna delâlet eder. Hatta bazıları aklen de bunun sahih olduğuna delil getirmişlerdir. Şayet imanın hakikati birbirinden farklı olmazsa, ümmetin sıradan fertlerinin, hatta fısk u fücura dalanların imanıyla, peygamberlerin ve meleklerin imanı birbirine eşit olmuş olur. Bunun lazımı bâtıl olduğundan melzumu da bâtıldır.

İmam Nevevî, bu hususu açıklarken şunları söylemektedir: *«Herkes kendi kalbinden bilir ki iman bazı zamanlarda daha artar, yakîn daha fazlalaşır. İhlas bazı zamanlarda daha fazla olur. İşte tasdik ve marifet, burhanların şümulü ve çokluğu hasebiyledir.»*

İmam Nevevi'ye,, *«Kişinin bunu kabul etmesi halinde şüphe meydana gelir. Şüphe de imandan çıkmaktadır» denilerek* itiraz edilmiştir. O da bu itirazı, yakîn'in mertebelerinin farklı olduğunu, ilm'el-yakîn, hakk'el-yakîn ve ayn'el-yakîn mertebelerinde ne şekkin ne de şüphenin bulunmadığını söyleyerek cevablandırmıştır.

Ebu Hanife ve birçok kelamcı imanın artıp eksilmediğini öne sürmüşlerdir. Bu görüş İmam'ul-Harameyn tarafından da kabul edilmiştir. Onların delili, imanın yakîn mertebesine varan tasdikin ismi olduğu ve böyle bir tasdikde de artmanın, eksilmenin düşünülemeyeceğidir. Tasdik sahibi taat veya günah işlediğinde, tasdiki bozulmaksızın aynı durumda kalır. Şayet iman, azlık-çokluk bakımından farklı taatlerin adı olsaydı (ki el-Kalemisî ve seleften bir grup böyle demiştir) o zaman eksilir-artabilirdi.

Bu ikinci görüşü savunanların delillerinden biri, Ebu'l-Leys Semerkandi'nin tefsirinde Ebu Hüreyre'den rivayet edilen şu hadistir: *«Sakif heyeti Hz. Peygamber'e gelerek, «Ey Allah'ın Rasûlü! İman artar, eksilir mi?» diye sordu. Hz. Peygamber (s.a), «Hayır, iman kalpte tamdır. Onun ziyadesi ve noksanı küfürdür» dedi.»*

Ayrıca bu son görüşün sahipleri, daha öncekilerin ileri sürdükleri ayet ve hadisleri şöyle yorumlamışlardır: İmanın artması, devamlılık ve sabit olmak bakımındadır. Zaman ve saatlerin çokluğu hasebiyledir. Bunun izahı İmam'ul-Haremeyn'nin şu söylediklerinde ifadesini bulmuştur: «Hz. Peygamber'in (s.a) tasdiki daimi olduğundan ve Allah'ın kendisini şüphelerin karışımından mahfuz bulundurduğundan dolayı diğerlerinin tasdikinden daha üstündür. Ayrıca tasdik araz'dır, iki zamanda aynı şahısta bulunamaz. Aksine emsallerinin yenilenmesine bağlıdır. Böylece tasdik ardı ardına oluşur ve Hz. Peygamber (s.a) için imandan birçok mertebeler sabit olabilir. Başkasında ise onların ancak bir kısmı sabit olabilir. Böylece Hz. Peygamber'in imanı diğerlerinin imanından daha fazla olur.»

Ancak İmam'ul-Harameyn'in bu sözlerine, *«Bir şeyin yok olmasından sonra benzerinin oluşması o şeyin artışı demek değildir»* denilerek itiraz edilmiştir. İmam'ul-Harameyn de bu itirazı, *«Kastedilen meydana gelen sayıların artışıdır. Daimiliğin yokluğu, buna ters düşmez»* diyerek cevablamıştır.

İman'ın artışı, iman denilen noktanın artışı hasebiyledir. Sahabe tümüyle iman etmişti. Şeriat tamamlanmamıştı. Hükümler yavaş yavaş inmekteydi. Onlar her yeni gelene iman ederlerdi. Halkın imanının, tafsilatın mülahazası bakımından azlık ve çokluk yönüyle farklı olduğuna şüphe yoktur. Bu ise, sadece Hz. Peygamber'in (s.a) dönemine mahsus değildir. Çünkü başka asırlarda da bunu görme imkânı vardır. Ayrıca imanın artmasından maksat, onun meyvesinin artması, nurunun kalbte ışıldamasıdır. Çünkü imanın nuru taatle artar, günahla eksilir.

İmam'ul-Harameyn'in birinci delilinin cevabı, bizim daha önce söylediklerimizden azade değildir. Ebu'l-Leys'in zikretmiş olduğu ikinci delilin cevabına gelince, o hadis muhaddislere göre asla güvenilir değildir. O hadisin senedinde Ebu Muti'ye kadarki ravi-

ler meçhuldur. Ebu Muti'ye gelince, onun künyesi Hakem bin Abdullah bin Mesleme El-Belhi şeklindedir. Ahmed bin Hanbel, Yahya bin Main, Amr bin Ali bin Fellas, Buhari, Ebu Davud, Hatim Er-Razi, Ebu Hatim Muhammed bin Habban'ul- Bustî, Ukaylî, İbn Adiyy ve Darekutni gibi muhaddisler onu zayıf saymışlardır. Ebu'l-Mahzemi ise (künyesi Yezid bin Süfyan'dır) birçok muhaddis onu zayıf görmüştür. Şu'be bin Hacca onu tamamen bırakmıştır. Neseî ise, onun *«münker»* olduğunu söylemiştir. Şu'be onu hadis uydurmakla suçlayarak *«İki kuruş verseler 70 hadis uydurur»* demiştir. Hz. Peygamber'in (s.a) hadisleriyle ilgilenen bir kimse Ebu'l-Mahzemi'den gelen o sözlerin hiçbir hadiste bulunmadığını bilir. İmam'ul-Harameyn'in zikrettiği görüş, arazlar yenilenmelerine ve iki zamanda aynı şahısta bulunmalarına rağmen zayıftır. Bu mesele pek ihtilaflıdır ve onun ispatı çok zordur.

Onların, *«imanın artışı, kendisine inanılandan dolayıdır»* demeleri zahirin hilafına olmakla birlikte insaf sahiplerine göre buna ihtiyaç da yoktur. *«Onlara insanlar, 'halk size karşı asker toplamış, onlardan korkun' dediklerinde bu onların imanını artırdı.»* (Alu İmran : 173) ayetiyle ilgili onların söyledikleri ise tümüyle kabul edilemez. Çünkü burada insanın kendisiyle hasıl olduğu meşru bir artma olmadığından *«imanın artışı, kendisine inanılandan dolayıdır»* denilemez. İkinci cevabın durumu da ortadadır.

İmam Razi ve (bir görüşe göre) İmam'ul-Haremeyn'in de dahil olduğu bir grup, *«İmanın artıp eksilmesi veya bunların olmaması hususundaki ihtilaf lafzî'dir ve imanın yorumunun bir sonucudur. İmanı tasdik ile tefsir eden kimse, iman artmaz ve eksilmez, der. Fakat imanı tasdikle birlikte amelle tefsir eden kimse, iman artar ve eksilir, der»* demişlerdir. Buhari'nin *«Ben birçok beldede binden fazla alimle görüştüm. Onlardan birinin imanın söz ve amelden ibaret olduğundan artıp eksildiğinden şüphe ettiğini görmedim»* şeklindeki sözü de bu anlamda yorumlanır. İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadis te bu anlamda gelmiştir. «Biz Hz. Peygamber'e *'iman artar eksilir mi?'* diye sorduğumuzda o,

'Evet, iman öyle artar ki sahibini cennete sokar, öyle eksilir ki sahibini cehenneme atar' dedi.»

Alusî, devamla: *«İman, artma-eksilme kabul etmez»* diyen Ebu Hanife'nin mezhebine bazı meselelerde muhalefet etmenin hiçbir zararı yoktur. Çünkü onun aksini ispat eden sayısız deliller mevcuttur. Hakk'a tabi olmak ise her şeyden daha üstündür. Bu tür konularda taklid etmek, avamın işidir» demektedir.

İbn Cerir, İbn Ebi Hatim ve Ebu Şeyh'in Malik bin Enes'ten rivayet ettiklerine göre o, bu ayetteki imanı korku ile yorumlamıştır. Çünkü korku *«iman»*ın bir sonucudur. Ancak bu görüş de zahirin hilafınadır. Öyle ki bu tefsire göre ayet *«Kuşkusuz kamil müminler o kimselerdir ki Allah anıldığında Allah'ın sıfat ve fiillerinde korkuyu gerektiren hiçbir şey olmaksızın onların kalbleri titrer. Onlara bu anlamları içeren ayetler okunduğunda o ürpermeleri daha da artar»* anlamını kazanmaktadır. (1)

«Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler» ifadesiyle onların tüm işlerini başkasına değil sadece Rableri, idarecileri olan Allah'a havale ettikleri kastedilmektedir.

(4) *«İşte gerçek müminler onlardır...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani müminler bu güzel sıfatlara sahip olanlardır. Çünkü onlar mümin olduklarını kesinlikle ispat etmişlerdir. İmanlarına amellerinin faziletlerini de eklemişlerdir.

Haris bin Malik el-Ensarî'den rivayet olunduğuna göre O, Hz. Peygamber'in yanından geçerken Hz. Peygamber kendisine, *«Ey*

(1) Alusî, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 166 - 167.

Haris! Nasıl sabahladın?» diye sorar. O, *«Gerçek mânâda mümin olarak sabahladım, ya Rasûlallah!»* diye cevap verdim, demektedir. Hz. Peygamber de (s.a) ona *«Ne dediğine dikkat et. Kuşkusuz her şeyin bir gerçeği vardır. Senin imanının gerçeği nedir?»* diye sorunca o, şöyle cevab verdiğini söyler : *«Nefsimi dünyadan uzaklaştırdım. Gecemi uykusuz, gündüzümü susuz olarak geçirdim. Sanki cennet ehline bakıyorum, orada birbirlerini ziyaret ediyorlar. Ateşin ehline bakıyorum, orada bağırışıp duruyorlar.»* Bunun üzerine Hz. Peygamber, *«Ey Haris! (Doğru) bildin. Ona sarıl, ey Haris! (Doğru) bildin, ona sarıl, ey Haris! (Doğru) bildin, ona sarıl»* der. (Tabarani)

İMANDA İSTİSNA MESELESİ

Bazı alimler mezkur ayeti delil getirerek *«Hiç kimse gerçekten müminim diye nefsini vasıflandırmamalıdır.»* demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, bununla güzel sıfatlara sahip bir topluluğu vasıflandırmıştır. Bu sıfatlar herkeste olmadığından doğru olanı *«inşaallah müminim»* denmesidir.

Bazıları da bu delili, Sevri'den rivayet edilen bir sözle desteklemişlerdir: *«Gerçekten mümin olduğunu iddia ettikten sonra cennet ehlinden olduğuna şahidlik eden kimse bu ayetin yarısına iman etmiş yarısına da iman etmemiş olur.»* Sevri'nin bu sözü onun mezhebinin istisna yanlısı olduğuna açıkça işaret etmektedir. Nitekim *«inşaallah müminim»* sözü İmam'ın dediği gibi, İbn Mesud'un ve İbn Mesud'a tabi olan sahabe ve tabiinden bir çoğunun görüşüdür. İmam Şafii de bu görüşü savunmuştur. Ayrıca bu görüş İmam Malik ve İmam Ahmed'e de nisbet edilmiştir. İmam Ebu Hanife ise bu görüşe karşı çıkmıştır. Ondan gelen bir rivayete göre Katade'ye, *«İmanda niçin istisna yapıyor, 'inşaallah müminim' diyorsun?»* diye sorduğunda Katade kendisine *«Hz. İbrahim'in «Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur» (Şuara : 82) sözünden dolayı»* diye cevab verir. Bunun üzerine Ebu

Hanife *«Niçin Hz. İbrahim'e, o 'evet' dediğinde uymadın? Çünkü o, kendisine «Sen iman etmedin mi?» diye sorulduğunda «Evet» demişti»* diye mukabele edince, Katade cevab veremez. Razi, Katade Ebu Hanife'ye Hz. İbrahim'in *'evet'* sözünden sonra, *«Kalbim mutmain olsun diye»* sözünün itminanın fazlasını istemek için olduğunu ve imanda istisnanın caiz olduğuna delâlet ettiğini bildirmiştir, demektedir. (1)

Kâşif'te şöyle denilmiştir: «İmanda istisnayı caiz gören kişi, mutlak iman kendisine sorulduğunda caiz, diyor. Fakat, *«Sen kadere iman ettin mi?»* diye sorulduğunda onun *«İnşaallah müminim»* demesi caiz değildir. Zira burada istisnanın hiçbir anlamı yok. Birincisinde ahirette fayda veren kâmil iman kastedildiğinden bereket bakımından Allah'ın dilemesine bağlanmak caiz görülebilir. Çünkü *«inşaallah»* lafzı Arap ve Acemler arasında asıl mânâsından çıkarak örfün istediği anlamda kullanılmaya başlamıştır. Bu bakımdan *«inşaallah» 'Ben imanımdan şüpheliyim'* demektir diyenlerin görüşü hiçbir şekilde muteber değildir. Aksine bu gerekli bir irtibattır. Çünkü asıl sebeb Allah Teâlâ'dır. Bu, işi kuldan Allah'a havale etmek demektir. Bu söz, *«Dileme gaibdir, malum değildir. Bu yüzden imanda şüphe olur»* şeklinde mütalaa edilmemelidir. Çünkü imanda şüpheye düşenin kafir olduğuna dair bir rivayet vardır.

Hasan Basri'den rivayet edilen şu söz ne kadar da güzeldir! Hasan Basri'ye *«Sen mümin misin?»* diye sorulduğunda, o, şöyle der: *«İman iki kısımdır. Şayet Allah'a, meleklerine, kitablarına, peygamberlerine, ahiret gününe, cennet ve cehenneme, haşre olan imanımı soruyorsan, evet ben müminim. Yok eğer sen, «müminler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir» diye başlayan ayetten soruyorsan, vallahi onlardan olup olmadığımı bilmiyorum.»*

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 9, sh: 167.

İşte Hasan Basri'nin bu sözü ve benzerleri, söz konusu ihtilafı, lafzî bir ihtilafa dönüştüren sözlerdir. Müdekkiklerden bir kısmı da ihtilafın lafzî olduğunu söylemişlerdir.

«Rablerinin katında onlar için yüksek mertebeler, mağfiret ve kerim bir rızık vardır.» ifadesinde geçen *«yüksek mertebeler»* hususunda Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis nakletmektedir: *«Cennette yüz derece vardır. Şayet âlemlerin hepsi o yüz derecenin (birinde) bir araya gelse, yine onların hepsini ihata eder».* Yani o kadar şümüllüdür.

Rebi bin Enes'ten şöyle bir rivayet gelmiştir: *«Cennette yetmiş derece vardır. İki derecenin arası tımarlı ve iyi beslenmiş bir atın yetmiş senede ancak katedebileceği kadardır.»*

«Derecatin» kelimesindeki tenvin, tazim ifade eder. Yani büyük dereceler vardır, anlamına gelir. Şayet mevcut dereceler kastediliyorsa, keramet ve yüce makamların onlar için olduğuna işaret edilmektedir. Ebu'l-Beka'ya göre, dereceler *«ecirler»* anlamındadır.

«Mağfiretun» kelimesindeki tenvin de tazim içindir. Yani kullardan sadır olan eksiklikleri içerip de affetiren bir mağfiret vardır.

«Kerim bir rızık» ile cennet nimetlerinden kullara hazırlanan rızıklar kastedilmektedir.

İbn Ebi Hatım, Muhammed bin Herevi'den şöyle rivayet ediyor: *«Allah'ın 'kerim rızık' dediğini işitirsen, bil ki o cennettir.»*

Vahidi'den nakledildiğine göre *«kerim»in* kökü *olan «kerem»* kelimesi umulan ve güzel sayılan her şeyi içermektedir. Bu bakımdan rızkın, kerim ile vasıflandırılması hakiki mânâyı ifade etmektedir.

Bazı müdekkikler *«Kerim bir rızık»* ifadesiyle rızkı verenin *Kerim* olduğuna işaret edilmektedir, demektedirler. Bu noktadan hareketle onu, çokluk ve tükenmemekle yorumlamışlardır. Çünkü *Kerem*, sayıyı çok vermek, verdiğini kesmemektir. Bu takdirde *«ekrem'ul-ekremin»* olan Allah'ın keremi nasıl hesaplanacaktır?

Ayette *«Yüksek mertebeler»in* önce zikredilmesinin sebebi bunların Allah'ın katıksız fazlıyla kullara verileceğindendir. İkinci olarak *«mağfiret»* zikredilmiştir. Zira insanlara göre mağfiret, rızıktan daha önemlidir. Oysa mağfiret de rızık da bir şeyin karşılığında verilmek üzere ortaktırlar. Bunu İbn Ebi Hatim ve Ebu Şeyh'in İbn Zeyd'den rivayet ettikleri şu görüş desteklemektedir: İbn Zeyd, *«Günahların terki ile mağrifet, salih amellerle de kerim bir rızık verilir»* demiştir.

(5) *«Rabbin seni evinden...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayette sözü geçen *«ev»* ile ya Hz. Peygamber'in Medine'deki evi ya da bizzat Medine kastedilmektedir. Çünkü Medine, Hz. Peygamber'in sığınağı olmuştur. Bazıları ise Mekke'nin kastedildiğini söylemişlerse de bu görüş herhangi bir delille desteklenmemiştir.

Ayette *«çıkartma»* fiilinin Allah'a isnad edilmesi Hz. Peygamber'in evinden çıkmasının vahye dayandığını gösterir.

«Rabbin» şeklinde *«Rab»* kelimesinin Hz. Peygamber'e raci olan bir zamire izafe edilmek suretiyle zikredilmesinde de bir letafet vardır. Biraz düşünenlere bu letafet hiç de gizli kalmaz. Ayetin başındaki *«k»* harfi benzerliği (teşbihi) gerektirir, Oysa ayette kendisine benzetilen açıkça zikredilmemiştir. Bu bakımdan tefsirler bunu açıklamada ihtilaf etmişlerdir. İrabında (terkib ve gramerinde) en çok ihtilaf edilen ayetlerden birisi budur.

Bazıları ayetin anlamının ganimet hususunda meydana gelen hoşnutsuzlukların, tıpkı Allah'ın, Hz. Peygamber'i evinden çıkarmasındaki hoşnutsuzluklar gibi olduğuna işaret ettiğini söylemişlerdir. Bazıları da ayetin anlamını *«Aranızdaki (anlaşmazlıkları) düzeltin. Tıpkı Rabbin seni hak için evinden çıkarttığında olduğu gibi»* şeklinde vermişlerdir. Bazıları *«Rabbin seni kesin bir şekilde hak için evinden çıkarttığı gibi, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin»* şeklinde ayete mânâ vermişlerdir. Başkaları da ayetin *«Rabbin seni evinden hak için çıkarttığı gibi onlar da bir tevekkül ile Allah'a tevekkül ederler»* anlamına geldiğini öne sürmüşlerdir. Bazıları ise ayeti *«Rabbin seni evinden hak için çıkarttığı gibi onlar sabit bir şekilde hoşnud değillerdir.»* şeklinde yorumlamışlardır. *«Kema»*daki *«ke»*nin harfi cer olup *«ma»*nın da onunla mecrur kılındığını ve daha önceki ayette geçen *«hakk»* kelimesine sıfat olduğunu söyleyenlere göre ayetin manası *«Seni evinden hak için çıkarttığı gibi onlar gerçek mânâda müminlerin ta kendileridir»* şeklindedir.

Müminlerden bir grup savaşa hazırlıklı olmadığından veya ganimete meyilleri olduğundan ya da doğal isteksizliklerinden dolayı savaşa çıkmaya taraftar görünmüyorlardı. Bu insanın kudret ve isteği dışında bir mesele olduğundan bunun ashabın konumuna uygun olmadığını söylemek yerinde bir itiraz sayılmamalıdır.

Bu cümle hal-i mukadderdir. Çünkü hoşnutsuzluk çıkıştan sonra meydana gelmiştir. Nitekim bu husus inşaallah ileride görülecektir.

Olay, bir grubun rivayet ettiğine göre şöyle vukû bulmuştur:

Kureyş'in bir kervanı Şam'dan geri dönüyordu. Bu kervanda büyük bir ticaret malı ve yanında da 40 süvari bulunuyordu. Mekkeliler içinde Ebu Süfyan, Amr bin el-As ve Mekreme bin Mevtal da bulunuyordu. Cebrail bunu Hz. Peygamber'e (s.a) bildirdi. O

da bunu müslümanlara duyurdu. Malın çokluğundan, koruyucularının azlığından dolayı kervanın önünü kesmek müslümanların çok hoşlarına gitmişti. Müslümanların Medine'den çıktıkları haberi hemen Mekkelilere ulaştı. Bunun üzerine Ebu Cehil, Mekkelilere *«Her zorluğa rağmen kervanınızı ve mallarınızı kurtarın. Eğer Muhammed kervanınızı ele geçirirse artık bundan sonra ayakta kalamazsınız»* diye hitab etti.

Hz. Peygamber'in halası Atike binti Abdulmuttalib o sıralarda rüyasında bir süvarinin deve sırtında gelip el-Ebtah denilen yerde durduktan sonra *«Ey gadre uğramışlar topluluğu! Öldürüleceğiniz yere doğru çıkın»* diye üç defa bağırdığını görür. (Rüyası şöyle devam eder) : «Daha sonra halk o suvarinin etrafında toplanır ve süvari Mescid'ul-Haram'a girer. Halk onun peşindedir. Onlar onun etrafını sardıkları bir anda o, devesiyle Kâbe'nin üstüne çıkar. Daha önce bağırdığı gibi yine bağırır. Sonra devesiyle birlikte Ebu Kubeys dağında görünür ve yine daha önce bağırdığı gibi bağırır. Ebu Kubeys dağının üzerinden bir kaya alır ve onu yuvarlar. Kaya Ebu Kubeys dağından yuvarlanarak Mekke'nin evlerine doğru gider. Dağın tam eteğine geldiğinde ise parçalanır. Mekke'nin tüm evlerine o kayanın bir parçası girer.»

Atike bu rüyasını kardeşi Abbas'a söyler. Abbas da arasında bir dostluk bulunan Velid bin Utbe'ye bunu anlatır. Velid de bu rüyayı gider babası Utbe'ye nakleder. Böylece rüya Mekke'de yayılarak ta Ebu Cehil'in kulağına kadar gider. Ebu Cehil, Hz. Abbas'a, *«Ey Abdulmuttaliboğulları! Erkeklerinizin peygamberliği size yetmedi mi ki artık kadınlarınız da peygamberlik iddiasında bulunuyor»* diyerek Atike'nin rüyasını ciddiye almaz. Sonra Ebu Cehil, yanına Mekkelileri alarak yola çıktı. Onları Bedir'e doğru götürdü. Bu esnada Hz. Peygamber, Zehran vadisinde bulunuyordu. Cebrail iki gruptan birisinin verilme va'dini ona getirdi. Yani buna göre ya kervanı ele geçirecek ya da Kureyşlileri yenecekti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ashabıyla istişare etti. Ashabtan

bazıları *«Niçin bize savaş olacağını haber vermedin? O zaman biz de savaş için hazırlandık. Oysa biz kervan için yola çıktık»* dediler. Hz. Peygamber de onlara (s.a) kervanın kaçıp gittiğini ve Ebu Cehil'in Mekkelilerle birlikte üzerlerine doğru geldiğini bildirdi. Ashab, düşmanın bırakılıp kervanın peşine düşülmesini teklif etti. Bu teklife Hz. Peygamber'in (s.a) sinirlendiğini gören Hz. Ebubekir ile Hz Ömer kalkıp peygamberin emirlerine uymanın önemi hakkında güzel konuşmalar yaptılar. Daha sonra Mikdad bin Amr ayağa kalktı; *«Ey Allah'ın Rasûlü! Dilediğin şekilde, Allah'ın sana emrettiğini yap. Biz de kesinlikle seninle beraberiz. Biz İsrailoğulları'nın Musa'ya 'Sen ve Rabbin gidin, savaşın. Biz burada bekliyoruz' dedikleri gibi demeyiz. Ancak biz 'sen ve Rabbin gidin, savaşın: Biz de sizlerle beraber savaşacağız' deriz»* diye hitab etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber tebessüm ederek *«Ey insanlar! Bana gerçeği gösterin»* diye konuştu. Hz. Peygamber (s.a) bununla Ensar'ı kastetmişti. Çünkü gelenler onların düşmanları idiler. Ensar, Akabe'de Hz. Peygamber'e biat ederken o Medine'ye varıncaya kadar onu korumaktan beri olduklarını şart koşmuşlardı. Hz. Peygamber onların kendisini ancak Medine'de düşmanlarına karşı korumakla sınırlı tutacaklarından çekinmişti. Bunun üzerine Ensar'ın ileri gelenlerinden Sa'd bin Muaz ayağa kalkarak *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bizi mi kastediyorsun?»* deyince Hz. Peygamber *«evet»* diye cevab verdi. Sa'd da bunun üzerine şöyle bir konuşma yaptı :

«Biz sana iman ettik, seni doğruladık ve senin getirdiğinin hakk olduğuna şahitlik ettik. Sonra da seni dinleyip itaat edeceğimize dair sana ahid verdik. Ey Allah'ın Rasûlü! İstediğine doğru git. Seni Hak ile peygamber gönderen Allah'a yemin ederim kı eğer sen denize dalmak istersen biz de seninle beraber dalarız. Öyle ki bizden bir kişi bile geride kalmaz. Biz düşmanlarımızla karşılaşmaktan hoşnutsuz değiliz. Biz savaş sırasında sabredenlerdeniz. Düşmanla karşılaşmada doğru olanlarız. Umulur ki Allah bizden senin gözlerini aydın edecek şeyleri sana gösterecektir. Allah'ın bereketleri üzerinde bizi yürüt.»

Sa'd'ın bu konuşması Hz. Peygamber'i sevindirdi ve O, *«Allah'ın bereketi üzerinizde yürüyün. Kuşkusuz ki Allah bana iki taifeden birini va'detti. Allah'a yemin ederim ki ben şu anda adeta onların tepelendikleri yerleri görür gibiyim»* buyurdu. İşte bu olayla birlikte anlaşılan o ki müslümanlardan bir kısmı Bedir Savaşı'nı hoş karşılamamıştı. Ancak ayet çoğunun savaşı istediğine işaret etmektedir.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'e (s.a) Bedir Savaşı'nın bitiminden sonra *«Kervana yetiş ey Allah'ın Rasulü! Artık kervana yetişmenize mani bir şey yok»* denildiği kaydedilmiştir. Bu sözleri dinleyen ve esirler arasında bağlı bulunan Abbas, *«Bu mümkün değil»* diye bağırdı. Hz. Peygamber de niçin mümkün olmayacağını sorunca, Abbas: *«Çünkü Allah sana iki gruptan birini va'detti ve sana va'dettiğini vermiştir»* dedi.

(6) *«Öyle ki hak belli olduktan sonra...»*

Bu Ayetin Tefsiri:

Burada *«hak»* ile dini yücelten Bedir Savaşı kastedilmiştir. Bu tartışmayı yapanlar kervanı elde etmeyi savaşa tercih ediyorlardı. Yani sen onlara *«Galib geleceksiniz»* demene ve bunun onlara hak olarak görünmesine rağmen onlar seninle hâlâ tartışıp *«Biz ancak kervanı ele geçirmek için evlerimizden çıktık. Bize niçin savaşacağımızı söylemedin? O zaman biz de savaş için hazırlanırdık»* diyorlardı. Ayette *«sanki»* ile karşıladığımız *«keennema»*, onların Hz. Peygamber ile tartışmalarının nedeninin şiddetli korkularından ileri geldiğine işaret etmektedir. Çünkü kendilerinin Mikdad bin Esved ile Zübeyr bin Avvam'ın süvari olarak, diğerlerinin yaya olmak üzere sayıları toplam 319 idi. Hatta Hz. Ali'den gelen bir rivayete göre Bedir gününde Mikdad'dan başka süvari yoktu. Müşrikler 1000 kişidir ve hepsi de savaş için yola çıktıklarından tam techizatlıdırlar.

(7) « (Hatırlat) o zamanı ki...»

Bu Ayetin Tefsiri :

Ayette geçen *«iki taife»;* Kervan ile Mekke'den Bedir'e doğru gelen Kureyş ordusudur. *«Kuvvetsiz ve silahsız taife»* ile kervan kastedilmektedir. Çünkü onun içinde ancak 40 süvari vardır. Bu takdirde ayetin anlamı şöyle olur: *«Siz kervanın sizin olmasını temenni ediyordunuz. Çünkü onların hiddet, şiddet ve koruyucuları yoktu. Diğer taifeyi ise istemiyordunuz. Oysa Allah sizlerin ikinci taifeye yönelmenizi istemişti. Ki böylelikle kelimeleriyle hakkı yerine getirsin ve kafirlerin kökünü kessin. Fakat siz malları ele geçirme* tarafdarı idiniz. Herhangi bir-sıkıntı ile karşı karşıya gelmek *istemiyordunuz. Allah ise dininizin yücelmesini ve hakkın ortaya çıkmasını istemektedir. Sizin elinize geçecek olan da hem dünya hem de ahiret zaferidir.*

(8) *«Bunun nedeni de mücrimler...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Mezkur ayet bir önceki ayette verilen hükmün tekididir. Yani Allah Teâlâ yaptıklarını hakkı, İslâm'ı yerleştirmek, bâtılı, küfrü yoketmek için yapmıştır. Burada gereksiz bir tekrar sözkonusu değildir. Çünkü birinci hüküm murad-ı ilâhî'nin beyanıdır. Allah'ın murad ve beyanı ile onların istekleri arasındaki farklılık ortaya konmaktadır. İkinci hüküm Hz. Peygamber'in silahlı ve kuvvetli olan taifeyi seçmesinin niçinini beyan etmektedir. Yani birinci hükümle Allah'ın va'dettiği yardım ve zaferin tesbiti, ikinciyle de Kur'an'ın ve dinin takviye edilip şeriatin nurlarının ortaya çıkması beyan edilmektedir. Bedir Günü'nde (az olmalarına rağmen) müminlerin muzaffer olması, (çok olmalarına rağmen) kafirlerin mağlub olması, müminlerin güç kazanmasına neden olmuştur. Bu nedenle *«bâtılı yok etmek»* cümlesi *«hakkı yerleştirmek»* cümlesinin peşinden gelmiştir.

Şayet *«Hakk zatından dolayı hakktır. Bâtıl da aynı şekildedir. O halde hakkın yerleştirilmesinden, bâtılın yok edilmesinden maksat nedir?»* diye sorulacak olursa şöyle cevab verebiliriz: *«Hakkın yerleştirilmesinden maksad hakkın hakk olduğunun ortaya çıkması, bâtılın yok edilmesinden maksat da bâtılın bâtıl olduğunun ortaya çıkmasıdır. Bu da ancak hakkın delillerini açığa çıkarıp güçlendirmek, bâtılın da başını yok edip onu mahvetmekle mümkün olabilir.»*

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ
مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ
وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ
وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ
إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ۚ سَأُلْقِي فِي
قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ
وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ ۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذَٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا
فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ
دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ
بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦﴾

9 — (Hatırlat) o zamanı ki Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da «Ben size bin melekle ardısıra yardım ediciyim» diye duanızı kabul etmişti.

10 — Allah bunu ancak size müjde olsun ve onunla kalbiniz rahat etsin diye yapmıştı. Yardım ancak Allah katındandır. Kuşkusuz ki Allah Galib ve Hakîm'dir.

11 — (Hatırlat) o zamanı ki O, tarafından bir emniyet olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi temizlemek, şeytanın vesvesesini sizden kaldırmak, kalblerinizin üstünde (lütfuna bağlılığınızı) pekiştirmek ve onunla ayaklarınızı (yerde) sabit kılmak için size gökten su indirmişti.

12 — (Hatırlat) o zamanı ki, Rabbin meleklere: «Sizinle beraberim. Siz müminler (in kalplerin)e sebat verin. Ben kafirlerin kalplerine korku vereceğim. Vurun boyunlarının üstüne. Vurun onların bütün parmaklarına» diye vahyetmişti.

13 — Bunun nedeni, onların Allah'a ve Rasûlü'ne karşı gelmeleridir. Kim ki Allah'a ve Rasûlü'ne karşı koyarsa (bilsin ki) kuşkusuz Allah'ın azabı şiddetlidir.

14 — İşte bu (azabımızı) tadın. Ayrıca kafirler için ateş azabı vardır.

15 — Ey iman edenler! Toplu olarak kafirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı çevirip (kaçmayın).

16 — Tekrar savaş için bir tarafa çekilen veya öteki bir bölüğe katılmak için yol tutan kimselerin dışında kim onlara böyle bir günde arkasını çevirirse, kuşkusuz ki o, Allah'tan gelen bir azaba uğramıştır. Onun yeri cehennemdir. Ne kötü bir barınaktır o!

(9-10) *« (Hatırlat) o zamanı ki...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani, *«Ey Muhammed! Hatırlat o zamanı ki, Rabbinize sığınıp O'ndan yardım istiyordunuz.»* Yardım isteyenler hususunda iki görüş vardır. Birincisi, Zühri'ye göre yardımı Hz. Peygamber ile müslümanlar istemişlerdir. İkincisi, yardımı sadece Hz. Peygamber (s.a) istemiştir. Ancak Hz. Peygamber'i tazim için *«istiyordunuz»* şeklinde çoğul kipi kullanılmıştır. Yani adeta Hz. Peygamber'in (s.a) istemesi, tüm müslümanların istemesidir.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer kendisine şöyle demiştir: Bedir Günü'nde Hz. Peygamber (s.a) müşriklerin 1000 kişi, sahabenin ise 310 küsur kişi olduğunu görünce kıbleye yöneldi. Ve ellerini açarak şöyle dua etti: *«Ey Allahım! Bana va'dettiğini yerine getir. Ey Allahım! Bana va'dettiğini ver. Ey Allah'ım! İslâm ehlinden olan şu yegâne grubu helak edersen sana yeryüzünde ibadet eden kalmaz.»* Hz. Peygamber (s.a) iki elini göğe uzatmış bir halde sürekli dua ediyordu. Omuzundaki abasının düşmesi üzerine Ebubekir, abasını yerden alıp yeniden onun omuzuna koydu ve abayı onun sırtında tutarak, *«Ey Allahın Rasûlü! Yakarman, Rabbine dua etmen sana kâfidir. O sana va'dettiğini yerine getirecektir»* dedi. Allah Teâlâ da *«(Hatırlat) o zamanı ki, Rabbinizden yardım istiyordunuz»* diye başlayan ayeti indirdi. (Müslim)

«O da, «Ben size bin melekle ardısıra yardım ediciyim» diye cevab vermişti» cümlesiyle ilgili olarak Hazin, Allah'ın meleklerle Hz. Peygamber'e yardım gönderdiğini söylemektedir.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, O gün müslümanlardan bir kişi, müşriklerden birinin arkasında koşarken ağaçla vurulmuş sesleri işitti. Ve o sırada bir süvarinin *«Ey Hayzun! İlerle!»* dediğini duydu. Bu esnada koşmakta olan müşrik ise sırt üstü yere uzanmıştı. Ona dikkatle bakınca burnunun kırılmış ve yüzünün tıpkı kılıçla vurulmuşçasına parçalanmış olduğunu gördü. Daha sonra o müslüman bu gördüklerini Hz. Peygamber'e anlatınca, O da: *«Doğru söyledin. O ikinci semadan gelen yardımdandır»* buyurdu. Müslümanlar o gün müşriklerden 70 kişiyi öldürmüşler, 70 kişiyi de esir etmiş oldular.

«O da ben... diye cevap vermişti,» yani duanızı kabul etmişti.

Rivayet edildiğine göre, Cebrail 500 melekle, Mikail de 500 melekle gelmişti. İnsan kılığında ve doru atların sırtında idiler. Üstlerinde beyaz elbiseler, başlarında beyaz sarıklar vardı. Öyle ki sarıklarının ucunu omuzlarının arasından sarkıtmışlardı.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber dua ettiği bir sırada Hz. Ebubekir'in ona *«Rabbin sana va'dettiğini muhakkak yerine getirecektir»* dediğinde, Hz. Peygamber (s.a) gölgelikte olduğu halde hafif bir uykuya dalar. Sonra uyanır ve şöyle der: *«Ey Ebubekir! Allah'ın yardımı geldi. İşte şu Cebraildir. Bir atın dizginini tutmuş, onu çekiyor. Atın ağzının kenarında ve dişlerinin üzerinde köpükler var.»*

Melekler Müminlerle Savaşa Katılır Mı?

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) Bedir Günü'nde, *«İşte şu gelen Cebrail'dir. Atının başını tutmuş, sırtında da savaş aletleri var»* demiştir. (Buhari)

İbn Abbas, *«Bedir Günü'nde meleklerin alameti, beyaz sarıklar, Huneyn Günü'nde de yeşil sarıklar idi. Bedir hariç melekler hiçbir savaşa fiilen katılmamışlardı.» demiştir.* Ancak meşhur olan, meleklerin her savaşta müminlere yardım etmiş olmasıdır.

Bedir'e katılanlardan biri olan Ebu Esed Malik bin Rabia, gözleri ama olduktan sonra, *«Şayet bugün sizinle Bedir'de olsaydık ve gözlerim de görseydi, size meleklerin çıkıp geldiği vadiyi gösterirdim»* demiştir.

Bu mesele daha önce Alu İmran suresinde geçmişti. Meleklerin de savaşıp savaşmadığına gelince, melekler Bedir Günü'nde savaşmışlardır. Nitekim İbn Abbas'ın bu konudaki hadisi zikredilmiştir. Melekler Bedir'in dışında ise, yardımcı olarak gelmişlerdir.

Bazı müfessirlere göre melekler hiçbir zaman bizzat savaşmamışlardır. Ancak müslümanların karartılarının (sayılarının) çok görünmesini temin için gelmişlerdir. Onlar müslümanlara güven vermek, teşvik etmek için geliyorlardı. Nitekim, *«Allah bunu size müjde olsun ve onunla kalbiniz rahat etsin diye yaptı»* ifadesi de bu hususu teyid eder. Yani meleklerin ardısıra gelmesi bir müjdedir ve müslümanların kalbinin yatışması içindir. (1)

Bedir Esirleri

Bedir esirleri hakkında Hz. Peygamber (s.a), Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali ile istişare eder. Hz. Ebubekir, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bunlar bizim amcaoğullarımız, aşiretimiz ve kardeş çocuklarımızdır. Benim görüşüme göre, onlardan fidye al. Aldığımız mal kafirlere karşı bize kuvvet olur. Onları serbest bırakırsan belki de ilerde Allah onlara hidayet nasib eder ve bize yardımcı olur-*

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt:3, sh: 14 - 15.

lar» dedi. Bu sefer Hz. Peygamber (s.a), *«Ya Hattab'ın oğlu! Senin görüşün nedir?»* diye sordu. Hz. Ömer, *«Allah'a yemin ederim ki ben Ebubekir ile aynı görüşte değilim. Bana göre, beni falana (bir yakınını kastediyor) musallat et. Onun boynunu vurayım. Ali'yi Akil'e musallat et. Onun boynunu da Ali vursun. Hamza'yı kardeşine musallat et, o da kardeşinin boynunu vursun. Böylece Allah kalbimizde müşriklere karşı bir meyl ve sevginin olmadığını bilsin. Bu esirler müşriklerin başları, önderleri ve öncüleridir.»* dedi. Onun bu sözlerini dinleyen Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir'in görüşüne meyledip Hz. Ömer'in dediklerini tatbik etmedi. Fidye aldıktan sonra onları salıverdi. (Daha sonra onları Hz. Ömer şöyle anlatıyor) :

Rasûlüllah ile Ebubekir'in yanına gittiğimde her ikisi de ağlıyorlardı. Ben, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Seni ve arkadaşını ağlatan nedir? Ağlanacak bir husus varsa ben de ağlayayım. Yok ise ben de ağlıyormuş gibi yapayım»* dedim. Hz. Peygamber (s.a), *«Arkadaşlarının müşriklerden almış oldukları fidyeden dolayı başlarına gelecek olanlar beni ağlatıyor»* dedi ve *yakınında bulunan bir ağaca* işaret ederek, *«İşte şu ağaçtan daha yakın olan esire isabet eden bir azab bana gösterildi»* buyurdu. Allah şu ayeti indirdi: *«Yeryüzünde ağır basıp küfrün belini iyice kırıncaya kadar hiçbir peygambere esirler sahibi olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Allah ise ahireti istiyor. Allah daima üstün ve hikmet sahibidir. (...) Artık ganimetten elde ettiğinizi helal ve temiz olarak yiyin, Allah'tan korkun. Kuşkusuz ki Allah bağışlayan ve merhamet edendir.»* (Enfal: 67 ve 69)

Böylece Allah onlara ganimeti helal kıldı. Ertesi yıl Uhud'da da, Bedir'de almış oldukları fidye karşılığında cezalandırıldılar. Sahabe'den 70 kişi şehid düştü. Öyle ki sahabe Hz. Peygamber'i bırakıp sağa-sola dağılmıştı. Hz. Peygamber'in dişleri kırıldı. Başındaki miğferi parçalandı, yüzü kana bulandı. Allah Teâlâ bu yüzden *«Bir musibet size isabet edince, siz onun iki katını onla-*

rın başına getirmiş olduğunuz halde yine 'Bu nereden?' dediniz. *De ki: O, sizin kendinizdendir. Kuşkusuz Allah her şeye güç yetirendir.*» (Alu İmran : 165). Yani bu musibet almış olduğunuz fidyeden ötürü size isabet etmiştir. (1)

(11) *« (Hatırlat) o zamanı ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Sözkonusu uyku, düşmandan emin olmaları için Allah'ın onlara sağladığı bir emniyetti.

İbn Mesud, «*Savaş sırasında uyumak, Allah'tan bir emniyet, namaz sırasında uyumak ise şeytandandır*» demiştir. Savaşta uykunun insanların emniyetine yol açması şu demektir: Korkan kimse uyuyamaz. Uyuklama korku zamanında meydana gelmez. Uyuklama geldiğinde emniyet meydana gelmiş, korku ortadan kalkmış demektir. Çünkü sahabe, düşmanlarının sayıca ve silah bakımından çok olduğunu, kendilerinin ise sayı, silah, araç ve gereçler bakımından az olduklarını görünce korkuya kapılmıştı. Bundan çok utanmışlardı. Allah uyku verince kendilerinde rahatlık meydana geldi. Yorgunluk ve susuzlukları giderildi. Böylece düşmanlarıyla savaşmaya müsait hale gelmişlerdi. Bu uyku onlar için Allah tarafından bir nimetti. Bu uyku öyle hafifti ki düşman kendilerine saldıracak olsa, düşmanın kendilerine geldiğini, hemen anlıyorlar ve onları püskürtmek konusunda kudret buluyorlardı.

Kurtubi tefsirinde, bu uykunun savaşın olacağı günün gecesinde meydana geldiğini söylemektedir. Ashab önlerinde dehşetli bir olayın olacağını bildikleri halde hayret verici bir şekilde uykuya dalmışlardı. Allah Teâlâ onların meydana gelecek dehşetli manza-

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 285.

ra karşısında heyecana kapılmalarını önlemek amacıyla korkularını sükûnete çevirmişti.

Hz. Ali, «*Bedir'de Mikdad'dan başka atlı askerimiz yoktu. O da doru bir atın sırtındaydı. Ayrıca Hz. Peygamber hariç, aramızda uyumayan kimse yoktu. Hz. Peygamber bir ağacın altında namaz kılıyor ve sabaha kadar gözyaşı döküyordu.*» demiştir (Beyhaki, Maverdi)

Allah Teâlâ'nın o gece sahabeye uyku vermesinin iki nedeni vardı:

a) Onların rahat bir gece geçirerek sabahlamasını sağlayarak onları savaşa müsait ve kuvvetli hale getirmek.

b) Kalplerinden böylece korkuyu gidererek onları emin kılmak.

Nitekim bir darb-ı meselde, «*Eminlik uyutur, korku uyandırır*» denilmiştir. Bazı müfessirlere göre bu uyku tam iki ordu karşı karşıya geldiğinden sahabeyi sarmıştır. (1)

Ayetin zahirinden zamanı yağmurun yağmasından önce olduğu anlaşılmaktadır, İbn Ebi Necih, yağmur uyuklamadan önceydi, demektedir.

Zeccac'ın rivayet ettiğine göre, kafirler Bedir Günü'nde müslümanlardan önce Bedir suyuna vardıkları için müslümanlar susuz kalmışlar ve kalpleri korkuya kapılmıştır. Susadıkları ve cünub oldukları halde namazlarını kılarlar, ibadete yönelirler. Bazıları şeytanın vesvesesiyle nefislerinde «*Biz Allah'ın dostu olduğumuzu ve Allah'ın Rasûlü'nün aramızda bulunduğunu iddia etmemize rağmen su ile ilgili olarak işte halimiz bu*» diye düşünüyorlardı. Bu-

(1) Kurtubi, Ahkam-ul-Kur'an, cilt: 7, sh: 372.

nun üzerine Allah Teâlâ, Bedir gecesinde (Ramazan ayının on yedinci gecesi) bir yağmur indirdi, dereler dolup taştı. Öyle ki sahabe yağmurun suyundan içti, yıkandı, hayvanlarını suladı. Ayak altında kayan kumlar, sıkışıp sertleştiğinden dolayı müslümanların ayakları savaş sırasında kuma batmaz oldu.

Bazıları, bunların Bedir'e varmazdan önce olduğunu söylemişlerdir ki doğrusu da budur. Zeccac'ın görüşü ise zayıftır. Çünkü daha önce geçtiği gibi Hz. Peygamber ve sahabe, müşriklerden önce Bedir'e varmışlar ve düşmana en yakın olan kuyunun üzerinde karargâh kurarak diğer kuyuları taşlarla doldurmuşlar ve böylece müşrikleri susuz bırakmışlardı.

Bera' bin Azib'ten rivayet olunduğuna göre Bedir gününde muhacirler 80 küsur, ensar da 240 küsur kişiydi (Buhari).

İstanbul'da medfun bulunan Ebu Eyyub el-Ensari'den rivayet edildiğine göre, o şöyle anlatmıştır: Biz Bedir'e doğru yola çıktıktan bir iki gün sonra Hz. Peygamber sayılmamızı emretti. Sayım yaptığımızda 313 kişi olduğumuzu gördük ve bunu Hz. Peygamber'e bildirdik. Hz. Peygamber (s.a) bu duruma sevindi ve Allah'a hamdededek şöyle buyurdu : *«Talut'un arkadaşlarının sayısı da bu kadardı.»* (Beyhaki)

İmam Malik'ten gelen bir rivayete göre Cebrail, Allah'ın Rasûlü'ne, *«Bedir'e katılan sahabiler nasıl kimselerdir?»* diye sorar. O da, *«Onlar bizim en hayırlılarımızdır»* diye cevab verir. Cebrail de *«Onlar biz melekler arasında da öyledirler»* der.

Bu hadis, mahlukatın şerefinin zatından değil fiillerinden olduğuna delâlet eder. Çünkü melekler için daimi tesbih üzerinde devam edecek fiiller vardır. Bizim için de ihlas ile taatte olan fiillerimiz vardır. Biz şeriatın üstün gördüğü taati üstün görüyoruz. Taatlerin en efdali ise cihaddır. Cihad'ın en efdali, Bedir Savaşı' dır. Çünkü İslâm'ın binası bu savaş üzerine kurulmuştur. Hz. Pey-

gamber'in Medine'den çıkıp Kureyş'in kervanını dağıtmaya gitmesi, düşmandan ganimet almak için olabilir. Zira ganimet helaldir.

Enes bin Malik'ten rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'nda öldürülen müşriklerin leşlerini üç gün bırakır ve sonra yanlarına gidip şöyle seslenir: *«Ey Rabia'nın oğlu Utbe, ey Rabia'nın oğlu Şeybe! Acaba rabbinizin size vaadettiğini hak olarak buldunuz mu? Kesinlikle ben Rabbimin bana vaadettiğini hak olarak buldum.»* Bunu duyan Hz. Ömer, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar kokuşmuş leşler oldular. Senin sözlerini nasıl duyabilirler?»* deyince Hz. Peygamber (s.a), *«Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki siz benim dediklerimi onlardan daha iyi işitemezsiniz. Ancak onların cevap vermeye güçleri yoktur.»* diye buyurdu ve sonra cesedlerinin Bedir kuyusuna atılmasını emretti. (Müslim)

Hz. Ömer'in, Rasûlüllah'a (s.a), *«Onlar senin sözlerini nasıl duyabilirler?»* şeklindeki sorusu adet hükmü gereğince cari olmuştur. Çünkü adete göre ölü işitemez. Hz. Peygamber (s.a), onların tıpkı diriler gibi işittiklerini söylemekle, ölümün kesin bir yokluk olmadığını, ölümün sadece ruhla bedenin birbirinden ayrılması olduğunu ve yine ölümün bir durumdan başka bir duruma geçmek, bir yurttan diğer bir yurda gitmek olduğunu söylemek istemiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), *«Ölü, mezara konulduğunda ve arkadaşları kendisini bırakıp gideceği zaman, onların ayak seslerini işitir»* diye buyurmuştur.

(12) *« (Hatırla) o zamanı ki Rabbim meleklere...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Allah Teâlâ, Peygambere ve ashabına yardım için göndermiş olduğu meleklere, *«Ben yardım için sizinle beraberim»* diye vah-

yetmiş, onlara müminlerin kalplerini kuvvetlendirmelerini söylemiştir.

Bu takviyenin keyfiyeti hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre şeytan Ademoğlu'nun kalbine şer ve vesvese ilka ettiği gibi melekler de aynı şekilde Ademoğlu'nun kalbine ilham verebilir. İşte buradaki takviye ve tespitin mahiyeti budur, demişlerdir.

Bazıları da, bu takviyeyi, meleklerin müminlerle birlikte savaşta hazır bulunmaları ve onlara yardım etmeleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Yani ifade *«Rabbin meleklere, müminlerle birlikte müşriklere karşı savaşarak onların kalplerini takviye edin demişti»* şeklinde anlaşılmalıdır.

Bazıları ise, bunun, yani müminlere yardım ve zaferin müjdesinin verilmesi şeklinde yorumlamışlardır. Buna göre melekler insan şeklinde salfarın önünde yürüyerek, *«Ey müminler! Size müjde olsun. Allah muhakkak düşmanlarınıza karşı sizlere yardım edecektir»* demiş olmalıdırlar.

«Ben kafirlerin kalplerine korku vereceğim». Bu, Allah'ın müminlere bahşettiği bir nimetiydi. Çünkü kafirlerin kalplerine korku vermek suretiyle müminleri galib, kafirleri ise mağlub etmiştir.

«Vurun boyunlarının üstüne.» Bazı müfessirler bu hitabın müminlere olduğunu söylemişlerdir. Bu takdirde bu cümle ile önceki cümlenin araları ayrılmış olmaktadır.

Bazı müfessirler de bu hitabın meleklere olduğunu söylemişlerdir ki bu takdirde önceki ile bu cümle birleşik olmaktadır.

İbn'ul-Enbarî, meleklerin Ademoğulları gibi savaşmayı bilmediklerini ama Allah'ın onlara bunu öğrettiğini söylemiştir.

İkrime, *«boyunları»* ifadesiyle, onların başlarının kastedildiğini, zira boynun üstünde başın olduğunu öne sürmüştür.

Vehhab, ifadenin *«Boyunlarını vurunuz»* anlamına geldiğini, *«üstüne»* kelimesinin zaid olduğunu söylemiştir.

Bazıları da, ifadenin *«boyunlarının üzerine vurun»* anlamına geldiğini, zira *«fevka» (üstüne)* kelimesinin *«alâ»* (üzerine) anlamında kullanıldığını söylemişlerdir.

«Vurun onların tüm parmaklarına,» yani vurun onların tüm mafsallarına.

İbn Abbas, bu ifadeyi *«Etraflarına vurunuz»* şeklinde tefsir etmiştir. Çünkü *«benan»*, *«benana»*nın çoğuludur. İki elin parmaklarının etrafı anlamındadır. İnsanoğlu yapmak istediği her şeyde parmaklarını kullandığı için bunlara *«benan»* denmiştir. Burada özellikle parmakların zikredilmesinin nedeni insanın onlarla savaşması, silahını onlarla tutmasındandır.

Bazıları boyunların üstüne vurulmasının nedenini insanın onda helakı olmasıyla, parmaklara vurulmasının nedenini de onda insanın davranışlarının takib edilmesiyle açıklamışlardır.

Bedir'de bulunanlardan el-Mazeni'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: *«Müşriklerden birinin peşine düştüm. Ona vurmak istedim ama daha kılıcım başına değmeden önce başının koptuğunu gördüm. Anladım ki onu benden başkası (yani bir melek) öldürmüştür.»* (Ebu Davud)

Sahl bin Hanif'ten şöyle rivayet edilmiştir: *«Bedir Günü'nde birini gördüm. Bizden herhangi bir kişi kılıcıyla bir müşriğe hamlede bulunuyor ve kılıç daha ona dokunmadan onun kellesi bedeninden ayrılıyordu.»*

İkrime, Hz. Peygamber'in azadlısı Ebu Rafi'den onun şöyle dediğini rivayet etmektedir: «Ben Abbas bin Muttalib'in hizmetkârıydım. İslâm dini biz hane halkının arasına girmiş, Abbas müslüman olmuştu. Ben de müslüman oldum. Abbas kavminden çekiniyordu. Onlarla karşı karşıya gelmeyi istemediği için müslüman olduğunu gizliyordu. Çok zengindi ve serveti kavminin arasında dağınık bir durumdaydı. Allah'ın düşmanı Ebu Leheb, Bedir Savaşı'na katılmamış, yerine As bin Hişam bin Muğire'yi göndermişti. Bedir'de öldürülenlerin haberi geldiğinde Allah onu rezil etmiş oldu. Biz de kendimizde kudret ve izzet hissetmiştik. Ben zayıf biriydim ve zemzem hücresinde yemin ederim ki bir gün oturup ok yapıyordum ve Hz. Abbas'ın hanımı Ümm'ül-Fazl da yanımda oturuyordu. O esnada fasık Ebu Leheb ayaklarını çeke çeke geldi, hücrenin kilimi üzerine oturdu. Sırtı sırtıma dayanmıştı. O otururken insanlar, *«İşte Ebu Süfyan bin Hars bin Abdulmuttalib»* dediler. Ebu Leheb, Ebu Süfyan'a, *«Ey yeğenim! Kesin haber sendedir»* dedi. Hars oğlu Ebu Süfyan, Ebu Leheb'in yanında durdu. Herkes ayaktaydı. Ebu Leheb, *«Ey kardeşimin oğlu! Bana halkın durumu nasıldır, haber ver»* dedi. Ebu Süfyan, *«Bir şey yok. Allah'a yemin ederim. Onlarla karşılaştık ve sırtımızı onlara verdik. Onlar da bizi arkamızdan öldürüyor ve esir ediyorlardı. Dilediklerı şekilde hareket ediyorlardı. Allah'a yemin ederim ki, kimseyi kınamıyorum. Biz yer ile gök arasında doru atların arasında, beyaz elbiseli kimselerle karşılaştık. Vallahi hiç kimse onlara karşılık veremedi ve önlerinde duramadı»* diye cevab verdi. Ebu Rafi şöyle diyor: *«Ben hücremin perdesini kaldırdım ve vallahi onlar meleklerdir, dedim.»* Bunun üzerine Ebu Leheb elini kaldırıp şiddetli bir şekilde yüzüme bir tokat indirdi. Ben ona karşılık vermeye kalkışınca beni kaldırıp yere vurdu. Sonra üzerime çullandı. Ben zaten zayıf biriydim. Bu sırada Ümmü'l-Fazl, elinde hücrenin direklerinden biri olduğu halde gelip hızla Ebu Leheb'e vurdu. Başı dehşetli bir şekilde yarılmıştı. Ümmü'l-Fazl ona, *«Sen onun efendisi burada değil diye, onu zayıf görüp de zulüm mü etmek istiyorsun?»* dedi. O da zelil bir şekilde kalkıp bize sırtını döndü. Son-

ra da yemin olsun ki o bu olaydan sonra yedi gün kadar yaşadı. Allah ona «*adasa*» hastalığını musallat kıldı ve bu hastalık onu öldürdü.»

Maksen, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: «Bedir'de Abbas'ı esir alan Ebu'l-Yusr Ka'b bin Amr'dır. O Benu Selim kabilesindendi. Kısa boylu biriydi. Abbas ise iri bir kimseydi. Hz. Peygamber (s.a), Ebu'l-Yusr'a Abbas'ı nasıl esir alabildiğini, yani bu kısacık boyuyla bu işi nasıl başarabildiğini sordu. O, «*Ey Allah'ın Rasûlü!*» dedi; «*Ona karşı daha önce hiç görmediğim biri bana yardım etti .Şöyle şöyle biriydi.*» Hz. Peygamber (s.a): «*Sana kerim olan bir melek yardım etmiştir*» buyurdu.

Daha önce de belirtildiği gibi, Bedir Savaşı Hicretin 3. yılında Ramazan ayının 17. gününde cuma sabahı olmuştur.

(13-14) «*Bunun nedeni onların Allah'a...*»

Bu Ayetlerin Tefsiri

«*Zalike*» kelimesindeki «k» harfi, Hz. Peygamber'e daha önce bahsi geçen meleklere, müminlere veya bu hitaba layık olan herkesedir.

İsm-i İşaret de, vurmaya, vurmayı emretmeye ya da bahsi geçen tüm olaylara işarettir. Yani Bedir Günü'ndeki ölüm ve esirlik durumlarının nedeni, onların Allah'a ve Rasûl'e muhalefet etmiş olmalarıdır. Allah'a karşı gelmek, O'nun dostlarına, dinine karşı gelmek demektir. Allah'a ve Rasûlü'ne karşı gelen kimseye de kuşkusuz Allah'ın azabı şiddetli olur.

(15) «*Ey iman edenler! Toplu olarak...*»

Bu Ayetin Tefsiri :

«*Zahfen*» kelimesi çok anlamına gelir. Yani kafirler çokluk-

larından dolayı sanki emekleyen çocuklar gibi duruyorlardı. «Onlar çok olduğu için hemen sırtınızı dönüp kaçmayın. Hele sizin kadar veya sizden daha az olurlarsa hiç kaçmayın.»

En kuvvetli görüşe göre, bu ayet muhkemdir ve «müslümanları teşvik et» ayetiyle tahsis edilmiştir.

«Zahfen» kelimesi hem failin hem de mef'ulün hali olabilir. Yani *«Onlarla yavaş yavaş, emekleyerek size doğru geldiklerinde ve sizlerin de aynı şekilde üzerlerine doğru gittiğinizde karşılaşırsanız sakın kaçmayın»*. Bu kelime sadece failin hali olabilir. Yani *«Ey iman edenler! Siz çok olduğunuz halde, kafirlerle karşı karşıya gelirseniz sakın geri dönüp kaçmayın.»*

Bu ayet Huneyn Günü'nde 12.000'e yakın sayıdaki sahabenin az bir kafir topluluğundan kaçmasına işaret etmektedir.

(16) *«Tekrar savaş için bir tarafa...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani bir müslüman, harp ve savaş günlerinde ancak düşmanı aldatmak için ya da başka bir müslüman topluluğuna katılıp tekrar onlarla birlikte savaşa dönmek için kaçabilir. Katıldığı birliğin uzak veya yakın olmasında bir fark yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) tarafından gönderilen bir müfrezenin içinde bulunan İbn Ömer'den gelen rivayette, şöyle buyurulmaktadır: «Biz kaçıp Medine'ye vardık. Ben Hz. Peygamber'e: *«Ey Allahın Rasûlü! Biz kaçanlarız»* dediğimde bana *«Hayır, siz belki de taktik yapanlarsınız. Biz de sizin katılmak istediğiniz bölüğüz»* dedi.

Müslümanlardan savaş anında bu iki durum dışında kaçan bir kimse Allah'tan gelen azaba uğramıştır. Bu hüküm düşman ordusunun iki katından fazla olmaması halinde geçerlidir.

Bazı müfessirlere göre bu ayet Bedir ehline veya Hz. Peygamber (s.a) ile birlikte savaşmış olanlara mahsustur.

Nafi, İbn Ömer'e, *«Biz düşmanla savaştığımızda sebat etmeyen bir topluluğuz. Katılmak istediğimiz birliğin hangisi olduğunu bilmiyoruz. Acaba o imamımız mı, askerlerimiz mi olacak?»* diye sorduğunda, İbn Ömer, *«O birlik Hz. Peygamber'dir»* diye buyurdu. Nafi bunun üzerine mezkur ayeti okuyunca İbn Ömer, *«Bu ayet Bedir Günü hakkında nazil olmuştur. Ne ondan önce, ne de ondan sonradır»* dedi. (İbn Ebi Hatim)

Burada zikredilen sebeblerden biri olmadıkça savaş meydanından kaçmak haramdır ve büyük günahlardandır. Nitekim Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a), *«Sizi helak edici 7 şeyden sakının»* diye buyurduğunda, kendisine bu 7 şeyin ne olduğu sorulur. Hz. Peygamber de, *«Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı nefsi haksız yere öldürmek. Zina etmek, yetim malını yemek, savaş zamanında sırtını düşmana çevirip kaçmak ve mümin, hiç bir şeyden haberi olmayan, evli, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunmak»* diye cevab verir. (Buhari, Müslim)

Tabarani'nin Sevban kanalıyla Hz. Peygamber'den merfu olarak rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *«Üç şey vardır ki onlarla beraber hiç bir amelin yararı yoktur: Allah'a ortak koşmak, anne ve babaya karşı gelmek, savaştan kaçmak.»*

Bazı alimlere göre, bu ayetin hükmü geneldir. Yani sevaştan kaçan herkesi içermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, ayetin başında *«Ey iman edenler»* diye seslenmektedir. Bu hitab ise geneldir. Ayetin Bedir savaşı hakkında nazil olması da hükmü değiştirmez. Zira lafzın umumuna bakılır, sebebin hususuna değil.

Ata bin Rabah, bu ayetin, yine Enfal suresinin 66. ayetiyle neshedildiğini söylemiştir. Bu görüşe göre kendilerinin iki katı olan kafirler topluluğundan, hiç bir müslümanın kaçması caiz değildir. Ayet, yukarda belirtilen ayetle neshedilmişse de bu, sayı hususunda değildir.

İlim ehlinin çoğuna göre, müslümanların kendilerinin iki katı olan düşmandan sırtlarını onlara çevirip kaçması caiz değildir. Ancak düşman kendilerinin iki katından fazla ise o takdirde kaçmak caiz olur. İbn Abbas, üç kişiden kaçan bir kimsenin kaçmış sayılamıyacağını, iki kişiden kaçan kimsenin ise kaçmış kabul edileceğini söylemektedir (1).

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 21.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ
اللّٰهَ رَمٰى ۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِيْنَ مِنْهُ بَلَآءً حَسَنًا ۚ اِنَّ
اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوْهِنُ كَيْدِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٨﴾
اِنْ تَسْتَفْتِحُوْا فَقَدْ جَآءَكُمُ الْفَتْحُ ۚ وَاِنْ تَنْتَهُوْا فَهُوَ خَيْرٌ
لَّكُمْ ۚ وَاِنْ تَعُوْدُوْا نَعُدْ ۚ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ
شَيْـًٔا وَّلَوْ كَثُرَتْ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٩﴾ يٰٓاَيُّهَا
الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ
تَسْمَعُوْنَ ۚ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ قَالُوْا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا
يَسْمَعُوْنَ ﴿٢١﴾ اِنَّ شَرَّ الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِيْنَ لَا
يَعْقِلُوْنَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيْهِمْ خَيْرًا لَّاَسْمَعَهُمْ ۭ وَلَوْ
اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَّهُمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿٢٣﴾ يٰٓاَيُّهَا
الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اسْتَجِيْبُوْا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُوْلِ اِذَا دَعَاكُمْ
لِمَا يُحْيِيْكُمْ ۚ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ يَحُوْلُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهٖ وَاَنَّهٗٓ
اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ﴿٢٤﴾ وَاتَّقُوْا فِتْنَةً لَّا تُصِيْبَنَّ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا
مِنْكُمْ خَآصَّةً ۚ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

17 — Onları siz öldürmediniz. Fakat onları Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın. Fakat Allah attı. Ki böylece müminleri kendinden gelen güzel bir imtihan ile imtihan etmiş olsun. Muhakkak ki Allah, (duanızı) işitici ve (niyetlerinizi) bilicidir.

18 — İşte size böyle yaptı. Kuşkusuz ki Allah kafirlerin hilelerini zayıflatıcı (etkisiz kılıcı)dır.

19 — Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Eğer vazgeçerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Fakat geri dönerseniz biz de geri döneriz. Topluluğunuz çok da olsa, hiç bir şey size yarar sağlayamaz. Çünkü Allah müminlerle beraberdir.

20 — Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin. Sakın işitip durduğunuz halde ondan yüzlerinizi çevirmeyin.

21 — Sakın işitmedikleri halde işittik diyen (kafir)ler gibi olmayın.

22 — Kuşkusuz ki Allah'ın katında yeryüzünde yürüyen canlıların en şerlisi, hiç bir şekilde akıl erdiremeyen sağırlar ve dilsizlerdir.

23 — Eğer Allah, onlarda bir hayrın olduğunu bilseydi muhakkak onlara duyururdu. Fakat onlara duyursaydı bile, muhakkak onlar yüz çevirdikleri halde döner giderlerdi.

24 — Ey iman edenler! Peygamber sizi, size hayat bahşedene çağırdığında, Allah'a ve Rasûlü'ne icabet edin. Bilin ki Allah kişi ile onun kalbi arasına girer. Ve sizler kuşkusuz ki O'nun (huzuruna) götürülüp toplanacaksınız.

25 — Sizlerden yalnızca zulmedenlere isabet etmekle kalmayacak olan bir fitneden de korkup sakının. Bilin ki Allah'ın azabı pek şiddetlidir.

(17) *«Onları siz öldürmediniz...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Kadı Beyzavi bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: *«Onları siz kendi kuvvetinizle öldürmediniz. Ancak Allah size yardım etmek, sizi onlara musallat etmek ve kalplerine korku vermek suretiyle onları öldürdü.»*

PEYGAMBER'İN KUREYŞ ÜZERİNE ATTIĞI TOPRAK

Rivayet edildiğine göre, Kureyşliler *«Akankal»* denilen yerden çıkıp gelince, Hz. Peygamber (s.a); *«Bu gelenler Kureyşlilerdir. Gururlarıyla, kibirleriyle gelmektedirler. Peygamberlerini yalanlamaktadırlar. Ey Allahım! Ben senin Zat-ı Uluhiyyetinden bana va'dettiğini istiyorum.»* dedi. Bunun üzerine Cebrail, Hz. Peygamber'e (s.a) gelip *«Ey Allah'ın Rasûlü!»* dedi; *«Bir avuç toprak al, onlara doğru serp»*. Hz. Peygamber de (s.a) iki ordu karşı karşıya geldiğinde yerden bir avuç kum aldı ve onlara doğru serperek *«Yüzler perişan oldu ve çirkinleşti»* diye buyurdu.

Tüm müşriklerin gözüne bu tozdan girdi ve onları oyaladı. Böylece kaçan müşriklerin ardından müslümanlar yetişerek onları yakaladılar. Kimilerini öldürdüler, kimilerini de esir ettiler. *ettim»* diyorlardı. Bunun üzerine mezkur ayet nazil oldu. İşte Müşrikler gittikten sonra bu sefer müslümanlar yaptıklarıyla övün-

meye başladılar. Öyle ki bazısı *«Ben öldürdüm»*, bazısı *«Ben esir* ayet şöyle demek istemektedir: *«Onları öldürmekle övünüyorsunuz. İyi bilin ki onları kesinlikle sizler öldürmediniz. Ey Muhammed! Onların gözüne girecek şekilde o toprağı sen atmadın. Zira senin buna gücün yetmez. Görünüşte sen atmışsın gibiyse de aslında onu Allah attı. (Yani atmanın gayesini ve sonucunu Allah takdir etti). O toprağı onların gözüne Allah iletti ve onlar gözleriyle oyalanıp dururlarken perişan oldular, dağılıp kaçtılar. Siz de onları takib edip kimilerini öldürdünüz, kimilerini de esir ettiniz.»*

O TOPRAK NE ZAMAN ATILDI

«Attığın zaman sen atmadın. Fakat Allah attı» cümlesindeki *«atış»*ın ne zaman olduğu ile ilgili olarak üç görüş öne sürülmüştür: Birincisi, cumhur-u ulemaya göre bu atış Bedir'de olmuştur. Nitekim bu görüşü sahih hadisler de desteklemektedir. İkincisi, bu atış Huneyn'de olmuştur. Bu görüşün sahibi Et-Tayyibi'ye göre hadis alimleri bu atışın Bedir'de olduğunu söylememişlerdir. Ancak İmam Suyuti, Et-Tayyibi'ye şöyle itiraz etmiştir: *«Bu iddiası et-Tayyibi'nin hadislere pek muttali olmadığını gösterir. Zira muhaddisler atışın hem Bedir'de, hem de Huneyn'de olduğunu söylemişlerdir. Ancak atışın Huneyn'de olduğunu iddia etmek için bir karine olmadığı gibi bu uzak bir ihtimaldir.»* Üçüncüsü, bu atış Uhud'da olmuştur. Nitekim Zühri ile Said bin Müseyyeb'den rivayet edilen bir hadise göre, bu ayet Hz. Peygamber'in Uhud'daki atışına işarettir. Çünkü Ubey bin Halef denilen mel'un Hz. Peygamber'i öldürmek üzere saldırıya geçtiğinde müslümanlardan bazıları onun önüne geçerek onu öldürmeyi kastettiler. Ancak Hz. Peygamber (s.a) müslümanlara *«geri çekilin»* dedi. Onlar da geri çekilince Hz. Peygamber (s.a) mızrağını eline alıp Ubey bin Halef'e fırlattı ve mızrak onun boyun damarlarından birini parçaladı. (Başka bir rivayette) *«boynunda bir yara açtı»* denilmektedir.) Bunun üzerine o, ağır yaralı olarak

arkadaşlarının yanına kaçtı. Durmadan *«Muhammed beni vurdu»* diye bağırıyordu. Arkadaşları *«Sende bir yara yok»* dediklerinde, o, *«Bendeki bu yara diğer insanlarda olsaydı muhakkak onları öldürürdü»* diyordu. Sonunda Mekke'ye dönerken böğüre böğüre öldü.

Bir başka görüşe göre bu olay Hayber'de olmuştur. İbn Cebir, Abdurrahman bin Cübeyr'den şöyle bir rivayet nakletmektedir: «Hz. Peygamber, Hayber günü bir yay istedi ve kendisine uzun bir yay getirildi. Hz. Peygamber başka bir yay daha istedi. Bu sefer daha kısa bir yay getirildi. Hz. Peygamber (s.a) getirilen o yay'la kaleye bir ok attı. Ok kaleye doğru havayı çize çize gidib kalenin içinde yatağında duran İbn Ebu'l-Akik adlı yahudiyi öldürdü ve o zaman mezkur ayet nazil oldu.

Bu görüşler içinde en sahihi birincisidir.

Ayette fiilin *«mef'ulun bih»*i zikredilmemiştir. Çünkü maksad, atışın olumsuz ve olumlu halinin beyan edilmesidir. Onun dağılıp çoğalmasına ve müşriklerin hepsinin gözüne girmesine neden olan, Hz. Peygamber'in atışıdır. Bu takdirde ayetin anlamı şöyle olur: *«Ey Muhammed! Etkisi büyük olan bu atışı sen atmış göründün. Fakat onu atan aslında Allah'tır. Onu mükemmel şekilde dönüştürüp herkesin gözlerine kum tanelerini sokan O'dur.»*

Bu ayetle kulların fiillerinin Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delil getirilmiştir. Kullar ancak fiillerin işleyicisi ve icra edenidirler. Fiili yaratan ise Allah'tır.

İmama göre Allah bu ayette Hz. Peygamber'in (s.a) hem atan olduğunu hem de olmadığını beyan etmiştir. Yani o bir yönden atan, bir yönden de değildir. Ayetin şu mânâya hamledilmesi gerekir: Hz. Peygamber kesbi olarak atan, ama fiili yaratmak bakımından değildir. Fiili yaratan ise Allah'tır.

Siyercilerin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) ashabını savaşa teşvik ettikten sonra gelip Bedir'de konakladı. Kureyş'in sucuları su almak üzere Bedir'e gelmişlerdi. İçlerinde Benu Haccac'dan *Esed* adlı zenci bir köleyle Beni As bin Sa'd'ın *Ebu Yesar* adlı bir kölesi bulunuyordu. Bu iki köle yakalanıp Hz. Peygamber'e getirildiler. Hz. Peygamber (s.a), Kureyş'in ne halde olduğunu sorunca, onlar, *«Şu gördüğün en uzak kum tepesinin arkasında duruyorlar»* diye cevap verdiler. Hz. Peygamber (s.a) kaç kişi olduklarını sorunca, çok olduklarını ama sayılarını bilmediklerini söylediler. Bu sefer onlara günde kaç deve kestiklerini sordu. Onlar bir gün on, bir gün dokuz deve kestiklerini söylediler. Hz. Peygamber, ashabına, *«Kureyşliler 900 ile 1000 kişi arasındadırlar»* dedi. Sonra o iki köleye, onların aralarında Kureyş eşrafından kimlerin bulunduğunu sordu. Onlar da, Şeybe bin Rebia, Ebu'l-Zuhfey bin Hişam, Hakim bin Hizan, Hars bin Amr, Tu'me bin Adiy, Nadr bin Hars, Ebu Cehil, Ümeyye bin Halef, Rebi bin Haccac, Münebbih bin Haccac, Süheyl bin Amr'ın isimlerini saydılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a), *«İşte Mekke sizlerin önüne ciğerparelerini atmış bulunmaktadır»* diye buyurdu.

Kureyşliler Hz. Peygamber'in ordusuna yöneldiklerinde peygamber onları *«Akankal»* denilen kum tepesinden inerken görünce vadiye varıp ellerini kaldırdı ve *«Ey Allahım! İşte Kureyş, kibir ve gururlarıyla gelmektedir. Benimle mücadele ediyorlar. Senin peygamberini yalanladılar. Ey Rabbim! Bana vaadettiğin yardımını senden istiyorum»* diye dua etti.

Bunun üzerine Cebrail, Hz. Peygamber'e gelip yerden bir avuç kum aldı ve bunu onların üzerine atmasını söyledi. İki ordu karşı karşıya geldiklerinde Hz. Peygamber üzerinde toprak bulunan bir avuç kumu yerden alarak müşriklerin üzerine fırlattı ve sonra *«yüzler çirkinleşti»* diye buyurdu. Gözüne, ağzına ve burnuna kum girmeyen hiç bir müşrik kalmamıştı. Böylece kaçmaya baş-

ladılar. Müslümanlar da peşlerine düşüp kimisini öldürdüler, kimilerini de esir aldılar.

Katade kendilerine şöyle rivayet edildiğini nakletmektedir: «Allah Resulü Bedir Günü üç taş atmıştır. Birini Kureyş'in sağına, birini soluna, diğerini de tam ortalarına atmıştır. Sonra da *'yüzler çirkinleşti'* demiştir. Bunun üzerine Kureyşliler bozguna uğradılar. İşte *«Attığın zaman sen atmadın. Fakat Allah attı»* ayeti bunu anlatmaktadır. Çünkü hiçbir beşer böyle bir güce sahib değildir. Yani yerden bir avuç kum alıp atmakla orduda bulunan herkesin gözüne kumları sokabilmek beşer gücünün üstündedir. Bu bakımdan atışın sureti peygamberden, etkisi Allah'tan sadır olmuştur. Buna göre ayetteki nefiy ve ispat sahihtir.

Bazı müfessirler ayete, *«Attığında kum tanelerini onların gözüne sokamadın ama Allah senin atışınla kum tanelerini onların gözüne soktu»* şeklinde, bazıları da *«Attığında onların kalbine korku salamadın ama Allah attığında onların kalbine korku saldı»* şeklinde mânâ vermişlerdir.

«Ki böylece müminleri kendinden gelen güzel bir imtihan ile imtihan etmiş olsun.» ifadesi, Allah Teâlâ'nın müminlere yardım ve ganimet, ecir ve sevab ve büyük nimetlerle yardım ettiğine işaret etmektedir. Çünkü tüm müfessirler buradaki *«belâ»* kelimesinin nimet karşılığında kullanıldığı hususunda görüş birliği etmişlerdir.

(18) *«İşte size böyle yaptı...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetin başındaki *«Zalikum»* ism-i işareti *«Güzel bir imtihan»*a racidir. Yani kastedilen, müminleri güzelce denemek, kâfirlerin hilelerini bozup iptal etmektir.

Bazı müfessirlere göre ayetin başındaki ism-i işaret katl ve

atmak fiillerine racidir. Yani mukadder bir mübtedanın haberidir. Yani yapılan katl ve atıştır. Bu takdirde, *«Kuşkusuz ki Allah kâfirlerin hilelerini zayıflatıcı (etkisiz kılıcı)dır.»* cümlesi hakkı beyandır. Bazıları da buradaki ism-i işaretin önceki olaylara işaret ettiğini söylemişlerdir. Bu ayet aynı zamanda ikinci bir müjdedir. Şöyle ki: Allah müslümanlara yardım ederek kafirlerin hilelerini etkisiz kılacağını onlara bildirmektedir. Yani gelecekte kafirlerin hileleri etkisiz hale getirilecek ve iptal edilecek, ellerinde, tasarrufları altında bulunan herşey helake uğrayacaktır.

EBU CEHL'İN DUASI

(19) *«Eğer fetih istiyorsanız...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetteki hitab Hz. Peygamber'le Bedir'de savaşan müşriklere dir. Çünkü müslümanlarla müşrikler Bedir Günü karşı karşıya geldiklerinde Ebu Cehil, *«Ey Allahım! İkimizden (Muhammed ile kendisinden) hangisi facir ise ve sıla-i rahmi kesmişse onu bugün belaya uğrat ve helak et»* diye dua etmiştir.

Bazı müfessirlere göre o, *«Ey Allahım! Hangimiz senin katında daha hayırlıysa ona yardım et!»* demişti.

Bazıları da onun, *«Ey Allahım! Bu iki gurubtan hangisi doğru yoldaysa, hangisi daha hayırlıysa ve hangisi senin katında daha üstün ise o gruba yardım et. Ey Allahım! Hangisi facirse, hangisi akrabalık bağlarını koparmışsa, bugün onu belaya uğrat»* diye dua ettiğini söylemişlerdir.

Ebu Cehl'in bu duası üzerine mezkur ayet nazil olmuştur. Bu takdirde ayet şöyle anlaşılır: «Şayet iki gruptan hangisi akrabalık bağlarını kestiyse, hangisi zalimse onun üzerinde Allah'ın hükmetmesini ve zalime karşı mazluma yardım etmesini bekli-

yorsanız kesinlikle bilin ki size Allah'ın hükmü gelmiş, mazluma zalime karşı yardım etmiş, Hakk'ın taraftarını Bâtıl'ın taraftarları üzerine galib kılmış, akrabalık bağlarını koparanlara karşı sıla-i rahim yapanları üstün kılmıştır.

Abdurrahman bin Avf'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Bedir Günü'nde safta duruyordum. Sağımda ve solumda ensardan iki gencin olduğunu gördüm. İkisi de çok gençti. O kadar hoşuma gitmişlerdi ki kaburgaları arasında olmayı istedim. Biri bana göz kırparak *«Ey amca! Ebu Cehil'i tanıyor musun?»* diye sordu. Ben de *«Evet, tanıyorum. Ama senin onunla ne işin var?»* diye cevab verdim. O, *«Duyduğuma göre o, Hz. Peygamber'e söveyormuş. Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki eğer onu görürsem ikimizden ölüme en yakın olanı ortaya çıkmadıkça gölgem gölgesinden ayrılmayacaktır.»* dedi. Onun bu sözlerine hayret etmiştim ki diğer genç de aynı sözleri tekrarladı. Biraz sonra Ebu Cehil'i insanların arasından gelirken gördüm ve o iki gence: *«Şu (gururla) dolaşan adamı görüyor musunuz? İşte sorup aradığınız kimse odur»* dedim. Onlar da kılıçlarıyla birlikte hızla Ebu Cehil'e saldırdılar. Öldürene değin ona darbeler indirdiler. Sonra Hz. Peygamber'e (s.a) gidip bunu haber verdiler. Hz. Peygamber onu hangisinin öldürdüğünü sorunca ikisi de kendisinin öldürdüğünü söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) kılıçlarını silip silmediklerini sordu. Onlar silmediklerini söyleyince kılıçlarına baktı ve sonra *«onu ikiniz birden öldürmüşsünüz»* dedi. Ebu Cehil'in üzerindekilerin, adları *Muaz bin Amr bin Cenuh* ve *Muaz bin Afra* olan bu iki gence verilmesini emretti.

Enes bin Malik'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a), *«Ebu Cehil'in ne yaptığına bizim için kim bakar?»* dedi. Bunun üzerine İbn Mesud gitti. Afra'nın iki oğlu tarafından vurulmuş olan Ebu Cehil'in cesedinin yerde yattığını gördü. Onun sakalından tuttu ve *«Ebu Cehil sen misin?»* (Veya *«Sen ey Ebu Cehil»*. (Buhari) dedi. Bunun üzerine gözlerini açan Ebu Cehil,

«Siz vurduğunuz kimselerin üstüne mi çıkarsınız?» (Veya *«Kavmi tarafından vurulan bir kişinin üzerine mi çıkıyorsun?»)* dedi. Başka bir rivayette, Ebu Cehil *«Keşke beni bir köleden başkası öldüreydi»* demiştir.

Süddi'nin rivayet ettiğine göre, müşrikler Mekke'den Bedir'e doğru yola çıkarken Kâbe'nin perdelerine yapıştılar. Allah'tan yardım isteyip, *«Ey Allahım! İki ordudan hangisi yüce, hangisi şerefli, hangisi daha hayırlı ise ona yardım et»* dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *«Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi»* ayetini indirdi.

Bazı müfessirler ayetin nüzul sebebini şöyle anlatıyorlar: Hz. Peygamber (s.a) Bedir'de Allah'a, *«İki gurubtan birini vaadetmiştin. Onu bana ver»* diye yalvardı ve cevaben mezkur ayet indi. Yani, *«Eğer yardım (Allah'ın size vaadettiğini yerine getirmesini) istiyorsanız işte istediğiniz oldu. Allah'ın size verdiği nimete şükredin»*. Ayetin sebebi nüzulü hakkındaki bu görüş daha uygundur. Çünkü Allah'ın *«Size fetih geldi»* şeklinde müminlere seslenmesi daha makuldur. Tabii ki bu, fethin yardım ve zaferle yorumlanması halinde sözkonusudur. Fakat *«feth»*, kaza ve hükümle yorumlanırsa hitabın kafirlere yönelik olması mümkündür (1).

«Eğer vazgeçerseniz bu sizin için daha hayırlıdır» hitabı ise kafirleredir. Yani, *«Muhammed'i yalanlamaktan, ona savaş açmaktan vazgeçerseniz, bu sizin için hem dünyada hem de ahirette daha hayırlıdır.»*

«Fakat geri dönerseniz biz de geri döneriz». Yani Muhammed ile savaşmaya, onu yalanlamaya geri dönerseniz biz de Muhammed'i size galib kılmak ve size karşı ona yardım etmek suretiyle geri döneriz.

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 24-25.

«Topluluğunuz çok da olsa hiçbir şey size yarar sağlayamaz»; Çünkü Allah müminlere yardım etmek suretiyle onlara zafer gönderecektir.

(20-21) *«Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûlü'ne...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani Allah'a ve Rasûlü'ne cihad hususunda itaat edin. Çünkü cihadda mal ve canın feda edilmesi sözkonusudur. Allah'ın Rasûlü'nden yüz çevirmeyin, ona arkanızı dönmeyin, ona yardımdan kaçınmayın. Siz kendinize okunan Kur'an'ı dinliyorsunuz. Sakın iyice dinlemediği halde dinliyormuş gibi yapan kafir ve münafıklar gibi davranmayın. Çünkü onlar öğüt alacak şekilde dinlemedikleri için adeta hiç dinlememiş gibidirler.

(22-23) *«Kuşkusuz Allah'ın katında...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

«Devvab» yeryüzünde yürüyen canlılar demektir. Ayet iki şekilde anlaşılabilir: a) Allah, bilgisizlikleri ve yediklerinden yararlanamamaları açısından onları hayvanlara benzetmiş ve kendilerini sağırlık ve dilsizlikle vasıflandırmıştır. b) Burada bir benzetme (teşbih) yoktur. Allah onları layık oldukları bir şekilde vasıflandırmıştır.

«Eğer Allah onlarda bir hayrın olduğunu bilseydi muhakkak onlara duyururdu». Allah Teâlâ'nın her şeyi bilmesi vacibtir. Allah'ın bilmesi onlarda hayrın olmadığının gereklerindendir. Bu yüzden haddi zatında olmamasını Allah'ın bilmemesiyle ifade etmek daha güzel olmuştur. Yani eğer onlarda hayır olsaydı Allah onlara öğütleri delilleriyle dinletirdi. Ancak onlarda hayr olmadığını bildiği için onlar bu dinlemeden bir yarar görmezler ve bundan yüz çevirirlerdi.

Kafirler Hz. Peygamber'e (s.a), *«Bize Kusay bin Kilab gibi birini dirilt de o senin risaletinin doğru olduğunu bize haber versin»* dediklerinde Allah bu ayeti indirmekle, *«Eğer Allah o ve onun gibilerde hayrın olduğunu bilseydi (yani ölüleri diriltmekle onların sözlerinden yararlanacaklarını bilseydi) onları diriltirdi ki kafirler o ölülerin sözlerini dinlesinler (de gerçeği anlasınlar). Fakat Allah onların bu sözleri sadece inadlarından ve hakkı inkar etmek için söylediklerini bilmektedir. Şayet o ölüleri diriltip onların sözlerini bu kafirlere işittirseydi, onlara gerçeği ulaştırsaydı bile yine de bir yararı olmayacaktı.»*

Mahlukat 4 kısma ayrılır: 1) Tüm mevcudat, 2) Tüm malumat, 3) Mevcudattan her biri madum olsaydı eğer durumu ne olacaktı? 4) Mevcudattan her biri mevcut olsaydı eğer durumu ne olacaktı?

Binaenaleyh tüm kısımlar onun yaratmasıyla, diğer (3 ve 4.) kısımlar ise onun ilmiyle bilinmiştir. Bu bakımdan, *«Eğer Allah onlarda hayrın olduğunu bilseydi muhakkak onlara duyururdu»* cümlesi ikinci kısma dahildir. Yani mukadderatı bilmek kabilindendir, yaradılışı bilmek kabilinden değil. Bu hususun bir benzeri Allah Teâlâ'nın münafıkların halini bildirdiği şu ayette anlatılmıştır:

«Eğer siz (yurdunuzdan) çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle birlikte çıkarız. Sizin aleyhinizde hiç kimseye itaat etmeyiz. Sizinle savaşılırsa eğer muhakkak size yardım ederiz, derler. Oysa Allah onların yalancı olduklarına şahidlik eder. Andolsun, eğer onlar çıkarılsalar (bunlar) onlarla beraber çıkmazlar. Eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler. Yardım etseler bile arkalarına dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine de yardım edilmez.» (Haşr: 11-12)

Allah Teâlâ ayrıca onları diriltseydi bile yine onların haram

şeylere geri döneceklerini bildiriyor ve mevcut olsaydı madum olacaklarını haber veriyor.

(24) *«Ey iman edenler! Peygamber sizi...»*

Bu Ayetin Tefsiri

*«Hayat bahşeden»*in kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Süddi, bunun *«İman ve İslâm»* olduğunu, zira iman ve İslâm'da hayat bulunduğunu söylemiştir. Ona göre iman kalbin hayatı, küfr ise kalbin ölümüdür. Bunun delili de *«O diriyi ölüden çıkarır»* ayetidir.

Bazıları ise *«Hayat bahşeden»* ile Kur'an'ın kastedildiğini söylemektedirler. Yani

«Kur'an'da olan hükümlere icabet edin» denmek istenmiştir. Çünkü Kur'an'da hayat (kurtuluş) ve ismet sıfatı vardır. Kur'an'ın *«hayat»* sıfatıyla vasıflandırılmasının nedeni, Kur'an'ın iman sebebi, imanın da hayatın sebebi oluşundandır. Bu bakımdan hayatın sebebi olan Kur'an'ı *«hayat»* ile vasıflandırmak caiz olmuştur.

Bir başka görüşe göre *«hayat bahşeden»* ile cihad kastedilmektedir. Cihad'ın hayat ile vasıflandırılmasının bir çok nedeni vardır:

1) İki düşmandan birinin gevşeklik göstermesi diğer tarafın hayatı anlamına gelir. Müslümanların durumları kafirlerle cihad etmeleri nedeniyle kuvvet (hayat) kazanır.

2) Cihad, şehadetin sebebidir. Şehadet ise daimi hayat demektir. Nitekim Allah Teâlâ *«Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma. Aksine onlar diridirler. Rablerinin katında rızıklanırlar»* (Alu İmran: 169)

3) Cihad ölüme, ölüm ise ahirete götürür. Ahiret de hayatın cevheridir. Nitekim Allah, *«Ahiret yurdu daimi hayatın tâ kendisidir»* (Ankebut: 64) buyurmuştur.

Bir görüşe göre *«hayat bahşeden»* ile iyi amel ve itaat kastedilmiştir. Bu tefsire göre Kur'an, iman ve cihad, hepsi iyi amel ve taate dahil olmaktadır. Dolayısıyla Allah, *«hayat bahşeden»* ile daimi ve güzel hayatı kastetmektedir. Nitekim başka bir ayette, *«Onu güzel bir hayatla hayatlandırırız»* (Nahl: 97) diye buyurmuştur.

KADER VE CEBİR

«Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer.» ayetinin tefsirinde müfessirler cebr ve kader konusundaki ihtilafları nedeniyle değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Cebr'in olduğunu savunanlar, Vahidi'nin İbn Abbas ve Dahhak'tan naklettiği bir rivayete dayanmaktadırlar: *«Allah hem kâfir ile onun taatinin arasına girer (onun itaat etmesine müsaade etmez), hem de muti ile günahının arasına girer. Bu yüzden said, Allah'ın saadete erdirdiği, şaki ise Allah'ın dalalete götürdüğü kimsedir. Kalbler Allah'ın kudret elindedir. Onları dilediği şekilde evirip çevirir. Allah iman etmesini istemediği kâfir kimsenin kalbiyle arasına girer. Küfrünü dilemediği mümin kimsenin ise kalbile kendi arasına girerek ona mani olur.»*

Fahruddin Razi, bu hususun doğruluğuna dair delilleri daha önce de ortaya koymuştu.

Kelbî'ye göre haller ya itikadat, ya iradat ya da her ikisidir. İtikadata gelince, o ya ilim ya cehalettir. İnsanoğlu ilme onun ilim olduğunu bildikten sonra yönelir. Onun maluma uygunluğuna kanaat getirdikten sonra onu edinmeyi ister. Bu da ancak malumu bilmekle olur. Bu ise kendinin tahakkukunu gerekli kı-

lar. Cehalete gelince, insanoğlu şüphesiz onu seçmez ve istemez. Ancak o, inanışın ilmi olduğunu zannettiğinden onu irade eder. İnsanoğlu önceki bilgisizliğinden dolayı bu zanna sahib olur. Bu da bir şeyin varlığının nedeninin nefsini tevafuk etmesini gerektirir. Devaî (isteyiciler) ile iradeye gelince, bunlar bir failleri olmadığı takdirde kendi kendilerine meydana gelmeleri icab eder. Eğer failleri varsa bu fail ya Allah Teâlâ ya da kuldur. Kul olması muhaldir. Çünkü aksi takdirde onun sebebi başka bir sebebe bağlanmış olmayı gerektirir ki bu da bâtıldır. Dolayısıyla bundan anlaşıldığına göre, akidenin, iradenin ve devaî'nin faili Allah'tır. Bu bakımdan Kur'an'ın nassı, kalblerin hallerinin Allah'tan olduğuna delalet eder. Aklî deliller de bu hususu desteklediğinden sözlerimizin doğruluğu ispatlanmış olmaktadır.

Kederiye ise mezkur ayetten bu söylenenlerin kastedilmesinin caiz olmadığını şöyle açıklıyor:

a) Cübbai'ye göre Allah'ın, kendisiyle kalbi arasına girdiği kimse acizdir. Aciz kimseye emretmek ise akılsızlık ve ahmaklıktır. Bunun mümkün olması halinde Allah'ın göklere çıkmamızı emretmesi de caiz olurdu. Oysa topal bir kimsenin ayakta namaz kılmakla emrolunmayacağı iddia edilmiştir. O takdirde böyle bir emir Allah için nasıl caiz olabilir? Nitekim Kur'an'da *«Allah kişiye taşıyamayacağı bir yükü teklif etmez»* (Bakara : 286) buyurulmuştur.

Zihar yemini eden kimseden, gücü yetmediği takdirde, oruç tutmasının farziyeti kaldırılarak altmış fakiri doyurması emredilmiştir.

b) Allah Teâlâ'nın, Allah ve Rasûlü'ne icabeti emretmesi, zikir ve tahzir kabilindendir. İcabeti terketmekten sakındırdı. Eğer bu sözle cebrîlerin dediği irade edilmiş olsaydı icabetin terkinde kuvvetli bir özür bulunur ve icabetin terki yasaklanmış olmazdı.

c) Allah Teâlâ, Kur'an'ı, Râsûlü'ne kafirlere karşı delil olması için indirmiştir. Kafirlerin elinde Rasûlü'ne karşı delil olması için indirmedi. Şayet cebrîlerin öne sürdüğü mânâ kastedilmiş olsaydı bu ayet, kafirlerin ellerinde Hz. Peygambere karşı kuvvetli bir delil olmaz mıydı? Kafirler bu sefer, *«Allah bizi iman etmekten menetti. Peygamber bizim iman etmemizi nasıl emreder?»* demeyecekler miydi? İşte tüm bu nedenlerden dolayı ayete cebrîlerin dediği gibi mânâ vermek mümkün değildir. (1)

Fahruddin Razi bunları aktardıktan sonra Cebriyye mezhebini destekler mahiyette şöyle diyor:

Bu ayetle ilgili olarak birçok şey daha söylenebilir:

a) Allah kişi ile onun kalbinden yararlanmasının arasına ölüm sebebiyle girmektedir. Yani ölüm gelmeden önce size gerekli olan taat, cihad ve diğer ibadetleri süratle yerine getiriniz. El-Kadı bu yüzden bu hükmün ardından *«Ve sizler kuşkusuz ki O' nun (huzuruna) götürülüp toplanacaksınız»* ifadesinin geldiğini söyleyerek bu ayet ile taate mani olacak ölüm gelmeden önce insanları teşvik etmenin kastedildiğini öne sürmüştür.

b) Allah kişi ile onun kalbinin irade ettiğinin arasına girer. Çünkü ecel amelin önünü kesmektedir. Allah bu ayetle *«Salih amelleri geciktirmeden yapın, kalplerinize gelen uzun yaşama umuduna güvenmeyin. Zira bu kesin değildir.»* demektedir. İşte *«kalp»* kelimesinin kalpte meydana gelen temennilere ıtlak edilmesi bu yüzdendir. Nitekim mazrufu zarfının ismiyle tesmiye etmek caizdir. Mesela Araplar *«Dere akıyor»* derler. Oysa gerçekte akan dere değil derenin içindeki sudur.

c) Müminler Bedir Günü'nde savaştan korkuyorlardı. Bu

(1) Fahruddin Razi, Mefatih'ul-Gayb, cilt: 4, sh: 533-534.

yüzden Allah onlara, *«Taatte acele edin, kalblerinizdeki zaaf ve korkudan dolayı geri kalmayın. Kuşkusuz Allah bu halleri değiştirir. Zayıflığı kuvvete, korkuyu cesarete dönüştürür. Çünkü O, kalbleri evirip-çevirendir»* demek istemiştir.

d) Mücahid, *«Kalp ile akıl kastediliyor»* demektedir. Buna göre ayet şöyle anlaşılır: *«Allah kişi ile onun kalbi arasına girer. Aklettiğiniz bir durumdayken aceleyle amellerinizi yerine getirin. Çünkü aklınızın gidip gitmeyeceğinden emin değilsiniz. Akıl gittiğinde ise sorumluluk (teklif) kalkar.»* Allah Teâlâ'nın burada aklı *«kalb»*e benzetmesi caizdir. Nitekim, *«Kuşkusuz bunda kalbi (aklı) olan kimse için (...) bir öğüt (ibret) vardır.» (Kaf : 37)* buyurulmuştur.

e) Hasan Basri, ayeti, *«Kuşkusuz Allah, kişi ile kalbi arasında perdedir,»* yani Allah'ın kuluna yakınlığı, kişinin kendi kalbine olan yakınlığından daha fazladır, şeklinde yorumlanmaktadır. Böylelikle Allah, kulun iç aleminde olan hiçbir şeyin kendisine gizli olmadığını kastetmektedir. Nitekim, *«Biz insana şah damarından daha yakınız»* (Kaf : 16) diye buyurulmuştur.

Cebrîyye ve Kaderîyye'nin bu konudaki görüşleri bu kadardır.

«Kuşkusuz ki O'nun (huzuruna) götürülüp toplanacaksınız.» Yani başıboş ve muattal bırakılmayacaksınız. Bu ifade insanları tembellik ve gafletten kaçınmaya son derece teşvik ve terğib etmektedir.

ZULÜM SADECE ZALİME FELAKET GETİRMİYOR

(25) *«Sizlerden yalnızca zulmedenlere...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Allah Teâlâ insanları kendisinin kişi ile kalbi arasına girdiğini bildirerek uyardığı gibi bu fitneyi haber vererek de uyarmak

tadır. Yani öyle bir fitneden korkun ki başınıza geldiğinde sadece içinizden zulmedenlere isabet etmez. Onları aşıp salihi de zalimi de, hepinizi kapsayacak, kasıp kavuracaktır.

Hasan Basri'den gelen bir rivayete göre bu ayet, Hz. Ali, Hz. Ammar bin Yasir, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr hakkında nazil olmuştur. Nitekim bu fitne Cemel Günü'nde (*) vuku bulmuştur. Hz. Zübeyr, *«Bu ayet bizim hakkımızda nazil olmuştur. Biz bu ayetin ehlinden olacağımızı sanmamıştık. Ama bir de gördük ki bu ayet bize işaret etmekteymiş»* demiştir.

Suddi, bu ayetin *Cemel Vâkası*'nda da döğüşen Bedir ashabı hakkında nazil olduğunu söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Zübeyr, ile Hz. Peygamber (s.a) oturmuş sohbet ederlerken yanlarına Hz. Ali gelir. Hz. Zübeyr Hz. Ali'ye tebessümle bakar. Hz. Peygamber (s.a) kendisine: *«Ali' yi sever misin?»* diye sorar. O da, *«Ey Allah'ın Rasûlü. Onu çocuğum gibi, hatta daha fazla severim»* diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber *«Onunla savaşmak üzere üzerine saldırdığında durumun ne olacaktır?»* diye buyurur.

«Bilin ki Allah'ın azabı pek şiddetlidir» ifadesiyle Allah'ın azabı hatırlatılarak insanların doğru yola girmeleri istenmektedir. Allah Teâlâ, günah işleyenleri de işlemeyenleri de kaplayacak olan bir azapla insanları korkuttuğuna göre günah işlemeyen kimseleri azaba uğratmasının O'nun rahmetine nasıl uygun düşeceği düşünülebilir. Ancak Allah her şeyin sahibi olması hasebiyle O'nun yaptıkları, mülkünde tasarruf olduğundan dolayı hayırdır. Ve onun her yaptığında bir iyilik bulunur.

(*) Cemel Vakası Hz. Ali ile Hz. Aişe arasında Basra'da meydana gelmiştir. Savaşı Hz. Ali'nin ordusu kazanırken Aşere-i Mübeşşere'den olan Hz. Talha ve Hz Zübeyr bu savaşta öldürülmüşlerdir. Muharebe Hz. Aişe'nin devesinin bulunduğu yerde şiddetlendiğinden, bu olaya Cemel Vâkası adı verilmiştir.

وَاذْكُرُوٓا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيْلٌ مُّسْتَضْعَفُوْنَ فِى الْاَرْضِ
تَخَافُوْنَ اَنْ يَّتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰىكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهٖ
وَرَزَقَكُمْ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿٢٦﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
اٰمَنُوْا لَا تَخُوْنُوا اللّٰهَ وَالرَّسُوْلَ وَتَخُوْنُوْٓا اَمٰنٰتِكُمْ وَاَنْتُمْ
تَعْلَمُوْنَ ﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّمَآ اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ
فِتْنَةٌ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗٓ اَجْرٌ عَظِيْمٌ ﴿٢٨﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
اٰمَنُوْٓا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّكُمْ فُرْقَانًا وَّيُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّاٰتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۗ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿٢٩﴾ وَاِذْ يَمْكُرُ
بِكَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِيُثْبِتُوْكَ اَوْ يَقْتُلُوْكَ اَوْ يُخْرِجُوْكَ ۗ وَيَمْكُرُوْنَ
وَيَمْكُرُ اللّٰهُ ۗ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمٰكِرِيْنَ ﴿٣٠﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ
اٰيٰتُنَا قَالُوْا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَآءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَآ ۙ اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ
الْاَوَّلِيْنَ ﴿٣١﴾ وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ
عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَآءِ اَوِ ائْتِنَا
بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿٣٢﴾ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيْهِمْ ۚ
وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُوْنَ ﴿٣٣﴾

26 — Hatırlayın o zamanı ki sizler (sayıca) azdınız. Yeryüzünde eziliyordunuz. İnsanların sizi kapıp (esir almasından) korkuyordunuz. Fakat Allah sizi barındırıp yardımıyla destekledi. Sizi güzel şeylerden rızıklandırdı ki nimetlerine şükredesiniz.

27 — Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûl'e ihanet etmeyin. Bu takdirde (aranızda bulunan) emanetlerinize bile bile ihanet etmiş olursunuz.

28 — Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız ancak birer fitnedirler. Yine bilin ki Allah katında büyük bir mükâfat vardır.

29 — Ey iman edenler! Şayet Allah (azabın)dan sakınırsanız o size ayırdedici bir anlayış (furkan) verir. Günahlarınızı sizden siler ve sizi affeder. Allah büyük bir fazilet sahibidir.

30 — (Hatırla) o zamanı ki küfre kayanlar sizi hapsetmek, öldürmek, Mekke'den çıkarmak için tuzak kurup duruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da (buna karşılık onlara) tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.

31 — Onlara ayetlerimiz okunduğunda «Okunanları işittik. Dilesek biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir» derler.

32 — (Hatırlat) o zamanı ki, «Ey Allahım! Eğer bu Kur'an senin katından gelen Hak ise üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem verici bir azab dokundur» demişlerdi.

33 — Fakat sen (Ey Muhammed) onların arasında bulundukça Allah onları azaba uğratacak değildi. Onlar af dilerlerken de Allah onlara azab edecek değildi.

(26) *«Hatırlayın o zamanı ki sizler...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Ayetteki hitap ya sadece muhacirlere, ya da tüm Araplaradır. Yani *«Sayıca az olduğunuz ve Mekke'de Kureyş kafirlerinin zulmü altında ezildiğiniz o günleri hatırlayın.»* Hitabın muhacirlere olması durumunda mânâ bu şekilde anlaşılır. Fakat hitab tüm Arapları kapsıyorsa bu takdirde mânâ, *«İranlıların baskısı altında ezildiğiniz o günleri hatırlayın»* şeklinde anlaşılır. Bu yorum Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir. Ancak konum itibarıyla ve uzak bir tevil olduğu için tenkid edilmiştir. Ayrıca İranlılar tüm Araplar üzerinde hakimiyet kurmamışlardır.

«İnsanların sizi kapıp (esir almasından) korkuyordunuz» ifadesinde geçen *«insanlar»*, Kureyş müşrikleridir (ki bu en açık görüştür). Veya İranlılardır.

İkrime'ye göre müşrik Araplar müslümanlara sürekli diş biliyorlardı.

Deylemi'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber'e (s.a) buradaki *«insanlar»* ile kimin kastedildiği sorulduğu zaman o, bunların İranlılar olduğunu söylemiştir.

«Fakat Allah sizi barındırıp yardımıyla destekledi. Sizi güzel şeylerden rızıklandırdı ki nimetlerine şükredesiniz»; Yani size

düşmanlarınızdan korunabileceğiniz bir barınak verdi. Sizi yardımıyla destekledi. Sizi Ensar ile destekledi. Bedir Günü'nde melekleri size yardım için gönderdi. Düşmanların kalbini adının duyulmasıyla titreten Hz. Muhammed'i size peygamber olarak gönderdi. Onun vasıtasıyla kuvvet ve kudretinizi artırdı. Size güzel şeylerden, (helal) ganimetlerden rızıklar ihsan etti. Nitekim ganimetler sadece Ümmet-i Muhammed'e helal olmuştur. Daha önceki ümmetler ganimet malını yiyemezlerdi.

«Tayyibe», bazı müfessirlere göre Allah'ın müslümanlara vermiş olduğu nimetlerin tümüdür.

(27) *«Ey iman edenler! Allah'a, Rasûlü'ne ve...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

*«Tehûnû, «havn»*dan türemiştir ve eksiltmek anlamına gelir. Nitekim *«vefa»* da aslında tamamlamak demektir. İhanet, emanetin karşıtı olarak kullanılmıştır. Çünkü emanetin tam karşıtı eksikliğe yol açar. İhanet edilen şey yavaş yavaş azalır. Ragıb el-İsfahanî'ye göre ihanet gizli yapılır. Ancak burada ihanet, Allah'ın emri ve Rasûlü'nün sünnetiyle amel etmemek anlamındadır.

İbn Cerir, İbn Abbas'tan, şöyle dediğini rivayet etmektedir: *«Allah'a hainlik, farzlarını terketmek, Hz. Peygamber'e hainlik ise sünnetini terk etmekle ve günah işlemekle olur.»*

Bazı müfessirler, *«Buradaki ihanet ganimetlerde aşırı gitmek ve ortaya koyduğundan fazlasını saklamaktır»* demektedirler. Ebu Şeyh'in Yezid bin Ebi Habib'ten rivayet ettiğine göre, buradaki ihanet ile savaşta silahları bozup, zarar vermek kastolunmuştur.

EBULLUBABE'NİN TEVBESİ

Zühri ve Kelbî şöyle rivayet etmektedirler:

Hz. Peygamber (s.a), Benu Kureyze yahudilerini 21 gün kuşatma altında tuttuğunda onlar sonunda dayanamayıp barış yapma teklifinde bulundular. *«Daha önce kardeşlerimiz Benu Nadr ile anlaşma (barış) yaptığın gibi bizlerle de anlaşma yap. Biz de kardeşlerimizin yanına (Şam'a, Ezruat denilen yere) gidelim»* dediler. Ama Hz. Peygamber onlarla barış yapmaktan kaçındı ve *«Sa'd bin Muaz'ın hakemliğine razı olup onun verdiği hüküm kabul edilirse anlaşma yaparız»* dedi. Fakat bu teklifi kabul etmeyen Yahudiler Ebu Lubabe Rifa' bin Abdulmunzir'in —ki bu kimse Beni Kureyza'nın danışmanlığını yapıyordu; onun malı, çoluk çocuğu Yahudilerin yanındaydı— kendilerine gönderilmesini istediler. Hz. Peygamber de (s.a) Ebu Lubabe'yi onlara gönderdi. Ebu Lubabe, Benu Kureyza'nın yanına gelince, kendisine, *«Ne diyorsun, ya Ebu Lubabe? Sa'd bin Muaz'ın hükmüne razı olalım mı?»* diye sordular. Bunun üzerine Ebu Lubabe eliyle boğazını gösterdi. Yani, *«Bunu kabul etmeniz ölümünüz demektir. Sakın kabul etmeyin»* demek istedi. (Ebu Lubabe şöyle anlatıyor): *«Allah'a yemin ederim ki ayaklarım daha yerlerinden ayrılmadan Allah'a ve Rasûlü'ne ihanet ettiğimi anladım.»* Daha sonra Ebu Lubabe, Hz. Peygamber'e uğramadan doğruca Medine'ye gitti. Mescidin direklerinden birisine kendisini bağladı ve *«Vallahi, ne yemek yiyeceğim ne de su içeceğim. Ya ölürüm ya da Allah tevbemi kabul eder»* dedi. Bu haber Hz. Peygamber'e (s.a) iletilince, *«İyi bilin ki bana gelseydi eğer, muhakkak onun için af talebinde bulunurdum. Ama madem yapacağını yapmış, ben de Allah tevbesini kabul edinceye kadar onu bırakmam»* dedi.

Böylece Ebu Lubabe yedi gün yemeden-içmeden öylece bağlı kaldı. Sonunda bayılmıştı. Allah Teâlâ tevbesini kabul ettiğinde bu ona bildirildi. Fakat o, *«Allah'a yemin ederim ki Hz. Peygamber gelip beni çözmedikçe ben kendimi çözmem.»* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber gelerek kendi eliyle Ebu Lubabe'nin ipini çözdü. Sonra Ebu Lubabe, *«Tevbemin tamamen kabul olabilmesi; için de günah işlediğim Medine'den ve malımdan ayrılmamla müm-*

kün olur» deyince Hz. Peygamber (s.a) *«Malının üçte birini sadaka olarak vermen yeterlidir»* dedi ve Ebu Lubabe hakkında mezkur ayet nazil oldu.

Ancak meşhur olanı, Ebu Lubabe'nin kendini Tebük Seferi'nden geri kaldığı için bağladığıdır. İbn Abdilberr bu görüşün doğru olduğunu kabul etmiştir.

Süddi, *«Sahabe, Hz. Peygamber'den (s.a) işittiği bir şeyi müşriklerin kulağına gidecek kadar yaydığı için bu ayetle Allah Teâlâ onları böyle bir ifşaattan menetmiştir.» diyor.*

Ebu Şeyh, Cabir bin Abdullah'tan şöyle rivayet etmiştir:

Ebu Süfyan Mekke'den çıktığında Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a) gelerek, *«Ebu Süfyan falan falan yerdedir»* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) bu haberi sahabilerine iletti ve onlardan bu sözünü gizli tutmalarını istedi. Ancak münafıklardan biri Ebu Süfyan'a *«Muhammed sizi hedefleyerek yola çıktı. Dikkatli olun!»* diye haber gönderdi. Bunun üzerine de Allah Teâlâ *«Bile bile emanetlerinize ihanet etmeyin»* cümlesini indirdi. Yani ne Allah'a ne Rasûl'e ne biriniz diğerine ihanet etmesin. (Veya) elinizde bulunan emanetlerin sahibine ihanet etmeyin.

İbn Abbas, *«emanet»* kelimesini Allah Teâlâ'nın kullarının üzerinde emin kıldığı amellerle tefsir etmiştir. Bu takdirde cümle, *«Allah'a karşı ibadetlerinizde hain davranmayın»* anlamına gelir.

Mücahid, *«emanat»* kelimesini *«emanet»* şeklinde tekil olarak okumuştur.

(28) *«Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Mal ve çocuklar insanın günaha girmesine ve ceza almasına

sebeb olmalarından dolayı fitnenin tâ kendisi sayılmışlardır. Yani *«Mal ve çocuklar sizlere Allah tarafından verilen güçlüklerdir. Allah sizi onlarla deneyecektir. Sakın onlar sizlere Ebu Lubabe'nin yaptığı hatayı tekrarlatmasın.»* Maldaki fitne çocuktaki fitneden daha çok olduğu için önce *«mallarınız,»* sonra *«çocuklarınız»* denilmiştir.

İbn Mesud'dan gelen bir rivayette *«sizden fitnenin kapsamına girmeyen kimse yoktur .Zira Allah'a sığınmak isteyen fitneye saptırandan O'na sığınsın»* denilmiştir. Bunun bir benzeri Hz. Ali' den de rivayet edilmiştir.

(29) *«Ey iman edenler! Şayet...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Yani, ey iman edenler! Yaptıklarınızda ve yapmadıklarınızda Allah'ın azabından sakınırsanız o size, sakınmanızdan dolayı ayırd edici bir anlayış (furkan) verir.

«Furkan» (ayırdedici anlayış) hidayet ve kalblere yerleştirilen nur anlamındadır. Onunla insanlar hakkı bâtıldan ayırd ederler. İbn Cüreyc ve İbn Zeyd'den de böyle rivayet edilmiştir.

Ferra'ya göre furkan, *«yardım»* anlamında kullanılmıştır. Allah onunla hakkın taraftarını bâtılın taraftarlarından ayırd eder, müslümanları aziz, kafirleri zelil kılar.

Süddi'ye göre furkan, dünya ve ahirette kurtuluş demektir.

Mukatil ise furkan'ın şüphelerden uzaklaşmak anlamına geldiğini söylemiştir. Furkan, zuhur (açıklama, açıklık) mânâsınadır. Yani işleri teşhir etmek, yaymak demektir. Nitekim İbn İshak'ın sözlerinden anlaşılan da budur.

Bu anlamların hepsi de iki şeyi ayırd edici demek olan *«tef-*

rik» kökünde birleşmektedir. Nitekim bazı müdekkikler bu mânâların hepsinin de kastedilmiş olabileceğini söylemişlerdir.

«Günahlarınızı sizden siler ve sizi affeder.» Yani dünyada günahlarınızı örter ve ahirette de onları bağışlamak ve ceza vermekten vazgeçmek suretiyle affeder.

Ayet, gelmiş gelecek günahların affedilebileceğine işaret etmektedir. Çünkü bu ayet Bedir Ashabı hakkında nazil olmuştur. Allah, Bedir Ashabı'nın gelmiş-geçmiş günahlarını affetmiştir. Nitekim bir hadiste *«Allah'ın Bedir ehline tecelli ederek 'istediğinizi yapın, ben sizin için affediciyim' demesi umulur»* buyurulmuştur.

MEKKELİLER PEYGAMBER'E NASIL BİR CEZA VERMEK İSTEDİLER

(30) *«(Hatırla) o zamanı ki küfre kayanlar...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Bu ayet Hz. Peygamber'e mahsus olan bir nimeti zikretmek ve hatırlatmak maksadıyla nazil olmuştur.

Hasan Basri, Mücahid ve Katade'ye göre hapis, kişiyi iplerle bağlamakla yapılırdı. Eban, İbn Hatim ve Cübbai'den rivayet edildiğine göre, onlar Hz. Peygamber'de derin yaralar açmak ve onu bir eve kapatarak hapsetmek istiyorlardı. (Bunu Ata ve Süddi rivayet etmiştir) Yani onlar Hz. Peygamber'i (s.a) iplerle bağlayarak bir evde hapsetmek veya ağır bir şekilde yaralayarak etkisiz hale getirmek ya da öldürmek veya Mekke'den sürmek suretiyle kendi akıllarınca —hâşâ— onun şerrinden emin olmak istiyorlardı.

İbn İshak şöyle rivayet ediyor: «Kureyş kabilesi, Hz. Peygamber'in dışarda yardımcılarının ve kendisinden başka daha arkadaşlarının bulunduğunu bildiklerinden, ashabının hicret edip Mek-

ke'den ayrıldıklarını görünce, onların başka bir beldeye gidip oradaki insanların güvenini kazandıklarını anlamışlardı. Bu yüzden artık Hz. Peygamber'den (s.a) çekinmeye başlamışlardı. Hz. Muhammed'in kendileriyle kesinlikle savaşacağını tahmin ettiklerinden Dar'un-Nedve'de toplandılar. Müşriklerin Hz. Peygamber (s.a) hakkında nasıl davranacaklarını istişare etmek üzere toplandıkları yer olan bu Dar'un-Nedve, Kusay bin Kilab'ın eviydi. Kureyşliler bir hüküm verecekleri veya bir istişare yapacakları zaman burada toplanırlardı.

İbn Abbas, o Mekkeli müşriklerin Dar'un-Nedve'de toplanıp istişare etmek için bir gün tayin ettiklerini ve bu güne *«Zahmet Günü»* denildiğini söylemiştir. Onlar toplantıya girerlerken İblis, bir pir-i fani şeklinde ve sırtında bir aba olduğu halde Dar'un-Nedve'nin kapısında görüldü. Onlar İblis'in kapıda durduğunu görünce «Bu ihtiyar da kimdir?» diye sordular. İblis, *«Ben Necid halkındanım. Sizlerin aranızda va'dettiğiniz olayı işittim ve sizinle beraber olmak istedim. Ki böylece görüşlerinizi dinlemiş olabileyim. Umulur ki belki ben de size yararlı bir nasihat verebilirim, bir görüş öne sürebilirim.»* diye cevab verince onlar bunu hoş karşıladılar. Böylece İblis giriş iznini almış ve Darun-Nedve'ye girmiştir. Kureyş'in tüm ileri gelenleri oradaydı. Bazıları diğerlerine *«İşte bu kişinin işi, gördüğünüz noktaya ulaştı. Vallahi onun ne yapacağından emin değiliz»* dediler. (İbn Abbas şöyle devam ediyor): İstişare ederken aralarında Ebu'l-Buhteri bin Hişam adlı biri, *«Onu demirlerle bağlayın, üzerine kapıyı kapatıp hapsedin. Sonra kendisinin benzeri olan daha önceki Züheyr, Nabiğ gibi şairlere isabet edenin ona da isabet etmesini bekleyin»* dedi. Necidli ihtiyar, *«Hayır! Allah'a yemin ederim ki bu düşünce doğru değil. Andolsun eğer siz onu dediğiniz gibi hapsedersiniz, onun haberi demirleri üzerine kapatıp kilitlediğiniz kapının arkasından çıkarak arkadaşlarına ulaşır. Öyle ki arkadaşları size hücum ederler, onu sizlerin elinden kurtarırlar. Sonra onunla birlikte size karşı gelirler ve mağlub edinceye kadar sizinle döğüşürler. Bu*

doğru bir düşünce değildir. Bence başka bir fikir belirtilsin» diye müdahele etti.

Yine istişareye devam edildi. Aralarından Eb'ul- Esved bin Umeyr, *«O halde onu içimizden çıkaralım, ülkeden sürelim. Bizden ayrıldıktan sonra vallahi nereye giderse gitsin, bu bizi ilgilendirmez. Yeter ki bizden uzak olsun, ondan kurtulalım»* dedi. Necidli ihtiyar, yine, *«Hayır! Allah'a yemin ederim ki bu da sizin için çıkar yol değildir. Onun konuşmalarının güzelliğini, mantığının genişliğini, getirdikleriyle birçok kişinin kalbini elde ettiğini görmüyor musunuz? Vallahi eğer böyle yaparsanız o, Arap kabilelerinden birine gider, sözleriyle, konuşmasıyla onları ikna eder. Onlar da kendisine biat ederler. İşte o zaman o da onları arkasına takar, üzerinize gelir ve ülkenizde sizi çiğner, memleketinizi elinizden alarak dilediğini yapar. Onunla ilgili başka bir görüş söyleyin»* diye müdahale eder. Bunun üzerine Ebu Cehil, *«Vallahi bir düşüncem var ki ondan sizin bile hoşlanmayacağınızı görür gibiyim»* dedi. Diğerleri, *«Ey Eb'ul-Hakem! Düşüncen nedir?»* diye sordular. Ebu Cehil, *«Benim düşünceme göre, her kabileden güçlü soylu ve neseb bakımından vasat olan gençler seçelim. Her birinin eline keskin bir kılıç verelim. Sonra da o gençlerin hepsi birden Muhammed'e saldırsınlar ve (tek bir darbe gibi) aynı anda kılıçlarını üzerine indirsinler. Böylece onu öldürsünler, biz de rahatlayalım. Gençler onu bu şekilde öldürdüklerinde kanı tüm kabilelere dağılmış olacağından kabilesi bizden diyet almaya razı olacaktır. Biz de onun diyetini vererek bu işten kurtulmuş oluruz»* diye konuştu. (İbn Abbas şöyle devam ediyor): Necidli ihtiyar, *«İşte söz bu kişinin sözüdür ve razı olduğum görüş bu görüştür»* dedi ve bu karar üzerine Dar'un-Nedveden çıktılar. Cebrail, Hz. Peygamber'e gelerek o gece şimdi yatmakta olduğu yatağında yatmamasını söyledi. Gecenin saatleri ilerleyince Kureyşlilerin belirledikleri gençler Hz. Peygamber'in (s.a) evine yakın bir yerde toplandılar. Hepsi de saldırmak için Hz. Peygamber'in uyuyacağı zamanı bekliyorlardı.

Hz. Peygamber (s.a), onların kendisini beklemek üzere yerleştiğini görünce Hz. Ali'ye, *«Benim yatağımda sen yat. Şu hadramî ve yeşil kürkümü üzerine al ve öylece uyu. Onlardan hoşuna gitmeyecek hiçbir şey sana erişemez.»* dedi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) uyumak istediğinde o kürkün altına girerdi. Böylece Hz. Peygamber'e hicret izni verilmiş oldu. Hz. Peygamber, arkadaşı Ebubekir ile beraber Mekke'den ayrılıp Sevr mağarasına gittiler. Hz. Ali, Allah'ın kendisine vermiş olduğu bu nimete işaret ederek şöyle bir şiir okumuştur:

«Nefsimle, taşlara basan en hayırlı insanı korudum.
Beyt-i Atik'i ve İsmail hicrini ziyaret edenlerin en hayırlısını...
Allah'ın Rasûlü'nü korudum ki Kureyşlilerin ona tuzak kurmasından çekiniyordum.
Nimet sahibi olan Rab onu bu tuzaktan kurtardı.
Allah'ın Rasûlü mağarada güven içinde geceledi.
Allah'ın koruması ve örtüsü altındaydı.
Ben de onları gözeterek geceledim.
Benim orada olabileceğimi sanmıyorlardı.
Oysa ben nefsimi ölüme ve esarete adamış, hazır hale getirmiştim.

HİCRET

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti M. 622 yılında Rebi'ul-Evvel 12'de vukûbulmuştur. Hz. Peygamber evinin etrafını saran yüz kişinin arasından sıyrılarak eline bir avuç toprak aldı ve bu toprağı Yasin suresini okuyup onların üzerine serpti. Onlar kendisini görmeden aralarından savuşup gitti. Onlar gaflet halinden kurtulduklarında içeriye baktılar ve Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in yatağında yatıyor gördüler. Üzerinde Hz. Peygamber'in cübbesi bulunduğundan peygamber zannettikleri Ali'yi boşuna bekleyip durdular. Sabah olduğunda ona saldırmayı kararlaştırdılar. Fakat sabah yataktan Hz. Ali'nin kalktığını görünce ona arkadaşının nere-

de olduğunu sordular. Hz. Ali bilmediğini söyleyince Rasûlüllah'ın kaçıp kurtulduğunu anladılar. Hz. Ali, Peygamber'in yanında bulunan emanetleri sahiblerine iade etmek için Mekke'de kalmıştı.

Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a), Hz. Ebubekir'in evine gidip Allah'ın kendisine hicret izni verdiğini söyler. Hz. Ebubekir, *«Ben de seninle birlikte gelebilir miyim?»* deyince, Hz. Peygamber bunu kabul eder, o da sevincinden ağlar. Hz. Ebubekir, Abdullah bin Ureykat Deylemi'yi kiralar. Bu kişi müslüman değildi ama kendilerine Medine yolunu göstermek üzere kiralanmıştı. Normal bilinen yolun dışında başka bir yolla onları götürecekti. Hz. Peygamber'in (s.a) hicret edeceğini sadece Hz. Ebubekir, Hz. Ali ve Hz. Ebubekir'in ailesi biliyordu. Hz. Peygamber, Mekke'den perşembe günü, Rebi'ul-Evvel'in ilk gününde ayrıldı. Medine'ye ise aynı ayın 12. gününde, pazartesi günü öğle vaktinde, vardı. Hz. Peygamber tam 53 yaşındaydı. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret etmek üzere yola çıkarken şöyle dua etmişti:

«Ey Allahım! Onların beni beldelerin en güzelinden çıkardıklarını biliyorsun. Beni senin katındaki beldelerin en güzeline yerleştir.» (Hakim, Mustedrek)

Hz. Muhammed peygamber olduktan sonra Mekke'de 13 sene oturmuştu. Mekke'den hicret ettikten sonra arkadaşı Ebubekir ile Mekke'nin güneybatısında ve üç mil uzaklıktaki Sevr dağındaki mağaraya gelirler. Hz. Ebubekir, oğlu Abdullah'a, *«Mekke'de hakkımızda neler söylenir? Onları dinle, sonra da geceleyin bize iletirsin»* diye tembihler. Kölesi Amr bin Fuheyre'ye de koyunlarını gündüzleyin otlatmasını, geceleyin de Mekke'ye gidiyormuş gibi yapıp mağaraya uğramasını söyler. Bunun nedeni ihtiyaçları olan sütü almaktı. Kızı Esma da onların yemeklerini getiriyordu. Böylece tam üç gün mağarada kaldılar .

HZ. PEYGAMBER ARANIYOR

Kureyşliler, Hz. Peygamber'in izini kaybettikleri için her yerde onu arıyorlardı. Yanlarında izciler de vardı. Sonunda bir izci onların izini sürerek mağaranın yanına kadar geldi. Ve *«izler burada bitiyor»* dedi. Onları bulmak ümidiyle mağaraya girmek istediler. Ama mağaranın kapısı örümcek ağıyla örülmüştü ve iki güvercin de mağaranın önünde yuvalarını yapmıştı. Oysa güvercinler insanları hissettiklerinde kaçan hayvanlardı. Kureyşliler mağaranın içinde kimsenin olmadığına kanaat getirdiklerinden Mekke'ye geri döndüler. Sonra da Muhammed'i getirene yüz deve mükâfat va'dettiler. Üç gün sonra hayat normale dönmüştü. Kılavuzları Hz. Peygamber'le, Hz. Ebubekir'e iki deve getirdi. Bunlardan birini, hicret sırasında kendi malını ve canını ortaya koyup hicretin fazlını tam olarak elde etmek için Hz. Peygamber (s.a) parasıyla Hz. Ebubekir'den satın aldı. Daha sonra develerine bindiler. Hz. Ebubekir yolda kendilerine hizmet etmesi için Amr bin Fuheyr'i yanına almıştı. Hz. Esma onlara bir torba getirdi. Kemerini yarıp yarısıyla onu bağladı. İşte bundan dolayı Hz. Esma'ya *«İki Kemerli Kadın»* denilmiştir. Hz. Ebubekir 6000 dirheme yakın olan servetini beraberinde götürmüştü. Hz. Peygamber ile Ebubekir silahları yanlarında değilken Süraka bin Malik bin Cüş'üm tarafından görüldüler. Süraka onları yakalayıp geri götürmek ve Kureyşlilerin koyduğu ödülü alabilmek için arkalarına takıldı. Rasûlüllah hemen onun hakkında beddua etti ve Süraka'nın atının ayakları kupkuru toprağa gömülmeye başladı. Bunun üzerine o, *«Ey Muhammed! Dua et de Allah beni kurtarsın. Bunun karşılığında seni arayanları geri çevireceğim»* dedi. Hz. Peygamber de (s.a) dua etti ve Süraka kurtuldu. Fakat yeniden takibe başlayınca Rasûlüllah bir daha beddua etti. Bu sefer atının ayakları daha çok gömüldü. Süraka, *«Ey Muhammed! Anladım ki bu senin duan sebebiyledir. Allah'a dua et de içinde bulunduğum bu felaketten beni kurtarsın. Sana Allah adına söz veriyorum ki arkandan gelenleri geri çevireceğim.»* diye yalvardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) dua etti ve o da kurtuldu. Sonra da kendileriyle savaşmamak ve onların haberlerini hiç kimseye bildirmemek üzere

söz verdi. Üç gün, üç gece onlarla ilgili kimseye bir şey söylemeyecekti. Böylece Süraka geri döndü ve onları arayan kimi gördüyse, *«Bu taraflarda yoklar. Baktım, bulamadım. O yüzden geri dönüyorum»* diyor ve onları geri çeviriyordu.

Buhari, Hz. Aişe'den gelen bir rivayeti şöyle nakletmektedir :

Bir gün öğle vaktinde Hz. Ebubekir'in evinde oturuyordum ki o sırada biri Ebubekir'e, *«İşte bak! Peygamber yüzünü-gözünü kapatmış olduğu halde geliyor»* dedi. Rasûlüllah daha önce adeti olmayan vechile ansızın değişik bir zamanda gelmişti. Ebubekir, *«Anam babam ona feda olsun, vallahi o muhakkak önemli bir sebepten dolayı bu saatte geliyordu»* dedi. (Hz. Aişe diyor ki:) Hz. Peygamber gelip izin istedi. İçeri girmesi için izin verilince girdi ve Ebubekir'e yanındakileri dışarı çıkarmasını söyledi. Ebubekir, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Anam-babam sana feda olsun. Onlar (Aişe ile annesi) senin ailendir»* dedi. Hz. Peygamber (s.a), *«Mekke'den çıkıp Medine'ye hicret etmem için izin verildi.»* dedi. Ebubekir, *«Ben de seninle gelecek miyim?»* diye sordu. Hz. Peygamber (s.a) *«evet»* deyince, Ebubekir, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Anam-babam sana feda olsun. Şu iki deveden birini al»* dedi. Hz. Peygamber ise ancak parasıyla satınalabileceğini söyledi. (Hz. Aişe şöyle devam ediyor.) Biz onlara yolculukta ihtiyaç duyacakları şeyleri hazırlayıp bir torba içine koyduk. Esma da kemerinden bir parçayı koparıp onunla torbanın ağzını bağladı. Bu yüzden *«İki Kemerli Kadın»* lâkabını aldı. Hz. Ebubekir'in kızı Esma, Hz. Aişe'den daha büyüktü. Anneleri ayrı babaları birdi. Abdullah ile Esma ise aynı annedendi.

Hz. Peygamber (s.a) ile Hz. Ebubekir, Sevr dağındaki mağaraya sığınıp orada üç gece kaldılar. Zeki bir genç ve süratli bir kavrayışı olan Hz. Ebubekir'in oğlu Abdullah geceleyin onların ya-

nına gidiyor, sabah olmadan oradan ayrılıyor ve seher vaktinde Mekke'ye dönüyordu. Kureyşlilerle sabahlamakla sanki Mekke'de gecelemiş gibi görünüyordu. Onlar hakkında Mekke'de en ufak bir şey işitse ona kulak kabartır, geceleyin de aynı haberi Hz. Peygamber ile babasına iletirdi. Ebubekir'in azadlısı Amr bin Fuheyr de koyunlarından bir kısmını geceleyin mağaranın yanından geçirirdi. Akşam olduktan sonra gelirdi. Onlar da sütlerini alırlardı. Her gece bu olay tekrarlanıyordu. Ayrıca Beni Abd bin Adiyy'den bir kişiyi kiralamışlardı. Yolu iyi biliyordu ve zeki bir kılavuzdu. As bin Vail es-Sehmi'nin aile efradıyla elini kan çanağına batırmıştı. Yani onların mevlasıydı. Kureyş kafirlerinin dini üzerindeydi. Ancak Resulullah (s.a) ile Hz. Ebubekir onu güvenilir kabul etmişti. Ona develerini verip üç gece sonra Sevr dağının mağarasının önünde buluşma sözü verdiler. O, üçüncü gecenin sabahı develerini getirdi. Amr bin Fuheyr ve bir kılavuz ile yola çıktılar. Kılavuz onları sahil kenarından (Asfar'ın alt tarafından) geçirdi. (Süraka bin Cüş'um diyor ki): «Kureyşlilerin elçileri bize geldiler. Muhammed ve Ebubekir üzerine ödül koymuşlardı. Bu ödül onları öldürene veya esir edene verilecekti. Ben Beni Müdleç'in bir meclisinde otururken onlardan biri yanımıza gelerek *«Ey Süraka!»* dedi,*«Biraz önce sahilde gölgeler gördüm. Zannederim onlar Muhammed ve arkadaşlarıdır.»* Ben hemen gerçekten onlar olduğunu anladım. Fakat ona *«Sen falan falan kimseleri görmüşsün. Onlar bizim yanımızdan ayrılıp gitmişlerdi.»* dedim. Bir şey belli etmemek için bir saat kadar oturdum. Sonra kalkıp evime gittim. Cariyeme, *«Atımı al, şu tepeciklerin arkasına götür ve orada beni bekle»* dedim. Mızrağımı yanıma aldım ve gizlice evin arkasından çıktım. Öyle ki mızrağın ucu yere değiyordu. Görünmemesi için üst kısmını biraz alçattım. Sonra atıma bindim. Onlara yaklaşınca atım sürçtü. Ve attan düştüm. Ayağa kalkıp elimi okdanlığa soktum. Okdanlıktan fal okları olan zelemleri (ezlam) çıkardım. Onlara zarar verip veremeyeceğimi anlamak için fal açtım. Ancak hoşuma gitmeyen, üzerinde *«hayır»* yazılı ok çıktı. Buna rağmen atıma bindim. Onlara yaklaşınca fal oklarına isyan ettim. Sonun-

da o kadar yaklaştım ki Rasûlüllah'ın Kur'an okuduğunu işitiyordum. O hiç arkasına bakmıyordu. Ebubekir ise sık sık dönüp arkasına bakıyordu. O sırada atımın ön ayakları dizlerine kadar kuma saplandı. Tekrar attan düştüm. Atı kurtarmak için ona «deh» dedim. At kalktı. Daha ayaklarını çıkarır çıkarmaz ayaklarının altından çıkıp göğe yükselen dumanları gördüm. Yeniden oklarla fal açtım. Fakat yine hoşuma gitmeyen ok çıkmıştı. O zaman onlara, *«Artık güvendesiniz, benden size bir zarar gelmeyecektir»* diye bağırdım. Sesimi duymuşlardı. Atıma binip yanlarına gittim. Başıma gelenlerden sonra Hz. Peygamber'in emrinin galib geleceğini anladım. Ona, kavminin kendi hakkında ödül va'dettiğini, insanların bu yüzden onları aradığını söyleyip kendilerine yiyecek ve yol azığı teklifinde bulundum. Onlar benden bir şey almadıkları gibi bir şey de istemediler. Fakat, *«Bizi gördüğünü kimseye söyleme, yeter»* dediler. Ben de Hz. Peygamber'e bana bir güven mektubu yazmasını söyledim. O da bunun üzerine Amr bin Fuheyr'e bir deri parçasına güven mektubunu yazmasını ve bana vermesini emretti. O da emrolunduğunu yaptı.

Hz. Peygamber'in hicret sırasında başına gelen olaylardan birisi de şudur: Yolda ticaretten dönen Talha bin Ubeydullah ile karşılaşırlar. O kendilerine selam verir ve ikisine de beyaz elbiseler hediye eder. Bazı rivayetlere göre Zübeyr de onlara rastlamıştır. Belki de Zübeyr ile Talha birlikteyken onlara rastlamışlardı. Ya da bu olay arka arkaya vukubulmuştur. Hz. Peygamber ile Ebubekir kendilerine verilen bu elbiseleri giyerler.

Hz. Peygamber (s.a) kavmi kendisini alaya alıp onun davetine kulak vermeyince ve atalarından tevarüs ettikleri inançlara sımsıkı sarılıp akıllarını çalıştırmamakta direnince, doğum yeri olan Mekke'den ayrılmıştır. Onlar akıllarını çalıştırmamışlar, putlara tapmanın küfür olduğunu itiraf etmemişlerdir. Küfürden sonra hangi günah, şirkten sonra hangi dalâlet olabilir? Nitekim Allah Teâlâ, *«Kuşkusuz Allah şirki affetmez. Fakat ondan başka dilediği kimsenin günahlarını affeder.»* (Nisa : 48) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a) Mekke'den üzüntülü olarak ayrılmıştı. Onların eziyet ve cefalarına tam on üç sene dayanarak cihad etmişti. Uzun seneler onlarla mücadele eden o parlayan nur, geniş ilim, yüce himmet, o şerefli kişi, temiz ruh, o cezbedici ve sevilen şahsiyet, o daima gülen, pırıl pırıl parlayan yüz, o güzel ahlâk, o hayadan konuşmayan ağız, o emin rasul, o kendilerine doğru yolu gösteren nebi onlardan ayrılmıştır.

Şayet Kureyş hakikati idrak etseydi, taassubtan vazgeçseydi, muhakkak onun eteklerine sarılır, feyzinden avuçlar, onun hikmet okyanusundan içer, hidayeti ile doğru yolu bulur, ahlâkı ile ahlâklanır, hem dünya hem de ahiret nimetini elde ederdi. Allah'ın Rasûlü Muhammed (s.a) ayrılışıyla Mekke'yi kapkaranlıklar içinde bırakmış ve fakat Medine'ye vardığında nurları Medine'nin her yerinde parlamaya başlamıştı. Medineliler Hz. Peygamber'i (s.a) müjde ve sevgi ile karşılamaya çıktılar. Onun o güzel yüzünü görmek için koşuyorlar, adeta birbiriyle yarışıyorlardı. Öyle ki onunla bereketleniyorlar, onun beliğ hikmetlerini daha yakından işitebilmek için onu misafir etmek hususunda ellerinden geleni yapıyorlar, didiniyorlardı. Bu yüzden *«Bedr (dolunay) üzerimize doğdu»* demek suretiyle o parlayan nur hakkındaki bilinçlerinin derecesini ortaya koymuşlardı.

MEDİNE'YE VARIŞ

Hz. Peygamber (s.a) Rebi'ul-Evvel ayının 12'sinde, pazartesi günü öğleye yakın saatlerde Medine'ye ulaştı. Kuba'da Külsüm bin Hedim denilen ve Beni Amr bin Avf'ın büyüğü olan bir kişinin misafiri oldu. Beni Amr bin Avf, Evs'in bir boyu idi. Kuba ise Medine'nin güneyine düşen ve ondan 2 mil uzakta bulunan bir köydür. Yeşillikler içinde olan Kuba'da üzüm, hurma, incir ve nar bahçeleri vardı. Hz. Peygamber orada 4 gün (pazartesi, salı, çarşamba, perşembe) kaldı. Bu sırada Kuba mescidini, yani ilk günden beri takva üzere kurulu mescidi inşa etti. Hz. Ebubekir

de, Medine'nin mahallelerinden biri olan Senih'de Habib bin İshak'ın misafiri oldu. Hz. Ali de daha sonra beraberinde Hz. Fatma, Ümmü Eymen, onun çocuğu Eymen ve mustazaf müslümanlardan bir grup ile birlikte Medine'ye ulaştı. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yanındaki emanetleri sahiplerine verdikten sonra yola çıkmıştı. Medine'ye vardığında Hz. Peygamber'e uyarak Külsüm bin Hedim'in misafiri oldu. Yol boyunca geceleri yürüyüp gündüzleri gizlendiğinden tabanları patlamıştı. Geldiğinde onun boynuna sarılan Hz. Peygamber, onun bu halini görünce ona acıyarak ağladı. Sonra ellerine tükürerek onları Hz. Ali'nin şişmiş olan ayaklarına sürdü. Ve artık Hz. Ali ayaklarından şikâyet etmedi. Hz. Peygamber, cuma günü devesine binip Medine'ye doğru yola çıktı. Beni Salim bin Avf kabilesinin bulunduğu yere geldikleri sırada cuma vakti olmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, beraberindeki 100 kadar müslüman ile derenin içinde bulunan mescidde cumayı kıldı. İşte bu, Hz. Peygamber'in kılmış olduğu ilk cumadır. O, ilk hutbesini de burada okumuştur. Daha sonra El-Kusva adlı devesine binen Hz. Peygamber Medine'ye doğru yola çıktı. Medine'ye geldiğinde devenin yularını gevşeterek tamamen bırakmıştı. Deve ensardan kimin evinin yanına giderse hepsi *«Ey Allah'ın Rasûlü! Sayıya, silaha, kuvvete gel»* diyorlar, devenin önüne çıkıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a) *«Onun yolunu açınız, o emralmıştır»* diyordu. Böylece deve bugünkü mescidin yerinde çöktü. Bu yer Beni Neccar'dan Amr'ın oğulları olan Sehl ve Süheyl'e aitti. Bu kimseler yetimdi ve orayı hurma harmanı olarak kullanıyorlardı. Sonra deve yeniden kalkınca Hz. Peygamber onun dizginlerini serbest bıraktı. Durdurulması için de kimseye işaret etmedi. Deve kendiliğinden dönüp arkasına baktı ve yeniden ilk çöktüğü yere gelip tekrar oraya çöktü. Boynunu da yere koydu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) deveden indi. Ebu Eyyub el-Ensari devenin üzerindeki eşyaları alıp evine götürdü. Hz. Peygamber (s.a) kendi odalarıyla, mescid inşa edilene kadar Hz. Ebu Eyyub'un evinde misafir olarak kaldı. Hz. Peygamber (s.a), Sehl ile Süheyl'i çağırarak *«Orayı bana satınız. Mescid yapayım»* dedi. Onlar orayı satmayacaklarını ama kendisine

hibe edeceklerini söyledilerse de Hz. Peygamber (s.a), bu teklifi kabul etmeyerek 10 dinar altına orayı onlardan satın aldı. Bu 10 dinar altını da Ebubekir Sıddık'ın malından almıştı. Sonra orayı mescid olarak bina etti. Mescidin yapımında Hz. Peygamber de diğerleriyle birlikte kerpiç taşımıştı. Kerpiç taşırken şunları söylüyordu :

«Bu yük Hayber'in yükü değildir ama;
Rabbinize yemin ederim, bu daha sevab, daha temizdir.»

Yani bu kerpiç yükleri Allah katında, Hayber'den getirilen üzüm ve hurma yüklerinden daha hayırlıdır. Bu şiir aslında sahabeden Abdullah bin Revaha'nındır. Hz. Peygamber (s.a) onun şiiriyle misal getirmiştir. Hadislerde bu şiir dışında hiçbir şiirin tüm beyitleriyle Hz. Peygamber tarafından misal getirildiği görülmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a) şiir irad etmesi yasaktır. Ama irad edilmiş bir şiiri tekrar etmesi yasak değildir.

Hz. Peygamber mescidin yapımında şu mısraları da okumuştur :

«Kuşkusuz mükâfat ancak ahiret mükâfatıdır.
(Ey Allahım) ensar ve muhacirlere merhamet et.»

Daha sonra Hz. Peygamber, Medine yahudileriyle bir barış antlaşması yapmıştır. Mescidin yapımı tamamlanmadan Beni Neccar'ın naibi (vekili) olan Sa'd bin Zürare ölünce Beni Neccarlılar onun yerine kendilerine bir naib tayin etmesini Hz. Peygamber'den istediler. Ve Hz. Peygamber de *«Sizin naibiniz oen olayım»* dedi. Onların hiç birini bir diğerinden üstün tutmadı. Bu onların menkıbelerindendir ve şeref konusunda hepsinin bir olduğuna işaret eder.

Mescid, Rebi'ul-Evvel'den Sefer ayına kadar bitti. Temelleri

taştan, duvarları kerpiçten, tavanı ve direkleri ise hurma ağaçlarından basit bir mescid olmuştu. Mescidde süsten, nakıştan en ufak bir eser bile bulunmuyordu. Minber olmadığından Hz. Peygamber (s.a) ilk hutbesini minbersiz okumuştu.

Medineliler Hz. Peygamber'in (s.a) gelişinden o kadar memnun olmuşlardı ki onu güler yüzle, şiirler okuyarak karşılamışlardı. Kadınlar evlerin tavanlarına çıkıp onu alkışlamışlardı. (Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre) Hz. Peygamber, Medine'ye vardığında kadınlar, çocuklar oturdukları yerden bağıra bağıra, *«Bugün dolunay Seniyyet'ul-Veda'dan üzerimize doğdu. İçimizde Allah'a çağıran biri oldukça, şükür üzerimize vacib oldu. Ey bize gönderilen Peygamber! Sen itaat edilen bir emirle geldin»* diyorlardı. Habeşliler sevinçten mızraklarıyla oynayıp, hareketler yaparlarken Ensar'ın erkekleri de kadınları da hediye vermek için ona yaklaşmaya çalışıyorlardı.

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in pazartesi günü doğduğunu, pazartesi günü peygamber olduğunu, Hacer'ul-Esved'i pazartesi günü kaldırıp yerine koyduğunu ve pazartesi günü vefat ettiğini söylemektedir.

İslamda Takvim

İslâmda takvimler Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle başlar. Hicreti takvime başlangıç yapan Hz. Ömer'dir. Bunu hicretin 17. yılında yapmıştır. Ancak hicri takvim hicretten 2 ay önce başlar. Zira onlar takvimin başlangıcını o senenin muharrem ayı olarak tesbit etmişlerdir. Oysa Hz. Peygamber (s.a) daha bu ayda Mekke'de bulunuyordu. Hicret ise Rebiu'l-Evvel ayında olmuştu.

«Onlar tuzak kurarlarken Allah da (buna karşılık onlara) tuzak kuruyordu»; yani Allah onların tuzak ve hilelerini geri çevirmiş, yol açtıkları tehlikeyi kendilerine döndürmüştür. Tuzak kur-

malarından ötürü Allah onları cezalandıracak ve onlara tuzak kuranlara verilen cezayı uygulayacaktır. O ceza ise şudur: Allah Teâlâ onları Bedir'e çıkardığında müslümanları gözlerinde az gösterdi. Bunun üzerine onlar müslümanlara saldırınca çocukları ihtiyarlatan bir felaketle karşı karşıya kaldılar.

«Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır». Çünkü Allah'ın kurduğu tuzağın yanında kulların tuzağı bir hiçtir.

Bazı müdekkikler bu izaf-i terkibin Allah'a sıfat olmasının O'nun tuzağının daha nafiz, daha etkili olduğunu bildirmesi yönünden üstünlük ifade ettiğini söylemişlerdir. Çünkü başkaları tarafından kurulan tuzakların da geçerliliği ve etkisi vardır. Ancak Allah'ın tuzağı daha etkilidir. Bu takdirde *«hayr»* kelimesi ism-i tafdil olarak kullanılmış olmaktadır. Burada müşareket meydana gelmektedir. Yani diğerlerinin tuzakları da geçerli ve etkili ise de Allah'ın tuzağı daha geçerli ve daha etkilidir. Fakat ifadenin Allah Teâlâ'nın hakkı indirerek tuzak kuranlara gereken cezayı verdiğine delalet ettiği düşünülecek olursa burada başkasının tuzağı sözkonusu olamaz. Müşareket olmadığından izafe sadece tahsis içindir.

Bazı müfessirlere göre bu terkib *«Yaz kıştan daha sıcaktır»* şeklindeki terkib kabilindendir. Yani Allah'ın tuzağının hayırlı oluşu, başkasının tuzağının şerli oluşundan daha etkilidir.

MEKR «TUZAK» KELİMESİ ALLAH İÇİN KULLANILIR MI?

«Mekr» (tuzak) kelimesinin müşakele olmaksızın Allah için kullanılamayacağını, zira *«mekr»*in başkasına zarar vermek için yapılan hile anlamına geldiğini, bunun da Allah'ın hakkında caiz olmadığını öne sürenler vardır. Ancak bu iddia *«mekr»* kelimesinin Kur'an'da, Allah hakkında müşakele olmaksızın kullanıldığı söylenerek cevaplandırılmıştır: *«Acaba onlar Allah'ın mekrinden emin mi oldular? Muhakkak zarar eden bir kavimden başkası Al-*

lah'ın mekrinden emin olmaz.» (A'raf: 99). Ancak buna da *«Burada müşakele takdiridir»* denilerek karşılık verilmiştir. Fakat, Hz Ali'den nakledilen bir söze göre, bu karşılık tenkid edilmiştir. Şöyle ki: *«Dünyada kendisine genişlik verilen ve bu genişliğin kendisi için bir mekr (tuzak) olduğunu bilmeyen kimseyi aklı aldatmıştır.»* Görüldüğü gibi Hz. Ali'nin bu sözünde takdirî bir müşakelenin olma ihtimali oldukça uzaktır.

(31) *«Onlara ayetlerimiz okunduğunda...»*

Bu Ayetin Tefsiri :

Ayetteki mezkur iddia, tefsirlerin çoğuna göre, Beni Abdud-dar'dan Nadr bin Haris tarafından yapılmıştır. Bu, zaman zaman İran'a, Hire'ye gidip oranın insanlarının Rüstem, İsfendiyar ve ileri gelen İranlılar hakkında uydurmuş oldukları efsaneleri dinleyen bir kimsedir. Yahudi ve Hıristiyanların yanına gidip onlardan Tevrat ve İncil'deki kıssaları da dinlerdi.

«Kalû» (dediler) ifadesi bu lânetli kişinin onların reisi olması dolayısıyla ve onların bunun söz ve görüşlerine göre hareket ettikleri için kullanılmıştır.

Bazıları, bu sözü söyleyen kimselerin Dar'un-Nedve'de Hz. Peygamber (s.a) hakkında plan yapan kimseler olduğunu öne sürmüştür. Ancak kim söylerse söylesin, mezkûr söz hakkı inkâr noktasında inadın en doruk noktasıdır. Çünkü onlar böyle bir şeye güç yetirseydiler kendilerini bunu yapmaktan hangi şey alıkoyabilirdi? Oysa Hz. Peygamber (s.a) onlara meydan okuyor, senelerdir onları acz ile itham ediyordu. Daha sonra onlarla kılıçla savaşınca onlar da kılıçla savaştılar. Halbuki onlar edebiyat sahasında yenilmeyi hiçbir surette kabullenecek kimseler değildi. Çünkü kendileri bu sahanın kahramanlarıydılar ve yine bu sahanın güçlüsü kendileriydi. Kâbe'nin kapısı üzerindeki meşhur yedi ka-

sideyi onlar asmışlardı ve bununla edebiyat sahasında herkese meydan okuyorlardı.

«Bu eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir.» Onlar bu sözle *«Bu Kur'an sadece geçmişlerin yazmış oldukları kıssa ve hikâyelerdir. Allah'ın kelamı değildir.»* demek istiyorlar ve bununla da *«Dilesek biz de bunun gibisini söyleriz»* şeklindeki sözlerini açıklamış oluyorlardı.

(32) *«(Hatırlat) o zamanı ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayette geçen sözü söyleyen kimsenin yine Nadr bin Haris olduğu rivayet edilmiştir. Bazı rivayetlere göre, Nadr daha önceki sözlerini söyleyince Hz. Peygamber (s.a) kendisine; *«Ey azab olasıca! Bu, Allah'ın kelamıdır»* der. Nadr da buna karşılık olarak yukardaki ayette geçen sözü söyler.

Enes bin Malik'ten rivayet edildiğine göre mezkur sözü Ebu Cehil sarfetmiştir. (Buhari, Beyhaki)

Yezid bin Numan ve Muhammed bin Kays'tan rivayet edildiğine göre Kureyşliler: *«Allah aramızda Muhammedi mi şerefli kıldı? Ey Allahım! Eğer bu doğruysa üzerimize gökten taş yağdır, ya da bize elem verici bir azab getir.»* derler. (İbn Cerir). Bu söz birincisinden daha şeni, daha korkunçtur. Çünkü onlar bu sözleriyle Kur'an'ın Allah'ın kelamı oluşunu muhal saydıklarından, akıllı bir insanın isteyemeceği azabı Kur'an'ın hak olmayışı zannına bağlı olarak talep etmişlerdir. Şayet Kur'an'ın onların nazarında Allah'ın kelamı olması mümkün görülseydi onlar böyle bir azabın gelişini, onun gerçekliğine bağlamaya cesaret edemezlerdi.

(33) *«Fakat sen (ey Muhammed) onların...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu, onların çirkin sözlerine bir cevaptır. Yani niçin bu sözlerinin gerektirdiği azaba düçar olmadıkları ve niçin kendilerine süre tanındığı böylelikle açıklanmaktadır.

Buradaki azap, tamamıyla yokedici bir azap anlamındadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) aralarında iken kıtlığa düçar olduklarından, burada mutlak azabın kastedilmiş olması mümkün değildir. Bazı kimseler böyle bir kaydı gerektiren bir delilin olmadığını söylemişlerse de mânâ mahal itibariyle uygundur. Öyle ki onların sözlerini inceleyen bir kimse, niçin onların böyle bir azap istediklerini anlar. Böyle bir kaydın niçin konulduğuna gelince, bunun da delili vardır. Çünkü Hz. Peygamber aralarında iken onlara birtakım azaplar isabet etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber aralarında iken kendilerine isabet etmeyen azap ile mutlak bir azap kastedilmiştir.

Af Dilemek Azaba Manidir

«Onlar af dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildi» ifadesindeki istiğfar, ya Hz. Peygamber hicret ettikten sonra, güçsüz olduklarından hicret edemeyecek Mekke'de kalan müslümanların istiğfarıdır ya da kafirlerin Allah'tan af dilemeleri (gufranekellahumme)dir. Çünkü af dileyen kafirler bile olsa, onların bu isteği azaba mani olabilir.

Yezid bin Numan ve Muhammed bin Kays'ın rivayet ettiklerine göre Kureyşliler, *«Eğer bu Kur'an senin katından gelen hak ise üzerimize gökten taş yağdır»* şeklindeki sözlerinden pişman olarak Allah'tan af dilemişlerdir. Buradaki istiğfar onların küfründen veya başka şeylerden dönüş yapmaları, tevbe etmeleri demek de olabilir. Bu takdirde ayet şöyle anlaşılır: *«Şayet onlar af dileseydiler, yani küfürden dönüp yaptıkları çirkinliklerden vazgeç-*

seydiler, azap görmezlerdi». Bu görüş Süddi'den rivayet edilmiştir. Katade ve İbn Zeyd de bu görüşe katılmıştır.

Bazı müfessirler ayetin, *«Ey Muhammed! Eğer sen onların aralarında olsaydın veya istiğfar etselerdi azap görmezlerdi»* anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bu, Bedir'deki azabın kendilerine, aralarında Rasûlüllah olmadığı veya istiğfar etmedikleri için isabet ettiğine işaret etmektedir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i (s.a) Mekke'den çıkmaya zorlamışlardı.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, buradaki istiğfar ile, Kureyş kafirlerinden iman eden kimselerin istiğfarı kastedilmiş. Yani Allah'ın iman ve istiğfar edeceğini bildiği kimseler onların arasında oldukça Allah onlara azab etmez. Mesela Safvan bin Umeyye, İkrime bin Ebi Cehil, Süheyl bin Amr gibi...

Mücahid'den gelen bir rivayete göre, buradaki istiğfar ile, Kureyşli müşriklerin sulbünde bulunan ve Allah'ın iman edeceğini bildiği kimselerin istiğfarı kastedilmektedir. Ancak burada ayetin mânâsının, *«Onların sulbünde istiğfar edecek kimselerin bulunduğunu bildiği sürece, Allah onlara azap etmez»* şeklinde anlaşılmasının oldukça uzak bir ihtimal olduğuna dikkat edilmelidir.

وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ ۚ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا
الْمُتَّقُونَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ
عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً ۚ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ
أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ فَسَيُنْفِقُونَهَا
ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۗ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ
وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا
فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾ قُلْ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ ۖ وَإِنْ يَعُودُوا
فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ
فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ ۚ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ
بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
مَوْلَاكُمْ ۚ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

34 — Onlar (müminleri) Mescid-i Haram'dan menettikleri ve onun velileri olmadıkları halde, neden Allah onlara azab etmesin? Onun velileri ancak Allah'tan sakınan kimselerdir. Ama çoğu bunu bilmez.

35 — Onların Kâbe yanındaki namazları ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir. Artık küfre girmiş olmanıza karşılık azabı tadın!

36 — Kuşkusuz kafir olanlar mallarını, (insanları) Allah'ın yolundan alıkoymak için harcarlar. Harcayacaklar da! Sonra o (harcadıkları mallar) kendilerine bir iç acısı olacaktır. Sonra da mağlub olacaklardır. Kâfirler cehenneme doğru sürülüp götürüleceklerdir.

37 — Öyle ki Allah 'pis'i, 'temiz'den ayırır, kötüleri üstüste yığar ve hepsini birden cehenneme koyar. İşte hüsrana uğrayanların tâ kendisidir onlar!

38 — Kafirlere de ki: Eğer (küfürden veya savaştan) vazgeçerlerse geçmiş (günah)ları kendilerine bağışlanır. Eğer (yeniden) dönerlerse kuşkusuz ki öncekilerin kanunu geçmiştir.

39 — Artık herhangi bir fitne kalmayıp din tamamen Allah'ın oluncaya dek, onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse kuşkusuz ki Allah, onların ne yaptıklarını görücüdür.

40 — Eğer dönerlerse bilin ki Allah dostunuzdur. Ne güzel dosttur O ve ne güzel yardımcıdır!

(34) *«Onlar (müminleri) Mescid-i Haram'dan...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani azabı kendilerinden uzaklaştırmaya güç yetiremezler. Onların böyle bir güce sahib olmadıkları ve muhakkak azap görecekleri kesindir.

Müşrikler, Umreye gelen Hz. Peygamber'i (s.a) ve müslümanları Hudeybiye yılında Mescid-i Haram'dan menetmişlerdi. Onların Kâbe'yi ziyaret etmelerine izin vermemişlerdi. Müşrikler, Hz. Peygamber ve ashabına yaptıkları eziyetler sonucunda kendilerini hicrete mecbur etmekle asıl, onları Mescid-i Haram'dan menetmiş oluyorlardı.

Eş-Şihab'ın Hasan'dan rivayet ettiğine göre bu ayet önceki ayeti neshetmiştir.

Durr'ul-Mensur'da İkrime ve Süddi'den gelen bir rivayete göre, *«Onlar af dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildi»* ifadesi, bu ayetle neşhedilmiştir. Ancak haberde neshin olmaması muhakkaktır. Nesh ancak hükümlerde olur. Fakat haberin şer'î bir hükmü kapsaması durumunda nesh vukubulabilir. Burada mensuh olduğu iddia edilen ayetin böyle bir hükmü kapsayıp kapsamadığı hususu muğlaktır.

İbn İshak'a göre bu ayet öncekiyle birleşik olarak müşriklerin

durumunu hikâye etmektedir. Çünkü müşrikler *«Biz af talebinde bulunduğumuz halde Allah bize azap etmez. Allah, aralarında peygamberi bulunan bir topluluğa da azap etmez»* diyorlardı. Allah Teâlâ da onların bu sözlerini diğer sözleriyle birlikte peygamberine hikâye etmiştir. Yani *«(Hatırlat) o zamanı ki onlar: Ey Rabbimiz! demişlerdi»* ve *«(Hatırla) o zamanı ki siz af talebinde bulunduğunuz halde 'Allah bize azab etmez' demişlerdi»* şeklinde Allah onların bu sözlerini Peygamberi'ne naklettikten sonra onlara reddiye olarak *«Onlar (müminleri) Mescid-i Haram'dan menettikleri ve onun velileri olmadıkları halde neden Allah onlara azap etmesin?»* ayetini inzal etmiştir. Yani, sen onların aralarında bulunsan da, onlar istiğfar etseler de, bu çirkin davranışı yaptıktan sonra muhakkak Allah onları azaba uğratır.

Bu yorumu sahabelerden gelen birçok rivayet nakzetmektedir:

Ebu Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: *«Sizin içinizde iki emniyet sübabı vardı. Onlardan biri gitti (Peygamber'in vefatını kastediyor), diğeri kaldı (af talebinde bulunmayı kastediyor)»*. Bunları söyledikten sonra Ebu Hüreyre, mezkur ayeti okumuştur. (Ebu Şeyh, Hakim, Beyhaki) Bunun benzeri başka rivayetler İbn Abbas ve Ebu Musa el-Eşari'den de nakledilmiştir.

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a) zamanında bir keresinde güneş tutulur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) namaza başlar. Öyle ki rükua gitmeyecekmişcesine uzun bir kıyam yapar. Sonra rükua gider. Rükuda sanki bir daha doğrulmayacak kadar uzun bir süre kalır. Sonra doğrulur. Yine secdeye gitmeyecekmişcesine uzun bir kıyam yapar. Sonra secdeye gider. Secdeden başını kaldırmayacak kadar secdeyi uzatır. Sonra başını kaldırır. İki secde arasında ikinci secdeyi yapmayacakmış gibi uzun bir süre oturur. Sonra secdeye varır. Yine neredeyse başını hiç

kaldırmayacakmış gibi secdede uzun bir sure kalır. Sonra başını kaldırır. İkinci rekâtta da böyle yaptıktan sonra secde sonunda bir «ah» çekerek şöyle söyler: «*Ey Rabbim! Sen bana, onların arasında bulunduğun sürece onlara azab vermeyeceğini va'detmedin mi? Ey Rabbim! Onlar istiğfar edince onlara azab etmeyeceğine dair bana va'dde bulunmadın mı? İşte senden af talebinde bulunuyoruz*». Hz. Peygamber (s.a) namazını bitirdiğinde güneş tamamen açılmıştı. (Ebu Davud, Tirmizi ve Nesei)

Cübbai önceki ayetteki azap ile dünya azabının, bu ayetteki azap ile de ahiret azabının kastedildiğini söylemiştir. Yani «*Allah kuşkusuz ki onları ahirette azaba uğratacaktır*». Ancak Cübbai'nin bu yorumu ayetin siyakına ters düşmektedir.

Onlar müşrik oldukları için Mescid-i Haram'ın velileri olamazlar. Zira Mescid-i Haram'ın velileri ancak şirkten kaçınanlar, orada Allah'tan başkasına kulluk yapmayanlar, yani müslümanlardır. Bu, takvanın ilk mertebesidir. «*Evliyauhu*» ifadesindeki «*hu*» zamirinin Cabir, Cafer ve Hasan Basri'den de rivayet edildiği gibi Mescid-i Haram'a raci olması akla gelen ilk ihtimaldir.

Bazılarına göre bu zamir Allah'a racidir. Yani onlar Allah'ın velileri değillerdir. Allah'ın velileri sadece ondan sakınanlar (muttakiler) dir. Zamiri Allah'a raci olması durumunda istihkak kelimesine itibar etmeye de gerek yoktur. Yani «*Onlar Allah'ın velisi olmaya müstahak değildirler*» şeklinde bir tevile ihtiyaç yoktur. Çünkü onların Allah'a veliliği hiçbir zaman sabit olmamıştır. Ancak kastedilenin Mescid-i Haram'ın veliliği (bakıcılığı) olması halinde —ki ayet nazil olduğunda bakıcılık onların elindeydi— böyle bir tevile yine gerek olmaz. Zamirin Allah'a raci olması durumunda muttakiler, müslümanlar içinde daha özel vasıflara sahip kimseler olmuş olurlar. Çünkü Allah'ın velisi olabilmek için müslüman olmak yeterli değildir. Belki bu takdirde Allah'ın velayetinde İslâm ile beraber takvanın ikinci mertebesi de gerekir. Şayet

takvanın üçüncü mertebesi de olursa, o zaman buradaki velayet *«Velayet-i Uzma»* (en büyük velayet) demektir. İşte bizim şeriatın nasslarından, gecesi gündüzüne benzeyen, bembeyaz delil ve hüccetlerinden anladığımız budur. Ancak günümüzde cahillerin çoğu velilerin mecnun, meczub kimseler olduklarını sanıyorlar. Doğrudur da. Yani onların Allah'ın hidayetinden uzaklaştırılmış oldukları hususunda doğru söylemektedirler. Bir kimse ne kadar saçmalarsa, ne kadar çok hezeyan içinde olursa, akıllı kimseler onun bu çirkin hallerini ne kadar çok görürlerse, cahillere göre o kimsenin veliliği o kadar üstün derecededir. Allah'ın mülkündeki tasarrufu o kadar mükemmeldir(!)

Bazıları velileri, bu tür vasıflara sahip olan, dinî ahkâmı terkeden, Hz. Muhammed'in şeriatından çıkan, sufilerin hallerini yaşamadığı halde durmadan onların sözlerini tekrar eden, onların kisveleriyle kisvelenen fakat aslında onlardan olmayan kimseler olarak kabul etmişler ve *«Kim kendini hidayette görürse o mahcubdur. Yani Allah'ın nuru ona kapanmıştır. Kim şeriata yapışırsa o zarar etmiştir. Bir «batın» vardır ki o «zahir»e muhaliftir. İnsan batın'ı tanırsa düğümler çözülür, sorumluluk (teklif) ortadan kalkar, nefisler kemale erer»* şeklinde konuşanlara veli demişlerdir. Üstelik bu hezeyanları sarfedenleri mürşid olarak vasıflandırırlar. Bu sözlerinde de doğrudurlar. Çünkü o mürşid zannettikleri kimseler insanları hakka değil ateşe doğru irşad ederler (cehenneme götürürler). Onlara *«Şeyh»* derler. Bu sözlerinde de doğrudurlar. Çünkü o *«Şeyh»* dedikleri,Necidli şeyhtir. Yani Kureyşlilerle birlikte Dar'un-Nedve'ye giren İblis'tir. Onlara *«Arif»* derler. Bu hususta da haklıdırlar. Çünkü o *«Arif»* dedikleri, sadece dalâletin sıfatlarını bilir. Onların muvahhid olmaları da küfür ile imanı birleştirmelerinden ötürüdür. Nitekim İmam Gazali bu tür insanları küfür ve facirlikle suçlamıştır. Böyle bir zındıkın katli Allah katında yüz kafir öldürmekten daha efdaldir. (1)

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, Cilt: 9, sh: 202 - 203.

(35) *«Onların kâbe yanındaki namazları...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Onlar müslümanları ziyaret etmekten menettikleri Mescid-i Haramda ibadetle Allah'ı tazim edeceklerine orada ıslık çalıp, el çırparlar.

Ayette geçen *«salat»* ile ya dua ya da onların *«salat»* adını verdikleri birtakım hareketler kastedilmiştir.

«Onların namazları el çırpmak ve ıslık çalmaktan ibarettir» ifadesi, onların namazlarında bir yararın ve mânânın bulunmadığı anlamındadır. Yani tıpkı kuşların ötüşü ve oyuncuların el çırpması gibidir.

Bazı müfessirlere göre, bu ifadeyle, onların ıslık çalmak ile el çırpmayı Kâbe'nin yanında yapılması uygun olan namazla değiştirdiklerine işaret edilmiştir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) Kâbe'nin yanında namaz kılacağı zaman onlar ıslık çalmak ve el çırpmak suretiyle onu şaşırtmaya çalışırlar ve böylelikle kendilerinin namaz kıldıklarına kanaat getirirlerdi.

Başka bir rivayete göre müşrikler, erkek-kadın elele vererek ve parmaklarını birbirine geçirerek çıplak bir şekilde Kâbe'yi ziyaret ederler ve bu ziyaret esnasında ıslık çalıp, el çırparlardı.

Bazıları ayette geçen *«tasdiye»* kelimesinin *«s-d-y»* kökünden *geldiğini* ve *«menetmek»* anlamında olduğunu söylemektedirler. Bu takdirde ayetin anlamı, *«Onlar Kur'an okumayı yasaklarlardı»* veya *«Dinin icrasına mani olurlardı»* şeklinde anlaşılır.

Bazıları da bu kelimenin gürültü yapmak anlamındaki *«sad»*

kökünden geldiğini söylemişlerdir. Ancak İbn Abbas ve seleften bir cemaatten rivayet edilen görüş birincisidir.

İbn Cübeyr, *«tasdiye»* kelimesini insanları Mescid-i Haram' dan menetmek ile yorumlamıştır. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. İkrime'nin aynı kelimeyi *«hayat»* ile yorumlaması bundan daha da uzak bir ihtimaldir.

Azabı tatmaları ile de Bedir gününde öldürülmeleri ve esir edilmeleri kastedilmiştir. Bu yorum Hasan Basri ile Dahhak'a aittir. Bazı müfessirlere göre de bu azap ile ahiret azabı kastolunmuştur. Bu azabı tatmalarının nedeni kafir olmalarıdır.

(36) *«Kuşkusuz kâfir olanlar...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Kelbi'den rivayet olunduğuna göre bu ayet Bedir Günü'nde müşriklerin ordusuna yemek yedirenler hakkında nazil olmuştur. Bunlar Ebu Cehil, Rabi'anın oğulları Utbe ve Şeybe, Haccac'ın oğulları Büneyye ve Müneyye, Ebu'l-Buhteri bin Hişam, Nadr bin Haris, Hakim bin Hizan, Ubey bin Halef, Zem'a bin Esved, Hars bin Amr bin Nevfel ve Abbas bin Abdulmuttalib olup hepsi de Kureyşt'ten tam 12 kişiydi. Sırayla her biri bir günde 10 deve kesmişlerdi. Hezimet gününde sıra Abbas bin Muttalib'teydi.

İbn İshak'tan gelen rivayete göre bu ayet kervan sahipleri hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: Kureyşliler Bedir Günü'nde aldıkları yenilgiden sonra Mekke'ye dönerler. Mekke'ye geldiklerinde Abdullah bin Ebi Rebia, Safvan bin Ümeyye ve İkrime bin Ebi Cehil, Bedir'de babaları, kardeşleri öldürülen veya esir edilenlerle birlik olup Ebu Sufyan'a ve o kervanda malı olan Kureyşlilere giderek şöyle derler: *«Ey Kureyş Topluluğu! Muhammed sizi tuzağa düşürerek erkeklerinizi öldürdü. Bu mallarla Muhammed'le savaşabilmemiz için bize yardım edin. Umulur ki Muhammed'den*

öcümüzü alırız». Bunun üzerine mal sahipleri de mallarını bu işe tahsis ederler.

Said bin Cübeyr ve Mücahid'den gelen bir rivayete göre bu ayet Ebu Süfyan hakkında nazil olmuştur. Uhud Günü'nde savaşmak üzere Habeşlilerden 2000 kişi kiralanmıştı. Bunların yanında kışkırttığı araplar da vardı. Onlara da nafaka olarak 40 evkiye verilmişti. (O dönemde bir evkiye, 42 miskal altındı). Sa'd bin Malik onlar hakkında inşad ettiği uzun bir kasidesinde müşriklerin şairi Hubeyr bin Ebi Vehb'e cevaben şöyle der:

«Biz denizde bir dalgaya çarptık.
Onların ortası Habeşlilerle doluydu.
Kiminin başı açık, kiminin başında da miğfer vardı.
Üç bin kişi kadarlardı.
Biz ise üç yüz, en fazla dört yüz kişilik bir topluluktuk.»

«Allah'ın yolundan» ifadesiyle müşriklerin insanları Allah'ın dinine ve Hz. Muhammed'e tabi olmaktan menetmeleri kastedilmektedir. Adeta Allah Teâlâ bu ayetle müşriklerin malî ibadetlerine işaret etmektedir. Çünkü daha önce Kâbe yanında ıslık çalıp el çırptıklarını beyan etmekle bedenî ibadetlerine işaret etmişti.

Yukardaki tüm yorumlara rağmen ayet umum ifade eder. Sebeb-i nüzul'ün hususî olması hükmün umumi olmasına mani değildir. Yani Allah Teâlâ kafirlerin insanları hak yola tabi olmaktan menedebilmek için mallarını sarfettiklerini haber vermektedir. Bunu ileride de yapacaklardır. Sonra mallarının boşa gittiğini görüp bu yaptıklarından pişman olacaklardır. Çünkü ellerinde bir şey kalmayacaktır. Onlar Allah'ın nurunu söndürmek ve kendi sözlerinin Hakkın sözünden üstün olmasını sağlamak isterler. Ancak kafirler istemese de Allah nurunu tamamlayacak, dinine yardım edecek ve kelimesini yüceltecektir. Bâtıl karşısında dinini galib getirecektir. Kafirlere dünyada mahrumiyet, ahirette ise ateş

azabı vardır. Onların içinde yaşayanlar, gözleriyle bunu görecek, kulaklarıyla da hoşlarına gitmeyen şeyler duyacaklardır. Ölen veya öldürülenleri ise ebedî bir rezalete, ebedî bir azaba düçar olacaklardır. (1)

(37) *«Öyle ki Allah pisi temizden ayırır...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ali bin Ebi Talha'nın rivayet ettiğine göre İbn Abbas ayete *«Saadet ehlini şekavet ehlinden ayırır»* mânâsını vermiştir.

Süddi ise «Mümini kafirden ayırır» şeklinde bir mânâ vermiştir. Bu ayırma işinin ahirette vuku bulması muhtemeldir. Nitekim Allah Teâlâ *«Kıyametin koptuğu gün (müminler ile kafirler) birbirlerinden ayrılırlar.»* (Rum : 14), *«Ey mücrimler! Bugün (birbirinizden) ayrılın»* (Yasin : 59) buyurmuştur. Bu ayrılma, onların davranışlarının müslümanlar tarafından anlaşılması şeklinde dünyada da vukubulabilir. Bu takdirde *«lam»* harfi Allah Teâlâ'nın yolundan menetmek maksadıyla infak edilecek malı kafirlere verme illeti olur. Yani Allah Teâlâ'nın onlara mallar vermesinin nedeni pis ile temizi, savaş meydanında savaşan ile kaçanı ayırmak içindir. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *«İki topluluğun karşılaştığı günde size isabet eden Allah'ın izniyle olmuştur ki böylelikle Allah iman edenleri bilsin ve münafıkları da bilsin. Onlara: «Gelin, Allah yolunda savaşın veya müdafaada bulunun» denildiği halde, onlar: «Eğer savaşı bilseydik size tâbi olurduk» dediler (...)»* (Alu İmran : 166 - 167) Yine bir başka aytte; *«Allah müminleri üzerinde bulunduğunuz halde bırakmaz ki pisi temizden ayırsın. Ve Allah sizi gaybe muttali kılmaz (...)»* (Alu İmran : 179) buyurulmuştur. Bu yoruma göre ayetin mânâsı şöyle olur: *«Sizi sizinle savaşan kafirlerle imtihan ettik. Bu hususta onları malları-*

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, Cilt: 3, sh: 315.

nı vermeye kudretli kıldık ki böylelikle pisi temizden ayırabilelim. Pisin bir kısmını diğer kısmının üzerine koyup cehennemde hepsini bir araya getirelim». Buradaki pis ile kafirler kastedilmektedir. Böylelikle onların mahşerdeki izdihamlarının yoğunluğu kastedilmiştir. Veya fesatlıktır. Yani Allah fesatlık çıkaranların bir kısmını diğerinin üzerine koyar ve fesatlık çıkaranların hepsini cehenneme gönderir. Hz. Peygamber'e düşmanlık için harcanan mallar da olabilir bu. Yani Allah onları birbirine yapıştırarak cehenneme koyar ki böylece onlar şiş olup bununla kafirlerin bacakları ve sırtları dağlanır.

Ancak mânânın kafirleri veya onların mallarını içermekten daha kapsamlı olması muhtemeldir. Yani Allah pis kafire pis malını katar, dünya üzüntüsünü ahiret üzüntüsüne ekler ve onunla azabını çoğaltır.

(38) *Kafirlere dedi ki: Eğer...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, Ey Muhammed! Kafirlere de ki: Eğer küfür ve inaddan vazgeçip İslâm'a girerlerse önceki küfr, günah ve hataları kendilerine bağışlanacaktır.

İbn Mesud'dan rivayet olunan sahih bir hadiste Hz. Peygamber (s.a); *«İslâm'da iyilik yapan kimse daha önce cahiliyyede yaptıklarından muaheze edilmez. İslâm'da iken kötülük yapan kimse de, hem daha önce yapmış olduğu kötülüğün cezasına hem de daha sonra yaptığının cezasına çarptırılır»* buyurmuştur.

Yine sahih bir hadiste: *«İslam ve tevbe kendisinden öncekileri silerler»* buyrulmuştur.

«Eğer (yeniden) dönerlerse»; yani küfürlerinde ısrar etmeyi sürdürürlerse, *«Kuşkusuz ki öncekilerin kanunu geçmiştir.»* Ya-

ni onlar peygamberlerini yalanladıklarında, inadlarını sürdürdüklerinde önceden aynı suçu işleyen kavimlere uygulanan azap ve ceza onlara da uygulanacaktır.

Mücahid, *«Kuşkusuz ki öncekilerin kanunu geçmiştir»* ifadesini Bedir'de ve diğer savaşlarda Kureyşlilere tatbik edilen ilâhi kanun ile yorumlamaktadır.

Süddi ve İbn İshak, Bedir'den önce geçenlere uygulanan kanunun kastedildiğini söylemişlerdir.

Bu ayet tüm kafirler hakkındadır ve imana teşvik eder mahiyettedir. Yani kafirler küfürlerinden vazgeçer ve müslüman olurlarsa önceki küfür ve günahları kendilerine bağışlanacaktır. Yağdan kılın çekildiği gibi onlar günahlarından sıyrılıp çıkarılırlar. Eğer irtidat edip yeniden küfre dönerlerse Allah da yeniden günahlarından ötürü kahrını onlara musallat eder.

Bu ayet İslâm'ın önceki şeyleri silip süpürdüğüne ve müslüman olan kimsenin geçirmiş olduğu namaz, zekât ve orucun, telef etmiş olduğu mal ve canın cezasına çarptırılmayacağına bir delil teşkil etmektedir.

İmam Malik'e göre mürted kimse tevbe ederse eğer onun hükmü de bu şekildedir. Zira ayet umum ifade eder.

Bazı alimler, kafir bir askerin müslüman olması durumunda artık hiçbir suç taşımayacağı ve zimmî kimsenin de Allah'ın haklarını kaza etmese de kulların haklarını vermesinin kendisine vacib olduğu görüşündedirler.

Hanefî mezhebinin mürted hakkındaki görüşünün, Malikî mezhebi ile aynı olduğu söylenmiştir. Yani mürted İslâm'a yeniden dönerse onun boynunda hiçbir hak kalmaz. Bu görüşe göre açık-

ça şöyle denmek isteniyor: Hayatı boyunca isyan eden kimse müslüman olursa eğer, onun boynunda hiçbir günah kalmaz. (1)

Bazı kimseler bu görüşü Ebu Hanife'ye nisbet edip onun bu görüşünü ayetle teyid ettiğini öne sürmüşlerse de bu iddia gayet zayıftır. Çünkü ayette işaret edilen öncekiler ile kafirler, *«geçmiştir»* ifadesiyle de küfür dönemindeki zaman kastedilmiştir. Bu itiraz şöyle cevaplandırılmıştır: Ebu Hanife ve İmam Malik ayeti umum üzerinde bırakmışlardır. Çünkü hadiste, İslâm'ın kendinden öncekileri sildiği bildirilmiştir. Bu bakımdan onlar mürtedin insanların haklarını vermesinin vacib olduğu ama Allah'ın haklarını kaza etmesinin vacib olmadığı görüşündedirler. Nitekim bu, İbn Abdulhakk'ın *«Ahkâm'ul-Kur'an»* adlı eserinde ispat edilmiştir.

İmam Şafii ise İmam Ebu Hanife ile İmam Malik'e muhalefet ederek mürtedin, kulların da Allah'ın da haklarını vermesinin vacib olduğunu söylemiştir.

Ancak benim kanaatime göre bazı alimlerin mürted hakkında Ebu Hanife'den yapmış oldukları rivayet pek gariptir. Çünkü Hanefîlerin kitaplarında buna muhalefet edilmiştir. Mesela *el-Hanefiyye*'de mürtedin namaz ve oruçlarının kazası varsa ve onları müslüman iken bırakmışsa irtidattan sonra müslüman olursa Şems'ul Eimme Hilvani'ye göre terkettiği namaz ve oruçları kaza etmesi gerektiği yazılıdır. Çünkü namaz ve orucun terki masiyettir ve irtidattan sonra da bakidir. Kadıhan aynı eserde mürtedin yeniden İslâm'a girmesi halinde kendisinden bazı şeylerin sakıt olduğunu da kaydetmiştir. Mürted hakkında burada uzun uzun bahsedilen ve konumuzla ilgisi olan meseleleri nakletmekte bir zarar görmüyoruz. Çünkü bunlar faydadan hali değildir.

Bir mal çalmış veya kısası gerektiren bir şey yapmış ya da

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, Cilt : 9, sh: 206.

kazf suçu işlemiş bir kimse müslüman olursa veyahut tüm bunları İslâm ülkesinde mürted olarak yapıp sonra Dar'ul-Harb'e kaçmış, uzun bir zaman müslümanlara karşı savaşıp sonunda yeniden müslüman olarak geri dönmüşse böyle bir durumda olan kimse yaptıklarından sorumlu kabul edilir. Ancak Dar'ul-Harb'e mürted olarak gittikten sonra bu suçları işleyen ve sonra da müslüman olan kimseden bunların cezası sakıt olur. Hırsızlık ve yol kesmek gibi suçların cezasına çarptırıldıktan sonra bir müslüman irtidat ederse veya irtidat ettikten sonra bu suçları işleyip Dar'ul-Harb'e kaçar ve müslüman olarak geri dönerse tüm bu cezalar kendisinden sakıt olur. Ancak hırsızlık konusunda tazminat öder. Yolda gelirken bir kimsenin kanını akıtırsa, kendisine kısas uygulanır. Yol kesmek meselesinde irtidad etmeden önce yanlışlıkla birini öldürmüşse onun diyeti akrabaları arasında taksim edilir. Eğer olay irtidat ettikten sonra vukû bulmuşsa, kendisinden diyet alınmaz. İçki cezasına çarptırılması gereken bir müslüman irtidad ederse ve Dar'ul-Harb'e varmadan önce yeniden müslüman olursa, kendisine bu ceza uygulanmaz. Çünkü başta küfür cezasının vacib olmasına manidir. Arada arız olan küfür ise cezasının devamına manidir. Şayet mürted bir kişi, hapiste iken bir suç işlerse, içki cezası dışındaki cezalara çarptırılır. İmam'ın elinde olması durumunda imam bu cezayı uygular. Aksi takdirde Dar'ul-Harb'e kaçmadan önce müslüman olursa ceza kendisinden sakıt olur. (Kadıhan'ın sözleri burada bitmiştir.)

Bu sözlerden anlaşıldığına göre müfessirlerin ve fakihlerin *«Mürted'e kul hakkını vermesi vacibtir. Allah'ın hakları ise kendisinden sakıt olur»* şeklindeki görüşleri mutlak değildir. Bu konu ile ilgili kapsamlı bilgi füruat kitaplarında bulunmaktadır.

Bilindiği üzere ayetteki vecih makamın iktiza ettiğine muhalif düşmektedir. Yine burada insanın aklına ilk gelen, öncekilerin küfrünün kastedilmiş olmasıdır. İslâm'ın kendisinden öncekileri temizlediği şeklindeki ibare, Müslim'in Amr bin As'tan rivayet ettiği hadisin bir parçasıdır. Hadisin tamamı şu şekildedir:

Rasûlüllah'a gidip *«Sağ elini aç da sana biat edeyim»* dediğimde o, mübarek elini açtı ve ben de elini tuttum. Rasûlullah *«Ey Amr! Sana ne oldu? Niçin böyle yaptın?»* dedi. Ben *«Bir şart koşmayı istedim»* deyince *«Neyi şart koşacaksın?»* diye sordu. Ben de *«Günahlarımın affolunmasını şart koşuyorum»* dedim. Hz. Peygamber (s.a) *«Sen bilmiyor musun ki İslâm kendisinden öncekileri temizlemektedir. Hicret kendisinden öncekileri temizlemektedir. Hacc kendisinden öncekileri temizlemektedir.»* (1)

(39) *«Artık herhangi bir fitne kalmayıp...»*

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre bir defasında kendisine bir şahıs gelerek *«Ey Eba Abdurrahman! Allah'ın kitabında söylediğini niçin yapmıyorsun? Allah «Müminlerden iki grup savaşırsa zalim olana karşı onlar Allah'ın hükmüne razı oluncaya kadar savaşın» diye buyurmasına rağmen sen Allah'ın Kitabı'nda buyurduğu şekilde niçin savaşmıyorsun?»* dedi. İbn Ömer, *«Ey kardeşimin oğlu! Savaşmadığım için bu ayetle kınanmam; 'Bir mümini kasten öldürenin cezası cehennemdir' ayetiyle kınanmaktan daha evladır.»* diye cevab verir. O şahıs, İbn Ömer'e: *«Allah fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın»* diye buyurdu, dediğinde ise İbn Ömer: *«Biz bunu Rasûlullah'ın zamanında yaptık. O zaman müslümanların sayısı azdı. Kişi dininde fitnelendiriliyordu. Müslümanları ya öldürüyorlar ya da esir ediyorlardı. Bu, müslümanlar çoğalıncaya kadar sürdü. Sonra fitne ortadan kalktı»* demiştir. İbn Ömer'in kendisine uymadığını gören o şahıs bu sefer onun Hz. Ali ile Hz. Osman hakkındaki görüşlerini sorar. İbn Ömer, *«Allah Osman'ı affetmiştir. Ama sizler Allah'ın onu affetmesini hoş karşılamıyorsunuz. Ali'ye gelince, o Rasûlullah'ın amcasının oğlu ve damadıdır.»* der ve eliyle işaret ederek *«İşte bu*

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani. Cilt : 9, sh: 207.

gördüğünüz yerde onun kızı gömülüdür» diye cevap verir. (Buhari)

Ubeydullah, Nafi'den, o da İbn Ömer'den şöyle rivayet etmektedir:

İbn Zübeyr dönemindeki fitne olaylarında iki kişi İbn Ömer'e gelerek, *«İnsanlar bildiklerini yaptılar. Sen ki Ömer bin Hattab'ın oğlu ve Rasûlullah'ın sahabisi iken niçin hiçbir ses çıkarmıyorsun?»* derler. İbn Ömer, *«Müslüman kardeşimin kanının bana haram olması, bir şey yapmama mani oluyor»* diye cevap verir. Gelenler, *«Peki, Allah fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşılmasını emretmiyor mu?»* derler. İbn Ömer, *«Biz herhangi bir fitne kalmayıncaya kadar savaştık ve din Allah'ın oldu. Ancak sizler herhangi bir din kalmayıncaya ve dinin de Allah'tan başkasının oluncaya kadar onlarla savaşmak istiyorsunuz»* diye cevap verir.

Dahhak, İbn Abbas'ın *«Bu ayetteki fitne ile şirk kastedilmiştir»* dediğini rivayet etmektedir. Nitekim Ebul-Aliye, Mücahid, Hasan, Katade, Rebi bin Enes, Süddi, Mukatil ve Zeyd bin Eslem de bu görüştedirler.

İbn İshak, Zühri'den, o da İbn Zübeyr'den, buradaki fitnenin herhangi bir müslümanın dininden kuşkuya düşürülüp caydırılması anlamına geldiğini rivayet etmiştir.

«Din tamamen Allah'ın oluncaya dek» ifadesinin tefsirinde Dahhak, İbn Abbas'ın bunu *«Tevhid tamamen ve halisen Allah'ın oluncaya dek»* şeklinde yorumladığını rivayet etmektedir.

Hasan Basri, Katade, İbn Cüreyc, *«Din tamamen Allah'ın oluncaya dek»* ifadesiyle, *«Lailaheillallah hakim oluncaya ve Allah'ın birliğinde şüphe kalmayıncaya dek»* şeklinde bir anlamın kastedildiğini öne sürmüşlerdir.

İbn İshak ise bunun *«Tevhid halisen Allah'ın oluncaya ve onda herhangi bir şirk kalmayıncaya, Allah'tan başka her şey silininceye ve sadece Allah'a kulluk edilinceye dek onlarla savaşın»* anlamında olduğunu söylemiştir.

Zeyd bin Eslem ise bu ifadenin din ile birlikte başka bir düşüncenin kalmayacağı bir zamana kadar savaşılmasına işaret ettiğini söylemiştir. Bu yorum şu hadisle desteklenmektedir :

«Ben insanlarla Lailaheillallah diyecekleri zamana kadar savaşmakla emrolundum. Ne zaman Lailaheillallah derlerse kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâm'ın hakkı mukabili müstesna. İnsanların hesabları Allah'a aittir.» (Buhari, Müslim)

Ebu Musa el Eş'ari'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) kahramanlık veya gayretkeşlik ya da riyakârlık sebebiyle savaşan kimselerden hangisinin Allah yolunda olduğu sorulduğunda, O, *«Allah'ın kelimesini yüceltmek için savaşanlar sadece Allah yolundadır»* diye buyurmuştur.

(40) *«Eğer dönerlerse bilin ki...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani kendileriyle savaşmanız sonucunda küfürden dönüp fitne çıkarmaktan vazgeçerlerse, kalblerinde ne olduğunu bilmeseniz bile, Allah'ın onların yaptıklarını görücü olduğunu ve mutlaka kendilerinden hesab soracağını unutmayın.

Sahih bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e (s.a) Usame'nin *Lailaheillallah* dediği halde bir kişiyi öldürdüğü bildirildiğinde Hz. Peygamber Usame'ye, *«O Lailaheillallah dediği halde mi onu öldürdün? Peki, kıyamet gününde ne yapacaksın?»* diye sordu. Usame, o kişinin canını kurtarmak amacıyla bunu söy-

lediğini ileri sürdüyse de Hz. Peygamber (s.a), *«Ey Usame! Sen onun kalbini mi yardın?»* dedi ve şu sözünü birkaç kez tekrar etti: *«Kıyamet gününde senin yakanı Lailaheillallah'tan kim kurtarabilir?»* Usame diyor ki: *«Ben sonunda daha önce değil de o gün müslüman olmayı temenni ettim.»*

«Bilin ki Allah dostunuzdur. Ne güzel dosttur o ve ne güzel yardımcıdır!»; Yani onlar size karşı ileri geri konuşurlarsa, sizlerle savaşırlarsa bilin ki Allah sizin dostunuz ve yardımcınızdır. Düşmanlarınıza karşı sizi galib getirecektir. Allah ne güzel bir dost, ne güzel bir yardımcıdır!..

İbn Cerir, Urve'den şöyle rivayet ediyor:

Halife Abdulmelik bin Mervan, Urve'ye bir mektup yazarak birtakım hususlarda sorular sordu. Urve de cevab olarak şunları söyledi:

Selam üzerine olsun! Huzurunda kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamdederim. Sen Rasûlullah'ın Mekke'den Medine'ye olan hicretini soruyorsun. Onu sana haber vereceğim. Kuvvet ancak Allah iledir. Rasûlullah'ın Mekke'den çıkışının durumu şöyle idi: Allah, Muhammed'e (s.a) peygamberlik vermişti. O ne güzel bir peygamber, ne güzel efendi ve ne güzel aşiretti. Allah onu hayırla mükâfatlandırsın. Cennette onun yüzünü bize göstersin. Bizi onun dininin üzerine tutsun. Öldürsün ve haşretsin. Muhammed (s.a), kavmini, Allah'ın kendisine vermiş olduğu hidayet ve nura davet ettiğinde onlar ilk önce ondan uzaklaşmadılar, onu dinlediler. Ancak O, onların tağutlarından bahsedince ve Taif'e gitmiş olan bazı zengin Kureyşliler geri dönünce bazı kimseler onun sözlerine karşı çıktılar ve bu hususta katı davrandılar. Onun sözlerinden hoşlanmamışlardı. Sözlerini geçirebildikleri kimseleri Hz. Peygamber'in (s.a) aleyhinde kışkırtarak halkın çoğunu ondan uzaklaştırmış oldular. Allah'ın muhafaza ettiği az sayıdaki

kimseler dışında herkes Hz. Peygamber'i (s.a) terketti. Bu durum böylece Allah'ın dilediği zamana kadar sürdü. Sonra Kureyşin ileri gelenleri Hz. Muhammed'e tabi olanları dinlerinden döndürmek istediler. Yani çocuklarını, kardeşlerini ve kabilelerini bu dinden caydırmak istediler. İşte şiddetli sarsıntısı olan fitne bu zamanda koptu. Fitneye kapılanlar kapıldı. Allah'ın diledikleri de fitneden korundular. Müslümanların başına bu gelince Hz. Peygamber (s.a) onlara Habeşistan'a hicret etmeleri iznini verdi. O dönemde Habeşistan'da kendisine *Necaşi* denilen salih bir kral vardı. Onun ülkesinde kimse zulme uğramazdı. Herkes ondan memnundu. Habeşistan Kureyşlilerin ticaret yaptığı bir bölgeydi. Kureyşliler orada ticaret yaparlar, tüccarları orada kalırlardı. Orada bol rızık, emniyet bulurlar, kârlı ticaret yaparlardı.

Hz. Peygamber (s.a) ashabına emredince onların çoğu Habeşistan'a hicret etti. Zira Mekke'de oldukça zulüm görmekteydiler. Dinlerinden döndürülmeleri korkusu vardı. Fakat Hz. Peygamber (s.a) Mekke'de kaldı. İşkence Mekke'de uzun süre devam etti. Kureyş'in müşrikleri müslüman olan Mekkelilere şiddet kullanıyorlardı. Sonraları İslâm, Mekke'de yayıldı. İslâm dinine Mekke'nin eşrafından olan kimseler de girmişlerdi. Bu durumu gören müşrikler Hz. Peygamber'e ve eshabına karşı biraz daha yumuşak ve gevşek davranmaya başlamışlardı. Böylece birinci fitne (bazı sahabilerin korkup Habeşistan'a hicret etmelerine neden olan fitne) vukûbulmuş oldu. Ancak Mekke'deki müslümanlara karşı gevşek davranıldığı ve bazı ileri gelen müşriklerin İslâm'a girdikleri öğrenilip, Habeşistan'da bahis konusu edilince bazı sahabilerin bundan haberi oldu. Döndükleri takdirde fitneye uğramayacaklarını sandıkları için Mekke'ye döndüler. Nerdeyse Mekke onlar için güvenilir bir yer haline gelmişti. Sayıları her geçen gün artıyordu. Medine'den bazı kimseler de müslüman olmuştu. İslâm, Medine'de de yayıldı. Öyle ki hemen hemen tüm Medine halkı Mekke'de bulunan Hz. Peygamber'e iman etmişlerdi. Kureyşliler bu manza-

rayı görünce müslümanları yeniden sıkıştırmak hususunda aralarında karar aldılar. Onları dinlerinden döndürmek için ellerinden geleni yaptılar. Böylece sahabilere yeniden büyük bir felaket isabet etmişti. İlk fitneden sonra son fitne de bu olmuştu. Birincisinde Hz. Peygamber'in izniyle sahabiler Habeşistan'a hicret edip gitmişlerdi. İkinci fitne de sahabilerin Mekke'ye dönmeleriyle meydana gelmişti. Daha sonra Medine'den Hz. Peygamber'e müslümanların ileri gelenlerinden 70 nakib (vekil) hac mevsiminde Mekke'ye geldi. Akabe'de Rasûlullah'a biat ettiler, söz verdiler ve *«Biz senden, sen de bizdensin. Sen ve ashabın yanımıza geldiğinizde kendimizi koruduğumuz gibi sizleri de koruruz»* dediler.

Kureyş de diğer taraftan sahabeyi sıktıkça sıkıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) ashabına Medine'ye hicret emrini verdi. Bu, Hz. Peygamber'in ve eshabının Medine'ye gitmelerine sebeb olan son fitneydi. İşte bunun hakkında Allah Teâlâ, *«Artık herhangi bir fitne kalmayıp din tamamen Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın»* ayetini indirmiştir. (1)

Bazı müfessirlere göre ayetin mânâsı şöyledir: *«Artık herhangi bir mümin dininden döndürülemeyeceği ve tüm bâtıl dinler yok olup gidinceye dek onlarla savaşın.»* Yani ya bâtıl dinlerin ehli tamamen ortadan kalkacaktır ya da ölüm korkusuyla dinlerinden vazgeçerek İslâm'a gireceklerdir.

Bazı müfessirlere göre de bu ayetin yorumu daha gelmemiştir. Bu ayet Mehdi zuhur ettiğinde tahakkuk edecektir. Çünkü o zaman yeryüzünde hiçbir müşrik kalmayacaktır.

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 319-320

وَاعْلَمُوٓا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهٗ وَلِلرَّسُوْلِ
وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ اِنْ كُنْتُمْ
اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى
الْجَمْعٰنِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٤١﴾ اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ
الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ
مِنْكُمْ ۭ وَلَوْ تَوَاعَدْتُّمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيْعٰدِ ۙ وَلٰكِنْ
لِّيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُوْلًا ۙ لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ
بَيِّنَةٍ وَّيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْۢ بَيِّنَةٍ ۭ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٤٢﴾ اِذْ
يُرِيْكَهُمُ اللّٰهُ فِيْ مَنَامِكَ قَلِيْلًا ۭ وَلَوْ اَرٰىكَهُمْ كَثِيْرًا
لَّفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ ۭ اِنَّهٗ عَلِيْمٌۢ
بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ﴿٤٣﴾ وَاِذْ يُرِيْكُمُوْهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ
فِيْٓ اَعْيُنِكُمْ قَلِيْلًا وَّيُقَلِّلُكُمْ فِيْٓ اَعْيُنِهِمْ
لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُوْلًا ۭ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ ﴿٤٤﴾
يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا لَقِيْتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوْا
وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿٤٥﴾

41 — İyi bilin ki ganimet olarak ele geçirdiğinizin beşte biri Allah'a, Rasûlü'ne, Rasûl'ün akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcu(lar)a aittir. Eğer Allah'a ve Ayırdedici günde iki topluluğun karşılaştığı (Bedir) gününde kulumuz (Muhammed)e indirdiğimiz (ayetler)e iman ettinizse (buna kani olunuz). Allah herşeye hakkıyla kadirdir.

42 — (Hatırlayın) o günü ki siz vadinin en yakın kenarındaydınız. Onlar ise en uzak kenarındalardı. Kervan da sizden daha aşağıdaydı. Şayet sözleşmiş olsaydınız bile (anlaştığınız vakitte ihtilafa düşer) öyle buluşamazdınız. Fakat yapılması kesinleşen bir işi yerine getirmek için Allah (sizi böyle buluşturdu) ki helâk olan açık bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Kuşkusuz ki Allah işiten ve bilendir.

43 — (Hatırla) o zamanı ki Allah uykunda onları sana az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi çekinirdiniz ve (bu) işde çekişirdiniz. Fakat Allah (sizi) kurtardı. Çünkü O (Allah) göğüslerin özünü bilir.

44 — (Hatırlayın) o zamanı ki, karşılaştığınızda onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki böylece yapılmış bir işi yerine getirsin. Tüm işler Allah'a döndürülecektir.

45 — Ey iman edenler! Bir toplulukla karşılaştığınızda sebat gösterin ve Allah'ı çokça anın. Umulur ki felaha erişirsiniz.

(41) *«İyi bilin ki ganimet olarak...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Alimler *'ganimet'* ile *'fey'*in aynı şey olup olmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ata bin Said'e göre ganimet, müslümanların kafirlerden zorla almış oldukları mal, fey ise zorla alınan araziler (gayri menkuller)dir.

GANİMETİN HÜKMÜ VE PAYLAŞTIRILMASI

Süfyan-ı Sevri; «Ganimet, müslümanların kafirlerin malından savaş yoluyla almış oldukları maldır. Onda humus (beşte bir) vardır. Bu beşte bir Allah'ın Rasûlü'ne verilir. O da onu akrabalarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara paylaştırır. Geriye kalan beşte dört ise savaşan kimseler arasında paylaştırılır. Fey ise savaş yapılmadan ele geçen maldır. Bunda humus yoktur. Allah onu kime vermişse o onundur» demiştir.

Bazı müfessirler, ganimetin kafirlerden zorla, kahr ve galebe çalmak suretiyle alınan mallar, fey'in ise at koşturulmaksızın, herhangi bir binek kullanılmadan öşür ve araçlar gibi antlaşma, ateşkes karşılığı ele geçen mallar olduğunu söylemişlerdir.

Mezkûr ayette Allah Teala, ganimetin hükmünü beyan etmiştir. Müfessirler buradaki «Allah'ın (...)» ifadesinin teberrüken zikredildiğini; zira ganimete hükmeden ve onu dilediği gibi pay-

laştıranın zaten Allah'ın kendisi olduğunu söylemişlerdir. Bu bakımdan söz konusu ifadeyle ganimetin bir bölümünün Allah'a verileceği kastedilmiş değildir. Çünkü dünya da ahirette, hepsi Allah'ın mülküdür. Hasan Basri, Katade, Ata ve İbrahim en Nehai tarafından öne sürülen bu görüşe göre Allah'ın ve Resulü'nün payları birdir. Ganimet beşe bölünür. Dört pay fiilen savaşa katılan ve ganimeti ele geçiren askerlere, beşte biri ise Hz. Peygamber'e, onun akrabalarına, yetimlere, fakirlere ve yolda kalmış olan kimselere aittir.

Eb'ul-Aliye, ganimetten alınan başte birin altı paya ayrılıp bir payın Allah'a, yani Kâbe'ye, (Kâbe'nin masraflarına) sarfedilmesi gerektiği görüşündedir. Ancak önceki görüş bundan daha doğrudur. Yani ganimetin beşte biri beş paya ayrılır. Bir pay Hz. Peygamber'e (s.a) aittir. Hayatta iken Hz. Peygamber'e (s.a) verilen bu pay, bugün meşru yerlere, müslümanların kuvvet bulacağı yerlere sarfedilir. Nitekim İmam Şafii ve İmam Ahmed bu görüştedir.

A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Ebubekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in payını cihad için at ve silah almak hususunda harcarlardı.

Katade'ye göre bu pay zamanın halifesine (devlet başkanına) verilmelidir.

Ebu Hanife ise «*Hz. Peygamber'in (s.a) payı, onun ölümünden sonra beşte birin içine katılır. O beşte bir de dört sınıfa, yani akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlara sarfedilir*» demiştir.

Beşte birin bir payı da Hz. Peygamber'in akrabalarına verilir. Hz. Peygamber'in akrabalarının kim oldukları hususunda da ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre bu sınıf Kureyşlilerdir. Bir görüşe

göre de bu sınıf, zekât almanın kendilerine helal olmadığı kimselerdir.

Mücahid ve Ali bin Hüseyin bununla Beni Haşim'in kastedildiğini söylemiştir.

İmam Şafii bu sınıfın Beni Haşim ve Beni Muttalib olduğunu ve Abduşşems ile Nevfel oğullarına akraba olsalar da Hz. Peygamber'in akrabalarına verilen paydan bir şey verilmeyeceğini söylemiştir. Nitekim Zübeyr bin Utbe'den rivayet edilen bir hadise göre o, Hz. Osman'la birlikte Rasûlüllah'a gittiklerini ve *«Ey Allah'ın Rasûlü! Sen Muttaliboğulları'na bir pay verdiğin halde onlarla aynı derecede olmamıza rağmen bize bir şey vermedin»* dediklerini, Hz. Peygamber'in de buna karşılık *«Haşimoğulları ile Muttaliboğulları birdir»* diye cevap verdiğini nakleder.

Başka bir rivayette, *«Sen Muttaliboğulları'na beşte birin beşte birini verdiğin halde bizi bıraktın»* dedikleri kayıtlıdır. Yine başka bir rivayette Zübeyr, Hz. Peygamber'in Abduşşems ile Nevfeloğullarına bir şey vermediğini söyler (Buhari).

Zübeyr bin Mut'im ile Osman bin Affan Hz. Peygamber ile Beni Haşim ve Beni Muttalib'e verilen beşte birin beşte biri hakkında görüştüler. Zübeyr, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Muttaliboğulları'ndan olan kardeşlerimize, yakınlık bakımından aramızda bir fark olmamasına rağmen, pay verdin. Ama bize bir şey vermedin.»* dediğinde, Hz. Peygamber (s.a), *«Beni Haşim ile Beni Muttalib birdir, farklı değillerdir»* dedi. (Ebu Davud).

Hayber'de Hz. Peygamber akrabalarının payını Beni Haşim ile Beni Muttalib arasında paylaştırdı. Abduşşems ile Nevfeloğulları'na ise bir şey vermedi. Ben (Zübeyr) ve Osman bin Affan birlikte Hz. Peygamber'e giderek şöyle dedik: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Beni Haşim'in faziletini inkâr etmiyoruz. Zira Allah Teâlâ seni onların*

arasından gönderdi. Ancak Beni Muttalib'e niçin verdin de bizleri taksimatın dışında tuttun? Oysa onlarla akrabalık derecemiz aynıdır.» Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a), *«Biz ve Beni Muttalib ne cahiliyye ne de İslâm'da ayrılmadık. Biz ve onlar biriz.»* dedi ve bunu göstermek için parmaklarını birbirine geçirdi. (Nesei)

Alimler Hz. Peygamber'in akrabalarına verilen payın bugün için de geçerliliğini koruyup korumadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çoğu aynı payın bugün için de sözkonusu olduğunu ve Hz. Peygamber'in akrabalarının fakir ve zenginlerine beşte birin beşte biri, erkeklerine de iki kadına verilen kadar verilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ebu Hanife'ye ve ashab-ı rey'e göre ise böyle bir payın hükmü kalmamıştır. İlk görüş İmam Malik ile İmam Şafii'ye aittir. Ashab-ı Rey, *«Hz. Peygamber'in payı ile akrabalarının payı beşte bire dahil edilir ve böylece ganimetin beşte birlik bölümü yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar olmak üzere üç kısma paylaştırılır»* demiştir. Şayet akrabaların yetimleri, yoksulları ve yolda kalmışları bulunuyorsa onlar bu sınıflara dahil olurlar; ama zenginleri dahil olmazlar.

İmam Malik ve İmam Şafii'nin delilleri, Kur'an ve Sünnetin Hz. Peygamber'in akrabalarının payı olduğuna delâlet etmesi ve Hz. Peygamber'den sonra halifelerinin de onun akrabalarına pay vermeleridir. Fakire zenginden daha fazla verilmemişti. Çünkü zengin olmasına rağmen Hz. Peygamber (s.a) Beni Muttalib'den amcası Abbas'a da pay vermişti. Daha sonra halifeler de Abbas'a pay vermişlerdir.

İmam Malik ganimetin beşte birini mirasa ilhak etmiştir. Akrabalık yoluyla insanlar buna hak kazanırlar. Ancak onlar hem yakın, hem de uzak akrabaya ganimetin beşte birini, erkeğe iki pay, kadına bir pay veriyorlardı.

Ganimetin beşte birinin bir payı da yetimlere aittir. Beşte bi-

rin beşte birinde payı olan yetimler, babaları vefat etmiş çocuklardır.Yani bugünkü yetimhanelerde barınanlar...

Ganimetin beşte birinin diğer bir payı da yoksullara, ihtiyaç sahibi müslümanlara aittir.

Yine ganimetin beşte birinin bir payı da malından uzakta kalmış bulunan yolculara aittir. İhtiyacı olması durumunda yolda kalmış kimselere ganimetin beşte birinden bir pay verilir.

Ganimetten geri kalan dört paylık bölümü bizzat savaşanlar arasında paylaştırılır.

İmam Şafii'ye göre iki payı at'ına ait olmak üzere süvariye üç pay verilir. Piyadeye ise bir pay verilir. Nitekim İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a) «*nefl*»den (ganimetten alınan beşte bir paydan) süvariye iki pay, piyadeye ise bir pay vermiştir. Başka bir rivayette *nefl* lafzı zikredilmemiştir. (Buhari, Müslim) Bir başka rivayette, Hz. Peygamber'in (s.a) iki pay atına olmak üzere süvariye üç pay verdiği kayıtlıdır. (Ebu Davud). Bu görüş, alimlerin çoğunun, Sevri, Evzai, Malik, İbn Mübarek, İmam Şafii, İmam Ahmed ve İshak bin Rahuveyh'in görüşüdür. (1)

Ebu Hanife süvariye iki pay, piyadeye ise bir pay verileceği görüşündedir. Savaştaki kadın, köle ve çocuklara da bir şeyler verilir. Müslümanların elde ettikleri taşınmaz mallar ise taşınır mallar gibi onlar arasında paylaştırılır. Ebu Hanife'ye göre İmam (devlet başkanı) taşınmaz mallar (gayri menkul) hususunda muhayyerdir. İsterse askerler arasında sarfeder, isterse müslümanların umumi menfaatleri doğrultusunda sarfetmek üzere vakfeder.

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 46.

Ayetin zahirinden menkul mallarla gayrimenkul malların ganimet olmak bakımından durumlarının aynı olduğu anlaşılıyor. Bir kafiri öldüren müslüman, onun üzerindekilere sahip olur. Yani ganimet paylaştırılmadan önce o kâfirin silahı, atı ve üzerindeki her şey onu öldüren kimseye verilir. Nitekim Ebu Katade'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) *«Bir kimse, ispatladığı takdirde, öldürdüğü kafirin üzerindeki eşyaların sahibi olur»* diye buyurmuştur. (Buhari, Müslim, Tirmizi). Öldürülen kafirin üzerindeki eşyalar ile onun elbisesi, silahı ve atı kastolunmuştur.

İmam, ganimetteki payları dışında, bazı askerlere, savaşta gösterdikleri kahramanlık ve fedakârlıklarını ödüllendirmek maksadıyla fazladan bir şeyler verebilir.

İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) göndermiş olduğu müfrezelerin bazılarına ganimetten ayrı, özel olarak bir şeyler va'detmiştir.

Alimler, savaşta kahramanlık ve fedakârlık gösterenlere verilecek olan payın kaynağını araştırmışlardır. Said bin Müseyyeb' in görüşüne göre ganimetin beşte birinin beşte birinden —ki bu, Hz. Peygamber'in kendi payıdır— verilir. İmam Şafii de bu görüştedir. Nitekim Ubade bin Samit'ten rivayet olunduğuna göre o, Hz. Peygamber'in Hayber günü'nde bir devenin böğründen bir tüy koparark, *«Ey insanlar! Bilin ki Allah'ın size ganimet olarak vermiş olduklarından bana bu tüy kadarı bile helal değildir. Bana sadece beşte birin beşte biri verlimiştir ki o da zaten size geri veriliyor.»* demiştir. Yani kahramanlık gösterenlerinize ödül olarak geri veriliyor, denmek istenmiştir.

İmam Ahmed ve İshak bin Rehuveyh'e göre ganimetten beşte bir ayrıldıktan sonra kahramanlık gösterenlerin payı o geri kalan dört paydan verilir.

Başka bir görüşe göre de bu ödül beşte bir alınmadan önce ganimetlerin tamamından ayrılır. Tıpkı kafirin üzerindeki eşyaların onu öldüren kimseye verildiği gibi.

FEY NEDİR?

Fey ise müslümanların savaş etmeksizin antlaşma yoluyla kafirlerden aldıkları mallardır. Cizye de tıpkı böyledir. Yine İslâm topraklarına ticaret için gelen gayrimüslimlerden alınanlar da böyledir. Bir kafir İslâm topraklarında ölürse ve varisi de yoksa onun malları fey kabul edilir. Hz. Peygamber (s.a) hayatta iken fey'in tamamı ona aitti. Hz. Ömer, *«Allah, Peygamber'ini fey meselesinde öyle bir şeyle tahsis etmiştir ki bu özelliği kendisinden başka hiç kimseye vermemiştir.»* dedikten sonra fey ile ilgili ayeti okumuştur. İşte bu fey sadece Hz. Peygamber'e aittir. O, bundan aile efradının bir senelik nafakasını ayırdıktan sonra geri kalanını da Allah'ın malı olarak savaş araç ve gereçlerine (silah, binek v.s) sarfediyordu.

Hz. Peygamber'in (s.a) vefatından sonra fey malının kimlere verileceği, kimlere verilmeyeceği hususunda ihtilaf çıkmıştır.

Bir görüşe göre bu pay Rasûlullah'tan sonra Devlet Başkanı'na aittir.

İmam Şafii'den ise bu konuda iki görüş nakledilmiştir. Birincisi, fey, isimleri cihad defterine yazılmış olan savaşçılarındır. Çünkü onlar Allah'ın Rasûlü'nün yerine kaim olarak düşmana karşı çıkmada onun vekilidirler. İkincisi, fey müslümanların genel yararlarına, yani yol, köprü, çeşme v.b. yerlere sarfedilir. Önce savaşçılardan başlanır. Onlara yetecek miktarda nafakaları buradan verildikten sonra kalan en önemlisi gözetilmek suretiyle genel hizmetlere sarfedilir. (1)

(1) Hazin, Mecma'ut Tefasir, cilt: 3, sh: 47-48.

Fey'in beş paya ayrılması hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. İmam Şafii, *«Fey de ganimet gibi beşe paylaştırılır. Beşte biri, ganimetin beşte biri kimlere verilmişse onlara verilir. Beşte dördü de sadece savaşçılar ile müslümanların genel maslahatlarına tahsis edilir»* demiştir.

Ulemanın çoğunluğuna göre fey beşte bire paylaştırılmaz. Fey'in tamamı birden sarfedilir. Çünkü onda tüm müslümanların hakkı vardır.

Enes bin Malik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Ömer fey hakkında şöyle demiştir: *«Ben fey hususunda sizden daha önde değilim. Hiç birimiz diğerinden daha fazla ona müstahak değildir. Biz sadece Allah'ın Kitabı'nın bize vermiş olduğu derecelerimiz üzerindeyiz. Allah Rasûlü'nün taksiminde, kişinin daha önce İslâm'a girmesi, fedakârlığı, aile efradı ve ihtiyaç derecesi gözetilmiştir.»* (Ebu Davud)

Begavi'nin Enes bin Malik'ten rivayet ettiğine göre o, Hz. Ömer'in şöyle dediğini işitmiştir: *«Yeryüzündeki her müslümanın fey malında payı vardır. Ancak ellerinizin kazandığı müstesna.»* (1)

Hz. Peygamber'in (s.a) vefatından sonra onun zırh, kılıç ve cariye gibi şeylerden olup *«es-Saffi»* diye adlandırılan payı sakıt olmuştur. Hz. Peygamber (s.a) bunları risaleti sebebiyle alıyordu. Ancak kendisinden sonra peygamber olmadığından bu payların verileceği kimseler de kalmamıştır.

Ayette geçen *«ayırd edici gün»* ile Bedir Günü kastedilmiştir. *«İki topluluk»* ile de müminlerle kafirlere işaret edilmiştir.

«O günde kulumuz (Muhammed)e indirdiğimiz» şeklindeki

(1) Hazin, Mecmau't Tefasir, cilt: 3. sh: 48.

ifadeyle ise ayetler, melekler ve Allah'ın yardımı kastolunmaktadır.

(42) *«(Hatırlayın) o günü ki siz...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«El - Udve,» vadinin kenarı demektir. *«Ed - dünya»* kelimesi ise *«el - edna»*nın müennesidir ve en yakın anlamına gelir. Yani «Sizler vadinin Medine'ye en yakın bulunan kıyısında, müşrikler de Medine'den en uzak bulunan kıyısında konaklamıştı. Ebu Süfyan ve arkadaşları da (Kureyş Kervanı) sizin bulunduğunuz yerin daha aşağısında, deniz sahilinde idiler.»

Bu ayetle ilgili olarak *Zemahşeri* şöyle demektedir: «Bu ayette vaktin, iki grubun bulundukları yerin ve kervanın, müslümanlardan daha aşağı bir yerde olduğunun zikredilmesinin nedeni, düşmanlarının güçlü ve hazırlıklı olmalarına karşılık müslümanların zayıf bir konumda bulunduklarını belirtmektir. Ancak buna rağmen müslümanlar lutf-u ilâhî sayesinde galip gelmişlerdir. Tüm bunlar bunun sadece Allah'ın kuvvet ve kudretiyle meydana gelen işlerden olduğuna delâlet eder. Çünkü düşmanın konakladığı yer olan vadinin en uzak kenarı suyun bulunduğu yerdir. Ve zemin çok gevşek değildir. Vadinin en yakın kenarında ise su yoktur ve bununla birlikte zemin, ayakların gömüleceği kadar kumluktur. Kervan düşmanın tam arkasındaydı ve düşmanın sayısı da çoktu. Kervanı korumak onların gayretini daha fazla kamçılamış, onları savaşmaya daha çok teşvik etmişti. Bu, onların yerlerinden ayrılmamalarını ve bulundukları yeri terketmemelerini, var güçleriyle savunmada bulunup ellerinden gelenin en son noktasına kadar karşı koymalarını gerektiriyordu. Buna rağmen Allah, müslümanları galip getirdi. İşte bu Allah'ın kudret ve kuvvetiyle meydana gelmişti.» (1)

(1) Zemahşeri, Keşşaf, cilt: 2, sh: 169.

«Şayet sözleşmiş olsaydınız bile (anlaştığınız vakitte ihtilafa düşer) öyle buluşamazdınız.» Yani sizler kafirlerle savaş hususunda sözleşseydiniz ,siz onların durumunu, onlar da sizinkini bilselerdi bile onları yenmeyi ummadığınızdan verdiğiniz sözü yerine getiremezdiniz.

Ayeti bu şekilde yorumlayıp birinci zamiri her iki gruba irca edip ikinci zamiri sadece müslümanlara irca etmek makam itibarıyla en uygunudur. Çünkü burada asıl kastedilen, müslümanların durumunu beyan etmek, bununla birlikte Allah'ın onlara yardım ettiğini ortaya koymaktır.

Zemahşeri, iki yerde de zamirlerin her iki gruba birden raci olduğunu, zira böylelikle zamirlerin aynı tarzda gelip zamirlerin tefrikine gerek olmayacağını söylemektedir. Bu takdirde ayetin mânâsı şöyle olur : *«Şayet siz (Mekkelilerle) sözleşmiş olsaydınız bile kiminiz diğerine muhalefet edecek ve kendi azlığınız, onlarınsa çokluğu sözünüzü yerine getirmekten sizleri alıkoyacaktı. Diğer yandan onları da, Rasûlüllah'ın ve müminlerin onların kalblerinde meydana getirdiği korku alıkoyacak ve onlar da sözleştikleri zamanda gelemeyeceklerdi. Böylelikle Allah'ın sizleri karşı karşıya getirmesi gibi, sizlerin kendiliğinizden karşılaşmanız nasib olmayacaktı.»*

Ancak sizler sözleşmediğiniz halde karşı karşıya geldiniz ki böylece Allah'ın müslümanlara yardımı ve onların düşmanlarını kahrı tahakkuk etsin. Yapılması vacib olanı veya ezelde takdir edilmiş bulunanı yerine getirsin ki ölen, gördüğü bir beyyine, müşahede ettiği bir ibret ve üzerinde kaim olan bir delilden dolayı ölsün. Diğer grup da yine gördüğü bir beyyine, müşahede ettiği bir idrak ve üzerinde kaim olan bir delilden dolayı yaşasın.

İbn İshak şöyle diyor: *«Kâfir, aleyhinde kaim olan bir delilden sonra kafir olsun. İman eden de yine böyle bir delilden sonra*

iman etsin. Çünkü helak küfür, hayat ise imandır.» Nitekim Katade de aynı şekilde bir söz söylemiştir: *«Sapıklığa giden delille gitsin. Doğru yola gelen de delille gelsin. Kuşkusuz ki Allah dualarınızı işitici, niyetlerinizi bilicidir. O'na hiçbir duygu gizli değildir.»*

(43) *« (Hatırla) o zamanı ki Allah...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani, *«Ey Muhammed! Allah'ın senin üzerinde olan nimetini, aynı müşrikleri sana uykunda az gösterdiğini hatırla.»*

Mücahid, Allah onları Hz. Peygamber'e kendisi uyku halinde iken az göstermiştir. O da bu durumu ashabına haber verdi. İşte bu sahabenin sabit kalmalarına vesile oldu, demektedir.

İbn İshak ise, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (s.a) o rüyada iken bu durumu göstermesinin, O'nun müslümanlara verdiği büyük nimetlerinden biri olduğunu söylemektedir. Nitekim böylelikle Allah o gün müslümanları düşmanları karşısında cesaret sahibi kılmış, onların korkularını bertaraf etmiştir.

Bazı müfessirler şöyle demektedirler : Allah, Rasûlü'ne uykusu sırasında Kureyş kafirlerini az gösterdiğinde, Hz. Peygamber bunu ashabına söyledi. Sahabiler de *«Râsûlüllah'ın rüyası haktır»* dediler ve bu rüya onların cesaretlenmesine, düşmana karşı gelmesine ve kalplerinin kuvvetli olmasına vesile oldu.

Hasan Basri, bu gösterme işinin uyanıklık halinde olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre, uyku ile göz kastedilmiştir, çünkü göz uyku mahallidir.

«Eğer onları sana çok gösterseydi çekinirdiniz ve (bu) işde çekişirdiniz»; Yani korkardınız ve ileri gidip-gitmemek hususunda ihtilafa düşerdiniz.

Bazıları bu işteki çekişmenin, teklifler, mücadele ve ağız kavgası şeklinde cereyan eden tartışmalar olduğunu söylemektedir. Bu görüşe göre ayet, «*İşiniz sallantıya girecekken ve fikirleriniz çatışıp, birbirinize düşecekken Allah sizi birbirinizle boş yere tartışmaktan ve çekişmekten korudu*» şeklinde anlaşılır.

«*Çünkü o Allah göğüslerin özünü bilir.*» Yani göğüslerdeki cesaret, sabır, korku, sabırsızlık v.s. hepsini bilir.

İbn Abbas'a göre bu ifade, «*O, göğüslerdeki Allah sevgisinin ne denli olduğunu bilir*» şeklinde *anlaşılmalıdır.*

(44) « *(Hatırlayın) o zamanı ki...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Allah müminlerin gözünde düşmanları olan müşriklerin sayısını azalttı. Savaşmak üzere karşı karşıya geldiklerinde müminler onları az görüyorlardı. Ki Rasûlüllah'ın uykudayken gördüğü, uyanıkken de tahakkuk etsin ve Rasûlüllah'ın ashabına vermiş olduğu haber kesinlik kazansın.

İbn Mesud, «*Onlar bizim gözümüzde azaltıldılar. Hatta ben yanımdaki bir arkadaşıma 'Onları yetmiş kişi olarak mı görüyorsun?' diye sorduğumda o, 'Onları yüz kişi olarak görüyorum' demişti. Daha sonra müşriklerden esir ettiğimiz birine kaç kişi olduklarını sorduğumuzda, bin kişi olduklarını söyledi*» demiştir.

Ayet şunu demek istiyor: «*Ey müminler! Allah sizleri müşriklerin gözünde, onları da sizin gözünüzde az gösterdi.*»

Süddi şöyle rivayet etmektedir: Müşriklerden bazıları «*Kervanımız Muhammed'in elinden kurtuldu. Artık Mekke'ye dönelim*» dedilerse de Ebu Cehil, «*Şimdi mi? Oysa Muhammed ve arkadaşları karşınızda durmaktadır. Hayır, onların kökünü kazımadıkça*

geri dönmeyiz. Muhammed ve arkadaşları bir devenin eti kadar kolay yutulur bir lokmadırlar» diye onların bu tekliflerine karşı çıktı. Çünkü müslümanlar onun gözünde oldukça az görünmüşlerdi. Daha sonra Ebu Cehil, *«Ey Mekkeliler. Onları öldürmeyin, sadece iplerle bağlayın, yeter»* diye bağırmaya başladı. Zira kendinden kesinlikle emindi. (1)

Müminlerin gözünde müşriklerin sayısının azaltılmasındaki hikmet, Hz. Peygamber'in (s.a) rüyasının tasdikidir. Bu, müminlerin kalbi kuvvet bulsun, cesaretleri artsın ve savaşsınlar da kaçmasınlar diyedir.

Müşriklerin gözünde müminlerin sayısının az gösterilmesinin nedeni ise müşriklerin kaçmamalarını sağlamaktı. Çünkü onlar müminlerin az olduğunu zannettikleri zaman artık savaşa daha fazla hazırlık yapmaya gerek duymayacaklardı. Bu da müminlerin galip gelmesini sağlardı.

Burada azın çoğaltılmasının, çoğun azalmasının nasıl olduğu düşünülebilir. Bu, Allah'ın kudretine göre mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ dilediğine kadirdir ve bu aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a) bir mucizesidir. Mucize ise tüm yasaları delip geçen bir olaydır. Yani mucize, yürürlükteki yasaları aşan bir olaydır ve inkâr edilemez.

«Ki yapılmış bir işi yerine getirsin» ifadesinin yeniden tekrar edilmesinin nedeni, sebebi olduğu fiilin değişmiş olmasıdır. Buradaki söz konusu iş, İslâm'ı ve müslümanları aziz, şirki ve müşrikleri zelil kılmak veya hikâye edilen olayla iktifa etmek şeklinde anlaşılabilir.

«Ancak tüm işler Allah'a döndürülecektir» cümlesi ahirette tüm işlerin Allah'a döndürüleceği anlamındadır. Böylece Allah her

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 51.

çalışanı, çalışması oranında mükâfatlandırır. Yani iyilik yapana mükâfat, kötülük yapana da ceza verir.

(45) *«Ey iman edenler! Bir toplulukla...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani kafir bir toplulukla karşı karşıya geldiğinizde onlarla savaşmak konusunda sebat gösterin. Düşmana veya düşmanla savaşmaya karşı metanetli olun. Sırtınızı dönüp kaçmayı asla düşünmeyin. Düşman ile karşı karşıya geldiğinizde kalp ve dillerinizle Allah'ı çokça anınız.

Allah mümin ve salih kullarından en şiddetli durumlarda bile kendisini anmalarını istemektedir. Burada bir müslümanın hiçbir zaman dilini ve kalbini Allah'ın zikrinden boş bırakmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bazıları buradaki *zikr* ile zafer için yapılan duanın kastedildiği görüşündedir. Bu da ancak Allah'ın yardımıyla mümkün olur. Allah Teâlâ kullarına, savaş anında düşmanlarına karşı galip gelmeleri için kendisine yalvarmalarını emretmiştir. Bu yüzden ayetin sonunda, kurtuluş ve zafer ümidi içinde olunması bildirilmiştir.

Ayetin zahirinin her halukârda sebatın gerekliliğine delâlet ettiği ve bunun da insanın aklına, daha önce savaş taktiği gereği kaçmanın veya başka bir bölüğe katılmak için ayrılmanın mensuh kılınmış olabileceği ihtimalini getirdiği öne sürülebilir. Ancak sebat ile kastedilen, savaş anındaki sebattır. Taktik olarak kaçmak veya başka bir birliğe katılmak üzere ayrılmak, böyle bir sebatı etkilemez. Aksine bazı zamanlar sebat, ancak bu taktikleri kullanmak yoluyla meydana gelebilir.

Birçok alim, ayetin işaret ettiği olayın büyük bir mucize ol-

duğu kanaatindedir. Çünkü göz her ne kadar bazan çoğu az, az'ı çok görse de ayette işaret edilen vakıa böyle değildir. Şartlar eşit olduğu halde bu sınıra varmak için gözün bazı şeyleri görmesi, bazı şeyleri de görmemesi gerekir.

Zemahşeri, tefsirinde bu olay ile ilgili iki ihtimal öne sürüyor:

Allah Teâlâ görülenlerin bazılarını bir perde ile örtmüş veya bakanların gözünde çoğu az gösteren bir şey yaratmıştır. Tıpkı şaşı kimselerin gözlerinde azı, çok gösterecek bir özellik yarattığı gibi. Şaşılar bir'i iki görürler. İşte müşriklerin müminleri kendilerinin iki katı olarak görmeleri de böyledir. Şayet onları kendilerinin iki katı olarak görmeleri sayı bakımından ise bu daha büyük bir mucizedir. Yorum bu şekilde yapıldığı takdirde meleklerin müminlerle birlikte görülmüş olduklarını bildiren hadiseye gerek kalmaz.

«El-İtisaf» adlı eserde Allah Teâlâ'nın yakınlık olmaksızın, perdeler kaldırılmaksızın veya herhangi bir sebep olmadığı halde de gözde idrak özelliğini yaratmış olduğuna dair deliller serdedilmiştir. Çünkü bu sayılan zahirî sebepler eğer görmenin gerekleri iseler müminlerden veya müşriklerden bazılarının karşısındakilerden gizlenmesi mümkün olmaz. Fakat onlar bazılarını görmüşler, bazılarını da görmemişlerdir. Oysa görülenlerle görünmeyenler arasındaki gerekli sebep birdir. Buna binaen Allah Teâlâ'nın sebepler olmadan da gözde idraki yaratabileceği ortaya çıkmaktadır. Yine bundan, sebeplerin hepsi mevcut olsa da idrak etmeyi de yaratabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın takdirinde görmek ile (görmenin) sebebleri arasında bir bağlantı bulunmamaktadır.

Bu ayet *Kaderiyye* mezhebinin aleyhinde bir hüccet teşkil eder.

Çünkü onlar bir benzeri olmadığı için Allah Teâlâ'nın gözle görülmesinin mümkün olmayacağını savunmaktadırlar. Dolayısıyla mezkur ayet onların bu görüşlerini reddetmiş olmaktadır. Ancak onlar bu ayeti sadece okuyup geçiyorlar. Bu gerçeğin farkında bile değildirler.

Hz. PEYGAMBER'İN (S.A) RÜYASI

Hz. Peygamber'in (s.a) rüyası, ashabın müşrikleri görmeleri tarzında olmuştur. Bazı muhakkikler bu rüyanın olayları açıklamak şeklinde olduğunu ve vukûbulanın hilafına olmasının gerekmeyeceğini söylemişlerdir. Azlık, mağlubiyetle yorumlanmıştır. Onlara göre rüyada görülenin bir kısmı aynısıyla, bir kısmı da tabir ve teville oluşmaktadır.

İmam Gazali, *«Beni rüyasında gören mutlaka beni görmüştür»* hadisinin açıklamasında şunları söylemektedir:

«Nefis, kendine benzeyen hayalinin gayrisidir. Dolayısıyla görülen şekil, Hz. Peygamber'in ruhu veya sureti değildir. Kesinlikle onun benzeridir. Allah'ı uyku halinde görmek de böyledir. Çünkü Allah'ın zatı şekil ve suretten munezzehtir. Allah'ın zatının tarifleri ise ancak nur veya başka şeylerden bir misal vasıtasıyla kula ulaşır. O tarif de vasıta olan bir araçtır. Bu bakımdan *'Ben Allah'ı gördüm'* diyen kimse Allah'ın zatını görmüş demek değildir. Yine aynı şekilde *«Ben Rasûlüllah'ı gördüm»* diyen kimse Rasûlüllah'ın Medine'deki ravzasında bulunan şahsının hakikatini gördüğünü söylemek istemiş değildir. Aksine onun bir benzerini görmüştür. Bu onun mukaddes ruhunun bir misalidir. Bazıları kelamcıların görüşüne yapılan itirazı şu şekilde cevablamıştır: Rüya âleminde görülen nefs'ulemirde sabit olan bir hakikat değildir. Nitekim uyanıklık (yakaza) âleminde görülen de böyledir. Bu bir hayal gibidir. Allah onu rüya âleminde kişiye gösterir. Tıpkı ölümünden sonra gaybî olayları kişiye gösterdiği gibi. Bundan dolayı *ölüm* ile

rüya kardeştir. Kelamcıların *«Rüyalar bâtıl hayallerdir»* şeklindeki sözleri, Şair Lebib'in *«Allah'tan başka her şey bâtıldır»* demesine benzer. Burada bâtıl ile ezeli olmayan ve fâni olan şeyler kastedilmiştir.»

İmam Gazali'nin bu yorumunu kendi mezhebinin (Şafii) alimleri bile ittifakla kabul etmemişlerdir. Bir grup *«Hz. Peygamber'i (s.a) bilinen vasıflarıyla görmek, hakiki şekliyle görmektir»* derken bir grup da *«Hz. Peygamber'i (s.a) başka vasıflarıyla görmek, onun bir benzerini görmektir»* demiştir.

Ancak tüm bu yorumlarına rağmen kelamcıların sözlerinin Kur'an ve sünnete muhalif oldukları anlaşılıyor. Ne kadar tevil edilirse edilsin bu görüşler tenkidden kurtulamamıştır.

Kısaca rüya olayını mutlak bir şekilde inkâr etmenin doğru olmadığını söylemeliyiz. Zaten nasıl inkâr edilebilir ki? Rüya ile ilgili rivayet edilmiş birçok hadis bulunmaktadır. Mesela bir hadiste. *«Ey insanlar! Peygamberliğin müjdelerinden ancak salih rüyalar kalmıştır. O salih rüyaları müslüman bir kimse görür (ya da o salih rüyalar bir müslümana görünür)»* buyurulmaktadır. (Müslim).

Rivayetlerin çoğunda rüyanın peygamberliğin 46 cüzünden biri olduğu kaydedilmiştir ki bu şu demektir: Hz. Peygamber vahyin başlangıcında altı ay rüya ile amel etmiştir. Daha sonra 23 yıl ona vahy gelmiştir. Bazı rivayetlerde rüyanın peygamberliğin 45, bazı rivayetlerde 70, bazılarında da 76 cüzünden biri olduğu kayıtlıdır. Ancak tüm bunlar zayıf rivayetlerdir. *«26 cüzünden bir cüzdür»* rivayetini İbn Abdilberr, *«24 cüzünden bir cüzdür»* rivayetini de Nevevî nakletmiştir. En doğrusunu Allah bilir. (1)

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 10, sh: 10-13.

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ
رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِينَ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَآءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾ وَاِذْ زَيَّنَ
لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ
النَّاسِ وَاِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَآءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ
عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنِّي بَرِيٓءٌ مِنْكُمْ اِنِّيٓ اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ
اِنِّيٓ اَخَافُ اللّٰهَ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ اِذْ يَقُولُ
الْمُنٰفِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هٰٓؤُلَآءِ دِينُهُمْ وَمَنْ
يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ
يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْدِيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٥١﴾ كَدَاْبِ
اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ
فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾

46 — Allah'a ve Resulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Aksi takdirde korkuya kapılır, rüzgârınız (gücünüz) gider. Sabredin. Kuşkusuz ki Allah sabredenlerle beraberdir.

47 — Yurtlarından halka gösteriş ve çalım satmak için çıkan ve Allah'ın yolundan meneden kimseler gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını (ilmiyle) ihata etmiştir.

48 — (Hatırlayınız) o zamanı ki şeytan onların amellerini kendilerine süslü gösterip «Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur. Ben sizi koruyucuyum» demişti. Fakat iki topluluk birbirini gördüğünde (bu sefer) şeytan topukları üzerine dönüp «Ben sizden uzağım. Ben sizin görmediğinizi görüyorum. Kuşkusuz ki ben Allah'tan korkarım. Çünkü Allah'ın cezası şiddetlidir» demişti.

49 — (Hatırla) o zamanı ki münafıklarla kalplerinde hastalık olan kimseler, «Bunları (müslümanları) dinleri aldatmış» diyorlardı. Oysa Allah'a tevekkül ederek ona güvenen (mahrum olmaz). Kuşkusuz ki Allah Galib'dir ve Hikmet Sahibi'dir.

50 — Meleklerin o kafirlerin yüzlerine ve arkalarına vurup, «Cehennem azabını tadın» diyerek canlarını aldıklarını bir görseydin.

51 — Bunun nedeni ellerinizin takdim ettikleridir. Çünkü Allah kullara zulmetmez.

52 — (Onların tavırları) Firavun'un efradının ve onlardan öncekilerin tavırları gibidir. Onlar Allah'ın ayetlerini inkâr ettiler. Ondan dolayı da Allah kendilerini günahlarıyla yakaladı. Kuşkusuz ki Allah kuvvetlidir, O'nun azabı şiddetlidir.

(46) *«Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edın...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Rüzgârınız» kelimesi kuvvetiniz, hiddetiniz ve gücünüz anlamında kullanılmıştır.

«Sabredin. Kuşkusuz ki Allah sabredenlerle beraberdir» ayetinin son cümlesi, ashabın ve kıyamete kadar gelecek olan tüm müslümanların musibetler anında nasıl davranacaklarını göstermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a) ashabı cesaret konusunda Allah'ın ve Rasûlü'nün emirlerini yerine getirmede hiçbir nesle, hiçbir ümmete nasip olmayan bir dereceye çıkmıştı. Onlardan sonra onların erişmiş oldukları dereceye hiç kimse çıkamayacaktır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in bereketiyle ve emrettiği hususlarda ona itaat etmekle hem kalpleri hem de doğudan batıya kadar birçok ülkeyi kısa zamanda fethetmişlerdi. Bizanslıların, İranlıların, Türklerin, Berberilerin, Habeşlilerin, Kıptilerin ve Zencilerin orduları karşısında onlar oldukça az sayıdalardı. Ancak yine de tümünü dize getirdiler ve böylece Allah'ın kelimesi yüceldi. Allah'ın dini, diğer dinleri mağlub etti. İslâm toprakları yeryüzünün doğusuna ve batısına doğru hem de 30 yıldan az bir sürede uzayıp gitti. Allah onların hepsinden razı olsun. Ve onları da kendinden razı kılsın. Bizi onlarla birlikte haşretsin. Allah, kerim ve çokça nimet verendir. (1)

---

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 330-331.

(47) *«Yurtlarından halka gösteriş ve...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet Kureyş kafirleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar Bedir'e doğru çıktıklarında böbürleniyorlardı. Hz. Peygamber (s.a) onlar için, *«Ey Allahım! İşte bu kibirleriyle, gururlarıyla gelenler Kureyşlilerdir. Senin Rasûlünü yalanlıyorlar. Onunla mücadele ediyorlar. Ey Allahım! Bana vaadettiğin yardımı ihsan et»* diye buyurmuştur.

İbn Abbas şöyle rivayet eder: Ebu Süfyan, kervanının kurtulduğunu görünce Kureyşlilere haber göndererek *«Siz kervanınızı ve mallarınızı düşmanınızdan kurtarmak için yola çıkmıştınız. İşte Allah sizin kervanınızı kurtardı. Artık Mekke'ye dönebilirsiniz»* dedi. Fakat Ebu Cehil, *«Vallahi (*) biz geri dönmeyiz. Bedir'e gideceğiz, orada her yıl kurulan panayıra katılacağız. Bedir'de üç gün kalıp halka yedireceğiz, içireceğiz ve cariyeler bizim için şarkılar söyleyecekler. Araplar da bizim bu olayımızı duyacaklar. Aksi takdirde ise Araplar bizden kopacaklar. Bu yüzden yolumuza devam etmeliyiz»* diyerek Bedir'e gitmekte ısrar etti.

(İbn Abbas şöyle devam ediyor)

Kureyşliler Bedir'e vardıklarında orada içki yerine ölüm kadehleriyle ölümü tattılar. Şarkıcılar yerine matemciler onların arkasından ağıt yaktılar. Allah mümin kullarının onlar gibi olmalarını şiddetle yasaklamıştır. Bu takdirde ayetin mânâsı şöyle olur:

«Ey iman edenler! Sakın işlerinizi riya ve gösteriş veya halktan bir şeyler umduğunuz için yapmayın. Siz niyetinizi Allah için halis kılın. Dininize yardım için, Allah'a güvenerek çarpışın. Pey-

(*) Kureyşliler Allah'a inanıyorlardı. Ancak putlara kendilerini Allah'a daha çok yaklaştırmaları için ibadet ettiklerini söylüyorlardı.

gamberinizi desteklemek, ona arka çıkmak için savaşın. Siz sadece bunun için yapın, ne yapacaksanız. Başka bir şey istemeyin.»

(48 - 49) *« Hatırlayınız) o zamanı ki şeytan...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Ayette şeytanın onlara söylediği belirtilen söz, nefsani bir sözdür. Şeytan böylelikle onlara Bedir'e kadar gelmelerine neden olan sebepleri güzel gösterdi. *«Bugün insanlardan hiç kimse size galib gelemez»* diyerek onların heveslerini daha da artırdı. Kendisinden çekindikleri düşman kabile Beni Bekir'den hiç kimsenin onlara sadlırmak için gelmeyeceğini ve kendisinin de onlara yardımcı olacağını söyledi. Şeytan onlara Süreka bin Malik bir Cü'şüm şeklinde görünmüştü. (Bu zat daha sonraları müslüman olan Beni Müdlec kabilesinin reisiydi)

İbn Cüreyc, İbn Abbas kanalıyla şunları rivayet ediyor: Bedir Günü İblis, bayrağı ve askerleriyle birlikte müşriklerin yanında yürüdü. Onların kalblerine *«Bugün hiç kimse sizi mağlub edemez»* fikrini ilka etti. Onlara, *«Ben sizin yardımcınızım»* dedi. Müşriklerle müslümanlar karşı karşıya geldiklerinde İblis, meleklerin müslümanlara yardıma koştuklarını görünce hemen topuklarının üzerinde geri dönerek *«Ben sizin görmediğinizi görüyorum»* dedi.

Ali bin Ebi Talha, İbn Abbastan şöyle rivayet ediyor: Bedir Günü İblis, şeytanlardan meydana gelen bir ordu ile geldi. Yanında bayrağı da vardı. Beni Müdleç kabilesinin reisi Süraka bin Malik bin Cü'sum'un suretine bürünmüştü. Şeytan, müşriklere, *«Bugün insanlardan hiç kimse sizi yenemez, ben sizin arkanızdayım»* dedi. Halk savaş için saf tuttuğunda Hz. Peygamber (s.a) yerden bir avuç toprak alarak müşriklerin üzerine doğru serpti. Onlar da arkalarını dönüp kaçmaya başladılar. Cebrail, İblis'e doğru yöneldi. İblis, Cebrail'i gördüğünde —ki bu sırada eli müşriklerden

birinin elindeydi— hemen elini ondan çekerek askerleriyle birlikte geriye doğru kaçmaya başladı. İblisin elini tutan o şahıs bunun üzerine, *«Ey Süraka! Hani «Bugün ben sizin yardımcınızım» diyordun. Şimdi niye kaçıyorsun?»* diye bağırınca İblis, *«Ben sizin görmediğinizi görüyorum. Ben Allah'tan korkuyorum. Allah'ın cezası* şiddetlidir» dedi. O bu sözü melekleri gördüğü zaman söylemişti.

İbn İshak, Kelbi'den, o Ebu Salih'ten, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etti: İblis, Süraka bin Malik bin Cü'şüm şeklinde Kureyşlilerle birlikte Bedir'e geldi. Savaşa hazırlandığı bir sırada melekleri gördü ve topuklarının üzerinde gerisin geriye dönerek*«Ben sizden uzağım»* dedi. Onun eteğine Haris bin Hişam yapıştı. O, Haris'in yüzüne haykırınca, Haris bayılarak yere düştü. Haris, *«Ey Süraka! Ey azap olasıca! Bizi bu durumda bırakıyor, bize yardım etmekten kaçıyor musun?»* deyince, İblis, *«Ben sizden uzağım. Sizin görmediğinizi görüyorum. Şüphesiz ki Allah'tan korkuyorum. Allah'ın azabı şiddetlidir»* diye cevap verdi.

Vakidî, İbn Abbas kanalıyla şöyle bir rivayet nakletmektedir: Bedir'de ordular karşı karşıya geldiğinde Hz. Peygamber (s.a) bir saate yakın düşünceye daldı. Sonra başını kaldırıp halka, Cebrail' in meleklerden bir ordu ile gelip sağ tarafta; Mikail'in de yine bir ordu ile gelip sol tarafta durduğunu, İsrafil'in de bin melekle geldiğini müjdeledi. Aynı gün İblis de Süraka bin Cü'şüm'ün suretine girmişti. Müşriklerin işlerini yönetiyor ve onlara bazı haberler veriyor, *«Bugün sizi kimse yenemez»* diyordu. Fakat Allah'ın düşmanı, melekleri görür görmez topukları üzerinde geriye döndü ve Kureyşlilere, *«Ben sizden uzağım. Sizin göremediklerinizi görüyorum.» dedi.* Haris bin Hişam onun sözlerini işitebildiği için onu Süraka sanmıştı ve bu yüzden eteklerine yapıştı. İblis de bunun üzerine onun göğsüne vurdu. Haris yere düştü. İblis, Bedir'in yakınındaki Kızıldeniz'e düşüp eteklerini toplayacak kadar geriye kaçtı. Sonra da, *«Ey Rabbim! Bana va'dettiğin o zaman daha gelmedi mi? Yoksa beni helâk mı edeceksin?»* diye Allah'a yalvardı.

İbn İshak, Yezid bin Numan'dan, o da Urve bin Zübeyr'den şöyle rivayet etmektedir:

Kureyşliler Bedir'e gitmek istediklerinde kendileriyle Beni Bekr arasında düşmanlığı hatırladılar. Öyle ki neredeyse Beni Bekr'den korktukları için Bedir'e gitmekten vazgeçeceklerdi. Bu sırada İblis, Süraka bin Malik şeklinde onlara göründü. Süraka, Beni Kinane eşrafından olduğundan, onlara, «*Ben size Beni Kinane'den bir kötülük gelmeyeceğine dair söz veriyorum*» dedi. Bunun üzerine Kureyşliler de Bedir'e doğru süratle yola çıktılar.

İbn İshak şöyle rivayet etmektedir: Kureyşliler her konakladıkları yerde şeytanı Süraka bin Malik şeklinde görüyorlardı ve onun Süraka olduğundan hiç şüphe etmiyorlardı. Bedir Günü gelinceye kadar bu böyle sürdü. O gün ordular karşı karşıya geldiklerinde, Haris bin Hişam (veya Umeyr bin Vehb), İblis'in kaçışını gördü ve «*Süraka nerede? Süraka nerede?*» diye bağırmaya başladı. Ancak Allah'ın düşmanı geri dönüp gitmişti bile. Böylece onları tehlikenin ortasında bırakarak kendisi kurtulmuştu. Onun kaçmasının nedeni, Allah'ın ordusu olan meleklerin Hz. Peygamber'e ve müminlere yardım ile gelmesidir. O zaman, «*Ben sizden uzağım. Sizlerin görmediğinizi görüyorum*» demişti. Ve o Allah'ın düşmanı böyle demekle doğruyu söylemişti. Sonra da «*Ben Allah'tan korkuyorum. Allah'ın azabı şiddetlidir*» diye ekledi.

Kureyşliler Bedir'de verdikleri zayiattan sonra Mekke'ye döndüklerinde «*Halkı Süraka kaçırdı*» dediler. Onların bu sözleri Süraka'nın kulağına gidince o, «*Vallahi, sizin hezimetinizin haberi bana gelene kadar ben Bedir'e gittiğinizden bile haberdar değildim*» dedi. Onlar müslüman olduklarında o gün kendilerine Süraka şeklinde görünenin şeytan olduğunu anlamışlardı. (1)

Talha bin Ubeydullah'tan rivayet olunduğuna göre Hz. Pey-

(1) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 55.

gamber şöyle buyurmuştur: *«Şeytan A'raf gününde görüldüğü gibi hiçbir günde rengi daha sararmış, daha kavrulmuş, daha tahkir edilmiş, daha öfkeli olarak görülmemiştir. A'raf'ta böyle görünmesi, rahmetin müslümanlar üzerine inmesindendir. Allah'ın büyük günahlardan vazgeçtiğini gördüğü için böyle olmuştur. Ancak Bedir Günü'nde A'raf Günü'nden daha perişan görünmüştür. Çünkü o gün Cebrail'in melekleri savaşa hazırladığını görmüştür.»* (Muvatta)

Burada İblis'in insan suretine girmeye nasıl güç yetirebildiği ve insan suretine girdiği takdirde ise ona nasıl *«İblis»* denilebileceği düşünülebilir. Bu Allah'ın ona insan suretine girebilme kuvveti vermesi dolayısıyla mümkün olmaktadır. Tıpkı meleklere de aynı kuvveti verip onlara da insan suretine girme özelliği ihsan ettiği gibi. Ancak bu, özün değişmesini gerektirmez. Meleğin özü melek olarak, şeytanın özü de şeytan olarak kalır. Şeklin değişmesi özün değişmesini de gerektirmez. (1)

İblis melekleri görüp topukları üzerine gerisin geriye dönünce, *«Ben sizden uzağım. Sizin görmediklerinizi görüyorum»* dedi. İşte bu sırada o Süraka suretinde görünüyordu. Ebu Cehil bunun üzerine Kureyşlilere *«Süraka'nın savaş alanını terketmesi sakın sizleri korkutmsaın. Çünkü o el altından Muhammed ve arkadaşlarıyla anlaşma yapmıştır. Lat ve Uzza'ya yemin ederim ki Muhammed ve arkadaşları yüklerde bağlı kalmadıkça Bedir'den dönmeyeceğiz. Sakın onları öldürmeyin. Onları sağ olarak ele geçirmeye çalışın»* diye seslendi. Ebu Cehil'in bu sözleri tıpkı Firavun'un iman eden sihirbazlara söylediği, *«Kuşkusuz bu bir hiledir. Siz bu hileyi halkını şehirden çıkarmak için yapmışsınız. Kuşkusuz o size sihir öğreten büyüğünüzdür.»* sözüne benzemektedir. Fakat bu söz bir iftiradır. Bu yüzden de Ebu Cehil bu ümmetin Firavunu olmuştur. (2)

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefsir, cilt: 3, sh: 56.
(2) İbn Kesir, Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim, cilt: 3, sh: 234.

(50 - 51 *«Meleklerin, o kâfirlerin...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Yani, Ey Muhammed! Melekler kafirlerin ruhlarını ölecekleri anda alırlar bir görseydin, büyük bir şey görmüş ve korkunç bir manzara ile karşılaşmış olurdun. Melekler onların yüzlerine ve arkalarına vururlarken onlara uygulanan şiddetli azaba şahid olurdun.

Bu vaktin tayini hususunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bu vakit kimilerine göre ölüm anıdır. O sırada melekler ellerinde bulunan ateşten kamçılarla kafirlerin dizlerine ve arkalarına vururlar. Kimi müfessire göre de bu ayet Bedir'de öldürülen müşrikler hakkında nazil olduğundan *«Yüzlerine ve arkalarına vurulan kafirler de»* Bedir'deki kafirlerdir. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, onlar müslümanlara saldırdıklarında melekler onların yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı. İbn Cüreyc ayeti, melekler onların bedenlerinin her tarafına, yani hem önlerine hem de arkalarına vururlardı, şeklinde yorumlamıştır. Melekler onlara ölüm veya öldürme anında, *«Cehennem azabını tadın»* diyorlardı.

Bazı müfessirlere göre, meleklerin ellerinde ateşte kızdırılmış demirden yapılma kamçılar varmış. Onlar bu kamçılarla kafirlere vurduklarında, kafirlerin açılan yaralarından ateşler fışkırıyormuş.

İbn Abbas, *«Melekler, 'cehennem azabını tadın' sözünü kafirlere, onlar ölüm anındayken söylüyorlardı»* demektedir.

Hasan Basri ise, bu sözün Kıyamet Günü'nde zebaniler tarafından kafirlere söyleneceği görüşündedir.

«Bunun nedeni ellerinizin takdim ettikleridir.» Yani bu, elleriyle kazanmış oldukları küfür ve isyandan dolayı onların başlarına gelmiştir.

*«El»*in *«küfr»*ün mahalli olmadığı, onun yerinin kalp olduğu düşünülebilir. Çünkü küfr bir inançtır. İnancın yeri ise kalptir.

Oysa ayetin zahiri küfrün failinin *«el»* olduğuna işaret etmektedir. Fakat *el*'in böyle bir yeteneği yoktur. Ancak burada *«el»*, kudret anlamındadır. Çünkü *el*, amellerde kullanılan bir vasıtadır. Asıl etki yapan ise kudrettir. Bu bakımdan *«el»*, burada kudretten kinaye olarak kullanılmıştır.

«Çünkü Allah kullara zulmetmez» cümlesi, Allah Teâlâ'nın mahlukatından herhangi birini azaba düçar ederken bunu mutlaka o kimsenin işlemiş olduğu bir zulümden dolayı yaptığına işaret eder. Çünkü Allah kullara zulmetmez. Bu ayetle, Allah Teâlâ, kendisinin zulümden beri olduğunu beyan etmektedir. Allah Teâlâ'nın, küfründen dolayı kafire, isyanından dolayı asiye azap etmesi, bir zulüm değildir. Allah Teâlâ mülkünde dilediği gibi tasarruf yetkisine sahiptir. Bu vasıftaki Zat'a zulüm isnad etmek muhaldir.

Kimse, *«Allah kafirin küfrünü yaratmış, sonra da yarattığı şey üzerinde kafire azab uyguluyor. Bu bir zulüm değil midir?»* demesin diye Allah Teâlâ burada, *«Allah kullara zulmetme»* cümlesini beyan etmiştir. Çünkü onlar Allah'ın mülkünde ve kudretinin altındadır. O, dilediği şekilde onların üzerinde tasarruf edebilme hakkına sahiptir.

Kadı Beyzavi, *«Ve Allah»* diye başlayan cümlenin daha önce geçen ve mecrur olan *«ma»* üzerine atıf olduğunu söylemektedir. Böylelikle takı, sebebiyetin bunların ikisinin birleşimine bağlı olduğunu ifade eder. İkinci cümle birincisiyle birlikte sebeptir. Çünkü bu sebep olmasa Allah Teâlâ onlara günahsız bir şekilde de azap edebilirdi. Oysa Allah'ın onlara günahlarından ötürü azap etmeyeceği diye bir şey sözkonusu değildir. Çünkü azabı hak etmiş bir kimsenin azabını terketmek şer'an ve aklen zulüm değildir ki zulmün uzaklaştırılması azaba sebep olsun? Ayette geçen *«zallam»* kelimesi mübağala ifade eder. Çünkü akabinde cem'i (çoğul) olarak *«abiyd»* kelimesi gelmiştir. (1)

(1) Kadı Beyzavi, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 57.

(52) *« (Onların tavırları) Firav'ın efradının...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Deab» kelimesi, tavır, davranış, adet anlamındadır. Medarik de bu ayet hakkında, *«Onların adet ve davranışları Firavun'un efradının adet ve davranışları gibiydi. Onların daha önce yürüdükleri bu yolda bunlar da yürüdüler. Böylece Firavun ve efradı Kızıldeniz'de boğulmak suretiyle nasıl cezalandırıldılarsa bunlar da Bedir'de öldürülmek ve esir edilmek suretiyle cezalandırıldılar»* denmiştir. (1)

Hazin ise *«deab»* kelimesinin lugatta amellerin sürdürülmesi anlamına geldiğini söylemektedir. Sonraları bu kelime adet karşılığında kullanılmıştır. Çünkü insanoğlu adet üzerinde devam eder. (2)

İbn Abbas şöyle diyor: Firavun'un efradı, Hz. Musa'nın Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna kesinlikle inanıyorlardı. Fakat buna rağmen onu yalanlamışlardı. Kureyş kafirleri de aynı şekildeydi. Hz. Muhammed (s.a), kendilerine gerçekleri, doğruları getirdiğinde onu yalanladılar. Firavun'un efradına musibet geldiği gibi onlara da aynı şekilde musibet geldi.

«Onlardan öncekilerinin» ifadesindeki zamir Hazin'e göre Firavun'un efradına racidir. Nesefi'ye göre Kureyşlilere ve Firavun'un efradına, Kadı Beyzavi'ye göre de sadece Firavun'un efradına racidir.

Gerek peygamberi yalanlayanlardan gerekse Allah'ı inkâr edenlerden intikam almak bakımından Allah'ın azabı çok şiddetlidir. O'nun azabını defetmek hususunda hiç kimse Allah'a mani olmaya güç yetiremez.

(1) Nesefi, Mecma'ut-Tefasir, cil: 3, sh: 57.
(2) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 58.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى
يُغَيِّرُوْا مَا بِاَنْفُسِهِمْ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٥٣﴾ كَدَاْبِ
اٰلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ؕ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنٰهُمْ
بِذُنُوْبِهِمْ وَاَغْرَقْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ ۚ وَكُلٌّ كَانُوْا ظٰلِمِيْنَ ﴿٥٤﴾ اِنَّ شَرَّ
الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿٥٥﴾ الَّذِيْنَ
عٰهَدْتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُوْنَ عَهْدَهُمْ فِيْ كُلِّ مَرَّةٍ وَّهُمْ
لَا يَتَّقُوْنَ ﴿٥٦﴾ فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَّنْ
خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُوْنَ ﴿٥٧﴾ وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً
فَانْۢبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَآءٍ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَآئِنِيْنَ ﴿٥٨﴾
وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَبَقُوْا ؕ اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُوْنَ ﴿٥٩﴾ وَاَعِدُّوْا
لَهُمْ مَّا اسْتَطَعْتُمْ مِّنْ قُوَّةٍ وَّمِنْ رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُوْنَ
بِهٖ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِيْنَ مِنْ دُوْنِهِمْ ۚ
لَا تَعْلَمُوْنَهُمْ ۚ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ ؕ وَمَا تُنْفِقُوْا مِنْ شَيْءٍ فِيْ
سَبِيْلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُوْنَ ﴿٦٠﴾ وَاِنْ جَنَحُوْا
لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ؕ اِنَّهٗ هُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿٦١﴾

53 — Şunun için ki, Allah bir kavme verdiği nimeti o kavim (ahlâkını) bozmadıkça onlardan geri almaz. Muhakkak ki Allah onların (sözlerini) işitici, (yaptıklarını tamamıyla) bilicidir.

54 — Firavun'un efradı ve onlardan öncekilerin adet (ve gidişat)ları gibi, Rablerinin ayetlerini yalanladılar. Biz de onları günahlarından ötürü helâk ettik. Firavun'un efradını da (denizde) boğduk. Onların hepsi de zalim idiler.

55 — Kuşkusuz Allah'ın katında (yeryüzündeki) canlıların en kötüsü kafirlerdir. Artık onlar iman etmezler.

56 — Onlar kendileriyle antlaşma yaptığın halde, her defasında hiç çekinmeden antlaşmayı bozarlar.

57 — Savaşta onları yakalarsan, onlara (vereceğin ceza ile) arkalarında kalanları da dağıt ki böylece hatırlayıp (ibret alsınlar)

58 — Bir kavmin ihanetinden çekinirsen (andlaşmayı bozmak hususunda onların yaptığı gibi) sen de antlaşmayı onlara at. Kuşkusuz ki Allah hainleri sevmez.

59 — Sakın kafirler (kaza ve kaderimizden kurtulup) geçtiklerini sanmasınlar. Kuşkusuz ki onlar (bizi) aciz bırakamazlar.

60 — Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlardan hazırlayın. Onunla Allah'ın ve kendinizin düşmanlarını ve onlardan başka sizin bilmediğiniz ama Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız o size ödenir. Hiç de zulme uğramazsınız.

61 — Eğer onlar barışa meyledelerse sen de barışa yanaş. Allah'a tevekkül et. Kuşkusuz ki Allah işiten ve bilendir.

Bu dokuz ayette şu konular işlenmektedir:

a) Allah bir kavme verdiği nimeti sebepsiz yere geri almaz.

b) Allah, bir kavmi helak ederse, mutlaka günahlarından dolayı helâk eder. Tıpkı Firavun ve efradını helâk ettiği gibi.

c) Küfür, kötü vasıfların en çirkini ve en iğrencidir.

d) Antlaşmasına riayet etmeyen bir topluluğun antlaşma dolayısıyla sahip olduğu güven garantisi ortadan kalkar. Savaşta ele geçtikleri takdirde kendilerine ibret dersi verilir.

e) İhanet etmesinden korkulan bir kavme, *«Aramızdaki antlaşmayı biz de bozuyoruz»* diye ilanda bulunmak gerekmektedir. Onları gafil avlamak caiz değildir.

f) Hiçbir kurnaz, hiçbir sahtekâr ve hiçbir tedbir sahibi, Allah'ın kaza ve kaderini çiğneyemez.

g) Savaşta herkesin elinden geleni yapması gerekir.

(53) *«Şunun için ki, Allah bir...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Zalike» kelimesi kavmin daha önce başına gelmiş olan azaba işarettir. Bu azaba düçar olmalarının nedeni kötü bir duruma

düşmeleridir. Bu yüzden Allah onlardan nimetini almış ve onlara azabını göndermiştir.

Bir toplumun kendi durumunu değiştirmediği sürece Allah'ın onların durumunu değiştirmeyeceği yasası Kur'an'ın koyduğu genel yasalardandır.

Süddi, ayetteki *«nimet»* kelimesiyle Hz. Peygamber'in kastedildiğini söylemiştir. Yani Allah onu Kureyşlilere bir nimet olarak vermiştir. Ancak Kureyşliler onu inkâr edip yalanladılar. Allah Teâlâ da onu kendilerinden alıp Medinelilere verdi.

Muhakkak ki Allah onların (sözlerini) işitici, (yaptıklarını) bilicidir» cümlesi önceki hükmün sebebi mesabesindedir. Yani Allah Teâlâ mahlukatın tüm sözlerini işitmektedir. Onların konuşmalarında Allah'a gizli kalan bir taraf yoktur. Onların göğüslerinde bulunanı gerek hayr, gerekse şer olsun, bilir. O herkese yaptıklarına göre ceza verecektir.

(54) *«Firavun'un efradı ve onlardan öncekilerin...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani Mekke'li müşrikler, tıpkı daha önce Firavun ile kavminin ve onlardan öncekilerin kitapları, peygamberleri yalanladıkları gibi Hz. Peygamber'i ve Kur'an-ı Kerim'i inkâr ettiler ve yalanladılar.

Bu ayetin tekrar edilmesinin yararları şunlardır:

a) İkinci ayet birincisinin açıklamasıdır. Çünkü birinci ayette sadece Allah Teâlâ'nın onları muaheze etmesi zikredilirken ikinci ayette onların denizde boğuldukları bildirilerek birinci ayet açıklanmaktadır.

b) Birinci ayette onların Allah'ın ayetlerini inkâr ettikleri

zikredilirken ikinci ayette onların Rablerinin ayetlerini yalanladıkları zikredilmiştir. Böylelikle birinci ayette onların ayetleri inkâr ettiklerine işaret edilirken ikinci ayette de inkârla birlikte yalanladıklarına işaret edilmiştir.

c) Bu kıssa birinci kıssanın tertibi olması için tekrar edilmiştir. Çünkü *«Onlar Rablerinin ayetlerini yalanladılar»* cümlesi küfran-ı nimete, hakkı inkâra daha çok delâlet ederken, boğulmalarının zikredilmesinde günahlarından ötürü muaheze edildiklerinin açıklaması vardır.

(55 - 56) *«Kuşkusuz ki Allah'ın katında...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

55. ayetin son cümlesi olan *«Artık onlar iman etmezler»* ifadesi, Allah katında kesinlikle kafir olarak ölecekleri bilinen kimseler hakkındadır.

Bu ayet Beni Kureyza Yahudileri hakkında nazil olmuştur. Onlar Hz. Peygamber (s.a) ile kendisiyle savaşmamak ve Hz. Peygamber'e savaş açanlara yardımcı olmamak üzere antlaşma yaptıkları halde antlaşmalarını bozmuşlardı. Mekke müşriklerine silah vermek suretiyle peygamber ve ashabı aleyhinde savaş açılmasına yardımcı oldular. Hz. Peygamber (s.a) kendilerine bunun sebebini sorunca da unuttuklarını, hata ettiklerini söylediler.

İkinci bir anlaşma yapıldığında onu da bozdular. Hendek Savaşı'nda kafirleri Peygamber'e karşı kışkırttılar. Hatta reisleri Ka'b bin Eşref, Mekke'yüe giderek Hz. Peygamber'e düşmanlık hususunda onlarla anlaşma bile yapmıştır.

«Hiç çekinmeden,» yani Allah'tan hiç korkmadan antlaşmayı bozarlar. Antlaşmayı bozduklarından dolayı utanmazlar, kınanacaklarından da çekinmezler. Din sahibi, akıl ve tedbir sahibi bir

kimsenin halkın onun sözüne güvenebilmesi, doğruluğunu görebilmesi için yaptığı antlaşmalarına riayet etmelidir. Allah Teâlâ burada kafir olmakla birlikte ayrıca antlaşmayı bozan kimselerin şerlilerin en şerlisi olduğunu ortaya koymaktadır.

(57) *«Savaşta onları yakalarsan...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani antlaşmalarını bozan bu kimseleri savaşta eline geçirirsen onlara öyle bir ceza ver ki arkalarında kalanlar bundan ibret alarak bir daha antlaşmalarını bozmaktan çekinsinler.

Said bin Cübeyr'e göre ayet, geride kalanların uygulanacak ceza ile korkutulmalarını beyan etmektedir.

«Şarrid,» teşrid kökünden gelir ve ızdırapla birlikte ayırıp, parçalamak anlamındadır. Yani antlaşmaları bozan o kafirleri yakaladığında onlara öyle bir ceza uygula ve onları öyle bir şekilde cezalandırarak öldür ki antlaşmalarını bozan her topluluğu böylece parçalayıp dağıtabilesin. Onlardan sonra gelen Mekkeliler akıllarını başlarına toplasınlar ve korkarak bir daha bu tür davranışlara kalkışmasınlar.

(58) *«Bir kavmin ihanetinden çekinirsen...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani kendileriyle antlaşma yaptığın bir kavmin anlaşmaları bozacaklarını anlarsan onlara antlaşmayı iptal ettiğini adil bir şekilde bildir. Böyle yapmadan önce sakın onlara savaş açma. Zira böyle yapmak hainliktik. Allah ise hainleri sevmez.

Hazin, *«alâ sevain»* tabirini *«açık bir yol, eşit bir yol üzerine»* şeklinde yorumlamaktadır. Yani onlara, savaş öncesinde kendi-

leriyle yaptığın antlaşmayı feshettiğini bildir ki anlaşmanın sona erdiği hususundaki bilgileriniz eşit olsun.

Süleyman bin Amr'dan ve Himyer kabilesine mensub birinden şöyle rivayet edilmektedir:

Muaviye ile Rumlar arasında bir antlaşma bulunmasına rağmen, Muaviye onların ülkelerine doğru gitti ki onlara yaklaştıklarında onlar antlaşmayı bozsunlar ve böylece kendilerine savaş açabilsin. Bu esnada bir süvari Muaviye'ye gelerek, «*Allahu Ekber! Allahu Ekber! Antlaşmaya riayet etmeli. Hile'ye lüzum yok*» demeye başladı. Gelenin Amr bin A'nbese olduğunun anlaşılması üzerine, Muaviye onu yanına çağırarak ona ne yapmak istediğini sordu. Amr bin A'nbese adlı sahabi ise Muaviye'ye, «*Hz. Peygamber'in (s.a) bir kavim ile arasında bir antlaşma bulunan kimse o antlaşma sonuçlanmadıkça düğümü ne çözmeli, ne de düğümlemelidir. Eşit bir şekilde onlar antlaşmayı bozmadıkça da bunu yapmamalıdır, dediğini işittim*» diye cevap verdi. Bunun üzerine Muaviye yaptığı seferden geri döndü. (Ebu Davud. Bu hadisi Tirmizi, Süleyman bin Amr'dan senedinde «*Himyer kabilesine mensub biri*» şeklinde bir fazlalık olmadan rivayet etmiştir. Ayrıca Tirmizi'nin rivayetinde «*Allahu Ekber*» diye bir kez tekbir getirilmiştir).

Alimler ayetten şöyle bir hüküm çıkarmaktadtrlar: İmamın, kendilerinden kuşkulandığı müşriklerin çok açık bir şekilde antlaşmayı bozduklarına dair kesin işaretler ortaya çıkınca, İmam'ın onlara, «*Antlaşmayı ben de bozdum*» diye haber göndermek, «*size savaş açıyorum*» diye ilan etmek zorunluluğu yoktur. Ancak ihanet etmeleri endişesinin çok açık değil de bazı kesin olmayan belirtiler şeklinde tezahür etmesi durumunda, İmam'ın sözleşmeyi bozduğunu ve savaş açtığını açıkça kendilerine bildirmesi bir zorunluluktur.

Nitekim Beni Kureyza Yahudileri Hz. Peygamber'le antlaşma

yaptıktan sonra onun aleyhine Ebu Süfyan ve müşriklerle onlara yardımcı olmak üzere antlaşma yapmışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) onların kendisine ve ashabına ihanet etmelerinden endişe edip, İmam'a gerekli olan eşit bir şekilde antlaşmayı feshettiğini ve savaş açtığını ilan etmek zorunda kaldı. Düşmanın antlaşmayı bozduğunun kesin bir şekilde açıklık kazanması durumunda İmam'ın antlaşmayı kendisinin de feshettiğini bildirme zorunluluğu yoktur. Bu takdirde imam, tıpkı Hz. Peygamber'in (s.a) Mekkelilere davrandığı gibi davranır. Çünkü Mekkeliler Hz. Peygamber'in müttefiki olan Huzaa kabilesinden birini öldürdüklerinde Hz. Peygamber (s.a) onlara hiçbir haber vermeden ansızın Mekkeden 4 fersah ötedeki *«Merruz-Zahran»*da ordusunu kurmuştur.

(59) *«Sakın kafirler (kaza ve kaderimizden)...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bedir sonrasında Hz. Peygamber (s.a) açıkça kaçıp giden müşriklerden intikam almadığına üzülmüştü. Onlar da Allah'ın kaza ve kaderinin pençesinden kurtulduklarını sanmışlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Bedir'de kaçıp kurtulanların Allah'ı aciz bırakacaklarını, onun kendilerinden intikam almayacağını zannettiklerini ama onlardan ya dünyada öldürülmekle ya ada ahirette ateş azabıyla mutlaka intikam alınacağını bildirmiştir.

(60) «Onlara karşı gücünüz yettiği kadar...»

Bu Ayetin Tefsiri

«Onlara» zamiri ile antlaşmalarını bozan kimseler, tüm kafirler, İslâm düşmanları kastedilmektedir.

«Kuvvet» kelimesinin mahiyeti hususunda birçok görüş öne sürülmüştür:

a) Savaşta kullanılacak her türlü silah, savaş aletleri, araç ve gereçler. Yani *«Düşmana karşı savaşta size kuvvet sağlayacak her türlü silah, araç ve gereci daha önceden hazırlayın.»*

b) Kaleler, mevziler, sığınaklar. Yani, *«Savaş öncesi bu sığınakları, kaleleri, mevzi ve tabyaları hazırlayın.»*

c) Silahların kullanılması, eğitimin yapılması ve silahların atışa hazır tutulması. Bu yorum, Akabe bin Amr'ın Hz. Peygamber'den (s.a) rivayet ettiği bir hadise dayanır: Hz. Peygamber'den (s.a) dinledim. Minberde *«Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın» (...)* ayetini okuduğunda, ayetteki *«kuvvet»* kelimesinin silahların atışa hazır tutulması demek olduğunu söyledi.» (Müslim) (1)

d) Savaşta güç veren, yardımcı olan her türlü alettir. Ayette bunların daha önceden hazırlanması emredilmektedir. Hz. Peygamber'in *«kuvvet»* kelimesini *«atış»*la tefsir etmesi bu yorumla çelişmez. Tıpkı *«Hac arefedir,»* yani Arefe'de vakfe durmak, haccın en canlı noktalarından biridir veya *«Pişmanlık tevbedir,»* yani pişmanlık tevbenin en canlı noktalarından biridir gibi.

Alusi bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir:

Hz. Peygamber *«kuvvet»* kelimesini silahın kullanılması, atış ile tefsir etmiştir. Ayrıca birçok hadiste de silah kullanılmasının öğrenilmesini emretmiştir. Hz. Peygamber, *«Dünya oyunlarının şu üç şey dışında hepsi bâtıldır: Okla oynaman (atıcılık yapman), atını eğitmen ve eşinle oynaşman. Bunlar haktır»* diye buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a), *«Allah'ın zikri olmayan her şey lehv(boş iş) ve leib (oyun) kapsamındadır. Ancak şu dördü müstesna: Ki-*

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 61.

şinin iki hedef arasında koşması, atını eğitmesi, ailesiyle oynaşması ve çocuklarına yüzmeyi öğretmesi» diye buyurmuştur. (Neşei)

Yine Hz. Peygamber (s.a) başka bir hadisinde, *«Ok atmayı, ata binmeyi öğrenin. Ok atmanız benim katımda daha sevimlidir. Allah Teâlâ bir okla üç kişiye cenneti nasib eder: Allah'ın rızası için ok yapanı, o okla İslâm'a yardım edeni ve onu Allah yolunda atanı»* diye buyurmuştur.

Bilindiği gibi günümüzde ok kullanmanın bir kıymeti kalmamıştır. Çünkü düşmanlar gülleler ve toplar yapmışlardır. Bu gibi silahların yanında ok atmak nedir ki? Düşmana aynı silahla karşılık verilmedikten sonra öldürücü hastalık yayılır, günahı da pek şiddetli olur. Yeryüzü kafirlerin ve sapıkların eline geçer. Geleceği ancak Allah bilir ama kanaatimce bu silahların yapımı müslümanların boynuna farzdır. Yine müslüman liderlerin günümüzdeki silahların aynılarını yapmaları boyunlarına borçtur. Bu takdirde, Hz. Peygamber'in övdüğü ok atmanın faziletinin, gülle ve top atışlarına da şamil olması umulur. Çünkü bu silahlar İslâm'ın şerefini korumak hususunda onların yerini almışlardır. Bu güllelerin kullanılması, cenneti elde etmenin vesilelerinden olmuştur. Bu silahların kullanılması, *«Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın»* ayetinin umumuna dahildir. (1)

«Ribat» kelimesi Allah yolunda bağlanıp beslenen atlar mahasında kullanılmıştır.

Hazin, *«ribat»*ın at edinmek ve Allah yolunda beslemek olduğu; zira ribat'ın at bağlamak anlamındaki *«rabt»*tan geldiği görüşündedir.

Cihad için at beslemenin Allah'ın dinine yapılan en büyük yardımlardan olduğunun söylenmesi, Kur'an'ın indiği çağın bunu gerektirmesi nedeniyledir.

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 10, Sh: 25.

İbn Sirin'den rivayet edildiğine göre, kendisine, malının üçte birinin sınırlardaki kalelere sarfedilmesini vasiyet eden bir şahsın durumu sorulduğunda, o bu mal ile atların satın alınıp Allah yolunda beslenmesi gerektiğini söylemiştir.

İkrime, ayette geçen *«kuvvet»* kelimesiyle kalelerin, *«ribat»* ile kısrakların, kastedildiğini; zira Arapların yavru almak için kısrakları evlerde beslediklerini söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre İslâm'ın meşhur komutanlarından Halid bin Velid, az ses çıkardıkları için kısraklardan başkasına binmezdi.

İbn Muhayris, sahabenin savaşta saf tuttukları zaman erkek atları, saldırı sırasında da kısrakları tercih ettiklerini söylemektedir.

CİHAD İÇİN BESLENEN ATLAR HAKKINDAKİ HADİSLER

Urve'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: *«Kıyamet gününe kadar atların alınlarında hayr, ecir ve ganimet bağlıdır.»* (Buhari, Müslim)

İbn Ömer şöyle bir hadis rivayet etmiştir: *«Kıyamete kadar atların alınlarında hayr bağlıdır.»* (Buhari, Müslim)

Ebu Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Allah'a inanıp O'nun va'dini tasdik ederek Allah yolunda kim bir at besleyip bağlarsa, o atın yemi, suyu, dışkısı, sidiği Kıyamet gününde o kimsenin mizanında olacaktır. (Yani ecirlere dönüşecektir.)»* (Buhari, Müslim)

Ebu Hüreyre'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: *«Üç çeşit at vardır: Sahibi için ecir olan at, sahibi için örtü olan at, sahibi için günah olan at. At, onu Allah yolunda besleyip yetiştiren kimse için ecirdir.»* (Bu hadis başka bir rivayette şöyle devam eder):

«Sahibi atı müslümanların yararı için besler. Çayırda veya bahçede onun ipini salıverir ve at da o uzun iple çayırdan veya bahçeden ne yerse onlar sahibi için hasenelerdir. Şayet at ipini koparır veya bir iki tur koşarsa onun bıraktığı izler ve dışkısı, sahibi için hasenelerdir. At bir derenin yanından geçerken oradan içmek isterse ve sahibi de ona içirirse o da onun için hasenelerdir. İşte bu at sahibi için ecir olan attır. Bir başka kişi de zengin olmak ve dilenmemek maksadıyla bir at beslerse, Allah o atın boynundaki ve sırtındaki hakkını unutmaz. İşte bu at, sahibi için örtü olan yani sahibini dilenmekten koruyan attır. Üçüncüsü de kibir, riya için ve müslümanlara düşmanlık olsun diye beslenen attır. İşte bu at, sahibi için günah olan attır.» (Müslim, Buhari)

Hz. Peygamber'e merkebler hususunda sorulduğunda, *«Allah onlar hakkında bana bir hüküm indirmemiştir. Ancak «Zerre miktarı hayr işleyen onu görür, zerre miktarı şer işleyen de onu görür» şeklinde ihata edici bir ayet vardır»* diye buyurmuştur.

Hz. Peygamber atların bazı cinslerini diğerlerinden üstün tutmuştur. Mesela Ebu Ubeyde, Şa'bi'den şöyle bir hadis nakletmektedir: *«İhtiyaçlarınızı, üst dudağı ve sağ ayağı dışındaki diğer ayakları beyaz olan doru atların sırtında arayınız.»*

İbn Abbas'tan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: *«Hz. Peygamber, atlardan «şaftal» olanını seçmezdi.»* (Müslim)

İbn'ul-Esir'in *«Nihaye»*sinde *şaftal olan at*, bir ayağı dışındaki diğer üç ayağı beyaz olan attır. Bazılarına göre de çaprazlamasına bir ön ayağı ile bir arka ayağı beyaz olan ata *şaftal at* denir.

Hz. Peygamber'in bu cins atlardan hoşlanmamasının nedeni, o cins bir atı deneyip onda bir asalet görmemiş olması olabilir. Müslim de Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadis, Nihaye'deki gibi yorumlandığı takdirde, daha önce Şabi'den rivayet edilen hadisle

çelişir. Ancak bu hadisin önceki hadisin umum ifade eden hükmünü tahis ettiği söylenebilir.

«Uğursuzluk; at, kadın ve evdedir» (Buhari, Müslim). Bu sayılanlarda şeriata ve tabiata bir aykırılık olması durumunda kerahet vardır. Nitekim evin uğursuzluğu (bereketsizliği), dar olmasından ve komşularının kötülüğündendir. Kadınınki ise kısırlığından ve geveze olmasındandır. Atın uğursuzluğuna gelince, sırtında savaşılmamasındandır, denilmiştir.

«Ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz» cümlesi hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir.

Bazı müfessirler, ifadeyi, *«Bunlardan başka diğer kafirleri de korkutabilmeniz için kuvvet hazırlayın»* şeklinde yorumlamışlardır.

Mücahid, bunların *«Beni Kureyza Yahudileri,»* Mukatil ve İbn Zeyd, *«münafıklar,»* Süddi ise *«O günki ateşe tapan İranlılar»* olduğunu söylemişlerdir.

Zeyd bin Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a), *«Bunlar cinlerdir. Evinde Arap atı bulunan kimseye şeytan musallat olmaz» diye buyurmuştur.* (Taberani, Ebu Şeyh, İbn Munzir, İbn Merduveyh ve İbn Asakir) .İbn Cerir et-Taberi, İbn Abbas'tan da rivayet edilen bu yorumu tercih etmiştir. Bu hadisin sahih olması durumunda bundan başka yorumları tercih etmek doğru değildir.

«Sizin bilmediğiniz»; yani kim olduklarını bilmediğiniz. Onların kim olduğunu ancak Allah bilir. Bazı kimseler tanımak (marifet) tabirinin Allah hakkında kullanılmasının caiz olmadığını söylemişlerdir. Yani *«Allah'ın bildiği»* yerine *«Allah'ın tanıdığı»* de-

nilemez. Bazıları da caiz olduğunu söyleyerek buradaki bilmenin irfan anlamında değil, kendi asıl mânâsında olduğunu söylemişlerdir.

«La ta'lemunehum» ifadesinin ikinci mefulü hazfedilmiştir. Yani bu takdirde mânâ; *«Sizin düşman ve savaşçı olduklarını bilmdeğiiniz ama Allah'ın (onların böyle olduğunu) bildiği kimseleri (...)»* şeklinde olur. Ancak bu bir zorlamadır. Dolayısıyla bu yoruma dikkat etmek gerekir.

Bazıları da bu ifadeyi, *«Sizin hangi hususta düşman olduklarını bilmediğiniz ama Allah'ın (tamamıyla bildiği kimselerin (...)* şeklinde yorumlamışlardır.

«Allah yolunda ne harcarsanız o size ödenir» ifadesinde geçen *«Allah yolu»* tabiri hayr ve taat yoludur. Yani hayr ve taat yolunda ne harcarsanız o size ödenir. Savaş için at beslemek, top v.s. silahlar edinmek gibi savaş araç ve gereçlerinin hepsi bu kapsama girer ve hepsi Allah yoludur.

(62) *«Eğer onlar barışa meylederlerse...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Mücahid bu ayetin ehli kitab ile ilgili olduğunu söylemiştir. Süddi ise, bu ayetin *Beni Kureyza* Yahudileri hakk'nda nazil olduğu görüşündedir. Çünkü daha önce de onlar sözkonusu edilmişlerdir. Kendileriyle antlaşma yapılan veya kendilerine karşı kuvvet hazırlanması emredilen kimseler *Beni Kureyza* Yahudileridir.

Bazıları da ayetin umum ifade ettiğini ve tüm kafirleri kapsadığını, ancak *«seyf ayeti»* (cihad izni veren ayet) ile nesh olunduğunu öne sürmüşlerdir. Çünkü Arap müşrikleri için İslâm'dan

başka bir seçenek yoktur. Aksi takdirde onlar için kılıç vardır. Fakat ehli kitap böyle değildir. Onların cizyeleri kabul edilir.

Mezkur ayetin *«seyf ayeti»* ile neshedildiği şeklindeki görüş, İbn Abbas, Katade ve Mücahid'den rivayet edilmiştir. Ayetin kendilerinden cizye kabul edilen kafirler (ehli kitap) hakkında nazil olduğu görüşü daha sahih bulunmuştur. Cizye, İmam'ın, İslâm'ın ve müslümanların maslahatı için uygun gördüğü yerlerde kabul olunur. Kafirlerle ne sürekli savaşmak, ne de sürekli şekilde onlardan cizye alıp barış halinde yaşamak zorunluluğu (farziyeti) vardır. İmam dilediği şekilde davranır.

Bazı alimlere göre, İmam'ın on seneden uzun barış antlaşması yapması caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber, Mekkelilerle on yıllık bir dönem için barış antlaşması imzalamıştır. Ancak daha on yıl tamamlanmadan önce Mekkeliler antlaşmayı bozmuşlardır. (1)

«Allah'a tevekkül et;» yani işini Allah'a havale et. Onlar zahirde seninle antlaşma yapıyorlar. İçlerinden bir hile düşünmeleri hususunda hiç çekinme. *«Kuşkusuz ki Allah işiten ve bilendir.»* Onların gizlediklerini de, aldatmak hususunda yapmak istediklerini de Allah işitmekte ve bilmektedir.

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 64.

وَاِنْ يُّرِيْدُوْٓا اَنْ يَّخْدَعُوْكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ ۭ هُوَ الَّذِيْٓ اَيَّدَكَ
بِنَصْرِهٖ وَبِالْمُؤْمِنِيْنَ ۙ﴿٦٢﴾ وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوْبِهِمْ ۭ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي الْاَرْضِ
جَمِيْعًا مَّآ اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوْبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ ۭ اِنَّهٗ
عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٦٣﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ
مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٦٤﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلَي الْقِتَالِ ۭ
اِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ عِشْرُوْنَ صٰبِرُوْنَ يَغْلِبُوْا مِائَتَيْنِ ۚ وَاِنْ يَّكُنْ
مِّنْكُمْ مِّائَةٌ يَّغْلِبُوْٓا اَلْفًا مِّنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَّا يَفْقَهُوْنَ ﴿٦٥﴾ اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيْكُمْ ضَعْفًا ۭ
فَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ مِّائَةٌ صَابِرَةٌ يَّغْلِبُوْا مِائَتَيْنِ ۚ وَاِنْ يَّكُنْ
مِّنْكُمْ اَلْفٌ يَّغْلِبُوْٓا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿٦٦﴾
مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَّكُوْنَ لَهٗٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ ۭ
تُرِيْدُوْنَ عَرَضَ الدُّنْيَا ۡ وَاللّٰهُ يُرِيْدُ الْاٰخِرَةَ ۭ وَاللّٰهُ
عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٦٧﴾ لَوْلَا كِتٰبٌ مِّنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ
فِيْمَآ اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوْا مِمَّا غَنِمْتُمْ
حَلٰلًا طَيِّبًا ۠ وَّاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٦٩﴾

62 — Eğer sana hile yapmak isterlerse Allah sana yeter. O Allah ki yardımıyla ve müminlerle seni destekledi.

63 — (O Allah ki) onların kalblerinin arasını uzlaştırdı. Eğer sen yeryüzündeki tüm servetleri verseydin yine de onların kalplerinin arasını bulamazdın. Fakat Allah onların arasını buldu. Çünkü o üstündür ve hikmet sahibidir.

64 — Ey Peygamber! Sana da, sana tabi olan müminlere de Allah yeter.

65 — Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabreden yirmi kişi bulunursa ikiyüz kişiyi mağlub ederler. Ve eğer içinizde yüz sabırlı kişi bulunursa bunlar da kafirlerden bin kişiyi yenerler. Çünkü onlar anlamaz bir topluluktur.

66 — Şimdi Allah sizden yükünüzü hafifletti ve sizde bir zaaf olduğunu bildi. Sizden yüz sabırlı kişi bulunursa kafirlerden ikiyüzünü bozguna uğratır. Eğer sizden bin kişi bulunursa Allah'ın izniyle kafirlerin ikibinini yener. Allah sabredenlerle beraberdir.

67 — (Kafirlere karşı) yeryüzünde kesin bir zafer elde edinceye kadar hiç bir peygambere esirler alması yakışmaz. Siz dünyanın geçici menfaatlerini istiyorsunuz. Oysa Allah sizin için ahireti istemektedir. Allah üstün ve hikmet sahibidir.

68 — Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azab dokunurdu.

69 — Artık ganimet olarak elde ettiklerinizden helal ve temiz olarak yeyin ve Allah'tan korkup sakının. Kuşkusuz Allah bağışlayan, merhamet edendir.

Bu sekiz ayet genel olarak şu hususları ihtiva etmektedir:

a) Kafirlerin ihanetinden çekinip de barışa yanaşmamak yanlıştır.

b) Gerçek yardım Allah'a ve Rasûl'e tabi olan müminlerden gelir.

c) Müslümanları gerektiğinde savaşa teşvik etmek bir zorunluluktur ve bu hususta sabrın rolü büyüktür.

d) Bir mümin iki kafire karşı koymak zorundadır. İkiden daha fazla olan düşman karşısında ise kaçmak caizdir.

e) Bir peygambere yeryüzünde hakimiyetini kurmadan önce kafirlerden esirler edinmesi, yani düşman askerlerini öldürmeyip esir etmesi yanlış bir davranıştır.

f) Ganimetler müslümanlara helal edilmiştir.

(62) *«Eğer sana hile yapmak isterlerse...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«... müminlerle seni destekledi» ifadesinde geçen *«üminler»* ile ya tüm müminler ya da sadece ensar kastedilmiştir.

Allah'ın yardımı sözkonusu olduktan sonra müminlerin yardımına nasıl ihtiyaç duyulabileceği düşünülebilir. Burada müminlerin yardımı sadece teyid için zikredilmiştir. Çünkü yardımın te-

melinde sadece Allah vardır. Fakat bu, iki şekilde tahakkuk eder: Birincisi, bilinmeyen batınî sebeplerle; ikincisi, bilinen zahiri sebeplerle... *«O Allah ki seni yardımıyla destekledi»* ifadesi burada sebepler bilinmediği için birinci şıkka, *«Seni müminlerle destekledi»* ifadesi de sebeplerin yaratıcısı Allah Teâlâ olduğundan dolayı ikinci şıkka işaret etmektedir.

(63) *«(O Allah ki) onların kalblerinin arasını...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet Asr-ı Saadet'teki Arapların ne denli azametli, ne denli gururlu, mutaassıp ve kindar olduklarını ortaya koymaktadır. O dönemde Araplar küçük bir şeyden hemen alınırlardı. Hatta bir kimseye bir tokat atıldığında hemen o kimsenin intikamını almak için onun tüm kabilesi seferber olurdu. Öyle ki anlaşan iki kimseye rastlamak hemen hemen mümkün değildi. Ancak Hz. Muhammed (s.a) peygamber olarak gönderildiğinde ona iman edip tâbi olan kimselerde o serseri taasub yerini sevgiye ve anlayışa bıraktı. İnsanları Allah'a itaatte ve O'nun Rasûlü'ne yardımda birleştirdi.

Şayet ayette kastedilen Ensar ise, burada Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki tarihî sürtüşmeye işaret olunuyor demektir. Hz. Peygamber'in büyük bir mucizesi olarak o sürtüşmeler yerini sevgiye, hoşgörüye bıraktı. (1)

(64) *«Ey Peygamber! Sana da, sana tâbi olan...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayette geçen *«men»* kelimesi ya Allah lafzına atıftır ki bu tak-

(1) Hazin, Mecma'ut-Tefasir, cilt: 3, sh: 65.

dirde mânâ *«Ey Peygamber! Allah ve müminlerden sana tabi olan kimseler sana yeter»* şeklinde olur, ya da *«vav»* harfi *«ma»* anlamında gelmiştir ki bu takdirde de mana *«Allah sana ve sana tabi olan müminlere yeter»* olur.

Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan bu ayetin Hz. Ömer'in müslüman olması hakkında indiğini ve o zamana kadar 33 erkek ile 6 kadının müslüman olduğunu rivayet etmektedir. Bu yoruma göre mezkur ayet Mekkîdir ve Medenî bir sure içinde yer almıştır. Ayrıca bir görüşe göre bu ayet Bedir Savaşı'ndan önce *El-Beyda* adlı yerde inmiştir.

(65 - 66) *«Ey Peygamber! Müminleri savaşa...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

«Harrid,» ısrarlı bir şekilde teşvik et, anlamındadır. Bazı kıraatlarda *«harris»* diye okunmuştur ki bu takdirde *«hırs»* kökünden gelmiş olur.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre bu ayet nazil olduğunda, sözkonusu oran müslümanlara çok ağır geldi. Çünkü ayet bir kişiye 10 kişiden kaçmaması gerektiği hükmünü vazediyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *«Şimdi Allah sizden yükünüzü hafifletti (...)»* ayetini nazil etti. (Ebu Davud). Yani önceki ayetin hükmünü neshetti.

Bazı alimler de müslümanların sayılarının az olduğu zamanda nazil olduğunu, ama sayıları arttığında hükmün değiştiğini söylemişlerdir.

Ayette bahsi geçen *«zaaf»* ile ya bedenî zayıflık ya da basiretsizlik zaafı kastedilmektedir. Bu zaafın çeşitli durümları vardı. Allah'ın hafifletmesi oranında müslümanların sabırları azaldı.

İbn'ul-Arabi, bir'e yirmi oranında Bedir'de olup sonradan neshedildiğini öne sürenlerin yanıldığını söylemektedir. Çünkü hiçbir rivayette müslümanların müşriklerle bire yirmi oranında karşılaştığı nakledilmemiştir. Allah Teâlâ bu oranı niçin daha önce farz kıldığını, müslümanların ne uğruna savaştıklarını bilmelerine karşın onların bilmemeleriyle izah etmiştir. Daha sonra bu hükmü lütfu keremiyle değiştirip bire iki oranını getirmiştir. (1)

(67) *« (Kafirlere karşı) yeryüzünde...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Esrâ,» esir'in çoğuludur. Ve Ebu Amr'a göre, *«esrâ»* bağlanmamış esirler için, *«esarâ»* işe bağlanmış esirler için kullanılır.

Bu ayet Bedir Günü hakkında nazil olmuştur ve Hz. Peygamber'in ashabına bir azardır. Yani, *«Ey Ashab! Kafirleri çokça öldürüp onlara bıkkınlık vermedikten sonra esir almayı gerektiren bu davranışınız hiç te uygun değildir.»*

«Siz dünyanın geçici menfaatlerini istiyorsunuz» ifadesi ashaba yapılmış bir hitaptır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) müşriklerin öldürülmeyip esir edlimesini emretmemiş, dünyanın geçici menfaatine iltifat etmemişti. Bu işi savaşan sahabiler yapmıştı. Dolayısıyla bu kınama Hz. Peygamber'e fidyeyi almasını telkin eden kimseleredir. Bu görüş müfessirlerin çoğu tarafından öne sürülmüştür ve en sahih görüştür. (2)

Hz. Peygamber'in (s.a) sözkonusu edilmesinin nedeni bu davranışlarını gördüğünde onları bundan menetmemiş olmasıdır. Bu durum Sa'd bin Muaz, Ömer bin Hattab ve Abdullah bin Revaha tarafından hatırlatılınca işin ansızın olması ve Allah'dan yardım

(1) Kurtubi, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 8, sh: 45.
(2) Kurtubi, Ahkam'ul Kur'an, cilt: 8, sh: 46.

gelmiş bulunması Hz. Peygamber'i (s.a) meşgul ettiğinden bir türlü esirlerin öldürülmesini emretmeyi düşünemedi. Bu yüzden mezkur ayet indiğinde hem kendisi hem de Hz. Ebubekir birlikte ağlamışlardır.

Ebu Zümeyl, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir:

Esirler getirildiklerinde Hz. Ebubekir, *«Ya Rasûllüllah! Bunlar bizim amca çocuklarımızdır ve aşiretlerimize mensup kişilerdir. Ben fidyenin alınıp kafirlerle olan mücadelemizde kullanılmasının daha hayırlı olacağı kanaatindeyim. Böylece bu kimselerin ileride müslüman olmaları da muhtemeldir»* dedi. Hz. Peygamber (s.a); *«Ey Hattab'ın oğlu Ömer! Sen ne diyorsun?»* diye sorunca Hz. Ömer, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Ebubekir'in görüşüne katılmıyorum. Bence izin ver hepsini kılıçtan geçirelim. Ali'ye kardeşi Akil'i, bana da falanı öldürme imkânını ver. Bunlar küfrün ileri gelen, önder durumundaki kimseleridir»* diye cevap verdi. Ancak Hz. Peygamber (s.a), Hz. Ebubekir'in görüşünü kabul etti. (Hz. Ömer şöyle devam ediyor): «Ertesi gün olduğunda Rasûlüllah ile Ebubekir'in ağladıklarını gördüm. *«Ey Allah'ın Rasûlü!*, dedim; *«Seni ve arkadaşını ağlatan nedir? Şayet ağlayabilirsem ben de ağlayayım. Yoksa ağlar gözükeyim.»* Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) yakınında bulunan bir ağaca işaret ederek, *«Arkadaşlarının fidye almış olmalarına ağlıyorum. Onların azabı bana şu ağaçtan daha yakın olarak gösterildi»* dedi.

BEDİR ESİRLERİYLE İLGİLİ ÖNE SÜRÜLEN GÖRÜŞLER

İçlerinde Hz. Abbas'ın da bulunduğu esirler, bağlı olarak Hz. Peygamber'in (s.a) huzuruna getirildiklerinde, Hz. Peygamber (s.a) ashabının, onlar hakkında ne yapılması gerektiği hususundaki görüşlerini almak istedi.

Hz. Ebubekir, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar senin kavminden ve*

halkındandırlar. Onları öldürme. Belki de Allah onlara hidayet verir» dedi.

Hz. Ömer, *«Seni yalanladılar, yurdundan çıkardılar ve seninle savaştılar. Getir onları ortaya ve boyunlarını vurdur»* dedi.

Abdullah bin Revaha, *«Odunu çok olan bir vadi bul. Onları oraya attıktan sonra orayı ateşe ver»* dedi.

Bunun üzerine esirler arasında bulunan Hz. Abbas, *«Sen akrabalık bağlarını koparıyorsun»* dedi. Hz. Peygamber (s.a) hiçbirine cevap vermeden çadırına girdi. Bazıları tahminlerde bulunarak *«Ebubekir'in görüşünü tercih eder»*, bazıları, *«Ömer'in görüşünü tercih eder»* v.b. dediler. En sonunda Hz. Peygamber (s.a) çadırından çıkarak şöyle buyurdu: *«Allah kendi yolunda bazılarının kalplerini öyle yumuşatır ki sütten daha yumuşak olur. Bazılarının kalplerini de öyle katılaştırır ki taştan daha katı olur. Ey Ebubekir! Sen tıpkı İbrahim gibisin. Çünkü O, «Kim bana tabi olursa bendendir, kim de bana isyan ederse kuşkusuz ki sen gafur ve rahimsin» (İbrahim : 36) diye buyurmuştu. Yine ey Ebubekir! Sen tıpkı İsa gibisin. O da, «Eğer onları azaba düçar edersen kuşkusuz ki onlar senin kullarındır. Yok eğer onları affedersen kuşkusuz ki sen Aziz ve Hakimsin» (Maide : 118) diye buyurmuştu. Ey Ömer! Sen de tıpkı Nuh gibisin. Çünkü O, «Ey Rabbim! Yeryüzünde kafirlerden tek kişi bırakma» (Nuh : 26) diye buyurmuştu. Yine ey Ömer! Sen tıpkı Musa gibisin. O da şöyle demişti: «Ey Rabbimiz! Onların mallarını yoket. Kalplerini sık ki elem verici azabı görünceye kadar iman etmesinler» (Yunus : 88) Ey Ashabım! Sizler üstün ve galib olanlarsınız. Esirlerden hiçbirini fidye almadan veya boynunu vurmadan bırakmayın.»*

Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine Abdullah bin Revaha, bu hükümden Süheyl bin Beyda'nın istisna tutulmasını; zira onun İslâm'ı zikrettiğini işittiğini söyledi. Hz. Peygamber sustu. Gök-

ten üzerime taş düşmesinden hiçbir zaman o gün korktuğum kadar korkmadım. İşte o zaman bu ayet nazil oldu.

Bir rivayette Hz. Peygamber'in şöyle dediği kaydedilmiştir: *«Neredeyse Hattab'ın Oğlu'nun görüşüne karşı çıkmamız bize azabın gelmesine sebep olacaktı. Eğer azap gelseydi Ömer bin Hattab' dan başkası kurtulamazdı.»*

Kuşeyr'inin rivayetine göre Sa'd bin Muaz, *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bu savaş müşriklerle aramızdaki ilk savaştır. İshan (çokça öldürme) bana daha sevimli geliyor»* demiştir.

Kısaca Allah Teâlâ, Bedir esirlerinin öldürülmesinin onların fidye karşılığı olarak bırakılmasından daha uygun olacağını söylemiştir.

İbn Abbas, «Bu hüküm Bedir'de ve müslümanların az olduğu bir dönemde geçerliydi. Müslümanların sayısı artınca esirler hakkında şu ayet gelmiştir: «Onların iplerini sıkıca bağlayın. İleride ya minnet edip veya fidye alıp bırakırsınız» demiştir.

İbn Vehb, Malik'ten, Bedir'de müşriklerden 44 kişi öldürüldüğünü ve o kadar da esir edildiğini rivayet etmiştir.

Ebu Amr, Bedir'de öldürülenlerin 70 kişi olduğunu söylemiştir. İbn Abbas ile Said bin Müseyyeb de bu görüşe katılmışlardır. Nitekim bu, Müslim'den de aynı şekilde gelmiştir.

İmam Malik, Bedir esirlerinin müşrik olduğunu söylemiştir. Çünkü müfessirler, Hz. Abbas'ın Hz. Peygamber'e müslüman olduğunu söylediğini rivayet etmişlerdir. Bir rivayette, Bedir esirlerinin iman ettiklerini söyledikleri bile kaydedilmiştir. Ancak İmam Malik tüm bu rivayetlerin zayıf olduğunu, zira hepsinin Mekke'ye dönüp bir dahaki sene Uhud'a katıldıklarını söylemektedir.

İbn Abdilberr, Hz. Abbas'ın ne zaman müslüman olduğunda ihtilaf edildiğini söylemiştir. Bir görüşe göre Hz. Abbas, Bedir Günü müslüman olmuştur. Çünkü Rasûlüllah (s.a), *«Abbas'a rastlayan onu öldürmesin. Zira o, savaşa istemeyerek katılmıştır»* diye buyurmuştur.

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in (s.a) Bedir Günü şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir : *«Kuşkusuz ki beni Haşim ve diğer boylardan bazı kimseler savaşa zorla getirilmişlerdir. Bizimle savaşmaya niyetleri yoktu. Beni Haşim'den birine rastlayan onu öldürmesin. Ebu'ul-Buhteri'ye veya Abbas'a rastlayan onları öldürmesin. Çünkü Abbas savaşa istemeyerek katılmıştır.»*

Bir rivayete göre Hz. Abbas esir düştüğünde, bir rivayete göre Hayber yolunda müslüman olmuştur. O, Mekke'de müşriklerin durumlarını gizlice Hz. Peygamber'e iletiyordu. Bir defasında hicret etmek için izin istediğinde Hz. Peygamber (s.a) kendisine izin vermemiş, Mekke'de kalıp kendisine bilgi vermesinin daha doğru olduğunu söylemiştir. (1)

(68) *«Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetteki*«Kitab»* (yazı) lafzı hakkında ihtilaf edilmiştir. En sahih olanı, bu lafzın daha önce sözü geçen ganimetlerin helâl edilmesi meselesiyle ilgili olmasıdır. Çünkü önceki ümmetlere ganimet haramdı. Bedir Günü müslümanlar ganimetlere daldığında Allah Teâlâ bu ayeti indirmiştir.

Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre Bedir'de halk ganimetleri alma husunda acele ettiler ve topladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a), *«Siz hariç, başı siyah olan hiç kimseye ga-*

(1) Kurtubi, Ahkâm'ul-Kur'an, cilt: 8, sh: 50.

nimet helal değildi» diye buyurdu. Çünkü daha önceki ümmetlerin peygamberleri eshabıyla birlikte ganimetleri biraraya toplar ve yakarlardı. (Ebu Davud Tayalisi, Müsned. Ayrıca bu hadisi rivayet eden Tirmizi, hadis için hasendir, demiştir).

Mücahid, Hasan Basri ve Said bin Cübeyr, *«kitap» ile Bedir'e* katılanların hem geçmiş hem de gelecek günahlarının affedilmiş olmasının kastedildiğini söylemişlerdir.

Bazıları da bu kelimeyle Bedir ashabının bu ganimet olayındaki günahlarının bağışlanmasının kastedildiğini söylemişlerdir. Ancak lafzın umum ifade etmesi daha doğrudur. Çünkü Hz. Peygamber, Bedir ashabı hakkında, *Allah'ın Bedir ehline tecelli edip Ey Bedir ehli! Dilediğinizi yapın. Kuşkusuz ki Allah sizlerin günahlarınızı affetmiştir' demiştir.»* (Hadis'in tamamı Sahih-i Müslim'de kayıtlıdır).

Bir görüşe göre bu kelimeyle Hz. Peygamber'in aralarında bulunması süresince, onlara azap verilmeyeceği kastedilmiştir. Bazılarına göre de kastedilen, bilgisizliklerinden ötürü bir günah işleyinceye kadar ve Allah'ın onun günah olduğunu kendilerine bildirinceye değin onlara azap etmeyeceğini bildirmiş olmasıdır.

Bir grup ise bununla *«Büyük günahlardan korunmakla küçük günahların silinmesi kastedilmektedir»* demiştir.

Taberi, tüm bu mânâların lafzın umum ifade etmesi durumunda, çıkarılabileceğini söylemiştir.

Bu ayette kulun haram sanıp yaptığının Allah katında helal olması halinde onun ceza görmeyeceğine delil vardır. Mesela kendisine takdim edilen kadının hanımı olmadığını sanan kişi, (daha sonra onun hanımı olduğunun anlaşılması üzerine) aslında helal olup zahirde haram gözüken bu davranışından dolayı muaheze edi-

lemez. (1)

(69) *«Artık ganimet olarak elde ettiklerinizden...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayetin zahiri, tüm ganimetin savaşçılara ait olduğunu ve o malda eşit olarak pay sahibi bulunduklarını ortaya koyar. Ancak bu surenin 41. ayeti ganimetten *«humus»un* (beşte birin) ayrılmasının vucubiyetini göstermektedir.

(1) Kurtubî, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 8, sh: 50-51.

يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّمَنْ فِيْٓ اَيْدِيْكُمْ مِّنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَّعْلَمِ
اللّٰهُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ خَيْرًا يُّؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّآ اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۭ وَاللّٰهُ
غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ يُّرِيْدُوْا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا
اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿٧١﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ
وَالَّذِيْنَ اٰوَوْا وَّنَصَرُوْٓا اُولٰۗىِٕكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاۗءُ بَعْضٍ ۭ
وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَمْ يُهَاجِرُوْا مَا لَكُمْ مِّنْ وَّلَايَتِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ حَتّٰى
يُهَاجِرُوْا ۚ وَاِنِ اسْتَنْصَرُوْكُمْ فِي الدِّيْنِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰي
قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيْثَاقٌ ۭ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذِيْنَ
كَفَرُوْا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاۗءُ بَعْضٍ ۭ اِلَّا تَفْعَلُوْهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ
وَفَسَادٌ كَبِيْرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ
وَالَّذِيْنَ اٰوَوْا وَّنَصَرُوْٓا اُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَقًّا ۭ لَهُمْ
مَّغْفِرَةٌ وَّرِزْقٌ كَرِيْمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْۢ بَعْدُ وَهَاجَرُوْا
وَجٰهَدُوْا مَعَكُمْ فَاُولٰۗىِٕكَ مِنْكُمْ ۭ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ
اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٧٥﴾

70 — Ey Peygamber! Elinizde bulunan esirlere de ki: «Allah kalblerinizde bir hayrın bulunduğunu bilirse sizden alınandan daha hayırlısını size verir. Sizi bağışlar. Allah çokça bağışlayan, çokça merhamet edendir.

71 — Eğer sana hainlik yapmayı kastederlerse daha önce Allah'a da hainlik yapmışlardı. Bundan dolayı Allah onlardan (intikamını) aldırdı. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

72 — Kuşkusuz ki iman edip hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, barındıran ve yardım edenler var ya! İşte onlar birbirlerinin velileri (dost ve yardımcıları) dirler. İman ettikleri halde hicret etmeyen kimseler hicret edinceye kadar, onların velayetinden sizlere hiç bir şey yoktur. Eğer din hususunda sizden yardım isterlerse o takdirde yardım etmeniz gerekir. Ancak aranızda antlaşma bulunan bir kavme karşı (yardım isterlerse yardım etmeyin). Allah yaptıklarınızı görmektedir.

73 — Kafirler birbirlerinin velisidirler. Eğer bunu yapmazsanız (birbirinize destek olmazsanız) yeryüzünde fitne ve büyük bir fesad olur.

74 — İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler, barındıran ve yardım edenler var ya! İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlara bağışlama ve kerim bir rızık vardır.

75 — Sonradan iman eden, hicret edip sizinle cihad eden o kimseler sizdendirler. Rahim sahibleri Allah'ın Kitabı'nda birbirlerine daha yakındırlar. Kuşkusuz ki Allah herşeyi bilendir.

Bu son beş ayet genel olarak şu hususları kapsamaktadır:

a) Her halukârda tebliğ ihmal edilemez.

b) Gelecekte vukubulması muhtemel olan olaylar halihazırda hoşgörü gösterilmesini engelleyemez.

c) Müminler ancak birbirlerinin dostudurlar. Bile bile küfür ülkesinden hicret etmeyen bir müslümanın müdafaası diğer müslümanların boynuna borç değildir.

d) Hicret etmeyen bir müslümanla İslâm devletinin antlaşmalı olduğu bir ülkenin sürtüşmesi durumunda o müslümana yardım edilemez. Çünkü toplumun zararı söz konusudur.

e) Kafirlerin birbirlerinin dostu oldukları idrak edilmediği ve onlara karşı müminlerin yardımına koşulmadığı takdirde büyük bir fitne ve fesadın çıkmasına sebebiyet verilmiş olunur.

f) Gerçek müminlerin vasıfları imanda sabit olma, gerektiğinde hicret etmek, cihad etmek ve ihtiyaç anında müminleri barındırıp onlara yardımcı olmaktır.

(70) *«Ey Peygamber! Elinizde bulunan...»*

Bu Ayetin Tefsiri

«Elinizde...» şeklindeki ifade mülk ve istiladan kinayedir. Yani *«mülkünüzde bulunan esirlere de ki.»*

Kalblerdeki *«hayr»* ile iman ve İslâmın doğrulanması, *«esirlerden alınan»* ile de fidye kastolunmaktadır.

İbn Sa'd ve İbn Asakir, bu ayetin tüm Bedir esirleri için nazil olduğunu rivayet etmektedirler. Hz. Abbas'ın esaretten kurtulmak için verdiği fidye 40 evkiye, diğer esirlerinki ise yirmişer evkiye idi.

İbn Sirin'den gelen bir rivayete göre elde edilen tüm fidyenin tutarı 100 evkiye idi. O zaman bir evkiye, kırk dirhem veya altı di-

nar değerindeydi.

Bir rivayete göre bu ayet Hz. Abbas hakkında nazil olmuştur. Çünkü kendisi, *«Ben müslümandım. Beni savaşa zorla getirdiler»* deyince Hz. Peygamber (s.a), *«Eğer sözlerin doğruysa Allah senin mükâfatını verir. Ancak zahirde bizim aleyhimizde görünüyorsun. Kendin ve yeğenlerin Nevfel bin Hars, Akil bin Ebi Talib ve mevlan Utbe bin Amr'ın fidyelerini ver»* der. (Hz. Abbas, kendisi, şöyle devam ediyor): *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bu kadar param yok»* dedim. O da,*«Hanımın Ümmü'l-Fazl ile birlikte gömdüğünüz o mallar nerede?»* diye karşılık verince, bu sefer ben; *«Bu yolculuğumda başıma ne geleceğini bilemiyorum. Şayet bir şey olursa o mal senin, Abdullah'ın, Ubeydullah'ın ve Kusem'in olsun»* dedikten sonra o malın olduğunu nereden bildiğini sordum. O da, *«Bana Rabbim haber verdi»* diye cevap verince, *«Şehadet ederim ki sen doğrusun. Şehadet ederim, Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki sen Allah'ın Rasûlü'sün. Çünkü o malın nerede olduğunu ancak Allah bilebilirdi. O malı Ümmü'l-Fazl'a gece karanlığında vermiştim»* dedim.

Hz. Abbas'tan rivayet edildiğini göre şöyle demiştir: *«Allah bir zaman sonra bana o verdiğim fidyeden daha hayırlısını ihsan etti. Şu anda 20 tane kölem var. En zayıfı 20 bine gider. Allah bana Zemzem suyunu verdi. Onu tüm Mekkelilerin servetine değişmem. Son olarak da Rabbimden affedilmemi bekliyorum.»*

(71) *«Eğer sana hainlik yapmayı...»*

Bu ayetin Tefsiri

Şayet esirler fidyeyi göndermemek, savaşmayacaklarına ve müşriklere yardım etmeyeceklerine dair verdikleri sözde durmamak şeklinde sana hainlik yapmayı kastederlerse hiç üzülme! Çünkü daha önce de herkesten alınan ahdi (misakı) bozmak ve küfre girmek suretiyle Allah'a karşı hainlik yapmışlardı. Allah seni onlara (Bedir'de olduğu gibi) güç yetirecek raddeye getirdi. Eğer yeniden hainlik yaparlarsa Allah yine seni onlara musallat eder ve onları sana ezdirir.

(72) *«Kuşkusuz ki iman edip hicret edenler...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Sözkonusu muhacirler ile Allah'a iman ettikleri için kafirler tarafından ezilen ve yurtlarını Allah'ın düşmanlarına (Mekkelilere) bırakmak zorunda kalan kimseler kastedilmektedir.

Malla cihad etmenin çeşitli biçimleri vardır. Hz. Peygamber' in döneminde silah, at, deve v.s. binekler alınırdı. Günümüzde ise bunların yerine gelişmiş muazzam propaganda araçları bulunmaktadır. Şuurlu müslümanlar İslâm uğruna mallarını bu araçların elde edilmesi için sarfetmelidirler. 2000 yılına girdiğimiz şu yıllarda bile çağın en korkunç silahı basın-yayındır. Gelişmiş ülkelerin hepsi bütçelerinin önemli bir kısmını bu sahaya tahsis etmek suretiyle en saçma düşünceleri bile yayma fırsatı elde etmektedirler.

Ayetteki atıflar vukubulan şeylerin sırasıyladır. Çünkü önce iman, sonra hicret sonra savaşa hazırlık maksadıyla malî cihad daha sonra da canlarla cihad meydana gelmiştir.

«Barındıranlar» ile *«Ensar»* kastedilmektedir. Onlar ki muhacirlere kucaklarını açmışlar, evlerini onlara vermişler, onları kendilerine tercih ederek onlara yardım etmişlerdir.

«İşte onlar birbirlerinin velileridirler» ifadesinde sözkonusu edilen velayet miras hususundadır. Nitekim İbn Abbas'tan, Hasan Basri, Mücahid ve Katade'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) muhacirlerle ensarı kardeş yapmıştır. Öyle ki muhacirlerden birinin velisi Medine'de bulunmadığı halde vefat ederse, Ensar'dan olan kardeşi onun mirasçısı olurdu. Muhacir olmayan akrabası ise ona varis olmazdı. Bu durum Mekke fethine kadar böyle sürdü. Fakat Fetih'ten sonra veraset artık nesebe bağlandı. Fetihten sonra da hicret yoktur. Bu yoruma göre velayet, hükmî yakınlıktan gelen veraset anlamında kullanılmıştır.

«İman ettikleri halde hicret etmeyen kimseler hicret edinceye kadar, onların velayetinden sizlere hiçbir şey yoktur.» Yani iman ettiği halde hicret etmeyen kimselere mirasta velilik yapa-

mazsınız. En yakın akrabanız bile olsa onların mirasçıları olamazsınız.

«*Velayet*» kelimesini «*vilayet*» şeklinde okuyanlar da vardır. Bu masdar her iki okunuşta da aynı manayı, hissî, manevî yakınlık manasını içerir.

Ebu Ubeyde'ye göre *velayet* soydan gelen, *vilayet* ise sultandan gelen vazifedir.

Zeccac da *velayet*in yardım ve soy, *vilayet*in ise emirlik olduğunu söylemiştir.

Hicret etmeyen müslümanlar diğer müslümanlara yardım ettikleri takdirde müşriklere karşı onlara yardım etmek vacibtir. (1)

(73) «*Kafirler birbirlerinin velisidirler...*»

Bu Ayetin Tefsiri

İbn Abbas'a göre kafirler de bir diğerine mirasta velidir.

Katade ve İbn İshak buradaki veliliğin yardımlaşma hususunda olduğunu söylemişlerdir.

Bu ayet, müslümanlarla kafirler arasında karşılıklı yardımın, verasetin olmadığına delâlet eder. Yakın akrabalık da bu hükmü değiştirmez.

Kafir, müslümana kesinlikle mirasçı olamaz. Ancak müslümanın kafire mirasçı olabileceği şeklindeki görüş cumhur'u ulemanın görüşüne ters düştüğünden bir değer taşımaz.

«*Eğer bunu yapmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesad olur*» ifadesinde geçen «*bunu*» şeklindeki zamir daha önceki iki ayette geçen hükme racidir. Misaka, misakı korumaya, yardıma, yardım istemeye de raci olması mümkündür.

«*Fitne*», düşüncelerin çarpışması, imanın azalması ve küfrün ortaya çıkması, «*büyük bir fesad*» ise kanların akıtılması demektir. Bu görüş Hasan Basri'ye aittir.

(74 - 75) «*İman edip hicret edenler, Allah yolunda...*»

(1) Alusi, Ruh'ul-Meani, cilt: 10, sh: 38.

Bu Ayetlerin Tefsiri

Burada sözü edilen kimseler Hudeybiye sulhundan sonra hicret eden müslümanlardır ki bu hicrete ikinci hicret denilir.

«Sonradan,» yani ayetin inişinden veya Bedir Savaşı'ndan sonra iman eden, hicret edip sizinle cihad eden o kimseler *«sizdendir,»* ey Muhacir ve Ensar!

Bu ifade, daha önce hicret edenlerin mertebe bakımından önde olduklarına, sonradan hicret edenlerle aynı seviyede olmadıklarına delâlet etmektedir. Nitekim hitabın onlara yönelik olması da bu yorumu desteklemektedir. Bu taksime göre müminler dört sınıfa ayrılırlar ve veraset sadece önceki iki kısım arasında sözkonusudur.

«Rahim sahibleri Allah'ın kitabında birbirlerine daha yakındırlar» ifadesi neseb bakımından yakın olanların, verasette yabancı olanlardan daha evla olduğuna delâlet eder.

«Allah'ın Kitab'ı, ya Allah'ın hükmü veya Levh-i Mahfuz'dur.

İbn Merduveyh, İbn Abbas'tan, hicretten sonra müslümanların Medine'de birbirlerine mirasçı olduklarını ama sonradan bu hükmün mezkur ayetle neshedildiğini rivayet etmektedir.

«Rahim sahibleri» feraiz alimlerine göre birbirlerine mirasçıdırlar. Bu ayetle hicretten sonra ortaya çıkan veraset hükmü kaldırılmıştır. Yakınlığın olup olmadığı ayırdedilmeden genel bir ifade kullanılmakla adları verilmeyenlerin de bu yakınlık içine girmesi sağlanmış olmaktadır.

İbn Mesud, bu ayetten, azad edilmiş köleden (mevladan) asıl akrabaların daha evla olduğu hükmünü çıkarmıştır. Ancak İbn Abbas, İbn Mesud'un bu fetvasını işittiğinde, *«Ne kadar uzaklara gitmiş! Mirası birbirlerinden muhacirler alırlardı, göçebeler değil. Sonra da bu ayet inmiştir»* diyerek ona muhalefet etmiştir. İbn Abbas'tan başka İbn Mesud'un bu fetvasına muhalefet eden başka sahabiler de bulunmaktadır.

«Allah'ın Kitabı» sözcüğü ile Nisa suresindeki miras ayetlerinin kastedilmesi durumunda, Rahim sahiblerinin mirasçı kılınmalarını destekleyen bir ayet olur.

ENFAL SURESİNİN SONU

TEVBE SÛRESİ

Sûre: 9

بَرَآءَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖٓ اِلَى الَّذِيْنَ عٰهَدْتُّمْ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۝١
فَسِيْحُوْا فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي
اللّٰهِ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكٰفِرِيْنَ ۝٢ وَاَذَانٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖٓ
اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرِيْٓءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۙ وَرَسُوْلُهٗ
فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي
اللّٰهِ ۗ وَبَشِّرِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ۝٣ اِلَّا الَّذِيْنَ عٰهَدْتُّمْ
مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوْكُمْ شَيْـًٔا وَّلَمْ يُظَاهِرُوْا عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّوْٓا
اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِيْنَ ۝٤ فَاِذَا انْسَلَخَ
الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِيْنَ حَيْثُ وَجَدْتُّمُوْهُمْ وَخُذُوْهُمْ
وَاحْصُرُوْهُمْ وَاقْعُدُوْا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَاِنْ تَابُوْا وَاَقَامُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوْا سَبِيْلَهُمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ
۝٥ وَاِنْ اَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلٰمَ
اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهٗ ۗ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُوْنَ ۝٦

MEÂL

1 — Bu, antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Rasûlü'nden bir berae (ihtar) dır.

2 — Yeryüzünde dört ay dolaşın. Bilin ki Allah'ı aciz bırakamazsınız ve muhakkak ki Allah kafirleri rezil edicidir.

3 — En büyük Hacc gününde insanlara Allah ve Rasûlü'nden bir ilandır bu! Hem Allah hem de Rasûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer sırt çevirirseniz bilmiş olun ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kafir olanları elem verici bir azapla müjdele!

4 — Ancak müşriklerden antlaşma yaptıklarınız müstesna. Onlar hiç bir şeyi eksiltmediler ve aleyhinize hiç kimseye arka çıkmadılar. Onlara tanıdığınız süreye kadar antlaşmalarınızı bozmayın. Kuşkusuz ki Allah takva sahiplerini sever.

5 — Haram aylar sona erince müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın. Onları hapsedin. Her gözetleme yerinde oturup onları gözetin. Eğer tevbe eder, namazı kılar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Muhakkak ki Allah çok affeden ve çok bağışlayandır.

6 — Eğer müşriklerden biri sana sığınırsa, onu himayene al ki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu emniyette olacağı yere ulaştır. Çünkü onlar cahil bir topluluktur.

Giriş

İbn Abbas, Abdullah bin Zübeyr ve Katade'den gelen rivayete göre bu sure Medeni'dir. Bazıları bu surenin Medenî olması hakkında ittifak edilmiştir, diyorsa da İbn'ul-Fürs son iki ayet (128 ve 129 dışındaki diğer ayetlerin Medenî olduğunda müttefik olunduğunu söylemektedir. Ancak İbn'ul-Fürs'ün bu sözü Hakim'in *Müstedrek*'inde Ubey bin Ka'b'tan, Ebu Şeyh'in tefsirinde Ali bin Zeyd'den ve İbn Abbas'tan rivayet edilen *«En son inen ayetler Tevbe suresinin 128. ve 129. ayetleridir»* şeklindeki hadisle çelişmektedir. Başka bir grup da 113. ayeti istisna etmiştir. Bu görüş, Hz. Peygamber'in (s.a) amcası Ebu Talib için *«Menedilmediğim süreçe senin için af talebinde bulunacağım»* dediğini beyan eden hadise dayanılarak öne sürülmüştür.

İbn Kisa'nın ifade ettiği gibi bu sure hicretin 9. yılında nazil olmuştur. Tevbe suresinin diğer isimleri şunlardır: Berae, Mukaşkışe, Fadiha, Suret'ul-Azab, Münkire, Behus, Mübahhire, Hafire, Musîre, Müdemdime, Muhziye, Münekkile. Tüm bu isimlerin nedenleri ve niçinleri tefsirlerde uzun uzun açıklanmıştır. Örnek olması bakımından biz *Berae* terimi üzerinde duracağız.

Said bin Mensur ve Beyhaki (Şu'ab'ul-İman'da) İbn Atiyet'ul-Hemedani'den şöyle rivayet ediyorlar: «Hz. Ömer idarecilere *'Berae suresini öğrenin, Nur suresini de hanımlarınıza öğretin'* diye buyurdu.» İşte burada görüldüğü gibi Hz. Ömer'in emirnamesinde mezkur sureye *'Berae Suresi'* denmektedir.

Bu sure 129 ayetten müteşekkildir. Ancak 130 ayet olduğunu söyleyen müfessirler de vardır. Kelimeleri; 4078, harfleri; 10.488' dir.

TEVBE SURESİ'NİN ENFAL SURESİ İLE ARASINDAKİ İLİŞKİ

Enfal suresinde ganimetin paylaştırılması ve beşte birinin beş sınıfa bölüştürülmesi bahis konusu edilirken, Tevbe suresinde sadakalardan ve sadakaların sekiz sınıfa bölüştürülmesinden bahsedilmektedir.

Enfal suresinde antlaşmalar hususunda nasıl davranılacağından bahsedilirken, bu surede müşriklerle yapılan antlaşmaların iptali sözkonusu edilmiştir. Yine Enfal suresinde müminlerin birbirlerinin velisi olmaları ve kafirlerden tamamen ilişkiyi kesmeler keyfiyeti beyan edilirken bu surede aynı hususa, *«BuAllah ve Rasûlü'nden bir berae (ihtar)dır»* ayetiyle değinilmektedir.

Katade ve bazı müfessirlere göre Enfal suresiyle Tevbe suresi bir olduğundan dolayı aralarına *besmele konulmamıştır.* Bazılarına göre de besmelenin konulmayışının nedeni sahabenin Tevbe suresinin müstakil bir sure olup olmadığı konusunda ihtilaf etmiş olmasıdır. Bu bakımdan iki surenin arasına *fasl* koyarak ikisinin de müstakil birer sure olduğu görüşünde olanlara, *besmele* yazmamakla da ikisinin bir sure olduğu görüşünde olanlara uyulmuştur.

İbn Abbas Hz. Ali'nin, *«Besmele emniyettir. Berae suresi ise kılıçla inmiştir (Yani savaşı emretmiştir)»* dediğini rivayet etmiştir. (Ebu Şeyh, İbn Merduveyh. Bu sözün bir benzeri Muhammed bin Hanefiyye'den ve Süfyan bin Uyeyne'den de rivayet edilmiştir).

Bu konudaki farklı görüşler, diğer surelerde olduğunun aksine bu surede *besmele* olmadığında birleşirler.

Bu surenin Enfal suresinin devamı olmayıp, müstakil bir sure olduğuna dair kuvvetli bir delil de, daha önce sayılan isimlerin bu sureye ad olarak verilmiş olmasıdır.

Sahavi'den nakledildiğine göre, Berae suresinin başında *besmele*'nin terki şöhret bulmuştur. İmam Asım ise, Berae suresinin başında *besmele* olduğu görüşündedir. Kıyasen de bu böyledir. Çünkü besmelenin hazfının nedeni, ya surenin savaş getirmiş olması ya da sahabenin surenin müstakil bir sure olmayıp, Enfal suresinin devamı olduğu hususunda ısrar etmeleridir. Asım'ın birinci delili tam değildir. Zira bu sure kimler hakkında nazil olmuşsa, bu mesele onları ilgilendirir. Bize gelince biz besmeleyi teberrüken çekiniyoruz. Görülüyor ki, «*müşrikleri öldürün*» ayetinin *besmele* ile başlaması ittifaken caizdir. Şayet besmelenin onun müstakil bir sure olmayışından dolayı terkedildiği öne sürülürse, bu görüşte Kur'an'ın herhangi bir bölümüne başlarken *besmele* çekmenin caiz oluşuyla çürütülmektedir.

«*Besmele*'nin İbn Mesud'un mushafında yazılmış olduğu rivayet edilmektedir. İbn Menadır besmelenin okunması görüşündedir. Nitekim '*el-İkna*' adlı eserde besmelenin okunmasının caiz olduğu kayıtlıdır. Ancak doğru olan besmelenin terkedilmesidir. Çünkü besmele *İmam Mushaf*'ta (Hz. Osman'ın mushafında) yazılı değildir. Dolayısıyla *İmam Mushaf* dururken, diğer mushaflara uyulamaz.

Bu surenin başına besmeleyi koymanın ve sure başında besmeleyi okumanın haram, terkedilmesinin ise vacip olduğunu öne sürenlerin bu görüşü, zahir ile çelişki halindedir. Çünkü surenin ortasından okumaya başlayan kimsenin *besmele* çekmesinde bir beis görülmemektedir. En doğrusunu Allah bilir!

(1 - 2) *«Bu, antlaşma yaptığınız müşriklere...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Alimler süreyi ertelemenin keyfiyetinde ve ihtarın muhatabı olan müşriklerin kim oldukları hususunda ihtilaf etmişlerdir.

İbn İshak'a göre bu müşriklerden bir sınıftır. Çünkü mezkur sure nazil olduğunda bu sınıfın antlaşma süresi dört aydan daha azdı. Onlara dört ayın tamamına kadar süre tanındı. Bundan başka ikinci bir sınıf daha vardı ki onların antlaşma süreleri sınırsızdı. Onların da bu süreleri dört aya indirildi ki kendileri için bir yol seçebilsinler. Dört ayın bitiminde Allah, Rasûlü ve müminler müşriklere karşı fiilî savaşı başlatacaklar ve onları yakaladıkları yerde öldürecek veya esir edeceklerdi. Bu sonuçtan ancak tevbe edenler kurtulacaklardı. Bu süre *Büyük Hacc Günü*'nden itibaren başlamış, Rebi'ul-Evvel ayının onunda ise son bulmuştur. Antlaşmalı olmayan müşriklere ise haram ayların bitimine kadar bir süre tanınmıştır. Bu da tam elli gündür. Yani zilhicce'nin yirmi günüyle, Muharrem ayının tamamına rastgelmiştir.

Kelbî'ye göre bu dört aylık süre, Hz. Peygamber (s.a) ile aralarında dört aydan daha az bir zamanlık antlaşması olan müşrikler içindir. Dört aydan fazla zamanı olanlara gelince, eğer antlaşmalarını bozucu bir şey yapmamışlarsa onlara sürelerinin sonuna kadar izin verilir.

İbn İshak ve Mücahid'e göre bu ayet Mekkeliler hakkında nazil olmuştur. Nedeni ise şudur: Hz. Peygamber (s.a) Hudeybiye'de Kureyşlilerle 10 yıl kendileriyle savaş yapmamak üzere bir anlaşma yapmıştır. Huzaa kabilesi Hz. Peygamber'in (s.a), Beni Bekr kabilesi de Kureyşlilerin müttefiki idi. Beni Bekr antlaşmayı bozup Huzaa kabilesine saldırdı. Çünkü Beni Bekr kabilesinin daha önceden Huzaa kabilesinden alınacak intikamları vardı. Oysa Hudeybiye günü antlaşma imzalandıktan sonra insanlar birbirinden

emin olmuşlardı. Beni Bekr boyundan *Beni Dil* bunu fırsat bilerek Huzaa kabilesine gafil bir anlarında saldırıp *Esved bin Reze'* nin intikamını almak istediler. Nevfel bin Muaviye ed-Dilî, Beni Bekir'den kendisine uyanlarla birlikte çıkıp, geceleyin saldırıp, Huzaa'dan birini öldürdüler. Kureyşliler de Beni Bekr'e silah yardımı yapmışlardı. Hatta Kureyşlilerden bir grup, fiilen onların yanında saldırıya katılmışlardı. Huzaa kabilesi ise sonunda mecbur olmuş ve Harem'e sığınmıştı. İşte bu Hudeybiye günü yapılan barışın ve antlaşmanın bozulması demekti. Huzaa'dan Amr bin Salim, Budeyil bin Verka ve daha başkaları kalkıp Medine'ye gittiler ve yardım gönderilmesini istediler. Hz. Peygamber (s.a) ise, *«Şayet Benî Ka'b'a yardım etmezsen bana da yardım edilmesin»* diye yemin etti. Sonra gökteki bir buluta bakarak, *«Bu bulut Benî Ka'b'a yardım edilmesi için bağırmaktadır»* dedi. (Benî Ka'b ile Huzaa kabilesi kastedilmiştir.) Hz. Muhammed (s.a), Budeyl bin Verka ve yanındakilere, *«Ebu Süfyan antlaşmayı yenilemek ve barışın süresini uzatmak için gelecek ama istediğini alamadan Mekke'ye geri dönecektir»* dedi. Gerçekten de Kureyşliler yaptıklarından çok pişman oldular ve bunun üzerine Ebu Süfyan antlaşmayı yenilemek ve barışın süresini uzatmak için Medine'ye geldi. Ancak Rasûlüllah'ın da buyurduğu gibi umduğunu bulamadan Mekke'ye geri döndü. Hz. Peygamber (s.a) bir ordu hazırlayarak Mekke'ye doğru ilerledi ve Mekkeyi fethetti. (H. 8). Mekke'nin fetholunduğu işitilince Malik bin Avf en-Nasır Hevazin kabilesini topladı ve Huneyn Savaşı vuku buldu. H. 8'de Şevval ayının başında vukubulan bu savaşı müslümanlar kazandı. Hz. Peygamber (s.a) Huneyn ganimetlerini Taif'e gelinceye kadar paylaştırmadı. Taif'i yirmi günden fazla sürecek olan bir kuşatma altına aldı. Onlara karşı mancınık da kullanıldı. Hz. Peygamber (s.a) *Curranî*'ye dönerek ganimetleri orada paylaştırdı. Sonunda Hz. Peygamber (s.a) Medine'ye geldi ve halk da dağıldı.

İlk Hacc Emîri

O yıl hacc emirliğini Attab bin Esid yapmıştır. Bu kimse haccı

idare eden ilk emîrdir. (O yıl müşrikler eski adetleriyle hacca katıldılar.) Attab bin Esid hayırlı, faziletli ve takva sahibi bir kimseydi.

Ka'b bin Zübeyr bin Ebi Sulma (Selma) Hz. Peygamber'e geldi, onu överek, huzurunda *Ba'net Suad* adlı kasidelerini sonuna kadar okudu. Bu kasidesinde muhacirlerden de bahsederek, onları övdü. Bu şair daha önce Hz. Peygamber'i hicvetmişti. Ensar kendisinden bahsetmediği için Ka'b'ı ayıpladığı için Ka'b ertesi gün Ensar'ı öven bir kaside ile Hz. Peygamber'in yanına geldi.

Hz. Peygamber Taif dönüşünde Medine'de Zilhicce, Muharrem, Sefer, Rebi'ul-Evvel, Rebi'ul-Ahîr, Cemaziyulûla ve Cemaziyulahır aylarını geçirdi. H. 8'de Recep ayında Tebük Seferi'ne çıktı. Bu Hz. Peygamber'in son gazasıdır.

İbn Cüreyc şöyle rivayet etmektedir: Hz. Peygamber Tebûk'ten sonra Hacc'a gitmek istedi ve «*Müşrikler de Kabe'ye çırılçıplak gelecekler ve Tavaf yapacaklar. Bunun önünü kesene değin hacc etmek istemiyorum*» diyerek bundan vazgeçti. Bunun üzerine Hz. Ebubekir'i Hacc emîri olarak gönderdi. Ona beraberinde götürmesi için Berae suresinin ilk kırk ayetini vererek, hacıların huzurunda onları okumasını emretti. Hz. Ebubekir yola çıktıktan sonra Hz. Peygamber (s.a) Hz. Ali'yi çağırdı ve Berae suresinin ilk kırk veya elli ayetini alıp, halk Mina'da toplandığı zaman bunları onlara okumasını emretti. Hz. Ali Hz. Peygamber'in *el-Adba* adlı devesine bindi ve Hz. Ebu Bekir'e o *Zulhuleyfe*'de iken yetişti. Hz. Ebukebir, Hz. Ali'yi görünce ona Emîr olarak mı, memur olarak mı geldiğini sordu. Hz. Ali memur olarak geldiğini söyleyince, birlikte yola devam ettiler. Hz. Ebubekir o yıl halka cahiliyye dönemindeki adetlerine göre hacc edebilme ruhsatını verdi.

Hz. Cabir'den şöyle rivayet olunmuştur: Hz: Ali Terviye gününden (Zilhiccenin 8. günü) bir gün önce Arefe gününde ve Kurban gününde halka Berae suresini sonuna kadar okudu... Üçüncü

gün de, Hz. Ebubekir hutbesini bitirdikten sonra okudu. Çıkış günü geldiğinde, Hz. Ebubekir kalkıp bir hutbe irad etti, halka nasıl çıkacaklarını, taşları nasıl atacaklarını ve hacc menasıklarını öğretti. Vazifesini bitirdikten sonra Hz. Ali ayağa kalktı ve Berae suresini sonuna kadar halka okudu. (Nesaî)

Süleyman bin Musa, Hz. Ebubekir'in Arefe'de hutbe okuduğu zaman, «*Ey Ali! Kalk, Rasûlüllah'ın emrini insanlara ilet!*» dediğini ve onun da kalkıp, Rasûlüllah'ın kendisine verdiği emri yerine getirdiğini rivayet etmektedir. Hz. Ali herkesin Hz. Ebubekir'in hutbesinde hazır bulunamaması ihtimalini dikkate alarak, Kurban günü çadırları dolaşmıştır.

Zeyd bin Yusayyıa'dan şöyle rivayet olunmuştur: Hz. Ali'ye hacca ne ile gönderildiğini sorduğunda şöyle dedi: «*Dört şey ile gönderildim. 1) Hiç kimse çıplak olarak artık Kâbe'yi tavaf edemeyecektir. 2) Hz. Peygamberle arasında antlaşma bulunan kimselerin antlaşmaları sürelerinin bitimine kadardır. Antlaşması olmayanların süresi ise dört aydır. 3) Cennete ancak müminler girer. 4) Müslümanlarla müşrikler bu yıldan sonra artık birlikte hacc edemeyeceklerdir.*» (Tirmizi)

H. 10 yılında Zilhicce ayında Hz. Peygamber Hacca gelerek hacc etti. Bu yüzden hacc kıyamete kadar Zilhicce'de yapılacaktır.

Mücahid Hz. Ebubekir'in H. 9. yılda Zilkade ayında hacc ettiğini söylemektedir.

İbn'ul-Arabî, Berae suresinin Hz. Ali'ye verilmesinin hikmetini şöyle açıklamaktadır: Berae suresinde Hz. Peygamber'in yaptığı antlaşmaların fesh edilmesi sözkonusu idi. Arapların adetinde ise yapılan antlaşmayı ancak antlaşmayı yapan kişi ya da o kişinin akrabalarından birinin feshetmesi cari olduğundan Hz.

Peygamber (s.a) Arapları susturmak maksadıyla amcasının oğlu ve Haşimî olan Hz. Ali'yi göndermiştir. (1)

(3 - 4) *«En büyük Hacc gününde insanlara...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

«En büyük Hacc günü» ifadesi ile ilgili olarak alimler ihtilâf etmişlerdir. Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbas, Tavus ve Mücahid' den bugünün *Arefe günü olduğu rivayet edilmiştir.* Bu, aynı zamanda Ebu Hanîfe'nin ve İmam Şafîi'nin de görüşüdür.

Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ud, İbn Ebi Evfa, Muğire bin Şu' be ve İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber yapmış olduğu haccında Kurban günü ayağa kalkarak, bugünün hangi gün olduğunu sordu. Dinleyenler, bugünün Kurban Bayramı olduğunu söyleyince O, *«Bu en büyük Hacc günüdür»* diye buyurdu. (Ebu Davud)

Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet olunmuştur: Hz. Ebubekir Mina'da Kurban günü çadırlara gidip tebliğ yapanlar arasında beni de göndermişti. O şöyle ilân ettiriyordu: *«Bu yıldan itibaren hiçbir müşrik hacca gelmeyecektir. En büyük Hacc, Kurban günüdür.»* (Buharî)

Bu güne *En Büyük Hacc Günü* denilmesinin nedeni halkın o güne *«En Küçük Hacc Günü»* demesini yalanlamaktır. Müşriklerin bundan sonra hacca gelemeyeceklerini Hz. Ebubekir halka o yıl ilân etti. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a) Veda haccı yaptığı yıl hiçbir müşrik hacca gelemedi.

İbn Ebi Evfa, *«En büyük hacc günü, Kurban günüdür. Orada kan akıtılır, tıraş olunur, temizlik yapılır. İhramdaki haramlar ora-*

(1) Kurtubî, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 8, sh : 67 - 68.

da helâl olur» demektedir. Bu görüş aynı zamanda İmam Malik'e de aittir. Ona göre Hacc Kurban gününde tamamlanmaktadır. Çünkü Arefe'de ondan önceki gece vakfeye durulmaktadır. Şeytan taşlamak, kurban kesmek, tıraş olmak ve farz olan tavaf o günün sabahında yapılır.

En Büyük Hacc Günü'nün, Arefe günü olduğunu söyleyenlerin delili, Rasûlüllah'ın En Büyük Hacc Günü'nün Arefe günü olduğunu söylediği Mahreme hadisidir. Bunu, İsmail el-Kadı rivayet etmiştir.

Sevrî ve İbn Cüreyc, bu günün Mina'nın tüm günleri olduğunu söylemişlerdir.

Mücahid'den rivayet edildiğine göre, En Büyük Hacc, Hacc-ı Kıran'dır. En Küçük Hacc ise Hacc-ı İfrad'dır. Ancak Mücahid'in bu görüşü ayetle mutabık değildir.

Mücahid'den gelen diğer rivayete göre, En Büyük Hacc, Arefe vakfesi içinde bulunan haccdır. En Küçük Hacc ise Umre' dir.

Mücahid'den gele nbir diğer rivayete göre, En Büyük Hacc, haccın tüm günleridir.

Hasan Basrî ve Abdullah bin Hars'a göre, Hacc gününe *En Büyük Hacc Günü* denilmesinin nedeni o yıl müşriklerle, müminlerin bir arada hacc etmeleridir. Nitekim o yıl Yahudilerin, Hıristiyanların ve mecusilerin bayramları da aynı güne rastgelmiştir. Ancak İbn Atiyye, bu görüşün zayıf olduğunu; zira Allah Teâlâ'nın Kitab'ında *«Ekber»* kelimesini bundan dolayı hacc'a sıfat kılmadığını söylemektedir.

Hasan Basrî'den rivayet olunduğuna göre, bugüne en büyük

hacc günü denilmesinin nedeni, Hz. Ebubekir'in bu yıl haccedip, antlaşmaların tümünü feshetmiş olmasıdır.

İbn Sirin, *«En Büyük Hacc Günü Hz. Peygamber'in (s.a) veda haccı yaptığı yılın haccıdır. Çünkü Hz. Peygamber ile birlikte bütün cemaatler o yıl hacca gelmişlerdi»* demektedir.

Hz. Enes'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) Tevbe Suresini Hz. Ebubekir'le göndermek istediğinde, *«Bu sureyi ancak benim ehlimden olan birinin tebliğ etmesi daha uygun olur»* diyerek, Hz. Ali'yi çağırtmış ve bu görevi ona vermiştir. (İmam Ahmed, Tirmizî, Ebu Şeyh.) Tirmizî bu hadis için *«Hasendir»* demiştir.

Bu rivayet, Hz. Ali'nin bu görevi Hz. Ebubekir'den yolda almış olmadığını göstermektedir. Ancak rivayetlerin çoğu bunun aksinedir. Bu rivayetlerde Hz. Ebubekir'in emîrlikten azledilmediği, ancak ona Hz. Ali'nin yardımcı olarak katıldığı bildirilmektedir. Nitekim İbn Abbas'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a) Hz. Ebubekir'i emîr olarak göndermiş ve sözlerini hacc mevsiminde halka ilân etmesini emretmiştir. Ancak daha sonra arkasından, sözlerini halka onun ilân etmesini istediğinden Hz. Ali'yi göndermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali ile Hz. Ebubekir birlikte hacca gitmişler ve Hz. Ali teşrik günlerinde durmadan şu sözleri ilân etmiştir: *«Allah Teâlâ da, Rasûlü de müşriklerden beridir. Yeryüzünde dört ay gezip dolaşabilirsiniz. Bu yıldan sonra artık hiçbir müşrik hacca katılmayacaktır. Kimse Kâbe'yi çıplak olarak haccedemeyecektir. Cennete de sadece müminler girecektir.»* Bu sözleri Hz. Ali sürekli tekrarlıyor, o yorulursa bu sefer Hz. Ebubekir kalkıp, bu sözleri tekrarlıyordu. (Tirmizî, Beyhâkî, İbn Ebi Hatim, Hakim).

Durum ne olursa olsun bu rivayetlerin hiçbirinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra halife olacağına, Hz. Ebubekir'in ise ol-

mayacağına dair bir delil bahis mevzu değildir. Hz. Peygamber'in (s.a), «*Sözlerimi benden veya benden olan birinden başkası tebliğ edemez*» şeklindeki sözlerine gelince, bu Arapların örfü dikkate alınarak sarfedilmiş bir sözdür. Çünkü Araplarda bir antlaşmayı imza veya feshetme yetkisini sadece ilgili kişi veya onun akrabalarından biri kullanabilirdi.

Ancak o zaman umumun temsil edilmesi nasıl mümkün olacaktır? Oysa Hz. Peygamber'in (s.a) vefatından önce de, sonra da akrabalarından olmayan birçok sahabî ondan ahkâm-ı şer'iyyeyi tebliğ etmişlerdir. Nitekim Hz. Ebubekir de onlardan birisidir. Hz. Ebubekir o yıl Hacc Emîri tayin edilerek, Hz. Peygamber'in emriyle halka haccın menasıklarını öğretip, Haccın gereklerini bildirdi. Nitekim Hacc İslâm'ın üzerinde bina edildiği beş temelden biridir. Bu bakımdan her insaflı insanın da kolaylıkla anlayacağı gibi Hz. Ebubekir'in hacc emîri tayin edilmesi onun Hz. Peygamber'den (s.a) sonra din işlerini devam ettirmek hususunda *Halife olduğuna* işaret eder. Bu gerçeği Hz. Peygamber'in son anlarında onu kendi yerine namazda imamlığa geçirmesi de kuvvetlendirmektedir. Çünkü namaz dinin direği ve en önemli esaslarındandır.

Hz. Ebubekir'in bu iki mes'elede de azledilmesi iddiasına gelince, bu iddia *Şia*'ya mensup bazı kimselere aittir, aslı yoktur. Aksini iddia edenlerin bunu açıklama zorunlulukları vardır. Ancak şu da bilinmelidir ki, o kimselerin önüne aşılmaz engeller ve dağlar çıkacaktır böyle bir şeye tevessül ettikleri takdirde.

Bu konu ile ilgili söylenecek en son söz, Hz. Ali'nin fazileti ile onun Hz. Peygamber'e (s.a) olan yakınlığıdır. Ancak zaten hiçbir müminin inkâr edemeyeceği bu gerçek, Hz. Ali'nin hilâfet mes'elesinde Hz. Ebubekir'den daha çok hak sahibi olduğu mânâsını ifade etmez.

(5) «*Haram aylar sona erince müşrikleri...*»

Bu Ayetin Tefsiri

Yukarıdaki ayet her müşrik ile ilgili olarak genel bir hüküm va'z ediyorsa da, Hz. Peygamber'in sünneti, kadınlar, çocuklar, rahipler gibi öldürülmemesi tavsiye edilen bazı kimseleri bu genel hükümden istisna etmiştir. Ehl-i Kitap hakkında *«Cizye verinceye kadar onlarla savaşın»* (Tevbe : 29) diye buyurulmuştür. *«el-Müşrikiyn»* lafzının Ehl-i Kitap içerisinde mütalea edilemeyeceği nokta-i nazarından bu ayet, müşriklerden haraç alınmasını menetmektedir.

«Müşrikleri nerede bulursanız öldürün» ifadesi onların her türlü şekilde öldürülmesine cevaz veriyorsa da hadisler müşriklerin (dahi) ibret verici şekilde öldürülmelerini yasaklamaktadırlar. Bununla beraber Hz. Ebubekir mürtedleri (dinden dönenleri) taşlarla vurmak, dağların tepelerinden ve kuyuların içine atmak şeklinde cezalandırması, bu ayetin umum ifade eden mânâsına uygulanmış bir hatt-ı hareket olabilir. Nitekim Hz. Ali'nin mürtedleri yakarak öldürmesi de bu genel mânâyı dikkate almasından ötürü meydana gelmiş olabilir.

«Nerede bulursanız» ifadesi her yeri kapsıyorsa da Ebu Hanîfe ve arkadaşları bundan *Mescid-i Haram*'ı istisna etmiştir.

Hüseyin bin Fadl'a göre, bu ayet düşmanın eziyetine sabredilmesini, onlardan yüz çevrilmesini emreden diğer Kur'an ayetlerini neshetmiştir.

Dahhâk, Süddi ve Ata bu ayetin, *«Artık bağı sımsıkı tutun. Bundan sonra onları ya bir lûtuf olarak bırakın ya da bir fidye karşılığı salıverin»* (Muhammed: 41) ayetiyle nesholunduğu görüşündedirler. Böylelikle herhangi bir esirin işkenceyle öldürülme keyfiyeti yerini, ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıvermeye bırakmıştır.

Mücahid ve Katâde bu ayetin Muhammed suresinin dördüncü ayetini neshettiği gibi ayrıca müşriklerden esir alınanların öldürülmek dışında haklarında başka bir hükmün olmadığı esasını da getirdiği görüşündedirler.

İbn Zeyd ise bu ayetin de, Muhammed suresinin dördüncü ayetinin de muhkem olduğunu öne sürmüştür ki en doğru görüş budur. Çünkü minnet etmek, öldürmek veya fidye karşılığı salıvermek Hz. Peygamber'in (s.a) ilk savaşında, yani Bedir gününde başlayıp, sonuna değin sürmüştür.

«Onları hapsedin» ifadesiyle yurdunuza, içinize sokmayın denmek istenmiştir. Yani onlar ancak izin vermeniz suretiyle (güvenle) yurdunuza girsinler.

«Her gözetleme yerinde oturup, onları gözetin»; yani onları ansızın elinize geçirebileceğiniz yerlerde oturup, fırsat bekleyin. Çünkü onlar da aynı şekilde fırsat kolluyorlardı. Bu ifade müşrikleri İslâm'a davet etmeden önce, onları yakalamak için fırsat kollamanın caiz olduğuna işaret etmektedir.

«Eğer tevbe eder, namazı kılar, zekâtı verirlerse yollarını bırakın» cümlesi üzerinde iyice düşünmek gerekir. Zira Allah Teâlâ burada öldürmek fiilini şirke bağladıktan sonra, *«Eğer tevbe ederlerse»* kaydını koyuyor. Yani öldürmenin şirke bağlanması halinde, şirkin zail olmasıyla öldürmenin de kalkması gerekir. Şirk ise ancak tevbe ile zail olabilmektedir. Namazın kılınması ve zekâtın verilmesi şirkin zail olmasında bir rol oynamadığından, namaz ve zekâttan önce mücerred bir tevbe ile öldürme de ortadan kalkmıştır. Bu çok açık bir durumsa da, Allah Teâlâ burada tevbe ile beraber kendilerini ilga etmenin mümkün olmadığı iki şart daha öne sürmüştür. Bunun bir benzeri Hz. Peygamber'in (s.a) şu sözünde de varid olmuştur: *«İnsanlarla Lâilâheillallah deyinceye,*

namaz kılıp, zekât verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunları yaptıkları takdirde benden kanlarını ve mallarını korurlar. Ancak mallarını (zekât gibi bir) hakla alabilir, kanlarını (kısas gibi bir) sebeple akıtabilirim. Onların hesabı Allah'a aittir.» (Bu harî, Müslim)

Hz. Ebubekir, *«Allah'a yemin ederim ki, namaz ile zekât arasında fark gözetenle savaşırım. Çünkü zekât malın hakkıdır»* demiştir. (Buharî, Müslim). Nitekim İbn Abbas (bu sözünden dolayı Hz. Ebubekir hakkında), *«Allah Ebubekir'e rahmet eylesin, amma da fakih imiş»* diye buyurmuştur.

Kadı İbn'ul-Arabî bu hususta şöyle demektedir: Kur'an ve sünnet muntazam olup, birlikte yürüdüler. Müslümanlar namazı ve diğer farzları helâl bilerek terkeden bir kimsenin küfre girdiği, gevşeklik yapıp sünnetleri terkeden kimsenin fıska kaydığı, nafileleri terkedenin herhangi bir tehlikeye girmediği, ancak nafilelerin faziletini inkâr edenin (Rasûlüllah'tan (s.a) gelen haberleri yalanlamış olacağından) küfre girdiği görüşündedirler. (1)

Bu ayet-i kerîme, *«Tevbe ettim»* diyen kimsenin sözüne, ancak namaz kılmak, zekât vermek gibi fiillerle kuvvetlendirildiği takdirde itibar edileceğine, mücerred sözlerin ise bir kıymeti olmadığına delâlet etmektedir.

(6) *«Eğer müşriklerden biri sana sığınırsa...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani öldürülmesi emredilen müşriklerden biri senin emniyetine ve korumana girmek istiyorsa, ona bu fırsatı tanı. Ki Kur'an'ı dinleyebi'sin, hükümlerini, emirlerini ve yasaklarını anlayabilsin. Eğer tüm bunlardan sonra, İslâm'ı kabul ederse ne âlâ, yok eğer buna rağmen kabul etmezse, onu emin olacağı bir yere götür.

(1) Kurtubî Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 8, sh: 74.

İmam Malik, Harbî bir kâfirin müslümanların yurduna giden bir yolda ele geçip, *«Ben emniyet için müslümanlara geldim»* demesi halinde, bu kimsenin emin olacağı bir yere götürülüp, bırakılması ve öldürülmemesi görüşünde olduğunu söylemiştir.

İSLAM'DA EMAN (VİZE) VERMEK MESELESİ

Tüm alimler *İmam*'ın verdiği emanın (vizenin) geçerli olduğunda ittifak etmişler, ancak *İmam*'dan başkasının eman verip-veremeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hür bir insanın eman vermesi, tüm alimlere göre caizdir. Ancak İbn Habib, *«İmam o kimsenin eman vermesine bakar, geçerli görürse geçerlidir. Aksi takdirde ise değildir»* demektedir.

Köle bir kimsenin eman vermesine gelince bu, İmam Malik, İmam Şafii, İmam Ahmed, İshak bin Rahuveyh, Evzaî, Sevrî, Ebu Sevr, Davud ve Muhammed bin Hasan'a göre caiz, Ebu Hanife'ye göreyse caiz değildir. Ancak ilk görüş daha kuvvetli, daha sahihtir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a); *«Müslümanların kanları birbirine eşittir. Mertebece en küçükleri, onların zimmetleriyle hareket edebilir, onların namına eman verebilir»* diye buyurmuştur.

Hür bir kadın da eman verebilir. Ancak İmam Şafiî ve İmam Malik'in talebesi Abdülmelik bin Macişun, *«Kadının eman Vermesi geçerli değildir. Ancak İmamın onun emanını geçerli kılması müstesna»* demişlerdir.

Çocuk ise, şayet savaşabilecek durumdaysa eman vermesi caizdir.

Dahhâk ve Süddî bu ayetin: *Müşrikleri nerede bulursanız öldürün»* ayetiyle nesholunduğunu öne sürmüşlerse de Hasan Basrî bu ayetin kıyamete kadar muhkem olduğunu söylemiş ve Mucahid de onun bu görüşüne katılmıştır. Nitekim Mücahid'den rivayet olunduğuna göre müşriklerden biri Hz. Ali'ye, *«Bu vermiş*

olduğunuz dört aylık süre dolduktan sonra, herhangi birimiz Muhammed'e Allah'ın kelâmını dinlemek veyahut başka bir nedenle gelirse, öldürülecek midir?» diye sorduğunda Hz. Ali, *«Hayır öldürülmez. Çünkü Allah Teâlâ, —Eğer müşriklerden biri sana sığınırsa, onu himayene al ki Allah'ın kelâmını dinlesin— diye buyurmuştur»* demiştir. Bu bakımdan yukarıdaki görüş sahihtir ve dolayısıyla mezkûr ayet de muhkemdir.

«Ki Allah'ın kelâmını dinlesin» cümlesi Şeyh Ebu'l-Hasan, Kadı Ebubekir, Ebu'l-Abbas el-Kalanisî, Mücahid ve Ebu İshâk el-İsferayiniye göre, Allah'ın kelâmının okunduğu zaman dinlenildiğine işaret ettiği görüşündedirler. Müslümanların icma'ları da buna delâlet eder. Müslümanlar Fatiha suresi veya herhangi bir sure okunduğu zaman topluca, *«Biz Allah'ın kelâmını dinledik»* derler. Dolayısıyla Allah'ın kelâmının okunmasıyla İmar'ul-Kays'ın şiirlerinin okunması arasında fark gözetmişlerdir. (1)

Sığınan müşriğe verilen sürenin ne kadar olduğunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları, bu sürenin dört ay olduğunda ittifak etmişler ve Nisaburi de bu görüşü tefsirinde zikrederek, Şafii mezhebinde en sahih görüşün bu olduğunu söylemiştir. Bu sürenin *İmam*'ın içtihadına bağlı olduğunu söyleyenlerin görüşü gerçeğe daha yakın görünmektedir.

(1) Kurtubi, Ahkam'ul-Kur'an, cilt: 8, sh: 67, vd.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ اللَّهِ
وَعِندَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدتُّمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا
اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ
إِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُم بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ
قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾ اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ
ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَن سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولَٰئِكَ
هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا
الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ
﴿١١﴾ وَإِن نَّكَثُوا أَيْمَانَهُم مِّن بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي
دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ
يَنتَهُونَ ﴿١٢﴾ أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا
بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ
أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

7 — Mescid-i Haram'da, anlaştığınız kimseler dışında müşriklerin Allah ve Rasûlü'nün yanında nasıl ahidleri bulunabilir? Onlar size doğru davrandıkça siz de onlara karşı doğru davranın. Muhakkak ki Allah sakınanları sever.

8 — Nasıl olur? Eğer onlar size galebe çalarlarsa, sizin hakkınızda ne akrabalık ne de antlaşma gözetmezler. Ağızlarıyla sizi razı etmeye çalışırlar ama kalpleri istemez. Onların çoğu fâsıktır.

9 — Allah'ın ayetlerini az bir pahaya sattılar. İnsanları onun yolundan alıkoydular. Kuşkusuz onların yaptığı pek kötüdür.

10 — Hiçbir mümin hakkında herhangi bir akrabalığı ve antlaşmayı gözetmezler. İşte onlar var ya! Saldırganların ta kendileridir.

11 — Eğer tevbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse sizin dinde kardeşlerinizdir. Bilen bir kavim için ayetleri böyle uzun uzun açıklıyoruz.

12 — Eğer antlaşmadan sonra yeminlerini bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa küfrün önderleriyle çarpışın. Kuşkusuz ki onlar için antlaşma yoktur. Umulur ki vazgeçerler.

13 — Acaba antlaşmalarını bozan ve Rasûlullah'ı (yurdundan) çıkarmaya kastedenlerle, size (karşı savaşı) ilk önce kendileri başlatmış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız? Acaba onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçekten) müminler iseniz (bilin ki) kendisinden korkmanıza Allah'tan daha lâyık olanı yoktur.

(7) *«Mescid-i Haram'da anlaştığınız kimseler...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ müşriklere verilen beratın hikmetini ve onlara dört ay süre tanımasının nedenini açıkladıktan sonra nerede bulunurlarsa artık onlar için keskin kılıcın geçerli olduğunu bildirdi, ardından bu ayeti gönderdi. Yani onlar için eman (koruma) yoktur. Allah'a şirk koştukları, Allah ve Rasûlü'nü (s.a) inkâr ettikleri halde onların bu yaptıklarını yanlarına bırakmak olmaz. Ancak *Hudeybiye*'de kendileriyle antlaşma imzalananlar bundan müstesnadır. Onlar antlaşmalarına riayet ettikleri sürece, müslümanlar da antlaşmalarına sadık kalmak zorundadırlar. Yani müşriklerle on sene savaşılmayacağına dair yapılan antlaşmaya onlar riayet ettiği sürece müslümanlar da yapılan antlaşmaya riayet etmelidirler. Çünkü Allah takva sahiplerini sever.

Hz. Peygamber (s.a) bunu tatbik etmiş, müslümanlar da uymuşlardır. Mekkelilerle yapılan bu antlaşma ve barış Hicretin 6. yılında Zilkade ayından itibaren başlamış, Kureyşliler antlaşmayı bozup, müttefikleri Benî Bekr'e, Huzza kabilesine karşı yardım edinceye kadar sürmüştür. İşte o zaman Hz. Peygamber (s.a) Hicretin 8. yılının Ramazan ayında, müşriklere savaş açarak *(Haram Belde'yi* ve *Mekke*'yi onlardan almıştır. Müslümanların müşriklere kahr ve galebe çalmasından sonra, onların müslüman olanlarını (Tuleka yani bağışlananları) serbest bırakmıştır ki bunların sayısı 2.000 kişiye yakındı. Küfürlerinde ısrar edip, Allah'ın Rasûlü'

nden (s.a) kaçanlara ise, Rasûlüllah (s.a) tarafından eman gönderilmiş, yeryüzünde dört ay dolaşmalarına istedikleri yere gitmelerine izin verilmiştir. Safvan bin Ümeyye, İkrime bin Ebi Cehil, işte bu kimselerdendi. Daha sonra Allah kendilerine hidayeti nasip etmiştir. Allah tüm yaptıklarından dolayı hamde lâyık olandır.

(8) *«Nasıl olur? Eğer onlar size...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ bu ayet ile müminleri onlara düşman olmaya ve onlardan uzaklaşmaya teşvik etmektedir. Müminlere, müşriklerin Allah'a şirk koşmaları, O'nun Rasûlü'nü (s.a) inkâr etmeleri nedeniyle kendileriyle antlaşma yapılmaya lâyık kimseler olmadıkları anlatılmaktadır. Çünkü onlar müslümanlara karşı zafer elde ederlerse eğer, müslümanlardan hayatta bir kişi bile bırakmazlar, akrabalık ve zimmet hakkını gözetmezler.

Ali bin Ebi Talha İkrime'den, el-Ufî ibn Abbas'tan, ayette geçen *-illen-* kelimesinin yakınlık, *-zimme-*nin ise, antlaşma ve sözleşme anlamına geldiğini rivayet etmişlerdir. Nitekim Dahhâk ve Süddî de bu görüştedir. İbn Ebi Cüreyc, Mücahid'den *-illen-* lâfzının Allah demek olduğunu rivayet etmiştir. Yani onlar müminler ile ilgili olarak ne Allah'ı ne de bir başkasını gözetirler.

İbn Cerîr'in, Yakut'tan, onun İbn Aliyye'den, onun Süleyman'dan, onun da Ebu Mecleze'den rivayet ettiğine göre bu ifade, *«Onlar Allah'ın hakkını gözetmezler»* anlamındadır. Burada da *-illen-* lâfzı Allah ile tefsir edilmiştir.

Mücahid *-illen-*in ahid, Katâde ise, antlaşma olduğunu söylemektedir. En doğrusunu Allah bilir.

(9 - 10) *«Allah'ın ayetlerini az bir pahaya...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Bu ayette (9) Allah Teâlâ müşrikleri kınayarak, müminleri onlarla savaşmaya teşvik etmektedir. Çünkü müşrikler Allah'ın ayetlerine tâbi olacaklarına, dünyanın süflî işlerinden hoşlarına gidenlerle, ayetleri değiştirmeyi adet edinmişler, müminleri de hakka tâbi olmaktan vazgeçirmeye çalışmışlardır.

(11) *«Eğer tevbe eder, namazı kılar...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Enes bin Malik'ten rivayet olunduğuna göre. Hz. Peygamber (s.a), Allah'a ihlâs ve Allah'a ibadet üzerinde olduğu halde, Allah'a şirk koşmayıp, namazı kılan ve zekâtı veren kimsenin, bu şekilde dünyadan ayrılması durumunda Allah'ın kendisinden razı olduğunu bildirmiştir. (Bezzar). İşte tüm peygamberler tarafından getirilen Allah'ın dini budur. Tüm peygamberler Rablerinden bu esası tebliğ etmişlerdir :

« (...) Eğer tevbe eder, namazı kılar, zekât-verirlerse yollarını serbest bırakın. Muhakkak ki Allah çok affeden ve çok bağışlayandır» (Tevbe : 5)

«Eğer tevbe eder, namazı kılar, zekât verirlerse sizin dinde kardeşlerinizdir (...)» (Tevbe : 11)

(12) *«Eğer antlaşmadan sonra yeminlerini...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani müşrikler belli bir süreye mahsusen sizinle yapmış ol-

dukları antlaşmaları bozarlar ve dininize eksiklik nisbet edip, sizi ayıplarlarsa onlara savaş açın.

PEYGAMBER'E SÖVENİN HÜKMÜ

Bu ayetten Hz. Peygamber'e (s.a) sövenin veya İslâm dinine hakaret edenin ya da İslâm dininin eksik olduğunu iddia eden kimselerin öldürülmelerinin vacip olduğu hükmü çıkarılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, *«Küfrün önderleriyle çarpışın»* diye buyurmaktadır.

Katâde, küfrün önderlerinin Ebu Cehil, Utbe, Şeybe, Umeyye bin Halef gibi kimselerin olduğunu söylemiştir.

Sa'd bin Ebi Vakkas, Haric'lerden bir kimsenin yanına gittiğinde o kişi kendisi için, *«Bu küfrün önderlerindendir»* der. Bunun üzerine Hz. Sa'd *«Sen yalan söylüyorsun. Ben küfrün önderlerinden değilim, aksine küfrün önderleriyle savaştım»* diye mukabelede bulunur. (İbn Merduveyh. Ayrıca el-Ameş bu hadisi Zeyd bin Vehb'den ve Huzeyfe'den rivayet etmiştir.)

Ancak gerçek olan şudur ki, ayetin nüzul sebebi her ne kadar Kureyş müşrikleri hakkında ise de genel bir hüküm va'z etmektedir. Yani onları olduğu kadar (her çağdaki) tüm küfrün önderlerini içine almaktadır.

Velid bin Müslimi'n Abdurrahman bin Zübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Hz. Ebubekir halifeliği döneminde ordularını Şam'a gönderirken onlara şöyle seslenmiştir:

«Siz başları göbekli bir topluluğa rastlayacaksınız. Kılıçlarınızla şeytanın ordaki düğümlerine vurun. Allah'a yemin ederim ki, onlardan bir kişiyi öldürmeniz, diğer düşmanlardan yetmiş kişiyi öldürmenizden benim için daha sevimlidir. Çünkü Allah Teâ-

lâ, 'Küfrün önderleriyle çarpışın' diye buyurmuştur.» (İbn Ebi Hatim)

(13) *«Acaba antlaşmalarını bozan ve... »*

Bu Ayetin Tefsiri

Bu ayet, antlaşmalarını bozan ve Hz. Peygamber'i (s.a) Mekkeden süren müşriklere karşı müminleri savaşmaya bir teşviktir. Hz. Peygamber (s.a) ile müslümanların yurtlarından çıkarılmalarının tek nedeni, sadece Allah'a iman etmeleriydi.

«İlk önce kendileri başlatmış olan bir kavim» ifadesiyle Bedir gününde kendileriyle savaşılan Kureyş kastedilmektedir. Çünkü Kureyş'in kulağına kervanlarının sağlam olarak geçtiği haberi gelince, *«Biz Mekke'ye geri dönmeyiz. Bedir'e gidip orada Muhammed ile beraberindekilerin kökünü kazımadan dönüş yapmayız»* demişlerdi.

Zeccac ise, bu ilk başlayış ile Hz. Peygamber'in (s.a) müttefiki olan Huzaa kabilesine, Kureyş'in müttefiki Beni Bekr'in saldırmış olmasının kastedildiği görüşündedir. Birçok müfessir de bu görüşe katılmışlardır. Bazı müfessirler de ilk görüşü tercih etmişlerdir.

Allah Teâlâ burada, her biri Kureyş ile savaşılmasına tek başlarına yetecek üç neden sıralamıştır. Bu üç nedenin biraraya gelmesi halinde ise, savaşın muhakkak gerekli olacağında kuşku yoktur.

«Acaba onlardan korkuyor musunuz?» yani onların korkusu nedeniyle onların size hoşlanmayacağınız bir hareket yapacakları korkusuyla, savaşı bırakacak mısınız?

«Eğer (gerçekten) müminler iseniz; (bilin ki) kendisinden

korkmanıza Allah'tan daha lâyık olanı yoktur»; yani Allah'ın emrine muhalefet etmekten, onun düşmanıyla savaşmayı bırakmaktan korkun asıl. Çünkü müminin imanı *«Allah'tan başka gerçek mânâda ne bir zarar veren ne de bir yarar sağlayan yoktur»* inancına sahip olmayı iktiza eder. Hiç kimse herhangi bir zarar veya yararı başkasına vermek hususunda kendi başına müstakilen kudret sahibi olamaz. Bu ancak Allah'ın dilemesiyledir. O halde Allah'tan başkasından korkmak anlamsızdır. Allah'tan korkan bir kimseden herkes korkar. Bu ayette dehşetli bir ilâhî tehdit ve Rabbanî bir teşvik vardır.

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ
عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ۙ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ
قُلُوبِهِمْ ۗ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ
﴿١٥﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِيْنَ جَاهَدُوا
مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلَا رَسُوْلِهٖ وَلَا
الْمُؤْمِنِيْنَ وَلِيْجَةً ۗ وَاللّٰهُ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿١٦﴾ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِيْنَ
اَنْ يَّعْمُرُوْا مَسٰجِدَ اللّٰهِ شٰهِدِيْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ ۗ اُولٰٓئِكَ
حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ ۚ وَفِي النَّارِ هُمْ خٰلِدُوْنَ ﴿١٧﴾ اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسٰجِدَ
اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى
الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُولٰٓئِكَ اَنْ يَّكُوْنُوْا مِنَ الْمُهْتَدِيْنَ
﴿١٨﴾ اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَآجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجٰهَدَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۗ لَا يَسْتَوٗنَ عِنْدَ اللّٰهِ ۗ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ۘ﴿١٩﴾ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا
وَجٰهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ۙ اَعْظَمُ
دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ ۗ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَآئِزُوْنَ ﴿٢٠﴾

14 — Onlarla savaşın ki böylece Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin. Onları perişan etsin. Onlara karşı size zafer versin ve müminler topluluğunun kalplerini ferahlandırsın.

15 — (O müşriklerden eziyyet çeken müminlerin) kalplerindeki buğzu gidersin. Allah dilediği kimseye tevbeyi nasip eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

16 — (Ey müminler!) Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri ve Allah'tan, Rasûlü'nden ve müminlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeyen kimseleri bilmeden, kendi halinize terkolunacağınızı mı sandınız? Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

17 — Müşrikler kendilerinin küfürlerine yine kendileri şahid olurlarken, Allah'ın mescidlerini imar edemezler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî olarak kalıcıdırlar.

18 — Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve Ahiret gününe iman eden, namaz kılan, zekâtı veren, Allah'tan başkasından korkmayan kimseler tamir edebilirler. İşte ancak onların doğru yolda oldukları umulabilir.

19 — Siz hacılara su dağıtma işi ile Mescid-i Haram'ı imar etme işini, Allah'a ve Ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin işi gibi mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir olmazlar. Allah zalim bir kavme hidayet etmez.

20 — O kimseler ki iman ettiler, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaştılar. İşte Allah katında daha büyük dereceye sahip olanlar ve (Hem dünya hem de ahiret) saadetine kavuşanlar onlardır.

(14) *«Onlarla savaşın ki böylece Allah...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Allah Teâlâ daha önce savaşın sebeplerini detaylı bir şekilde beyan ettiğinden burada müşriklerle savaşılması gerektiğini emrediyor.

«Ki böylece Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin»; yani sizin ellerinizle onların canlarını alarak, Allah onlara azap edecek ve yine sizin ellerinizle esir ettirerek, onları rezil edecektir. Allah siz müslümanları onlara galip kılacak ve böylelikle daha önce o müşriklerden eziyet gören mümin bir topluluğun gönlünü şifaya kavuşturacaktır. Mümin topluluk ile Hz. Peygamber'in (s.a) müttefiki olan Huzaa kabilesinden bazı kimseler kastedilmektedir. Bu yorum İkrime'den rivayet edilmiştir.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, bu mümin toplulukla Yemen'den, Sebe'den Mekke'ye gelip müslüman olan ve Mekke' liler tarafından eziyete maruz kalan kimselerdir. Bu müslümanlar Mekke'de gördükleri eziyeti Hz. Peygamber'e (s.a) şikâyet edince, Hz. Peygamber (s.a) kendilerine, *«Müjdelenin, kuşkusuz sevinmek zamanı yaklaşmıştır»* diye buyurdu.

Müşriklerin öldürülmesi veya esir alınmaları, kendilerinden daha önce eziyet gören mümin topluluğun öfkesini gidermiştir. Çünkü o mümin topluluk, karşılık vermeye güç yetiremediklerin-

den, eziyet gördüklerinden için için onlara karşı öfke ile dolmuşlardı.

Bazı müfessirler, müminlerin Allah'ın haram kıldığı şeylerin helâl yapılabileceğinden, Allah'ın inkâr edilip, Rasûlüllah'ın (s.a) yalanlanabileceğinden üzüntü duydukları için Allah Teâlâ'nın müşriklerin canlarını almak suretiyle onların bu üzüntüsünü giderdiğini söylemişlerdir.

ÖFKENİN GİDERİLMESİ İLE ŞİFA ARASINDAKİ FARK

Ayet-i Kerîme'de öfkenin giderilmesi göğüslerdeki şifa üzerine atfolunduğuna göre, burada ikisinin bir olmadıklarının işareti vardır. Çünkü şifa, düşmanları öldürmek ve rezil etmekle, öfkenin giderilmesi ise, onların üzerine galip gelmekle olur.

Bazıları göğüslerin şifasının sadece fethin vukû bulmasıyla gerçekleştiğini söylemişlerse de bu tefsir gayet sathîdir. Çünkü ayet gaybî unsurları mündemiç olduğundan mucizelerden sayılır. Nitekim haber verdiği tüm konular olduğu gibi gerçekleşmiştir.

Ehl-i Sünnet bu ayeti kulların fiillerinin Allah'ın mahlûku olduğu hususunda delil olarak ileri sürmüştür.

Bazı müfessirler de azap vermenin Allah'a ıtlakı mecazidir, çünkü Allah Teâlâ müslümanları onlara galip getirmek suretiyle, onlara karşı müslümanlara kudret vermiştir, demektedirler.

(15) *« (O müşriklerden eziyyet çeken müminlerin) kalplerindeki buğzu gidersin...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yukarıdaki ayette geçen *«Allah dilediği kimseye tevbeyi nasip eder»* cümlesi kendileriyle savaşılması emredilen müşriklerden bazılarının küfürden vazgeçip müslüman olacaklarını haber vermek-

tedir. Nitekim bu ihbar vukûbulmuştur da. Çünkü müşriklerden birçok kimse müslüman olmuş ve İslâm'a güzel bir şekilde intibak etmiştir.

Tevbe'nin savaşı sözkonusu eden cümleler arasına sokulup bu şekilde getirilmesinin nedeni müşriklerin izzetinin kırılmak istenmesidir. Yani onların tekebbürlerinin, büyüklük taslamalarının giderilmesi içindir. Böylelikle savaş, onları düşünmeye ve küfürden vazgeçmeye götürebilir. Nitekim Ebu Süfyan, Ebu Çehil'in oğlu İkrime ve birçok müşrik bu şekilde düşünüp imana gelmiştir. Tevbenin Allah'ın dilemesine bağlanmasının nedeni ise, Allah'ın dilemesinin tevbe hususunda asıl sebep olduğuna işaret etmek içindir. Çünkü savaş tevbe etmenin asıl değil normal sebebidir. Ayrıca savaşın kişinin tevbesine sebeb olmasının, başka şeylere sebep olması gibi olmadığına işaret edilmektedir.

(16) *« (Ey müminler!) Yoksa siz Allah'a içinizden...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Buradaki hitap savaş kendisine zor gelen müminlere veyahut da münafıklaradır. Ayette geçen *-em-* (Yoksa) kelimesi ya savaş emrinden onların kınanmasına veya bir kınamadan diğer bir kınamaya geçişin vasıtası olarak kullanılmıştır. Yani, *«Siz üzerinizde bulunduğunuz durumun süreceğini, cihad ile emrolunmayacağınızı mı sanıyorsunuz? Böyle bir zan içinde misiniz? Hayır, asla! Üzerinizde bulunduğunuz durumda bırakılmayacaksınız ki içinizden samimi olanlar, Allah yolunda ve O'nun rızası için cihad edenler ortaya çıksın.»* İşte ayetin genel olarak mânâsı budur. Çünkü hitabın müminler için olduğu şeklindeki görüş çok kuvvetlidir. Ayet müminleri hareketlendirip teşvik etmektedir. Aralarında herhangi bir mücahid olmadığı halde, o tarzda terkedileceklerini zannettiklerinden dolayı kınanmaktadırlar. Bu da müminle-

rin düşmanlarıyla savaşmadıkça samimi olamayacaklarını ve ihlâsın Allah yolunda cihad etmek, kafirlere düşmanlık gütmek şeklinde temayüz etmediği sürece ihlâstan bahsedilemeyeceğini göstermektedir.

KAFİRLER SIRDAŞ EDİNİLEMEZ

Ayette geçen *-velîce-* kelimesi İbn Abbas'a göre sırdaş, iç âleme vâkıf olan dost anlamına gelir. Velice, girmek mânâsındaki *-vuluc-* dan türemektedir. Zarf ile mazruf bir değilse, mazrufun yerleşmesi *-velice-* dir. Bu kelime hem tekil hem de çoğul olarak kullanılır, bazen de çoğulu *velayic* şeklinde gelir.

«Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır»; yani Allah tüm amellerinizi bilir, sizlere ona göre bir karşılık verir. Şayet iyi ameller işlemişseniz karşılığı iyi olur, yok eğer kötü ameller işlemişseniz karşılığı kötü olur. Bu cümle insanların ceza veya mükâfat görmelerinin amelleriyle olduğuna işaret etmektedir. Ancak buna rağmen Allah Teâlâ dilerse ameli olmayan kimseyi affeder, dilerse amellerin en güzelini yapan kimseyi de cezalandırır.

(17) *«Müşrikler kendilerinin küfürlerine...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Yani müşrikler Allah'ın mescitlerini onarmaya lâyık ve uygun değillerdir.

«Mesacid» (Mescidler) kelimesiyle görünüşte her mescid kastedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü çoğul olan *mesacid* kelimesi Allah lâfzına izafe edilmiştir. Böylece mânâ umum ifade etmekte ve *mescid-i haram* bunun içine dahil olmaktadır. Çünkü *Mescid-i Haram*'ın onarılması müşriklerce övünme vesilesi idi.

İkrime ve bazı müfessirlerden gelen bir rivayete göre, burada-

ki *mesacid* kelimesi her ne kadar çoğul olarak gelmişse de, kastedilen sadece *Mescid-i Haram*'dır. Bunun, yani kendisiyle *Mescid-i Haram*'ın kastedildiği bir kelimenin çoğul olarak getirilmesinin nedeni, onun tüm mescidlerin kıblesi ve başı olmasıdır. Tüm mescidlerin mihrabı ona yöneldiğinden dolayı, onu onaran bir kimse sanki tüm mescidleri onarmış gibidir. Veyahut da *Mescid-i Haram*'ın her tarafı müstakil birer mescid sayıldığından dolayı, burada çoğul olarak kullanılmıştır. Çünkü bu özellik diğer mescidlerde bulunmamaktadır.

Müşriklerin kendilerinin küfürlerine yine kendilerinin şahid olmaları, buna delâlet eden davranışları yapmalarıyla olur. Her ne kadar ağızlarıyla *«Biz kafiriz»* dememişlerse de, uygulamaları bunu gerektirir.

Bazı müfessirler müşriklerin kendi kendilerinin küfrüne şahid olmalarını, onların şu sözleriyle açıklamaya çalışmaktadırlar: *«Senin hizmetine, senin hizmetine geldik. Senin sadece bir ortağın vardır. O da senindir. Onu da, onun elinde olanı da mülk edinmişsin.»*

Bazıları ise buna, *«Biz Muhammed'in getirdiğini inkâr ediyoruz»* şeklindeki sözlerini örnek göstermektedirler.

Bu ayet ile maksat, onların *Mescid-i Haram*'ı onardıklarını öne sürerek övünmelerini iptal etmektir. Çünkü sözkonusu onarım, onun zıddı olan şirkle birlikte mevcut olduğundan bâtıldır. Ayetin böyle bir böbürlenmeyi iptal için varid olduğuna dair delil, Ebu Şeyh ve İbn Cerîr'in Dahhâk'tan rivayet ettikleri şu olaydır: Hz. Abbas Bedir Savaşı'na kafirlerin safında katılmıştı. Esir edildiği zaman müslümanlar onu şirkle ve akrabayla ilişkiyi kesmekle suçladılar. Yeğeni olan Hz. Ali ise onu diğerlerinden daha çok suçlamıştı. Bunun üzerine Abbas, Hz. Ali'ye ve diğerlerine: *«Siz hep bizim (Mekke'lilerin) kötü taraflarımızı söylüyor ve iyi-*

liklerimizi ise gizliyorsunuz. Biz Mescid-i Haram-ı onarıyor, Kâbe' nın hizmetkârlığını yapıyor, hacıları doyuruyor ve sıkıntılı olan kimselerin yardımına koşuyoruz» dedi. Bunun üzerine bu ayet nâzil olmuştur. (İbn Cerîr, İbn'ul-Münzir ve İbn Ebi Hatim, İbn Abbas'tan benzerini rivayet etmişlerdir.)

«Onlar ateşte ebedî olarak kalıcıdırlar»; Evet ateş azabı kafirler için ebedîdir. Ne cennet ne cehennem yok olmazlar. Çünkü müşriklerin işledikleri zulmün dehşeti bunu gerektirmektedir. Cehennem azabından Allah'ın affına sığınırız.

(18) *«Allah'ın mesçidlerini an ak Allah'a ve...»*

Bu Ayetin Tefsiri

Ayette geçen *«tamir etmek»* ile mescidlerin yıkılmış yerlerini onarmak, mescidleri temizlemek, sergiler sermek mânâları kastedilmiştir. Ancak mescidlerin, camilerin duvarlarının oralarda namaz kılanların kalbini meşgul edecek şekilde süslenmesi, cilâlanması, serilen sergilerin cicili-bicili olması, namaz kılanları namazın mânâ ve ruhundan alıkonacak şekilde tezyinat bu onarma mânâsı içinde değildir. Sergiler, yaygılar, hasır gibi tabii (doğal) şeyler nev'inden olmalıdır. Nitekim bunların yünden yapılmış halılardan, kilimlerden daha münasip oldukları fıkıh kitaplarında kaydedilmiştir. Hattâ bazen bu tür yünlü yaygılar üzerinde namaz kılmak dahi mekruhtur. Mescidlerin tamir edilmeleri keyfiyeti içine oraların ışıklandırılmaları da girmektedir. Oralarda ibadet etmek, zikir yapmak, şer'i ilimleri okumak, okutmak hep mescidlerin tamiri keyfiyetine dahildir. Mümin bir kimse hangi vakitte olursa olsun, herhangi bir mescidde ibadet etmek, Allah'ı anmak, dinî ilimleri okumak veya okutmak isteyen bir kimseyi asla bu yapmak istediği işinden alıkoyamaz. Mescidleri tamir etmek, mescidleri (dünyalık) gibi şanına yakışmayan şeylerden korumak da demektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), *«Camilerde dünya kelâmı,*

hayvanların otu yiyip-bitirmesi gibi insanoğlunun iyiliklerini yiyip-bitirir» buyurmuştur. Bu hadis mübah olan konuşmaları sözkonusu ettiğine göre, haramlığı kesin olan konuşmaların veya hutbelerdeki saçma-sapan sözlerin durumu düşünülmeli değil mi?

Sahih bir senetle Selman'ı Farisî'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a), *«Evinde abdest aldıktan sonra mescide gelen kimse Allah Teâlâ'nın misafiri olur. Ziyaret edilenin hakkı misafirine hizmet etmektir»* diye buyurmuştur. (Tabaranî)

Selim er-Razî *Terğib*'inde Enes bin Malik'ten Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle bir sözünü nakletmektedir: *«Arşın taşıyıcıları olan melekler mescidde bir çıra yakan kimse için yaktığı çıranın ışığı sürdükçe af talebinde bulunurlar.»*

Ebubekir Şafiî, Ebu Kursâfe'den Hz. Peygamber'in (s.a) şu sözünü nakletmektedir: *«Mescidin kırıntılarını, toz ve topraklarını süpürüp, temizlemek cennetin elâ gözlü kadınlarının mehiri olur.»*

Yine aynı ravî Hz. Peygamber'in (s.a) *«Allah için bir mescid yapan kimse için Allah da cenetinde ona bir yer yapar»* diye buyurduğunu, ashabın yollar üzerinde bina edilen mescidlerin de buna dahil olup-olmadığını sormaları üzerine, *«Evet, onlar da dahildir»* dediğini rivayet etmektedir.

Tabaranî, Ebu Umame'den şöyle bir hadis rivayet etmiştir: *«Sabah-Akşam mescide gitmek, Allah yolundaki cihadın bir parçasıdır.»*

Ebu Said el-Hudrî'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: *«Mescide gelmeyi adet edinen bir kimseyi gördüğünüzde, o kimsenin mümin olduğuna şahitlik edin.»* Hz. Peygamber (s.a) bunları söyledikten sonra mezkûr ayeti okumuştur. (İmam Ahmed, Tirmizî, İbn Mâce, Hakim)

Mescidlerin onarımından bahseden bu ayetin içinde zekâtın verilmesinin sözkonusu edilmesinin nedeni şöyle açıklanmıştır: *«Fakirler mescide zekât almak için gelirler ve onların gelmesiyle mescidler manen onarılmış olurlar. Malını farz olan zekât için vermeyen bir kimse, mescidlerin onarımı için de vermez.»* Ancak görüldüğü gibi bu bir zorlamadır. Allah'ul-âlem bu ayet ile mescidleri onaran kimselerin imanları zahir olan müminler olduğunun açıklanması kastedilmiştir. İmanın zahir olması ise ancak vaciplerin yerine getirilmesi ile vukû bulur. İşte namazın kılınması, zekât verilmesi bu yüzden iman ile birlikte anılmıştır.

Allah'tan korkan bir insan, Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda hareket eder ve O'nun yolunda hiç kimsenin kınamasından çekinmez, hiç bir zalimin korkusu onu görevlerini yapmaktan alıkoyamaz. Tabii korkuya gelince o zaten bu kategoriye dahil değildir. Çünkü tabii korku insanın gücünü aşar. Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya *«Asayı tut ve korkma»* şeklindeki hitabı ise mecazidir.

Bazı müfessirlere göre, müşrikler putlardan çekinirler ve o putlardan birtakım şeyler ümid ederlerdi. Ayette müminlerin sadece Allah'tan korktuklarının bildirilmesi, bu anlayışı iptal etmek amacını gütmektedir.

«İşte ancak onların doğru yolda oldukları umulabilir» cümlesi ise müminlerin sırf amellerine güvenmelerinin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu cümle mümindeki ittikanın, ümidden önce olmasını da va'z etmektedir ki doğru olanı da budur.

(19 - 20) *«Siz hacılara su dağıtma işi ile...»*

Bu Ayetlerin Tefsiri

Sikaye ve *İmare* kelimeleri *-eska-* ve *-amere-* fiillerinin masda-

rıdırlar. Burada müşriklere hitap edilmektedir. Nitekim İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, müşrikler *Mescid-i Haram*'ı onarmanın ve hacılara su dağıtmanın iman ve cihad etmekten üstün olduğunu iddia etmeleri üzerine Allah Teâlâ kendisine iman edilmenin ve Rasûlü'yle birlikte cihad etmenin daha hayırlı olduğunu açıklamıştır. (İbn Ebi Hatim, İbn Merduveyh).

Bu hitabın su dağıtmayı ve *Mescid-i Haram*'ı onarmayı hicret ve cihad etmekten üstün gören müminlere yönelik olması da muhtemeldir. Nitekim Numan bin Beşir'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in minberinin yanındaydım. Beraberinde ashabından birkaç kişi daha vardı. İçlerinden biri, *«İslâm'dan sonra hacılara zemzem suyu dağıtmaktan başka hiçbir amel işlemesem bile gam duymam»* dedi. Bir başkası *«Ben sadece Mescid-i Haram'ın onarılması amelini yapsam bana yeter»* dedi. Bir diğeri ise, *«Aksine Allah yolunda cihad etmek sizlerin bu söylediklerinizden daha hayırlıdır»* diye mukabelede bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer, *«Susun Hz. Peygamber'in (s.a) minberi yanında seslerinizi yükseltmeyin. Cuma namazını kıldırdıktan sonra ben Hz. Peygamber'e gidip sizin anlaşamadığınız bu hususta, ondan fetva isteyeceğim»* dedi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti nazil etti. (Müslim, Ebu Davud, İbn Cerîr, İbn Münzir)

Burada hitabın müminlere olduğuna dair bir başka delil de, ayetin Hz. Ali ve amcası Abbas hakkında nazil olması ihtimalidir. Daha önce de zikredildiği gibi Hz. Ali Bedir'de esir edilen amcası Abbas'a, *«Ey amca! Eğer Medine'ye hicret etseydin bunlar başına gelmezdi»* dedi. Abbas ise, Hz. Ali'ye: *«Ben hicretten daha üstün bir iş yapmıyor muyum? Mescid-i Haram'ın onarılmasında çalışıp, hacılara zemzem suyu dağıtmıyor muyum?» dedi.* Bu rivayet Hz. Abbas'ın esir düştüğü zaman müslüman olduğuna işaret ediyorsa da daha önce aktarılan bazı haberler bunun böyle olmadığını göstermektedir.

ZULÜM, ŞİRK ANLAMINA DA GELİR

«Allah zalim bir kavme hidayet etmez» ifadesinde geçen *kavim* ile müşrikler kastedilmiştir. Burada *zulüm, şirk*'ten ibarettir. Hidayet ile kendisine ulaşılacak olan ibtila kastedilmiştir, mutlak ibtila değil. Bu, Allah Teâlâ'nın zalimleri hakkı bilmeye, kuvvetliyi zayıftan ayırmaya muvaffak kılmayacağını göstermektedir. Ayrıca bu cümle, daha önce geçen, *«Bunlar Allah katında bir olmazlar»* cümlesini tekid etmektedir.

Son ayette geçen *«Allah'ın yolu»* tabiri ile cihad değil, ihlas kastedilmektedir. Çünkü ayet, *«İhlaslı olarak cihad edin»* anlamındadır.

İÇİNDEKİLER

BÜYÜK KUR'AN-I KERİM TEFSİRİ
ALTINCI CİLDİNİN FİHRİSTİ

Konu	Sahife
A'raf Sûresinin 52 - 57. Ayetlerinin Meâli	7
Allah'ın arş'a istiva etmesiyle ilgili mülahazalar	12
Fahruddin Razi'nin yerkürenin yuvarlak olduğuyla ilgili iddiası	20
«Yaratmakta Emirde Ancak O'na Aittir» ifadesiyle ilgili olarak Fahruddin Razi'nin öne sürdüğü altı mesele	21
Duayı gizli veya açık yapmak	25
Duanın adabı	28
Dua ve gerekliliği	29
Allah'ın kullarına olan sevgisi	33
Rüzgârın ehemmiyeti ve Kur'an-ı Kerim'deki bahsi	37
A'raf Sûresinin 58 - 67. ayetlerinin meali	42
Peygamber Kıssalarının Kur'anda zikredilmesi ne gibi faydaları içerir	44
Hz. Nuh'un (a.s.) kıssası	44
Hz. Nuh'un soyu	47
Putçuluk ve putlara ibadet nasıl gelişti?	47
Hz. Nuh kavminin helak edilmesi	49
Hz. Nuh'un peygamberliği umumi nitelikli midir?	51
Hz. Hud'un (a.s.) kıssası	52
Ad Kavmi nasıl helak edildi?	53
A'raf Suresinin 68 - 73. ayetlerinin meali	57
Hz. Salih'in (a.s.) kıssası	58

Konu	Sahife
Semûd Kavmi'nin Hz. Salih'ten mücize olarak istediği deve	60
Semûd Kavmi niçin helak edildi?	61
A'raf Suresinin 74 - 81 ayetlerinin meali	65
Hz. Lût'un (a.s) kıssası	67
A'raf Suresinin 82 - 87. ayetlerinin meali	71
Lûtilik ve Hükmü	75
Kadınlarla normal yoldan olmayan ilişki ve hükmü	75
Hz. Şuayp (a.s)'ın kıssası	78
A'raf Suresinin 88 - 95. ayetlerinin meali	84
A'raf Suresinin 96 - 104. ayetlerinin meali	88
Hz. Musa'nın (a.s) kıssası	93
İsrailoğulları Mısır'da	94
Hz. Musa'nın Soyu	96
Medyen Toprakları ve Hz. Musa'nın misafirliği	98
Hz. Şuayp, Hz. Musa'nın kayınpederi midir?	101
Hz. Musa ile Firavun arasındaki tartışma	107
Hz. Musa'nın mucizeleri: Âsa ve Yed-i Beyza	109
Firavunun Hz. Musa'yı öldürme planları	114
Hz. Musa'nın diğer mucizeleri	115
İsarilоğulları'nın Mısır'dan çıkışı	117
Firavun kimdir?	119
İsrailoğulları'nın şirke bulaşması	120
Hz. Musa'nın levhaları alması	122
Hz. Musa'ya verilen levhaların sayısı	124
İsrailoğulları'nın buzağıyı ilah edinmesi	125
İsrailoğulları'nın taptığı buzağının mahiyeti ve onu yapan Samir'i	127
Tur Dağı'nın İsrailoğulları'nın tepesi üzerine kaldırılması	130
A'raf Suresinin 105 - 120. ayetlerinin meali	134
Bir şey hakikatinden başka şeye dönüşebilir mi?	137
Firavun'un Hz. Musa'ya karşı getirttiği sihirbazların sayısı	141
A'raf Suresinin 121 - 130. ayetlerinin meali	146

Konu Sahife

Hz. Musa'nın mucizesi karşısında sihirbazların imana gelmesi ... 147
Firavun'un sihirbazları tehdit etmesi, onların imandaki sebatı ... 148
A'raf Suresinin 131 - 137. ayetlerinin meali ... 157
Firavun ve efradının apaçık mucizelere rağmen küfürde direnmeleri ... 159
Allah'ın ayetlerini yalanlayan Firavun ve kavminin akibeti 165
Şam bölgesinin fazileti hakkındaki rivayetler ... 167
A'raf Suresinin 138 - 143. ayetlerinin meali ... 172
Rüyetullah (Allah'ın gözle görülmesi) meselesi ... 180
A'raf Suresinin 144 - 149. ayetlerinin meali ... 185
Tevrat'ın aslından bazı bölümler ... 193
A'raf Suresinin 150 - 155. ayetlerinin meali ... 203
Önemli bir mesele ... 214
A'raf Suresinin 156 - 159. ayetlerinin meali ... 219
Hz. Peygamber'in ümmîlik vasfı ... 221
Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmemesi ... 225
Hz. Muhammed'in ümmetine verilen altı haslet hiçbir ümmete verilmemiştir ... 227
A'raf Suresinin 160 - 163. ayetlerinin meali ... 233
A'raf Suresinin 164 - 170. ayetlerinin meali ... 239
Tarafsız kalanların akibeti hakkında ... 241
Kitab'a sımsıkı sarılırlar ... 251
A'raf Suresinin 171 - 178. ayetlerinin meali ... 253
Bizans kralı Herakliyus'un Hz. Muaviye'ye sorduğu sorular 256
Ahd'u Misak ... 263
Misakı hatırlamanın hükmü ... 266
Bilmesine rağmen ayetleri inkâr eden ... 268
Bel'am Bin Baura'nın kıssası ... 268
Hz. Musa Bel'am bin Baura'nın imansız gitmesine beddua etti mi? 272

Konu Sahife

Ümeyye bin Ebi Salt Es-Salt'ın kıssası ... 273
Besus'un bahsi ... 274
Allah kime hidayet ederse işte hidayet bulan odur ... 279
A'raf Suresinin 179 - 187. ayetlerinin meali ... 282
Cehennem için cin ve insanlardan çok kimseler yaratılmıştır 283
Ehl-i sünnetin bazısından Fahruddin Razi'ye itiraz ... 292
Ayet-i Kerime'de cin insandan önce zikredilmiştir. Niçin? ... 294
Allah nasıl zikredilmeli ... 295
Esma'ul - Hüsna ... 299
Allah imhal eder, fakat ihmal etmez ... 307
Kıyametin kopuşu ... 311
A'raf Suresinin 188 - 195. ayetlerinin meali ... 316
Gayp ile ilgili mülahazalar ... 317
Havva annemizin yaradılışı ... 324
Ehl-i kitabın rivayetleri ... 328
A'raf Suresinin 196 - 206. ayetlerinin meali ... 335
Salihlerin kimliği ... 336
Allah salihlerin yardımcısıdır ... 337
Şeytan Hz. Peygamber'e (s.a) vesvese verebilir mi? ... 340
Şeytanların kardeşleri kimlerdir? ... 343
Kur'an okunduğunda susmak vacip midir? ... 345
Kur'an'da tilavet secdelerinin adedi ... 362

ENFAL SURESİ

Enfal Suresinin 1 - 8. ayetlerinin meali ... 370
Enfal Suresi hakkında açıklama ... 371
Ganimet malları ... 372
«Enfal»in ganimet anlamına geldiği birkaç yönden sabittir 379
Enfal «ganimet»in mahiyeti ve nereden verileceği ... 381
İslâm'da küfürleşmenin hükmü ... 384
İmanın artıp eksilmesi ... 386

Konu Sahife

İmanda istisna meselesi ... 391
Enfal Suresinin 9 - 16. ayetlerinin meali ... 402
Melekler mü'minlerle savaşa katılır mı? ... 404
Bedir Savaşı esirleri ... 405
Savaş sırasındaki uyku Allah'tan bir emniyettir ... 407
Müslüman savaş günlerinde hangi sebeplerle savaş meydanından kaçabilir? ... 415
Enfal Suresinin 17 - 25. ayetlerinin meali ... 419
Peygamber'in Kureyş üzerine attığı toprak ... 420
O toprak ne zaman atıldı? ... 421
Ebu Cehl'in duası ... 425
Cihad'ın «hayat» ile vasıflandırılmasının nedeni ... 430
Kader ve Cebir ... 431
Zulüm sadece zalime felaket getirmiyor ... 434
Enfal Suresinin 26 - 33. ayetlerinin meali ... 437
Ebullubabe'nin tevbesi ... 439
Mekkeliler Peygamber'e nasıl bir ceza vermek istediler? ... 443
Hicret ... 446
Hz. Peygamber aranıyor ... 447
Medine'ye varış ... 452
Peygamber mescidinin inşası ... 454
İslamda takvim ... 455
Mekr «tuzak» kelimesi Allah (c.c.) için kullanılır mı? ... 456
Af dilemek azaba manidir ... 459
Enfal Suresinin 34 - 40. ayetlerinin meali ... 462
Müşriklerin Kâbe etrafındaki ibadetleri ... 467
Enfal Suresinin 41 - 45. ayetlerinin meali ... 481
Ganimetin hükmü ve paylaştırılması ... 483
Fey nedir? ... 489
Hz. Peygamber'in (s.a) rüyası ... 498
Enfal Suresinin 46 - 52. ayetlerinin meali ... 501
Şeytan insan suretine girebilir mi? ... 507

Konu Sahife

Enfal Suresinin 53 - 61. ayetlerinin meali ... 512
«Kuvvet» kelimesinin mahiyeti hakkında öne sürülen görüşler ... 518
Cihad için beslenen atlar hakkındaki hadisler ... 521
Enfal Suresinin 62 - 69. ayetlerinin meali ... 527
Müminleri savaşa teşvik ... 530
Bedir esirleriyle ilgili öne sürülen görüşler ... 532
Enfal suresinin 70 - 75. ayetlerinin meali ... 539
Kafirler birbirlerinin velisidirler ... 543

TEVBE SURESİ

Tevbe Suresinin 1 - 6 ayetlerinin mealleri ... 548
Tevbe Suresi hakkında açıklama ... 549
Tevbe Suresi ile Enfal Suresi arasındaki ilişki ... 550
İlk Hacc emiri ... 553
«En Büyük Hacc Günü» hakkında ihtilaflar ... 556
Müşrikleri nerede bulursanız öldürün ... 560
İslâm'da eman (vize) verme meselesi ... 563
Tevbe Suresinin 7 - 13. ayetlerinin meali ... 566
Peygamber'e sövenin hükmü ... 570
Tevbe Suresinin 14 - 20. ayetlerinin meali ... 574
Allah, müşriklerle savaşılmasını emrediyor ... 575
Öfkenin giderilmesi ile şifa arasındaki fark ... 576
Kafirler sırdaş edinilemez ... 578
Zulüm, şirk anlamına da gelir ... 584